LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS ZOOLOGIJOS IR PARAZITOLOGIJOS INSTITUTAS

T. IVANAUSKAS

LIETUVOS PAUKŠČIAI

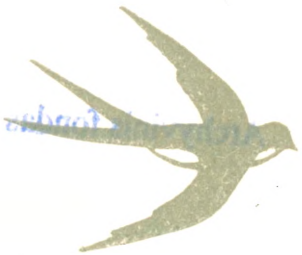

III

GEGUTĖS / LELIAI / ŽALVARNIAI / BITININKAI / TULŽIAI
KUKUČIAI / GENIAI / ČIURLIAI / VARNOS / VARNĖNAI
VOLUNGĖS / KIKILIAI / STARTOS / AUDĖJAI / VIEVERSIAI
KIELĖS / LIPUČIAI / BUKUČIAI / ZYLĖS / UODEGUOTOSIOS
ZYLĖS / MEDŠARKĖS / MUSINUKĖS / SVIRBELIAI
NYKŠTUKAI / DEVYNBALSĖS / ERŠKĖTŽVIRBLIAI
KARETAITĖS / VANDENINIAI STRAZDAI / STRAZDAI
KREGŽDĖS

Antrasis papildytas ir pataisytas leidimas

LEIDYKLA „MINTIS“
VILNIUS * 1964

BIRDS OF LITHUANIA

by T. IVANAUSKAS

vol. III

with English summary at the end of volume III

Vilnius (Lithuania)
1964

TURINYS

SPECIALIOJI DALIS (tęsinys) 9

Būrys. Gegutės. Cuculi (Cuculiformes) 9

Šeima. Gegutės. *Cuculidae*. Gegutė. *Cuculus canorus* 10

Būrys. Leliai. *Caprimulgi (Caprimulgiformes)* 17

Šeima. Leliai. *Caprimulgidae* 17
Lelys. *Caprimulgus europaeus* 17

Būrys. Žalvarniniai. *Coraciae (Coraciiformes)* 23

Šeima. Žalvarniai. *Coraciidae* 24
Žalvarnis. *Coracias garrulus* 24

Šeima. Bitininkai. *Meropidae* 28
Bitininkas. *Merops apiaster* 29

Šeima. Tulžiai. *Alcedinidae* 30
Tulžys. *Alcedo atthis* 30

Būrys. Kukučiai. *Upupae (Upupiformes)* 34

Šeima. Kukučiai. *Upupidae* 35
Kukutis. *Upupa epops* 35

Būrys. Geniai. *Picariae (Piciformes)* 40

Šeima. Tikrieji geniai. *Picidae* 41

Pošeimis. Grąžiagalvės. *Jynginae* 46
Grąžiagalvė. *Jynx torquilla* 46

Pošeimis. Žalieji geniai. *Picinae* 48
Žalioji meleta. *Picus viridis* 48
Pilkoji meleta. *Picus canus* 51

Pošeimis. Margieji geniai. *Dendrocopinae* 52
Didysis margasis genys. *Dryobates major* 52
Vidutinis margasis genys. *Dryobates medius* 55
Mažasis margasis genys. *Dryobates minor* 56
Baltanugaris genys. *Dryobates leucotos* 58
Tripirštis genys. *Picoides tridactylus* 60
Juodoji meleta. *Dryocopus martius* 61

Būrys. Čiurliapaukščiai. *Macrochires (Micropodiformes)* 65

Šeima. Čiurliai. *Macropterygidae* 65
Čiurlys. *Micropus apus* 66

Būrys. Žvirbliniai. *Passeriformes (Oscines)* 70

Šeima. Varnos. *Corvidae* 72
Kranklys. *Corvus corax* 73

Varna. *Corvus corone* 79
Kovas. *Corvus frugilegus* 88
Kuosa. *Coloeus monedula* 93
Šarka. *Pica pica* 97
Kėkštas. *Garrulus glandarius* 100
Riešutinė. *Nucifraga caryocatactes* 104

Šeima. Varnėnai. *Sturnidae* 107
Varnėnas. *Sturnus vulgaris* 108

Šeima. Volungės. *Oriolidae* 115
Volungė. *Oriolus oriolus* 116

Šeima. Kikiliai. *Fringillidae* 119
Svilikas. *Coccothraustes coccothraustes* 119
Žaliukė. *Chloris chloris* 122
Dagilis. *Carduelis carduelis* 125
Alksninukas. *Carduelis spinus* 129
Paprastasis čivylis. *Carduelis cannabina* 132
Geltonsnapis čivylis. *Carduelis flavirostris* 134
Čimčiakas. *Carduelis flammea* 135
Svilikėlis. *Serinus canaria.* 136
Juodgalvė sniegena. *Pyrrhula pyrrhula* 138
Raudongalvė sniegena. *Carpodacus erythrinus* 142
Pušinė sniegena. *Pinicola enucleator* 144
Eglinis kryžiasnapis. *Loxia curvirostra* 148
Pušinis kryžiasnapis. *Loxia pytyopsittacus* 152
Margasparnis kryžiasnapis. *Loxia leucoptera* 153
Kikilis. *Fringilla coelebs* 153
Šiaurės kikilis. *Fringilla montifringilla* 157

Šeima. Startos. *Emberizidae* 159
Pilkoji starta. *Emberiza calandra* 160
Geltonoji starta. *Emberiza citrinella* 162
Rusinė starta. *Emberiza aureola* 166
Sodinė starta. *Emberiza hortulana* 166
Nendrinė starta. *Emberiza schoeniclus* 169
Pentinuotoji starta. *Calcarius lapponicus* 172
Sniegstartė. *Plectrophenax nivalis* 173

Šeima. Audėjai. *Ploceidae* 175
Naminis žvirblis. *Passer domesticus* 176
Karklažvirblis. *Passer montanus* 182

Šeima. Vieversiai. *Alaudidae* 185
Dirvinis vieversys. *Alauda arvensis* 186
Kuoduotasis vieversys. *Galerida cristata* 192
Ligutė. *Lullula arborea* 195
Raguotasis vieversys. *Eremophila alpestris* 198

Šeima. Kielės. *Motacillidae* 200
Pievinis kalviukas. *Anthus pratensis* 201
Rudagurklis kalviukas. *Anthus cervinus* 202
Miškinis kalviukas. *Anthus trivialis* 203
Vandeninis kalviukas. *Anthus spinoletta* 205
Dirvoninis kalviukas. *Anthus campestris* 206
Richardo kalviukas. *Anthus richardi* 207
Baltoji arba žiloji kielė. *Motacilla alba* 208
Kalnų kielė. *Motacilla cinerea* 212
Geltonoji kielė. *Motacilla flava* 213

Šeima. Lipučiai. *Certhiidae* 216
Miškinis liputis. *Certhia familiaris* 217
Sodinis liputis. *Certhia brachydactyla* 219

Šeima. Bukučiai. *Sittidae* 220
Bukutis. *Sitta europaea* 220

Šeima. Zylės. *Paridae* 224
Didžioji zylė. *Parus major* 225
Mėlynoji zylė. *Parus coeruleus* 230
Žydroji zylė. *Parus cyanus* 232
Juodoji zylė. *Parus ater* 233
Kuoduotoji zylė. *Parus cristatus* 235
Paprastoji pilkoji zylė. *Parus palustris* 236
Šiaurinė pilkoji zylė. *Parus atricapillus* 238
Remeza. *Remiz pendulinus* 239
Uodeguotoji zylė. *Aegithalos caudatus* 242
Ūsuotoji zylė. *Panurus biarmicus* 245

Šeima. Medšarkės. *Laniidae* 246
Paprastoji medšarkė. *Lanius collurio* 247
Juodakaktė medšarkė. *Lanius minor.* 252
Plėšrioji medšarkė. *Lanius excubitor* 255

Šeima. Musinukės. *Muscicapidae* 259
Pilkoji musinukė. *Muscicapa striata* 259
Margasparnė musinukė. *Muscicapa hypoleuca* 262
Baltakaklė musinukė. *Muscicapa albicollis* 265
Mažoji musinukė. *Muscicapa parva* 266

Šeima. Svirbeliai. *Bombycillidae* 268
Svirbelis. *Bombycilla garrulus* 268

Šeima. Nykštukai. *Regulidae* 273
Paprastasis nykštukas. *Regulus regulus* 274
Baltabruvis nykštukas. *Regulus ignicapillus* 276

Šeima. Devynbalsės. *Sylviidae* 277
Pilkoji pečialinda. *Phylloscopus collybita* 277
Ankstyvoji pečialinda. *Phylloscopus trochilus* 280
Šiaurinė pečialinda. *Phylloscopus trochiloides* 281
Žalioji pečialinda. *Phylloscopus sibilatrix* 282
Geltonbruvė pečialinda. *Phylloscopus inornatus* 284
Taiginė pečialinda. *Phylloscopus proregulus* 284
Upinis žiogelis. *Locustella fluviatilis* 285
Nendrinis žiogelis. *Locustella luscinioides* 287
Margasis žiogelis. *Locustella naevia* 290
Ežerinė nendrinukė. *Acrocephalus schoenobaenus* 291
Meldinė nendrinukė. *Acrocephalus paludicola* 294
Didžioji krakšlė. *Acrocephalus arundinaceus* 295
Mažoji krakšlė. *Acrocephalus scirpaceus* 298
Karklinė nendrinukė. *Acrocephalus palustris* 299
Tošinukė. *Hippolais icterina* 300
Raiboji devynbalsė. *Sylvia nisoria* 303
Sodinė devynbalsė. *Sylvia borin* 305
Juodgalvė devynbalsė. *Sylvia atricapilla* 307
Rudoji devynbalsė. *Sylvia communis* 309
Pilkoji devynbalsė. *Sylvia curruca* 310

Šeima. Erškėtžvirbliai. *Prunellidae* 311
Erškėtžvirblis. *Prunella modularis* 312

Šeima. Karetaitės. *Troglodytidae* 314
Karetaitė. Traškutis. *Troglodytes troglodytes* 314

Šeima. Vandeniniai strazdai. *Cinclidae* 317
Vandeninis strazdas. *Cinclus cinclus* 318

Šeima. Strazdai. *Turdidae* 321
Smilginis strazdas. *Turdus pilaris* 321
Amalinis strazdas. *Turdus viscivorus* 324
Strazdas giesmininkas. *Turdus ericetorum* 328
Baltabruvis strazdas. *Turdus musicus* 332
Baltagurklis strazdas. *Turdus torquatus* 334
Juodasis strazdas. *Turdus merula* 335
Kultupys. *Oenanthe oenanthe* 338
Kiauliukė. *Saxicola rubetra* 340
Paprastoji raudonuodegė. *Phoenicurus phoenicurus* 342
Dūminė raudonuodegė. *Phoenicurus ochruros* 344
Lakštingala. *Luscinia luscinia* 346
Mėlyngurklė. *Luscinia svecica* 349
Liepsnelė. *Erithacus rubecula* 352

Šeima. Kregždės. *Hirundinidae* 356
Urvinė kregždė. *Riparia riparia* 357
Blezdinga. *Hirundo rustica* 359
Langinė kregždė. *Delichon urbica* 366

Priedas 371
Птицы Литвы 375
Резюме сочинения «Птицы Литвы» 375
Birds of Lithuania by T. Ivanauskas 401
Alfabetinė rodyklė lotyniškų vardų 433
Alfabetinė rodyklė lietuviškų vardų 439

SPECIALIOJI DALIS

(tęsinys)

BŪRYS. **GEGUTĖS.** *Cuculi (Cuculiformes)*

Gegutės — vidutinio dydžio paukščiai. Tarybų Sąjungoje didžiausia yra paprastoji gegutė, bet atogrąžų kraštuose esama gegučių rūšies sulig varna didumo.

Apdarą sudaro standžios, gana retos prie kūno prigludusios plunksnos, ir vien tiktai kaklo ir pagurklio plunksnos švelnesnės. Pastaibis išorinėje pusėje iki pusės plunksnėtas, o vidinėje — neplunksnėtas. Blauzdos plunksnos ilgos; jos sudaro „kelnes", panašiai kaip plėšriųjų paukščių. Skirtumas tarp abiejų lyčių paprastai mažas. Mūsų gegučių patelių yra dvi „fazės", iš kurių viena panaši į patiną, o kita — ryškiai rudos spalvos. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų sparnuose yra po 10, iš jų trečioji visų ilgiausia. Vairuojamųjų, t. y. uodegos, plunksnų — 10, bet kai kurios amerikinės gegutės turi jų 8. Uodegos kraštinės plunksnos žymiai trumpesnės, negu vidurinės; jos visos labai stangrios ir ilgos.

Spalvos neryškios: vyrauja pilka, juoda, ruda su balta. Yra visiškai juodų gražaus metalinio žvilgesio gegučių. Kai kurios egzotinės rūšys yra violetinės, raudonos, žalios ir mėlynos spalvos.

Kojoms būdingas trumpas pastaibis. Pirštai sutvarkyti taip, kad du atkreipti į priekį ir du, pirmasis ir ketvirtasis, į užpakalį. Snapas trumpas, lenktas, baigiasi mažesniu ar didesniu kabliuku. Oda labai plona, ir todėl paukštis sunkiai nupreparuojamas.

Yra žinomos 146 gegučių rūšys. Šešios rūšys aptiktos Tarybų Sąjungoje. Iš jų viena gyvena Lietuvoje. Šiaip jos paplitusios po visą pasaulį, išskyrus Antarktiką. Daugiausia jų yra atogrąžų ir šiaip šiltesniuose kraštuose.

Gegutės dažniausiai gyvena šakų tankumynuose, bet atogrąžose yra gerai bėgiojančių rūšių, gyvenančių krūmuose, stepėse.

Tai neramūs, labai judrūs paukščiai; jie retai ilgesnį laiką užtrunka vienoje vietoje; nutūpę tuoj perskrenda kitur; ieškodami maisto, jie aplanko didelį plotą, visur pranešdami apie save būdingais, visiems žinomais gana maloniais balsais.

Gegučių maistas beveik vien gyvūninis: lesa vabzdžius ir jų vikšrus (ir šeriuotus), o kai kurios atogrąžų gegučių rūšys minta net smulkiais stuburiniais. Esama ir tokių, kurios renka parazitinius gyvius nuo stambių

gyvulių. Kita gegučių grupė — turakai, arba bananlesiai, — maitinasi vaisiais.

Dauguma gegučių rūšių yra monogamai, t. y. gyvena poromis — patinas ir patelė, bet yra ir poligamų, t. y. gyvenančių ne poromis; jų tarpe pasireiškia perimasis parazitizmas — dėjimas kiaušinių į svetimus lizdus, kad gegužiukus išperėtų kiti paukščiai. Iš žinomų 126 gegučių rūšių, 80 rūšių — perimieji parazitai. Esama ir tarpinių grandžių tarp neparazituojančių ir parazituojančių rūšių. Antai amerikinės genties *Crotophaga* kelios patelės suka bendrą lizdą, į kurį deda kiaušinius. Kita amerikinė rūšis *Guira* gyvena poromis, deda kiaušinius į svetimus lizdus, bet vėliau pati peri ir lesina savo vaikus. Parazitinių rūšių kiaušiniai labai smulkūs. Neparazitinės gegutės peri 18—20 dienų, o iš parazitinių gegučių kiaušinių gegužiukai išsirita po daug trumpesnio laiko (Lietuvoje — po 11,5 dienos, ar po 12,5 dienos).

Šeima. **GEGUTĖS.** *Cuculidae*

Charakteristika duota būrio aprašyme

Gegutė. *Cuculus canorus* L.

I ir II pav.

Baltar. *zieziulka.* Est. *kagn.* Latv. *dzeguze.* Lenk. *kukułka.* Rus. *kukuška.* Vok. *Kuckuck.*

Apie 7 porūšius gegučių gyvena palearktiniame regione. Iš trijų Europos porūšių Lietuvoje gyvena *C. c. canorus* L.

Visiems iš balso žinomas paukštis, tačiau ne visi, ypač miesto gyventojai, turi tikslų supratimą apie jo išvaizdą, ir nustemba pirmą sykį jį pamatę. Skrendanti gegutė labai panaši į mažąjį vanagą arba sakalą, tuo labiau, kad ir spalvos pasiskirsčiusios taip pat, kaip paukštvanagio; tokia pati ilga ir uodega, tik sparnais mosuoja tankiau ir ne taip giliai.

Patino viršutinė kūno dalis pilkos spalvos; tokios pat spalvos galva ir kaklas; apačia balta su juosvu skersiniu raibumu; plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais dryžiais vidinėse vėtyklėse kaip sakalų; vairuojamosios plunksnos tamsiai pilkos arba juosvos su baltais galais ir baltomis dėmelėmis palei stiebą. Snapas juosvas su geltonu pamatu. Kojos ir pliki vokų kraštai geltoni. Patelės pasitaiko dviejų skirtingų „fazių". Vienos yra panašios į patinus, bet turi rusvą atspalvį ant galvos, kaklo, šonų ir pagurklio, taip pat ant krūtinės, pilvo ir pauodegio, baltoji spalva turi rusvumo priemaišą. Kitos patelės labai skirtingos. Jų visa viršutinė kūno dalis yra ryškiai rudos spalvos su banguotais juodais dryžiais; apačia taip pat juodai dryža, o pagrindinė — baltoji — spalva rusvo atspalvio.

Jauniems paukščiams būdingas viršutinės kūno dalies margumas, sudarytas iš tamsiai pilkų, rudų ir baltų dryžių. Labai būdingos yra didelės baltos dėmės ant pakaušio. Rečiau visa viršutinė kūno dalis pilkos pelenų spalvos su baltais plunksnų krašteliais ir baltomis dėmėmis ant pakaušio,

apačia balta, dryža su rusvumo priemaiša. Pagaliau jaunikliai būna panašūs į rusvosios fazės pateles. Šeriasi gegutės (jaunos ir senos) lapkričio—kovo mėnesiais, t. y. jau dausose. Iš dalies šeriasi Lietuvoje birželio—liepos mėnesiais. Kūno ilgis 330—360 *mm*, sparnų tarpugalis apie 600 *mm*, suglaustas sparnas 5 Lietuvoje pagautų patinų 223—230 *mm*, 1 patelės — 214 *mm*. Dviejų patinų svoris — 141—143 *g*.

Gegutė gyvena visame palearktiniame regione, išskyrus Egiptą, taip pat Kinijos pietuose, Indijos kalnuose ir Afrikos atogrąžose. Europoje ji randama nuo Vidužemio iki 71° Norvegijoje (girdėjau jas kukuojant šiaurėje Varangerfjordo pakraščiuose). Lietuvoje gegutė labai paplitęs paukštis. Žiemoti išskrenda į Afriką, ties pusiauju, net iki Kaplando pietuose. Rudens traukimo metu pastebėta Saharos vakaruose, Egipte ir Sudane. Pavasarį iš Pietų Afrikos išskrenda kovo mėnesį, o balandžio mėnesio pradžioje ji pasirodo savo perėjimo vietose pietinėje Europoje. Lietuvoje pasirodo balandžio mėnesio paskutinėmis dienomis arba gegužės mėnesio pradžioje. Vieną sykį 1942 m. girdėjau gegutę kukuojant jau balandžio mėn. 24 dieną. Rudeninį traukimą pradeda seni paukščiai (nuo liepos mėn. pabaigos iki rugpiūčio vidurio). Jaunikliai traukia vėliau, net rugsėjo mėnesio viduryje. Tuomet jie esti nepaprastai riebūs. Žiedavimu nustatyta, kad šis paukštis yra labai prisirišęs prie gimtinės ir net keliolika metų iš eilės grįžta į savo perėjimo vietą. Gegutė yra tipingas pavyzdys tų paukščių, kurie keliauja nesąmoningai, o vien įgimtu krypties jausmu besivadovaudami. Rudenį ir pavasarį jos keliauja naktį, vadinasi, nematydamos kelio, o kadangi šiuo metų laiku jos neturi jokio balso, tai ir palaikyti tarp savęs ryšių negali, ir todėl negalima teigti, kad vieni individai naudotųsi kitų patyrimu. Jos neprisideda prie kitų keliaujančių paukščių.

Gegutės mėgstamos vietos — retoki miškai, mažos girelės, parkai, sodai, upių pakraščių tankumynai, apskritai vietos, kur gyvena visokie maži paukščiukai. Vos parskridusios į gimtinę, jei tik stoja gražios dienos, gegutės ima kukuoti. Kukuoja tik patinas, o patelė turi ne mažiau savotišką, bet rečiau girdimą žvarbų balsą, maždaug: pit-pit-pit-pit... labai greit kartojamą. Patinas kartais dar kvatoja į žmogaus juoką panašiu garsu: cha-cha-cha... Jaunikliai, net jau išskridę iš lizdo, cypia — cirk... ir panašiai.

Gegutė yra guvus, paslankus, o kartu ir baikštus paukštis. Ji netupi ilgai vienoje vietoje, bet kaskart perskrenda kitur. Mėgsta nutūpti ant atsikišusių sausų šakų netoli viršūnės, taip pat mielai nutupia ant tvorų baslių, kartais ant didesnio žemės grumsto. Niekuomet nepamatysi jos vaikščiojančios arba peršokančios nuo šakos ant šakos. Mat, trumpos ir silpnos kojos visai nepritaikytos šiam reikalui. Bet ji yra puikus lakūnas, sugebąs atlikti ore staigius posūkius ir vingius; tuomet ji plačiai išskleidžia savo uodegą, parodydama visą jos margumą. Ji yra nekenčiama visų smulkių paukščių, todėl neretai pamatysi, kad visa gauja jų persekioja gegutę, o pastaroji išsisukinėdama rodo savo polėkio vikrumą. Prieiti prie kukuojančios gegutės nelengva, nes ji yra labai akyla ir,

jei slepiasi tankymune, tai nuskrenda anksčiau, negu ją pamatai, o netrukus vėl girdi ją kukuojant netoliese; mėginant vėl prie jos prieiti, pasikartoja tas pat.

Gegutės maistą sudaro visokie vikšrai, pliki ir plaukuoti, iš dalies vabalai, žiogai, biržės ir kt. Plaukuotų vikšrų kiti paukščiai nelesa, nes tie plaukai, būdami labai trapūs ir, be to, nuodingi, įstringa į jų virškinamąjį traktą ir veikia panašiai kaip dilgynė. Bet gegutė kažkodėl jų nepaiso ir visuomet jos skilvis esti kimšte prikimštas plaukuotų vikšrų, o jų plaukais nusagstyta visa vidinė skilvio plėvė, ir tai jai nekenkia. Kai kurie autoriai mano, kad gegutė labai mėgsta tuos plaukuotus vikšrus, bet galima taip pat galvoti, kad ji, būdama organiškai nuo jų apsaugota, nedaro skirtumo tarp plikųjų ir plaukuotoųjų vikšrų, o kadangi pastarieji blogiau slepiasi, negu plikieji, gegutė jų daugiausia ir prisiryja. Kartais, rinkdama vikšrus, gegutė atlieka neįprastus veiksmus, pavyzdžiui, 1942 m. Obelynės medelyne buvo gausiai pasirodę vikšrų, ir, tur būt, dėl to daug jame lankėsi gegučių; vieną sykį pamačiau gegutę, kuri nutūpė aukštesnio medžio viršūnėje, paskui nusileido ant mažo medelio, pakibo kaip zylė ant plonos šakutės ir rinko iš ten vikšrus. Baigusi valyti vieną šaką, pakibo ant kitos ir t. t. Patikimais duomenimis, jaunos gegutės lesa šaltekšnio *(Rhamnus frangula)* uogas, kurių kitą sykį visas skilvis esti prikimštas. Apskritai imant, gegutė yra labai ėdri ir sulesa neapsakomą daugybę įvairių vikšrų, net tokių gauruotų, kaip drugių *Spilosoma, Arctia* ir kt.

Apie gegutę yra daug visokių pasakų, ypač jos veisimosi būdas yra klaidingai vaizduojamas. Tik pastaraisiais laikais, remiantis tiksliais stebėjimais, pavyko išbristi iš to prieštaraujančių žinių chaoso, kurį duodavo senesni autoriai. Iš tų žinių tik tiek yra tikra, kad ji pati neperi savo kiaušinių, bet pakiša juos kitiems paukščiams. Tai žinojo jau Aristotelis (384—322 m. prieš m. e.).

Lietuvos gegutės nesudaro porų ir jų lytiniai santykiai yra labai laisvi. Atskridę pavasarį, patinai ir patelės, kiekvienas atskirai, pasirenka sau tam tikrą plotą, kurio tiksliai kasmet prisilaiko. Vienais atvejais patino ir patelės parinkti plotai sutampa, bet dažnai vienas patelės plotas atitinka kelis patinų plotus, nes patinų paprastai esti perteklius (kartais būna atvirkščiai).

Dažniausiai gegutė deda kiaušinius į šių paukščių lizdus: kalviukų *(Anthus trivialis* ir *A. pratensis),* baltosios ir geltonosios kielės *(Motacilla alba* ir *M. flava),* medšarkės *(Lanius cristatus),* nendrinukių *(Acrocephalus scirpaceus, A. palustris, A. schoenobaenus),* devynbalsių *(Sylvia nisoria, S. borin, S. communis),* liepsnelės *(Erithacus rubecula),* karetaitės *(Troglodytes troglodytes);* šiaip žinoma daugiau kaip 100 paukščių rūšių, į kurių lizdus ji padeda kiaušinius. Žinoma, tinkamai parinkti globėjai bus tokie, kurie minta vabzdžiais ir tuo pačiu maistu lesina savo vaikus, bet neretai gegutė į tai neatsižvelgia, pakišdama kiaušinius grūdlesiams paukščiams, kaip antai žaliukėms ir kitiems; kai kada gegučių kiaušinių randama krago, karvelio, genio, net sėjiko lizde. Šie faktai aiškinami tuo, kad tinkamo

šeimininko lizdas paskutiniu momentu buvo sunaikintas, o tai privertė gegutę padėti kiaušinį į visai netinkamą lizdą.

Pažymėtina, kad įvairiuose kraštuose gegutės tam reikalui pasirenka skirtingas paukščių rūšis. Lietuvoje, pvz., pirmenybė duodama baltajai kielei, o Suomijoje — raudonuodegei, Vokietijoje — medšarkei. Turiu duomenų, kad Lietuvoje, be baltosios kielės, gegutės deda kiaušinius dar į šių paukščių lizdus: strazdo giesmininko (lizde rastas vienas gegučiukas), liepsnelės (viename lizde rastas beveik užaugęs gegučiukas), kitame 1 gegutės ir 4 liepsnelės kiaušiniai, V mėn. 24 d., VII mėn. 20 d. liepsnelės maitino jau skraidantį gegučiuką, V mėn. 28 d. liepsnelės lizde rasta 2 jos kiaušiniai, du jos vaikai ir vienas gegutės kiaušinis. Žaliosios pečialindos (1 gegutės kiaušinis ir 2 pečialindos, pečialinda neperėjo, kiauliukės ir čivylio lizduose rasta po vieną kartą ir du kartus buvo aptikti ant žemės sveiki kiaušiniai. Tačiau ir tuo atveju, kai atskiruose kraštuose gegutės deda kiaušinius įvairiems paukščiams, kiekviena patelė turi pasirinkusi tik vieną paukščių rūšį, pvz., viena gegutė deda kiaušinius tik į kielės lizdą, kita tik į medšarkės ir net atrodo, kad šis palinkimas yra paveldimas, t. y. gegutė, užaugusi kielės lizde, dės kiaušinius vien kielėms ir t. t., nes tik ši „pamotė" yra jai žinoma. Tačiau toji taisyklė nėra be išimties: jei kuriame nors krašte tinkama paukščių rūšis pasidaro reta (gal būt, kaltė tenka pačiai gegutei), gegutė yra priversta apdovanoti savo kiaušiniais kitas paukščių rūšis. Yra net gegučių klajūnių, tai daugiausia jaunos, kurios toli keliaudamos deda kiaušinius be pasirinkimo į įvairių paukščių lizdus.

Paprastai patelė, patino lydima, aplanko vietas, kur peri smulkūs paukšteliai, akylai stebėdama jų lizdų krovimą. Po kelių dienų, kai jau paukštis šeimininkas padeda pusę kiaušinių, ji prideda vieną savo kiaušinį. Čia dažnai jai padeda patinas, kuris, atkreipdamas į save smulkių paukščiukų dėmesį, sudaro patelei sąlygas kiaušiniui padėti. Išlygindama kiaušinių skaičių, ji dažnai iš lizdo išmeta vieną kitą šeimininko kiaušinį, kartais net praryja. Esti atsitikimų, kai gegutė padeda kiaušinį į dar tuščią arba į seną, jau naudotą lizdą. Apskritai, per metus ji padeda 16—22 kiaušinius; šio skaičiaus svyravimas priklauso nuo smulkių paukščių lizdų gausumo, kas skatina gegutę dėti daugiau kiaušinių, o lizdų negausumas sulaiko kiaušinių dėjimą. Palankiomis sąlygomis kas dvi dienos dedamas vienas kiaušinis. Padėjus pusę kiaušinių, daroma pertrauka, o po jos padedami likusieji kiaušiniai. Paprastai gegutė padeda savo kiaušinį, nutūpusi į svetimą lizdą, bet tais atvejais, kai lizdas esti ankštoje vietoje, pvz. uokse, ji kiaušinį atneša snape. Taip ji daro, pradedant nuo gegužės mėnesio pabaigos iki liepos mėnesio pradžios, dažniausiai tarp 14—18 val. Būsimam gegučiukui svarbu, kad kiaušinis nebūtų padėtas į tokį lizdą, kur jau yra užperėtų kiaušinių, taip pat svarbu, kad ten jau nebūtų kitos gegutės kiaušinio. Pirmuoju atveju gegučiukas prasikals vėliau, negu jo netikrieji broliai, tačiau būdamas didesnis ir augdamas sparčiau, jis sugeba su jais susidoroti. Patėviai reaguoja į gegutės padėtąjį kiaušinį įvairiai. Tai priklauso nuo jų rūšies. Tipingi gegučių globėjai (kielės, medšarkės ir kt.)

be jokio protesto priima svetimą kiaušinį, ir tuo būdu jaunos gegutės likimas yra užtikrintas. Daugelis paukščių vis dėlto išmeta svetimą kiaušinį, kiti padaro naują lizdo dugną virš padėtų kiaušinių, deda naujus ir peri juos, dar kiti (pečialindos, tošinukės) tokiu atveju atgrysta nuo visų, t. y. nuo savų ir svetimo, kiaušinių.

Jokio kito paukščio kiaušiniai nėra tokių įvairių spalvų, kaip gegutės. Jų pagrindinė spalva yra pilka, geltona, žalsva, rausva, palša su visokių atspalvių tamsiomis dėmėmis ir raštu. Kai kada jie būna vienspalviai, balti ar melsvi, ir dedami tiems šeimininkams, kurių kiaušiniai esti tų pačių spalvų. Kiaušiniai kartais būna taip panašūs į šeimininko kiaušinius, kad atskirti juos labai sunku. Manoma, kad šis panašumas atsirado atrankos keliu, kurią vykdo paukščiai šeimininkai, atsisakydami nuo nepanašių kiaušinių. Taip pat atranka galima aiškinti labai mažą gegutės kiaušinio dydį, pritaikytą prie mažų šeimininko kiaušinių dydžio. Kiaušinių dydis (222 vidurkis) yra 21,9×16,3 *mm*, taigi jis toks, kaip naminio žvirblio. Iš kiaušinių jaunikliai prasikala po 11,5—12,5 dienos. Toks trumpas perėjimo laikotarpis — naudingas prisitaikymas gegutės parazitiniam gyvenimui, nes jos jauniklis paprastai išsirita anksčiau, negu paukščio šeimininko vaikai. Iš pradžios jis esti visai plikas, rausvos spalvos, paskui jo oda darosi violetinė ir netrukus apšempa dygiais spaigliais, padaigomis; jis įgauna savotišką „ežio" išvaizdą. Pirmomis keturiomis savo gyvenimo dienomis, būdamas dar aklas, užaugusiomis ausų angomis ir be balso, jaunas gegučiukas linkęs išmesti iš lizdo bet kokius daiktus, su kuriais jis susiduria, kaip antai kitus kiaušinius ar jauniklius. Tuomet jis stengiasi, palindęs po jais, užsikelti juos ant nugaros ir, prilaikydamas šią naštą iš šonų sparneliais, išmesti ją per lizdo kraštą (1 pav.). Jis, įsikabinęs nagais ir atsirėmęs kakta į lizdo dugną, repečkoja užpakaliu net iki išorinio lizdo krašto, kol pagaliau našta nusirita lauk nuo jo nugaros. Paskui jis grįžta į lizdą paimti kito krovinio ir t. t., kol pagaliau lizde lieka pats vienas. Šio jaunos gegutės elgesio „tikslas" — pašalinti visus netikruosius brolius ir užsitikrinti didesnį kiekį maisto, kuris būtų jiems visiems padalijamas. Pavyzdžiui, jauna gegutė, kartu su penkiais—šešiais kielės ar medšarkės vaikais, gautų vos šeštą dalį to maisto, kurį atneštų patėvių pora, ir aišku, kad tokios porcijos jai neužtektų, nes ji yra kur kas didesnė. Svarbus faktas, kad į vieną lizdą gegutė deda tik vieną kiaušinį, ir jei kai kada randami du, tai jie yra padėti dviejų gegučių, nes vienas iš kiaušinių bręsta netaip greit, kaip kitas. Jei viename lizde išsirita du gegučiukai, tai jie atkakliai pešasi, kol stipresniam, ir, gal būt, keliomis valandomis vyresniam, pavyksta išmesti priešą už lizdo krašto.

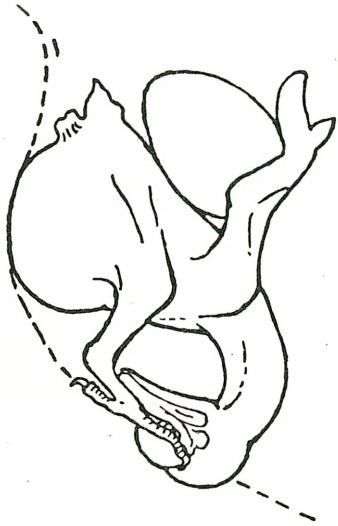

1 pav. Jaunas gegučiukas, repečkodamas atbulas, išmeta kiaušinį per lizdo kraštą

Toks jaunų gegučių elgesys ilgą laiką buvo neišaiškintas ir tik pastaruoju metu galutinai nušviestas. Nuostabu, kad senesnieji stebėtojai to nenustatė, nes užtenka įdėti į lizdą, kur yra jaunas gegučiukas, kiaušinį arba kito paukščio jauniklį, ir tuoj galima pamatyti aprašytąjį jo elgesį. Jis taip pat elgiasi su padėtais šalia jo į lizdą akmenukais ar kitais daiktais, bet po 4 savo gyvenimo dienų šis jo palinkimas išnyksta, ir gegučiukas nustoja reagavęs į pašalinius, greta jo esančius daiktus.

Čia aprašytas jaunų gegučių elgesys buvo filmuojamas. Viešai rodomas filmas sukeldavo publikos pasipiktinimą „nedora" gegute ir pasigailėjimą jos aukoms. Žinoma, to neprivalėtų būti, turint galvoje, kad kartais vos keliolikos valandų amžiaus gegučiuko veiksmai yra visiškai nesąmoningi, visai taip, kaip nesąmoningi yra motinos krūtų ieškančio kūdikio veiksmai. Kad paukščių veisimosi aktai yra nesąmoningi, rodo ir šis drastiškas vaizdas: kai gegučiukas išmeta iš lizdo kitus gyventojus, pastarieji neretai įsikabina nagais į išorinę lizdo sienelę ir nukamuoti, sušalę miršta, kabodami ore. Vis dėlto lizdo savininkė tarp dviejų—trijų savo vaikų lavonų ramiai tupi lizde, šildydama gegučiuką, nors, atrodo, jai nesunku būtų grąžinti į lizdą savo vaikus ir sukapoti ar išmesti iš lizdo svetimą įsibrovėlį. Šia proga tenka pasakyti, kad kitos gegučių rūšys, dėdamos kiaušinius dideliems paukščiams — varnoms, kėkštams (pvz., gyvenantis Europos pietuose *Clamator glandarius* L.) — neišmeta jų kiaušinių dėl to, kad šiems dideliems globėjams visiškai nesunku greta kelių savo vaikų išmaitinti mažesnį gegučiuką.

Pastaruoju metu gana išsamius gegutės biologijos tyrimus atliko Vakarų Europos gamtininkas V. Makačas (1950—1955 m.) ir Tarybų Sąjungoje A. Malčevskis (1958 m.). Pastarasis autorius siūlo vienos geografinės rasės gegutes skirstyti į biologines rases pagal tai, į kokio paukščio lizdą jos deda kiaušinius. Kaip minėjome, Lietuvoje, Estijoje, Latvijoje ir žymioje europinės Rusijos dalyje vyrauja gegutės, dedančios pilkšvai margus kiaušinius į baltosios kielės lizdus, bet čia irgi yra gegučių, dedančių žydrus kiaušinius kiauliukei ir raudonuodegei. Pietinėje Rusijoje gegutės paprastai apdovanoja savo kiaušiniais nendrinukes, Didžiojoje Britanijoje (Witherby, 1958) dažniausi gegučių patėviai yra pavienis kalviukas ir erškėtžvirblis. Europinės Rusijos šiaurinėje dalyje paplitusi „kikilinė" gegutės biologinė rasė, primetanti kiaušinius paprastajam ir šiauriniam kikiliui.

Gegutes, panaudojančias liepsnelių lizdus, Malčevskis laiko rinktine, t. y. mišria, biologine rase. Atskiros biologinės rasės, kaip atrodo, turi skirtingus atsiradimo centrus ir plitimo kelius, bet šių arealų ribos kol kas neištirtos. Tačiau šis autorius teigia, kad šie arealai nėra atsiskyrę vienas nuo kito (kaip geografinių formų arealuose) ir gali sutapti. Ten, kur arealai sutampa, skirtingos gegučių grupės laikosi skirtinguose biotopuose ir tuo pačiu koncentruojasi apie skirtingas paukščių rūšis, sudarydamos pakankamą grupinę izoliaciją.

Suaugusi gegutė nesiduoda prijaukinama, yra baikšti, neima maisto ir greit nusibaigia. Nedaug daugiau turi džiaugsmo augintojas ir su jau-

nomis, iš lizdo paimtomis gegutėmis, nors jos gali būti maitinamos plaukuotais vikšrais ir gerai užauga; vėliau jos lesa džiovintus skruzdžių perus. Šitaip maitintos gegutės net labai nutunka, bet apie Naujuosius Metus nustoja lesti, ūmai sulysta ir nugaišta. Tačiau yra pavykę išlaikyti gegutes iki vasario mėn. ir jos net kukuodavo.

Gegutė neturi daug priešų. Dėl jos greito, vikraus polėkio ją retai pagauna plėšrieji paukščiai, todėl rasti vanago ar sakalo sudraskytos gegutės liekanų — retas atsitikimas. Tiesa, jos nekenčia smulkūs paukščiai, tur būt, dėl panašumo į paukštvanagį, bet tie nieko blogo jai padaryti nepajėgia. Iš didesnių paukščių dažniausiai jas persekioja volungės. Vieną kartą gegutės liekanų radome lapės skrandyje.

Nepaisant jos „nedorų darbų", gegutė yra nepaprastai naudingas žmogui paukštis. Besimaitindama plaukuotais vikšrais, — o tokie daugiausia ir priklauso prie didelių miško ir sodo kenkėjų, — be to, būdama labai ėdri, ji teikia žmogaus ūkiui daug naudos, ir todėl turėtų būti globojama.

Pasak Buturlino, „gegutės su kaupu išlygina žalą, padaromą smulkiems paukščiams, naikindamos kenksmingus vabzdžius, ypač įvairius verpikus ir kitus plaukuotus vikšrus, kurių nelesa kiti paukščiai".

1. *GEGUTĖ — CUCULUS CANORUS* L.
Apačioje — patinas; viršuje — dvi patelės

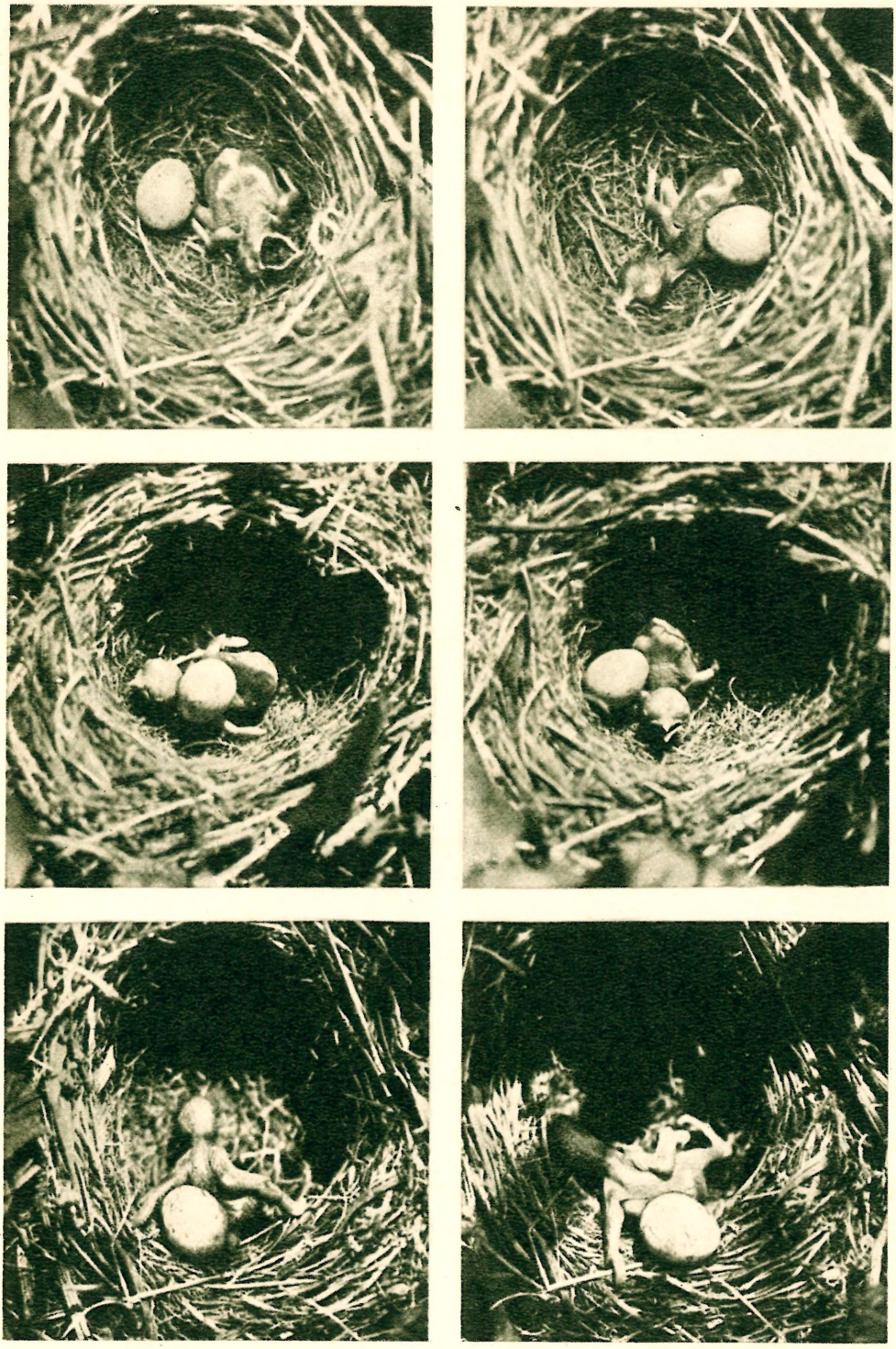

II. *VIENOS AR DVIEJŲ DIENŲ GEGUŽIUKAS IŠMETA IŠ LIZDO PASKUTINĮ PATĖVIŲ KIAUŠINĮ*

III. *LELYS — CAPRIMULGUS EUROPAEUS* L. patinas

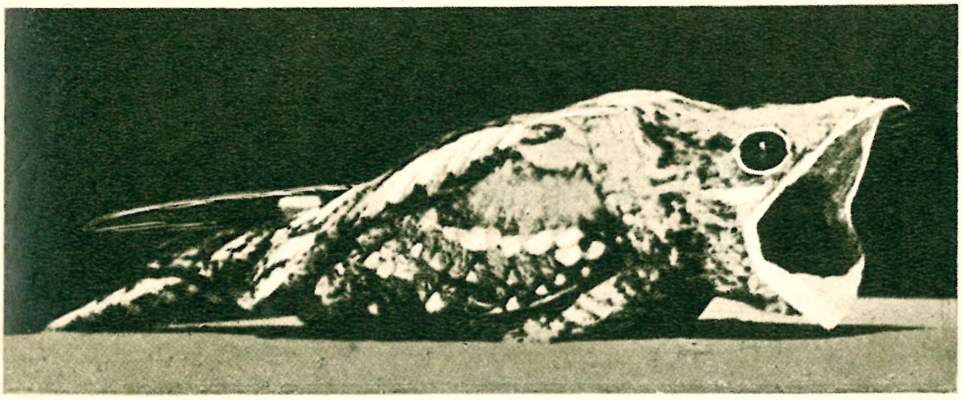

IV. *LELYS BAIDOMOJE POZOJE*

V. *TULŽYS — ALCEDO ATTHIS* L.
1 — senas patinas; *2* — jaunikliai

VI. *GRĄŽIAGALVĖ — IYNX TORQUILA* L.

BŪRYS. **LELIAI.** *Caprimulgi (Caprimulgiformes)*

Šiam būriui priklauso naktinių paukščių grupė, kuri yra gana savotiška lygiai savo kūno sudėtimi, lygiai gyvenimo būdu. Būdingos jiems neryškios pilkšvos spalvos, kaip kad paprastai esti naktinių paukščių, minkštos, purios kaip pelėdų plunksnos, didelė plokščia galva, didelės akys, ilgi sparnai ir uodega bei mažytės kojos. Vienas įžymiausių požymių — nepaprastai didelės žiotys; jų kampas užeina net už akių ir yra apaugusios stipriais šeriais. Šios žiotys kartu su šeriais yra tobulas įrankis ore gaudyti vabzdžiams, kuriais daugiausia leliai ir minta. Mažytėms lelių kojoms būdinga tai, kad vidurinis pirštas yra visų ilgiausias, o jo nagas vidiniame krašte iškarpytas, nelyginant šukos. Tūpdami į medžius, leliai pasirenka storas šakas ir įsitaiso išilgai jų, o ne skersai, kaip kad kiti paukščiai, išskyrus genius. Tik nenoromis jie nutupia ant plonų šakučių. Šiaip leliai daugiausia ilsisi ant žemės, o jų apsaugojamoji spalva yra puikiai prisiderinusi prie aplinkos ir užtikrina jiems saugumą. Žinoma 19 lelių rūšių.

Dauguma lelių yra atogrąžų paukščiai. Jie gyvena Afrikoje, pietinėje Azijoje, Australijoje, ypač daug jų Amerikoje. Jie yra veiklūs naktį, o dieną ilsisi labiausiai saulės apšviestoje vietoje. Jų balsas žemo tono, kurkiamo, virpamo pobūdžio, dažnai sudaro ilgus posmus, rečiau esti švelnus, aiškių tonų.

Leliai nekrauna lizdų tikra šio žodžio prasme, bet kiaušiniams dėti pasirenka duobutę žemėje arba ant storos šakos. Visuomet esti 2 kiaušiniai, pailgos formos, šviesios pagrindinės spalvos su tamsiu margumu.

Dvi rūšys pasitaiko Europoje: iš jų viena gyvena ir Lietuvoje.

ŠEIMA. **LELIAI.** *Caprimulgidae*

Bendra charakteristika duota būrio aprašyme.

Lelys. Naktinyčia. *Caprimulgus europaeus* L.

III ir IV pav.

Est. *öösorr.* Latv. *lēlis.* Lenk. *kozodój, lelek.* Rus. *kozodoj.* Vok. *Ziegenmelker, Nachtschwalbe.*

Sudaro 5 porūšius. Europos didesnėje dalyje gyvena porūšis *C. e. europaeus* L., o jos pietuose — *C. e. meridionalis* Hartert.

Lelys vienas įdomiausių ir keisčiausių mūsų paukščių. Keista jame viskas: jo į gegutės liemenį panašus liemuo ir su didelėmis juodomis ryškiomis akimis pelėdiška galva, mažytės, tarytum ne jam priklausančios, kojos, o kartu ilgi smailūs sparnai ir ilga uodega, bet užvis nuostabiausia yra jo spalva: tiesa, pilkšva ir neryški, bet tobuliausiai suderinta su ta aplinka, kurioje jis gyvena. Ieškant vadinamojo mimetizmo[1] pavyzdžių, vargu būtų galima rasti geresnę iliustraciją, ir tuo atžvilgiu lelį galima būtų pastatyti šalia pagarsėjusios *kalimos* arba *gyvosios šakutės (Phasmidae).* Ne tik savo išvaizda lelys yra toks įdomus, tą patį galima pasakyti ir apie jo savotišką gyvenimo būdą.

Žiūrint iš viršaus, lelys atrodo maždaug su tokiais pačiais raštais ir spalvų tonais, kaip grąžiagalvė ar kai kurios pelėdos (apuokėlis). Raštas labai sudėtingas ir aprašyti jį sunku. Tuo atžvilgiu galima jį palyginti su slanka, kur raštas toks pat sudėtingas ir spalvos tobuliausiai priderintos prie miško aplinkos.

Ūgiu maždaug prilygsta strazdui giesmininkui, bet dėl didelės galvos, ilgų sparnų ir ilgos uodegos atrodo daug didesnis. Jo kūno ilgis siekia apie 280 *mm,* o sparnų tarpugalis — apie 575 *mm;* suglaustas sparnas dviejų Lietuvoje pagautų patinų — 189—195 *mm,* dviejų patelių — 173—187 *mm;* sveria 68—77 *g.* Viršutinė kūno dalis pilka, šiek tiek rusvu atspalviu, dviem juodom juostom išilgai visos galvos, užeinančiom ant pečių. Šalia jų — atskiri juodi dryželiai išilgai visos viršutinės kūno dalies ir švelniausiu skersiniu banguotumu. Žymios rudos spalvos priemaišos kaklo šonuose ir ant pečių; kiekviename kaklo šone yra balta dėmė. Apatinė kūno dalis, pradedant nuo krūtinės iki uodegos, rudai geltona su ryškiu juosvu skersiniu raibumu. Plasnojamosios plunksnos juosvos su didelėmis rudomis dėmėmis ir pilkais galais. Patino pirmoji—trečioji plasnojamosios plunksnos turi po didelę baltą dėmę ant vidinių vėtyklių. Vairuojamosios plunksnos pilkos, sudėtingo rusvo ir juosvo rašto, o patino dvi kraštinės poros su didele balta dėme, kas matyti net iš toli, paukščiui pakilus. Snapas juodas, kojos durpinės spalvos. Akys labai didelės, tamsiai durpinės. Jaunikliai kaip patelė, vadinasi, neturi baltų dėmių nei ant vairuojamųjų, nei ant plasnojamųjų plunksnų.

Pilnai šeriasi žiemą. Be to, išvedę vaikus, šeriasi dalinai tarp liepos ir rugsėjo mėnesių.

Lelys gyvena Afrikos šiaurvakariuose (Alžyras, Tunisas), Pietų Europos salose; nuo Vakarų Europos paplitęs iki Baikalo ir Rytų Mongolijos centro (Tolo upė) ir Gobi dykumos. Šiaurėje jis siekia 64° Skandinavijoje, 63° Suomijoje, 60° Urale ir toliau iki Tiumenės, Tomsko, Jeniseisko, Irkutsko. Gyvena taip pat Mažojoje Azijoje ir Azijos pietvakariuose iki Indijos šiaurvakarių.

Žiemai pasitraukia į šiltus kraštus, bet apie jų keliones ir žiemos buveines teturima tik mažai duomenų (keletas Europoje žieduotų paukščių

---

[1] Mimetizmas, arba mimikrija — apsaugojamoji spalva bei forma.

rasta Gvinėjoje ir Kamerune), bet šiaip randami jie žiemą Afrikos pietuose ir rytuose.

Lietuvoje leliai nėra reti paukščiai, bet vis dėlto ir negausūs. Pasirodo balandžio mėnesiui įpusėjus ir dar matyti jų iki rugsėjo mėnesio pabaigos. Vieną kartą apie tą laiką, keliaudamas garlaiviu iš Kaliningrado į Ščeciną, pastebėjau lelį, sekantį mūsų laivą, nusileidžiantį kartais iki bangų ir vėl pakylantį iki stiebų. Keletą valandų iki sutemos teko jį matyti, kol pagaliau išnyko jis nakties tamsoje.

Tai miškinis paukštis, bent veisimosi laikotarpį Lietuvoje jis praleidžia miškuose. Daugiausia mėgsta pušynus, mažiau mišrius miškus. Labiausiai tinka jam labai sausi, su nederlinga dirva pušynai, kur tik protarpiais pamatysi vieną kitą eglelę arba berželių grupę, o šiaip priaugę viržių, gailių arba tik kerpių *(Cetraria, Peltigera* ir kt.). Ypač mėgsta vietas, kur nuo senų kirtimų guli sausos, dažnai sutrūnijusios, apkerpėjusios šakos, pušų žievė ir skiedros, o tarp jų auga bruknės ir miltinės *(Arctostaphylos).* Panašių vietų kaip tik daug Gudų ir Rūdninkų giriose, ir ten lėlių dažnai aptinkama. Bet kartais jų pasitaiko visai sausuose pušynuose, kur grynai smiltinga dirva neleidžia augti bet kokiems kitiems augalams, pavyzdžiui, Marcinkonių artimiausiose apylinkėse. Ten vieną kartą užėjau porą jaunų, dar neskraidančių paukščiukų smėlio duobutėje, prie jaunos pušelės kamieno. Duobutėje buvo tik truputis žievės atplaišų ir šiek tiek pušies spyglių. Mėgsta jis tupėti retai lankomų miško keliukų provėžose, arba įsitaiso ant šiekšto ar kelmo. Tupintį lelį pamatyti nepaprastai sunku, nes jo spalva ir raštas visiškai susilieja su aplinka, kurioje jis gyvena. Jį tik pamatysi pakilusį skristi, ir tuomet ypač krinta į akis patinas savo baltomis dėmėmis ant sparnų ir uodegos galuose. Jo polėkis vikrus ir lengvas kaip kregždės; skrisdamas lelys sugeba daryti staigius posūkius, aplenkdamas medžių viršūnes ir net tankias šakas, čia laikydamas sparnus horizontaliai, čia iškeldamas juos kaip peteliškė; aplamai ore atrodo jis labai gražiai, o dėl savo ilgų sparnų ir ilgos uodegos daro įspūdį didoko paukščio. Tad daugelis medžiotojų dažnai paleidžia į jį šūvį, tikėdamiesi gero laimikio. Pakilęs lelys paprastai neskrenda toli, bet, padaręs kelis posūkius, nusileidžia ant žemės ir vėl pasidaro nematomas. Kartais, norėdamas nušauti lelį, paleisdavau šūvį apytikriai į tą vietą, kur mačiau jį nutupiant; tai tikriausias būdas jį sumedžioti.

Nutūpdamas ant šiekšto ar storos šakos, jis stengiasi rasti tokią vietą, kad ji būtų horizontali, matyti, kita padėtis jam nepatogi. Tupėdamas jis visiškai paslepia po savim mažytes kojytes ir tuo būdu glaudžiasi visa apatine kūno dalimi ir uodega, stipriai prilenkia kaklą taip, kad jo pakaušis susilieja su nugara, be to, primerkia akis, ir jos tuomet atrodo kaip siauri plyšeliai. Jis elgiasi panašiai kaip pelėdos, tik su tuo skirtumu, kad pelėda pasistiepia, darosi ilga ir laiba su primerktomis akimis, o lelys darosi plokščias. Tuomet vargu galima jį atskirti nuo stavaro ar žievės atplaišos.

Jis labai mėgsta šildytis, ir šviesiomis dienomis dažniausiai pakelsi jį įšilusiame sausame pušyne, įsaulyje. Jis turi paprotį nutūpti taip, kad

galva būtų atkreipta į saulę, ir tuo būdu jo kūnas neduoda šešėlio ir todėl mažiau pastebimas. Atrodo, kad jis niekuomet akių nesumerkia, o tik primerkia jas, palikdamas siaurą plyšelį. Šia proga Heinrotas rašo: „Savo lelių mes niekuomet neaptinkame su visiškai užmerktomis akimis, nors laikome jų daugiau kaip pusę tuzino, tame skaičiuje seną patiną jau šešeri metai. Nors ir suglaudę savo vokus iki siauro plyšio, jie net vidudienyje stebi viską; pakakdavo slaptai ir tyliai dargi iš užpakalio parodyti jiems pincetu paimtą miltkirmėlę, kad priverstum juos vienu akimirksniu apsisukti ir lekiant stverti grobį. Net stipriausia vidurvasario saulė neapakina jų; dėl mažiausio susijaudinimo jie plačiai praveria akis ir puikiausiai mato; galima manyti, kad akių primerkimas yra vienas iš būdų padaryti save mažiau pastebimą. Kai kam gali pasirodyti keista, kad yra gyvulių, kurie ilsėdamiesi ne visai sumerkia akis, bet tegu pagalvoja, kad ausys, antras svarbos atžvilgiu organas, irgi miegant nėra uždaromas ir nuolat yra pasirengusios girdėti. Yra daug šikšnosparnių, kurie su tam tikru dangteliu ir dar suraukdami ausies kaušelį uždaro ausį, savo jautriausią organą, ir gali būti, kad jie aplamai negalėtų miegoti su atdaromis ausimis. Kaip nustebtų šikšnosparnis, jei žinotų, kad yra su atdaromis ausimis miegančių padarų".

Auginami leliai vengia tupėti šviesiuose plotuose, kur jie būtų ryškiai matomi. Užtat, jei spalva tinka, jie kartais nutupia visai neįprastose vietose. Vieną kartą, genėdamas vaismedžius savo sode, po vienu jų palikau seną apmusijusį suoliuką, o grįždamas, priėjęs arti, visiškai netikėtai pakėliau nuo jo lelį, kurio kitaip nebūčiau pastebėjęs.

Be apsaugojamosios spalvos ir apsaugojamosios formos, pastebimas dar kažkas, ką galima būtų pavadinti apsaugojamaisiais judesiais, arba judesių mimikrija. Pasiryžęs pasijudinti, dieną lelys turi paprotį daryti pirmiausia šoninius linguojamus judesius, paskui paslinkti kiek į priekį ir vėl tokiais pat linguojamais judesiais pereiti į nejudomą būklę, lygiai kaip tai daro garsusis „gyvasis lapas" *(Phyllium)*, arba „gyvoji šakutė" *(Bacillus)* ir kt. Čia judėjimas į priekį, kuriuo bet kuris gyvūnas lengvai save išduoda, yra užmaskuotas šiais šoniniais lingavimais; susidaro panašumas į atsitiktinai vėjo judinamus lapus ir kt., o kartu nepastebimas gyvūno slinkimas į priekį. Bet įdomu, kad naktį lygiai seni, lygiai jauni leliai gana vikriai bėginėja be ką tik aprašyto pasiruošimo.

Gražią gegužės ar birželio mėnesio naktį, ypač mėnesienoje, sausame pušyne dažnai šį paukštį galima stebėti. Visai tyliu polėkiu staiga pasirodo jis prie pat žmogaus galvos, padaro posūkį, kyla aukštyn, vėl nusileidžia ir vėl gražiu sklandomuoju polėkiu išnyksta nakties tamsoje. Gal ne visi žino, kad tas keistas kurkiamas garsas, kuris tuomet neretai girdėti miške, priklauso jam. Tai ilgai tęsiamas, kartais 5 minutes ir ilgiau, maždaug kurrrr-kurrr-kurrrr... balsas, šiek tiek panašus į žaliosios rupūžės kurkimą. Žinoma, patį paukštį tuomet pamatyti sunku — jis tupi kur nors ant storos šakos, prisiglaudęs prie jos savo ilgu pilku kūnu, kartais taip arti žmogaus, kad net ausyse zvimbia. Dažnai girdėti ne vieną, bet du, ir kiekvienas kurkia skirtingu tonu: vienas aukštesniu, kitas žemesniu. Nors

šis balsas nėra melodingas, bet girdėti jį vasaros nakties tyloje, dargi savotiškoje aplinkoje yra gana malonu. Kartais girdimas kitas, sklindantis su pertraukomis, žvengiantis balsas, kažkas panašu į „šrin", o kartais, skrisdamas lelys supliauškina sparnais, panašiai kaip karveliai. Laimikį jis daugiausia medžioja ore, visai panašiai kaip kregždės; iš to yra kilę jo pavadinimai keliose Europos kalbose. Kai vakaras esti gražus, šiltas oras būna pilnas įvairių vabzdžių, peteliškių, uodų, tuomet leliai esti labai veiklūs, ir lengvai galima juos stebėti, ypač ten, kur apie arklių ar galvijų mėšlą spiečiasi mėšlavabaliai, pvz., prie vieškelio ar ganyklos. Žydintis medis, pritraukdamas daugybę visokių vabzdžių, tuo pačiu pritraukia ir lelius. Vieną kartą, nakvodamas Rūdninkų girioje, kur netoli Senųjų Macelių kaimo tuo metu buvo žiedais apsikrovusi augalota liepa, nuo pat saulėlydžio galėjau gėrėtis nuolat čia besisukiojančiais leliais, gaudančiais liepos žiedų priviliotas peteliškes. Daugiausia mėgsta jie didelius vabalus, kaip karkvabalius *(Melolontha* ir *Rhizothrogus),* grikvabalius *(Phyllopertha),* mėšlavabalius *(Geotrupes* visų rūšių) ir kt. Taip pat lesa dideles naktines peteliškes, kaip sfinksus, pelėdgalvius. Pagauna šį laimikį daugiausia ore, bet moka taip pat priskridę paimti miegančius dieninius vabzdžius, drugius, skėtes, žiogus, įvairias muses. Lelys yra labai ėdrus, ir bematant gali suryti šešetą didžiųjų karkvabalių arba apie dvidešimt vidutinio dydžio naktinių peteliškių. Jis virškina labai greit ir, atrodo, greičiau naktį, negu dieną, tur būt, dėl to, kad naktį jis daugiau išeikvoja savo jėgų, ir medžiagų apykaita vyksta sparčiau. Iš tikrųjų, patikrinus skilvius greit po to, kai būna prariję maistą, pastarasis jau esti apvirškintas ir, priešingai, nušautų apie vidurdienį paukščių skilviai nebuvo dar tušti, nors jie nuo ryto iki tol nieko nebuvo lesę, o praleido laiką snausdami. Leliai visada riebūs, ypač rudenį po jų oda randamas storokas riebalų sluoksnis ir dėl to nupreparuoti jų kailiuką dalykas nelengvas. Jie ryja savo grobį, nesmulkindami jo, užtat, suvirškinę jį, atryja didelį pailgą kamuolį, sudarytą iš vabzdžių sparnų, kojų apdangalų ir kitų kietų dalių.

Leliai peri jau antrais savo gyvenimo metais, praėjus 3—4 savaitėms nuo parskridimo. Kaip ir daugelio kitų paukščių, pirmas parskrenda patinas, ir jis parenka lizdavietę. Mįnėtieji kurkiamieji balsai taip pat ir plakimas sparnais priklauso patinui. Jo polėkis savotiškas, skrenda plačiai išskėstais ir iškeltais sparnais ir vėduoklės pavidalu išplėsta uodega. Tuomet išryškėja baltos dėmės ant uodegos ir sparnų. Tuoktuvės esti anksti rytą, tarp 2—4 val.

Leliai lizdų visai nedaro, kiaušinius deda tiesiog ant žemės, nežymioje duobutėje, dažniausiai sausuose jaunuose pušynuose, kartais ant senų sutrūnijusių viržių, ant samanų, net smėlyje. Visuomet esti tik du kiaušiniai, jų forma pailga, be skirtumo tarp bukojo ir laibojo galo. Jų pagrindinė spalva pieniškai balta su dviejų rūšių dėmėmis, iš kurių vienos pilkšvos, įsisunkusios į kevalą, o kitos, paviršinės, durpinės. Šios dėmės dažnai užima didesnę kiaušinio paviršiaus dalį. Jų dydis (vidurkis) 32,1×22,1 *mm.* Perėti leliai pradeda nuo pirmojo kiaušinio. Naujais duomenimis, peri

abu porelės nariai, bet daugiau patelė; pastarąją, saulei nusileidus, penkiolikai ar dvidešimčiai minučių pavaduoja patinas, kad ji galėtų palesinėti.

Du labai užperėti kiaušiniai buvo rasti Kaišiadorių miškuose 1926.VI.15 ir vienas ką tik padėtas kiaušinis Gudų Girioje 1919.VI.27. Be to, yra šie duomenys iš Lekėčių krašto (A. Aleknavičius): VIII. 1 viržiniame pušyne, pakilus leliui, ant žemės buvo rasti 2 kiaušiniai (kitą dieną jie kažkieno buvo sunaikinti). Kitais metais VI. 5 toje pačioje vietoje buvo 1 kiaušinis; VI. 7 buvo 2 kiaušiniai; VI. 19 ir VI. 22 dar buvo kiaušiniai, o VI. 25 pūkuoti jaunikliai; VI. 29 kiek tolėliau rastas padaiguotas jauniklis.

Perėdamas paukštis sumerkia akis iki siaurų plyšelių, o pabaidytas kyla iš lizdo ir apsimeta paliegėliu, kad atkreiptų į save priešo dėmesį. Peri apie 16 dienų, bet, jei trukdoma, gali perėti iki 18 dienų. Prasikalę paukščiukai auga lėtai, gal būt, dėl to, kad jie yra lesinami tik nakties metu, o vasaros naktis trumpa. Jau trijų dienų jaunikliai, lygiai kaip viščiukai, bėginėja aplink lizdavietę, o po 17—19 dienų visai persikelia iš šios vietos kitur, bet tėvai globoja juos ilgiau kaip mėnesį, paskui jie gyvena savarankiškai. Jaunikliai, priimdami maistą iš senių, savo snapais apkabina jų snapus iki pat pamato ir praryja gerai apseilintą maisto vatulą.

Leliai išveda dvi vaikų vadas ir labai savotišku būdu. Kai vaikams sukanka maždaug 10 dienų, patelė vėl padeda du kiaušinius, kuriuos peri patinas.

Žemės ūkiui, ypač miškui, lelys yra labai naudingas paukštis, nes sulesa daug kenksmingų vabzdžių, ypač karkvabalių ir didelių verpikų.

BŪRYS. ŽALVARNINIAI. *Coraciae (Coraciiformes)*

Tai vidutinio ūgio ir smulkūs paukščiai, kartais labai skirtingi; didžiausi — šarkos dydžio, mažiausi prilygsta mažai zylei.

Plunksnos standžios, prigludusios prie kūno, dažniausiai ryškių spalvų. Lytinis dimorfizmas taip pat ir amžiaus skirtumai spalvomis dažniausiai nepasireiškia. Pūkų neturi nei jaunikliai, nei seniai (tik tulžiai sudaro išimtį). Pasturgalinė liauka paprastai nėra plunksnėta (išskyrus tulžius). Kaklo slankstelių yra 13—15, kaklas vidutinio ilgio, o tulžių trumpas. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų paprastai 11, vairuojamųjų 12; kartais vidurinė vairuojamųjų plunksnų pora ilgesnė. Kojos mažos, dažnai pirštai mažiau ar daugiau vienas su kitu suaugę. Snapas paprastai gana ilgas ir beveik tiesus, bet bitininkų laibas, lenktas. Snapo kraštai kartais lygūs, kartais dantyti. Gyvena medžiuose arba ant žemės, miškuose arba miškastepėse, pusdykumėse arba vandens pakrašćiuose.

Maistas daugiausia gyvūninis ir tik iš dalies augalinis. Daugiausia minta vabzdžiais (žalvarniai, bitininkai), žuvimis (tulžiai), ropliais ir smulkiais žvėriukais (kai kurie tulžiai).

Gyvena poromis. Kai kurios rūšys peri kolonijomis. Tam reikalui iškasa urvus stačiuose krantuose arba panaudoja medžių uoksus bei uolų plyšius. Daugelį metų peri tame pačiame urve ar uokse.

Kiaušiniai balti, apvalios formos, o jų skaičius įvairus: žalvarnių paprastai esti 5, tulžių — 6—7, bitininkų — 6—8.

Jaunikliai esti pliki ir akli, vystosi labai lėtai, pūkais neapauga. Jauniklių apdaras skiriasi nuo senių blankesnėmis rusvesnėmis spalvomis. Pirmą kartą pradeda šertis tą patį rudenį, šėrimosi eiga labai lėta, ir nusišeria jie tik per 3—4 mėnesius.

Giminystės atžvilgiu šis būrys artimas pelėdoms, leliams, kukučiams ir gegutėms. Su šiais paukščiais senesni autoriai jungė žalvarnius į vieną būrį.

Žalvarnių būrio paukščiai paplitę daugiausia atogrąžų ar bent šiltesniuose kraštuose, tiek Rytų, tiek Vakarų pusrutulyje. Visoje Tarybų Sąjungoje peri 5 rūšys ir 4 rūšys užklysta atsitiktinai. Iš jų Lietuvoje yra dvi, gal būt, trys rūšys.

Šis būrys dalijamas į penkis pobūrius, susidedančius iš 6 šeimų ir 141 rūšies.

Pobūrių pavadinimai: tulžiai *(Halcyones)*, todžiai *(Todi)*, momotai *(Momoti)*, bitininkai *(Meropes)*, žalvarniai siaurąja prasme *(Coraciae)*.

Šeima. **ŽALVARNIAI.** *Coraciidae*

Vidutinio ūgio paukščiai, kresnos sudėties, stipriu snapu su kabliuku jo gale, šiek tiek panašūs į varnų šeimos paukščius; nuo to ir susidarė jų pavadinimas lietuvių ir daugelyje kitų kalbų. Priekiniai pirštai visiškai laisvi arba tik nežymiai suaugę ties pamatu. Šnervės turi plyšio išvaizdą, sparnai gerai išlavėję ir smailūs, uodegoje 12 vairuojamųjų plunksnų, kojos mažai pritaikytos vaikščioti, o tik tupėti medžių šakose. Jų polėkis labai vikrus, balsas karkiamas, stiprus. Jų maistas — stambūs vabzdžiai ir net smulkūs stuburiniai; šį grobį jie renka medžiuose arba ant žemės. Kai kurios atogrąžų rūšys minta vaisiais. Jų gyvenimo būdas įvairus, nes kai kurios rūšys gyvena naktinį gyvenimą, kitos veiklios dieną. Naktiniai žalvarniai priklauso Pietų Amerikai, kiti gyvena Rytų pusrutulyje, iš jų viena rūšis Europoje. Žinoma atogrąžose gyvenančių, ryškiomis spalvomis pasipuošusių, 16 rūšių.

Žalvarnis. Žalvarnė. Šilovarnis. *Coracias garrulus* L.

Spalvotas pav.

Baltar. *sinia varonka.* Est. *siniraag.* Latv. *zalāvārna.* Lenk. *kraska.* Rus. *sizovoronka.* Vok. *Blaurake, Mandelkrähe.*

Iš trijų žinomų porūšių didesnėje Europos dalyje gyvena *C. g. garrulus* L., Kaukaze *C. g. caucasica* But., Užkaukazėje *C. g. semenowi* Loud. et Tschusi.

Žalvarniai vidutinio, maždaug kuosos dydžio ir šiek tiek į ją panašūs paukščiai tokiu pat stipriu, bet pačiame gale riestu snapu ir stipriais šeriais antsnapio pamate. Iš tikrųjų jo kūnas yra žymiai mažesnis už kuosos, nes jis sveria apie 140 *g*; kai kuosos sveria dažnai net daugiau už 225 *g* (6 Lietuvos žalvarniai svėrė nuo 136 iki 178 *g*).

Žalvarnis yra vienas iš mūsų puikiausiai pasipuošusių paukščių, prilygstąs spalvočiausiems atogrąžų paukščiams. Jo galva, kaklas ir apatinė kūno dalis šviesiai mėlynos spalvos su žaliu atspalviu, sparnų dengiamosios plunksnos tamsesnės mėlynos spalvos. Nugara ir pečiai ryškios rudos spalvos, plasnojamosios plunksnos juodos su melsvu atspalviu. Vidurinė vairuojamųjų plunksnų pora nešvariai žalsva, kitos tamsiai mėlynos su šviesiais galais. Dvi kraštinės vairuojamosios plunksnos il-

gesnės, negu kitos, laibesnės ir juodais galais. Snapas juodas, kojos gelsvai pilkos. Senų paukščių poilsio apdaru viršugalvis ir sprandas rusvai pilki.

Jaunikliai toli gražu neturi tokių puikių spalvų, kaip seniai, mėlynumo daug mažiau visoje apatinėje kūno dalyje, ypač ant krūtinės vyrauja porusvis pilkumas ir tik pasmakrėje ir pilvo šonuose prasimuša mėlynoji spalva. Kraštinės vairuojamosios plunksnos ne ilgesnės už kitas ir neturi juodų galų.

Ką tik iš kiaušinio išsiritęs jauniklis sveria apie 10 *g*, jo oda yra švelniai rusvos spalvos, be pūkų. Jaunikliai šeriasi pirmą kartą, tik iš dalies pakeisdami visas smulkias kontūrines plunksnas, lapkričio—gruodžio mėnesiais. Pilnai šeriasi sausio—balandžio mėnesiais ir toliau kasmet liepos—lapkričio mėnesiais (pilnas šėrimasis) ir sausio—kovo mėn. (pilnas šėrimasis). Tačiau nėra tikrai nustatyta, ar nekeičia jie didžiųjų plunksnų tik kartą per metus.

Matai: ilgis apie 340 *mm*, sparnų tarpugalis apie 655 *mm*, sparnas 3 patinų 198—205 *mm*, 4 patelių 195—205 *mm* (Lietuvos paukščių).

Žalvarniai peri, pradedant Ispanija, pietine Prancūzija ir Vokietija, iki Zaisano (Kazachstanas), Tian-Šanio ir Kašmyro. Šiaurėje siekia 61° Švedijoje ir 62° Suomijoje, Estijos šiaurę, Leningrado, Kalinino, Maskvos, Gorkio ir Kazanės miestus. Peri Irtyšiaus vidurupyje iki Omsko, Kulundos stepėse, nuklysta iki Ačinsko. Pietuose peri Afrikos šiaurvakariuose, Palestinoje, Mažojoje Azijoje, Irano šiaurėje ir Indijos šiaurvakariuose.

Iš kaimyninių Lietuvai kraštų jų rečiau pasitaiko šiaurėje, negu pietuose, pvz., Latvijoje jie nėra reti Kurše, bet retesni Vidžemėje, ir labai reti Estijoje. Vokietijoje aiškiai pastebimas jų mažėjimas iš vakarų į rytus. Rytų Vokietijoje jie yra dažnesni, o Kaliningrado srityje paprastas perintis paukštis. Lenkijoje dažnokas, o Baltarusijoje dažnas paukštis.

Lietuvoje žalvarnis nėra retas, tačiau niekur apsčiai nepasitaiko. Jiems būtinai reikia didelių senų medžių, tad laikosi miškuose, kur yra tik tokių medžių, bet pasitenkina ir mažais miškeliais, o vargo verčiamas, apsigyvena parkuose, soduose arba net sodybose, kur dažnai esama tokių medžių.

Europos žalvarnis praleidžia žiemą pietinėje Afrikos dalyje (nuo Kenijos ir Ugandos iki Kaplando), mažai gyvena jų ir Afrikos vakaruose. Iš Pietų Afrikos skristi pradeda sausio mėnesio pabaigoje ir vasario mėnesio pradžioje. Mūsų žieduoti paukščiai buvo rasti: vienas jaunas, žieduotas apie Skaudvilę 1932. VI. 10, nušautas Kretos saloje tų pačių metų rugsėjo mėn. 10 d., padaręs 2150 *km* kelio tiesiai pietų kryptimi; kitas, žieduotas apie Svedasus 1934 m. rugpiūčio mėn. 1 d., buvo sumedžiotas Vengrijoje tų pačių metų rugsėjo mėn. 8 d., per 37 dienas padaręs apie 1060 *km* SSW kryptimi; trečias, apžieduotas apie Šimonis 1936. VII. 20 d., po trejų metų, būtent 1939. VII. 13 d., sugautas ir vėl paleistas apie Gargždus, t. y. apie 235 km į vakarus nuo žiedavimo vietos.

Lietuvoje žalvarniai pasirodo gegužės mėnesio pradžioje ir tuoj pasirenka tinkamas perėti vietas, t. y. apsigyvena ten, kur yra uoksų senuose

išpuvusiuose medžiuose. Lietuvoje dažniausiai užtiksi jų, kur vyrauja jauni pušynai, o tarp jų yra iš senų laikų užsilikusių storų pušų su uoksais. Panašių vietų labai daug Vilniaus apylinkėse, ir kaip tik ten žalvarnių gausiai aptiksi. Jie mėgsta taip pat nedidelius, bet senus beržynus, ąžuolynus, alksnynus, kur yra jiems patogių vietų perėti. Mano tėviškėje Lydos rajone eilę metų žalvarnių pora perėjo senoje liepoje, sode prie pat namų, o kita — dirbtiniame uokse, storame topolyje *(Populus canadensis)*. Žalvarniai neretai peri inkiluose, kuriuos paveržia iš varnėnų ir kitų paukščių. Jie taip pat plačiai naudojasi didelių genių išskaptuotais uoksais, o seniau, kai Lietuvoje buvo vedamas miškinis bičių ūkis ir buvo daromos drevės, žalvarniai dažnai jose apsigyvendavo. Dar kur-ne-kur dideliuose miškuose, ypač Rūdninkų ir Gudų giriose, Merkinės, Marcinkonių, Musteikos apylinkėse, yra nusilupusių drevių, tikrų praeities paminklų, kur įvairūs paukščiai, daugiausia geniai, pasidaro daugybę uoksų. Ten nuo senų laikų paeiliui peri įvairios paukščių rūšys: geniai, kukučiai, karveliai uldukai, zylės. Tai tikri paukščių, net ir žvėrelių (voverių, kiaunių), bendrabučiai; ten su mielu noru apsigyvena ir žalvarniai.

Pasirinkę uoksą, žalvarniai yra labai veiklūs ir triukšmingi, ypač patinai. Jie tuomet daug ir aukštai skraido, besivartydami ore, ypač gražiomis saulėtomis dienomis. Tada nepaliaujamai girdimas jų garsus, tankiai kartojamas rak-rak-rak, o protarpiais ilgai tęsiamas, sunkus pamėgdžioti balsas. Prisiskraidę, pamankštinę savo sparnus, paukščiai mėgsta nutūpti vienas greta kito medžio viršūnėje, kur nors ant atsikišusios sausos šakos, ir tuomet dažnai girdimas gana tylus, dusyk kartojamas čeksiančio pobūdžio balsas. Bet jie nutupia vos trumpai valandėlei, kad vėl pakiltų ir vėl siūbuotų mėlyname pavasario danguje.

Uoksas lizdui parenkamas labai įvairiame aukštyje, kartais taip žemai, kad veik ranka galima jį pasiekti, kartais labai aukštai, augalotos pušies viršutinėje pusėje. Autoriai, tyrinėję žalvarnius pietų kraštuose, rašo, kad jie ten dažnai perį mūrų plyšiuose arba stačiuose kriaušiuose išsikasę urvus. Jie, girdi, peri ten ne pavienėmis poromis, bet dažnai sudaro kolonijas iš kelių dešimčių lizdų.

Pats lizdas labai menkas, nes tai yra sauja nerūpestingai sukrautų šiaudelių, žagarėlių, nedaug plunksnų ir kitos medžiagos. Atrodo, kad kartais ir to nėra, o kiaušiniai dedami tiesiog ant susidariusių uokse trūnėsių. Kiaušiniai balti, blizgantys, vidutinio dydžio — 35,2×27,8 *mm*, o jų esti 4—5; patelė deda pradieniui (Heinroth); pradeda perėti, padėjusi pirmą ar bent pirmuosius kiaušinius, ir peri apie 19 dienų. Ar patinas padeda perėti, nėra tikslių duomenų, bet atrodo, kad jis kartais pavaduoja patelę (Taczanowski); šiaip jis tupi ant sausos šakos ar storo stavaro ir triukšmingai sutinka pasirodžiusį žmogų, o dar labiau varną ar plėšrųjį paukštį. Jaunikliai užtrunka lizde 26—28 dienas, bet lesinami ir išskridę iš lizdo (Witherby).

Prasikalę paukščiukai iš pradžios būna pliki, vėliau apšempa kietais plunksnų spaigliais ir tuomet daro ežio įspūdį. Jie neišsižioja, tikra to

žodžio prasme, kaip kad žvirbliniai paukščiai, nors, laukdami lesalo, dažnai laiko snapus pradarus. Atneštą lesalą jie stveria snapais, kai seniai paliečia jų žiočių kampą, tad galima manyti, kad ši vieta atlieka lietimo organo vaidmenį. Kadangi žalvarniai peri gana giliuose ir plačiuose uoksuose, tai jų jaunikliai nepajėgia iššvirkšti laukan savo išmatų, o seniai, atrodo, neišneša jų, bet ir negalėtų išnešti, nes šių paukščių mėšlo kamuolys nėra aptrauktas gleivine plėvele kaip varnėno. Tad apie lizdą paprastai esti labai nešvaru, ir jauni paukščiukai kartais būna pasibaisėtinai purvini ir dvokia. Tai ypač esti epušių uoksuose, nes šiuose medžiuose visuomet viešpatauja savotiška drėgmė. Prie nešvarumo prisideda įvairūs parazitai, ir jauni žalvarniai dažnai esti baisiai jų apnikti; ypač jie kenčia nuo didelių, kraują siurbiančių musių *(Ornithomya);* pastarosios kartais ištisomis grupėmis tūno plikose kūno vietose, po sparnais ir kitur.

Maždaug po 28 dienų jaunikliai palieka lizdą, bet po to visi seniai ir jaunikliai gana ilgai laikosi krūvoje. Lietuvoje dažniausiai galima juos matyti ant javų gubų, ir kai kas klaidingai mano, kad jie lesa grūdus. Iš tikro jie pasinaudoja gubomis tik kaip stebėjimo punktais, iš kur lengviau pamato grobį. Šiuo atžvilgiu jie turi tam tikro panašumo į musinukes: pasirinkę tvorą ar telegrafo stulpą, atsikišusią sausą šaką, krūsnį ar kitą iškilesnę vietą, jie atidžiai stebi, ar nepasirodys koks nors vabzdys ar kitas smulkus gyvūnėlis. Atrodo, kad jų regėjimas yra labai jautrus, nes kartais iš tolimo atstumo jie gražiu sklandomu polėkiu nusileidžia ant pievos, rugienos ir kt., kad pastvertų ten kartais labai smulkų grobį. Jų maistą sudaro daugiausia vabzdžiai, ypač vabalai. Iš vabalų žalvarnis sulesa daug mėšlavabalių, karkvabalių, degutininkų. Iš tiesiasparnių jis daug sumedžioja kurklių, svirplių ir žiogų. Iš stuburinių jis stveria mažas varlytes, driežus ir peles. Vieną kartą Lydos rajone, kur sode perėjo žalvarniai, pamačiau žalvarnį, stvėrusį viduryje kiemo kažkokį didoką daiktą ir nusinešusį jį į arti augantį topolį. Už kelių minučių jis paleido šį daiktą iš snapo; priėjęs radau gerokai aplestą pelę. Pagavęs kokį nors didesnį grobį, žalvarnis paprastai daužo jį į kietą daiktą, matyti, tam, kad užmuštų ir padarytų jį lankstesnį ir lengviau prarytų. Visur, kur tik gyvena žalvarniai, jie turi savo mėgstamus medžius ir net šakas, kur nuolat tupi. Tai dažniausiai netankūs, ypač apdžiūvę, arba net visai negyvi medžiai miško pakraštyje, arba dirbame lauke, arba arti vieškelio. Ypačiai jie mėgsta tupėti ant telefono vielų ir, kadangi ant tokio plono daikto sunku išsilaikyti, jie nuolat kilnoja savo uodegą pusiausvyrai išlaikyti. Tokiose vietose galima apsčiai rasti jų išvamų, sudarytų iš vabzdžių chitino, kojų, sparnų ir kitų kietų dalių; išvamos yra pailgos formos ir jose vyrauja mėlynos, žvilgančios mėšlavabalių apdangalo dalys. Vakarų Europos ornitologai žalvarnį laiko baikščiu, žmogaus vengiančiu paukščiu. Gal jie tenai tokie ir yra, bet toli gražu to paties negalima pasakyti apie mūsų krašto žalvarnius, kurie, tupėdami per keletą metrų nuo kelio, ramiai žiūri į praeinančius žmones.

Žalvarnį, dailų spalvotą paukštį, dažnai kai kas nori laikyti nelaisvėje, paversti jį jaukiu paukščiu. Deja, tai nėra lengvas dalykas, ypač tiems,

kurie mano, kad laukiniam paukščiui užtenka duoti bet kurio žmogui tinkamo maisto, kad jis būtų gyvas ir sveikas. Tikrai daugumas nelaisvėn patekusių laukinių paukščių greitai nusibaigia nuo netinkamo lesalo. Seni pagauti žalvarniai paprastai labai greitai baigia savo gyvenimą, bet iš lizdo paimti jaunikliai prijunksta gerai ir taip pripranta prie žmogaus, kad tupi ant jo peties ir visur jį seka. Esminis dalykas — tai geras maistas, daug vabzdžių, ypač miltkirmėlių ir kt. (žr. apie kukutį).

Šeima. **BITININKAI.** *Meropidae*

Palyginus su tulžiais, į kuriuos jie yra daug kuo panašūs, šios šeimos paukščiai pasižymi laibu, ilgu kūnu, ilgu, plonu, lenktu snapu ir gerai išlavėjusiais smailiais sparnais. Lygiai kaip ir tulžių, pastaibis trumpas, trumpesnis už vidurinį pirštą. Priekiniai pirštai suaugę, būtent, antras vienu, o ketvirtas trimis sąnariais. Uodega iš 12 vairuojamųjų plunksnų; iš jų pačios vidurinės gali būti žymiai ilgesnės.

Kaip ir tulžiai, bitininkai būdingi atogrąžų gyventojai, bet tik Rytų pusrutulyje. Jų žinoma apie 23 rūšys, kurių dauguma gyvena Afrikoje, kai kurios aptinkamos Madagaskare, Zondo salose, Azijos pietuose, Indijoje, Papuasų salose ir net Australijoje, o viena rūšis — Europoje.

Ant žemės beveik nevaikšto, taip pat ir nešokinėja medžiuose, tik vien tupi ant atsikišusių šakų ar ant uolų kyšulių. Užtat oras yra tikras jų gaivalas: jie puikiausiai skraido, jų polėkis vikrus ir patvarus. Visos rūšys spindi puikiomis, ryškiomis spalvomis: mėlyna, žalia, raudona spalva pakaitomis su geltona, ruda ir juoda. Prisilaiko atvirų vietų arba vandens ir pievų, molingų upių kriaušių. Minta skraidančiais vabzdžiais, kuriuos pasigauna kaip kregždės, t. y. ore arba nuo aukštų žolių, net nuo vandens paviršiaus. Jie gaudo skėrius, skėtes, muses, bet užvis daugiausia visokius plėviasparnius vabzdžius, kaip vapsvas, bites, nuo kurių jų kūnas iki tiek prisisunkia korių kvapo, kad, įleidus į kambarį keletą tų paukščių, visas oras nuo jų pakvimpa. Tai draugiški paukščiai; panašiai kaip urvinės kregždės peri didelėmis kolonijomis stačiuose upių krantuose ar šiaip skardžiuose, išsikasdami iki metro ilgio urvus. Kartais įsikuria ir lygumoje — tuomet urvas kasamas įstrižai žemę gilumon. Deda grynai baltus kiaušinius, beveik apvalios formos, be jokio patiesalo, tiesiog ant žemės. Išvedę vaikus, bitininkai ištisu būriu ima bastytis, sustodami ilgesniam laikui ten, kur yra gausu maisto; čia užima patogias vietas medžių ar krūmų viršūnėse, kad geriau būtų medžioti grobį. Po kiek laiko vėl ieško naujų medžiojamų sričių. Medžiojančio bitininkų būrio vaizdas labai patrauklus. Jie strėlės greitumu siuva ore, vikriai pagauna skrendančius vabzdžius, gainioja kits kitą, spindi savo puikių spalvų nuostabiu grožiu. Kaskart girdėti jų balsai, panašūs iš dalies į plėšriųjų paukščių riksmą, iš dalies į kai kurių tilvikų švilpimą.

Bitininkas. *Merops apiaster* L.

Spalvotas pav.

Latv. *bišu dzenis.* Lenk. *szurka.* Rus. *ščurka.* Vok. *Bienenfresser.*

Tai puikių spalvų paukštis, drąsiai galima sakyti, kad jis vienas iš spalvočiausių Europos paukščių, todėl iš pirmo žvilgsnio daro egzotinio paukščio įspūdį; vargiai jį galima supainioti su kita rūšimi, nebent su Afrikoje gyvenančiais jo giminėmis. Seno paukščio smakras ryškiai geltonas, juodu krašteliu, pagurklis ir visa apačia iki pauodegio puikios žaliai žydros spalvos. Kakta balta, toliau mėlyna, visas viršugalvis, sprandas ir tarpupetė ryškios bronzinės spalvos, pečių plunksnos geltonos. Išilgai galvos per akį eina juoda juostelė. Didžiosios plasnojamosios plunksnos mėlynos, mažosios — bronzinės. Vairuojamosios plunksnos žalios su mėlynais kraštais. Vidurinė vairuojamųjų plunksnų pora dviem—trim centimetrais ilgesnė, negu kitos, ir galuose smaili. Snapas juodas, kojos tamsiai durpinės spalvos, rainutės ryškiai raudonos spalvos.

Paukščio poilsio apdaru nugara ir pečių plunksnos žalsvos. Panašios spalvos esti jauni paukščiai, be to, vidurinės vairuojamosios plunksnos nėra ilgesnės už kitas. Jaunikliai pilnai šeriasi žiemą, o seniai (tik smulkias plunksnas tekeičia) vasaros pabaigoje, o antrą kartą pilnai šeriasi tarp sausio ir kovo mėnesių. Matai: ilgis apie 270 *mm*, sparnų tarpugalis apie 400 *mm*, suglaustas sparnas patino 144—156 *mm*, patelės 138—148 *mm*, aplamai jis yra varnėno didumo tik daug laibesnis. Svoris apie 60 *g*.

Bitininkas gyvena Afrikos šiaurvakariuose, Vidužemio jūros salose. Europos pietuose: Portugalijoje, Ispanijoje, pietinėje Prancūzijoje, Italijoje, Balkanų kraštuose, Vengrijoje, kai kada žemutinėje Austrijoje, Tarybų Sąjungos pietuose, kur šiaurinė riba yra Tambovo rajonas. Azijoje — Vakarų Sibire, Vidurinėje Azijoje, Kašmyre, pietuose — iki Beludžistano, Irano, Mezopotamijos ir Palestinos. Afrikoje — pietuose. Nuostabu, kad, gyvendamas tokiame dideliame plote, bitininkas nesudaro geografinių rasių.

Iš artimų Lietuvai kraštų pasitaiko visoje Vokietijoje nors ir retai. Yra duomenų, kad viena pora perėjo apie Dirškius, į vakarus nuo Kaliningrado. Lenkijoje, pasak Tačanovskio, pasitaiko Galicijoje, o vieną kartą buvo nušautas Liublino krašte. Latvijoje — daug kartų užklysdavo, o vienas egzempliorius yra Jelgavos (Mintaujos) muziejuje (Russow: Ornis). Apie bitininko buvimą Lietuvoje tikrų duomenų neturime, išskyrus nepatikrintą žinią, kad 1938 m. buvę jų matyti Bukaučiškių kaime netoli Daugų (Alytaus apskr.). Žiemoja ties pusiauju ir Pietų Afrikoje. Kaip ir kiti bitininkai, ši rūšis minta visokiais skraidančiais vabzdžiais, ypač plėviasparniais. Veisiasi panašiai kaip urvinės kregždės, iškasdami 1,25—2 *m* ilgio urvus stačiuose upių krantuose ar skardžiuose. Urvo gale ran-

damas 10—25 *cm* skersmens išsiplėtimas. Urvus jie kasa snapu, kuris nuo šio darbo esti smarkiai nusidėvėjęs. Kiaušinių deda dažniausiai 5—6, grynai baltos spalvos, vidutinis dydis 25,5×21,5 mm. Peri ir lesina vaikus abu tėvai.

Šeima. **TULŽIAI.** *Alcedinidae*

Paukščių pasaulyje tulžių šeima sudaro nepaprastą reiškinį, kuris patraukia žmogaus dėmesį nuostabaus grožio šių paukščių spalvomis, jų keistais papročiais ir rūšių gausumu. Daugiausia jų gyvena atogrąžų kraštuose, bet ypačiai gausi jų Australo-Malajinė sritis. Arčiau ašigalių rūšių skaičius mažėja, bet viena rūšis *Alcedo atthis* išplitusi net Š. Europoje iki Leningrado, o kita *Ceryle alcyon* Š. Amerikoje iki Aliaskos.

2 pav. Tulžio koja

Tulžiai yra trumpo, kresno kūno, trumpo kaklo ir didele galva paukščiai. Ne mažiau būdingas ilgas kaip stambi yla snapas ir mažytės kojos, kurių pirštai iš dalies suaugę. Uodega įvairaus ilgio, kartais labai trumpa, susidedanti iš 12 vairuojamųjų plunksnų. Sparnai trumpi arba vidutinio ilgio.

Tai nedraugiški paukščiai, gyveną poromis arba pavieniui; jie nepakenčia kitų savo giminių artimos kaimynystės. Tik tos rūšys (pvz. *Ceryle*), kurių gyvenimas susijęs su sekliomis jūrų įlankomis, kur gausu maisto, gyvena būriais, nes ten žuvelių užtenka jiems visiems išsimaitinti. Šiaip kiti tulžiai, pasirinkę sau gyvenamąją vietą, gina ją nuo kiekvieno kito įsibrovusio tulžio. Visi jie turi gana silpnus, trumpus balsus. Vieni tulžiai gyvena miškuose, maitindamiesi stambiais vabzdžiais, net ropliais ir žvėriukais, kiti vikriai žvejoja žuvis ir dėl to jų gyvenimas yra glaudžiai susijęs su vandenimis. Prie šios grupės priklauso 5 rūšys, gyvenančios Tarybų Sąjungoje, iš jų viena tulžio rūšis gyvena Lietuvoje.

Tulžių kiaušiniai yra grynai baltos spalvos, beveik apvalios formos.

Tulžys. Žuvininkėlis. *Alcedo atthis* L.

V pav.

Est. *jäälind.* Latv. *zivju dzenis.* Lenk. *zimorodek.* Rus. *zimorodok.* Vok. *Eisvogel.*

Septyni jo porūšiai gyvena palearktiniame regione. Europos šiaurėje gyvena porūšis *A. a. ispida* L.

Tulžio daug kas nepažįsta, bet kas jį vieną sykį pamato, tas visuomet atsimena dėl jo ryškių spalvų ir savotiškos išvaizdos, ūgiu jis vos didesnis už naminį žvirblį, bet krinta į akis žaliai mėlyna nugara bei sparnais ir ruda apačia. Jo mėlynoji spalva tokia ryški, jog galima pamatyti

iš toli, tuo labiau, kad jis beveik visuomet skrenda palei patį vandenį, ir todėl matomas iš viršaus. Ne mažiau būdinga jo didelė galva su ilgu snapu, trumputė uodega ir mažytės kojos. Tiksliau spalvos suskirstomos taip: viršugalvis juosvai žalias su skersiniais mėlynais dryžiais kiekvienoje plunksnoje, nugara iki uodegos ryškaus azūrinio mėlynumo, pečiai tamsiai žali; gerklė balsva, po akimis ir už akių didelės durpinės spalvos dėmės, nuo posnapio pamato per skruostus eina tamsiai žalias ruoželis su skersiniais mėlynais dryželiais, kaip viršugalvyje. Sprando šonuose yra po vieną didelę baltą arba balsvą dėmę. Visa apačia ryškiai rudos spalvos, uodegos plunksnos tamsiai mėlynos, snapas juosvas, kojos ryškiai raudonos, rainutė durpinės spalvos.

Patelė nuo patino skiriasi snapo spalva, būtent, jo pamatas, o kartais net ištisai jis esti raudonas arba juosvai raudonas. Jaunikliai pirmuoju apdaru nuo senių skiriasi trumpesniu ir juodu snapu, juosvomis kojomis, neryškia mėlyna spalva, blankesnėmis krūtinės bei pilvo spalvomis ir žalsvais šių vietų plunksnų kraštais.

Matai: kūno ilgis 180 *mm*, sparnų tarpugalis 252—290 *mm*, suglaustas sparnas 76—80 *mm*, snapas 35—46 *mm*, sveria 30—44 g.

Mūsų tulžio tėvynė prasideda Britanijos salomis ir Maroku vakaruose, baigiasi Sachalinu ir Japonijos salomis rytuose. Šiaurėje siekia vidurinę Švediją, Suomių įlanką, Volgos aukštupį ir Kamos žemupį. Nėra aptiktas Tiumenės srityje, bet peri Kainsko, Tomsko, Jenisiejaus apylinkėse, toliau Baikalo, Šilkos ir Amūro apylinkėse. Pietuose gyvena iki Saharos ribos, Ceilono ir salų tarp Azijos ir Australijos.

Tulžys paplitęs didesnėje dalyje Europos kraštų. Iš artimų Lietuvai kraštų aptinkamas Vokietijoje, kur nėra gausus; nepaisydamas persekiojimo, gyvena visur, vengdamas tik užterštų vandenų. Lenkijoje, pasak Tačanovskio, randamas visur patogiuose jam vandenyse. Latvijoje nelabai retas, ypačiai Kurše ir Vidžemėje, bet retas Estijoje ir jos salose. Lietuvoje nepavadinčiau jo retu paukščiu, nes rasdavau visur, nuo pat jos pietinių ribų iki jūros ir Latvijos sienos, tačiau reikia pripažinti, kad ne visur jis peri, nes ne visur yra jam tinkamų vietų. Bene daugiausia užtikdavau jų Merkio paupiuose, pradedant nuo Jašiūnų iki Merkinės, taip pat visuose Merkio intakuose, ypač Grūdos, Ulos, Gelužės, Spenglos, Šalčios, Luknos pakraščiuose. Radau jų ir Dovinės pakrantėse apie Liudvinavą ir Buktą, kur neabejotinai peri. Išilgai visos Šventosios upės nuo Sartų ežero iki Jonavos gana paprastas paukštis. Neries krantuose, tarp Vilniaus ir Kauno, neretas. Išilgai visos Nemuno vagos, kur tik įteka nedideli, sraunūs upeliai, arba Nemuno senvagėse tenka jų matyti. Mačiau jų ir Lietuvos pajūryje Palangoje ir prie Šventosios, Latvijos pasienyje. Baltarusijoje, Lydos apylinkėse, kur upių pakraščiai daugiau pelkėti, jų rečiau pasitaiko. Aplamai jam tinka aukštais, stačiais krantais, skaidriu vandeniu upeliai, kurių pakraščiuose auga tankūs krūmai, o jų šakos pakibusios virš vandens. Meldynų ir nendrynų vengia. Retkarčiais aptikdavau jų ir ežerų pakraščiuose, bet tai buvo, tur būt, laikinai užklydę paukščiai.

Neseniai buvo manoma, kad tulžys yra visiškai sėslus paukštis, nes jo gyvenamuose kraštuose randamas tiek vasarą, tiek ir žiemą. Tik naujausiais laikais, remiantis žiedavimu, nustatyta, kad jie, o gal tik kai kurie individai, iš savo gimtinės nukeliauja gana toli. Antai iš Kaliningrado srities jie atsiduria Vokietijos vakaruose, iš Vokietijos — vidurinėje Prancūzijoje, o iš Šveicarijos — net Barcelonoje (750 *km*). Apie Lietuvos paukščių keliones neturime dar duomenų, bet reikia manyti, kad bent dalis žiemą aptinkamų tulžių yra iš šiaurės atkeliavę paukščiai. Į tinklą, pastatytą Ventės Rage 1959 m. X mėn., buvo įkliuvęs vienas tulžys.

Tulžiai nemėgsta savo bendragenčių draugystės, todėl gyvena pavieniui, arba, veisimosi laikotarpiu, poromis. Jie labai prisirišę prie pasirinktos vietos ir jų visuomet ten galima aptikti. Daugiausia jie tupi ant kokios nors virš vandens pasvirusios šakos arba ant stačio, iš vandens išsikišusio akmens, arba ant liepto ramsčio, permesto per upelį. Iš ten jie tykoja grobį vandenyje, o tas grobis — tai mažos, maždaug iki 7 cm ilgio žuvytės, nes didesnes tik su vargu praryja. Be žuvų, pasigauna jie vėžiagyvių ir vabzdžių, ypač vandenyje gyvenančių vikšrų. Pagavęs žuvelę, tulžys krato ją arba plaka į kokį kietą daiktą, kad ji apsvaigtų, o paskui ryja, pradėdamas nuo galvos. Visos nesuviršKintos maisto dalys, kaip kaulai, žvynai, vabzdžių chitininės dalys, yra atryjamos kamuoliuko pavidalu.

Europos vakaruose tulžių daug sumedžiojama dėl jų gražių plunksnų. Lietuvoje, rodos, dar to papročio nėra ir vargu kuris medžiotojas juos persekioja, bet vis dėlto tulžys nelabai pasitiki žmogumi ir arti jo neprisileidžia atviroje vietoje. Pastebėjęs pavojų, tulžys skrenda palei pat vandenį, laikydamasis visų upės vingių ir, nuskridęs apie porą šimtų metrų, nutupia pakraščių tankumyne. Tenai pabaidytas dažniausiai apsuka ratą ir vėl grįžta į senąją vietą. Skrisdamas leidžia tylų, šiek tiek panašų į zylių balsą: ci-it, bet, kai du paukščiai gainioja vienas kitą, kartais šis balsas, dažnai kartojamas, pereina į savotišką trelę. Žiemą tulžiai kartais užtinkami neįprastose jiems vietose; mat, jie yra priversti spiestis apie neužšalusias vandenų vietas; tuomet jų užtikdavau pačiame Kaune, ypač palei Marvelės upelį.

Tulžiai poruojasi jau žiemos pabaigoje, gal net vasario mėnesį; tuomet jie gainiojasi ir net pakyla gana aukštai, virš krūmų ir medžių. Kartais patinas pakimba ore ties tupinčia patele, panašiai kaip smulkūs plėšrieji paukščiai.

Lizdai daromi pačių paukščių iškastuose urvuose. Tam reikalui jie parenka stačius upių krantus, panašiai kaip urvinės kregždės, tiek smėlėtoje, tiek molingoje dirvoje. Ten padaromas urvelis, kurio anga turi apie 5 *cm* skersmens; jis eina, kildamas kiek aukštyn, ir už 0,40—1 *m* baigiasi apvalios formos išsiplėtimu. Šį urvelį kasa patinas ir patelė pakaitomis, bet daugiau dirba patinas, o kai vienas paukštis dirba, kitas eina sargybą, tupėdamas netoliese. Iš pradžios žemė išrausiama kojytėmis, o giliau vien snapu; kojomis paukštis iš urvo išstumia palaidas žemes. Patiesalą kiaušiniams sudaro išvamos, susidedančios iš žuvų žvynų ir smulkių kaulelių. Kiaušinių dažniausiai esti septyni, šiaip 6—8, rečiau daugiau; jų spalva

VII. *ŽALIOJI MELETA — PICUS VIRIDIS* L.
V i r š u j e — pora senų paukščių; a p a č i o j e — jauniklis

VIII. *PILKOJI MELETA — PICUS CANUS* Gm.
V i r š u j e — pora senų paukščių; a p a č i o j e — jaunikliai

IX. 1 — *VIDUTINIS MARGASIS GENYS — DRYOBATES MEDIUS* (L.)
2, 3 — *MAŽASIS MARGASIS GENYS — DRYOBATES MINOR* (L.)

X. *DIDYSIS MARGASIS GENYS — DRYOBATES MAJOR* (L.)
A p a č i o j e — senų paukščių pora; v i r š u j e — jauniklis

XI. *TRIPIRŠTIS GENYS — PICOIDES TRIDACTYLUS* (L.)

XII. *JUODOJI MELETA — DRYOCOPUS MARTIUS* (L.)

grynai balta, o didumas (vidurkis) 22,8×20 *mm*. Kai kuriuose kraštuose tulžiai peri antrą ir net trečią kartą; kiek kartų jie peri Lietuvoje, neturime duomenų. Atrodo, perėti pradeda nuo pat pirmojo kiaušinio, nes tarp jauniklių visuomet esti didokas ūgio skirtumas. Abudu porelės nariai peri pakaitomis, ir šis darbas trunka 21 dieną (Witherby, 1958). Jaunikliai išsituština į vedantį lizdan urvelį, o, kadangi išmatos skystos, jos lengvai įsisunkia į žemę, ir lizdas lieka švarus. Lygiai kaip ir genių jaunikliai, tulžiukai blogai sugyvena, o apleidę lizdą, tuoj pakrinka kas sau.

BŪRYS. **KUKUČIAI.** *Upupae (Upupiformes)*

Šiam būriui priklauso dvi paukščių grupės, labai skirtingos iš išvaizdos, bet panašios anatomine sandara, būtent, kukučiai siaurąja prasme ir paukščiai raganosiai. Mūsų kukučiai maždaug strazdo dydžio, o atogrąžose gyveną paukščiai raganosiai gali būti iki 120 *cm* ilgio.

Plunksnos standžios, prigludusios prie kūno, pūkų neturi, pasturgalinė liauka neapžėlusi plunksnomis. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų 10, sparnas apvalus, gana platus. Vairuojamųjų plunksnų 10. Uodega gana ilga, lygiai užbaigta, kartais laipsniuota.

Lytinis dimorfizmas nežymus, ir jauni paukščiai jau pirmą rudenį mažai tesiskiria nuo senių. Taip pat nepasireiškia sezoninis dimorfizmas. Snapo forma labai skirtinga: kartais ilgas, laibas, lenktas kaip Lietuvos kukučio, kartais milžiniško dydžio, dantytais kraštais ir su stipriais gumbais antsnapyje (raganosių).

Pastaibis gana trumpas, pirštai keturi. Nosies pertvara pilna. Krūtinkaulyje viena pora išpiovų. Kaklas vidutinio ilgio, jame 14 slankstelių. Liežuvis rudimentinis. Šio būrio paukščiai gyvena ant žemės arba medžiuose, kai kurie (paprastasis kukutis) aptinkami miškastepėse, kiti tikruose miškuose. Visi jie sėslūs, tik paprastasis kukutis toli nukeliauja, nors jis skrenda silpnai ir lėtai.

Dauguma kukučių būrio paukščių minta gyvūniniu maistu, vabzdžiais, ypač jų lervėmis, ir kirmėlėmis, kurias randa purioje žemėje galvijų mėšle, sąšlavų krūvose, o paukščiai raganosiai minta visokiais minkštais vaisiais, kuriuos sugeba patys nusiskinti nuo medžių. Kai kurios jų rūšys vis dėlto minta ir smulkiais stuburiniais gyvūnais: driežais, pelėmis ir kt.

Peri visokiuose tamsiuose užmūriuose, medžių uoksuose, akmenų krūsnyse, senuose trobesiuose, uolų plyšiuose. Kiaušiniai balti. Peri beveik tik patelė. Paukščių raganosių patinas užmūrija perinčią patelę medžių uokse, iš kur pro skylę kyšo jos snapas; patinas ją maitina per visą perėjimo laiką. Tada patelė ir šeriasi.

Geografinis kukučių išplitimas apima daugiausia subtropikų ir tropikų kraštus Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Indo-Australiniame archipelage. Tarybų Sąjungoje gyvena tik viena rūšis. Ji aptinkama ir Lietuvoje. Tai

ramūs paukščiai, bet nesilaiko būriais. Gyvena vietose, apaugusiose retais medžiais, dažnai pakelėse, soduose, ganyklose. Jų maistas tai vabzdžiai, ypač vabalai tiesiasparniai ir kirmėlės. Šį maistą jie renka nuo žemės arba savo ilgu snapu ištraukia iš jos. Daug vaikšto, jų eisena lėta, bet gana grakšti.

Šeima. **KUKUČIAI.** *Upupidae*

Kukutis. Dudutis. Luputis. Lukutys. Tutlys. *Upupa epops* L.

Spalvotas pav.

Baltar. *žydoŭska zieziulka, udod.* Est. *vainukägu.* Latv. *pupukis.* Lenk. *dudek.* Rus. *udod.* Vok. *Wiedehopf.*

Keturi jų porūšiai aptinkami palearktiniame regione. Mūsiškiai paukščiai priklauso *U. e. epops* L. porūšiui.

Kukutis yra labai savotiškos išvaizdos paukštis, tad vargu supainiosi jį su kokia kita rūšimi. Jis yra kaip didelis strazdas, bet atrodo didesnis dėl plačių sparnų, ypač dėl kuoduko ir ilgo snapo. Jis turi apie 310 *mm* ilgio, o sparnų tarpugalis apie 480 *mm,* suglaustas sparnas patino 140—153 *mm,* patelės — 136—148 *mm,* svoris 67—68 *g.*

Užvis būdingiausia jo galva su ilgu, lenktu snapu (apie 50 *mm* ilgio) ir aukštu kuoduku, sudarytu iš dviejų eilių plunksnų. Šios plunksnos yra rudos spalvos su juodais galais. Šiaipgi galva, kaklas ir sprandas ryškiai rudos spalvos. Nugara ir pečiai juosvi su baltomis ar gelsvomis skersinėmis juostomis. Sparnai juodi su plačiais baltais laukeliais. Uodega juoda su plačia balta skersine juosta, pilvas baltas su juosvomis išilginėmis dėmėmis šonuose. Snapas juosvas, kojos juosvos švino spalvos. Rainutės durpinės spalvos.

Jaunikliai atrodo kaip seniai, bet jų snapas trumpesnis. Vos išsiritę iš kiaušinių, paukščiukai yra apaugę balsvais pūkais, o jų žiotys raudonos ir turi baltus apyžioklius.

Jaunikliai pilnai šeriasi nuo rugpiūčio iki spalio mėn., seniai — nuo liepos iki lapkričio.

Kukutis gyvena Europoje iki šiaurinės Prancūzijos (retas), Belgijoje, Olandijoje (labai retas), Vokietijoje, pietinėje Švedijoje iki Stokholmo; Tarybų Sąjungoje iki 55° (Estijoje labai retas); Europos pietuose iki Vidužemio; toliau Vidužemio salose, Kanarų salose, Afrikos šiaurvakariuose, Palestinoje, Sirijoje, Mažojoje Azijoje, Irane, Šiaurės Beludžistane ir Indijos šiaurvakariuose į rytus iki Vidurinės Azijos, Altajaus ir Tarbagatajaus. Egipte ir Azijos rytuose gyvena skirtingos rasės Didžiojoje Britanijoje ir Irlandijoje dažnai aptinkamas pavasarį, bet retai peri. Apskritai imant, iš šiaurės į pietus gausėja.

Iš kaimyninių Lietuvai kraštų gana paprastas, bet negausus Lenkijoje, neretas Kaliningrado srityje, gausiau ten užtinkamas „tik lietuviškoje ly-

gumoje" (pasak Tischler). Rastas Ramintos girioje ir apie Dinkius (Tilžės apylinkėse), o Astraviškiuose per 13 metų tik vieną kartą girdėtas. Dažniau pasitaiko apie Ragainę ir Pilkalnį, nepastebėta jo tik Užbaliuose, o Naujuosiuose Lubėnuose ir Viešvilėje perėjo jų daugiau kaip 10 porų. Baltarusijoje, ypač Nemuno aukštupyje, užtikdavau dažnai. Latvijoje kukutis nėra retas paukštis, bet paprastu jo vis dėlto pavadinti negalima. Pasitaiko visur atskiromis poromis ir atrodo gana vienodai pasiskirstęs visame krašte. Daugiausia užtinkamas ten, kur plačiose ganyklose auga nedidelės grupės senų medžių, ypač epušių, gluosnių, kurie, be to, dažnai esti viduryje išpuvę. Atrodo vis dėlto, kad skaičius jų kasmet mažėja, gal būt, dėl tinkamų perėti medžių stokos. Daugiausia užtikdavau jų Rūdninkų girios plotuose, kur viduryje plataus miško yra daug pievų ir ganyklų. Gal kiek mažiau jų Gudų Girioje, nes smiltėta jos dirva ne tiek derlinga ir nesudaro tokių gražių pievų. Mano tėviškėje, Lydos rajone, gana dažnai kukučių aptikdavau Žoludko ir Ščiučino miškų masyvuose, ypač jų pakraščiuose, taip pat ir kaimyniniame Slonimo rajone, Sūduvoje, Kauno, Kapsuko rajonuose pavienes poras dažnai aptikdavau. Pavasarį kukučiai pasirodo Lietuvoje balandžio mėnesiui įpusėjus, kartais net anksčiau, o rugsėjo mėnesio pirmojoje pusėje išskrenda. Žiemai pasitraukia į pietus, bet pastebėta, kad daugelyje vietų ne tik pietinėje, bet ir vidurinėje Europoje kartais mėgina praleisti žiemą. Šiaip žiemoja nuo Saharos pietinio krašto iki pusiaujo; ten paukščiai užtrunka nuo spalio iki kovo—balandžio mėnesių.

Panašiai kaip genys, kukutis daro įspūdį labai margo daikto, ypač kai jis skrenda ir sparnais atlieka labai savotiškus judesius. Iš tikrųjų, jo polėkis gana keistas — sparnų plazdenimas atrodo netaisyklingas, nevienodo stiprumo ir greičio. Yra šiek tiek panašumo į skrendančią peteliškę, iš paukščių — į kėkštą. Ant žemės jis vikriai vaikšto, bet nešokinėja ir iš eisenos panašus į varnėną. Nutūpdamas į medį, visuomet stengiasi patekti į patį tankumyną, užtat nepamatysi jo tupint ant sausų atsiskyrusių šakų. Nutūpęs laikosi ramiai ir nešokinėja nuo šakos ant šakos, bet kai kada vaikšto išilgai storo stavaro. Jis mėgsta vienatvę, daugiausia laikosi poromis ir, jei sueina keli paukščiai, ypač pavasarį, tarp jų kyla peštynės, bet jos nebūna rimtos, o tik sparnų plazdenimas. Šiaip kukutis yra labai baikštus: jis pasibaido kiekvieno didesnio pro šalį skrendančio paukščio, tuomet jis suglaudžia savo kuoduką ir pritupia prie žemės.

Pavasarį patinai leidžia labai gražų balsą, kurį galima išreikšti skiemenimis up-up-up, kartojant juos du ar tris, rečiau keturis kartus. Čia yra šiek tiek panašumo į gegutės kukavimą. Ir iš to, tur būt, kilęs baltarusiškas šio paukščio vardas, „žydų gegutė", nes jo balse įžiūrimas panašumas su žodžiais gut-gut. Be šio balso, dar leidžia jis kitokį, lyg knarkiamojo, lyg čirškiamojo pobūdžio (panašų balsą turi ir varnėnas), girdimą, paukščiui skrendant arba su kitu besipešant. Manoma, kad tai yra šaukimo balsas.

Savo ilgą laibą snapą kukutis panaudoja visokiems vabzdžiams, ypač jų vikšrams ir kirmėlėms iš žemės urvelių ir plyšių ištraukti. Niekuomet neieško jis maisto šakose, o vien ant žemės, besivadovaudamas regėjimu ir lietimu. Matyti, jo snapas yra labai jautrus, nes kartais įkiša jį iki pat pamato į žemę ar mėšlą ir iškelia iš ten savo laimikį. Daug pagauna jis vabalų *Silpha* ir *Necrophorus,* o dar daugiau jų vikšrų; tie vikšrai gyvena pūvančiose organinėse liekanose, pvz., smulkių gyvūniukų lavonuose ar miške. Todėl dažnai jo plunksnos ir kojos esti nešvarios. Bremas aprašo, kad, kai jis lankėsi Egipte, dažnai matydavo kukučius, besikapstančius baisiai dvokiančiose žmogaus atmatų krūvose, nuošaliuose miesto užkampiuose. Stambesnius vabalus, pvz. mėšlavabalius, jis pirmučiausia daužo į kietą daiktą, kad atpalaiduotų juos nuo sparnų, kojų ir kitų kietų dalių, kurios trukdo kąsnį ryti; kadangi jo liežuvis labai trumpas, beveik sunykęs, jis pavartoja savotišką priemonę didesniems kąsniams praryti: vabalą ar kitą didesnį gabalą jis išmeta aukštyn į orą ir pagauna, kai kąsnis būna patogioje padėtyje, t. y. išilgai snapo. Kadangi tinkamo sau maisto jis daugiausia randa ten, kur lankosi galvijai, dažniausiai jį užtiksi ganyklose. Nuo nuolatinio krapštymo žemėje, snapas nuolat dyla, ir vis atauga. Laikomi nelaisvėje kukučiai, negalėdami prigimtu būdu naudotis savo snapu, praranda normalią jo išvaizdą, pvz., antsnapis praauga posnapį, abi snapo pusės ima augti kreivai ir žiojasi. Gal būt, kaltas čia ir per didelis sausumas nelaisvės būklėje. Tad nelaisvėje laikomiems kukučiams tenka operaciniu būdu ištaisyti snapą, nupiaunant ir išlyginant iškrypusias ar per ilgas jo dalis. Kukutis mėgsta maudytis smėlyje, panašiai kaip vištos. Lietuvoje neretai pamatysi jį kur nors vieškelyje besipurtant dulkėse. Vandens kaimynystės jis vengia.

Veisimosi metu, kukutis yra daug judresnis ir labiau krinta žmogui į akis. Tuomet ir girdimas malonus patinuko balsas, tuomet jis daug laksto, čia išskleisdamas, čia suglausdamas savo gražųjį kuoduką. Porelė retai įsikuria miške, nebent mažame miškelyje, ypač lapuočių ar mišriame, bet nemėgsta spygliuočių miškų. Lizdui pasirenka visokias užunarves, kartais net labai keistas vietas. Dažniausiai tai būna platūs uoksai, ypač tie, kur nuo seno susidarė purus puvenų sluoksnis — patogus patiesalas kiaušiniams. Kartais užima jie genių padarytus uoksus, kur eilę metų perėjo karveliai uldukai, žalvarniai, varnėnai ir iš jų lizdų medžiagos susikaupė storas trūnėsių sluoksnis. Lietuvoje jis neretai peri akmenų krūsnyse kartais nuošaliuose trobesiuose, daržinėse, tvartuose, pirtyse, kartais po jų grindimis ir neretai dirbtiniuose inkiluose. Įvairūs autoriai mini įvairiausias vietas, kur buvo rasti kukučių lizdai. Palas per savo keliones po Rytų Rusiją XVIII a. kukučio lizdą rado prie kanalizacijos vamzdžio Caricyne, tas pats autorius mini radęs kukučio lizdą su septyniais vaikais supuvusio žmogaus lavono krūtinės ląstoje. Pats lizdas daromas labai nerūpestingai: gana skystos saujos šiaudelių, samanų, keleto plunksnų ir kitos panašios medžiagos su karvių mėšlo priemaiša

užtenka tam reikalui; tik, jei lizdas daromas atviresnėje vietoje, medžiagos sunešama daugiau.

Gegužės mėnesio pirmoje pusėje arba šiam mėnesiui įpusėjus, jau randami kiaušiniai; jų esti 6—7, retai 5 ir 8. Europos vakaruose kartais peri du kartus per metus ir abudu kartu tame pačiame lizde. Ar panašiai esti Lietuvoje, nežinau. Kiaušiniai, palyginus su paukščio ūgiu, labai maži, dažniausiai pailgos formos (vidutinis dydis 25,8×17,4 *mm*), nors kartais pasitaiko gana trumpų; jie yra vienspalviai, balsvai pilki ar gelsvi; retkarčiais būna smulkiai margi. Peri tik patelė, o patinas ją lesina. Peri 16 dienų, o po to išsirita paukščiukai, apaugę pilkšvais pūkais; jų žiotys ryškiai raudonos. Po 24—27 dienų jie palieka lizdą, bet dar keletą dienų juos lesina seniai.

Dažnai tenka girdėti, kad kukučiai, ypač jaunikliai, lizde leidžią stiprų nemalonų kvapą ir kad šis kvapas kilęs iš nuostabiai nešvaraus lizdo. Ši nuomonė mažai pagrįsta. Jauniklių išmatos, kol jie dar maži, yra senių išnešamos, o gal ir suryjamos, o vėliau jaunikliai gana skystas savo išmatas iššvirkščia lauk. Bet tuo atveju, kai uokso anga yra aukštai, išmatos palieka viduje, ir esti atsitikimų, kad pro medžio plyšį iš uokso sunkiasi skysti nešvarumai. Kartais nešvarumą padidina dar ir tai, kad uoksas anksčiau priklausė kitam perinčiam paukščiui, kuris jau buvo jį užteršęs. Tiesa, nepriklausomai nuo ką tik išdėstytų aplinkybių, kai kurie autoriai rašo, kad patrikdyti jauni kukučiai iš savo pasturgalinių liaukų švirkščia juosvą, gailaus kvapo skystimą; tai laikoma apsigynimo priemone. Aš pats nepatyriau, kad jauni kukučiai dvoktų daugiau, negu jauni žalvarniai ar varnėnai, kurie kartais esti pasibaisėtinai nešvarūs.

Jauni iš lizdo paimti kukučiai, jei tik jie yra teisingai maitinami, gerai užauga ir pasidaro visai jaukūs. Jie seka paskui savo globėją, dažnai nutupia ant jo peties ir švelniu, ilgu snapu tyrinėja jo veidą, nosį, ausis. Tik reikia saugoti savo ausų būgnelius, kad paukštis smailiu snapu nesužalotų jų. Vis dėlto per žiemą sunku kukutį išlaikyti, nes dažniausiai apie Naujuosius Metus jis labai nutunka, o po to nunyksta. Retai kada normaliai baigiasi jo šėrimasis, vykstantis žiemai įpusėjus. Be to, jie dažnai suserga kojų ligomis, sutinsta jų sąnariai. Atrodo, kad čia esama ligos, panašios į podagrą. Būtina auginimo sąlyga yra erdvus narvas (apie 2 *m* ilgio), švara ir geras maistas. Jaunas kukutis gali būti maitinamas piene mirkyta balta duona su vabzdžių priemaiša ir smulkiai supiaustyta mėsa. Iš dalies gali būti lesinamas varške; be to, turi būti duodama miltkirmėlių ir skruzdžių perų, smulkiai kapoto virto kiaušinio ir žalio kiaušinio. Svarbu maisto įvairumas ir dažnas lesinimas (apie 5 kartus per dieną).

Ūkio atžvilgiu kukutis laikomas naudingu paukščiu, nes sunaikina daug žemės ūkiui žalingų vabzdžių, ypač karkvabalių vikšrų. Lietuvoje specialiai niekas kukučio nemedžioja, tačiau jo kepsnys, ypač rudenį nušautų paukščių, kai jie labai riebūs, yra puikus.

Įvairių tautų papročiuose ir tautosakoje kukutis turėjo žymų vaidmenį, ir todėl dažnai minimas. Jis minimas biblijoje ir vadinamas „dukifat".

Egipto kapuose apie Beni Hassan,— o jų amžius apie 3800 metų,— tarp kitų hieroglifų randamas ir kukučio atvaizdas; jis reiškia gamtos vystymąsi, ypač metų laikotarpių kitimą. To kitimo simbolis yra jo plunksnų, ypač kuoduko margumas. Jis vadinamas „apopis" — saulės brolis. Dievas Orus atvaizduojamas turįs lazdą su kukučio galva gale. Arabų legendose taip pat korane jis dažnai minimas. Jį mini senovės graikų klasikai ir Aristotelis. Nuodėmingas Trakų karalius Tereus buvo paverstas kukučiu. Albertus Magnus (dominikonų vyskupas XIII a.) pasakoja, kad kukutis retų žolių pagalba galįs atrakinti užraktus. Aldrovandis (italų zoologas XVI a.) smulkiai nagrinėjo kukutį; aprašė jį taip pat ir Plinijus. Gubernatis savo „Zoologinėje mitologijoje" 1872 m. sako, kad, tepant smilkinius kukučio krauju, sapne pergyvenami nuostabūs dalykai. Žinoma, tai vis prietarai ir panašių, kukutį liečiančių prietarų galima apsčiai rasti senovės rašytojų raštuose.

BŪRYS. GENIAI. *Picariae (Piciformes)*

Šį būrį sudaro gana skirtingi paukščiai tiek savo ūgiu, tiek išvaizda ir gyvenimo būdu. Vis dėlto, nepaisant šių skirtumų, jie turi daug bendra savo anatomijoje, kaip antai: kaukolės struktūroje, nosies kaulų santykiuose, nosies pertvaroje (ji nėra kiaura); turi 14 kaklo slankstelių ir 5 šonkaulius; krūtinkaulis užpakaliniame krašte turi dvi poras gilių išpiovų. Būdinga koja su dviem pirštais, atsuktais į priekį, ir dviem (kartais vienu) atgal. Balso aparatas turi tik vieną porą raumenų (tracheobronchialinių). Apdare būdingos siauros pterilijos ir plačios apterijos, todėl apdaras atrodo labai retas, tuo labiau, kad pūkų paprastai nėra.

Ekologiškai pasižymi tuo, kad visi peri uoksuose arba urvuose ir deda baltus kiaušinius, o jaunikliai, vos prasikalę iš kiaušinių, yra pliki, t. y. neapaugę pūkais.

Šiaip tas būrys turi daug bendra su žvirbliniais paukščiais, bet filogeniškai siejasi su žalvarniniais, ypač su tulžiais.

Sistematiškai genių būrys dalijamas į du pobūrius, šešias šeimas ir 359 rūšis. Gyvena visame pasaulyje, išskyrus Australiją, N. Gvinėją ir Madagaskarą.

3 pav. Genio koja

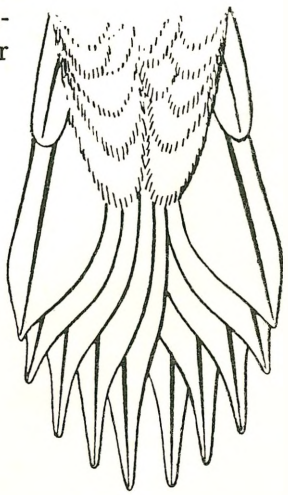

4 pav. Genio uodega

Šeima. **TIKRIEJI GENIAI.** *Picidae*

Geniai turi daug būdingų požymių, kad ir nespecialistas gali juos pažinti. Tai kopikai tikra šio žodžio prasme: jie kopinėja keturiais arba trimis pirštais ant savo trumpų, stipriais, riestais nagais ginkluotų kojų. Jei esti keturi pirštai, tai du būna atkreipti į priekį, du į užpakalį. (Tik viena Lietuvos genių rūšis — tripirštis genys — turi tris pirštus.) Šitokia koja netinka šokinėti šakose, kaip kad kitų paukščių; jos paskirtis yra kabintis į medžių, ypač stačių, kamienus, kopinėti jais, įsikibus nagais į žievę, kopti tik iš apačios į viršų. Matyti, kad kopinėjant ypatingas vaidmuo tenka ketvirtajam pirštui, nes jis yra stipresnis, negu kiti; tik žaliųjų genių, kaip menkesnių kopikų, šis pirštas mažiau išlavėjęs. Retai kada geniai vaikščioja medžių šakomis ir tai tik išilgai jų. Kopinėti jiems daug padeda savotiškai sudaryta uodega, kuri susideda iš dvylikos labai stangrių, kietų, pleištiškų plunksnų, kuriomis paukštis atsiremia į medį. Uodegos vaidmuo ypač pasireiškia tuo momentu, kai genys atpalaiduoja savo nagus, kad žengtų žingsnį aukštyn; tuo akimirksniu uodega, nelyginant pleištas, įsmeigtas į žievės nelygumus, palaiko visą kūno sunkumą. Iš to paaiškėja, kodėl genys kopia tik aukštyn, niekuomet nelipa žemyn; dėl to ir vairuojamųjų plunksnų galai esti labai nudėvėti. Su uodegos vaidmeniu susijęs būdingas geniams vairuojamųjų plunksnų šėrimosi būdas. Pirmiausia iškrinta ne pirmoji vidinė (kaip daugelio kitų paukščių) vairuojamųjų plunksnų pora, bet antroji, paskui trečioji ir t. t. iki šeštosios. Tuo būdu kraujuotus, gležnus plonų vairuojamųjų plunksnų spaiglius apsaugo vidinė plunksnų pora ir tik kai iš šių spaiglių išauga plunksnos, iškrinta vidinė pora. Įdomu, kad lipučiai *(Certhia)*, kurie irgi kopinėja kaip geniai ir remiasi uodega, taip pat ir šeriasi; iš to galima spręsti, kad šėrimosi tvarka yra vienodo prisitaikymo pasekmė (konvergencijos reiškinys), nes geniai ir lipučiai nėra gimininigi paukščiai.

Genių uodegos raumenys, ypač apatiniai, yra labai stiprūs; tiems raumenims kaip tik tenka didelis vaidmuo, kai uodega atsiremia į medžio kamieną. Dėl šių raumenų stiprumo dar lizde tupinčių paukštelių uodega yra nuolat palinkusi žemyn (kitų paukščių aukštyn). Ši siaura uodegos specializacija, o drauge ir kojų silpnumas privedė prie to, kad geniai negali kopinėti galva žemyn. Ne mažiau geniams būdingas yra jų pleišto pavidalo snapas, kampuotas su aiškiomis briaunomis, einančiomis nuo šnervių kraštų. Pats snapo galas užbaigtas ne paprastai smailiai, bet turi kalto pavidalą. Šnervės pridengtos tankiais šereliais. Liežuvis nepaprastai ilgas, slieko pavidalo, kietu, laibu galu su palinkusiais atgal šereliais (žr. I kn., p. 31 iki 32). Seilių liaukos didelės ir gamina labai daug gleivėto lipnaus skystimo, kuris patenka į tam tikrą makštį, apsupančią liežuvį, kai jis esti ramus; tuo būdu liežuvis ilsisi lyg inde, pripildytame šio lipnaus skystimo. Rinkdamas vabzdžius, pvz. skruzdes, genys iškiša toli savo ilgąjį liežuvį (žaliosios meletos liežuvis turi apie 23 *cm* ilgio), ir prie jo prilimpa skruzdės. Tai daroma taip greit, kad sunku įžiūrėti smulkmenas; matai tik, kaip nyksta skruzdės. Liežuvis turi taip

pat lietimo organo reikšmę, todėl geniai kiša jį į visokius plyšius, kad patirtų, kas juose yra. Auginami nelaisvėje geniai — šia proga pažymėsime, kad jie darosi labai jaukūs — duoda progos stebėti tą jų įdomų organą. Pabėrus ant stalo saują skruzdžių ar jų perų, atneštų iš skruzdėlyno, mano auginta grąžiagalvė bematant juos surinkdavo liežuviu. Ji laipiojo manimi, pakeliui apžiūrinėdama ir liežuviu bandydama kiekvieną sagutės kilpą, kišdavo jį į kišenę, o užkopus iki veido, kišdavo savo liežuvį į nosį arba į ausis, nepaisydama, kad man tai menkas malonumas. Jei mediniame narvo dangtyje padaroma skylė, tai geniai pro ją iškiša liežuvį ir, lankstydami jį visaip, kruopščiai išnagrinėja jo išorinį paviršių, o jei ten padėta skruzdžių perų, susižvejoja juos. Smailus su dviem eilėm atgal užlenktų šerelių liežuvio galas sudaro nelyginant žeberklą, juo genys iš gilių medienos urvelių išima ten paslėptus vabzdžių vikšrus. Visiems žinomas genių kalimas, ir tenka stebėtis, kad toks mažas paukštis gali atlikti tokį didelį mechaninį darbą. Ypač nuostabiai stiprūs turėtų būti jo kaklo raumenys ir kaukolė. Nuostabu taip pat, kad galvos smegenys gali pakelti tokį didelį sukrėtimą, kai paukštis kala medį. Medžių kalimo tikslas,— suardžius medieną ar nulupus žievę, surasti paslėptus ten vabzdžių vikšrus ar perus.

Anksti pavasarį geniai iškala medžiuose plačią ertmę, skirtą kiaušiniams dėti ir vaikams auginti. Šį darbą geriausiai atlikti sugeba margieji geniai ir juodoji meleta; jie kas pavasarį tokiu būdu pasidaro naują patalpą, nepaisydami to, kad netoliese yra daug tokių patalpų, pagamintų praėjusiais metais. Naujai išskaptuotą uoksą lengviausia rasti pavasarį, nes tuomet po medžiu esti pribarstyta daugybė naujų skiedrelių; vėliau jos sutrupa arba apauga žolėmis. Iškalta ertmė yra maždaug kolbos pavidalo su stačiu kampu išlenktu trumpu kakleliu. Šis kaklelis — įeinamoji anga (5 pav.). Žaliųjų genių snapas daug silpnesnis, be to, jie dažniausiai maisto ieško ant žemės; dėl to daugiausia naudojasi kitų genių iškaltais uoksais, kuriuos šiek tiek pataiso ir perdirba savo reikalams. Kaip daugelis kitų paukščių, geniai, gyvendami miške, turi savo pasirinktus rajonus, į kuriuos neįsileidžia kitų draugų, o jei atsiranda toks nepageidaujamas įsibrovėlis, tuomet smarkiai kaunasi. Sukibę priešai neretai puola ant žemės ir taip įniršta, kad galima prie pat jų prieiti. Tur būt, dėl to genį lengva prisivilioti, pamėgdžiojant jo kalimą; tai nesunku padaryti, tarškinant lazdele į medį. Jei tik netoliese yra genys, jis netrukus atskrenda į tą medį, net ir tuomet, jei ir pats buvo užimtas kalimu, gal būt, manydamas, kad įsibrovė jo konkurentas. Bet tai nereiškia, kad geniai nepakęstų kitų paukščių: vėlai rudenį arba žiemą neretai galima užtikti genį rinktiniame būryje, su-

5 pav. Genio iškaltas uoksas

darytame iš visų rūšių zylių, bukučių. Atrodo net, kad tokiame būryje genys atlieka lyg vadovo vaidmenį.

Būdingas genių polėkis: įsilėkęs įstriža linija aukštyn, jis suglaudžia sparnus, neria žemyn, vėl pakyla aukštyn ir t. t. Tuo būdu jo polėkis sudaro banguotą kelią. Tik juodosios meletos polėkis kitoks, šiek tiek panašus į kėkšto.

Genių maistas iš dalies gyvūninis, iš dalies augalinis; sulesa daug vabzdžių vikšrų, o žalieji geniai — skruzdžių. Lesa daug, ypač spygliuočių sėklų (margieji geniai), riešutų ir uogų, pvz. šermukšnių. Plačiai žinomas genių savotiškas būdas spygliuočių sėkloms aižyti. Tam reikalui jie įspraudžia kankorėžį į plyšį, kurį kartais patys išskaptuoja patogiame medelyje, o paskui grūdą po grūdo išima iš kankorėžio visas sėklas. Kai su vienu kankorėžiu galutinai susidoroja, išstumia jį iš plyšio ir atsineša naują ir t. t.; iš to ilgainiui po medžiu pasidaro didžiausia sunaudotų kankorėžių krūva. Tie įrengimai vadinami genių staklėmis. Beaižant kankorėžius, dažnai pasitaiko, kad vienas kitas grūdas išslysta ir galėtų nukristi žemyn, bet genys šiuo atveju pavartoja savotišką priemonę: jis vienu akimirksniu pašiaušia krūtinės plunksnas, nelyginant žiurstu sulaiko krintantį grūdą ir paima jį snapu.

Genių balsai gana įvairūs, skardūs ir todėl toli girdimi; net kai kurios rūšys — tikri rėksniai, ypač pavasario metu, kaip antai meletos. Tuo labiau keista, kad geniai savo tarpe susisiekia dar kitu būdu: tai yra garsas, raidiškai išreiškiamas trrr..., labai stiprus, toli girdimas. Paukštis jį sudaro, traškindamas snapu į medį, ir tam reikalui moka parinkti skardų, gero rezonanso daiktą, kaip antai sausą, bet dar nesutrūnijusią šaką arba dažniausiai smalingos pušies sausą viršūnę ir kt. Antai vienas margasis genys savo muzikai sudaryti panaudodavo ant namo pritaisytą metalinį vėjarodį, kitas barškindavo į namų papuošalą, padarytą iš geležinės skardos; auginami nelaisvėje, geniai naudojasi narvelio skardine dėžute ir kt. Šis genių tarškėjimas Lietuvoje prasideda žiemos pabaigoje, o pavasariui išaušus, tarškina visi geniai, net miškas skamba; vasarą tarškėjimas vėl nutyla. Neabejotinai ši genių muzika yra susijusi su jų lytinėmis funkcijomis ir yra tam tikros rūšies tuoktuvės. Kodėl geniams, turintiems skardžius balsus, reikalingas šis papildomas garsas, nesuprantama, nes panašių priemonių imasi tie paukščiai, kurie neturi balso (pvz. gandrai).

Visi geniai peri jų pačių pasidarytuose uoksuose; tų uoksų dugno jie neiškloja jokiu patiesalu, bet kadangi ten lieka smulkių skiedrelių, kurios paprastai būna minkštos, ypač jei medis buvo supuvęs, kiaušiniai gauna nelabai kietą patalynę. Uoksus dirba abudu porelės nariai, bet atrodo, kad daugiau darbuojasi patinas. Visų genių, kaip tikrų uoksuose perinčių paukščių, kiaušiniai yra grynai balti (žr. 1 kn. p. 57—58), spindinčiu lukštu, laibesni viename gale, o jų skaičius svyruoja tarp 2 ir 12. Perėjimo laikotarpis labai trumpas. Peri abudu tėvai ir tupi uokse labai patvariai: barškinant į medį arba kišant į uoksą pagalį, sunku priversti paukštį iš ten išskristi. Tačiau jei liausies šitai daręs, genys, gal smalsumo dėlei,

netrukus išlenda iš uokso pažiūrėti, kas darosi. Pabaidyti jie labai greit grįžta į lizdą, kartais žmogui nespėjus išlipti iš medžio.

Lygiai kaip trumpas yra perėjimo laikotarpis, taip pat trumpas yra vaikų auginimo laikas, nes vaikai auga labai sparčiai. Šis reiškinys yra taip pat nelabai suprantamas, nes urvuose ir uoksuose perį paukščiai dėl palyginti didelio saugumo, paprastai ilgai peri. Antai juodoji meleta peri iš viso apie 13 dienų, o pelėdos — apie 28 dienas; taip pat ir jaunos pelėdos auga labai nesparčiai.

Abu genių tėvai ne tik stropiai augina vaikus, bet net ir rungtyniauja tarp savęs, ir, kai vienas palieka lizdą, kitas yra jau čia pat ir tuojau į jį atsitupia. Atrodo net, kad vienam sutuoktiniui kito artumas yra nemalonus, nes jie kartais rimtai pešasi. Šis reiškinys pastebėtas ir daugelio kitų paukščių gyvenime. Jis liudija, kad vaikų auginimas nėra sąmoningas paukščių veiksmas (ir ne pareigos jausmas, kaip galvoja naivūs žmonės), o vien prigimtas veiksmas, kuris sudaro jiems tam tikrą malonumą, dėl kurio kartais tenka jiems peštis.

Vos iš kiaušinių išsiritę jaunikliai yra visiškai pliki, be jokių pūkų pėdsakų, o jų antsnapis yra žymiai ilgesnis, negu posnapis; abi snapo dalys turi savo viršūnėse tvirtą „dantį" kiaušinio kevalui pralaužti. Žiočių kampuose yra tam tikri sutinimai, labai jautrūs, paliečiant juos (apyžiokliai). Seniai, atskridę į lizdą su penu, paliečia snapo galu tuos sutinimus, o jauniklis į tai reaguoja, ištiesdamas savo kaklą, prasižiodamas ir stengdamasis pataikyti išplėstomis žiotimis į senio atkištą snapą su maistu. Tuomet jis, taip sakant, užsimauna ant senio snapo; tai nesunku stebėti, pakišant pincetu jaunam geniui maisto gabalą. Tupėdami lizde, jaunikliai be paliovos cypia savotiškais balsais (lygiai, kaip jauni žalvarniai). Kokią tai turi reikšmę, sunku pasakyti, vargu galima teigti, kad seniams, norintiems surasti lizdą, reikėtų vadovautis šiuo balsu. Auginant jaunus genius dirbtiniame uokse, patirta, kad jie nutyla ir nurimsta, jei, atidarius uoksą, jie staiga apšviečiami dienos šviesos; atvirkščiai, jei jie dar labiau aptemdomi, jų keliamas triukšmas dar didesnis. Šį reiškinį galima suprasti taip, kad staigus aptemdymas atitinka momentą, kai vienas iš tėvų užkiša uokso skylę, nešdamas maistą; jaunikliams ženklas, kad jie tuoj bus lesinami. Pažymėtina, kad jaunikliai tų paukščių, kurie peri atviruose lizduose, reaguoja į aptemdymą kaip tik atvirkščiai — jie nurimsta. Čia aptemdymas atitinka momentą, kai vienas iš tėvų aptupia juos, kad sušildytų. Lizde genių vaikai blogai sugyvena, savo stipriais snapais kapoja vienas kitam pakaušį ir neretai užmuša. Nepaisant to, kad vaikų esti daug, uokso vidurys visuomet švarus, nes seniai rūpestingai išneša jų išmatas, bet kol vaikai yra uokse, ten viešpatauja drėgnumas ir karštis, ir sienos visuomet esti šlapios.

Geniai gyvena visur, kur tik yra medžių, o tankūs pusiaujo miškai sudaro jiems tinkamiausią buveinę, todėl jų ten ir randama daugiausia; ypač Amerikos pietuose jų gausumas ir įvairumas yra didelis. Pažymėtina, kad jų nėra Madagaskare, bet šioje didelėje saloje nėra ir daugybės kitų gyvūnų rūšių, gyvenančių Afrikos žemyne. Šis reiškinys aiškinamas

tuo, kad Madagaskaras organiškai nepriklauso Afrikai, o sudaro likutį seniau buvusio ir išnykusio žemyno (Lemūrijos), kuris turėjo nuosavą, skirtingą nuo Afrikos, gyvūniją. Sąsiauris, skiriantis Madagaskarą nuo Afrikos, yra per platus, kad tokie menki lakūnai kaip geniai galėtų jį perskristi. Tuo pačiu galima aiškinti, kodėl geniai nepaplito Australijos regione, ypač miškingoje ir, atrodo, visai jiems tinkamoje Naujojoje Gvinėjoje. Iš vakarų jų plitimas nesiekia Amboinos salos, kurią nuo vakarų skiria labai gilus, nors ir neplatus sąsiauris. Ši giluma byloja apie jo senumą ir apie tai, kad tolimoje praeityje jis sustabdė genių plitimą į rytus. Tačiau seklūs sąsiauriai tarp kitų salų į vakarus nuo Amboinos yra naujesnių laikų dariniai, atsiradę jau po to, kai geniai į tą sritį buvo atkeliavę.

Miškinguose kraštuose geniai yra labai gausūs, bet nedaug genių rūšių gyvena ir ne miškuose; tokia grupė aptinkama Pietų Amerikos stepėse, kur vietoj medžių auga vien kaktusai, o kai kur riogso termitynai. Geniai kaip tik juose ir susiranda sau maisto.

Apskritai biologiniu požiūriu genys yra nepaprastai įdomus pavyzdys, kaip gyvenimo būdas ir aplinka paveikia pačią gyvūno išvaizdą, sudarydami kai kada toli siekiančią specializaciją. Toks „specialistas" yra genys. Visose jo kūno dalyse yra daugybė organų, pritaikytų tam, kad surastų ir pagautų vabzdžius, gyvenančius medžių žievėje ar medienoje. Šiuos visus specialius organus jau esame minėję, ir jie visi įrodo, kokį didelį vaidmenį genių evoliucijoje turėjo vabzdžiai, jų pagrindinis maistas.

Atrodo, kad genių reikšmė žmogui yra nemaža, ir šis klausimas dažnai nagrinėjamas, ypač miškininkystės literatūroje. Vieni laiko juos žalingais, kiti naudingais paukščiais. Jų nuodėmių sąskaiton įrašoma tai, kad jie gadina medžius, iškapodami ten uoksus, prakirsdami žievėje ir medienoje skyles, o tos skylės vėliau virsta pelėsių ir grybų židiniais. Jie „žieduoja" jaunų medžių, ypač liepų, šakas, t. y. padaro žievėje horizontalią eilę smulkių skylių, kad laižytų iš ten besisunkiančias sultis, ir tuo kenkia medžiams. Jie sulesa daugybę šiaip naudingų miško ūkiui skruzdžių *(Formica rufa),* daug spygliuočių sėklų ir riešutų, nekalbant jau apie mažesnės reikšmės žalą.

Į tuos priekaištus tenka atsakyti, kad geniai retai kada kapoja sveiką medį, nes tik nesveikuose, apipuvusiuose medžiuose randa sau vabzdžių vikšrų. Taip pat, su retomis išimtimis, skaptuoja uoksus tik tuose medžiuose, kurių mediena sutrūnijusi ir todėl lengvai jiems prieinama. Galima sakyti, kad geniai negadina medžių, o tik išryškina sugedusius. Nulupdami žievę nuo supuvusių medžių, jie tuo pačiu stabdo kenkėjų plitimą. Medžių „žiedavimas" yra gana retas reiškinys ir vargu galėtų turėti reikšmės miškų ūkiui, taip pat vargu galima būtų teigti, kad jei nebūtų genių, tai spygliuočių medžių būtų daugiau žemės paviršiuje, nes kaip tik ten, kur yra gražiausių pušynų ir eglynų, yra daug ir genių. Vargu taip pat galima labai vertinti genių žalą, daroma, lesant skruzdes. Dėl didelės naudos, kurią geniai teikia miškų ūkiui, sulesdami daugybę medžių kenkėjų, minėtoji žala yra nereikšminga, ir tenka prisidėti prie De-

mentjevo nuomonės, kad „geniai neabejotinai atneša naudą, naikindami vabzdžius — miško kenkėjus". Bet dar į vieną genių naudą norėtume atkreipti dėmesį: gamindami uoksus ne tik lizdo reikalams, bet ir šiaip nakties poilsiui, geniai tuo patarnauja kitiems perintiems uoksuose paukščiams. Iš tikrųjų, karveliai uldukai, žalvarniai, kukučiai ir kt., dažnai pasinaudoja genių padarytais uoksais, išvesdami ten savo vaikus.

Genių šeima dalijama į penkis pošeimius, iš kurių trys gyvena Lietuvoje. Yra tai grąžiagalvės *(Jynginae,)* žalieji geniai *(Picinae)* ir margieji geniai *(Dendrocopinae).* Pirmasis pošeimis pažymėtinas iš minkštų vairuojamųjų plunksnų sudaryta apvalia uodega, jų snapas trumpas, smailaus kūgelio pavidalo. Vyrauja pilkšvai rusvos ir baltos spalvos. Apsigyvena natūraliuose uoksuose. Margųjų genių uodegoje yra būdingos geniams smailios, stangrios plunksnos, išilgai snapą eina ryškios briaunos, šnervės pridengtos šereliais, pats snapas yra tiesus. Vyrauja juoda, balta, raudona spalva, dažnai sudarydama būdingą geniams margumą, bet viena rūšis, juodoji meleta, yra beveik ištisai juoda. Žalieji geniai turi uodegą tokią, kaip margieji, jų antsnapis yra šiek tiek išlenktas, snapo briaunos nežymios, vyrauja žalsva spalva. Visame pasaulyje gyvena apie 224 tikrųjų genių rūšis. Visoje Tarybų Sąjungoje — 14 rūšių; Lietuvoje — 9 rūšys.

Pošeimis. **GRĄŽIAGALVĖS.** *Jynginae*

Grąžiagalvė. *Jynx torquilla* L.

VI pav.

Baltar. *krutohalovik.* Est. *väänkael.* Latv. *tītinš.* Lenk. *krętogłów.* Rus. *vertišejka.* Vok. *Wendehals.*

Penki porūšiai gyvena Europoje, Alžyre ir beveik visoje palearktinėje Azijoje. Didesnėje Europos dalyje gyvena porūšis *J. t. torquilla* L.

Šis savotiškas genių šeimos paukštis labai nepanašus į kitus savo giminaičius. Iš pirmo žvilgsnio daro naminio žvirblio (ypač patelės) įspūdį. Jis yra to paties dydžio, bet kiek ilgesnis ir ne toks kresnas. Tik gerai įsižiūrėjus, pastebimas laibas kaip genių snapas ir būdingos geniams kojos su dviem pirštais, atsuktais į užpakalį, o dviem į priekį. Nuo tikrųjų genių skiriasi uodegos plunksnomis (6 pav.).

6 pav. Grąžiagalvės uodega

Viršutinė kūno dalis šviesiai pilka (pelenų spalvos), vietomis rusva su juodu raštu ir ilgu stambiu juosvu dryžiu, pradedant nuo pakaušio. Apatinė kūno dalis balsva, palšo atspalvio, išmarginta skersinėmis juodomis dėmelėmis. Plasnojamosios plunksnos juosvos su keturkampėmis gelsvomis dėmėmis. Uodega pilka su tankiais smulkutėliais juodais taškais ir keturiomis skersinėmis juodo-

mis juostomis; pauodegys gelsvas su skersiniais juodais dryžiais. Kojos balzganos. Rainutė gelsvai ruda. Tarp abiejų lyčių nėra aiškaus skirtumo. Ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 280 *mm*, Lietuvoje gyvenančių paukščių suglausto sparno ilgis 2 patinų 86,2—89,8 *mm*, 1 patelės 89 *mm*, sveria apie 35 *g*. Jaunikliai mažai skiriasi nuo senių; jie šeriasi rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais.

Gyvena Europoje, Šiaurės Azijoje ir Šiaurės Afrikoje. Rudenį nuskrenda iki pusiaujo Afrikos, Irano ir Indijos. Lietuvoje visur paprastas paukštis; mėgsta nedidelius, lapuočių ar mišrius miškus, parkus, kapines, neretai jų pamatysi senuose medžiuose, kuriais apsodinti vieškeliai; rudenį jų galima užtikti šakniavaisių laukuose ir krūmuose. Nevengia žmogaus, ir soduose, ypač senuose, yra paprasta. Net miestuose grąžiagalvė nereta; Kaune dažnai ją išgirsi. Lietuvoje pasirodo balandžio mėnesiui įpusėjus ir, jei oras gražus, tuoj pasigirsta jos savotiška, nors ir nesudėtinga, giesmelė. Tai keliolika kartų paeiliui kartojamas, gailiai skambantis balsas, maždaug: tju, tju, tju... panašus į smulkių sakalų balsą. Atrodo, kad tiek patinas, tiek ir patelė turi šį balsą. Nuo margųjų genių grąžiagalvės skiriasi tuo, kad dažnai nutupia ant žemės ir ten ieško maisto. Atrodo, kad nemėgsta tupėti plonose šakose, bet taip pat nelabai mėgsta kopinėti stačiais stuobriais, o dažniausiai laipioja storomis įstrižomis šakomis. Jų esminis maistas — skruzdžių perai (ypač *Lasius flavus* ir *L. niger*, *Myrmica rufa*), kuriuos paima savo ilgu, lipniu liežuviu. Jaunikliai maitinami beveik tik skruzdžių perais; atsitiktinai minta ir kitais vabzdžiais. Ieškodamos maisto, grąžiagalvės apžiūri kiekvieną pasitaikiusį žievės plyšį, skylę, kišdamos ten savo liežuvį.

Kaip ir kiti geniai, grąžiagalvės peri uoksuose, bet dėlei snapo silpnumo negali jų pačios pasidaryti, o naudojasi jau genių padarytais arba natūraliais. Kai kada apsigyvena inkiluose. Vis dėlto jų palinkimas skaptuoti uoksus yra įgimtas, ir dėl to, užėmusi gatavą uoksą, stengiasi jį kiek pagerinti. Besiruošdamos perėti, jos turi nužiūrėjusios kelis uoksus, dažnai juos lanko ir pagaliau galutinai apsigyvena viename (tuo jos trukdančios kitiems uoksuose perintiems paukščiams). Dažniausiai pasirenka neaukštą, 2—3 *m*, vietą neretai senuose vaismedžiuose. Kaip ir kiti geniai, jokio patiesalo į uoksą neneša, bet dažnai jame jau esti purių puvėsių arba kito paukščio seno lizdo likučių. Kadangi grąžiagalvė pati negali išsikalti uokso ir priversta naudotis jau gatavu, todėl kartais dėl jų žiauriai kovoja su kitais paukščiukais. Įdomų pavyzdį aprašo Sokolovskis (1958). „Ravičio kapinėse pakabinom keletą inkilų. Viename, varnėnui skirtame inkile, apsigyveno didžioji zylė ir išperėjo vaikus, kurie paaugo tiek, kad jau būtų išskridę po keturių dienų. Gretimame inkile apsigyveno grąžiagalvė, bet, deja, kažkokie piktadariai pasigrobė inkilą su jos kiaušiniais. Grąžiagalvės, netekusios lizdo, norėjo perėti pakartotinai, bet neturėjo kur, todėl išvarė zyles, priversdamos jas užleisti inkilą kartu su paaugusiais vaikais. Aišku, kad zylės vaikai mirė badu, o grąžiagalvė, nieko nepaisydama, padėjo ant jų savo kiaušinius, nesivaržydama dvokiančių zylių lavonų".

Dažniausiai deda 8 kiaušinius, bet kartais 10 ir net daugiau. Paimant kasdien po vieną kiaušinį, galima priversti grąžiagalvę padėti jų keliasdešimt. Tie kiaušiniai grynai baltos spalvos, blizgančiu kevalu, vidutinio dydžio (20,3×15,3 *mm*). Pradeda perėti, dar nesudėjus pilnos dėties. Abudu tėvai peri, bet daugiausia patelė, ir tupi lizde labai patvariai. Lietuvoje iki liepos 13 d. lizde buvo randami vaikai. Taip pat abudu tėvai lesina vaikus ir kas keletas minučių pakaitomis aplanko lizdą. Kartais abudu drauge aptinkami lizde. Pastarajame palaikoma švara, nes seniai stropiai išneša iš jo mėšlą. Jei koks priešas artinasi prie lizdo, seniai labai nerimsta ir šaukia ček, ček, ček..., panašiai kaip medšarkės, kaskart kilnodami uodegas. Jaunikliai, reikalaudami maisto, nuolat šaukia ypatingu virpamu balseliu, šiek tiek panašiu į mažo varpelio garsą (panašų balsą turi ir žaliukė). Pagąsdintos lizde jaunos grąžiagalvės pasielgia labai savotiškai: jos smarkiai ištiesia kaklus taip, jog darosi tiesūs kaip pagaliai, suka galvas ir leidžia keistą balsą, panašų į gyvatės šnypštimą arba į garsą, kuris susidaro, kai iš baigiančio tuštėti selterio sifono išeina dujos. Šis jų balsas, keisti galvų judesiai ir gyvatiškas kūno margumas, pirmu akimirksniu sukelia baimę. Gal būt, tai savotiška priemonė priešui gąsdinti, pvz., kokiam nors plėšriam žvėriukui, lendančiam į jų lizdą. Seni paukščiai taip pat dažnai padaro tokią pozą, jei staiga pagąsdinami, pvz., kai nelaisvėje augintai grąžiagalvei parodai plėšraus paukščio iškamšą ar ką kitą. Dėl šios ypatybės daugelis tautų grąžiagalvei davė ir atitinkamą vardą.

Nelaisvę grąžiagalvė pakelia gerai (ne tik jauni iš lizdo paimti paukščiukai, bet ir laisvėje pagauti suaugę paukščiai). Vasarą juos nesunku išmaitinti juodosios skruzdės *(Lasius niger)* perais, kurių lengvai galima pririnkti jų skruzdėlynuose, esančiuose pievose ir soduose. Bet žiemą jos reikalauja džiovintų skruzdžių perų, išmirkytų piene, lesa taip pat mirkytą piene baltą duoną, sumaišytą su tarkuotomis morkomis. Augintojui daug malonumo jos teikia, laikomos dideliame narve arba laisvai kambaryje. Jos tuomet tupia ant pečių, ant galvos, ant rankų, savo ilgu liežuviu čiupinėja burną, akis; ypač įdomu, lesint jas, suėmus į saują skruzdžių perus; tuomet paukštis kiša savo liežuvį tarp pirštų ir išrenka iš ten maisto gabalėlius.

Pošeimis. **ŽALIEJI GENIAI.** *Picinae*

Žalioji meleta. *Picus viridis* L.

VII pav.

Baltar. *želna.* Est. *roehline rähm.* Latv. *zalā dzilna.* Lenk. *dzięcioł zielony.* Rus. *diatel zelionyj.* Vok. *Grünspecht.*

Jų yra apie dešimt porūšių. Lietuvos paukščiai priklauso porūšiui *P. v. viridis* L. (šiaurės žalioji meleta).

XIII. *ČIURLYS — MICROPUS APUS* (L.)

XIV. *KRANKLYS — CORVUS CORAX* L.

XV. *VARNA — CORVUS CORONE* L.

XVI. *KOVAS — CORVUS FRUGILEGUS* L.

XVII. *KOVŲ KOLONIJA*

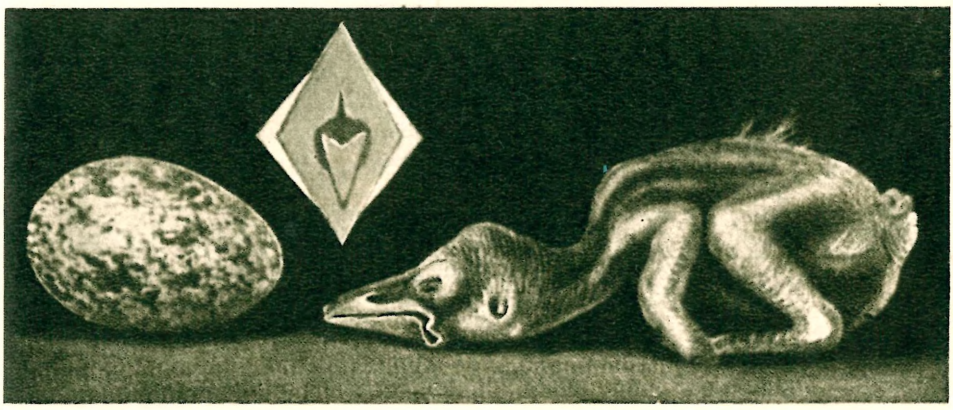

XVIII. *KOVAS — KIAUŠINIS, ŽIOTYS, NEUŽAUGĘ JAUNIKLIAI*

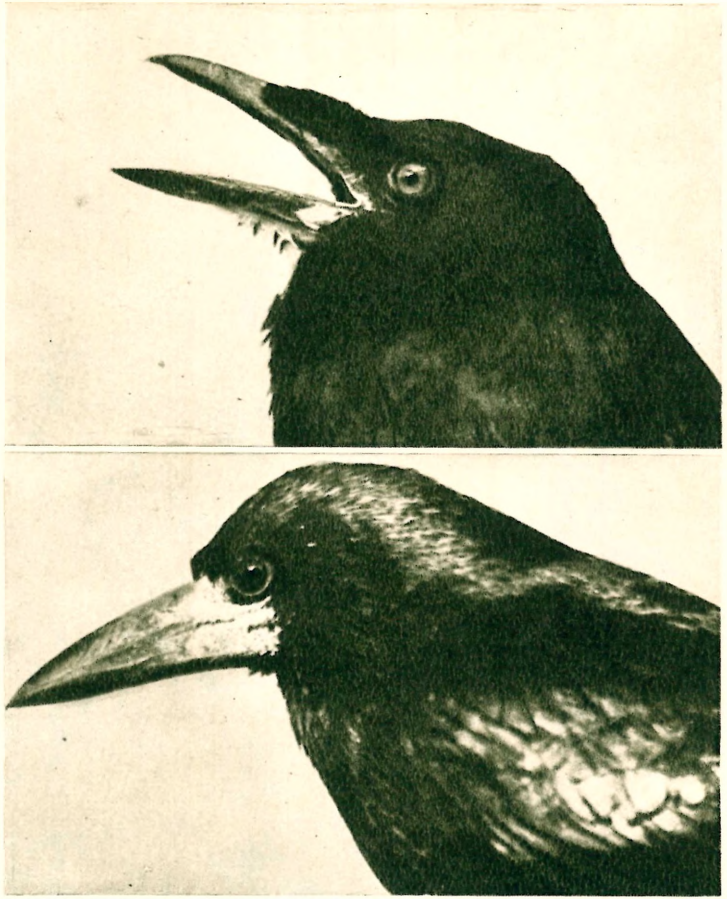

XIX. *SUAUGĘS KOVŲ JAUNIKLIS IR SENIS*

XX. *KUOSA — COLOEUS MONEDULA* (L.)

Žaliąją meletą su žemiau aprašyta pilkąja nesunku atskirti nuo kitų genių rūšių, nes tik šiose dviejose rūšyse vyrauja žalia spalva. Ji yra maždaug kėkšto didumo ir krinta akysna savo žalia nugara ir sparnais, o skrisdama — puikiu geltonu antuodegiu. Viršugalvis tiek patino, tiek patelės yra raudonas, aplink akis juoda, nuo žiočių kampo po akimis eina juodas dryželis. Patinų šis dryželis vidurinėje dalyje raudonas. Visa apačia šviesiai žaliai pilka. Sparnai žali, o plasnojamosios plunksnos juosvos su balsvais skersiniais dryželiais. Uodega juosva žaliu atspalviu su šviesesnėmis skersinėmis juostelėmis. Rainutė balsva, snapas ir kojos pilkos. Kūno ilgis apie 350 *mm*, sparnų tarpugalis 477—536 *mm*, suglausto sparno ilgis 167—169 *mm*; svoris 185—210 *g*.

Jaunikliai nuo senių skiriasi blankesniu galvos raudonumu ir tuo, kad kaklas ir visa kūno apačia išmarginta tamsiomis dėmėmis; jie šeriasi tarp rugpiūčio ir lapkričio mėn. Seniai pradeda šertis truputį anksčiau.

Žalioji meleta gyvena Europoje nuo Portugalijos ir D. Britanijos vakaruose, iki vidurinės Volgos paupio ir Rytų Irano rytuose (pasak Suškino ir Zarudnio). Šiaurėje siekia 69,5° Norvegijoje, 63,5° Švedijoje, Suomijos įlankoje. Tarybų Sąjungoje iki Ladogos ežero, Kostromos ir Kazanės. Pietuose peri iki Vidužemio jūros, net Sicilijoje, iki Graikijos, Mažosios Azijos ir P. Irano; peri ir Kaukaze.

Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose gana paprastas paukštis. Sėslus, bet šiauresniuose kraštuose linkęs gana toli keliauti. Nemėgsta didelių miškų, ypač spygliuočių, tad beveik neužtikdavau jų nei Gudų, nei Rūdninkų giriose; maži lapuočių arba mišrūs miškeliai jam daugiau patinka, ypač dažnai aptinkamas ąžuolynuose ir alksnynuose. Mėgsta taip pat parkus, sodus, senas alėjas, net atskirus medžius palei vieškelius, ganyklas ir kt.; neretai galima jų matyti net miestuose, pvz. Kaune ir Vilniuje.

Jis yra atšakus paukštis, nepakenčia savo giminių kaimynystės ir, pasirinkęs gyvenamąjį rajoną, neįsileidžia jų tenai. Todėl dažniausiai pamatysi jį vienui vieną ar bent jų porą. Nors nėra jis toks baikštus, kaip juodoji meleta, bet vis dėlto gudrus ir žmogum nepasitikintis paukštis, tai, norint nušauti jį, reikia mokėti prisėlinti. Puikiai medžiais kopinėja ilgais, lygiais šuoliais, savotišku būdu linkčiodamas galvą, bet medžius kala rečiau, negu kitos genių rūšys. Taip pat atrodo, kad nemoka jis tarškinti; kopinėdamas medžiais, pasitenkina apieškodamas visokius plyšius žievėje ir medienoje, kerpėse ir samanose, tik užtikęs supuvusią vietą, prakala ją kaip kiti geniai. Matyt, kad žaliųjų meletų laibas, palyginti silpnas snapas ne labai tinka kalti, bet šį trūkumą išlygina nepaprastai ilgas ir paslankus liežuvis. Negalėdama pasiekti snapu gilesnių vietų medienoje, ji kiša ten liežuvį (jo ilgis apie 23 *cm*) ir taip pasiekia giliausius vabzdžių kanalus. Kadangi liežuvio galas turi žeberklo pavidalą (smailas ir apšepęs atgal užlenktais šereliais), jis sudaro tinkamą įrankį vabzdžiams iššvejoti.

Žalioji meleta daug vaikščioja žeme, nes įprastinis jos maistas yra skruzdės (*Lasius, Formica, Myrmica* ir kt). Žiemą jos svarbiausią maistą

sudaro didžioji miškinė skruzdė *(Formica rufa);* tuomet skruzdynuose galima užtikti gilius prakastus urvus 30, 50 ir daugiau centimetrų gylio. Iš dalies ji maitinasi uogomis ir retkarčiais gilėmis ir grūdais. Vieną sykį įsitikinau, kad ji kai kada ragauja mėsą: baisią 1940 m. žiemą, norėdamas pagelbėti vargstančioms zylėms, nunešiau į mišką nuluptą lapę, kurią padėjau ant aukšto kelmo. Vos spėjau atsitolinti per keliasdešimt metrų, tik žiūriu, atskridus nutupė ant lapės žalioji meleta ir tuoj ėmė kapoti mėsą.

Poras sudaro jau kovo mėnesio pradžioje, bet kaip buvo minėta, šie paukščiai ir žiemą laikosi poromis. Uoksus kala smarkiai papuvusiuose medžiuose arba net kelmuose, bet mielai užima gatavus uoksus, prasiplatindami juos, todėl vidinė ertmė esti už tokių pastovių matų, kaip kitų genių. Taip pat ir anga nesti taisyklingai apvali, ir jos didumas labai svyruoja (vidutiniškai apie 6,5 *cm* skersmens). Vidutiniškai uoksas būna 25—50 *cm* gylio ir 15—20 *cm* pločio. Uoksai dažniausiai randami ąžuoluose, juodalksniuose, gluosniuose, topoliuose, beržuose, net vaismedžiuose, rečiau spygliuočiuose, daugiausia pusės medžio aukštyje; dirba juos tiek patinas, tiek ir patelė. Darbas užtrunka apie 14 dienų, jei kalamas naujas uoksas. Be perėjimui skirtų uoksų, meletos išsikala sau ir kitų, paprastai ne taip rūpestingai išbaigtų uoksų, kuriuose vien tik nakvoja; tokių uoksų kartais randama ne tik medžiuose, bet ir trobesių sienose bei sijose. Žaliųjų meletų atskeltos skiedros, dirbant uoksus, yra smulkesnės, negu kitų genių. Veisimosi laikotarpiu, ypač balandžio mėnesyje, meletos būna labai triukšmingos — tuomet visą dieną girdimas jų skardus, grynas balsas, kažkas panašaus į kliu-kliu-kliu..., šie garsai iš pradžių reti, o baigiasi tankiau, kartais keičiantis tonui. Patelė šaukia panašiai, bet jos balsų eilė trumpesnė ir ne tokia gryna, kaip patino.

Pradeda perėti vėliau, negu kiti geniai, nes tik gegužės mėnesį deda 5—7, retai 8, kiaušinius, grynai baltos spalvos su aiškiu blizgesiu. Jų vidutinis dydis 31,1×22,9 *mm.* Peri ir patinas, ir patelė; atrodo, kad naktį daugiausia peri patinas; po 15—17 dienų išrieda vaikai, kuriuos taip pat globoja abudu tėvai. Po 19 dienų jaunikliai išlenda iš uokso; kopinėja ant to paties medžio, bet pirmomis dienomis dar grįžta nakvoti į uoksą. Kaip greit visa šeimyna pakrinka, neturime tikslių duomenų, bet vienu atveju apžieduotos jaunos meletos po 4 savaičių buvo rastos už 20 kilometrų. Šiaip ar taip spalio mėnesį jau visi ryšiai tarp šeimynos narių galutinai nutrūksta.

Atrodo, kad žalioji meleta nepakelia nelaisvės. Iš lizdo paimti jaunikliai neilgai išgyvena. Kas norėtų jas auginti, galėtų jauniklius lesinti smulkiai sukapota žalia širdimi ir varške. Prie to reikia pridėti visokių vabzdžių ir kirmėlių, arba 15—20 miltinių kirmėlių, taip pat gvildentų riešutų ir šermukšnių. Maistas turi būti paruoštas labai smulkiais gabaliukais, kad paukščiui patogu būtų jį suimti liežuviu. Dėl to, kad žalioji meleta labai nesugyvenamas paukštis, lygiai kaip ir juodoji, turi būti laikoma viena.

Pilkoji meleta. *Picus canus* Gm.

VIII pav.

Est. *hallrähn.* Latv. *pelēkā dzilna.* Lenk. *dzięcioł siwy.* Rus. *diatel siedogolovyj.* Vok. *Grauspecht.*

Jų yra apie septynetą porūšių. Europos paukščiai (jei neskaitysime abejotino *P. c. Dzieduszycki* Domaniewski iš Lenkijos pietų) priklauso porūšiui *P. c. canus* Gm.

Pilkoji meleta už žaliąją daug mažesnė, į ją panaši ir savo spalvomis, tačiau jos žalumas blankus, todėl iš tolėliau atrodo visai pilkas paukštis. Šiaip nuo anos rūšies skiriasi tuo, kad patino raudona yra vien kakta, o patelės visas viršugalvis pilkas, išmargintas išilginiais juodais dryžiais. Ir patino, ir patelės nuo snapo pamato iki akies eina juoda juostelė, o, be to, išilgai apatinio žando siauras juodas „ūsas". Kitų kūno dalių spalvos tos pačios, kaip ir žaliųjų meletų, tačiau nėra tokio ryškaus žalumo ant nugaros ir pečių. Visa apačia šviesiai pilka nežymiai žalio atspalvio. Snapas pilkas, rago spalvos, tik pats pamatas, ypač posnapio, gelsvas. Kojos pilkos, rainutė šviesiai rausvos spalvos.

Kūno ilgis apie 300 *mm*, sparnų tarpugalis 464—470 *mm*, 4 Lietuvos patinų suglausto sparno ilgis 139—145 *mm*, 5 patelių — 143—145 *mm*. Sveria 100—120 *g*.

Jauni paukščiai panašūs į senius, bet viršutinė kūno dalis turi blankesnį žalumą, kūno šonuose neaiškios tamsios dėmės, antuodegio geltonumas neryškus.

Pilkoji meleta peri, pradedant nuo Prancūzijos ir Norvegijos vakaruose iki Usūrio krašto ir Japonijos šiaurės (Hokaido s.) rytuose. Šiaurėje siekia 64° Norvegijoje, 62° Suomijoje, bet retkarčiais buvo randama apie Torneo ir Archangelską, Urale prieina iki 60°, toliau pasitaiko apie Tiumenę, Irtyšiaus žiotis ir Tomską, Lenos aukštupyje, o jos šiaurinė paplitimo riba eina tarp 57 ir 59°. Pietuose peri dar Alpių pietinėje dalyje, Makedonijoje, Bulgarijoje ir labai retai Užkaukazėje ir Irano šiaurėje. Peri ir Altajaus pietuose, Urianchajuje, Š. Kinijoje ir Korėjoje.

Artimuose Lietuvai kraštuose ji nėra reta, tačiau kai kurie ornitologai pažymi, ją esant retą, sėslų paukštį, bet dažną keliautoją Latvijoje ir Estijoje, Kaliningrado srityje buvo tris kartus pastebėta perinti Ramintų girioje (prie Vištyčio ežero). Lenkijoje pilkoji meleta yra gausesnė, negu žalioji.

Lietuvoje ji neretas, sėslus paukštis, tačiau retesnė, negu žalioji meleta; dažniau jų pasitaiko žiemos metu ir galima manyti, kad dalis jų — keliautojai paukščiai. Bet vis dėlto neabejotinai Lietuvoje peri, nes vasarą tenka matyti ir senų, ir jaunų paukščių (pvz., jauniklis mano nušautas Gudų Girioje 1904.VI.21). Apskritai imant, mėgsta ji tokias pat vietas, kaip ir žalioji meleta, t. y. lapuočių ar bent mišrius miškus, net ir visai nedidelius, taip pat mielu noru lankosi ji parkuose ir soduose. Ypač jai patinka aukštos, senos liepos. Šiaip būdu ir papročiais, jos labai panašios į žaliąsias meletas; taip pat kopinėja medžiais ir taip pat daugiausia ieško

maisto ant žemės, tačiau nesugeba taip toli iškišti savo liežuvio, kaip anos. Maistas jų susideda daugiausia iš didžiųjų skruzdžių. Žmogaus atžvilgiu jos yra mažiau baikščios, todėl prieiti ir nušauti jas lengviau. Tarp pilkosios ir žaliosios meletos balsų labai mažas skirtumas, bet pilkosios terškina daug daugiau, negu žaliosios.

Veisiasi panašiai ir tuo pačiu laiku kaip žalioji meleta. Uoksų matai tie patys: jie iškalami žemiau ir daugiausia epušėse ir juodalksniuose. Kiaušinių dažniausiai 6—7, rečiau 5 arba net 8—9. Peri abudu tėvai. Kiaušinių vidutinis dydis 28,5×21 *mm*.

Pošeimis. **MARGIEJI GENIAI.** *Dendrocopinae*

Didysis margasis genys. *Dryobates major* (L.)

X pav.

Baltar. *raby dziaciel.* Est. *suur kirjurähn.* Latv. *dižraibais dzenis.* Lenk. *dzięcioł pstry większy.* Rus. *bolšoj piostryj diatel.* Vok. *grosser Buntspecht.*

Ši rūšis naujesniais laikais suskirstyta į 24 porūšius. Lietuvoje gyvenantys geniai priklauso porūšiui *D. m. major* (L).

Retai kuris paukštis yra toks populiarus Lietuvoje, kaip šis margasis genys, būdingas mūsų kadaise miškingam kraštui, ir nors nūdien tik nedidelė Lietuvos dalis yra apaugusi miškais, vis dėlto šis miško paukštis yra visiems, net miesto gyventojams, žinomas. Margumas jo būdingas požymis — tai mišinys juodos, baltos ir raudonos spalvos. Senų paukščių viršugalvis, sprandas, nugara ir antuodegis yra juodos spalvos su melsvu žvilgesiu, apačia balta, bet dažnai aptraukta neaiškiu rusvumu, be to, krūtinė dažnai būna sutepta spygliuočių sakais ar šiaip nešvarumais. Kakta rusvos spalvos, skruostai ir dėmė sprando šonuose balta, taip pat baltos pečių plunksnos sudaro toje vietoje dvi dideles dėmes. Patinų pakaušyje ryškiai raudona skersinė dėmė (jos neturi patelė). Sparnai juodi su šešiomis eilėmis baltų dėmių plasnojamosiose plunksnose. Uodega juoda, bet trys kraštinės plunksnos balsvos, jų galuose yra skersinės juodos dėmės. Pauodegys puikios raudonos spalvos. Snapas labai stiprus, piramidės formos, melsvai pilkos spalvos, šnervės pridengtos tvirtais šereliais. Kojos pilkšvos.

Jaunikliai nuo senių skiriasi tuo, kad visas jų viršugalvis raudonas, bet šis raudonumas nėra toks ryškus, kaip seno patino; jų plasnojamųjų plunksnų krašteliai palši.

Ilgis apie 240 *mm*, sparnų tarpugalis apie 425 *mm*, suglausto sparno ilgis (Lietuvos paukščių) 9 patinų 139—143 *mm*, 7 patelių 136—142 *mm*, svoris (16 paukščių) 80—90 *g*.

Didysis margasis genys gyvena, pradedant nuo D. Britanijos, Kanarų salų, Š. Afrikos ir Pirėnų pusiasalio vakaruose iki Kamčiatkos ir Amūro žemupio rytuose. Šiaurėje geografinis išplitimas siekia iki 70° Skandinavijoje, iki 64° Urale ir iki poliarinio rato Jenisiejaus baseine. Pietuose

peri dar Afrikos šiaurvakariuose, Mažojoje Azijoje, Irano ir Tian-Šanio šiaurėje, Š. Mongolijoje ir Didžiajame Chingane, bet į pietinę Usūriją patenka tik traukimo metu. Tame milžiniškame plote ši genių rūšis suskilo į daugybę porūšių, kurie, tur būt, dar ne visi aprašyti.

Lietuvoje, Lenkijoje ir Kaliningrado srityje gyvenantis didžiojo margojo genio porūšis (*D. m. major* L.) yra didesnis už jo vakarinį kaimyną (*D. m. pinetorum* Brehm), gyvenantį vidurinėje Vokietijoje. Šio pirmojo porūšio patinų suglausto sparno ilgis yra 139—143 *mm*, patelių 136—142 *mm*, o antrojo porūšio tik 131—138 *mm*.

Lietuvoje šis genys yra vienas paprasčiausių paukščių; pasitaiko jų dideliuose ir mažuose miškuose, ypač pušynuose ir eglynuose. Neretai lankosi soduose, parkuose, net ir viduryje miesto, kartais galima matyti juos kopinėjančius ant medinių trobesių. Yra tai gražus, triukšmingas ir linksmas paukštis, tikras mūsų miškų papuošalas. Jis visą laiką skuba, nuo ryto iki vakaro kopinėja medžiais, daug šaukia čik, čik..., perskrenda iš medžio į medį, sukeldamas sparnais ūžimą. Jie kruopščiai apžiūrinėja medžius, kuriuose įtaria, esant vabzdžių vikšrų, pradėdami nuo apačios ir pamažėli slinkdami į viršų su kiekvienu žingsniu savotiškai linguodami galva. Kartais šis paukštis nusileidžia žemyn, bet visuomet atbulas, t. y. taip, kad galva būna atkreipta į viršų. Užlipęs iki viršūnės, genys perskrenda į kitą medį prie pat žemės, kad vėl nuo apačios į viršų apieškotų visą jo stuobrį. Radęs vietą, kur tikisi laimikio, genys darbščiai kala, kol pagaliau iš žievės ar net iš medienos iššvejoja laimikį. Ypač įdomu stebėti genius, kai jie sename, tamsiame eglyne aižo kankorėžius. Pakibę ant plonos šakos, sunkiai jie nusiskina didelį kankorėžį, kuris neretai išsprūsta iš jų snapo ir triukšmingai krinta ant žemės. Bet jei pavyksta patogiai nustverti jį snapu, genys nusineša naštą į nužiūrėtą plyšį, dažniausiai į ąžuolą, įspraudžia jį ten stipriai, kad paskui paeiliui išaižytų visus grūdus. Kiek tų kankorėžių jis išaižo, matyti iš didžiausios krūvos, susidariusios po šakomis. Tokiu pat būdu jis aižo pušų kankorėžius ir riešutus.

Žmogaus geniai mažai bijo, ypač kai labai užsiėmę savo darbu, prisileidžia per keletą metrų, blogiausiu atveju nurėplioja į kitą stuobrio pusę, pamažėli kopia aukštyn, kaskart iškišdami galvą, pažiūrėti, ką daro jų trukdytojas. Neretai margąjį genį galima pamatyti mišriame zylių, bukučių, nykštukų būryje, kai jie keliauja po savo apylinkę, aplankydami mažas giraites, sodus, parkus. Čia aiškiai matyti genio vadovaujamoji rolė, bet, žinoma, jis savo palydovais visai nesirūpina; jie patys, prisiplakę prie genio, tikisi, kad, jo vadovaujami, aplankys tinkamiausias vietas. Pavasarį geniai darosi dar triukšmingesni; jau artinantis žiemos pabaigai, jie ima tarškinti, o balandžio mėnesį jų muzika girdima visame miške, ir negalima pasakyti, kad ji būtų nemaloni; atvirkščiai, skambėdama iš visų pusių įvairiomis moduliacijomis, kartu su šimtais įvairių kitų paukščių balsų, ypač ankstyvą pavasario rytą, ji sudaro savotišką simfoniją. Jau bendrajame genių šeimos aprašyme nurodėme šio tarškinimo techniką; apskaičiuota, kad per sekundę genys suduoda 8—10 smūgių.

Mūsų genys, šiaurės porūšis *D. m. major*, tik iš dalies sėslus, kai kuriais metais toli nukeliauja į centrinę ir vidurinę Europą. Šiose kelionėse dalyvauja beveik tik jauni paukščiai, ir keliauja jie rudenį. Tokios genių invazijos dažniausiai sutampa su juodųjų zylių ir kryžiasnapių masinėmis kelionėmis. Kada jie grįžta atgal, neturima tikrų duomenų.

Svarbiausias genių maistas — įvairių vabalų vikšrai ir lėliukės, o pradedant rudeniu — spygliuočių sėklos. Vabzdžius jis išima snapu iš medžių žievės plyšių, o ilgas paslankus liežuvis panaudojamas tam, kad juos apčiuoptų ir išimtų iš gilesnių skylių. Iš vabalų jie daugiausia sulesa straubliukų *(Curculionidae)* ir kinivarpų *(Ypidae)*. Tais metais, kai gausu vienuolių *(Lymantria monacha)*, geniai maitinasi jų vikšrais. Skruzdės sudaro tik nežymią jų maisto dalį. Jie mėgsta saldžias sultis ir tam reikalui žieduoja, t. y. padaro horizontalią arba spiralią eilę skylučių pušų, eglių, epušių, liepų, beržų viršūnėse, iš ten tekančios saldžios sultys jų nulaižomos dažniausiai rytais. Žieduoja tik pavasarį, kai kyla sultys. Mielai lesa riešutus, paprastus ir graikiškus, giles ir buko sėklas; iš uogų lesa šermukšnius, juoduosius šeivamedžius, kapoja taip pat slyvas, obuolius, kriaušes. Kai kurie genių individai pripranta plėšti jaunus paukščiukus, ypač zyles ir kregždes, pasigrobdami jas iš lizdų. Dėl to jie kartais prakapoja inkilo sienelę. Vis dėlto tokie atsitikimai reti. Kai kada jie sulesa ir kitų paukščių kiaušinius. Esu aptikęs juos, lesant dvėselieną.

Pasiruošimas veistis prasideda anksti; jau vasario mėnesį patinai ima dažnai tarškinti, gainioti pateles ir peštis. Dažniausiai kasmet pasidaro sau naują uoksą, bet kai kada apsigyvena ir sename arba užbaigia seniau pradėtą; kartais užima ir kitų genių paruoštus uoksus. Nuosavas uoksas yra apie 23 *cm* gylio ir 15 *cm* skersmens, anga apie 4,6 *cm*. Uoksą kala abudu porelės nariai; bet uolesnis yra patinas. Uoksui parenkami išpuvusiu viduriu medžiai — epušės, topoliai, gluosniai, t. y. minkšti medžiai, bet ten, kur vyrauja pušys, lizdai daromi dažniausiai jose. Kai kada jie apsigyvena ir dirbtiniuose inkiluose arba bent panaudoja juos nakvynei. Kiaušiniams patiesalo neneša, bet, skaptuodami uoksą, palieka ten daug smulkių skiedrelių. Uoksą baigia net tuomet, kai jau yra padėti pirmieji kiaušiniai, todėl pastarieji kai kada esti pasinėrę į smulkias medienos nuotrupas. Deda 4—8 kiaušinius, bet dažniausiai 6; jie yra grynai balti, blizgančiu kevalu, jų vidutinis dydis 27×19 *mm*. 1919.V.16 Gudų Girioje buvo rastas uoksas su 5 kiaušiniais. Kitu atveju VI.19 drebulės uokse rėkė jaunikliai, o VI.22 jau kaišiojo galvas per uoksą. V.2 drebulėje genys dirbo uoksą apie 4,5 *m* aukštyje, VI.15 uokse jau rėkė geniukas. VI.4 alksnio uokse rėkė geniukai, dar jie ten buvo ir VI.14, maistą iš tėvų imdavo pačiame uokse. Pradeda perėti anksčiau, negu padeda paskutinį kiaušinį, bet tuomet perintis paukštis tupi dar labai nepastoviai. Daugiausia peri patinas; jis bent peri naktį. Visas perėjimo laikotarpis trunka 12—13 dienų. Abudu tėvai lesina vaikus, atnešdami maisto kelis kartus per valandą. Naujesniais stebėjimais nustatyta, kad naktį su vaikais praleidžia patinas. Uokse palaikoma švara, visos išmatos, net ir žuvusių jauniklių lavonai iš ten pašalinami. Apytikriai jaunikliai pa-

lieka lizdą po trijų savaičių ir daugiau į jį nebegrįžta, taip pat jie nustoja bendrauti tarp savęs ir su tėvais, ir netrukus pakrinka, bet tėvai ir toliau laikosi lizdavietės apylinkėje.

Nelaisvėje laikomas, ypač nuo mažens, margasis genys tampa visai jaukiu paukščiu. Tačiau jis reikalauja didelio erdvaus narvo, į kurį galima įstatyti bent rankos storumo sutrūnijusių medžių šakų; jomis jis esti nuolat užimtas, jas krapštydamas ir kapodamas. Jie gali būti lesinami džiovintais skruzdžių perais ir miltvabalių lervėmis *(Tenebrio molitor)*, kanapių ir saulėgrąžų sėklomis su tarkuotų ir išspaustų morkų priedu. Jie pramoksta greit pažinti savo šeimininką ir, pamatę jį, nekantriai karstosi prie artimesnės narvo sienelės, šaukdami įprastiniu balsu.

Vidutinis margasis genys. *Dryobates medius* (L.)

IX pav.

Lenk. *dzięcioł pstry średni.* Rus. *srednij diatel.* Vok. *Mittelspecht.*

Europoje, išskyrus porūšį *D. m. lilianae* Witherby, gyvenantį Ispanijoje, vidutiniai geniai priklauso porūšiui *D. m. medius* (L.), iš viso aprašyti 5 porūšiai.

Vidutinis genys didumo atžvilgiu užima vidurkį tarp didžiojo ir mažojo margojo genio; nuo to jis daugelyje kalbų ir gavo šį pavadinimą. Nuo didžiojo genio nesunku jį atskirti iš to, kad pauodegio raudonumas blankesnis, toli užeina ant pilvo ir net krūtinės; be to, šio raudonumo riba neaiški ir į priekį pereina į geltoną spalvą. Taip pat skirtumą su didžiuoju marguoju geniu sudaro išilginiai juodi dryžiai krūtinės šonuose, bet šiuo atžvilgiu jis panašus į baltnugarį genį, kuris yra daug didesnis. Ir patino, ir patelės viršugalvis raudonas, bet patelės ši spalva neryški, kakta nešvariai palšos spalvos. Kitų spalvų suskirstymas kaip didžiojo genio, bet nugaros juodumas yra šiek tiek rusvo atspalvio.

Matai: kūno ilgis apie 225 *mm*, sparnų tarpugalis 360—390 *mm*, suglaustas sparnas (trijų patinų) 121—130 *mm*, trijų patelių 120—130 *mm*, svoris apie 58 *g*. Apskritai jis yra maždaug baltabruvio strazdo dydžio.

Vidutinio genio geografinė paplitimo riba prasideda nuo Portugalijos vakaruose iki Kaukazo ir Irano vakarų rytuose. Šiaurėje ji apima Olandiją, Daniją, pietinę Švediją, Kaliningrado sritį, Lietuvą, Baltarusiją iki Riečicos ir Lepelio, toliau Oriolo, Tulos ir Voronežo sritis. Nėra jo D. Britanijoje. Latvijos paukščių sąraše jie neįterpti; taip pat nefigūruoja jis Estijos paukščių sąraše; matyti, kad tuose kraštuose jis nepastebėtas. Pietuose peri jis dar Ispanijoje, Italijos šiaurėje, Graikijoje, Mažojoje Azijoje ir pietiniame Irane.

Lietuvoje vidutinis genys nėra retas paukštis, bet daug retesnis, negu didysis genys, ir neretesnis už mažąjį margąjį genį. Gana dažnai matydavau jų Kauno apylinkėse, kaip antai: zoologijos sodo ąžuolyne ir Obelynėje, netoli Kauno. Baltarusijoje, Lebiodkos apylinkėse irgi neretas. Daugiausia mėgsta jis nedidelius lapuočių miškelius, ypač ąžuolynus,

sodus ir parkus. Jo savybės tokios pačios, kaip ir didžiojo jo giminaičio; taip pat gerai kopinėja medžiais, taip pat tarškina į sausas šakas, turi tą patį balsą, tik veisimosi metu šaukia ypatingu gailiu balsu, lyg būtų smaugiamas. Šiaip jis yra tylesnis už didįjį margąjį genį, ir dažniausiai užtinki jį tyliai besikrapštant medyje. Skrisdamas sukelia daug mažiau triukšmo, negu kiti geniai. Maistas daugiau gyvūninio pobūdžio — visokie vikšrai ir lėliukės po žieve gyvenančių vabzdžių, kaip antai: ilgaūsių, kinivarpų, straubliukų, auslindų, taip pat vabzdžių kiaušiniai ir vorai. Mažiau lesa grūdų, bet mėgsta giles, riešutus, net vyšnių kauliukų branduolius, išimtiniais atvejais imasi kankorėžių. Aižo juos, įsmeigęs į kokį plyšį. Praryja nemaža akmenukų, geria ir maudosi retai. Kaip ir didysis genys, žiemą neretai aplanko zylėms pritaisytas lesyklas ir lesa net taukus.

Veisimosi laikotarpis prasideda visokiais tuoktuviniais žaidimais. Kovo—balandžio mėnesį kaip tik girdėti jų anksčiau minėti gailūs balsai. Abu porelės nariai kopinėja medžiais, laikydamiesi vienas nuo kito tam tikru atstumu. Patinas laiko pusiau išplėstus sparnus, virpina jais ir kelia galvos raudonąsias plunksnas. Tuo metu patinai labai pešasi. Uoksus skaptuoja jau gerokai papuvusiuose medžiuose, tur būt, dėl to, kad jo snapas daug silpnesnis ir užsibaigia ne kaltu, bet yla. Dažnai panaudoja ir senus uoksus. Jo paties padarytas uoksas yra 17—25 *cm* gylio, o angos skersmuo — apie 4 *cm;* forma tokia pat, kaip ir didžiojo genio. Dažniausiai uoksas padaromas gana aukštai, aukščiau penkių, net iki 15 ir 20 *m,* bet kartais ir žemai, pvz., žilvičiuose arba tvoros basliuose.

Pilna dėtis — 5—6, retkarčiais 8 kiaušiniai, deda kiaušinius balandžio mėnesio pabaigoje ir gegužės mėnesį. Jie yra grynai balti ir blizgantys. Vidutinis dydis 24×19 *mm.* Kiek laiko peri ir kiek laiko lizde išbūna jaunikliai, nėra tiksliai žinoma, bet, tur būt, tie skaičiai yra artimi, nurodytiesiems kalbant apie didįjį margąjį genį. Kaip ir kitų genių, jaunikliai blogai sugyvena lizde — pešasi ir kapoja kits kitą. Išskridę iš lizdo, greit pakrinka ir išnyksta iš savo lizdavietės apylinkių. Kaip ir kiti margieji geniai, jie lengvai prijunksta ir, auginami kambaryje, yra labai malonūs paukščiai.

Mažasis margasis genys. *Dryobates minor* (L.)

IX pav.

Baltar. *dziatlik.* Est. *väike kirjurähn.* Latv. *mazais raibais dzenis.* Lenk. *dzięciołek, dzięcioł pstry mały.* Rus. *diatel malyj piostryj.* Vok. *kleiner Buntspecht.*

Ligi šiol yra aprašyta 20 mažojo genio porūšių. Lietuvoje ir Kaliningrado srityje gyvena didesnis, šviesesne kūno apačia porūšis, vadinamas *D. m. minor* (L). Toliau į vakarus Europoje aptinkamas kiek mažesnis, tamsesne kūno apačia porūšis, pavadintas *D. m. hortorum* C. L. Brehm. Tarybų Sąjungoje, pasak Buturlino, nustatyta 12 porūšių.

Mažąjį margąjį genį nesunku pažinti jau iš to, kad jis yra visų mažiausias iš mūsų genių, savo ūgiu prilygsta naminiam žvirbliui, nors jo

margumas toks kaip ir kitų margųjų genių; esminis skirtumas nebent tas, kad apatinėje kūno dalyje visiškai nėra raudonos spalvos. Patino kakta nešvariai rusvos spalvos, viršugalvis raudonas, bet prasimuša balsvi plunksnų pamatai. Sprandas, tarpupetė, antuodegis juodi su silpnu mėlynu žvilgesiu, nugara balta su juodais skersiniais dryžiais. Sparnai juodi su plačiais skersiniais juodais dryžiais. Uodega kaip didžiojo margojo genio. Skruostuose didelė tamsi dėmė. Kūno apačia nešvariai balsva su išilginiais dryželiais krūtinės ir pilvo šonuose. Pauodegio plunksnos pilkai gelsvos su trikampio pavidalo juodomis dėmėmis. Snapas ir kojos tamsiai pilkos; rainutės beveik raudonos.

Patelė, vietoj raudonos spalvos, ant viršugalvio turi didelę balsvą dėmę.

Jaunikliai skiriasi nuo senių tamsios spalvos kakta, tamsesne apačia su daug platesniais išilginiais dryžiais. Jaunų paukščių lytis jau galima pažinti iš to, ar viršugalvis raudonas ar ne.

Jaunikliai šeriasi rugsėjo mėnesio pradžioje, seniai tarp rugpiūčio—spalio mėnesių. Matai: ilgis apie 160 *mm*, sparnų tarpugalis 260—280 *mm*, suglausto sparno ilgis 5 Lietuvos patinų 90,5—95 *mm*, 8 patelių — 90—95 *mm* (vidurinės Europos porūšio *P. m. hortorum* sparno ilgis svyruoja nuo 87 iki 93 *mm*). Sveria 17—25 *g*.

Mažojo genio gyvenamas plotas prasideda vakaruose nuo Azorų ir D. Britanijos salų ir baigiasi Kamčiatka ir Sachalinu rytuose. Šiaurėje jis prieina: iki 70° Skandinavijoje ir Murmane, iki 67° Pečioros baseine, iki 66,5° Obės, iki 66° Jenisiejaus, 62° Lenos ir iki 65° Anadyrio baseine. Pietuose ši rūšis peri dar Šiaurės Alžyre ir Tunise, Mažosios Azijos pietuose, Volgos deltoje, Š. Irane, Irtyšiaus aukštupyje, Zaisano rajone, Š. Džiungarijoje, Š. Mongolijoje, Usūrio krašte ir Hokaido (Jesso) saloje.

Lietuvoje šis mažytis genelis nėra retas, aptinkamas, kaip ir vidutinis genys, mažose giraitėse, mišriuose miškuose. Dažnai atskrenda į sodus, net į kiemus, jei ten yra medžių; miestuose irgi galima jų pamatyti. Baltarusijoje, apie Lydą dažnai jų užtikdavau; Kauno apylinkėse jų galima pamatyti Ąžuolyne ar Kultūros parke ir ypač Nemuno šlaituose, kairiojoje Nemuno pusėje, kur apskritai paukščių fauna, ypač rudens traukimo metu, yra gana įvairi. Šis genys yra labai guvus, paslankus paukštis; kaip ir kiti geniai, ištisomis dienomis kopinėja medžių kamienais nuo pažemės iki viršūnės, atrodo, kad ant žemės retai nusileidžia. Pasidirba uoksus su gražia apvalia anga apie 32 *mm* skersmens, daugiausia gerai papuvusiose medžių dalyse, neretai šakose, kartais net ir visai horizontaliose. Be bendro visiems geniams balso čik, čik..., turi dar kitą labai panašų į grąžiagalvės ir pelėsakalio balsą, kurį galima išreikšti maždaug tiu-tiu-tiu... Šis balsas skardus, grynas, daugiausia girdimas pavasarį.

Jo maistas beveik išimtinai vabzdžiai, ypač vabalai, jų vikšrai ir lėliukės, daug mažiau jis sulesa skruzdžių, musių ir vorų. Nustatyta, kad lesa jis kai kurių plėviasparnių *(Cynipidae)* ir ilgaūsių *(Cerambycidae)* vikšrus. Vieną sykį mano dėmesį atkreipė du į sodą atskridę jauni margieji geneliai, kurie paeiliui apžiūrinėjo žydinčių usnių stiebus, kruopščiai išrinkdami iš ten kažkokius smulkius vabzdžius. Patikrinęs nustačiau,

kad tuose usnių žieduose buvo pilna smulkių amarų *(Aphidae)*, kurių rūšies tačiau neapibūdinau.

Kovo—balandžio mėnesį prasideda tuoktuviniai žaidimai; tuomet ir patinas, ir patelė dažnai šaukia jau minėtu, į grąžiagalvės panašiu balsu; po to abu jie tam tikrą laiką būna nejudėdami, lyg hipnotizuoti, o vėliau savotišku plazdenamu polėkiu perskrenda į artimą medį ir ten vienas jų (atrodo, patinas) ima rėplinėti išplėstais sparnais. Tarška panašiai kaip didysis margasis genys. Kasmet šie paukščiai pasidirba naują uoksą arba užbaigia ne visai gatavą; tie uoksai yra 10—14 *cm* (net iki 18 *cm*) gylio ir 10—12 *cm* pločio. Išmesdamas skiedreles, paukštis repečkoja iš uokso atbulas. Uoksams padirbti panaudojami visokie minkšti ir patrešę lapuočiai, retai spygliuočiai. Kad lengviau būtų iškapoti uoksą, genelis kartais pradeda darbą toje vietoje, kur yra supuvęs stavaras. Kartais padirbėjęs viename medyje, ir įpusėjęs darbą, jis kažkodėl meta jį ir ieško kito medžio, kad ten pradėtų darbą iš naujo. Dažniausiai uoksai užtinkami 3—7 *m* aukštyje, bet kartais iki 20 *m*, o kartais vos 2 *m*. Paprastai deda 5—6 kiaušinius, baltus blizgančiu kevalu, tokio dydžio kaip grąžiagalvės, vidutiniai matai 20,5×16 *mm*. Peri patelė ir patinas, bet atrodo, kad pastarasis daugiau. Neturima tikslių žinių, kiek trunka perėjimas, bet atrodo, kad 14 dienų.

Konkretūs duomenys apie veisimasi gauti šie: VI.19 lizde rėkė vaikai, o VI.22 uoksas jau buvo tuščias. VI.22 uokse buvo suaugę jaunikliai, kišdavo galvas iš uokso, o VI.28 lizdas jau buvo tuščias.

Viskas, kas buvo sakyta apie genių prijaukinimą, ypač taikytina šiai rūšiai. Nuo prijaukintų genelių tiesiog sunku atsikratyti, ir, jei juos paleidi į laisvę, jie dažnai nutupia ir kopinėja ant žmogaus, tarytum manydami, kad žmogus, o ne medis gali būti maisto šaltiniu.

Baltnugaris genys. *Dryobates leucotos* (Bechst.)

Spalvotas pav.

Est. *valgeselg-kirjurähn.* Latv. *baltmugurdzenis.* Lenk. *dzięcioł białogrzbietny.* Rus. *diatel bielospinnyj.* Vok. *Weissrückenspecht.*

Yra žinoma apie 15 porūšių. Lietuvoje gyvena porūšis *D. l. leucotos* (Bechst.).

Baltnugaris genys yra šiek tiek už didįjį margąjį genį didesnis ir neturi dviejų baltų lankelių pečių srityje, visa nugara yra balta. Patino visas viršugalvis raudonas, apatinė kūno dalis, ypač šonuose, išmarginta išilginiais juodais dryžiais, pauodegys raudonas, ir šis raudonumas plinta toli į visą pilvą, eidamas vis šviesyn iki krūtinės ir pagaliau virsta švelnia geltonai balzgana spalva. Šiaip juodos ir baltos spalvos išsidėsčiusios kaip didžiojo margojo genio. Snapas ilgesnis, kaip didžiojo genio, melsvai pilkas. Rainutė rusvai durpinės spalvos.

Patelė skiriasi nuo patino raudonumo stoka viršugalvyje.

Matai: kūno ilgis apie 270 *mm*, sparnų tarpugalis 425—460 *mm*, suglaustas sparnas 139—145 *mm*. Svoris 100—115 *g*. Jaunikliai panašūs

į senius, bet pilvo raudonumas užima mažesnį plotą, kūno šonai pilkesni, o juodi dryžiai platesni; jaunų patinų viršugalvio raudonumas vos žymus plunksnų viršūnėse.

Baltnugaris genys gyvena nuo Norvegijos vakaruose, pietinėje Suomijoje (iki 64°) ir per visą šiaurinę RTFSR ir Sibirą iki Japonijos salų. Pietuose siekia Balkanų pusiasalį, Charkovą, Podolę ir Mažąją Aziją. Centrinėje Europoje pasitaiko tik kalnuose, kaip antai Vokietijoje, bet gana retai. Kaliningrado srityje nušauta tik keletas egzempliorių, ir nėra tikrų duomenų ar jis ten perėjo. Peri Lenkijoje, bet tik vakarinėje jos dalyje Latvijoje ir Estijoje sėslus paukštis, bet retas.

Lietuvoje baltnugaris genys paplitęs visame krašte, bet niekur gausiai nepasitaiko. Neabejotinai peri Lietuvoje, nes matydavau jų visą vasarą, lygiai senus paukščius, lygiai jauniklius. Zoologijos muziejuje yra jaunas egzempliorius, nušautas 1902.VII.30 d. Gudų Girioje.

Šis genys visu kuo panašus į kitus marguosius genius, bet būdamas didesnis, su dideliu baltu plotu ant nugaros, lengvai atpažįstamas, tuo labiau, kad nėra baikštus ir dažniausiai prisileidžia žmogų prie pat medžio, kuriame kopinėja. Už didįjį margąjį genį daug ramesnis ir lėtesnis, mažiau paslankus, todėl pasirinkęs tinkamą medį krapštosi ten ištisomis valandomis. Kartais puola senas tvoras ir ten išskaptuoja didelius plyšius supuvusiuose stulpeliuose, taip pat kapoja senų trobesių sienas. Jis yra gana tylus paukštis; jo balsas retai girdėti, o, be to, nėra toks stiprus, kaip didžiojo margojo genio, nors panašus. Pavasarį tarškina kaip ir kiti geniai.

Atrodo, kad jo maistas yra veik tik gyvūninis. Jis daugiau, negu kiti geniai, linkęs kapoti visai sutrūnijusį medį ir todėl minta tokiais vabzdžiais, kurie gyvena supuvusioje medienoje, kaip antai: ilgaūsio *(Rhagium)* vikšrais ir lėliukėmis. Antra vertus, sulesa jis daug didžiųjų skruzdžių *(Camponotus herculeanus)*. Nuo sveikų medžių renka jis visokius nariuotakojus, pasislėpusius tarp kerpių ir samanų. Vieną sykį jo skilvyje radau porą *Zeuzera pyrina* vikšrų. Gal būt, lesa jis ir uogas, nes buvo pagautas į strazdams pastatytas kilpas su šermukšniais.

Veisiasi panašiai kaip kiti geniai. Pats išsikerta uoksą, visuomet pasirinkdamas visiškai sutrūnijusius lapuočius, ypač beržus, kartais net tokius, kurie vos tiktai laikosi ir net griūva, pastūmus ranka arba papūtus stipresniam vėjui, todėl manoma, kad nelaimingų atsitikimų šių genių lizdams yra nemaža. Uoksai apytikriai tokio dydžio, kaip žaliosios meletos; anga esti taisyklingo rato pavidalo arba ovalinė, 5 *cm*, didžiausias plotis 32 *cm*. Iš tokio didelio uokso būna labai daug atskalų, iš kurių galima pažinti, kur šio genio dirbama. Uoksai esti 4—9 *m* aukštyje.

Deda jau balandžio mėnesio pirmojoje pusėje 3—5 visai baltus kiaušinius, kurių vidutinis dydis 28×20 *mm*. Nėra žinių, kiek laiko peri ir augina jauniklius; tėra žinoma, kad abu tėvai juos maitina ir kad panašiai kaip ir kitų genių, jie tarp savęs dėl šito reikalo varžosi. Nustatyta, kad per dieną jaunikliams atnešama maisto apie 100 kartų ir kad seniai išneša jų išmatas iš uokso. Per naktį vaikus šildo vien patinas.

Tripirštis genys. *Picoides tridactylus* (L.)

XI pav.

Est. *kolmevarbane rähn.* Latv. *trīspirkstainis dzenis.* Lenk. *dzięcioł trójpalczasty.* Rus. *triochpalyj diatel.* Vok. *Dreizehenspecht.*

Apie vienuolika porūšių yra šiaurės kraštuose Europoje, Azijoje ir Amerikoje. Europos šiaurinėje dalyje, Lietuvoje bei Sibiro pietuose nustatytas porūšis *T. t. tridactylus* (L.). Centrinės Europos kalnuose gyvena reliktinė tripirščio genio forma *P. t. alpinus* (Brehm.)

Šis retas genys skiriasi nuo kitų giminaičių savo tamsiomis gedulo spalvomis. Jame vyrauja juoda ir balta spalva, visai neturi raudonos spalvos, o vietoje jos, ir tik patino, yra geltona, aukso žvilgesio, kepuraitė viršugalvyje. Todėl skrendantis tripirštis genys daro įspūdį labai tamsaus paukščio, o ūgiu nepraneša didžiojo margojo genio.

Senų paukščių viršutinė kūno dalis juoda, su gana stipriu melsvu žvilgesiu, su plačia balta juosta išilgai nugaros ir dviem baltom juostelėm kiekviename galvos šone, šiaip skruostai juodi. Viršugalvis patino geltonas, išskyrus baltą, tamsiomis dėmelėmis, kaktą. Patelės visas viršugalvis balsvai juodai margas. Sparnai juodi, tik plasnojamosiose plunksnose septynios eilės baltų dėmelių, daug smulkesnių, negu kitų genių. Visa kūno apačia balta, tik šonuose juosvas margumas, sudarytas priekyje iš tamsių dėmelių, o toliau į užpakalį iš skersinių dryžių. Toks pat margumas yra pauodegyje. Uodegoje tik trys kraštinės vairuojamųjų plunksnų poros skersai balsvai dryžos, o kitos juodos. Jaunų paukščių apatinėje kūno dalyje matyti šiek tiek pilkai rusvo atspalvio. Kojos ir snapas juosvi. Rainutės durpinės spalvos. Matai: kūno ilgis apie 220 *mm,* sparnų tarpugalis apie 380 *mm,* suglaustas sparnas (vieno) patino 125 *mm,* (dviejų) patelių 120 ir 123 *mm.*

Tripirštis genys yra paplitęs Europoje, Azijoje ir Amerikoje visuose šiaurės ašigalį apsupančiuose kraštuose. Europos šiaurinis porūšis *(P. t. tridactylus)* šiaurėje siekia miškų ribą, nuo čia per visą pietinį Sibirą, per Altajų iki Usūrijos, pietinė jo riba Europoje vos siekia Šiaurės Lenkiją (Augustavo miškai), Poliesę, Maskvos sritį, vidurinę Volgos tėkmę. Žiemą šie geniai kartais nuklysta daug toliau į pietus.

Šiaurinis tripirštis genys Vokietijoje dar nebuvo pastebėtas; Latvijoje ir Estijoje yra retas. Lenkijoje užtiktas tik vieną kartą 1860 m.; jo lizdas rastas pelkėtame miške, netoli Augustavo. Aš pats, išskyrus Rūdninkų ir Gudų girias, niekur kitur Lietuvoje jo neužtikdavau, tačiau negaliu pasakyti, kad jis tose abiejose giriose būtų labai retas. Ten užtikdavau jų visais metų laikais, žiemą ir vasarą, dažniausiai raistų pušynuose, o vieną sykį radau uoksą su vaikais visai sutrūnijusioje, vidutinio storio pušyje, apie trejetą metrų nuo žemės. Jaunikliai, buvę lizde, šaukė be paliovos bendru visiems geniams papročiu taip, jog noroms nenoroms atkreipiau dėmesį į medį, kur buvo jų uoksas. 1953 metais Kauno zoologijos muziejaus laborantas L. Jezerskas gegužės mėn. 30 dieną rado lizdą Gudų Girioje 2—3 *km* į pietus nuo Musteikos kaimo. Vietovė: šlapias

eglynas su lapuotų medžių priemaiša, samanų, paparčių ir mėlynių paklote, daug išverstų ar nulūžusių ir supuvusių medžių. Lizdas buvo nulūžusiame apie 2,5 *m* aukščio ir 22 *cm* storio stuobryje. Anga iš pietų pusės, 180 *cm* nuo žemės. Jos diametras apie 43 *mm*, t. y. keliais milimetrais mažesnė, negu didžiojo margojo genio. Uokso gylis 18—20 *cm*; plotis, matuojant skylės kryptimi, 12,5 *cm*, o skersai 8,5 *cm*. Lizde buvo rasta 4 maždaug 3—4 d. jaunikliai, akli ir pliki. Seniai laikėsi per porą metrų nuo žmogaus. Aplankius lizdą birželio mėn. 12 dieną, jaunikliai buvo tiek paaugę, kad jau galėjo kiek paskristi ir viršugalvio plunksnos buvo geltonos. Tuomet jie svėrė 50—55 *g*, sparno ilgis buvo 90 *mm*, o uodegos 51 mm. Sekančią dieną, t. y. birželio 13, jaunikliai bandė iš uokso išskristi. Mano tėvo paukščių rinkinyje buvo egzempliorius, nušautas artimiausiose Vilniaus apylinkėse 1862 m., bet tiksliai vieta nebuvo nurodyta. Dėl Suvalkijos Tačanovskis sako: „...tur būt, randamas panašiose vietose (t. y. pelkėtuose miškuose) Marijampolės apskrityje, bet taip pat labai retai, nes nė vienas iš apklaustų medžiotojų jo nepažįsta, išskyrus vieną senį, kuris puikiai man jį aprašė".

Lietuvoje mano stebėti tripirščiai geniai buvo ramūs, nebaikštūs paukščiai, iš savo elgsenos panašūs į vidutinį margąjį genį; balsai jų irgi panašūs. Apie šios rūšies veisimąsi turime labai mažai duomenų. Tačanovskio užtiktas uoksas nulūžusiame epušės medyje buvo panašus į didžiojo margojo genio uoksą; birželio mėnesio 2 dieną jame buvo ką tik išsiritę 7 jaunikliai.

Juodoji meleta. *Dryocopus martius* (L.)

XII pav.

Est. *musträhn.* Latv. *melnā dzilna.* Lenk. *dzięcioł czarny.* Rus. *čiornyj diatel.* Vok. *Schwarzspecht.*

Jų yra trys porūšiai. Europos ir didesnės Sibiro dalies paukščiai priklauso porūšiui *D. m. martius* (L.).

Didžiausia Europos genių rūšis. Ūgiu beveik prilygsta varnai. Tai juodi su raudonu viršugalviu (patinas) arba tik pakaušiu (patelė) paukščiai, kurie savotišku kuosos arba kėkšto polėkiu tiek būdingi, kad visuomet lengvai juos pažinsi. Ne mažiau savotiškas ir juodosios meletos balsas: skrisdama ji šaukia: krik-krik-krik..., nutūpus ilgai tęsia kiauu..., tie balsai visai nepanašūs į kitų mūsų genių ir aplamai kitų paukščių balsus, todėl meletas lengva iš jų pažinti.

Abiejų lyčių seniai yra grynai juodos spalvos; raudonas patino viršugalvis sudaro tikrą papuošalą, ypač, kai paukštis pašiaušia viršugalvio plunksnas. Patelės tik pakaušis raudonas. Snapas balsvas su juosvu galu. Rainutės pilkai melsvos, kojos pilkos. Matai: kūno ilgis apie 470 *mm*, sparnų tarpugalis 695—755 *mm*, suglaustas sparnas 3 Lietuvoje gyvenančių patinų 231—237 *mm*, dviejų patelių 234—239 *mm*, svoris apie 300 *g*.

Jaunikliai kaip seniai, tik juodoji spalva ne tokia gryna ir turi rusvumo priemaišų. Jie rugsėjo mėnesį jau šeriasi.

Geografinio išplitimo riba vakaruose prasideda Š. Ispanijoje, o rytuose baigiasi Sachalinu ir Kamčiatka. Šiaurėje ši riba eina per 69,5° Norvegijoje, 66° rytiniame Baltosios jūros krante, 67,5° Jakutijoje, Janos ir Kolimos baseine, o Olenioko baseine meletos žiemoja net 68°. Pietuose juodosios meletos peri jau Š. Ispanijoje ir Italijoje. Balkanų pusiasalyje iki Graikijos, Mažojoje Azijoje ir Š. Irane. Įpiečiau nuo Sibiro veisiasi Š. Mongolijoje, Mandžiūrijoje, Šiaurvakarių Kinijoje, Korėjoje ir Š. Japonijoje.

Lietuvoje juodoji meleta nėra gausi, bet ir nereta, per pusšimtį mano stebėjimo metų jos būklė Lietuvoje, rodos, nėra pablogėjusi. Daugiausia jų pasitaiko dideliuose spygliuočių miškuose, todėl apsčiausiai užtikdavau jų Rūdninkų ir Gudų giriose. Vasarą, ypač po to, kai jaunikliai išskrenda iš lizdų, meletos pasirodo mažuose miškuose, o kartais net ir soduose, kur tik yra šiek tiek didesnių medžių. Kaunui artimose apylinkėse, būtent, Nemuno skardžiuose, kur netrūksta senų, dažnai išpuvusių medžių, juodosios, o kartu ir žaliosios meletos dažnai aptinkamos, nors neatrodo, kad juodosios meletos ten perėtų. Iš visų genių yra baikščiausia rūšis, todėl prisiartinti prie jos šūvio atstumu ne visuomet pavyksta. Pastebėjusi žmogų, ji vikriai kopia medžio kamieno priešinga puse, vis aukščiau, kaskart iškišdama galvą pažiūrėti, kur yra žmogus, ir pagaliau nuskrenda kur nors toliau. Vis dėlto yra duomenų, kad ten, kur jos nėra persekiojamos, apsipranta su žmonėmis ir pasidaro nebebaikščios. Tai įrodo, kad genių psichika aukštesnė, palyginus su kitų paukščių (plg. I kn. 25 p.). Miškų kurortuose jos kartais apsigyvena arti trobesių, net iškala ten savo uoksus ir visai nepaiso vasarotojų bei darbininkų. Kaip ir margieji geniai, ieško maisto daugiausia medžiuose, bet mėgsta taip pat apieškoti sutrūnijusius nukirstų medžių kelmus, padarydama juose plačius urvus, o kai kada suardydama ir išmėtydama visą kelmą. Bendrai ji dirba daug, visą dieną yra užimta, ir atrodo, kad šis darbas jai organiškai būtinas. Kapodama medį, meleta smogia snapu paeiliui taškus, esančius toje pačioje vertikalioje linijoje, ir pagaliau atskelia didelę, kartais iki 20 *cm* ilgio, skiedrą. Laikomos nelaisvėje juodosios meletos visiškai sukapoja medines narvo dalis ar pastatytą ten kelmą, nors ir neranda ten jokio maisto. Net skardinės narvo dalys esti jų sukapotos. Tad aišku, kad juodosios meletos kalimo garsas, esti labai stiprus ir miške girdimas kone už kilometro. Ji puikiai kopinėja medžiais ilgais, lygiais šuoliais, ne tik aukštyn, bet ir žemyn, tačiau paskutiniuoju atveju visuomet atbula. Ant žemės retai nusileidžia, nebent išplėšti skruzdyno, kad padarius jame ilgą urvą, pasiektų gilumoje žiemojančias skruzdes arba jų perus. Kaip ir kiti geniai, juodoji meleta tarškina, parinkdama tam sausas, geru rezonansu, ypač smalingas, senų pušų šakas. Jos tarškinimas, žinoma, labai stiprus, todėl lengvai gali būti pažintas. Tarškindama ji pašiaušia savo raudonos kepuraitės plunksnas, ir tuomet tikrai gražiai atrodo, o pati jos muzika, kartu

su šimtais kitų paukščių balsų, gražų, saulėtą pavasario rytą, sudaro labai malonų koncertą.

Maistas susideda daugiausia iš didžiųjų skruzdžių rūšių *(Camponotus herculeanus, C. ligniperdus, Formica rufa* ir kt.), kurios daugiausia randamos kelmuose, įvairių ilgaūsių *(Cerambycidae)* vikšrų, lėliukių ir suaugusių. Retai „žieduoja" ji lapuočius ir spygliuočius, o kartais nuplėšia ilgus žievės pluoštus. Įvairūs autoriai abejodami spėja, kad juodoji meleta lesanti ir augalinį maistą, kaip antai: spygliuočių sėklas, uogas (mėlynes). Aš pats vieną sykį turėjau progos įsitikinti, kad ji lesa šermukšnių uogas: 1904.IX.11 d. Gudų Girioje, netoli Zubravo, šermukšnio medyje nušoviau meletą, kurios visa stemplė ir žiotys buvo pilnos šių uogų.

Veisimosi laikotarpis prasideda anksti. Jau kovo mėnesio pradžioje juodosios meletos pasidaro labai triukšmingos; be minėtų balsų, tuomet girdimas dar kitoks, panašus kiek į žaliosios meletos balsą, jos tuomet daug tarškina, apskritai yra labai veiklios. Uoksams, žinoma, pasirenka storus medžius, 40—60 *cm* skersmens pušis, epušes, ąžuolus, juodalksnius. Dažniausiai uoksas padaromas aukštai, net 10 ir daugiau metrų nuo žemės paviršiaus. Tie medžiai esti lygūs, nešakoti, todėl įkopti prie uokso sunku. Gudų Girioje užtikdavau šiuos lizdus milžiniškose epušėse, dažnai sausose, nuo kurių žievė buvo jau visiškai nusilupusi. Tiek patinas, tiek patelė darbuojasi prie uokso; pasak daugumos autorių, kasmet padaromas naujas uoksas ar net ir keli. Atrodo, kad patinui tenka didesnė šio darbo dalis, kaip aplamai genių tarpe. Daugiausia pasirenka medžius su išpuvusiu vidumi, sveiku viršutiniu medienos sluoksniu. Su kokia jėga dirba šie geniai, įrodo jų atskeltos skiedros, kartais iki 20 *cm* ilgio ir 3 *cm* storio; šias skiedras jie nuneša už keliasdešimt metrų nuo uokso ir tik smulkios skiedrelės guli po juo ant žemės. Užbaigtas uoksas yra nuostabus, beveik matematiško tikslumo darinys, kolbos pavidalo ertmė 35—55 *cm* gylio ir 15—20 *cm* pločio, plačiausioje vietoje su 10—12 *cm* anga, taisyklingo rato pavidalo (kartais būna pailga). Ši anga yra kaip tik tokio pločio, kad žmogaus ranka laisvai į ją įeina. Atlikusiais juodųjų meletų uoksais naudojasi žalvarniai, karveliai uldukai, pelėdos. Savo statybą meletos užbaigia per dvi-tris savaites. Šis laikas priklauso nuo medžiagos, su kuria paukščiai darbuojasi, bet kovo mėnesio pabaigoje uoksai jau būva iškalti. Kadangi tokia didelė ertmė, iškapota viduryje medžio, susilpnina jo atsparumą, tai tokie medžiai neretai lūžta nuo audros. Senuose medžiuose dar iki nesenų laikų buvusiuose Gudų Girioje ir kituose Dzūkijos miškuose, neretai užtikdavau daugelį meletų uoksų, iškaltų gal per kelias dešimtis metų. Greta su jais buvo mažesni kitų genių uoksai. Seni, meletų iškalti, aptrūniję uoksai neretai susisiekdavo vienas su kitu, todėl paukštis, esant pavojui, įėjęs pro vieną angą, galėjo išsprukti pro kitą. Tokie medžiai, anot vieno eigulio, — „paukščių bendrabučiai", suteikdavo prieglaudą daugybei paukščių, be to, šikšnosparniams, o kartais ir kiaunei, o jo sausa viršūnė buvo stebėjimo punktu ereliui ar kitam plėšriam paukščiui.

Balandžio mėnesio pirmoje pusėje jau būna kiaušiniai, dažniausiai 3, bet kartais 4 arba 5, retai net 6, visai balti, blizgančiu lukštu, vidutinis dydis 34,9×25,9 *mm*. Peri abudu seniai, dažniau patinas; pasivaduodami dažnai pešasi. Peri 12—14 dienų, taigi tokiam dideliam paukščiui labai trumpas laikas. Jaunikliai užtrunka lizde 24—28 dienas, o išskridę iš jo ir pasidarę nuo tėvų nepriklausomi, senių išvaromi iš gimtinės ir verčiami kitur ieškoti gyvenamosios vietos. Tai ir yra kaip tik tos juodosios meletos, kurios vasarą dažnai pasirodo mažuose miškeliuose, parkuose, soduose, apskritai tokiose vietose, kur nesitikima jų pamatyti. Žiedavimu nustatyta, kad jos kartais atlieka gana tolimas keliones. Seniai pasilieka savo lizdavietėje, nakvodami viename iš pasidarytų uoksų.

Retai kas laiko juodąsias meletas nelaisvėje. Jos reikalauja didelio narvo, kuriame visos medinės dalys būtų apkaustytos skarda, nes kitaip jas greitai sunaikina. Paleistos į kambarį, jos nepaprasai greit sukapoja langų ir durų rėmus ir kitus medinius daiktus. Jaukios meletos kopinėja žmogumi, bet, suleisdamos giliai nagus ir kartkartėmis smogdamos stipriu snapu, nesudaro per daug malonumo.

XXI. *ŠARKA — PICA PICA* (L.)

XXII. *ŠARKOS LIZDAS*

XXIII. *KĖKŠTAS — GARRULUS GLANDARIUS* (L.)

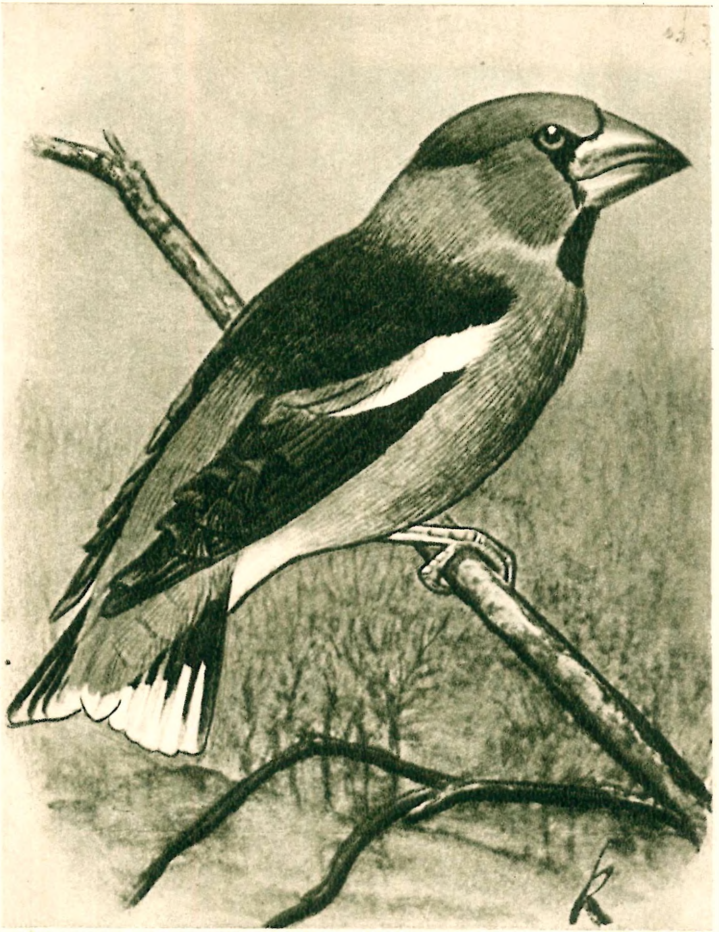

XXIV. *SVILIKAS — COCCOTHRAUSTES COCCOTHRAUSTES* (L.)

XXV. *SVILIKO LIZDAS (A. Navasaičio nuotr.)*

XXVI. *ŽALIUKĖ — CHLORIS CHLORIS* (L.)

XXVII. *DAGILIS — CARDUELIS CARDUELIS* (L.)

BŪRYS. **ČIURLIAPAUKŠČIAI.** *Macrochires*

(Micropodiformes)

Šiam būriui priklauso nedideli (čiurliai) ir patys mažiausi pasaulio paukščiai (kolibriai). Bendras jų požymis — tai ilgi, laibi, dalgio pavidalo sparnai, puikus įrankis nepaprastai vikriam polėkiui. Tikrai greta vabzdžių yra tai geriausi lakūnai. Snapas jų trumpas ir silpnas, bet užtat žiotys labai didelės, panašiai kaip lelių (čiurliai), arba snapas ilgas laibas, ylos pavidalo (kolibriai). Kojos visuomet mažytės, nepritaikytos vaikščioti, o kai kurios rūšys negali net nutūpti šakose.

Šis būrys susideda iš dviejų šeimų: čiurlių *(Macropterygidae,* arba *Micropodidae)* ir kolibrių *(Trochilidae);* pastaroji paplitusi tik Amerikoje.

Šeima. **ČIURLIAI.** *Macropterygidae*

Paviršutiniškai žiūrint, čiurliai yra panašūs į kregždes ir daugelis žmonių prie kregždžių juos ir priskiria, tačiau šis panašumas apgaulingas. Gilesni jų anatomijos, plunksnų suskirstymo, veisimosi būdo ir biologijos tyrimai duoda pakankamai pagrindo išskirti juos į kitą sistematinę grupę. Panašumas į kregždes yra konvergencijos reiškinys. Jau iš paviršiaus čiurliai nuo kregždžių skiriasi vairuojamųjų plunksnų skaičiumi, jų čiurliai turi 10, kregždės — 12. Jų plunksnų nėra gausu, jos standžios ir turi, nors ir mažą, ataugą. Daugelio rūšių visi 4 pirštai atsukti į priekį ir ginkluoti stipriais riestais nagais, bet pati koja maža ir silpna. Tokia koja visai netinka vaikščioti, tad čiurliai niekuomet netupia ant žemės, o kai kurios rūšys (pvz., mūsų čiurliai) negali net tupėti medžių šakose. Poilsiui pakimba nagais prie stačių uolų, sienų arba įlenda į savo lizdus. Net medžiagos lizdams krauti jie nerenka ant žemės, tik pasistveria ją ore arba nusikabina nuo medžių šakų. Šią medžiagą jie sulipdo lipniomis seilėmis. Kai kurios egzotinės čiurlių rūšys suka mažytį, iš medvilnės suveltą ir sulipdytą lizdą, kurį prikabina prie šakų arba palmių lapų. Viena gentis, salangana *(Collocalia),* sta-

7 pav. Čiurlio koja

to lizdą iš ore greit kietėjančių seilių, kurios veisimosi laikotarpiu gausiai jų gaminamos. Šie rutuliški lizdai prilipdomi prie stačių uolų. Kiniečiai tuos vadinamuosius „kregždžių lizdus" valgo. Išmirkyti vandenyje, jie subrinksta kaip želatinas, o verdančiame vandenyje pasileidžia. Šiaip čiurliai krauna lizdus tamsiuose užunarviuose, uoksuose, pastogėse.

Kiaušiniai yra pailgi, beveik cilindrinės formos ir grynai baltos spalvos. Kai kurios rūšys deda tik vieną kiaušinį, ir pastarasis vos telpa mažyčiame lizde, kuris, be to, yra tiek trapus, jog perintis paukštis, o vėliau jauniklis, turi laikytis šakos, prie kurios lizdas prilipdytas, nes kitaip lizdas suirtų. Kad kiaušinis arba jauniklis iš lizdo neiškristų, jie seilėmis prilipdomi prie lizdo dugno. Visame pasaulyje gyvena 79 čiurlių rūšys, iš jų 4 rūšys aptinkamos Tarybų Sąjungoje, dauguma jų gyvena atogrąžų kraštuose.

Čiurlys. Svyrulys. *Micropus apus* (L.)

XIII pav.

Baltar. *svirhul.* Est. *piirpaasuke.* Latv. *svire.* Lenk. *jeżyk murowy.* Rus. *stриž.* Vok. *Mauersegler.*

Ligi šiol aprašytos 8 mažai skirtingos rasės. Mūsų paukščiai priklauso *M. a. apus* (L.). rasei.

Jei miesto gyventojas, aplamai imant, mažiau pažįsta paukščius, tai šį paukštelį jis gerai žino. Iš tikrųjų, retai kuris mūsų krašto paukštis yra taip susijęs su miestu, kaip čiurlys. Ir keista, daugelis žmonių kaip tik jo nepažįsta ir amžinai painioja su kregžde. Tikrai iš polėkio jis į kregždę panašus, bet iš karto galima jį atskirti iš spalvos: jis yra beveik ištisai juodas, jei nekreipsime dėmesio į nežymią balsvą dėmę pasmakrėje. Už kregždę, net blezdingą, čiurlys žymiai didesnis; tai matyti ir iš jų svorio palyginimo: čiurlys sveria apie 43 *g*, blezdinga tik apie 20 *g*. Jo ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 420 *mm*, suglausto sparno ilgis 171—181 *mm*. Lygiai kaip lelys, turi jis mažytį snapą, bet labai plačias žiotis; pastaibis apaugęs plunksnomis, o keturi pirštai ginkluoti stipriais riestais nagais, visi atkreipti į priekį.

Jaunikliai skiriasi ne tokiu ryškiu juodumu, kaip seniai, o jų pasmakrės dėmė baltesnė ir platesnė. Šeriasi žiemą, t. y. dausose, bet seniai savo mažąsias plunksnas ima keisti jau rugpiūčio mėnesį.

Čiurlys veisiasi visoje Europoje nuo Portugalijos ir D. Britanijos salų vakaruose ir iki 70° šiaurėje (Norvegija); pietuose iki Viduržemio salų, Maroko, Alžyro, Tuniso. Rytuose siekia Baikalą ir Š. Mongoliją (iki 59° šiaurėje). Lietuvoje tai labai paprastas paukštis, ypač didesniuose miestuose — Vilniuje, Kaune. Seniau buvo apsčiai aptinkamos didesniuose miškuose, kur augo aukštos senos pušys, ypačiai, kur buvo storų pusiau sudžiūvusių drevių. Ypač daug jų buvo Gudų Girioje. Dabar tokių medžių vis mažiau, ir čiurliai apsigyvena daugiausia miestuose, kur aukšti

pastatai, bokštai, varpinės pavaduoja jiems senus medžius. Iš visų Lietuvos paukščių jie daugiausia prisilaiko atvykimo ir išvykimo datos. Pavasarį su mažais svyravimais pasirodo gegužės mėn. 9—10 d., o didesnė jų dalis išnyksta rugpiūčio mėn. 15 d., bet atskiri paukščiai pastebimi dar rugsėjo mėn. pirmoje pusėje. 1948 m. Vilniuje pasirodė gegužės 7 d.

Žiemoti išskrenda į Afrikos pietus, bet dalis jų praleidžia žiemą jau atogrąžose.

Čiurlys yra judrus, paslankus paukštis ir nenuorama. Jo gaivalas — tai oras, ir ore prabūva visą dieną, nuo pat ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro. Tik trumpam momentui matai jį įlendant į kokį pastogės plyšį, kad vėl iš ten pasirodytų ir vėl suktų ore nesutampančius ratus, darytų vingius ir posūkius. Jie pakaitomis tai sklando ore plačiai išskėstais sparnais, ir tuomet jų polėkis esti negreitas ir ramus, tai vėl, laikydami šiek tiek sulenktus sparnus (tada jie yra dalgio pavidalo) ir tankiai juos virpindami, jie žaibo greitumu praūžia pro žiūrovą. Dažniausiai jie skraido būreliais po 10—15 ir atrodo, kad jie lenktyniauja tarp savęs, o gal ir pešasi. Nuostabu darosi, žiūrint į šį paukštį ir galvojant, kokio didelio energijos kiekio iš jo reikalauja jo gyvenimo būdas. Ore jis randa sau ir maisto. Pastarasis susideda iš smulkiausių skraidančių vabzdžių, ypač vabalų; rasta daugiausia smulkių straubliukų *(Curculionidae),* spragių *(Halticini* ir kt.), smulkių cikadų, drugelių ir musių; taip pat rasta vorų, tur būt, vėjo pakeltų į orą. Seniau buvo manyta, kad čiurliai šį grobį pagauna, skraidydami plačiai prasižioję, bet dabar nustatyta, kad taip nėra ir kad jie snapu stveria atskirus gyvūnėlius. Iš bendro jų laimikio žiotyse susidaro didokas vatulas, kad net gerklė šioje vietoje iškyla ir plunksnelės pasišiaušia. Skraidydami ore, čiurliai vis cypia svyr-svyr; iš to, tur būt, yra kilęs jų dzūkiškas ir baltarusiškas pavadinimas. Ant žemės jie niekuomet netupia, o priverstinai nutūpę jaučiasi labai nevikriai. Senesni autoriai teigia, kad jie nuo žemės net pakilti negalį. Tai netiesa, nors iš tikro čiurlys, patupdytas ant visai lygaus daikto, turi gerokai pasistengti, iki jam pavyksta nuskristi. Atsidūręs ant stataus daikto, pvz., ant žmogaus drabužių, jis tvirtai įsikabina, nelyginant šikšnosparnis, savo stipriais riestais nagais. Esant blogam orui, čiurliai gali badauti, bet šiuo atžvilgiu jie nėra tokie lepūs, kaip kregždės, ir, matyti, jų organizmas yra prisitaikęs prie ilgo badavimo. Jauni paukščiai lizde gali pakęsti badą net 20 dienų; badą pakęsti padeda visuomet po jų oda randama stora riebalų atsarga. Tai galima laikyti savotišku prisitaikymu, susijusiu su jų gyvenimo būdu. Dėl šio riebumo Gudų Girios piemenys labai juos vertindavo, nes iš jų būdavo geras kepsnys.

Čiurlys yra atšakus peštukas ir dažnai skriaudžia kitus paukščius; jis neretai paveržia uoksus bei inkilus kitų paukščių, pvz. varnėnų, o pačius savininkus žiauriai sužaloja. Kartais nei iš šio, nei iš to parodo jis kitiems paukščiams savo karingumą. Štai įdomus vaizdelis, paimtas iš Naumano aprašymo: „Vieną kartą, darbuodamasis lauke, protarpiais pastebėdavau žemai pralekiančius (jie gyvena per porą valandų kelio nuo čia) ir neilgai čia užtrunkančius čiurlius; tik atskrido vienas, kuris, atrodo,

be jokio pagrindo ėmė persekioti žvirblį, kuris čia pat naujai išartoje žemėje ieškojo karkvabalių vikšrų. Žvirblio išgąsčio paskatintas, jis dar ir dar, kaip mažas sakalas, kartojo puolimus ir tik tuomet liovėsi, kai žvirblis, baimės apimtas, mėgino pasislėpti tarp žmonių, kur gal jam grėsė pavojus būti pagautam, bet čia čiurlys pasuko savo keliu. Jis taip gerai suvaidino sakalo vaidmenį, kad vienas iš žmonių paklausė, kokia čia sakalo rūšis; jis laikęs ją visuomet kregždė". Tas pats zoologas aprašo kitą ne mažiau nuostabų įvykį: „Antroje liepos mėnesio savaitėje čiurlys puolė jauną varnėną, stverdamas jį abiem kojom; gailus varnėno riksmas neatbaidė jo, net priešingai, rodos dar paskatino jo žudikišką nuotaiką; jis snapu kapojo varnėno akis, ir šis netrukus nusibaigė; po to jis pešiojo ir raižė nagais jo kūną. Jis buvo tiek užimtas šiuo savo kraugerišku darbu, kad stebėtojas, prisiartinęs per porą žingsnių, galėjo jį užmušti akmeniu". Dažniausiai tokios muštynės vyksta tuomet, kai čiurliai pasiryžta atimti inkilus iš perinčių varnėnų; panašių apsakymų randame įvairių autorių. Tarp savęs čiurliai irgi pešasi, o kartais du priešai taip susiima, jog net krinta abudu ant žemės. O vis dėlto jie mėgsta savųjų draugystę, ir retai kuri porelė peri toliau nuo kitų; dažniausiai vienoje vietoje, sakysime, vieno pastato pastogėje šalia vienas kito peri jų visa bendruomenė. Vietą lizdui pasirenka kuo aukščiausią, taigi ten, kur gatvės bildesys, minios triukšmas ir visi žmonių rūpesčiai mažai jį liečia, tarytum gyventų jis visiškoje dykumoje. Jam tinka skylės, kurias mūrininkai palieka sienose, spragos sienose, landos po stogais, visokie užunarviai po vandens latakais ir t. t. Vis dėlto kai kada čiurlys susisuka lizdą gana žemai. Neringoje buvo aptikti čiurlių lizdai žvejų namelių pastogėse vos 2 ar 2,5 *m* aukščio. Šiaip, nors daug rečiau, kraunasi jie lizdus uoksuose, Lietuvoje daugiausia senose drevėse. Kalnuotuose kraštuose jie peri taip pat aukštų stačių uolų urvuose. Lietuvoje nesu matęs, kad jie apsigyventų upių krantų kriaušiuose arba langinių kregždžių lizduose, kaip teigia kai kurie autoriai. Besivaržydami dėl svetimos lizdavietės, pvz. uokso ar inkilo, jie visuomet lieka nugalėtojais ir, užvaldę svetimą lizdą, užkrauna ant jo savąjį, visvien, ar tenai būtų kiaušiniai ar jaunikliai. Jau antraisiais gyvenimo metais čiurliai būna lytiškai subrendę ir pradeda veistis. Pasižymi dideliu prisirišimu prie vietos ir kelerius metus, kartais net penkerius, peri čia pat. Atrodo taip pat, kad daug metų porelė palieka pastovi. Naujesniuose ornitologijos veikaluose teigiama, kad patelės padengimo aktas vyksta ore, patinui ją pavijus, bet kai kada ir lizde. Lizdas atrodo lyg didelė plokščia krūva visokios medžiagos, kaip antai: šiaudelių, plaušų, lapų, skarmalų, plaukų, plunksnų. Visa ši medžiaga sulipdyta ir tuo būdu sutvirtinta seilėmis, kurios ore greit kietėja. Ji renkama ore, pakelta vėjo, arba nutveriama kabanti prie blogai padarytų žvirblių lizdų ir pan. Ligi šiol neturima duomenų, kuris porelės narys stato lizdą. Čiurlio riesti nagai kartais gali būti jų žuvimo priežastimi. Besilankydami pastogėse, jie kartais įsivelia jais į pakulas, plaušus ar kitokią medžiagą ir nebeatgauna laisvės. Teko matyti skrendantį čiurlį, velkantį paskui tokios medžiagos gniužulą.

Dažniausiai deda 2 kiaušinius, rečiau 3. Jie yra ilgi, grynai baltos spalvos; dydis 24,9×16 *mm;* peri abudu tėvai, bet daugiau patelė. Neretai pasitaiko aptikti ir patiną, ir patelę drauge perint kiaušinius dieną, o naktį jie visuomet abudu lizde praleidžia. Perėjimas trunka 18—20 dienų. Perintis paukštis, o kartais ir abudu kartu labai stropiai tupi lizde, ir, jei lizdas padarytas inkile, galima jį atidaryti ir nepabaidyti perinčių paukščių. Abudu tėvai lesina vaikus, bet šie auga netaip greit, kaip kregždžių. Vos po šešių savaičių, ar net po 50 dienų, jaunikliai gali skristi. Būdami dar lizde, jaunikliai nesižioja kaip kregždžiukai, bet stveria tėvų atneštą maistą. Pastarasis atnešamas dideliu gniužulu, kuris sudarytas iš sumaišytų su seilėmis smulkiausių vabzdžių. Lietuvoje čiurliai pradeda perėti birželio mėnesio pradžioje. Jaunikliai iš lizdo išskrenda liepos mėnesio pabaigoje ir maždaug po 2—3 savaičių patraukia į dausas.

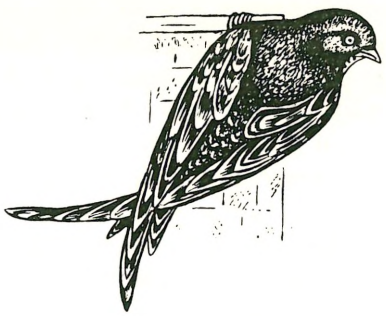

BŪRYS. ŽVIRBLINIAI. *Passeriformes (Oscines)*

Žvirbliniai paukščiai sudaro gausiausią paukščių būrį, apimantį daugiau kaip 5000 rūšių, priklausančių 28 šeimoms, paplitusių visame pasaulyje (kai kurie autoriai priskaito jų daugiau kaip 50). Vienas jų būdingų požymių — tai pastaibio apdaras: jis susideda iš didokų raginių skydelių priekyje, o užpakalyje eina dvi ilgos raginės plokštelės išilgai viso pastaibio. Tačiau neretai visi šie raginiai dariniai suauga ir sudaro nelyginant aulą (okreatinis tipas, 8 pav.); retkarčiais, kaip antai: vieversių, medšarkių ir kt., pastaibio užpakalyje randama taip pat skydelių (taksaspidinis tipas, 9 pav.). Uodegoje paprastai yra 12 vairuojamųjų plunksnų. Sparnuose po 10 didžiųjų plasnojamųjų plunksnų, iš kurių pirmoji yra daug trumpesnė, negu kitos, o kartais ji taip sunykusi, jog vos įžiūrima ir atrodo, kad yra vien 9 plasnojamosios plunksnos. Iš anatominių ypatybių giesmininkams yra būdingos 5 ar net 7 poros raumenų jų balso aparate.

8 pav. Koja okreatinio tipo

Visi žvirbliniai paukščiai pasižymi įvairiais, dažnai maloniais balsais, o kai kurios rūšys, kaip strazdai, lakštingalos, devynbalsės, yra tikri šios srities menininkai.

Pažymėtina ypatingas žvirblinių paukščių jauniklių lesinimo būdas: visi jie plačiai žiojasi, leisdami tėvams giliai, net už liežuvio pamato, įkišti lesalą į ryklę. Jų žiotys esti ryškių spalvų: raudonos, geltonos, oranžinės, o, be to, žiočių kampai, tiek viršutiniame, tiek apatiniame žande, turi ryškių spalvų sutinimus (apyžioklius), kurie žymiai padidina žiočių apimtį. Visa tai paakina senius, tarytum nurodo vietą, kur turi būti įkištas maistas. Ypatingą reikšmę jie turi tiems paukščiams, kurie peri tamsiuose urvuose bei uoksuose. Išskyrus šį paukščių būrį, kiti paukščiai „nesižioja", išimtį sudaro tik kukučiai ir gegutės; pirmieji, gal būt, dėl to, kad jie turi giminystės ryšių su žvirbliniais paukščiais, antrieji dėl to, kad jie parazituoja žvirblinių paukščių lizduose ir kitaip negalėtų būti savo patėvių maitinami. Tie paukščiai, kurie nesižioja, kaip geniai, žalvarniai, tulžiai, leliai, karveliai, kormoranai, gandrai, plėšrieji paukščiai ir pelėdos, priima maistą iš senių kitokiu būdu ir aukščiau aprašytų darinių žiotyse neturi.

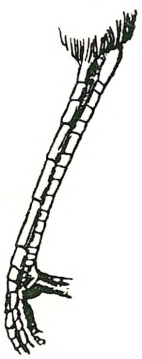

9 pav. Koja taksaspidinio tipo

Visi žvirbliniai paukščiai krauna gana tobulus, o kai kurie net meniškus lizdus. Tarp kitko būdinga, kad medžiagą lizdui jie neša ištisu gniužulu, o ne atskirais gabalais, kaip kad daro karveliai, gandrai ir kt.

Paprastai deda apie 5 kiaušinius; tik zylės deda jų dvigubai, tačiau atogrąžų rūšys deda jų mažiau (2—3). Dažnai išvedamos dvi, net ir trys jauniklių vados per vasarą. Kiaušinių dydis atitinka taisyklę, kad mažų paukščių kiaušiniai yra reliatyviai didesni, negu didelių; pvz., didžiojo kranklio kiaušiniai sudaro 2,5 nuošimčio jo kūno svorio, o mažyčio nykštuko 14 nuošimčių. Kiaušiniuose paprastai esti 18—20 procentų trynio, t. y. daug mažiau, negu viščiukinių paukščių, pvz.: tilvikų, vištų.

Jaunikliai, prasikalę iš kiaušinių, yra gležni, labai nevikrūs padarėliai, akli, vos apšepę pūkais viršutinėje kūno dalyje; vien tik jaunikliai tų rūšių, kurių lizdai yra dengti arba sukrauti uoksuose bei kitose uždarose vietose, esti visai pliki, pvz. varnėnų ir žvirblių.

Pirmoje dėtyje paprastai kiaušinių yra daugiau, negu antroje, bet yra ir išimčių, kaip antai: strazdai ir zylės, jie pradeda dėti anksti ir kai maisto yra nedaug, pirmoje dėtyje kiaušinių esti mažiau, negu antroje. Čia matome pavyzdį, kad kiaušinių skaičius priklauso nuo maisto gausumo. Kai kurios rūšys antrą kartą dėti pradeda tuo metu, kai pirmoji vada dar tebebūna lizde (nendrinukė *Acr. arudinaceus*); pasak prof. Dementjevo, patelė pradeda sukti naują lizdą, o patinas dar lesina pirmosios vados vaikus.

Abu tėvai augina vaikus, kurie auga labai greit. Smulkių rūšių vaikai lizde būna maždaug tiek laiko, kiek reikia jo kiaušiniams perėti, t. y. 12—14 dienų. Tačiau stambesnių paukščių jaunikliai lizde būva ilgiau; pavyzdžiu gali būti varna, kuri peri apie 18 dienų, o jaunikliai išskrenda iš lizdo po 33—35 dienų. Dar didesnis už varną kranklys peri 19—21 dieną, o jo vaikai palieka lizdą tik po pusantro mėnesio. Tą patį galima pasakyti apie paukščius, perinčius uždarose vietose: varnėnų vaikai palieka lizdą po 21—22 dienų, o didžiosios zylės po 23 d., taigi jie lizde būva daug ilgiau, negu to paties ūgio paukščiai, dirbą atvirus lizdus. Ypač sparčiai auga jaunikliai rūšių, perinčių ant žemės: nedaug už varnėną mažesnis vieversys lizdą palieka jau po devynių dienų, nendrinė starta, lakštingala — po vienuolikos ar dvylikos dienų. Tuos faktus galima laikyti naudingu prisitaikymu kovoje dėl būvio, nes atviriems lizdams, o ypač lizdams ant žemės, gresia didesnis pavojus, negu uždariems lizdams arba lizdams, aukštai sukrautiems.

Šie paukščiai lytiškai subręsta jau sekančiais po išsiritimo metais, tik didelės rūšys, pvz. kranklys, po 2 metų. Po metų paukščiai paprastai įsigyja galutinį apdarą, bet kai kurių rūšių patinai, pvz.: kryžiasnapių, raudongalvių sniegenų, dar vėliau. Atrodo, kad didžiosios rūšys gyvena ilgiau, negu smulkiosios; yra duomenų, kad krankliai išgyveno 50, net 69 metus nelaisvėje. Apie amžiaus ilgį laisvėje kol kas neturima tikslių duomenų, bet žiedavimo būdu dažnai tenka šias spragas papildyti; pvz., žieduota volungė buvo pagauta po 8 metų, strazdas giesmininkas po 8 3/4

metų, bet yra pagrindo manyti, kad jų vidutinis amžius yra daug trumpesnis ir kad apie 60% jų žūva jau pirmais savo gyvenimo metais.

Patinas nuo patelės skiriasi didesniu ūgiu ir ryškesnėmis spalvomis; be to, tik patinas čiulba.

Žvirblinių paukščių maistas labai įvairus, vieni maitinasi vien gyvūniniu maistu, kiti daugiau augaliniu. Jau remiantis tuo, jie gali būti suskirstyti į dvi dideles grupes. Pirmos grupės paukščiai, mintantys daugiausia vabzdžiais, pasižymi smailiu, neretai ylos pavidalo snapu (vabzdžialesiai). Kitos grupės paukščiai minta daugiausia grūdais ir jų snapai yra tvirti, stori, maždaug kūgelio pavidalo (grūdlesiai). Kai kurie, kaip antai varnų šeimos paukščiai, maitinasi bet kokiu maistu (euryfagai). Šioje grupėje randame ir tikrų plėšikų, grobiančių svetimus kiaušinius, jaunus paukščiukus, net žvėriukus, pvz.: kranklys, varna, kėkštas. Net ir tarp smulkių žvirblinių paukščių yra plėšikiškai nusiteikusių rūšių, kaip antai medšarkės, sugebančios ne tik draskyti svetimus lizdus, bet ir susimedžioti suaugusių paukščių. Mažesnio laipsnio šį palinkimą turi ir zylės.

Maisto kiekis, reikalingas šiai paukščių bendruomenei, yra labai didelis, ypač veisimosi laikotarpiu, tad ir šių paukščių reikšmė gamtos ekonomijoje ir žmogaus ūkyje taip pat labai didelė. Netenka abejoti, kad žvirbliniai paukščiai yra pagrindinis faktorius, varžąs vabzdžių plitimą. Tad jų nauda žemės ūkiui labai vertinama ir yra, be abejo, didesnė, negu visų kitų paukščių būrių daroma nauda.

Šeima. **VARNOS.** *Corvidae*

Šiai šeimai priklauso didesni paukščiai, kaip krankliai, varnos, ir tik keletas rūšių Vidurinės Azijos dykumose panašių į Lietuvos kėkštą paukščių *(Podoces)* yra vos varnėno ar vieversio ūgio. Jie gana panašūs į medšarkes. Panašūs jie iš stipraus, tiesaus arba lenkto snapo, kuris kartais gale turi kabliuką, o kai kada nedidelę išpiovą kaip medšarkių. Šnervės apdengtos tvirtais, į priekį nukreiptais šereliais. Nors šios šeimos paukščiai turi sudėtingų raumenų savo balso aparate ir todėl priskiriami giesminiukų būriui, vis dėlto jie negieda tikra to žodžio prasme, anaiptol jų balsai yra nešvelnūs, karkiamojo pobūdžio, žmogaus ausiai ne visai malonūs. Kai kurios rūšys (kaip ir medšarkės) sugeba pamėgdžioti svetimus balsus.

Jie maitinasi įvairiu maistu (euryfagai), bet gyvūninis maistas jiems daugiau tinka; didesnės rūšys, kaip krankliai ir varnos, medžioja net vidutinio dydžio žvėris ir paukščius, o mažesnės pasitenkina nesuaugusiais smulkiais paukščių jaunikliais, kiaušiniais, taip pat kirmėlėmis ir vabzdžiais. Kai kurie jų, ypač tam tikrais laikotarpiais, minta augaliniu maistu, pvz. javais, ir dėl to gali būti žalingi žemės ūkiui (varnos, kovai). Kėkštai minta ąžuolų gilėmis, o riešutinės — riešutais. Kai kurios rūšys minta dvėseliena. Vienos rūšys renka maistą ant žemės, pvz.: varnos, krankliai, kitos — medžiuose, pvz.: kėkštai, riešutinės ir kt. Varnų šeimos paukščiai moka paslėpti atliekamą maistą, užkasdami jį į žemę. Maisto

išteklių gali paslėpti ir nešioti tam tikrame maiše, esančiame žiotyse po liežuviu. Taip jie gabena maistą ir jaunikliams į lizdą; tai dažniausiai galima matyti, stebint kovus pavasarį, kai jie yra išperėję vaikus. Didesnius maisto gabalus, pvz. kaulus, jie sudoroja užmindami kojomis ir sukapodami snapu. Šiuo atžvilgiu jie yra panašūs į zyles, iš dalies į medšarkes. Šie veiksmai yra jiems įgimti, taigi ir nelaisvėje užauginti paukščiai, niekuomet nematę savo tėvų, puikiausiai tai atlieka.

Dažniausiai lizdai, kraunami medžių šakose, sudaryti iš gana stambių šakelių, žalių samanų. Kiaušinių pagrindinė spalva žalsva, išmarginta pilkomis bei rudomis dėmėmis. Vienos rūšys statosi pavienius lizdus ir užvaldo didoką apylinkę (kranklys), kitos peri kolonijomis, tirštai apkraudamos artimus medžius ir net vieno medžio šakas savo lizdais (kovai).

Net ir šaltuose kraštuose jie neretai žiemą praleidžia vietoje, bet kartais bastosi, aplankydami gana tolimas vietas. Kitos rūšys atlieka rudenį ir pavasarį gana taisyklingas kelione̊s (pvz.: varnos, kuosos, kovai).

Palyginus su kitais paukščiais, jų smegenys yra labai didelės; pvz., šarkos smegenys sudaro 1/27 dalį viso kūno svorio, o kėkšto 1/28. Jų psichinės funkcijos yra labai tobulos, tad jie pasižymi sumanumu, gudrumu, greit orientuojasi aplinkoje ir bematant suvokia, ko nereikia bijoti ir iš kur gresia pavojus. Dėl aukštų psichinių funkcijų, jie nelaisvėje greit apsipranta su žmogum ir visa aplinka ir paleisti į laisvę nenutraukia ryšių su žmogumi.

Šią šeimą sudaro apie 300 rūšių.

Kranklys. Varnas. *Corvus corax L.*

XIV pav.

Baltar. *krumkač.* Est. *kaaren.* Latv. *krauklis.* Lenk. *kruk.* Rus. *voron.* Vok. *Kolkrabe.*

Septyni porūšiai gyvena palearktiniame regione. Europoje aptinkamas porūšis *C. c. corax* L.

Kranklys yra didžiausias ir puikiausias varnų šeimos atstovas. Lietuvoje nebent tik su kovu galima būtų jį supainioti, nes, kaip ir kovas, yra ištisai juodas, bet, šiek tiek atidžiau įsižiūrėjus, tuoj pastebėsi žymų ūgio skirtumą, būdingą pleišto pavidalo uodegą ir galingą storą snapą. Būdingas kranklių požymis yra tas, kad jie beveik visuomet laikosi poromis.

Visas jų kūnas juodas su metalo žvilgesiu, mėlynu bei raudonu atspindžiu. Kojos ir snapas taip pat juodi; rainutės durpinės spalvos. Jaunikliai blankesnės juodos spalvos, nežymiai žvilgantys.

Matai: kūno ilgis apie 630 *mm,* sparnų tarpugalis 1170 iki 1310 *mm,* suglausto sparno ilgis 4 patinų 414—436 *mm,* 2 patelių 396—398 *mm.* Sveria apie 1,25 *kg.* Šis svoris atitinka 2,5 varnos ir 5 kuosas. T. Zubavičiaus duomenimis, trys patinai svėrė 1250, 1260, 1300 *g,* viena patelė 1070 *g.*

Lietuvoje gyvenantys krankliai paplitę Europoje, pradedant Š. Švedija iki Pirėnų ir Alpių pietuose, visoje europinėje Tarybų Sąjungos dalyje iki Krymo ir Kaukazo, toliau visame Sibire, bet pradedant Jenisiejumi ir Baikalu, rytuose gyvena kiti porūšiai.

Tirštai apgyventuose Vakarų Europos kraštuose kranklys yra labai apnaikintas, kai kur visai išnykęs, kai kur virtęs didele retenybe. Visų pirma tai liečia Vokietiją. Lenkijos vakarinėje dalyje jis visai išnaikintas, rytinėje gana retas, bet dėl griežtos apsaugos pradeda jų čia gausėti (Sokolowski, 1958).

Kituose artimuose Lietuvai kraštuose, kaip Baltarusija, Latvija, kranklių gana apsčiai pasitaiko, o centrinės RTFSR kraštuose kai kur labai gausus.

Lietuvoje neretas paukštis, tačiau ne toks paprastas, kaip varna. Dažnai jų pamatysi arti miestų, pvz., Vilniaus apylinkėse ir net pačiuose jo priemiesčiuose. Rodos, dar gausesnis Kauno pakraščiuose, ypač nuo to laiko, kaip čia įsikūrė didelė skerdykla ir mėsos perdirbimo kombinatas, iš kurio daug atmatų patenka į artimus laukus. Užmiesčio šiukšlynuose kartais tenka matyti po kelias dešimtis kranklių viename būryje. T. Zubavičius 1938.II.12 d. matė iš 25 paukščių būrį, traukiantį pietvakarių kryptimi. Tada buvo stiprūs šalčiai ir, gal būt, maisto stoka privertė juos traukti. Taip pat traukiantys pavieniai paukščiai pastebėti ir Ventės Rage. Veisimosi laikotarpiu jis dažniausiai aptinkamas dideliuose miškuose, bet ten, kur apsčiai yra maisto, kartais krauna lizdą ir labai mažuose miškeliuose. Antai aptikau perinčius mažame Lampėdžių pušyne, netoli Kauno. Daugiausia jam tinka miškai su dirbamais laukais, pievomis, vandenimis. Kadangi visa Lietuva sudaro apytikriai tokį vaizdą, kranklys visur čia randa sau tinkamų buveinių. Žiemą jis neturi ką veikti miškuose, ir tuomet laikosi arti kaimų, miestų ir didelių vieškelių. Su mielu noru apsilanko ir Lietuvos pajūryje, kur bangos dažnai išmeta žuvų, moliuskų ir šiaip įvairios dvėselienos; ten jį dažnai pamatysi lenktyniaujantį dėl grobio su kirais bei varnomis.

Nuo kitų savo šeimos paukščių kranklys skiriasi ne tik dydžiu, bet ir savo tauria, sakysime, net didinga išvaizda. Tirštoje puotaujančių varnų gaujoje kranklys visuomet užima centrinę vietą, ir varnos laikosi nuo jo atokiau, žinoma, ne iš pagarbos, bet teisingai vertindamos jo baisųjį snapą. Tokioje aplinkoje didelis, juodas su puikiu metalo žvilgesiu kranklys atrodo kaip tikras varnų padermės valdovas. Jis yra sumanus ir gudrus, įžūlus, žiaurus ir akiplėša. Atvirame lauke jis sunkiai prisileidžia žmogų su šautuvu per šūvį, bet puikiai žino, kad važiuotų žmonių virtinės, kurių pilni vieškeliai, jam visiškai nepavojingos, ir jis jų nepaiso, o kartais net prie pat kelio esti užimtas savo nuodėmingais darbais, pvz., kapoja kokį paukštį ar žvėriuką. Jis žino, kad miesto gyventojai dar mažiau kreipia į jį dėmesį, tai priemiesčiuose jis dar drąsesnis ir įžūlesnis. Nors jis vengia visokių spąstų ir šiaip įvairių žmonių įrengimų, tačiau ten, kur jis arčiau susipažįsta su žmogum, kaip kad esti mūsų priemiesčiuose, neretai ima elgtis lengvapėdiškai, niekindamas aiškų pavojų. Antai, Kauno zoolo-

gijos sode be didelio vargo pagavome keletą kranklių, paspendę nesudėtingus, narvo pavidalo spąstus, nes, nuolat besilankydami ir vogdami mėsos gabalus iš laikomų žvėrių bei paukščių, krankliai spėjo apsiprasti su visokiais įrengimais ir pastatais. Įdomu, kad šis kranklio artėjimas prie žmogaus pastebėtas tik šiaurės ir rytų kraštuose; atvirkščiai, Vakarų Europos autoriai apibūdina jį kaip nepaprastai baikštų ir žmogaus sodybų vengiantį paukštį, tad ir nekaltina jo dėl daromos naminiams paukščiams žalos. Viešėdamas Bretanijos jūros pakraštyje, retkarčiais aptikdavau porelę kranklių nesuskaitomose uolėtose salelėse; „er vran", — taip jį vadino bretonai, — misdamas ten visokiais išmestais jūrų gyvūnais, pasirodė esąs nepaprastai baikštus paukštis, ir iš toli pasitraukdavo iš kelio mūsų burlaiviui.

Savo didinga išvaizda, sumanumu, gudrumu, akiplėšiška drąsa, kranklys nejučiomis sukelia gamtos mylėtojo palankumą. Stebėti kranklį, grožėtis jo puikia juoda plieno žvilgesio spalva, jo grakščiu polėkiu, tikrai patrauklus dalykas; todėl dėl šių nedidelių nuopelnų jam atleidi jo piktuosius darbus. Šią silpnybę krankliui turiu ir aš. Šių paukščių aplink mūsų namus daug, nes esanti Obelynėje juodsidabrių lapių ferma traukte traukia juos. Čia atvežama mėsa fermos žvėrims, kartais piaunami galvijai tam pačiam reikalui, tad krankliams yra gyvas reikalas domėtis šia vieta. Čia pamatysi jų kasdien, bet daugiausia žiemą. Vos tik švinta, tamsiais žiemos rytais jie tupi aukštų eglių viršūnėse ir atidžiai stebi, kas darosi fermoje. Ten mėsinėja gyvulį, skirsto porcijas lapėms, ant sniego palieka kraujo gniužulų, kaulų, ir, vos tik žmonės pasitraukia, visa juodoji šeima — krankliai, varnos, šarkos — nusileidžia iš medžių į kruviną aikštę. Bet kokia mėsa yra pagrindinis kranklio maistas: jis lesa tik ką užmuštus ar jo paties užkapotus paukščius bei žinduolius, bet taip pat ir dvėselieną, net visai supuvusią. Paskutinis pasaulinis karas su savo ligi šiol negirdėtais žiaurumais ir masinėmis žudynėmis ne kartą davė progos įsitikinti, kad ne tik paukščiai (krankliai, varnos), bet ir šunes noriai suėsdavo žmonių lavonus, palikdami vien didesnius kaulus ir raiščius. Tokį lavoną teko man matyti Kamšos miške prie Kauno ir Vokėje prie Vilniaus. Senuose paveiksluose, vaizduojančiuose nukankintus politinius nusikaltėlius kartuvėse, rangytuvėse, ant baslių, dažnai piešta varnos ir kiti mėsėdžiai paukščiai; atrodo, kad tie vaizdai atitinka tikrovę. Krankliai, lygiai kaip varnos ir šarkos, o atogrąžų kraštuose grifai, sugeba nuostabiai greit surasti kritusio gyvulio lavoną. Seniau buvo manoma, kad jie vadovaujasi uosle, bet naujesniais laikais įsitikinta, kad taip nėra; priešingai, jų uoslė yra tokia silpna, jog ji neturi jokios reikšmės maistui surasti. Šiam reikalui jie vadovaujasi savo puikiu regėjimu ir pastabumu. Kartais iš didelės aukštumos jie pastebi laimikį, pvz.: nusibaigusį pašautą kiškį, apnuodytą lapę, patekusią kilpon kurapką ir t. t. Bet ir tuomet jie nenusileidžia galvotrūkčiais, tik pirmiausia išnagrinėja padėtį, sukdami ore ratus kaskart arčiau radinio, paskui nutupia artimų medžių viršūnėse, kad tiksliau ištirtų aplinkybes. Šis ratų sukimas yra nelyginant signalas kitiems jų draugams, kurie pakartoja tą patį, o prie to prisideda

varnos ir šarkos. Žinant šitą manevrą, galima surasti per medžioklę pašautą žvėrį, ypač tuomet, jei ieškojimas atidedamas kitam rytui, o naktį buvęs vėjas užlygino žvėries pėdsakus. Tris kartus savo gyvenime tuo būdu radau pašautas lapes: vieną jų net po kelių dienų, siautus baisiai pūgai. Lapė buvo visiškai užpustyta, ir tik iš pusnyno buvo matyti nežymi uodegos dalis, jos pauodegys buvo jau kranklių prakapotas ir sniegas šiek tiek krauju apšlakstytas. Visa laimė, kad kranklys, radęs negyvą žvėrį, turi paprotį prakapoti skylę ten, kur oda yra ploniausia, o plaukai rečiausi, pvz.: papilvėje, pauodegyje, tad kailiukas lieka nesugadintas. Vieną kartą, tik po savaitės aptikęs nusibaigusią lapę, radau jos papilvėje plačią skylę, pro kurią buvo meniškai išlesti ne tik visi viduriai, bet ir abiejų kojų raumenys, o skeletas buvo tarytum nupreparuotas, paliekant visų kaulų raiščius. Mano radinys atrodė, kaip odinis maišas, į kurį buvo pridėta kaulų, ir svėrė apie pusantro kilogramo. Namie baigiau jį nulupti ir gavau visiškai gerą kailiuką.

T. Zubavičius mini, kad stebėjęs iš 25—48 galvų kranklių grupę, kuri, kasdien besilankydama prie padvėsusio arklio, sulesė jį per 8 dienas.

Misdamas daugiausia dvėseliena, kranklys vis dėlto nepraleidžia progos nudėti vieną kitą žvėriuką, paukštį, ypač paliegėlį, ligonį, bado ar šalčio nukamuotą. Šiuo atžvilgiu jis pareiškia nepaprastą pastabumą ir gebėjimą įvertinti grobio atsparumą. Tačiau ir visai sveiki gyvūnai nėra nuo jo apdrausti. Vieną kartą rugsėjo mėnesio pabaigoje buvau liudininku tokio įvykio: netoli mūsų namų rugienoje ramiai ganėsi keletas vištų; tik staiga atskridusi pora kranklių nutūpė ten pat šalia vištų, kurios nekreipė į juos dėmesio. Netrukus vienas kranklys puolė didoką, beveik suaugusį gaidį, ir nors iš toli per gana aukštą rugieną negalėjau įžiūrėti smulkmenų, bet supratau, kad vyksta kova. Greitai prisiartinęs nubaidžiau kranklius, ir radau jau nebegyvą gaidį, sukapota ir sukruvinta galva.

Kitą kartą panašus dalykas įvyko mūsų sode: po lysves vaikščiojo jaunos, bet beveik suaugusios antys, tik nelauktai pasirodė pora kranklių, ir vienas jų puolė antį. Pabaiga būtų buvusi kaip ir su gaidžiu, bet užpuoliką pavyko nuvyti. Antytė buvo baisiai sužalota, oda nuo galvos kabojo skutais, tad padarėme operaciją, gražiai susiūdami odos kraštus, ir ji atsigavo ir pagijo. Kitą dieną į įvykio vietą atskrido nebe du, bet apie dešimtį kranklių, gal būt, ketindami pamedžioti naminių paukščių. Prisiminęs, kad mūsų muziejui kaip tik buvo reikalingas kranklio skeletas, nutariau vieną jų įsigyti. Geriausias būdas nunuodyti, nes šūvis sugadina kaulus. Tam panaudojau neseniai nušautą katę, kuriai atlupęs odą šlaunyje, įbėriau keletą miligramų strichnino. Netrukus krankliai, panaudoję visas atsargumo priemones, apsupo katės lavoną ir ėmė jį pešioti. Viskas ėjo sklandžiai, kol vienas jų pataikė į apnuodytą vietą. Apsinuodijimas strichninu paprastai pasireiškia savotišku mėšlungiu; tai ir atsitiko vienam krankliui; jis išsitempė, išplėtęs kiek sparnus ir pasistiepęs. Labai įdomiai ėmė reaguoti jo draugai: jie ūmai pasitraukė nuo katės per dve-

jetą ar trejetą metrų, sudarė ratą ir nejudėdami žiūrėjo į centre stovintį, mėšlungio tampomą jų draugą. Nubėgau jo paimti, bet pasirodė, kad jis buvo per mažai apsinuodijęs, ir, nors su didelėmis pastangomis, jam pavyko pakilti ir nuskristi.

Kranklio balsas yra daug įvairesnis, negu kitų šios šeimos paukščių. Jis karkia, bet skirtingai nuo varnos, maždaug kroo-kroo-kroo, šį garsą pakartodamas du ar tris kartus; balsas skardus ir toli girdimas. Kartais girdėti savotiškas balsas: klioak, klioak, nelyginant vandens kliuksėjimas. Pakilę į padebesius, krankliai kartais leidžia gražiai skambantį balsą, kažką panašaus į kliong-kliong..., be to, jie turi ir kitų balsų, tuo labiau, kad sugeba pamėgdžioti įvairius šiaip jiems svetimus garsus. Šį gebėjimą lengvai galima stebėti namie auginamų kranklių.

Atrodo, kad krankliai, kaip ir daugelis didesnių paukščių, lytiškai subręsta tik trečiaisiais gyvenimo metais. Porelės susidaro jau žiemą sausio mėnesį, o gal ir anksčiau, nes visą žiemą jie aptinkami poromis. Žiemos pabaigoje saulėtomis dienomis neretai pamatysi porelę, pakilusią į padebesius, sukant ratą, besivartant ore, lygiai kaip tat daro plėšrieji paukščiai. Tuomet ir išgirsti jų minėtąjį balsą „kliong-kliong". Noriai jie gainioja, neva puola kits kitą ir smarkiai karkia ypač veriančiu balsu. Susidariusi porelė būna drauge visą gyvenimą, bet, žuvus vienam porelės nariui, kitas netrukus susiranda naują partnerį.

Lizdui krauti kranklys pasirenka aukštą sunkiai užkopiamą medį. Lietuvoje dažniausiai pušį, bet mačiau jo lizdą ir berže (Kapsuko rajone, Podbuktės miške).

Vieną kartą aptikau kranklio lizdą su vaikais liepoje prie Kauno, netoliau kaip 50 *m* nuo gyvenamojo namo.

Kartą įsikūrusi medyje porelė naudojasi tuo pačiu lizdu eilę metų, tik papildydama ir pataisydama jį. Naujai pastatytas lizdas yra dažniausiai apie 60 *cm* skersmens ir apie 30 *cm* aukščio, bet seni, nuolat didinami lizdai ilgainiui smarkiai užauga, virsdami griozdišku pastatu tokio dydžio, kaip gandro lizdas. Tad kranklių lizdai paprastai esti gerai žinomi miškų pareigūnams, ir nesunku gauti apie juos žinių. Dar vasario mėnesiui neįpusėjus, t. y. šalčiausiu žiemos laikotarpiu, galima matyti krankliu, nešančius medžiagą lizdui. Tai storos sausos šakos, net daugiau kaip dviejų centimetrų storio pačiam lizdo pamatui, ant jų dedamos plonesnės šakutės, šaknelės, samanos, žolės, varpučiai; viduryje prikraunama nemaža žemės, o pats vidurys išklotas švelniomis žolelėmis, plaukais, vilnomis ir kita minkšta medžiaga, ir taip susidaro labai šiltas veltinis, apskritai pats guolis yra taisyklingos pusrutulio formos, išbaigtas ir lygus; jo skersmuo apie 22 *cm* pločio ir gylis apie 11 *cm*. Vieno prie Žuvinto išmatuoto lizdo plotas buvo 69×59 *cm*, aukštis 37 *cm*, gūžtos plotis 22 *cm*, gylis 13 *cm* (T. Zubavičius). Kiaušinių esti dažniausiai 5—6, rečiau mažiau, o kartais daugiau (iki 7); kovai kiaušinius deda kas antra diena, jie labai panašūs į varnos, tik didesni (vidutiniškai 47× ×33,5 *mm*). Jų pagrindinė spalva žalsvai melsva, išmarginta pilkomis, rusvai juosvomis dėmėmis ir taškais, kartais ir dryžiais. Atrodo, kad peri

tik patelė, o patinas tik retkarčiais jai padeda. Perėjimas trunka 20, 21, 23 dienas. Esant jau pirmiesiems kiaušiniams, į lizdą pridedama dar minkštos medžiagos.

T. Zubavičiaus duomenimis, vienos dėties kiaušinių matai buvo tokie: 50,1×32,1; 49,8×32,8; 50,6×33,1; 50×33,4; 48,2×32,5; 49,2×32,5 *mm*. Šviežių kiaušinių svoris: 28,1; 29; 29,5; 29,4; 26; 27 *g*. Tie kiaušiniai buvo padėti III.14; III.15; III.16; III.17; III.18; III.19. Prasikalęs jauniklis svėrė apie 21 *g*.

Patelei perint, patinas eina sargybą ir lesina ją, atnešdamas maisto poliežuviniame maiše. Šiame maiše atnešamas net toks skystas maistas, kaip kiaušinių trynys. Perėti pradeda kartais nuo antro kiaušinio, kartais nuo trečio. Išveda vaikus tik vieną kartą per vasarą, bet jei pirma dėtis žūva, dedama antra, jei tik su pirmąja dėtimi paukščiai nebuvo perilgai užtrukę.

Paprastai užauga tik trys vaikai, rečiau keturi, labai retai penki, nes silpnesni jaunikliai esti stipresnių brolių skriaudžiami ir dažnai išstumiami iš lizdo. Po 40—42 dienų jaunikliai palieka lizdą; kai kurie tuo laiku esti dar gana silpni, nesugeba gerai skristi ir dažnai patenka į žmonių rankas. Vaikams apleidus lizdą, visa šeima laikosi krūvoje, paprastai netoli lizdavietės. Vaikai amžinai alkani, nuolat rėkia, reikalaudami iš tėvų maisto, todėl nesunku juos surasti. Toks glaudus ryšys tarp tėvų ir vaikų trunka iki Naujųjų Metų, o gal ir ilgiau. Dėl perėjimo terminų turime tokių duomenų. Lizdą krauti jie pradeda vasario mėn. pabaigoje arba kovo mėn. pradžioje ir apie tą laiką, net per didelius šalčius, galima matyti kranklius, nešančius lizdui medžiagą. Kad statyba eina prie galo, sprendžiame iš to, jog jie neša nebestambią medžiagą, bet gyvulių plaukus, plaušus ir kt. Stebint kranklius keletą metų, nustatyta, kad 1949.III.3 buvo naujai sukrautas lizdo pamatas, o III.13 jau buvo visiškai baigtas. Lizdas buvo kraunamas iš ryto ligi 11—12 val. Po to pora skrisdavo maitintis, o vakare grįždavo į lizdą, patelė jame nakvodavo, o patinas tupėdavo ant šakų.

1949.III.7 rastas lizdas su 5 stipriai užperėtais kiaušiniais. 1943.III.9 rastas visai užbaigtas, bet dar tuščias lizdas. 1947.III.3 pastebėti krankliai, nešantys plaukus. 1954.III.14 lizde buvo 1 kiaušinis ir jį šildanti patelė; dar tebebuvo nešamas šiltas patiesalas. 1947.III.29 aptikti trys stipriai užperėti kiaušiniai. Tie kiaušiniai buvo išplėšti, ir IV.17 buvo pradėta dėti nauji. 1948.III.18 rastas lizdas su dviem kiaušiniais ir sekančią dieną buvo padėtas dar vienas, paskutinis. Iš šio lizdo seniai išvedė vaikus (tik du) V.23. Pastebėta, kad, patelei perint, patinas eina sargybą: iš toli pamatęs žmogų, lapę, šunį ar vištvanagį, net svetimą kranklį tuoj signalizuoja patelei. Kitą kranklį ar plėšrųjį paukštį gainioja ore ir net susikimba su juo.

T. Zubavičiaus duomenimis, seniai iš pradžios maitina vaikus švelniu maistu: kiaušiniais, pelėmis, žiurkėmis, jaunais paukščiukais. Minėtasis stebėtojas praneša, kad 1948 m. pora kranklių, perėjusių netoli Daukšių kaimo, užmušė 25 naminius žąsiukus, 5 senes antis, 14 ančiukų,

3 viščiukus. Dar iki rugpiūčio 7 dienos ši pora kranklių tebevedžiojo savo vaikus po laukus ir tik nakvoti visa šeima skrisdavo į mišką. Spalio mėn. 11 d. šeimos nariai ryšius jau buvo nutraukę, nors dar nakvodavo vienoje vietoje.

Kaip ir papūga, kranklys ne be pagrindo yra laikomas vienu iš protingiausių paukščių, todėl jis visuomet sudarydavo įdomiausią objektą paukščio psichikai tirti. Kaip ir visi kiti gyvūnai su aukšta psichika, jis greit pripranta prie žmogaus ir, panašiai kaip šuo ar kitas naminis gyvulys, gyvena laisvai, nedarydamas jokių pastangų nuo savo šeimininko atsiskirti. Tuomet ir susidaro gera proga visiems jo papročiams tirti iki mažiausių smulkmenų. Todėl paukščių mėgėjui, ypač zoopsichologui, kranklys yra neišsemiamas stebėjimo šaltinis, o šiaip namiškiams, ypač vaikams, savo išdaigomis teikia daug linksmų valandėlių[1].

Kranklys mėgsta rinkti ir slėpti visokius smulkius ryškių spalvų, ypač blizgančius, daiktus.

Varna. *Corvus corone* L.

XV pav.

Baltar. *varona*. Est. *hall vares*. Latv. *vārna*. Lenk. *wrona*. Rus. *sieraja varona*. Vok. *Aaskrähe*.

Aptinkami keturi porūšiai Europoje ir Azijoje iki Ramiojo vandenyno pakraščių. Vakarų Europoje iki Elbės gyvena juodasis porūšis *C. c. corone* L. Pradedant nuo Elbės Rytų Europoje ir Sibire iki Jenisiejaus gyvena pilkoji varna *C. c. cornix* L., o į rytus nuo Jenisiejaus vėl randama juodoji varna, bet truputį didesnė ir todėl išskiriama į atskirą porūšį *C. c. orientalis* Eversmann. Kazachstane, Užkaspijo krašte, Vid. Azijos lygumoje gyvena panašus į pilkąją varną porūšis su labai šviesiais pilkaisiais tonais *C. c. sharpii* Oates.

Pilkoji ir juodoji varna seniau buvo skiriamos į dvi skirtingas rūšis, tačiau jų kūno sandara yra ta pati ir bendrose paplitimo vietose jos poruojasi ir jų mišriai yra vislūs. Dėl to yra pagrindas laikyti jas dviem tos pačios rūšies porūšiais, iš kurių Lietuvoje gyvena vien pilkoji varna, vienas iš daugiausia žinomų paukščių. Juodoji pavaduoja mūsų pilkąją varną Europos vakaruose, pradedant Elbės upe, ir, pasak Tačanovskio, tik retkarčiais pasirodo Lenkijoje; pasak Dementjevo,— ir Ukrainos vakarinėje dalyje, šiaurėje užklysta iki Onegos ežero, o Grosse ir Transehe duomenimis, 1845 m. gegužės mėn. vieną kartą buvo nušauta palei Rygą; iškamša yra Rygos Muziejuje. Juodosios varnos Lietuvoje nesu aptikęs ir šiaip neturiu jokių duomenų, kad ji gyventų Lietuvoje.

Pilkosios varnos galva, smakras, pagurklis, sparnai, uodega ir blauzda juodos spalvos, be to, galva ir sparnai pasižymi gana ryškiu metaliniu žvilgėjimu. Likusi kūno dalis pilkos spalvos. Kojos ir snapas juodi. Kūno ilgis apie 510 *mm*, sparnų tarpugalis apie 1010 *mm*, suglaustas

[1] Žr. T. Ivanauskas. Gamtininko užrašai. Vilnius, 1955.

sparnas patinų 315—327 *mm*, patelių 314—318 *mm*; svoris apie 485 *g*. Patelė yra už patiną tik truputį mažesnė, šiaip nuo jo nesiskiria.

Jaunikliai pirmuoju savo apsiplunksnavimu skiriasi nuo senių metalinio žvilgesio stoka juodose kūno dalyse ir ne tiek gryna pilkąja spalva.

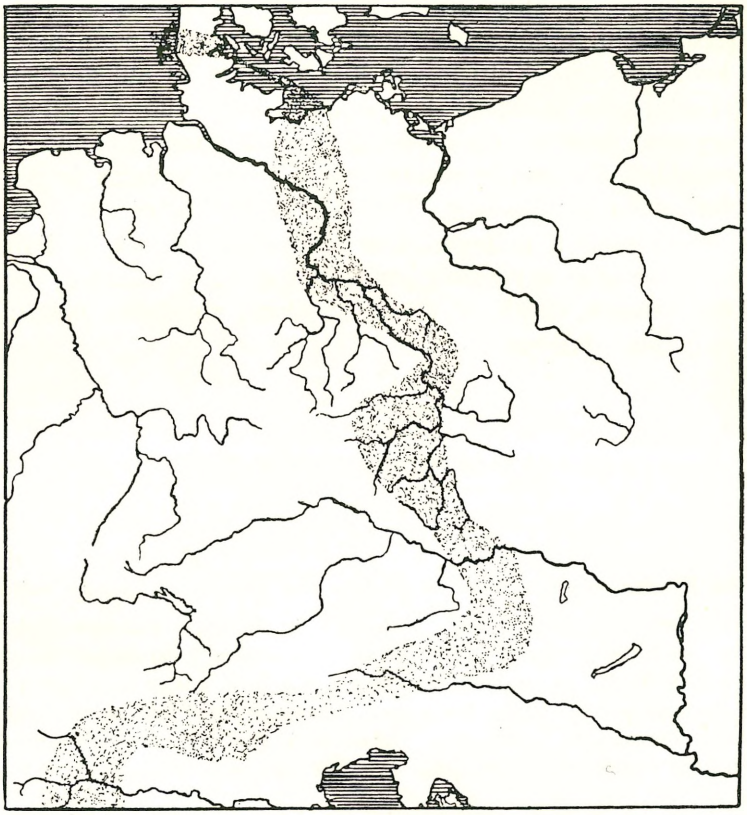

10 pav. Pilkosios ir juodosios varnos išplitimas; punktyru pažymėta mišrioji juosta, į rytus nuo jos gyvena pilkoji varna, į vakarus juodoji (pasak Meise)

Pilkoji varna gyvena Airijoje, Škotijoje, Skandinavijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Vokietijoje (į rytus nuo Elbės), vidurinėje ir šiaurinėje Italijoje, Tarybų Sąjungos europinėje dalyje nuo Laplandijos, Solovkų, Archangelsko ir žemutinės Pečioros šiaurėje (65° š. pl.) ir iki Uralo rytuose (į rytus nuo Uralo porūšis *C. c. sharpii* Oates). Lietuvos kaimyniniuose kraštuose ir Lietuvoje pilkoji varna yra labai paprastas paukštis ir visur peri. Rečiau jos aptinkamos didesniuose miškų masyvuose, šiaip prisitaiko gyventi labai įvairiose vietovėse, lygiai krašto viduryje, kultivuotuose laukuose, lygiai pelkėse, vandenų pakraščiuose ir net pajūryje. Nevengia tankiai žmonių apgyventų vietų, kaimų, miestelių ir miestų, kur ypač jų gausu žiemą. Tik moderniuose didmiesčiuose su motorizuotu susisiekimu ir sanitariniais įrengimais varna jaučiasi nekaip, vengia centro, tačiau randa palankias gyvenimui sąlygas pakraščiuose.

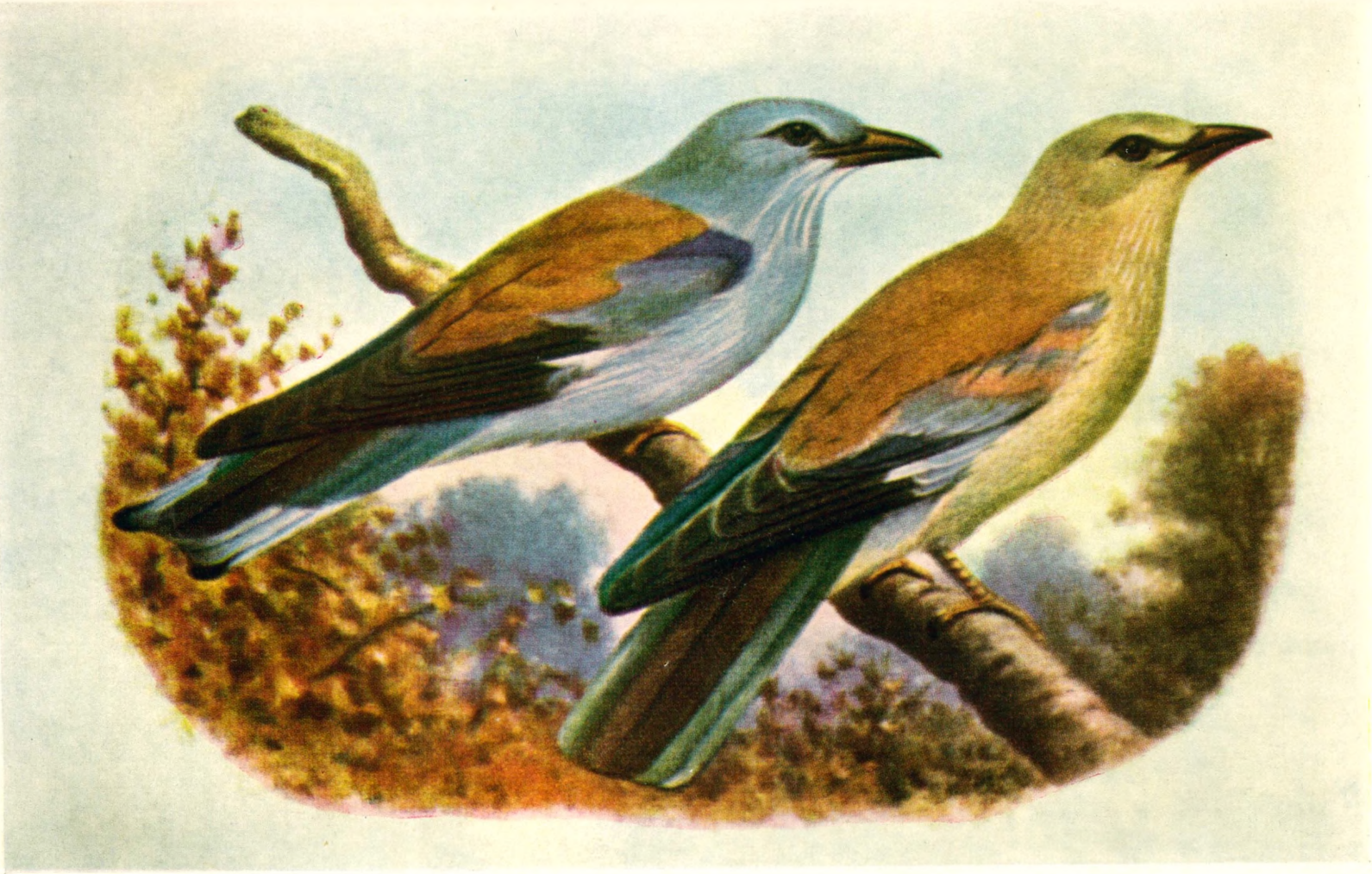

ŽALVARNIS

K a i r ė j e — senas paukštis; d e š i n ė j e — jauniklis

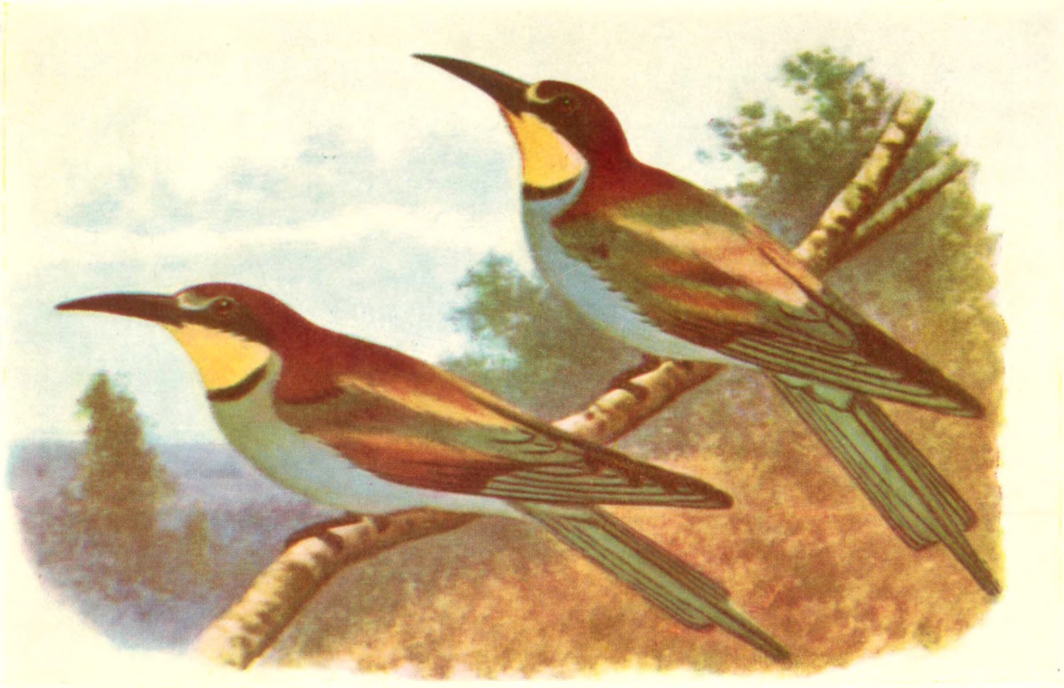

BITININKAS

KUKUTIS

Dešinėje — senas patinas; kairėje — patelė; viršuje — jauniklis

Varna yra visaėdis (euryfaginis) paukštis, mintantis gyvūniniu ir augaliniu maistu, nors pastaruoju daug mažiau. Ji lesa visų rūšių dvėseliena, kritusių gyvulių lavonus arba jų dalis, išmetamas į šiukšlynus arba išvežamas užmiestin į mėšladuobes. Ypačiai žiemą skerdyklų bei virtuvių atmatos sudaro jos pagrindinį maistą, ir dėl to tuomet varnos daugiau laikosi miesto ribose. Nėra pagrindo manyti, kad varna nelestų žmogienos; tą patvirtina Nemuno pakraščių gyventojai, kuriems neretai tenka matyti varnų apkapotus išplautus žmonių lavonus. Apskritai imant, didelės upės ir jūra teikia daug maisto varnoms, kaip antai, prigėrę gyvuliai, paukščiai, išmestos žuvys ir kt. Nemuno ir Neries krantai,— žinoma, tuomet, kai šios upės nėra užšalusios,— yra mėgstamiausios varnų vietos, nes vanduo vis išneša joms ką nors gera. Pavasarį, kai tik išeina ledai, pamatysi varnas, tupinčias ant lyčių, tykojančias, ką joms vanduo išmes. Tarp kitko jos lesa kai kuriuos moliuskus, pvz. geldeles *(Unio, Anodonta)*, tad jų kriauklių galima rasti išnešiotų upių pakraščiuose kartais gana toli. Aplamai varnos turi iš vandens daug naudos ir moka prie jo prisitaikyti. Jos moka, nelyginant koks balų paukštis, įbristi iki pilvo į seklų vandenį ir žvejoti, kas joms pasitaiko. Jos sugeba kaip žuvėdra pakibti ore ir, staiga nusileidus, stverti iš vandens plūduruojančią žuvelę ar šiaip kokį kąsnį. Jos puikiai žino, kad senkančiuose tvenkiniuose, grioviuose visuomet galima rasti daugybę sunkioje būklėje atsidūrusių gyvūnėlių: žuvelių, buožgalvių, dusių bei skėčių vikšrų, ir jos nepraleidžia progos visa tai susigauti. Žiemą, kai ežeruose žvejojama po ledu su dideliais tinklais, varnos akylai stebi visą žvejų darbo eigą. Mat, kartu su žuvimis į tinklą patenka daug vandeninių augalų, ypač elodėjų ir į jas įsivėlusių vandens vabzdžių: apsiuvų, dusių ir kt. Šis tinklo balastas, tame skaičiuje ir smulkios žuvelės, palieka ant ledo, ir vos žvejai spėja atsitolinti, varnos jau sulekia ir išrenka viską, kas tik yra lesama. Jos yra klasiški paukščių kiaušinių naikintojai; ypačiai nuo jų nukenčia balų ir vandens paukščiai, pvz.: visi stibynuočiai, kirai, žuvėdros, antys, žąsys, laukiai. Sunku įsivaizduoti, kokią didelę duoklę šie paukščiai atiduoda varnoms; tuo galima įsitikinti, apsilankius pavasarį į ežerų pakraščius, kur tie paukščiai peri. Varnų plėšikavimą puikiai galima stebėti Žuvinto ežere. Vos tik pradėjus paukščiams dėti, visos apylinkės varnos ima traukti į ežerą kiaušiniauti, o surasti lizdą su kiaušiniais joms visai nesunku, ypačiai neįpusėjus pavasariui, kol žolės dar neužstoja vaizdo. Susiradusi svetimą lizdą, varna staigiu posūkiu nusileidžia ir stveria kiaušinį. Šitai ji atlieka labai vikriai: prasižiojus įsmeigia į kiaušinį antsnapį ir posnapį, padarydama dvi skyleles, dėl to ji lengviau gali laikyti kiaušinį snape. Pastebėjau, kad varna kiaušinį visuomet nusineša kartais net labai toli, bet nesulesa jo vietoje kaip lingės. Savo grobiui sudoroti jos turi pasirinkusios patogias vieteles artimoje pelkėje, miške, pievoje, ir čia esti primėtyta daugybė lukštų. Pempės, kirai, žuvėdros smarkiai puola atplasnojančią varną, nors rimtai pakenkti jai negali, bet bendras puolimas verčia ją visaip išsisukinėti, išblaško jos dėmesį ir todėl labai

jai kliudo. Varnos yra svarbiausi kaltininkai, kad mažai apžėlusiuose ežeriukuose negali įsikurti antys, žuvėdros, kirai. Norėdamas įkurdinti laukinių ančių Geluko ežere, netoli Daugų, netrukus įsigijau liūdną patyrimą dėl varnų, naikinusių mano ančių kiaušinius. Apsaugai nuo šių plėšikų pavartojau nuodus. Paėmęs apie dvidešimt vištų kiaušinių, užtaisiau juos visus strichninu ir išdėsčiau kupstuose aplink visą ežerą. Jau kitą dieną 18 kiaušinių buvo varnų ir šarkų išnešioti, o viename kupste buvo rasta ir negyva lapė; keletas varnų ir šarkų plūduriavo viduryje ežerėlio. Pakartojus dar porą sykių tą pačią priemonę, varnos nustojo lankytis, ir mano globojami paukščiai galėjo perėti. Vokiškoje medžioklinėje literatūroje patariama vietoj strichnino vartoti baltąjį fosforą. Kiek varnos pridaro nuostolių kitiems paukščiams, turėjau progos įsitikinti 1947 m. pavasarį, apsilankęs Kaspijos pakraštyje, Volgos deltoje. Man pirmiausia buvo įdomu didelės kolonijos perinčių ten paukščių: kormoranų, pilkųjų ir abiejų rūšių baltųjų garnių, naktikovų, kirų, tad vieną dieną, pasileidęs laiveliu Bistraja pertaku, netrukus atsidūriau vienoje iš nesuskaitomų salų, apaugusioje aukštu nendrynu ir gluosniais. Čia ir buvo šių paukščių kolonija, kadangi balandžio mėnuo buvo vos įpusėjęs ir medžiai tik pradėję žaliuoti, tarp šakų matėsi daugybė lizdų ir juose arba šalia jų tupinčių paukščių. Juodi kaip suodžiai kormoranai, balti kaip sniegas grakštūs garniai, melsvi naktikovai, gagenimas ir klegesys — visa tai paliko man neišdildomą įspūdį. Jau prisiartindamas prie kolonijos, pastebėjau, kad mane lydi keletas varnų, toliau dar daugiau, taip pat pamačiau keletą jų lizdų kolonijos pakraštyje. Jos elgėsi įžūliai, visai manęs nepaisydamos, o kai pabaidytas kormoranas ar garnys pakildavo iš lizdo, kelios varnos tuoj stverdavo kiekviena po kiaušinį ir nuskrisdavo šalin. Visa tai vykdavo vienu akimirksniu, ir bematant lizdas likdavo tuščias, o į visas puses oru pasprukdavo tie juodi plėšikai su žydrais kiaušiniais snapuose. Kai kada jos atlikdavo tokį manevrą: dvi—trys varnos, apsupusios iš visų pusių perintį kormoraną, kiršindavo jį tol, kol jis, netekęs kantrybės, imdavo atsikirsti. Bet varnoms to tik ir reikėdavo. Norėdamas atsikirsti varnai, kormoranas pasistiebdavo, ir tuo tarpu viena jų iš po jo uodegos ištraukdavo kiaušinį. Po to kormoranas vėl nutūpdavo į lizdą, tur būt, neįtardamas, kad ką tik prarado savo turtą.

Ne tik kiaušiniai, bet ir jauni paukščiai esti varnų kasdieninis laimikis; ypačiai daug nuostolių jos padaro medžiojamiems paukščiams. Ne mažiau jos yra nuostolingos valstiečiui, nes grobia jaunus žąsiukus, ančiukus, viščiukus, o kartą prijunkusi varna sistemingai lanko tą pačią sodybą. Dažniausiai jų aptinkama ankstyvo ryto valandomis, kai sodyboje tikras judėjimas dar neprasidėjęs, ir todėl jos jaučiasi saugesnės. Nuo varnų puolimų nėra apsaugoti ir suaugę paukščiai, ypač paliegėliai, patekę į kilpas, pašauti ir kt. Per medžiokles sužeisti kiškiai paprastai ne vėliau kaip kitą rytą esti varnų surandami ir pribaigiami.

Šiaip varnos mityba susijusi su metų sezonais. Anksti pavasarį, kai tik nutirpsta sniegas, jos kartu su kovais ir kuosomis būriuojasi pie-

vose, ganyklose, knaisosi velėnose, susirasdamos ten vabzdžių vikšrų (gal ir didelio uodo *Tipula*?) ir kitų smulkių gyvūnų. Kai tik įšalas išnyksta ir artojas išeina į lauką, varnos kartu su varnėnais nuolat jį seka. Tuomet jos maistas susideda iš sliekų, sprakšių, karkvabalių vikšrų ir visokiausių kitokių vabzdžių, praleidusių žiemą žemėje. Jos gerai žino, kad artojas yra joms nepavojingas žmogus ir vos pasitraukia jam iš kelio. Jos labai mėgsta peles, o kadangi pelių lizdai dažnai išariami, jos gerai išnaudoja šią progą. Rudenį, kai Lietuvoje pasitaiko tikri pelių antplūdžiai, varnos ištisomis dienomis medžioja jas laukuose.

Jos moka pasinaudoti žuvų dusimo laikotarpiu ežeruose, tykodamos jas prie akečių.

Nuo augalinio maisto varnos irgi neatsisako, ypač kai trūksta kitokio. Žiemą per didelius šalčius jos net arklių mėšle kapstosi, išrinkdamos nesuvirškintus javų grūdus, o bado verčiamos lesa net žmogaus išmatas. Pavasario sėjos metu jos kartu su kovais puola pasėtus javus ir, jei tik javai greit nesudygsta, padaro ūkiui nuostolių. Įvairios uogos yra taip pat varnų mėgstamos. Pats turėjau reikalo su varnomis, puolančiomis trešnių medžius su prisirpusiomis uogomis. Taip pat turėjau nemaža vargo, kol apgyniau braškes nuo varnų (tai liečia ir kovus). Jos ne tiek sulesa uogų, kiek sugadina jų, nes mėgindamos nusiskinti uogą, ją sužaloja, imasi kitos ir t. t. Net ir obuolius gadina varnos; tai taip pat patyriau ir galiu pasakyti tą patį, ką ir apie uogas; jos apgadina daug obuolių ir daugelį apgadintų palieka medyje; kai kuriuos nusineša į artimus laukus, bet vargu kurį visai sulesa. Žala yra tuo didesnė, kad jos visuomet parenka gražiausią uogą, gražiausią obuolį. Vėlyvą rudenį neretai pastebėsi varnas šermukšnėse, lesančias uogas, kartais su varnėnais, sniegenomis ir svirbeliais. Žiemą mačiau jas, lesančias laukinio vynvyčio *(Parthenocissus)* uogas. Teko pastebėti, kad kai kada, ypač vėlai rudenį arba anksti pavasarį, jos lesa likusias žemėje bulves, kurios buvo sušalusios ir vėl atsileidusios. Lygiai kaip ir kranklys ar kiti šios šeimos paukščiai, varnos mėgsta rinkti ir slėpti visokius smulkius ryškių spalvų daiktus.

Nors varna nepasižymi gražiomis spalvomis, tačiau jos proporcinga kūno sudėtis, judrumas, žvaliai gudrios akys daro ją gana grakštų ir malonios išvaizdos paukštį. Ji yra labai veikli, nepaisydama gero ir blogo oro, amžinai kuo nors užimta, viską stebi ir moka iš to, kas pastebėta, darytis naudingas išvadas. Ji yra sumani ir atsargi, bet kartu drąsi, netgi akiplėša. Pasitiki žmogum šalia didelio vieškelio, bet kitaip žiūri į užtiktą lauke žmogų, ypačiai jeigu jis apsivilkęs šiek tiek skirtingai nuo kasdien matomų. Apsilankiusi sodyboje, ji atsargiai susipažįsta su esančia čia tvarka, ir tik po kiek laiko įsitikinusi, kad negresia pavojus, ima pasitikėti visa sodybos aplinka, artinasi prie pat trobesių durų, kapstosi šiukšlynuose ir net lesa į lovius įbertą naminiams paukščiams lesalą. Bet taip jos jaučiasi tol, kol vienai iš jų atsitinka nelaimė. Pamenu, kai, būdamas dar gimnazistas, per žiemos

atostogas, parvažiavęs namo, rasdavau kieme panašiai nusiteikusių varnų ir iššaudavau bent vieną šūvį, kuris paprastai būdavo sėkmingas, varnos iš karto ir, be to, ilgam laikui liaudavosi pasitikėjusios šia vieta. Apie varną tikrai galima pasakyti, kad ji smulkiai ir visapusiškai išstudijuoja žmogų ir tuo moka naudotis. Ne sykį mačiau, kaip varnos vienu akimirksniu apspisdavo kibiru pamazgų nešiną moterį, kad čia pat šiukšlyne apieškotų išpiltą jo turinį. Ypačiai miesto varnos žmogaus atžvilgiu turi didelį patyrimą. Sielininkai pasakojo man, kad plaukdami Nemunu jie turi saugotis varnų, nes jos, parinkusios momentą, kai vairininkai yra užimti darbu priekiniame ir užpakaliniame sielių gale, ima šeimininkauti jų palapinėse, pastatytose sielių vidurinėje dalyje; jos vagia sukrautus ten maisto produktus. Įžūliausios esančios Vilkijos ir Veliuonos varnos. Kad apsigintų nuo varnų, sielininkai turi prie savęs padėję krūveles akmenų, kuriais svaido į vagilkas. Aš pats vieną kartą buvau liudininku tokio varnos žygio. Marvo laukuose, netoli Kauno, darbininkės sėjo agurkus, padėjusios nuošaliai savo pintines su užkandžiais, ir, užimtos darbu, nekreipė į varnas dėmesio. Staiga atskridusi varna nutūpė lauke, netoli vienos pintinės, prisiartino prie jos ir ėmė domėtis turiniu. Pirmučiausia ji ištraukė iš ten skarą, paskui stvėrė į popierių įvyniotą daiktą, nuvyniojo jį. Ten, pasirodė, buvęs darbininkės užkandis — du gabalai duonos, tarp jų — sūrio riekelė. Varna, atmetusi duoną, išėmė sūrio gabalą ir su laimikiu nuskrido į artimą mišką. Apie šią varną tikrai galima pasakyti, kad ji buvo išstudijavusi žmogaus papročius.

Varnos moka gudriai atimti kaulą ar kitą kąsnį iš šuns. Išvydusi šunį, kaulu nešiną, varna nepaleidžia jo iš akių, laikosi arti, nutupia ant žemės arba artimuose medžiuose, laukdama akimirksnio, kai šuo nors trumpam laikui paleidžia kaulą iš dantų. Vikriai stvėrusi kaulą, varna pakyla su juo į orą. Kartais varna mėgsta žaisti ore, paleisdama nešamą kąsnį, vikriai pagaudama jį ore ir t. t. Kartais du paukščiai pešasi ore dėl kąsnio, versdami viens kitą paleisti jį. Pasitaiko tuomet, ypač miestuose, kad paleistas ore kietas daiktas, krisdamas įstriža linija, pataiko į langą ir išmuša jį, bet dar dažniau nuo to nukenčia stikliniai stogai.

Varna nėra toks draugiškas paukštis, kaip kovas arba kuosa, ir laikosi pavieniui, poromis arba mažais būreliais, bet kai kada prisideda prie anų paukščių, sudarydama didelius mišrius būrius; tai galima dažniausiai matyti rudenį ir pavasarį traukimo metu. Vis dėlto prie dvėselienos ar priemiesčių šiukšlynuose susirenka ištisos jų gaujos kartu su krankliais ir šarkomis.

Jos esti labai smalsios ir kelia triukšmą, aptikusios neįprastą joms dalyką. Kartais labai įgrysta medžiotojui, pvz., per tetervinų medžioklę pavasarį; tupintį palapinėje medžiotoją jos pastebi ir ima sukti ratu virš jo galvos, keldamos kaip tik žmogui nepageidaujamą triukšmą. Neretai mėgsta tupėti tam tikrose nužiūrėtose vietose, dažniausiai nedideliame aukštame sename pušyne, o miestuose bet kuriame aukštes-

niame medyje sode ar parke, ant namų karnizų ir kitose vietose. Ten jų kartais susirenka tiršti būriai; tai galima stebėti Tarybų Sąjungos europinės dalies miestuose. Jos nepaiso sutemų ir dažnai jau vėlyvą naktį skrenda į nakvynės vietą. Jei tokioje vietoje pabaidysi vieną, tai visas būrys su didžiausiu triukšmu pakyla į orą ieškoti kitos vietos nakvynei. Iš ryto jos keliasi anksti, ypačiai žiemą, kai ilga naktis ir galima išsimiegoti; dar visai tamsu, o varnos jau pakilusios skraido.

Varnos balsas yra visiems žinomas karkimas, bet vis dėlto jis nėra visuomet vienodas. Priešingai, jeigu taip galima sakyti, įvairiose aplinkybėse jis yra skirtingas. Ramiai nusiteikusi kur nors medžio viršūnėje tupinti varna karkia vienaip, susišaukdama su kita — kitaip, dar skirtingu būdu karkia ji, puldama vanagą (trumpas kark, kark) ir skirtingai išreiškia savo susijaudinimą, kai jos vaikai pavojuje. Be karkimo, varna turi dar keletą visai „nevarniškų", gana keistų balsų, kuriuos būtų sunku išreikšti raidėmis. Šaukdama ji kartu atlieka tam tikrus judesius galva ir kaklu, tarytum jai labai sunku „ištarti" šiuos garsus. Savotiška yra jos „giesmė"; tai gana tylus mišinys keistų, iš kūno gilumos einančių garsų, kažkas panašu į pilvakalbio šnektą. Man atrodo, kad ši giesmė priklauso tik patinui ir yra jo lytinio jausmo išraiška. Be to, pavasarį, kaip tik lytinės veiklos laikotarpiu, girdėdavau varnų patinų švelnų kurkiamą balsą, kaip atrodo, skiriamą čia pat tupinčiai patelei.

Lytiškai subręsta tik baigiantis antriesiems gyvenimo metams. Poros susidaro vasario—kovo mėnesiais paprastai visam gyvenimui ar bent daugeliui metų. Tuoktuviniai žaidimai — patino savotiškas sparnų kilnojimas ir minėti kurkiami bei kitokie garsai. Jau II.25 d. nušauto patino dešinioji sėklidė buvo 8 *mm,* o kairioji — 5 *mm.* Lizdus krauna įvairiuose ir visokio amžiaus medžiuose, kartais aukštose pušyse ir eglėse; tuomet lizdas kraunamas arti viršūnės, o senuose išsišakojusiuose medžiuose ant stiprios atsikišusios šakos. Nesant aukštų medžių, varna krauna lizdą žemuose. Pavyzdžiui, paliose, kur vyrauja žemos pušaitės, lizdas kraunamas taip žemai, kad beveik ranka galima jį pasiekti. Volgos žiotyse rasdavau varnų lizdus karklų krūmuose. Man žinomas atvejis, kai lizdas buvo sukrautas akmenų krūsnyje. Mieliausiai varnos įsikuria mažuose pušynuose, alksnynuose, senuose parkuose, net soduose, dažnai arti ežero, kur peri daug kitų paukščių, kurių kiaušiniais ji gali maitintis. Statybai panaudojamos smulkios šakutės, nulaužytos nuo pačių medžių, t. y. nerinktos nuo žemės. Vidurys išklojamas žeme; prinešama labai daug plaukų (atrodo nuo dvėselienos, nes pasitaiko ištisais pluoštais) ir neretai purvų. Jo sienelės storos, ir pats jis labai šiltas. Atrodo, kad abudu porelės nariai užsiima lizdo statyba; vieną kartą stebint, statyba truko 9 dienas, bet šiltomis dienomis ji vyksta greičiau.

Perinčiai patelei patinas atneša maisto, kurį ji paima tupėdama lizde, arba išskridusi patino pasitikti, po to trumpą laiką paskraido ir grįžta į lizdą. Imdama maistą iš patino, patelė leidžia savotišką balsą; juo vadovaujantis nesunku rasti lizdą. Kadangi lizdas yra gana tvirtas,

paukščiai kartais naudojasi juo keletą metų paeiliui, bet toli gražu netaip ilgai, kaip krankliai (Menzbier, 1895), bet T. Zubavičius Lietuvoje to nepastebėjo.

Lietuvoje šviežiai padėti kiaušiniai randami nuo balandžio mėnesio pusės iki gegužės mėnesio pradžios. Daugiausia padeda kiaušinių balandžio mėn. antroje pusėje. Paprastai jų esti 5, rečiau 4 arba 6. Jų pagrindinė spalva melsvai žalsva, išmarginta įvairaus tamsumo dėmėmis pilkos, juosvos spalvos, kartais smulkiais taškeliais ir dryželiais. Apskritai kiaušinių spalva gana įvairi. Vidutinis kiaušinių dydis 43,5×30 *mm*. Maksimalus ilgis 46,5 *mm*, plotis — 30,5 *mm*. Minimalus ilgis 39,5 *mm*, plotis 28,5 *mm*. Šviežio kiaušinio svoris apie 17,5 *g*. Peri tik patelė. Perėti pradeda nevienodai: kartais nuo pirmojo kiaušinio, arba nuo sekančio ir net priešpaskutinio; perima 17—18 dienų. Perinti patelė labai patvariai tupi lizde, paprastai rodydama iš lizdo išsikišusią uodegą; iš to galima spręsti, ar lizdas užimtas, ar ne. Išveda tik vieną vaikų vadą, bet, praradusi pirmą dėtį, deda antrą kartą, neretai tame pačiame lizde, tik tuomet jau 4 kiaušinius. Iš pradžios motina šildo vaikus, o patinas neša maistą, perduoda patelei, kuri išdalija vaikams; tik po savaitės abudu tėvai nešioja vaikams maistą, bet ir tuomet naktį motina šildo juos. Kol neapaugę plunksnomis, jauni varniukai yra labai ramūs ir tyliai tupi lizde. Jų išmatas seniai išnešioja savo poliežuviniuose maišuose, tad lizdas esti švarus. Po 31—32 dienų jie palieka lizdą, o prieš tai pasidaro labai triukšmingi, šauksmais sutinka savo tėvus ir šaukdami ryja atneštą kąsnį; tai sudaro savotišką gargiamą garsą. Juo vadovaujantis, nesunku rasti lizdą. Jauniklių pasirodymo laikas, tai birželio mėnesio antroji pusė; liepos mėnesį senės jau vedžioja juos po laukus. Išskridę iš lizdo, jaunikliai ilgą laiką užtrunka jo apylinkėje, paskui kartu su tėvais nukeliauja toliau, ir neretai galima aptikti visą jų šeimyną arime, kur jaunikliai dar žiojasi tėvų lesinami. Ilgą laiką dar galima pažinti jaunas varnas iš jų purių pilkų plunksnų, neryškios juodos spalvos ir mažesnės juodos dėmės pagurklyje. Jos šeriasi nuo birželio iki rugsėjo mėnesio, keisdamos tik mažąsias plunksnas. Pilnai šeriasi tik sekančiais metais tarp liepos ir rugsėjo mėnesio. Pasak T. Zubavičiaus, tuomet jos dažnai nutupia ant kuolų, ir šiaip aukštesnėse vietose ir ilgai kasosi. Pro žiūroną tuomet gali aiškiai pamatyti dvejopas plunksnas — senas ir naujas.

Kadangi žiemą Lietuvoje varnų apsčiai matoma, atrodo, kad ji sėslus paukštis, visą gyvenimą praleidžiantis savo gimtajame krašte. Iš tikrųjų ne visai taip yra. Šiaurės kraštuose užaugusios varnos yra tikri keliautojai, kurie rudenį, apleisdami savo gimtinę, pasitraukia į šiltesnius kraštus, būtent į vidurinę Europą, skrisdami pietvakarių kryptimi. Varnos Pabaltijo kraštuose neturi stipraus palinkimo keliauti: vienos jų pasileidžia į tokią kelionę, pasiekdamos vakarinę Vokietiją, Olandiją, net Prancūziją. Kitos nukeliauja netoli, trečios apskritai niekur iš savo gimtinės neišvyksta. Taip elgiasi ir Lietuvos varnos. Iš mūsų žieduotų varnų viena nukeliavusi 600 *km*, atsidūrė vakarinėje Lenkijoje (nušau-

ta ten žiedavimo metais IV.21), kita po 700 *km* kelio pasiekė Vokietiją (nušauta tais pačiais metais, kuriais buvo žieduota, X.25 d.), kita nuskrido 900 *km* (nušauta žiedavimo metais XI.6 d.). Bet taip pat nustatyta, kad Lietuvoje žieduotos varnos tų pačių metų žiemą buvo nušaunamos pas mus, vadinasi, jos nebuvo iš savo gimtinės išskridusios. Manoma, kad didelė dalis žiemą Lietuvoje matomų varnų yra atskridusios iš šiaurės. Tai yra greičiausiai viešnios iš Leningrado srities, Suomijos, Estijos, Latvijos. Toks jų traukimas rudenį jau pastebimas rugsėjo mėn. trečioje dekadoje, aktyviausias yra spalio mėn. viduryje ir nusitęsia iki sausio mėn. Ventės Rage galima matyti begalinius varnų būrius. Kartais per 2—4 valandas matyti jų skrendanti masė. Pavasarį (pasak T. Zubavičiaus) jau kovo pirmoje dekadoje ima traukti grįžusios iš dausų varnos, ir šis traukimas nusitęsia iki gegužės mėn. pradžios.

Keliaudamos vidurinės Europos link, daugelis varnų laikosi jūrų pakraščio ir todėl patenka į Neringą ir į Ventės Ragą. Nuo senų laikų vietiniai gyventojai naudojasi šia proga, kad prisigaudytų jų, susūdytų ir pasidarytų maisto atsargų žiemai. Šiuo tikslu yra vartojami ilgi tinklai, patiesiami ant žemės, o prie jų pririšama ilga virvelė, kurios galą laiko palapinėje pasislėpęs žmogus. Varnoms masinti panaudojamos smulkios žuvelės, pabertos šalia tinklo ant smėlio. Atskridusios varnos ima rinkti žuveles, o tuomet pasislėpęs palapinėje žmogus, patraukęs už virvelės, užvožia jas tinklu. Kad lengviau būtų privilioti varnas, Neringos gyventojai turi prisijaukintų varnų, kurias trumpa virvele pririša paskirtoje vietoje. Užskridusios varnos, pamačiusios belesinėjančias jaukiąsias varnas; tuoj nusileidžia šalia jų, ir pagaunamos. Tuomet gaudytojas su pagautomis varnomis pasielgia kaip su jaukiąja, vadinasi pririša jas trumpomis virvelėmis prie įsmeigtų į žemę kuolelių. Taip susidaro ištisas jų būrelis, prie kurio be jokios baimės atskrenda kitos varnos, kurios taip pat pagaunamos. Neringos gyventojai varnas užmuša savotišku būdu: paėmę varną viena ranka už snapo, o kita už liemens, jie įsmeigia vieną dantį į jos pakaušį.

Ar varna naudingas ar žalingas paukštis? Štai klausimas, kurį dažnai tenka girdėti, nes varna yra labiausiai paplitusi mūsų paukščių rūšis. Trumpai atsakyti į šį klausimą gana sunku, visų pirma dėl to, kad varna yra visalesis paukštis, sugebantis prisitaikyti prie įvairaus mitybos režimo ir todėl liečiantis labai įvairias gamtos ir žmogaus ūkio sritis. Taigi žmogus įvairiausiose savo darbo srityse varną vertina nevienodai, pvz., vienaip į ją žiūri laukininkas, kitaip sodininkas, medžiotojas ir t. t. Antra vertus, varna dažnai painiojama su kovu, kuosa ir jų reikšmė sprendžiama bendrai. Tiksliai nustatyti paukščio žalą arba naudą galima, vien smulkiai tyrinėjant jų skilvių turinį. Vienu atveju (Rörig) buvo ištirta 1412 varnų skilvių, kurių turinys bendrai svėrė 29 *kg* 676 *g*. Atskiros maisto dalys suskirstytos taip: akmenukų 18,5%, augalinių dalių 57,6% (daugiausia sudygusių ir nesudygusių javų, arklių mėšlo, truputis žalių augalų dalių), gyvūninio maisto 23,9% (tame skaičiuje 5,8% pelių, 8,3% vabzdžių, 1,7% žuvų, 5% mėsos, 3,1%

įvairių kitų liekanų). Šį tyrimą atlikusio autoriaus galutinė nuomonė yra ta, kad varna augalų kultūroms nežalinga, atvirkščiai net naudinga, nes sunaikina daug pelių. Medžioklės ūkiui ji yra žalinga, nes sunaikina daug medžiojamųjų paukščių kiaušinių, jaunų paukščių ir jaunų kiškių. Iš dalies varna žalinga sodininkystės srityje, nes gadina uogas ir kitus vaisius, o kaimuose todėl, kad pagrobia viščiukų, žąsiukų ir kitų naminių paukščių jauniklių bei kiaušinių.

Iš natūralių varnos priešų tenka paminėti vištvanagį. Utenderferis (1952), ištyręs 317 vištvanagių lizdų, rado ten 326 varnų likučius. Atrodo, kad varnų likučių turėtų būti daugiau. T. Zubavičius įtikinančiai įrodo, kad vištvanagis dažnai išplėšia varnų lizdus, pagrobia iš ten dar nesuaugusius varniukus. Vargiai vištvanagio lizde beliktų kokie pėdsakai tokių jaunų gležnų paukščiukų, todėl tenka manyti, kad varnos užima žymesnę vietą vištvanagio mityboje, negu mano Utenderferis.

Prie žmogaus varna lengvai prijunksta, lygiai kaip ir kranklys, ypač jauna paimta iš lizdo. Bet ir senos pagautos varnos nuostabiai greit apsipranta su nelaisve. Tačiau ypatingo malonumo savo augintojui neteikia, o, be to, dažnai padaro žalos, skriausdamos naminius paukščius, išnešiodamos visokius blizgančius daiktus ir kt.

Kovas. *Corvus frugilegus* L.

XVI, XVII, XVIII, XIX pav.

Est. *mustvares.* Latv. *kraukis, sējas vārna.* Lenk. *gawron.* Rus. *grač.* Vok. *Saatkrähe.*

Jų yra keturi porūšiai. Visoje Europoje ir Sibire iki Jenisiejaus gyvena porūšis *C. f. frugilegus* L.

Kovas visiems gerai žinomas paukštis. Jis galėtų būti supainiojamas tik su juodąja varna, bet kadangi pastaroji Lietuvoje negyvena, ši klaida savaime atkrinta. Antra vertus, kovas yra šiek tiek panašus į kranklį, bet yra už jį žymiai mažesnis ir turi laibą, net laibesnį kaip varnos snapą. Jo kūno ilgis apie 475 *mm*, sparnų tarpugalis apie 900 *mm*, suglaustas sparnas patino — 300—330 *mm*, patelės 297—316 *mm*. Svoris 350—450 *g*. Jaunų paukščių vietos apie snapą yra apsiplunksnavusios normaliai ir šnervės apaugusios ilgais standžiais šeriais. Po pirmojo šėrimosi jaunų paukščių apie snapą esti normalus apsiplunksnavimas, bet jau sausio mėnesį atsiranda plika karpuota vieta prie snapo pamato. Po antrojo šėrimosi šioje vietoje esti tik plunksnelių užuomazgos, kurios vėliau nuo krapštymosi žemėje visai išnyksta, ir lieka balsva, šiurkšti oda, dėl to jaunus paukščius nesunku atskirti nuo senių.

Visas kūnas yra juodos spalvos su melsvai violetiniu žvilgesiu; patelė kiek mažesnė, neturi tokio ryškaus žvilgesio, bet šiaip sunku ją nuo patino atskirti. Jaunikliai skiriasi nuo senių dar mažesniu plunksnų žvilgėjimu. Kartais pasitaiko iš dalies albinotinių individų, o kartais

esti rusvų ar pilkų paukščių (tokį egzempliorių turi zoologijos muziejus Kaune). Pirmą kartą jauni paukščiai šeriasi nuo birželio iki rugsėjo mėnesio, mainydami vien smulkiąsias plunksnas. Pilnai šeriasi tik antraisiais gyvenimo metais, būtent, gegužės mėnesį metamos plasnojamosios plunksnos, paskui smulkiosios plunksnos mainomos iki rugsėjo mėnesio.

Kovas gyvena Europoje nuo vidurinės Švedijos ir Suomijos šiaurėje iki Prancūzijos ir Šiaurės Italijos pietuose, nuo Didž. Britanijos vakaruose, visoje Tarybų Sąjungoje iki Rytų Sibiro, Korėjos, Kamčiatkos, Japonijos, Šiaurės ir Vakarų Kinijos, Vidurinės Azijos ir Irano.

Artimiausiuose mums kraštuose labai paprastas paukštis, tačiau ne visur vienodai paplitęs; antai Vokietijoje seniau perėjo visur, kur vyravo žemės ūkis, bet per pastarąjį dešimtmetį jų labai sumažėjo, o Silezijoje, Saksonijoje, Tiuringijoje, Reino pakraščiuose ir visai išnyko dideliuose plotuose. Tai įvyko dėl to, kad per daug jų buvo iššaudoma, o tai yra nesunku, nes šis paukštis peri kolonijomis. Tik Kaliningrado srityje, kaip atrodo, kovų kolonijų dar daugėja.

Lenkijoje, pasak Sokolovskio (1958), kovas yra labai gausus paukštis, bet Tačanovskis teigia, kad jo laikais (1882) daug kolonijų buvo išnaikinta. Didesnėje RTFSR dalyje labai gausiai peri.

Lietuvoje, išskyrus tik didelius miškų masyvus ir plačias pelkes, kovas greta su varna ir starta priklauso prie mūsų paprasčiausių paukščių.

Būdo atžvilgiu kovas labai panašus į varną, iš dalies į kranklį, bet nėra toks įžūlus ir gudrus; apskritai jis yra švelnesnio būdo. Taip pat nėra jis toks atsargus, o skiriasi dar ir tuo, kad yra draugiškesnis, gyvena didelėmis bendruomenėmis, net veisimosi metu; nerasdamas vienrūšių paukščių, noriai prisideda prie varnų bei kuosų, sudarydamas mišrius būrius. Žmogumi jis pasitiki, ir dažniausiai be vargo galima jį prieiti per šūvį. Tai yra lygumų, ypač dirbamųjų laukų paukštis, ir lygiai kaip varna, vieversys, žvirblis, moka jis išnaudoti žemės kultūros pranašumus. Prie žemės ūkio mechanizacijos jis prisitaikė labai greit ir seka traktorius lygiai taip, kaip seniau sekdavo arklio traukiamą plūgą ar žagrę.

Dažniausiai kovus galima pamatyti ištisais būriais ieškant maisto šviežiai įdirbtuose laukuose, kur išjudinta puri žemė palengvina jam darbą. Kaskart jis įkiša snapą į žemę iki pat šnervių, palikdamas piltuvėlio pavidalo duobutes. Seniau buvo manoma, kad plikos odos žiedas aplink snapo pamatą susidaro dėl to, kad nuo kapstymosi žemėje plunksnos susidėvi, tačiau naujesniais laikais (Chappelier, 1936 m.), auginant namie kovus, įrodyta, kad ši plika vieta atsiranda nepriklausomai nuo to, ar jie turi reikalo su žeme, ar ne. Galima manyti, pirminė priežastis šiai plikai vietai susidaryti buvo grynai mechaninio pobūdžio, bet evoliucijos eigoje šis požymis pasidarė paveldimas. Taigi čia yra įrodymas, kad įgytoji savybė virsta paveldima savybe.

Mišrūs kovų, varnų, kuosų pulkai dažnai laikosi pievose, ypač anksti pavasarį ir rudenį. Jie tuomet knaisosi samanose, nes ten šaltą metų

laikotarpį praleidžia įvairių vabzdžių vikšrai bei lėliukės (pvz. uodų *Tipula* ir kt.). Sausas pievas ir ganyklas taip apieško ir išknaiso, kad ištisi plotai atrodo lyg sukasti, ir visa velėna apversta ir išdžiūvusi. Tik vasarą paaiškėja tikra kovų lankymosi priežastis, nes tose pievose išsiperi galybė grambuolių *(Rhizotrogus solstitialis).* Aplamai atrodo, kad žemėje gyveną įvairūs vabzdžių vikšrai sudaro kovo pagrindinį maistą, ypač grambuolių šeimos vabalai. Ieškodami šio maisto, aibės kovų dideliais pakrikusiais būriais, niekur ilgai nesustodami, bet pamažu slinkdami aplanko pievas ir laukus. Vieną kartą 1922 m. turėjau progos įsitikinti, kad kovai renka karkvabalius net medžių šakose. Buvo tai Marijampolės apskrityje, kur vienas sodas buvo smarkiai karkvabalių užpultas. Pabudęs anksti rytą, pro langą pamačiau daugybę kovų, kurie neįprastu būdu, nelyginant zylės, besikarstydami šakose rinko vabalus. Vaizdas iš tikrųjų buvo keistas. Po medžiais ant sodo takų gulėjo daugybė nulūžusių vabzdžių sparnų bei kojų. Lygiai kaip varna, kovas turi paprotį sekti artoją ir rinkti išartus vikšrus, lėliukes, be to, peles. Aplamai jis yra didelis pelių mėgėjas ir sunaikina jų daug. Išimtiniais atvejais puola jis kitų paukščių lizdus, plėšdamas jų jauniklius bei kiaušinius. Dvėselienos jis nelesa, nebent tik bado verčiamas, tačiau kai kada galima jų matyti kartu su varnomis bei krankliais prie gyvulio lavono, bet dažniausiai jie ten būna dėl grūdų, esančių gyvulio žarnose ir skilvyje. Kovai sulesa nemaža augalinio maisto, ypač mėgsta javų grūdus, ne tik sausus, bet ir jau sudygusius kartu su daigais, daugiausia kviečius ir avižas. Neretai galima matyti kovų būrius žirnių laukuose, ir atrodytų, kad jie lesa žalius jų grūdus, tikrumoje jie užimti visokių vabzdžių rinkimu, tame skaičiuje ir žirnių kenkėjų. Vėlai rudenį ir anksti pavasarį, kai žemė yra įšalusi ir jie negali įprastu būdu krapštytis joje, neretai imasi paliktų laukuose bulvių arba prisilaiko vieškelių, kur arklių mėšle randa grūdų. Dėl tos priešasties dažnai pamatysi juos priemiesčiuose, besikrapštančius šiukšlynuose ar mėšlo krūvose; Vilniuje ir Kaune — tai paprastas reiškinys, ir ten pavasarį lengviausiai pastebėsi ką tik pasirodžiusius kovus. Kovai nepraleidžia progos užsigardžiuoti visokiais vaisiais: mėgsta saldžias vyšnias, rudenį šermukšnes. Aš pats dažnai turėdavau vargo, norėdamas apsaugoti braškyną nuo jų. Jie ne tiek sulesdavo, kiek apgadindavo uogas, nugnybdami nuo jų po gabaliuką. Čia nepadėdavo šaudymas ir nušauto kovo iškabinimas. Jų skilviuose paprastai randama akmenukų, kurie yra didesni už tuos, kuriuos ryja varnos.

Įveisus Lietuvoje kukurūzus, teko girdėti nusiskundimų, kad kovai išrenka didesnę dalį pasėtų grūdų, išimdami juos iki vieno iš kvadratų lizdų.

Kovų palinkimas laikytis didelėmis bendruomenėmis yra tiek stiprus, jog jie niekuomet nedirba pavienių lizdų, o visuomet peri kolonijomis. Skirtumas nuo kitų kolonijomis gyvenančių paukščių yra tas, kad, pvz., garniai, kirai, pradeda kurti koloniją nuo vieno lizdo, prie kurio vėliau prisideda kitas, trečias ir t. t., tuo būdu kolonija kasmet

auga. Kovų kolonija susikuria staiga. Netikėtai į tinkamą miškelį, parką, ar kitą patogią vietą atskrenda nemažas jų pulkas ir bematant pradeda krauti lizdus. Lietuvoje jie daugiausia mėgsta nedidelius, dirbamų laukų apsuptus pušynus, bet noriai apsigyvena kapinėse, kur yra aukštų, senų medžių, kartais krauna lizdus topoliuose arti miestų ir pačiuose miestuose. Didelė kovų kolonija yra Lampėdžių pušyne, netoli Kauno ir Vilniuje Vingio miške, taip pat daugumoje Lietuvos miestų užtiksi mažesnių ar didesnių kolonijų.

Vos tik atskridę pavasarį kovai,— o tai įvyksta priklausomai nuo pavasario eigos maždaug kovo mėn. pradžioje,— tuoj ima lankytis savo pernykštėse lizdavietėse. Įžanga į poravimąsi — tai savotiška patino poza, jis ištiesia kaklą, išplečia uodegą kaip vėduoklę ir čirškia skirtingu balsu. Taip pat galima pastebėti ypatingą tuoktuvinį polėkį. Atrodo, kad kiekviena pora grįžta į savo pernykštį lizdą, o jų esti iki 40 viename medyje. Nauji lizdai kraunami, o seni papildomi medžių šakutėmis, kurios nerenkamos nuo žemės, bet skinamos nuo medžių. Atrodo, kad, jei statomas naujas lizdas, patinas tam reikalui parenka vietą, o medžiagą renka abudu porelės nariai, bet stato tik patelė. Pačiame lizde arba arti jo dažniausiai galima matyti tuoktuvinius žaidimus, kartais net tuomet, kai jaunikliai jau yra iš kiaušinių prasikalę. Naujos kolonijos kuriasi taip, kad dalis senos bendruomenės atsiskiria ir ieško sau kitos patogios vietos.

Kiaušiniai beveik tokie pat, kaip varnos, bet jų pagrindinė spalva šviesesnė, pilkesnė, o margumas smulkesnis. Vidutiniškas jų dydis 39,2×28,9 *mm;* jų esti 3—5, retai 6; patelė deda kasdien arba pradieniui.

Tikrindamas Lampėdžių kovų kolonijos lizdus 1926.IV.23, trijuose lizduose radau po vieną kiaušinį, viename du ir viename tris.

Peri tik patelė, 17—20, dažniausiai 18 dienų. Patelei išskridus iš lizdo, patinas jį saugo; jis taip pat atneša maisto perinčiai patelei. Peri tik vieną kartą per metus. Išsiritus vaikams, patelė (taip atrodo) sulesa lukštus ir viena lesina vaikus maistu, kurį atneša patinas; tik po dešimties dienų ji kartu su patinu nuskrenda maisto rinkti. Tuomet kolonijoje vyksta gyvas judėjimas nuo pat saulėtekio iki vėlyvo vakaro. Be paliovos vieni paukščiai nuskrenda, kiti atskrenda, nešdami maistą, tai matyti iš jų prikimštų ryklės maišų. Tuose maišuose maistas, sumaišytas su seilėmis, gal šiek tiek pasikeičia ir būna paruoštas tolesniam virškinimui. Kol jaunikliai yra maži, tėvai rūpestingai išneša jų išmatas, ir todėl lizdas būna švarus. Jame jaunikliai užtrunka 4—5 savaites. Per visą tą laiką kolonijoje viešpatauja neapsakomas triukšmas, nepaliaujamas riksmas senų ir jaunų paukščių. Pažymėtina, kad jauniklių mirtingumas didelis, ir visuomet po lizdais ant žemės guli gana daug jų lavonų.

Iki pat žiemos jauniklius galima pažinti iš jų šeriais apšepusio snapo pamato, ir tokie jie išskrenda iš mūsų krašto, o pavasarį pasirodo jau su pilkais balsvais snapų pamatais. Dalis kovų vis dėlto lieka žiemoti Lietuvoje ir net per didžiausius šalčius vieną kitą egzempliorių galima

matyti mišriuose varnų bei kuosų būriuose. Iš keturių Lietuvoje apžieduotų kovų vienas beveik po ketverių, vienas po dvejų ir vienas po metų buvo surasti žiedavimo apylinkėse, o vienas po dvejų metų nušautas apie 30 *km* nuo žiedavimo vietos; visi surasti vasarą. Iš to galima daryti išvadą, kad kovai gana tiksliai grįžta į vietą, kur išsiperėjo. Kiti trys Lietuvoje žieduoti kovai rasti: du Prancūzijoje, vienas Anglijoje; pastarasis buvo ten jau spalio mėn. 29 dieną, o Prancūzijoje vienas nušautas sausio pirmą dieną; kitas kovo mėnesį (diena nepranešta). Prancūzijoje žiemą iš Europos rytų kraštų susirenka aibės kovų, ir didžiausi jų būriai slankioja po laukus, maitindamiesi javų daigais; tuo nusiskundžia Prancūzijos žemės ūkio tyrimo įstaigos.

Kovai pavasarį atskrenda anksčiau ar vėliau, priklausomai nuo oro; masiškai pasirodo paprastai pirmoje kovo mėn. dekadoje. Kartais jie nukenčia nuo šalčio ir sniego. Taip buvo 1959 m. balandžio mėn. 20 ir 21 dienomis, kai sniego danga buvo 20 *cm*, o vietomis storesnės pusnys. Vilniaus apylinkių laukuose, prie pat Vingio parko P. Lekevičius rado 34 kovus, iš kurių 6 buvo vos gyvi, o 28 nebegyvi. Išskrodus pasirodė, kad visų jų skilviai buvo tušti. Iš jų, buvo tik du patinai, o visos kitos patelės. Dešimties patelių buvo jau susiformavę kiaušiniai su lukštu, kitų — užaugę ovocitai. Visi tie paukščiai buvo rasti maždaug vieno hektaro žemės plote.

Rudens traukimas esti ilgesnis, negu pavasarį. Jau rugsėjo mėn. antroje pusėje ir spalio mėn. pradžioje, ypač gražiais rytais, galima matyti kovų virtines, traukiančias pietvakarių kryptimi.

Apie kovą mūsų valstiečiai nėra geros nuomonės, nes įsitikinę, kad jų būriai tam ir lankąsi laukuose, kad rinktų javų grūdus bei daigus. Turime pripažinti, kad iš dalies taip ir yra. Vos spėja valstietis pasėti savo kviečius ar miežius, o jau kažin iš kur atsibasčiusi kovų gauja nusileidžia į šviežiai užakėtą lauką. Todėl kai kur, ypač Suvalkijoje, valstiečiai, lyg susitarę, sėdavo pavasarį javus vienu laiku, kad kovai nesusispiestų viename lauke. Kai kada kovai sukapoja kopūstų galvas, ieškodami ten peteliškės *Mamestra brassicae* vikšrų, bet reikia pripažinti, neliečia sveikų didelių galvų. Taip pat gali kenkti aguonoms, nes labai mėgsta jų grūdus ir dėl to prakapoja jų galvas. Apie kovų daromą žalą sodams jau kalbėjome.

Naujesniais laikais, lygiai kaip ir varnos, nuosekliai ištirta kovo mityba. Šių tyrimų išvada — svarbiausias kovo maistas įvairūs vabzdžiai ir jų vikšrai (vyrauja: karkvabaliai, drambliukai, sprakšiai, pelėdgalviai *(Plusia gamma)*, be to, nemaža pelių. Kovas turi mažiau plėšikiškų palinkimų, negu pilkoji varna, ir tik retkarčiais plėšia paukščių lizdus. Apskritai yra nuomonė, kad kovas, bent žemės ūkio atžvilgiu, yra daugiau naudingas, negu žalingas paukštis (Formozov, Blagosklonov, 1950, Malčevski, 1951).

Jis labiau pasitiki žmogumi, negu varna, todėl prieiti jį šūvio atstumu ir nušauti — nesunku. Lietuvoje retai juos kas medžioja, bet Vakarų Europos kraštuose, Vokietijoje ir Prancūzijoje, kovai medžiojami dėl

kepsnio. Ypač jauni, ką tik iš lizdo išskridę paukščiai, tinkamai paruošti, esą labai skanūs. Vokiečiai Lietuvoje okupacijos metais daug jų sunaudodavo šiam reikalui, bet ir mūsų žmonės, pvz. Lampėdžių (kur kasmet peri didelė kovų kolonija) gyventojai, elgiasi panašiai. Praėjusio šimtmečio pirmoje pusėje Tyzenhauzo preparatorius Skinderis mini kovų koloniją Dauguvos saloje ties Druja, kur kasmet jų būdavo taip daug, jog Drujos vienuoliai, kuriems ši sala priklausė, marinuodavo jauniklius ir senius sau ir kitiems vienuolynams.

Kovą nesunku prijaukinti, ypač jauną, iš lizdo paimtą paukščiuką. Jis, laikomas visiškoje laisvėje, prisilaiko savo kiemo ir gerai pažįsta tuos žmones, kurie jį globoja; kartais pramoksta tarti kai kuriuos žodžius.

Kuosa. Kniaukė. Kovukas. *Coloeus monedula* (L.)

XX pav.

Est. *hakk.* Latv. *kovarnis.* Lenk. *kawka.* Rus. *galka.* Vok. *Dohle.*

Jų yra keturi porūšiai Europos vakaruose *C. m. monedula* L. ir *C. m. spermologus* (Vieillot), pastarasis gyvena į rytus nuo Vyslos. Dar toliau į rytus (nuo rytinės Rytprūsių dalies) *C. m. soemmeringii* Fisch. (=*collaris*) pažymėtinas ryškiomis baltomis dėmėmis kaklo šonuose; šiam porūšiui priklauso Lietuvos kuosos. Į rytus nuo Baikalo gyvena porūšis *C. m. davuricus* Pall. su balta kūno apačia.

Kuosa yra nedaug mažesnė už naminį karvelį, o kadangi iš polėkio taip pat į jį panaši, tai iš toli lengva juos supainioti. Kuosos viršutinė kūno dalis juoda su melsvai raudonu žvilgesiu. Viršugalvyje ryški juoda kepuraitė; kaklas mažiau ar daugiau pilkos spalvos, o jo šonuose, ypačiai patinų, balsva dėmė. Kūno apačia tamsiai pilkos spalvos. Kojos ir snapas juodi. Rainutės senų paukščių balsvos, jauniklių — durpinės. Patelė yra truputį mažesnė; jos spalvos blankesnės ir žvilgesys ne toks ryškus. Jaunikliai žvilga dar mažiau; be to, jų nugara tamsesnė.

Matai: kūno ilgis apie 340 *mm*, sparnų tarpugalis apie 680 *mm*, suglausto sparno ilgis 5 patinų, nušautų III.15—VI.9 d., 232—246 *mm.*; 6 patelių, nušautų III.23—VI.28 d., 219—230 *mm.* Svoris 2 patinų: 240, 246 *g*; 4 patelių — 218—238 *g.*

Kuosos geografinis išplitimas apima Europą iki 65—66° šiaurėje, o Sibire iki 60°, rytuose penkiais geografiniais laipsniais peržengia Jenisiejų. Pietuose siekia Balkanų pusiasalį, Mažąją Aziją, Iraną, Kašmyrą, Ladaką ir Tibetą. Tačiau jau Vidurinėje Azijoje aptinkama retai. Vakarų Europos kraštuose kuosa yra sėslus paukštis; taip yra, pvz., Anglijoje, bet toliau į rytus ji yra paukštis keleivis, ir žiemos praleisti traukia į vakarų kraštus. Toliausiai nuskridusi Rytprūsių kuosa žiemą buvo rasta tik 420 *km* nuo gimtinės. Lietuvos kuosos nukeliauja daug toliau, žiemą praleidžia vakarinėje Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje ir Prancūzijoje. Šešios jaunos kuosos, apžieduotos įvairiose Lietuvos

vietose, nuskrido 760, 831, 1200, 1750, 1900 ir 1950 km. Tačiau pas mus žiemoja daug kuosų, galime net pasakyti, kad Lietuvoje žiemą jų pilni miestai ir, žinoma, jų tarpe neabejotinai yra ir vietoje išsiperėjusių paukščių; apie tai galima spręsti iš ženklintų paukščių. Manoma, kad daugiausia pasilieka žiemoti seni paukščiai.

Tarybų Sąjungoje kuosos nepaprastai paplitusios, galima sakyti, net būdingi paukščiai, ypačiai miestuose. Įdomi geografinė rasė — *C. m. davuricus* su balta kūno apačia. Žiemai nuskrenda iki pietinės Kinijos ir Taivanio (Formozos) salos.

Lietuvoje kuosa yra visur paprastas paukštis; ypačiai miestuose šių paukščių netrūksta, net ir vasarą, kai varnos iš jų išskrenda. Latvijoje ir Estijoje taip pat kuosų labai gausu. Pasak Tačanovskio, Lenkijoje ne visur vienodai jų gausu; pvz., neperi Varšuvoje, bet užtat apsčiai peri Krokuvoje.

Tai guvus, vikrus ir neramus paukštis; jis labai mėgsta savo viengenčių draugiją ir, jei neranda kitų kuosų, noriai prisiplaka prie varnų, kovų, net ir varnėnų. Kadangi ji nevengia žmogaus ir dažnai apsigyvena sodybose, o žiemą ir šiaip laiką praleidžia kiemuose, ją stebėti labai lengva,— tuo labiau, kad ji nepaprastai pasitiki žmogumi. Nors ji neryškių spalvų, bet pilkas apdaras su juoda kepuraite viršugalvyje, grakštūs judesiai daro malonų įspūdį. Taip pat ir jos balsas nėra nemalonus, šiaip ar taip malonesnis, negu varnos, kovo ir kitų jos giminaičių. Ji daug vaikščioja, domisi rastais daiktais, čiupinėja ir vartalioja juos savo snapu. Mėgsta patupėti ant atsikišusios sausos šakos, stogo kraigo, bokštų. Kur tik vaikščioja ar tupi viena kuosa, pamatysi ir kitą, nes abu porelės nariai labai sugyvena ir persiskiria tik trumpam akimirksniui. Jų polėkis yra greitas, bent daug greitesnis, negu varnos ir kovų, tad kuosų grupė visuomet juos pralenkia. Jos su mielu noru žaidžia ore, sukdamos ratus, gainiodamos viena kitą, mėgsta suktis apie bokštus ir kitus aukštus daiktus, kaskart nutūpdamos aukščiausioje jų vietoje, bet vos tik nutupia, kita nustumia ją ir užima jos vietą, tą patį tuojau padaro trečia ir t. t.

Nakvoja dideliais būriais, dažnai su varnomis, ir tam pasirenka nedidelius miškelius, o dar labiau miesto parkus ar net atskirus didelius medžius ir aukštų pastatų stogus. Pavyzdžiui, Kaune jos ypač mėgsta nakvoti miesto sode ir keliuose senuose topoliuose viduryje miesto. Neapsakomas klegesys viešpatauja ten vakare, kol jos dar nemiega ir ginčijasi dėl patogesnės vietos, o visa medžio viršūnė atrodo juoda nuo tirštai aptūpusios jų masės. Jos veiklios iki vėlyvo vakaro ir ryte pabudusios anksti kelia triukšmą dar visiškoje tamsoje.

Dar labiau, negu žmogumi, pasitiki jos gyvuliais, ypač naminiais. Nepaiso šunų arba net, lygiai kaip varnos, stebi šunį, graužiantį kaulą, kad tinkamu momentu atimtų iš jo. Jos puikiai supranta, kad kiaulės, avys, raguočiai ir arkliai yra joms nepavojingi padarai, tad neretai ganyklose galima matyti vieną ar porą kuosų, tupinčių ant gyvulio nugaros, net galvos, ir ramiai tvarkančių savo plunksnas. Atrodo, kad

rytų kraštuose kuosos dar labiau sugyvena su žmogumi ir gyvuliais. Rusijos šiaurės miestuose pavasarį esu matęs kuosas, tupinčias ant arklių ir pešiojančias jų plaukus. Kaskart atskrisdavo vienas kitas paukštis ir, pripešiojęs pilną snapą plaukų, nuskrisdavo į lizdą. Vietinė, nedidelė, bet labai gauruota arklio veislė *viatka* pateikdavo kuosoms puikios medžiagos lizdui iškloti. Kitą sykį irgi Rusijos šiaurėje esu matęs tokį vaizdą: kuosa, nutūpusi ant arklio, prieidavo prie jo uodegos, paskui įsikabinusi į ją nagais, nurinkdavo įsikibusius prie išeinamosios angos musių *Gastrophilus* vikšrus.

Išskrendančios kuosos rudenį sudaro impozantišką vaizdą. Būriai iš daugelio šimtų paukščių, kartais susimaišiusių su varnomis ir kovais, nesibaigiančia virtine traukia į pietvakarius. Aptikę tinkamą vietą, dažniausiai pievą, jie sustoja pasilsėti ir palesinėti. Po tokio jų apsilankymo visa pieva lieka išknaisiota, nes ten kuosos medžioja velėnoje pasislėpusias vabzdžių lerves. Dar spalio mėn. traukiančių kuosų pulkai buvo stebimi Ventės Rage. Pastebimas taip pat nors, gal būt, ne taip ryškiai ir pavasarinis kuosų traukimas. Dažniausiai jis stebimas anksti rytą, vos saulei patekėjus. Neretai jos traukia tokioje aukštumoje, jog paukščiai atrodo lyg nežymūs juodi krisleliai mėlyname danguje. Tuomet galima pastebėti, kad atskiros jų populiacijos traukia atskirais būriais. Kurioms populiacijoms priklauso pirmieji būriai, sunku pasakyti. Gal būt, jie susideda iš paukščių, žiemą praleidusių toliausiai pietuose, ir dabar grįžtančių į tolimąją šiaurę. Mūsų krašte tai pastebima jau vasario mėn. 2—3 dekadoje. Tačiau tuo metu neretai dar grįžta stiprūs šalčiai, ir kuosų būriai pasuka atgal. Pavasario traukimas užtrunka iki balandžio pirmųjų dienų. Tuo metu, kai į šiaurę traukia nesuskaitomi kuosų pulkai, jų dar pilna mūsų miesteliuose, reikia manyti, kad tai populiacijos, praleidusios žiemą Lietuvoje. Tačiau tikriausiai tai ne viena populiacija, nes neužilgo dalis šių kuosų susiburia ir patraukia į šiaurę. Tuo tarpu vietoje pasilieka dar viena grupė paukščių, kurie čia žiemojo, arba jau sugrįžo iš Vakarų Europos. Tai tikros to miestelio šeimininkės jos pažįsta čia kiekvieną namą, kiekvieną kaminą, ypač turgaus aikštę ir šiukšlynus. Kai jų viengentės ryžtingai skuba į savo tolimąją šiaurės gimtinę, mūsiškės kuosos, susiskirsčiusios porelėmis, šildosi prieš pavasario saulutę, tupėdamos ant namų kraigo, nusileidžia į kiemą, kur ieško medžiagos lizdui krauti.

Kuosos maistas yra labai įvairus, kaip ir kitų šios šeimos paukščių. Didesnė maisto dalis susideda iš įvairių vabzdžių, jų vikšrų ir perų, taip pat kirmėlių, ypač sliekų. Todėl jos dažnai nutupia pievose, ypač traukimo metu pavasarį ir rudenį, ir ten, badydamos snapu velėną ir raudamos žoles, renka vikšrus. Jos nelesa dvėselienos, bet žiemą, bado verčiamos, mielu noru lankosi šiukšlynuose ir neatsisako nuo rastos skerdienos likučių, paukščių žarnų ir kitokio gyvūninio maisto. Jos sunaikina daug pelių, mėgsta paukščių kiaušinius ir net jaunus paukščiukus. Inkiluose perintiems paukščiams, pvz., varnėnams, jos padaro skriaudos: kai tik paukščiukai paauga tiek, kad gali pasistiepti, jog

pasiimtų senių atneštą lesalą, kiša galvas pro inkilo plyšį; kuosos, kaip ir šarkos, naudojasi tuo ir pasigrobia jaunus paukščiukus. Prisikabinusios prie inkilo, jos kiša vidun galvą, o jauni varnėnai, manydami, kad atskrido jų tėvai, pasistiepia jų pasitikti, kuosai tik to ir reikia: vieną po kito išvelka iš lizdo jaunus paukščiukus.

Iš augalinio maisto kuosos lesa visokius grūdus, kviečius, miežius, avižas; iš pastarųjų jos išaižo branduolį. Mėgsta jos visokius vaisius, vyšnias, trešnes, slyvas, o žiemą noriai lesa šermukšnius ir kartais įsivelia į kilpas, paruoštas svirbeliams gaudyti. T. Zubavičius atkreipė dėmesį, kad tinkamu laikotarpiu kuosos sulesa daug skėčių, ką tik prasikalusių iš nimfos apsiausto. Žuvinto ežere gyvena jų daugybė (ypač *Libellula quadrimaculata*) ir birželio mėn. jų nimfos masiškai virsta suaugusia stadija. Tuomet visa pakrančių žolė jomis aplipusi ir čia minta daugybė paukščių, taip pat kuosos. Kuosos, kaip varnos ir kovai, lesa peržiemojusias arimuose bulves. Jos apžiūrinėja vaismedžių ir topolių susuktus lapus ir sulesa ten rastus vikšrus *(Tortricidae)*.

Kuosos peri kolonijomis, tačiau netokiomis tirštomis kaip kovai, o neretai pasitaiko ir pavienių lizdų. Jos nesuka atvirų lizdų, bet naudojasi visokios rūšies užunarviais, uoksais. Lietuvoje apsigyvena nedideliuose miškeliuose, ypač senuose alksnynuose, arba pasirenka pavienius senus medžius arti miestų, sodybų ir parkuose. Labai daug jų peri miestuose, kur bokštuose ir senuose mūruose randa vietų paslėpti lizdams. Mėgsta ji ir kaminus, kurie patogūs ir tuo, kad vasarą daugelis jų neveikia. Nevengia inkilų ir neretai įgrysta asmenims, kurie iškabina juos vertingesniems paukščiams, pvz.: žalvarniams, kukučiams, karveliams uldukams. Aprašyti atsitikimai, kad kuosos perėdavo kovų kolonijoje, įsitaisydamos tarp dviejų susiglaudusių lizdų, o kartais gandralizdžio apačioje.

Porelės susidaro daug anksčiau, prieš veisimosi laiką. Atrodo, kad jaunikliai susiporuoja jau pirmųjų gyvenimo metų rudenį, gal būt, rugpiūčio mėnesį ir porelės gyvena kartu daugelį metų, gal ir visą gyvenimą. Jau antraisiais metais jaunikliai veisiasi, bet pradeda vėliau, negu seni paukščiai. Abu porelės nariai nenutolsta vienas nuo kito, drauge ieško maisto, susiglaudę ilsisi ant kokios nors pakilumos, kasinėja vienas kitam kaklą, galvą, o jei vienas nuskrenda ir kitas tuoj pasileidžia iš paskos.

Lizdą krauti pradeda kovo pabaigoje ir tuomet dažnai patinai pešasi dėl uokso ar kitos tinkamos lizdavietės. Patinai smarkiai kaunasi, susikabinę net nukrinta ant žemės, o tuo tarpu būrys jų draugų stebi kautynes iš medžio ir krykščia.

Lizdo medžiaga — tai truputis šiaudų, šakų, plaukų ir plunksnų. Pasak T. Zubavičiaus, jos panaudoja ir medžių žievės atplaišas, kurias atsiplėšia pačios, įsikabinusios snapu ir atsirėmusios kojomis, o jeigu taip atplėšti nepajėgia, nuskrenda. Kiaušinių esti nuo 3 iki 6, bet dažniausiai 5—6; jie dedami balandžio pabaigoje kas 24 valandas. Pagrindinė spalva šviesiai melsva su vidutinio dydžio gelsvai juosvos spalvos taškeliais;

BALTNUGARIS GENYS

RIEŠUTINĖ

tarp jų yra dėmės neaiškiais kontūrais, lyg įsisunkusios į lukštą. Retkarčiais pasitaiko ir nedėmėtų kiaušinių. Matai: 33×25,3 *mm* šviežiai padėtų 6 kiaušinių svoris, 10,8—13,5 g. Rodos, kad peri tik patelė, nebent patinas tik retkarčiais ją pavaduoja. Peri 17—18 dienų. Pasak T. Zubavičiaus, nuo 1939 iki 1942 metų pirmieji kiaušiniai rasti IV.19, IV.28, IV.25 d. Vėliau irgi apytikriai tomis pačiomis dienomis. Prasikalę jaunikliai matyti V.4 d., išskridę — IV.16.

Patinas lesina perinčią patelę, ir, kai abu paukščiai atsiduria uokse, girdimas savotiškas tylus patelės klegesys. Jaunikliai užtrunka lizde apie mėnesį, bet jei uoksas būna ankštas, išrėplioja prieš laiką ir todėl dažnai žūva. Rodos, kad iš pradžios seniai maitina vaikus susmulkintu maistu, o vėliau šis maistas ne taip rūpestingai paruošiamas. Jis nešamas žiočių maiše ir sumaišomas su seilėmis. Jaunikliai, apleidę lizdą, ilgą laiką neatsiskiria nuo senių.

Dėl to, kad kuosos peri ankštuose užunarviuose, jų plunksnos, ypač plasnojamosios ir vairuojamosios, tiek susidėvi, kad paukštis vos bepaskrenda. Tokių sužalotų kuosų dažnai galima pamatyti Kaune tuo laiku, kai jaunikliai pradeda apleisti lizdus. T. Zubavičius aprašo kai kuriuos įdomius momentus iš kuosų perėjimo laikotarpio. Kuosos uokse nenakvoja, kol nesudėti kiaušiniai, bet, padėjusi pirmą kiaušinį, jau budi prie uokso angos, o temstant smunka į vidų. Perėti pradeda, padėjusios 3—4 kiaušinius. Patelei perint, patinukas atneša maistą apytikriai kas 16—20 minučių; patelė patiną pasitinka prie lizdo, arba jis įlenda į uoksą ir palesina patelę viduje.

Kuosoms būdinga, kad neperintieji paukščiai braunasi prie svetimų vaikų. Jos ne tik stengiasi įlįsti į uoksą, bet neša ir maistą, kad palesintų jauniklius, tačiau lizdo savininkai jas nuveja. Iš šešių kiaušinių paprastai išsirita 3—4 jaunikliai kartais 5. Šeštasis labai retai.

Nelaisvėje kuosa labai jauki, ne tik jauniklė, bet ir senas paukštis, ypačiai jei laikoma didesnėje patalpoje, pvz. kambaryje. Ji greit susiranda tinkamiausią vietą nakvynei, ima bet kokį maistą, žaidžia smulkiais, ypač margais, daiktais; apskritai priklauso prie maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių. Išleista į kiemą nepabėga.

Šarka. *Pica pica* (L.)

XXI, XXII pav.

Est. *harakas.* Latv. *žagata.* Lenk. *sroka.* Rus. *soroka.* Vok. *Elster.*

Šarka sudaro daugybę porūšių. Lietuvoje gyvena nominalus porūšis *P. p. pica* (L.), bet jau Latvijoje ir toliau į šiaurę aptinkama šiek tiek didesnė forma *P. p. fennorum* Lönnberg.

Šarka yra vienas paprasčiausių ir visiems žinomų paukščių. Nors jos plunksnos tik dviejų spalvų — juodos ir baltos — vis tik ji yra gražus bei grakštus paukštis ir todėl naudojasi žmonių palankumu (nors ir nepelnytu).

Jos apatinė kūno dalis ir pečių plunksnos baltos, tos pačios spalvos vidinės plasnojamųjų plunksnų vėtyklės; antuodegis pilkai balsvas. Visos kitos kūno dalys juodos, vietomis pasižymi puikiu metalo žvilgėjimu su mėlynu ir žaliu atspalviu. Snapas ir kojos juodos, rainutės tamsiai durpinės spalvos.

Matai: ilgis patino apie 455 *mm*, patelės apie 435 *mm*, sparnų tarpugalis apie 575 *mm*, Lietuvoje gyvenančių šarkų sparno ilgis 10 patinų 184—203 *mm*, 11 patelių 180—193 *mm*. Svoris 3 patinų 211—235 g, šešių patelių 179—211 g.

Šarka gyvena visame paletarktiniame regione, už jo ribų — pietinėje Kinijoje, Indokinijos šiaurėje, Birmoje ir vakarinėje Š. Amerikos dalyje nuo Aliaskos iki Naujosios Meksikos ir Kalifornijos.

Lietuvoje paprastas paukštis, tačiau vienur pasitaiko gausiau, kitur rečiau. Labai paprasta Kauno ir Vilniaus apylinkėse ir apie Kapsuką, Alytų, bet daug retesnė pietinėje smiltingoje Dzūkijoje, kaip antai, apie Merkinę, Varėną, Marcinkonis. Gudų Girioje visai jos nemačiau. Man atrodo, kad ji daugelyje Lietuvos vietų labai pagausėjo per pastaruosius 50 metų; ypač tai galiu pasakyti apie Lydos rajoną, ir tą patį girdėjau apie Alytaus rajoną. Tai sėslus paukštis. Mūsų apžieduotos šarkos po kelių metų buvo nušautos artimiausiose žiedavimo apylinkėse ir ne toliau kaip už 19 kilometrų.

Tur būt, nė vieną mūsų paukštį nėra taip lengva pažinti, net iš toli, kaip šarką. Pažinti padeda jos ryškios spalvos, ilga uodega, būdingi judesiai, kai ji, kilnodama uodegą, šokinėja ant žemės savotiškais šuoliais. Nesunku ją pažinti ore, nes dėl trumpų sparnų jos polėkis negreitas, ypač jeigu kliudo vėjas. Tuomet ji, nepajėgdama nugalėti vėjo, suglaudusi sparnus, įstriža linija nusileidžia į artimiausią medį ar krūmą. Kartais ji moka pakibti ore, norėdama geriau įsižiūrėti pastebėtą dvėselieną, plėšrų paukštį, katę ir ką kitą. Ji yra labai šneki, todėl visi gerai pažįsta jos balsą, kiek panašų į šak-šak-šak arba če-če-če, be to, ypač poravimosi metu, girdėti tylus klegesys su švilpiamais tonais. Tačiau kur reikia, ji moka tylėti, pvz. ten, kur yra jos lizdas su kiaušiniais ar vaikais. Neretai šarkų lizdas esti visai arti nuo žmogaus gyvenamo namo, bet vis tiek jos nei balsu, nei pasirodymu neišduoda paslapties, ir tik rudenį, kai nubyra lapai, nustebęs pamatai lizdą. Šarka, kaip ir varna, atidžiai išstudijuoja žmogų, žino jo papročius ir atspėja blogus sumanymus. Bet už varną yra dar gudresnė ir, kur reikia, atsargesnė. Kieme ji jaučiasi savo gaivale; ji nepaiso naminių gyvulių, šunų ir paukščių, nebijo valstiečių, ypač moterų, ir vos pasitraukia joms iš kelio, kai jos eina į trobą ar į klojimą. Jos įžūlumas išauga iki to, kad ji skrenda į vištidę patikrinti dedančių vištų ir pasivogti kiaušinio. Ji mėgsta nutūpti ant kiaulės nugaros ir pautėliauti. Ji dažnai lesa iš vieno lovio su vištomis. Tačiau visa tai trunka tol, kol neištinka jos nelaimė — kol į ją nešaunama. Po to užtenka pradaryti namo duris, ar net langelį, ir visos šarkos pasileidžia skristi. Medžioti jas ne visai lengva ir paprastai

lengvai nušaunama tik viena, o po to kitos pasidaro labai atsargios ir per šūvį neprisileidžia. Visos šarkos būdo savybės teisingai išreikštos trimis Nilsono žodžiais: *sagax, loquax, furax* (atsargus, šnekus, vagišius).

Šarkos greit sužino apie kiekvieną miško įvykį ir tuojau plačiai apie tai skelbia. Įlindęs į kilpą kiškis, nusinuodijusi lapė, nusibaigęs nuo šūvio šernas, vanagas, pagavęs karvelį ir nutūpęs patogioje vietoje, kad jį sudorotų, tupinti eglės tankumyne pelėda — visa tai šarkoms sensacija, nepaliaujamu klegesiu skelbiama. Nepaisant jų landumo, pagauti šarką kilpomis ar spąstais labai sunku, nes jos gerai moka įvertinti pavojingus joms daiktus. Auginamos namie, šarkos vaizdžiai parodo savo gudrumą, o jų šnekumas dar praturtėja, nes jos pramoksta tarti žodžius ir net trumpus sakinius. Su šia būkle jos tiek apsipranta, kad iš laisvės grįžta ne tik į namus, bet dargi į narvą. Apskritai jos yra labai įdomios, bet nemalonios tuo, kad vagia ir slepia visokius smulkius, ypač ryškių spalvų daiktus, o kartais parneša laimikį ir iš kitų namų.

Vasarą pagrindinį šarkos maistą sudaro vabzdžiai (ypač daug rasdavau smulkių *Carabidae* šeimos vabalų), be to, sliekai ir kitos kirmėlės, dažnai pelės. Jos noriai lesa visokius vaisius, braškes, žemuoges, minkštas kriaušes, trešnes, o vėlai rudenį ir žiemą šermukšnes ir putinus (pasak Tačanovskio). Žiemą jos dažniau artinasi prie žmogaus sodybų ir minta visokiomis atmatomis, ne tik gyvūninio, bet ir augalinio pobūdžio; net virtos daržovės, kaip bulvės ir kt., sudaro tuomet jų maistą. Bet ypač mėgsta jos mėsą ir drauge su varnomis ir krankliais uoliai lankosi prie dvėselienos. Grūdus lesa tik bado verčiamos. Pavasarį, kai ima perėti smulkūs paukščiai, šarkos uoliai ieško jų lizdų, išgeria kiaušinius ir sulesa vaikus. Jos nepaprastai gabios net didžiausiame tankumyne, pvz. karpytose gyvatvorėse, susirasti lizdus ir išplėšti juos. Tad maži paukščiai, gerai žinodami tą savo priešą, smarkiai nerimauja ir kelia triukšmą, jam artinantis. Labiausiai nukenčia tie paukščiai, kurių lizdai yra dideli, be to, blogai slepiami, kaip strazdo giesmininko. Nustačiau, kad ten, kur daug šarkų ir kasmet apsigyvena nemaža strazdų, visa pirmoji strazdų vada esti šarkų ir kėkštų sunaikinama; taip pat sunaikinama didelė dalis antrosios vados. Apie šarkos (ir kėkšto) apsilankymą liudija vien kiaušinių lukštai po lizdu. Didokas lizdas, ryškiai žydros spalvos kiaušiniai sudaro šarkai gerą taikinį. Esama duomenų, kad šarkos išplėšia net kurapkų ir laukinių ančių lizdus, užmuša jų jauniklius, be to, gerai žinoma, kad jos padaro žalos ir naminiams paukščiams. Medžioklės ūkyje šarkos nekenčiamos ir daugelyje kraštų mokamos premijos už jų naikinimą. Ne mažiau jos yra žalingos sodų ūkiams, nes sunaikina daug naudingų paukštelių.

Atrodo, kad šarkų poros yra tokios pat patvarios, kaip ir kuosų, bet neturime dar duomenų, kada šios poros susidaro; šiaip ar taip, retai pamatysi pavienę šarką, o vis porą. Mūsų krašto šarkos savo lizdams dažniausiai pasirenka nelabai aukštus, bet tankius medžius. Mėgstamiausia vieta — aukšti, tankūs karklynai, kuriais dažnai apaugę mūsų upių pakraščiai; bet dažnai peri nedideliuose karklynuose viduryje laukų, taip

pat soduose, kartais visiškai arti gyvenamojo namo. Neretai peri karpomose eglių gyvatvorėse ir didelėse žagarų krūvose. Prie lizdo porelė laikosi labai tyliai, neišsiduodama, tad žmogus dažnai net neįtaria, esant ten lizdą, tik rudenį, nukritus lapams, nustemba pamatęs jį. Esančiais duomenimis, lizdą suka patinas ir patelė. Jų lizdas — meniškas pastatas: jo pamatas sudėtas iš stambesnių žagarų, o ant jo molio sluoksnis, toliau pats patiesalas sudarytas dažniausiai iš ploniausių, rūpestingai parinktų šakelių, rečiau su plunksnų bei šerių priemaiša. Vidurys lizdo gilus, pusrutulio formos. Nuo kitų savo giminių šarka dar skiriasi tuo, kad jos lizdas iš viršaus esti apdengtas sausomis, dažniausiai dygiomis šakomis, tačiau taip, kad pro jas matyti lizdo vidurys. Šonuose paliekamos dvi angos, pro kurias paukštis gali įlįsti ir išlįsti. Perint šarkai, pro angą kyšo jos ilgoji uodega.

Balandžio mėnesiui įpusėjus, mūsų šarkos deda kiaušinius, kurių esti 6—7, rečiau 8 ir net iki 10. Kiaušinių vidutinis dydis — 33,5×25 *mm.* Pasak A. Navasaičio 11 kiaušinių maksimalus ilgis 36 *mm,* minimalus 29,5 *mm.* Maksimalus plotis 25 *mm,* minimalus — 23 *mm.* Svoris 7 kiaušinių — 7,9—8,5 *g.* Spalva šviesiai žalsva, su gana tankiais, smulkiais, netaisyklingos formos, durpinės spalvos taškais ir didesnėmis, į kevalą įsisunkusiomis dėmėmis. Peri vien patelė, ir tik trumpam laikui pavaduoja ją patinas. Perėti pradeda nuo pirmojo ar bent nuo pirmųjų kiaušinių ir peri 18—22 dienas. Išveda vaikus tik vieną kartą per metus, bet jei pirmoji vada sunaikinama, peri antrą kartą ir tuomet deda 4—5 kiaušinius. Jaunikliai lizde užtrunka 22—24 d.; paprastai jie labai skiriasi ūgiu. Netoli Raudondvario Nevėžio pakrančių žilvičiuose rastas visai užbaigtas, bet dar tuščias lizdas 1921.IV.2; kitas lizdas aptiktas Pajėsyje prie Kauno 1926.IV.24, jame buvo 1 kiaušinis.

Paaugus vaikams, ypač kai jie ruošiasi palikti lizdą, senių saugojimasis nebeturi reikšmės, nes jų vaikai ima triukšmauti, ypač tuo momentu, kai tėvai atneša jiems maistą; tuomet ir lizdą rasti lengviau.

Kėkštas. *Garrulus glandarius* (L.)

XXIII pav.

Est. *pasknäär.* Latv. *sīlis,* Lenk. *sojka.* Rus. *sojka.* Vok. *Eichelhäher.*

Jų yra daug porūšių. Didesnėje Europos dalyje iki Volgos ir Juodosios jūros gyvena porūšis *G. g. glandarius* (L.).

Šiek tiek už kuosą mažesnis kėkštas mūsų krašte yra paprastas, bet vis dėlto puošnus ir grakštus paukštis. Į akį krinta šie būdingi jo požymiai: sparno dengiamosios plunksnos mėlynos, baltai ir juodai dryžuotos; iš to susidaro puikus mėlynas plotas, matomas iš toli. Ne mažiau būdingas galvos apdaras, sudarytas iš ilgų ir gausių plunksnų, sudarančių nelyginant aukštą kuodą ar šalmą. Šiaip didesnė kūno dalis rusvai pilkos spalvos; viršugalvis balsvas su išilginiais juodais dryžiais, o po

akimi pailga juoda dėmė. Antuodegis baltas; vairuojamosios plunksnos juodos ir tik jų pamate neryškūs melsvi dryželiai. Plasnojamosios plunksnos juosvos su baltomis išorinėmis vėtyklėmis. Snapas juodas, kojos rago spalvos. Rainutės melsvai perlinės spalvos.

Matai: kūno ilgis apie 360 *mm*, sparnų tarpugalis apie 530 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų, nušautų V.1—V.23 d., 172—188 *mm*, 4 patelių, nušautų V.1—V.12 d., 160—176 *mm*. Svoris apie 170 *g*.

Kėkštas gyvena beveik visoje Europoje. Skandinavijoje iki 66°, Rusijoje, pasak Dementjevo, šiaurės riba nenustatyta (pasak kitų autorių — iki 63°), bet peri dar apie Onegos ežerą ir retkarčiais apie Archangelską. Toliau į rytus per visą Sibirą iki Usūrio krašto ir Sachalino gyvena skirtinga rasė *(G. g. brandtii* Eversmann), o Mongolija, Kaukazas ir Krymas taip pat turi savo rases. Vakaruose Italijoje, D. Britanijoje, Olandijoje, pietinėje Ispanijoje, Sardinijoje ir Kretoje aptinkamos visai skirtingos rasės (porūšiai).

Lietuvoje ir visuose kaimyniniuose kraštuose kėkštas yra labai paprastas paukštis; jis prisilaiko dažniausiai tankių spygliuočių miškų, bet rudenį, kai subręsta gilės, jis lankosi parkuose, soduose, kur tik yra ąžuolų. Tuomet susidaro jų padriki būriai, kurie bastosi po apylinkes, sustodami ten, kur tik apsčiau randa maisto. Jie tuomet yra nuostabiai nebaikštūs; iš to galima būtų spręsti, kad tai — atėjūnai iš šiaurės kraštų, neturėję dar reikalo su žmogumi. Šiaip kitu laiku jie daug baikštesni, ypač kai pastebi, kad persekiojami, bet, jei žmogus ramiai stovi, jie kartais prieina prie jo visai arti. Dideli kėkštų būriai, pasirodę rudenį, daro įspūdį, kad jie ruošiasi į tolimą kelionę. Dažniausiai taip nėra, bet vis dėlto minėtas kėkštų bastymasis kai kada įgyja tolesnio traukimo pobūdį. Antai Baltijos pajūryje ne kartą buvo stebėti tūkstantiniai būriai, slinkę vakarų kryptimi. Vieną kartą Pinsko kėkštas buvo sumedžiotas Čekoslovakijoje.

Kėkštų polėkis labai būdingas (šiaip panašus į juodosios meletos polėkį), negreitas, nelygus, ir atrodo, kad ši judėjimo priemonė sunkiai jam duodasi. Tad jie tik nenorom skrenda per didesnius plotus ir, kur tik pasitaiko patogi vieta, pvz.: miškelis, medis, krūmai, nutupia jų šakose ir riksmu paskelbia savo atvykimą. Paprastai skrenda jie ilga rikiuote, didoku atstumu vienas nuo kito. Kartais nei iš šio, nei iš to pasuka priešinga kryptimi; todėl žmonės sako, kad kėkštas pasukąs atgal pažiūrėti, kiek kelio jis nuskridęs. Ant žemės jis šokinėja dideliais šuoliais, mėgsta įvairias, kartais keistas pozas, rėkia, klega, murma visokiais balsais. Apskritai yra nenuorama, šnekus ir vikrus paukštis. Žiemą jie dažnai knaisiojasi sniege, gal būt, ieškodami pelių ar paslėptų gilių; nuo to palieka sniege piltuvo pavidalo duobutes. Šio darbo metu (pasak T. Zubavičiaus) dažnai užpuola juos vanagai. Jie, kaip ir šarkos, atidžiai stebi kiekvieną įvykį miške („miško milicija"), pvz.: pasirodžiusią lapę, katę ar kitą plėšrų žvėrelį, vanagą, pelėdą, kartais ir žmogų, ir tuoj paskelbia apie tai riksmu. Į tai atsiliepia ir sulekia kiti kėkštai, ir netrukus kyla didelis triukšmas. Jų balsai labai įvairūs: dažniausiai pakartotinai gir-

dimas stiprus čirškiantis reč-reč..., be to, jis kniaukia ilgai tęsiamu balsu, labai panašiai kaip suopis. Dar moka jis klegėti ir murmėti įvairiais balsais ir neretai pamėgdžioja kitų paukščių balsus, pvz.: gaidžio, vištos ir kt. Patino giesmė — įvairių garsų mišinys.

Visi gyvūnai, kuriuos tik gali nugalėti kėkštas, sudaro jo maistą; be to, ir augalinis maistas; pastarasis gal ir vyrauja. Ypačiai jo mėgstamos gilės (nuo jų ir lotyniškas pavadinimas — *glandarius*) ir ne tik mūsiškio ąžuolo, bet ir importuoto iš Amerikos ir sodinamo parkuose raudonojo ąžuolo *(Quercus borealis).* Mėgsta ir riešutus ir šių dviejų rūšių maisto pakanka jam visam rudeniui, dargi ir žiemai. Giles ir riešutus nešioja jie savo žiočių maiše, lygiai kaip kiti varnų šeimos paukščiai. Taip pat darosi jų atsargas, sukišdami juos į žievės plyšius ir į žemę. Tur būt, vėliau jie dažnai neberanda savo išteklių, ir tai miškininkai laiko tam tikrų jų nuopelnu, nes šiuo būdu platinami ąžuolai. Jie mėgsta taip pat visokius vaisius, ypač saldžius ir minkštus, pvz.: braškes, trešnes. Pats patyriau nemaža žalos, nes mūsų sodas yra miško kaimynystėje, kur daug kėkštų. Neretai jie nulesdavo visas trešnes. Nepadėdavo siūlai, kuriais apraizgydavau šakas, kaip patariama kai kuriuose sodininkystės vadovėliuose; taip pat nepadėdavo nušauti ir pakabinti kėkštai. Atskridęs kėkštas ramiai lesdavo uogas greta pakarto draugo. Keliuose medžiuose paeiliui nušoviau 11 kėkštų, ir vis atskrisdavo nauji. Mačiau taip pat juos lesant slyvas ypač ankstyvąsias. Iš javų lesa jie avižas, bet užvis labiausiai mėgsta žirnius ir kviečius, ir man teko matyti, kai jie, atskridę į gubas, aižė varpas. Daugiausia nemalonumų pridarydavo man kėkštai, plėšdami smulkius paukščių lizdus, naikindami jų kiaušinius ir jauniklius.

Miško tankmė, susipynusios, susiraizgiusios šakos, — kėkšto gaivalas, ir jo negreiti sparnai puikus susiekimo įrankis miško tankumyne. Jis kaip žiurkė neria tankumynan, karstosi tarp šakų, staiga pakyla iki medžių viršūnių arba sklandomu polėkiu gražiai nusileidžia ant žemės. Nuo jo žvalių akių sunkiai pasislėps bet kurio paukštelio lizdas. Kėkštas skriaudžia ir didesnius paukščius ir ne tik jų jauniklius, bet ir senius, nors iš tikrųjų kėkštai, turėdami maisto perteklių, taip sakant, smaližiauja, gaudydami mažus paukštelius ir išlesdami vien jų smegenis. Apie kėkštų gabumą surasti smulkių paukščių lizdus, vieną kartą turėjau progos pats įsitikinti. Aplink mūsų namus yra karpytų eglių gyvatvorė, mėgstama vieta smulkių paukščių, ypač čivylių, žaliukių. Vieną kartą pro langą pamačiau atskrendantį kėkštą ir iš karto pasineriantį į eglių tankumyną. Po minutės mačiau jį jau skrendantį su žaliukės vaiku snape. Tai kartojosi, kol visi žaliukės vaikai buvo išnešti.

Kėkštų pora visą žiemą gyvena gana nedidelėje vietovėje ir pavasarį čia pat peri. Atrodo, kad jie lytiškai subręsta jau antraisiais gyvenimo metais. Lizdus dažniausiai rasdavau jaunose pušyse ar eglėse 4—6 *m* aukštyje, bet kartais taip žemai, kad beveik ranka galima buvo pasiekti. Tačiau kiti autoriai teigia, kad lizdai kraunami ir aukštuose senuose medžiuose, lygiai spygliuočiuose, lygiai lapuočiuose. Pats lizdas gana plokščias; jo pamatas iš storesnių žagarėlių, toliau iš viržių ir kitų lanks-

tesnių augalų, o vidurys rūpestingai išklotas švelniomis šaknelėmis paprastai vieno kurio nors augalo. Pats guolis negilus.

Gegužės mėnesio pradžioje deda kiaušinius; jų esti 5—7. Pagrindinė spalva žalsvai melsva arba gelsvai balsva su tankiais smulkiais taškeliais ir dryželiais, durpinės ar gelsvos spalvos. Vieni kiaušiniai nuo to esti vienodai margi, kitų šis margumas bukajame gale yra rupesnis ir todėl susidaro tamsus žiedas. Kiaušinių forma atskiruose lizduose labai nevienoda: esti trumpų ir bukų kiaušinių, kituose lizduose jie pailgi, smailūs. Matai: 30,7×23 *mm*. Perėti pradeda nuo pirmojo kiaušinio; peri abu porelės nariai. Perintis paukštis tupi lizde labai patvariai, nepaisydamas pavojaus. Vieną kartą Gudų Girioje užėjęs jaunoje pušelėje apie 6 *m* aukštyje lizdą, užlipau prie pat jo ir, nepaisant to, kad medis siūbavo man lipant, perintis kėkštas tupėjo, iki buvo paimtas ranka. Pagautas smarkiai rėkė ir gnaibė ranką.

Mūsų duomenimis, kėkštų perėjimo datos: Gudų Girioje 1919.IV.18 aptiktas vienas lizdas su 5 kiaušiniais, kitas — su 7. Kamšos miške prie Kauno 1928.VI.17 apžiūrėtas lizdas jaunoje eglėje, maždaug 2 *m* nuo žemės; jame buvo dar visai maži vaikai, o VI.29 jie buvo jau visai suaugę ir turėjo tuoj išskristi. Iš kito lizdo Kamšos miške jaunikliai išskrido VI.28. A. Aleknavičius pateikia šiuos duomenis iš Lekėčių krašto: 1) V.11 eglėje 7 *m* aukštyje rastas lizdas su 7 kiaušiniais; V.23 lizde buvo ką tik išsiritę paukščiukai ir 2 kiaušiniai; V.26 buvo jau penki jaunikliai ir 1 kiaušinis; VI.4 lizde 4 vaikai padaiguoti, o vienas plikas; VI.9 lizdas tuščias. 2) VI.2 aptiktas lizdas eglaitėje 8 *m* aukštyje, jame buvo plunksnuoti jaunikliai, kurie VI.4 išskrido iš lizdo. 3) VI.11 pušyne kėkšto lizdą apdraskė varnos, lizde buvo 2 sveiki ir 2 prakapoti kiaušiniai.

Jaunikliai, imami iš lizdo, savotiškai mėšlungiškai susitraukia: įsikabina į lizdo dugną, prisimerkia ir pašiaušia viršugalvio plunksnas.

Praradęs pirmąją dėtį, kėkštas peri antrą kartą, bet tuomet esti tik 4 kiaušiniai. Šiaip peri 16—17 dienų. Jaunikliai lizde laikosi labai tyliai; iš pradžių seniai maitina juos vabzdžiais ir kirmėlėmis, paskui jaunais paukščiukais. Išskridę iš lizdo, jaunikliai kartu su seniais tuoj ima lankytis medžiuose, kur yra uogų, ir padaro sodams daug žalos.

Seni pagauti paukščiai blogai pakelia nelaisvę ir dažnai netrukus nusibaigia, bet jaunikliai greit apsipranta su nauja būkle, pasidaro visai jaukūs ir patraukia žmogaus akį grakščiais judesiais ir neramiu būdu. Lengvai pramoksta visokių garsų, žodžių. Miškininkai kėkštui priskiria tam tikrus nuopelnus už ąžuolo gilių platinimą. Tačiau tam pačiam miškui jis padaro daug žalos, išplėšdamas smulkių paukščių lizdus, ypač didelę duoklę paimdamas iš strazdo giesmininko.

Bene svarbiausias kėkšto priešas yra vištvanagis. Utenderferis (1952), ištyręs 317 vištvanagių lizdų, juose rado 1485 kėkštų likučius. Tai didelis šio vanago nuopelnas. Šiaip kėkštas irgi turi daug natūralių priešų, naikinančių jo kiaušinius ir jauniklius. Pasak Malčevskio (1959), iš jo stebėtų 16 lizdų, kuriuose buvo 96 kiaušiniai, užaugo tik 40% kėkštų jauniklių.

Riešutinė. Juodasis kėkštas. *Nucifraga caryocatactes* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *mänsak.* Latv. *riekstrozis, krēkis.* Lenk. *orzechówka.* Rus. *oriechovka.* Vok. *Tannenhäher.*

Europoje gyvena vienas porūšis *N. c. caryocatactes* (L.), Azijoje daug porūšių, iš jų vienas *N. c. macrorhynchos* Brehm kartais užplūsta Europos kraštus, jų tarpe ir Lietuvą.

Riešutinė yra maždaug kuosos dydžio paukštis, kurį dėl jo būdingo snapo ir plunksnų spalvos nesunku pažinti. Didesnė jos kūno dalis durpinės spalvos, išmarginta didelėmis baltomis dėmėmis. Viršugalvis degintos kavos spalvos, didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, taip pat juodos ir uodegos plunksnos, tik vairuojamųjų plunksnų galai balti. Snapas stiprus, juodos spalvos kaip ir kojos. Rainutės durpinės. Jaunikliai tokių pačių spalvų, tik jos netokios ryškios. Europinei rasei būdingas trumpesnis (44—47 *mm*) snapas ir trumpesnė balta juosta uodegos gale. Sibirinę rasę iš karto galima pažinti iš jos ilgesnio ir laibesnio snapo, kuris ilgesnis net už galvą (11 pav.), iki 51 *mm* ilgio ir dažniausiai iš platesnės baltos juostos uodegos gale.

a) *b)*

11 pav. Riešutinių snapai: *a* — europinės; *b* — sibirinės

Abiejų rasių matai: kūno ilgis apie 300 *mm*, sparnų tarpugalis apie 550 *mm*, suglausto sparno ilgis europinės rasės 4 patinų 170—179 *mm*, 4 patelių — 167—178 *mm*, sibirinės rasės 180—181 *mm*. Svoris šešių paukščių 136,5—175 *g*.

Europinės riešutinės rasės gyvena Skandinavijoje, Suomijoje, Pabaltijo kraštuose ir Vakarų Europoje (Vokietijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje ir net Pirėnuose), bet tik kalnuose, todėl galima manyti, kad čia ji reliktas ledynmečio laikų. Sibirinė rasė gyvena Sibiro taigos juostoje nuo Uralo iki Ochotsko jūros pakraščių, o pietuose siekia Altajų ir Sajaną. Perėjimo laikotarpiui pasibaigus, pasirodo ir kituose Sibiro kraštuose, o nederlingais metais nusibasto į europinę Tarybų Sąjungos dalį ir dargi toliau — į Vakarų Europą.

Europinių riešutinių pasitaiko Lietuvoje, bet negausiai; taip pat čia jų peri labai nedaug. Vasaros pradžioje, t. y. perėjimo metu, aptikdavau jų Kaišiadorių, Joniškio miškuose, Kamšos miške, Rūdninkų ir Gudų giriose. M. Želnys pranešė, kad jam buvo parodytas lizdas su paaugusiais vaikais 1926 m. gegužės mėn. pabaigoje, netoli Sargėnų. T. Zubavičiaus teigimu, peri Žaliojoje Girioje Panevėžio rajone. 1961.VI.7 Žaltyčio girininkijoje (Kapsuko rajone) šis stebėtojas kartu

su seniais rado ir iš lizdo išskridusius vaikus, o vėliau ir kitos vados vaikus. Tai įrodo, kad tame miške išveda vaikus net keletas riešutinių porų. Apskritai imant, riešutinės gausiausiai Lietuvoje pasirodo rudenį, kai bręsta riešutai, gal dėl to, kad tuomet atkeliauja jų daug iš šiaurės kraštų. Žiemą aptinkama jų daug rečiau. Iš artimų mums kraštų šių paukščių, nors ir nedaug, peri Kaliningrado srityje, ypač Ramintos girioje. Mažiau jų peri Goldapės, Pilkalnio, Darkiemio, Vėliavos apylinkėse. Pasak Tačanovskio, Lenkijoje neperi, bet šį kraštą aplanko vienais metais gausiau, kitais rečiau; daugiausia randama Augustavo krašte (t. y. Suvalkijoje). Latvijoje ir Estijoje paprastas paukštis. Sibirinė riešutinė, Dementjevo žodžiais, užplūsta vakarų kraštus tais metais, kai jos tėviškėje neuždera sibirinė pušis *(Pinus sibirica)*, kurios riešutukais ji maitinasi. Šių paukščių Lietuvoje ir Kaliningrado srityje buvo ypač gausu 1900, 1907, 1911, 1913, 1933 metų rudenį.

Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir kituose Europos kraštuose didelis riešutinių antplūdis buvo 1954 m. Tuomet vyravo sibirinė rasė. Jos buvo labai nebaikščios ir žmogų prisileisdavo dažnai per keletą žingsnių. Jų daug perskrido per Ventės Ragą. Ornitologas A. Vaitkevičius pasakojo, esą, jam stebint paukščių traukimą iš Ventės Rago bokšto, viena riešutinė nutūpusi ant jo peties. Ar po to šie paukščiai grįžta į savo tėviškę, neturima duomenų, bet vis dėlto galima manyti, kad ne, nes jie, kaip ir stepių vištelės, žūva neįprastame krašte, gal dėl maisto stokos, gal dėl kitų priežasčių. Iš tikrųjų plonas laibas šio paukščio snapas tinka vien sibirinės pušies sėkloms lukštenti, bet netinka riešutams, kurie Lietuvoje ir kituose Europos kraštuose gali būti jo maistu. Antra vertus, šie Sibiro atklydėliai, neturėję ligi šiol reikalo su žmogumi, atvykę į tirštai apgyventus Europos kraštus, yra nuostabiai nebaikštūs, ir be jokio vargo gali būti išmedžiojami.

Nuo savo artimo giminaičio — kėkšto — riešutinė skiriasi ramesniu būdu: ji nėra tokia vikri ir paslanki, ir kartais ilgą laiką nejudėdama praleidžia šakų tankumyne. Ji mėgsta tupėti medžių viršūnėje ir protarpiais leisti savo būdingą balsą: kerr-kerr-kerr... Patinas retkarčiais gieda tylią savotišką giesmelę, kažką panašaus į šarkos ir kuosos klegesį.

Riešutinės maistas beveik toks pat, kaip kėkšto, bet ji dar labiau mėgsta mėsą. Vasarą sulesa daug vabalų, žiogų, didelių skėčių, net bičių, vapsvų ir kamanių. Viename riešutinės skilvyje (Ventės Ragas) radome keletą didelių širšių *(Vespa crabro)*, prarytų ištisai su geluonimis. Ji labai mėgsta didelių miškinių vabalų (ilgaūsių ir kt.) vikšrus ir jiems paimti pasinaudoja savo stipriu snapu kaip geniai. Tarp kitko, ji vienu atžvilgiu yra panaši į varnėną, būtent, savo snapu, nelyginant skriestuvu, praskečia skylutes, plyšius. Ji yra toks pat plėšikas, kaip kėkštas, ir žudo jaunus paukštelius, peles ir kiaušinius. Rudenį lesa šermukšnių uogas ir obuolius, kriaušes, slyvas ne tiek dėl jų minkštimo, kiek dėl sėklų. Pušies cembra *(Pinus cembra)* stambūs riešutai yra riešutinės maistas; be to, ir gilės, bukų sėklos, ypač lazdynų riešutai. Lietuvoje rudenį

ji, ieškodama riešutų, dažnai apsilanko soduose, su lazdynų alėjomis. Kaip ir kiti šios šeimos paukščiai, ji dažnai prisirenka riešutų ar gilių į ryklės maišą ir pasileidžia į kelionę; tatai galima pastebėti net iš toli iš sustorėjusio kaklo. Tačanovskis rašo, kad vieną kartą F. Vaga, nušovęs riešutinę, jos maiše rado net 19 stambių riešutų. Kaip ir kėkštas ji turi paprotį slėpti maisto atsargą, pvz.: riešutus, giles, į visokius urvelius, į žemę, po samanomis ir kt. Tuo būdu jos išplatina ąžuolus, lazdynus. Nelaisvėje laikomos riešutinės tą patį daro su atliekamos mėsos gabaliukais, dargi pridengia juos pasitaikiusiu daiktu. Kietą maisto gabalą, pvz.: riešutą ar gilę, jos, panašiai kaip zylės, prilaiko tarp abiejų kojų ir kala snapu.

Iki nesenų laikų riešutinės veisimosi būdas buvo labai mažai žinomas; tik pastaruoju metu nustatyta, kad vidurinėje Europoje jau kovo mėnesio pirmojoje pusėje šis paukštis pradeda krauti lizdą, nors tuo laiku žemė esti dar po sniegu. Tą darbą atlieka abu poros nariai; jie nešioja daugiausia spygliuočių ir lapuočių nulaužtas šakeles. Iš paviršiaus lizdas panašus į varnos lizdą, kraunamas visuomet spygliuotyje, 4—10 *m* aukštyje, ant storos šakos arti kamieno, atrodo, visuomet įsaulio pusėje. Jame yra keturi sluoksniai: apatinis iš sausų žagarų, pakraščiuose gyvos beržo šakutės, toliau eina kerpių *(Usnea)* sluoksnis, bet kartais jo nebūna, paskui sutrūnijusios medienos sluoksnis (šiluminė izoliacija), viršutinis sluoksnis, t. y. pati gūžta, išklota minkštomis žolelėmis ir samanomis. Lizdo skersmuo apie 30 cm, gūžta 12—13,5 *cm*, gūžtos aukštis 6,5—8 *cm*, bendras lizdo aukštis 15—19 *cm*.

Lietuvoje neteko man aptikti riešutinės lizdo, bet turiu rimtų duomenų, kad ji čia peri, ypač šiaurinėje dalyje — Panevėžio ir Biržų rajonuose.

Dėtyje 2—3—4, labai retai 5 kiaušiniai. Dėti pradeda nuo kovo mėnesio pusės, bet kartais dar deda balandžio mėnesiui įpusėjus. Kiaušinių pagrindinė spalva šviesiai žalsva, kartais net balta, išmarginta labai smulkiais taškeliais, iš kurių paviršiniai esti žalsvi ar rusvi, o gilesni melsvai pilki, tankesni bukajame gale. Jų matai (Niethamer) 33,9×24,1 *mm*. Peri tik patelė, pradedant nuo pirmojo kiaušinio arba nuo dviejų, bet gal ir vėliau. Patinas peni perinčią patelę, atnešdamas jai maisto ryklės maiše; jam artinantis, patelė kartais išskrenda iš lizdo jo pasitikti. Peri 16 (?) dienų. Esti tik viena vaikų vada per metus. Patelė tupi lizde labai patvariai, tai yra būtina, esant dar žiemos orui ir neretai sniego pusnims. Lygiai seniai, lygiai ir jaunikliai laikosi prie lizdo labai tyliai. Apleidžia lizdą po 21—25 dienų.

Konkrečių duomenų apie riešutinės perėjimą Lietuvoje gavome 1962 m. Juos pateikė T. Zubavičius, remdamasis savo stebėjimais Buktos miške (Žaltyčio girininkijoje, Kapsuko rajone). Kovo mėn. 19 d. stebėtojas matė riešutinę, renkančią nuo žemės medžiagą lizdui ir nešančią į čia pat esamą eglelę. Kitą dieną apie vidudienį toje pačioje vietoje pastebėti besiporuojantys paukščiai. Kovo mėn. 22 d. buvo

sukrauta maždaug trečdalis lizdo. Lizdui buvo nešamos šaknelės, kerpės, plaušai. Kovo mėn. 24 d. abu poros nariai intensyviai dirbo, nešdami švelnią medžiagą, lizdo viduriui iškloti. Kovo mėn. 28 d. 10—12 val. buvo padėtas pirmas kiaušinis, o 29 d. antras. Kovo mėn. 30 d. 14 val. 45 min. trečio kiaušinio dar nebuvo; jis rastas sekančią dieną. Jau padėjus du kiaušinius, patelė juos šildė; pabaidyta grįždavo į lizdą, vos stebėtojui pasitraukus.

Trijų kiaušinių matai: 36,6×23,1 *mm;* 33,2×23,7 *mm;* 33,5×23,7 *mm.* Svoris: 9,25; 9,20; 9,20 *g.*

Balandžio mėn. 3 d. 11 val. 40 min. buvo stebėti besikeičią perintieji paukščiai. Tuo momentu buvo girdimas tylus karkiamas balsas.

Balandžio 17 d. 7 val. 30 min. rastas pirmas prasikalęs paukščiukas, tą pačią dieną 19 val. buvo išsiritę jau visi trys paukščiukai. Jie svėrė: 7,9; 7,9; 7,8 *g.* Panašiai kaip ir esant kiaušiniams, perintis paukštis grįždavo į lizdą, vos žmogui pasitraukus.

Balandžio mėn. 20 d. paukščiukai svėrė: 9,2; 10,5; 11 *g*
„ „ 22 „ „ „ 35; 37; 38 *g*
„ „ 26 „ „ „ 74; 82; 84 *g*
„ „ 29 „ „ „ 95; 102; 109 *g*
Gegužės mėn. 7 d. paukščiukai svėrė: 140; 146; 150 *g*

Gegužės mėn 10 d. jaunikliai apleido lizdą ir laikėsi artimame eglyne.

Lizdas buvo apie 30 metų amžiaus jaunuolyne, eglelėje, 4,7 *m* nuo žemės, priglaustas prie kamieno ir vos 1,20 *m* nuo linijos. Stebėtojas teigia, kad lygiai tokioje pat aplinkoje jo buvo rastas kitas lizdas Biržų krašte. Tas pats stebėtojas praneša, kad tame pačiame Buktos miške 1961.VI.7 d. jis užėjęs dvi vadas jaunų riešutinių, dar su trumpais snapais ir visai nebaikščių. Iš to jis daro išvadą, kad riešutinė šiame masyve yra neretas perintis paukštis.

Lizdas rastas 1962.III.22 perduotas Kauno zoologijos muziejui. Jo pamatas susideda iš laibų lanksčių eglės ir kitų medžių šakelių. Vidurys išklotas labai švelniais plaušais ir žolėmis, labai šiltas.

Nelaisvėje užlaikoma riešutinė lengvai su šia būkle apsipranta ir ima lesti visokį maistą, bet jos negalima laikyti su kitais paukščiais, nes užmuša juos ir sulesa, net tokius paukščius, kaip kėkštas. Čia pasireiškia jos besotis, nepažabotas, plėšikiškas būdas. Jei neduodama jai riešutų, ji savo stipriu snapu kapoja narvo medines dalis — įrodymas, kad laisvėje ji gali medienoje ar žievėje susiieškoti grobį.

Šeima. **VARNĖNAI.** *Sturnidae*

Būdingas varnėnų požymis, kuriuo jie skiriasi nuo varnų ir volungių (šiaip jiems gimininguų), yra pirmosios (iš dešimties) plasnojamosios plunksnos trumpumas; ji nesiekia net pusės antrosios plasnojamosios plunksnos ilgio, o dažnai yra visiškai maža, lanceto formos. Dažniausiai

antroji ir trečioji arba kartais ir ketvirtoji plasnojamoji plunksna būna pačios ilgiausios. Ilgiausios mažosios plasnojamosios plunksnos yra visuomet žymiai trumpesnės už didžiąsias, ir suglaustame sparne jas praneša antroji didžioji plasnojamoji plunksna.

Šnervės nėra apaugusios šereliais (kaip varnų). Snapas kartais stiprus ir kiek panašus į varnos, kitais atvejais jis yra smailesnis ir neturi kablelio gale. Pastaibis ilgesnis, negu trečiasis pirštas (bet kartais ir truputį trumpesnis). Tarp lyčių paprastai nėra ryškaus amžiaus skirtumo. Tai mažesni paukščiai, dažniausiai tokio dydžio, kaip mūsų varnėnas, šiaip nedidesni už kuosą. Jie yra paplitę visame Rytų pusrutulyje; nebuvo jų Amerikoje, bet pastaraisiais laikais ten aklimatizavosi. Dauguma rūšių gyvena atogrąžų kraštuose, o vidutinio klimato srityse gyvena tik keletas rūšių. Jie yra draugiški ir dažnai peri arti vienas kito, o išsiperėję susirenka didžiausiais pulkais. Peri uždaruose lizduose, uoksuose, uolų plyšiuose ir šiaip visokiuose užunarviuose; deda dažniausiai melsvus kiaušinius, kartais tamsiai taškuotus. Rečiau kiaušiniai esti balti. Balsas čerškiamo, karkiamo pobūdžio, o iš įvairių tonų, surinktų krūvon, susideda jų giesmelė; kai kurios rūšys turi maloniai skambančius švilpiančius balsus. Yra žinomos 103 rūšys.

Varnėnas. Šnekutis. *Sturnus vulgaris* L.

Spalvotas pav.

Baltar. *špak.* Est. *kuldnokk.* Latv. *strazds.* Lenk. *szpak.* Rus. *skvorec.* Vok. *Star.*

Yra žinoma daug geografinių rasių. Didesnėje Europos dalyje aptinkama *S. v. vulgaris* L. rasė (porūšis).

Varnėnas yra vienas artimiausių žmogui paukščių, tad jį pažįsta ir kaimietis, ir miestietis, ir suaugęs žmogus, ir vaikas. Jis yra visų mylimas ir globojamas, ir atrodo, kad jis, vertindamas šį žmogaus palankumą, apsigyvena kuo arčiausiai jo būstinės.

Iš toli varnėnas atrodo visai juodas, ir, tik iš arti pažvelgus, matyti jo margumas; ypač margi yra rudenį baigę šertis paukščiai. Pagrindinė spalva tuomet juoda su ryškiu metališku žvilgesiu, žalio, mėlyno, raudono atspalvio. Visa apačia išmarginta didokomis, beveik žirnio dydžio baltomis dėmėmis, o viršutinė kūno dalis rudais taškeliais. Snapas ir kojos rudai juosvi. Per žiemą šios spalvos pasikeičia ta prasme, kad plunksnų šonai ir galai nudyla, todėl išnyksta didesnė dalis buvusios čia baltos ar rudos dėmės, ir ima vyrauti juodoji spalva; kartu plunksnų žvilgėjimas pasidaro ryškesnis, o snapas — geltonas kaip vaškas. Tuomet paukščiai yra labai puošnūs. Patelė skiriasi nuo patino silpnesniu žvilgesiu ir didesne priemaiša baltų dėmių apatinėje kūno dalyje. Be to, jos snapas ne geltonas, bet balsvas. Rainutės rusvos arba durpinės spalvos.

Jauniklių apdaras labai kuklus. Jie yra pilkšvai durpinės spalvos su balsvu smakru ir nežymiais balsvais dryželiais išilgai krūtinės ir pil-

vo. Kojos ir snapas juosvi. Jau po 3 savaičių galima atskirti patiną nuo patelės iš rainutės spalvos: patino rainutė yra tamsios durpinės spalvos, o patelės šviesiai pilkos, net su gelsvu atspalviu.

Jaunikliai šeriasi pilnai tarp liepos ir spalio mėnesių, o seniai tarp liepos ir rugsėjo. Atskridę pavasarį, jauni varnėnai nesiskiria nuo senių.

Matai: ilgis apie 210 *mm*, sparnų tarpugalis apie 400 *mm*; suglaustas sparnas 5 patinų 126—132 *mm*, 3 patelių 127—129 *mm*. Svoris patino apie 80 *g*, patelės apie 76 *g*.

Varnėnas gyvena palearktinio regiono didesnėje dalyje, išskyrus Sibiro rytus, Japoniją ir Kiniją, bet peri Indijos šiaurvakariuose. Europoje siekia 71° šiaurėje (Norvegijoje). Vakaruose iki D. Britanijos, pietuose iki Pirėnų, Šiaurės Italijos.

Lietuvoje varnėnas greta žvirblio, startos ir varnos yra vienas paprasčiausių paukščių ir visur apsčiai randamas. Daugiausia vis dėlto mėgsta vietas, kur greta sodybų tįso plačios ganyklos, pievos ar bent dirbami laukai. Mėgsta laikytis soduose, parkuose, daržuose, didelių upių ir ežerų pakraščiuose, kad tik ten būtų senų medžių ar žmogaus sodybų. Nevengia miestelių ir net didelių miestų. Žodžiu, išskyrus tik tamsius miškus ir plačias pelkes, varnėnas visur gerai jaučiasi.

Šis malonus paukščiukas tiktai trumpam laikui palieka mūsų kraštą, kad praleistų žiemą šiltesnėje šalyje. Jau kovo mėnesio pirmomis dienomis, o kartais dar anksčiau, priklausomai nuo pavasario eigos, Lietuvoje pasirodo pirmieji varnėnai. Rudenį jų dar galima matyti lapkričio mėnesį. 1952 metais, nepaisant šalto rudens, nedideli varnėnų pulkai buvo stebimi Žuvinto ežero pakraščiuose dar gruodžio mėn. 14 dieną. Mūsų krašte apžieduota tūkstančiai varnėnų ir apie jų likimą gauta pranešimų iš įvairių kraštų. Iš tų duomenų paaiškėjo, kokiais keliais ir kuriuo laiku keliauja jie į žiemos buveines. Pasirodė, kad tik nedidelė dalis Lietuvos varnėnų užtrunka savo tėvynėje iki vėlyvo rudens, o didesnė jų dalis išskrenda labai anksti. Vos tik apleidę lizdus, o tai esti apie birželio mėn. 5 dieną, varnėnai pasileidžia į kelionę vakarų—pietvakarių kryptimi. Tatai aiškiai matome iš brėžinių, pateiktų I. kn. p. 67—68. Šis ankstyvas traukimas trunka visą vasarą iki vėlyvo rudens. Remiantis mūsų žiedavimo duomenimis, nustatyta, kad Lietuvos varnėnas daugiausia praleidžia žiemą Anglijoje ir Irlandijoje, iš dalies Olandijoje, Belgijoje ir Š. Prancūzijoje. Tik vieną kartą apžieduotas Ventės Rage 1933.VII.17 d. varnėnas buvo atrastas tų pačių metų XII.11 d. Norvegijoje, Egersunde, o kitas nukeliavo į Italiją. Pažymėtina, kad kitų kraštų populiacijos (bendruomenės) žiemoja skirtinguose kraštuose: pvz., Šveicarijos varnėnai žiemoja Prancūzijoje, Ispanijoje, Italijoje ir Š. Afrikoje. Galima manyti, kad mūsų varnėnas, rastas Italijoje, buvo prisiplakęs prie Šveicarijos varnėnų. Mūsų ir kituose kraštuose varnėnai globojami, ir šis paukštis mokėjo geriau, negu kuri kita rūšis, ta globa pasinaudoti. Tiktai retai kuri paukščių rūšis yra taip gausi, kaip varnėnų. Tai matyti didesnėje Europos dalyje,

ypač tuo laiku, kai žiemą susirenka ten varnėnai iš šaltesnių šio žemyno kraštų. Šį reiškinį vaizdžiai aprašo D. Britanijos ornitologai Banermanas ir Lodge savo didžiuliame veikale *„The Birds of the British Isles"* 1953 m. „Tai paukščiai, kurių nepaprastai padaugėjo ir kai kuriose apskrityse jis virto tikra rykšte. Taip yra Londone, kur kas vakarą neapskaičiuojami varnėnų būriai atskrenda nakvoti į parkus arba pastatus, iš kur neįmanoma jų išvaryti. Kai kuriais metais James parko medžiai yra mėgstama jų nakvynės vieta ir tuomet jie įgrysta parko prižiūrėtojams. Londono gyventojams jau įprastas vaizdas, kai po ilgos kelionės į šią nakvynės vietą sulekia tie paukščiai. Tuomet būrys po būrio atskridę virš namų stogų, jie kaip lietus puola ant medžių ir apgula juos taip tankiai, kad atrodo nebelieka nė vienos laisvos vietelės. Triukšmas ir klegesys viešpatauja aukštose šakose. Ir taip yra daugelyje Anglijos kraštų..." Kaip jau žinome, žymi dalis Anglijoje žiemojančių varnėnų yra iš Lietuvos ir kitų Pabaltijo kraštų. Žiemos pabaigoje jie pradeda grįžti į tėvynę. Paprastai tai prasideda vasario mėn. trečiąją savaitę (Bannerman ir Lodge, 1953) ir trunka iki balandžio mėn.

Nors varnėnai žiemai apleidžia mūsų kraštą, bet atrodo, kad kai kurie jų individai daro tai, tarytum, nenoromis, užtraukdami išvykimo dieną kiek tik galima, o kiti pasilieka Lietuvoje net per šalčiausius mėnesius. Tokių žiemojančių varnėnų pastebėta daug kartų Kaune, Ventėje ir kitur. Jie tuomet glaudžiasi prie trobesių, minta laukinio vynvyčio uogomis, tuomet apsčiai aptinkama jų miestuose, kur lankosi šiukšlynuose, atmatų duobėse ir kt. Tada jų mitybos režimas toks pat, kaip varnų, kuosų, nes, kaip pastebėta, ir šie paukščiai, be atmatų, mielu noru lesa vynvyčio uogas. Atrodo, kad varnėnų mėginimas praleisti žiemą mūsų krašte yra vis dažnesnis ir, gal būt, ateityje jie galutinai prie to prisitaikys. Kol kas tie mėginimai yra jiems pragaištingi, nes dauguma atvejų jie žūva nuo šalčio, pūgos ir maisto stokos žiemos pabaigoje. Vieną žiemą Ventės kaime (Šilutės rajone) buvo stebėta varnėnų grupė iki vėlyvos žiemos, bet paskui jie visi žuvo.

Varnėnų maistas susideda iš visokių vabzdžių, randamų žemėje arba žemės paviršiuje; daugiausia tai žiogai, ir juos renka ypač tada, kai nušienautos pievos, tad tokiose pievose ir lankose pamatysi jų didelius būrius. Šiaip sulesa jie daug įvairių vabzdžių vikšrų, ieškodami jų, seka artoją, visai jo nebijodami. Tam tikru metu, būtent pavasarį, kai ariami laukai, esminis jų maistas yra sliekai ir dažniausiai sliekais jie lesina savo vaikus; tai buvo patikrinta, perrišus jaunikliams gerklę, kad jie negalėtų praryti didesnio gumulo, ir ištyrus atnešto maisto sudėtį. Mėgsta jie taip pat visokias uogas, ypač vyšnias, ir kartais daug jų sulesa; tuo neretai skundžiasi mūsų sodiečiai. Rudenį puola šermukšnių uogas, o šiltesniuose kraštuose — šilkmedžio uogas ir vynuoges. Pietų kraštuose, kur kultivuojamos vynuogės, varnėnas laikomas žalingu paukščiu. Vieną kartą vėlai rudenį Miunchene mačiau keletą varnėnų, puolusių užsilikusią medyje didelę pernokusią kriaušę. Bado verčiami, pvz., žiemą užsilikę Lietuvoje paukščiai, lesa ir javų grūdus, ypač kviečius. Vieną

kartą, ištyręs rudeniop nušautų varnėnų skilvius, juose radau po keliasdešimt miežių ir kviečių grūdų. Kartą, kai pavasarį grįžo smarkūs šalčiai su sniegu, spėdamas, kad varnėnai mano sodyboje badauja, pabėriau jiems šutintų kviečių, kuriuos jie bematant sulesė. 1958 m. rugsėjo mėn. pabaigoje turėjau progos stebėti varnėnų pulkus, nuolat atskrendančius į Žuvinto rezervato sodelį, kur augo sena kriaušė su nokstančiais vaisiais. Visos geltonesnės kriaušės buvo jų sukapotos, ir ant žemės gulėjo daug apgadintų vaisių. Jie taip pat puldavo ten obelį su nokstančiais obuoliais ir taip pat apgadindavo juos. Ventės Rage praskrendančių varnėnų būriai iki paskutinės uogos nulesa serbentus ir vyšnias. Miestuose, ypač anksti pavasarį arba vėlyvą rudenį bei žiemą, varnėnai mielai lankosi šiukšlynuose ir minta panašiai kaip naminiai žvirbliai.

Nežiūrint žmogaus ūkiui padaromos žalos, kuri, be to, yra trumpalaikė, varnėnas yra naudingas paukštis, nes jo atnešama nauda atsveria žalą. Jie mėgsta galvijų kaimynystę, tur būt, dėl esančių ten didelių sparvų, visokių kraują geriančių musių ir dažnai tupi ant pačių gyvulių, bet atrodo, kad kai kurių autorių nuomonė klaidinga, kad varnėnas apvaląs galvijus nuo erkių ir kitų parazitų. Žuvinto rezervate, pasak T. Zubavičiaus, užsilikę iki žiemos varnėnai rinkdavo nuo ledo vabalo *Cantharis fusca* lerves ir vorus. Daržuose varnėnai kartais išrauna ką tik pasodintus daigus, ypač kopūstų, tur būt, ieškodami vikšrų, mintančių šios daržovės šaknimis. Rinkdamas maistą, varnėnas atidžiai apžiūri kiekvieną plyšį, kiekvieną skylę ar urvelį žemėje, ir, įkišęs ten snapą, praveria jį ir praplečia skylę. Auginami namie varnėnai elgiasi panašiai, apžiūrinėdami įvairius namų apyvokos daiktus, net žmogaus ranką, ausį, lūpas. Tai judrus, gudrus ir labai draugiškas paukštis, tad retai pamatysi jį vieną, o vis po keletą arba visą būrį; dažnai net prisiplaka jie prie kitų paukščių, pvz.: kuosų, kovų ir net pempių. Veisimosi metu paprastai kelios poros apsigyvena greta viena kitos ir pešasi susiginčiję dėl tinkamo uokso ar inkilo. Jie yra labai guvūs ir nuolat kuo nors užimti, nuolat ko nors ieško arba kitokiu būdu reiškiasi jų veiklumas. Jų judesiai yra greiti ir vikrūs, vaikščioja truputį svyruodami, vis linguodami galvute, panašiai kaip karveliai. Jų polėkis irgi labai vikrus; būriai skrenda tirštomis masėmis ir atrodo labai susiklausę, nes vienu akimirksniu net didžiausias būrys atlieka staigius posūkius, kyla aukštyn arba nusileidžia žemyn. Skrisdami jie sukelia toli girdimą ūžimą, ypač keisdami polėkio kryptį. Jie daug geria ir mėgsta gerai išsimaudyti, ypač jei dėl kurios nors priežasties susidarko jų plunksnos, pvz., kai patekęs į nelaisvę varnėnas pasprunka. Apskritai jie prie vandens labai prisirišę, ir tik veisimosi metu jie šiaip taip apsieina be jo. Ypač mėgsta nakvoti arti vandens ir šiuo atžvilgiu panašūs į kregždes. Jų nakvynės vietos — platūs nendrynai ežerų pakraščiuose arba karklynai, kokių Lietuvoje nemaža prie didesnių upių. Tokios vietos yra jiems tradicinės, ir jose varnėnai nakvoja nesuskaitomomis masėmis eilę metų. Užeinant vakarui, į šias vietas iš įvairių pusių kasdien, labai punktualiai, vienas paskui kitą traukia varnėnų pulkai, kad užimtų vietą nakvynei. Sunku įsivaiz-

duoti, kas dedasi tuomet Žuvinto nendrynuose, o dar labiau tankiuose Nevėžio pakraščių karklynuose. Dėl šių patogių nakvynių jie traukia gana toli; skubančius nakvynėn pulkus galima stebėti už 5—7 kilometrų. Obelynė prie Kauno kaip tik sudaro tašką, pro kurį traukia tokie pulkai, tad kasdien tiksliai tą pačią valandą galima stebėti juos, skubančius į Nevėžio karklynus. Atvykę jie su didžiausiu ūžesiu nusileidžia tankumynan ir čia prasideda nesiliaujami ginčai ir klegesys dėl patogesnės vietos; šis triukšmas tęsiasi iki vėlyvos nakties. Nendrynuose, nutūpdami jie ant palinkusios nendrelės, dar labiau ją palenkia, ir tupėję paukščiai priverčiami pakilti į orą. Taigi čia viešpatauja nepaliaujamas sąjūdis, ir, iš toli nematant pačių paukščių, o vien girdint šį triukšmą, susidaro įspūdis, kad netoliese ūžia galingas krioklys. Tyčia mėginau naktį įsiveržti į varnėnų užimtą karklyną; įspūdis buvo savotiškas: kaskart su didžiausiu ūžimu pakildavo šimtai paukščių nuo mano pajudintų karklo šakų, ištisas lietus jų išmatų krisdavo ant lapų ir nuo jų sklido gailus kvapas. Iš ryto esti priešingai, kiekvienas pulkas, kaip atrodo tos pačios sudėties, palieka nakvynę ir traukia ten, iš kur buvo atskridęs. Čia pasireiškia nuostabus paukščių gebėjimas atpažinti savo būrio dalyvius. Kartais matai, kai nuo pakilusio būrio vienas kitas paukštis grįžta atgal; galima manyti, kad jie per apsirikimą buvo išskridę su svetimu būriu, bet, pastebėję klaidą, sugrįžo.

Varnėnų balsai labai įvairūs ir turtingi, susišaukia jie gana tyliu čežamu garsu, panašiu į dže... dže... Išgąsdinti arba sujaudinti šaukia aštriu veriančiu balsu: špet... špet... Bet užvis įvairiausia patino giesmelė; tai įvairių, labai skirtingo pobūdžio garsų rinkinys. Ji susideda iš gagenamų, čežamų ir kitų garsų, einančių pakaitomis su švelniu, įvairių tonų švilpimu, ir beveik visuomet įterpiami balsai, skolinti iš kitų paukščių, dažniausiai putpelės, volungės, devynbalsės. Šiai giesmelei daugiausia ir tinka „šnekos" pavadinimas, nuo ko ir pats paukštis vadinamas „šnekučiu". Galima ją girdėti dažniausiai ankstyvais rytais, kai pirmomis balandžio mėnesio dienomis patekėjusi saulutė ima šildyti iš nakties šarmotą stogą. Tuomet patinukai stropiai gieda, atsistoję greta patelių, išplėsdami ir suglausdami sparnus.

Kuriais gyvenimo metais varnėnai lytiškai subręsta, klausimas dar ligi šiol neišaiškintas. Olandijoje nustatyta, kad vaikus veda jau vienametė patelė ir dvimetis patinas. Latvijoje Vilks, remdamasis gausia medžiaga, vieną tik kartą konstatavo, kad peri vienametė patelė. Gal būt, pietų kraštuose jie lytiškai greičiau subręsta.

Vos tik grįžę iš žiemos buveinių, varnėnai pradeda ruoštis vaikus vesti. Iš didelių atskridusių būrių atsiskiria mažesni ir apsigyvena toje vietoje, kur mano perėti. Tuomet juos lengviausiai pamatysi vakare prieš saulėlydį, nes šiuo laiku, gražų šiltą vakarą, jie mėgsta tirštais būreliais nutūpti kurio nors aukšto medžio viršūnėje ir, atsukus krūtines į vėją, ilgą laiką švilpinėti ir šnekučiuoti. Toks būrelis tikrai yra susidaręs iš paukščių, kurie šioje vietoje, toje ar kitoje sodyboje mano perėti. Dieną jie paprastai praleidžia laukuose, pievose, pavakaryje atskrenda

XXVIII. *PAPRASTASIS ČIVYLIS — CARDUELIS CANNABINA* (L.)

XXIX. *GELTONSNAPIS ČIVYLIS — CARDUELIS FLAVIROSTRIS* (L.)

XXX. *SVILIKĖLIS — SERINUS CANARIA* (L.)

XXXI. *RAUDONGALVĖ SNIEGENA — CARPODACUS ERYTHRINUS* (Pallas)

XXXII. *EGLINIS KRYŽIASNAPIS — LOXIA CURVIROSTRA* L.

XXXIII. *PUŠINIS KRYŽIASNAPIS — LOXIA PYTYOPSITTACUS* Bork.

XXXIV. *MARGASPARNIS KRYŽIASNAPIS — LOXIA LEUCOPTERA* Gm.

XXXV. *KIKILIS — FRINGILLA COELEBS* L.

patupėti aukštame medyje, bet prieš naktį vėl išnyksta, ir negaliu pasakyti, kur jie tuomet nakvoja, nes inkiluose dar nebūna. Greta tokių mažų grupių matyti didokų pulkų, kurie nepakrinka visą pavasarį ir vasarą ir neperi; galima manyti, kad tai pernykščiai, dar lytiškai nesubrendę paukščiai. Lizdus krauna dažniausiai (bent Lietuvoje) medžių uoksuose nedideliame miškelyje arba miško pakraštyje, o kalnuotuose kraštuose — uolų urvuose, senuose apgriuvusiuose mūruose ir kt. Seniau, kai Lietuvos miškuose buvo daug senų, kartais jau sausų drevių, varnėnai dažnai ten perėdavo po keletą porų, kartais drauge su žalvarniais ir karveliais uldukais. Jie mėgsta žmogaus kaimynystę, mielu noru apsigyvena dideliuose soduose, kur netrūksta senų išpuvusių medžių. Neretai jie apsigyvena įvairiuose trobesių užunarviuose. Antai viename čerpėmis dengtame name apie dešimt jų porų kasmet perėjo tarp čerpių ir grebėstų. Tuose kraštuose, kur nėra medžių arba auga tik ploni, trobesiai sudaro vienintelę vietą jiems perėti. Volgos deltoje mačiau daugybę varnėnų; jie visi ten peri trobesių palėpėse ant gegnių, sijų ir kt. Pastaraisiais laikais Lietuvoje labai prigijo paprotys iškabinėti inkilus, kuriuose šie paukščiai daugiausia ir peri. Varnėnai virto pusiau naminiais paukščiais.

Atrodo, kad mūsų akivaizdoje kinta varnėnų įgimti ekologiniai reiškiniai, nes jie greitai prisitaiko prie žmogaus sukurtos aplinkos. Kada prasidėjo šis procesas, tiksliai nežinome, šiek tiek jį nušviečia Tačanovskis: „kai kuriuose pietiniuose ir vakariniuose Europos kraštuose peri arti žmogaus trobesių tam tikrose jiems įrengtose dėžutėse (inkiluose), bet pas mus (t. y. Lenkijoje) netrūksta jiems prigimtų vietų, todėl jie prie žmogaus trobesių nesiartina". Pats lizdas yra gana netvarkinga krūva šiaudelių, žagarėlių, žolių ir kitos medžiagos, užklotos visokiais minkštesniais dalykais, kaip plunksnomis, skarmalais, minkšta žole ir kt. Pastarąjį darbą atlieka patelė, tęsdama jį net ir tuomet, kai jau padėti kiaušiniai. Iš viso padeda 5—6, retai 8 kiaušinius; kasdien deda po vieną kiaušinį. Apie varnėnų veisimąsi Lietuvoje vertingos medžiagos surinko L. Jezerskas. Čia pateikiame ištrauką iš šio darbo. Nuo 1953 iki 1959 metų pirmasis kiaušinis buvo rastas: IV.26, V.2, V.3, V.1, IV.28, V.4, IV.25 (šiais metais pavasaris buvo ankstyvas ir šiltas). Vėliausiai pirmasis kiaušinis padėtas V.14, V.25, V.27, V.23, V.19, V.10, V.24. Daugiausia kiaušinių buvo padėta apytikriai tarp V.1—V.7. Kiaušinių (109 k.) vidutiniai matai 29,13×21,12 *mm* (maksimalus 32,3×22 *mm;* minimalus 27,05× ×19,17 *mm*). Vidutinis svoris (šviežiai padėto kiaušinio) 6,87 *g*.

Dažniausiai buvo randama po 5 kiaušinius, kurie sudarė 58,5% apžiūrėtų lizdų; 4 kiaušiniai sudarė 15,6%; 6 kiaušiniai — 13%; 3 kiaušiniai — 6,5%; 7 kiaušiniai — 5,2%; 8 kiaušiniai — 1,3%.

Abudu porelės nariai peri pakaitomis, dažnai pasikeisdami, bet naktį (atrodo) peri vien patelė. Peri 12—14 dienų. Jaunikliai užtrunka lizde 21 dieną, bet kartais tik 18 arba 22 dienas. Pirmąsias tris dienas patelė labai stropiai šildo vaikus, bet nuo penktos dienos labai retai tai daro. Jauniklių išmatos aptrauktos gleivine plėvele, ir tai palengvina seniams

išnešti jas iš lizdo, ką jie labai rūpestingai atlieka. Pas mus jaunikliai išskrenda iš lizdo birželio mėn. pirmomis dienomis, dažniausiai apie birželio 5 dieną, po to dar keletą dienų laikosi toje pačioje sodyboje, kur išsiperi, o vėliau kartu su seniais persikelia į pievas, upių pakraščius, susijungia su kitais būriais, pagaliau susidaro tie milžiniški pulkai, apie kuriuos buvo kalbėta. Įdomu, kad seniai tik palaipsniui atpranta nuo inkilų, kur išperėjo vaikus, nes, vaikams išskridus, jie dar keletą dienų paeiliui lenda į juos ir, gal būt, atneša ten maisto. Jauniems, besiruošiantiems apleisti lizdus varnėnams prasideda pavojingiausias laikas; tuo metu šarkos, varnos ir net kuosos be didelio vargo paima juos, įkišusios galvą į inkilą, nes jaunas paukščiukas, manydamas, kad atskrido tėvas, pasistiepia ir lengvai patenka plėšikui į nasrus. Daug jų žūva, užėjus lietingam orui, nes sušlampa ir negali paskristi, todėl lengvai pagauna juos katės ir kiti plėšikai. Jauniems paukščiukams pavojinga ir tai, kad giliuose uoksuose, kur jie auga, dažnai esti pasibaisėtina nešvara ir apsčiai prisiveisia parazitų, ypač erkių. Išlindusiems iš uoksų jaunikliams dažnai esti sulipusios plunksnos ir jie negali paskristi, ypač jei sušlampa; tuomet jie tampa laimikiu savo natūraliems priešams.

L. Jezersko duomenimis, nuo 1953 iki 1959 m. inkiluose, kurių landa buvo 60—90 *mm*, žuvo nuo 51% iki 72% varnėnų dėčių, o kurių landa buvo 46—49 *mm*, žuvo tik 16%.

Varnėnų gyvenime nesunku pastebėti vieną labai įdomų reiškinį. Užėjus rudeniui, dažniausiai tai esti apie rugsėjo pradžią, šie paukščiai vėl grįžta į perėjimo vietas, pvz., į sodybą, kur praleido pavasarį, lankosi ten ankstyvais rytais, tupi ant stogų, kaminų, šulinių svirčių arba artimiausių medžių, giedodami, šnekučiuodami ir švilpdami, panašiai kaip darė pavasarį veisimosi metu. Tuomet net patinukai landžioja į inkilus ir neša medžiagą lizdui. Apskritai jų elgesys toks, kad atrodo, lyg jie vėl pradės perėti. Kaip ir pavasarį, jie išnyksta apie 18-tą val. tam, kad vėl pasirodytų kitą rytą. Bet tuo viskas ir baigiasi; varnėnai nebededa kiaušinių, ir spalio mėn. pradžioje visai nustoja sodyboje lankytis.

Šiltesniuose Europos kraštuose, kur ruduo esti ilgas ir šiltas, šis varnėnų elgesys dar ryškesnis. Jie kartais deda kiaušinius ir išveda vaikus, kurie neužauga. Šį savotišką varnėnų elgesį iš dalies galima aiškinti šitaip: jis atsiranda paukščiui, kuriam jau praėję svarbiausieji fiziologinio ritmo etapai, kaip antai: jis jau išvedęs vaikus, išsišėręs, spėjęs atsigauti nuo šėrimosi. Sekantys etapai būtų traukimas į dausas, paskui grįžimas atgal ir vėl veisimasis. Bet kartais traukimas į dausas iš varnėno fiziologinio ritmo iškrinta, kai paukščiai uždelsia Lietuvoje iki žiemos, o kartais visai neišskrenda, tad jiems, ypač dėl gražaus šilto rudenio, primenančio pavasario dienas, pabunda nors ir silpnas veisimosi instinktas.

Buvo atlikti tyrimai, norint išaiškinti, kiek paukščių giedojimas turi ryšio su jų lytinių organų vystymosi laipsniu, nes žinoma, kad tie organai padidėja pavasarį, t. y. tuo laiku, kai paukščiai gieda, ir sunyksta tada, kai paukščiai baigia giedoti. Minėti tyrimai su varnėnais patvirtino

faktą, kad nėra ryšio tarp paukščių giedojimo ir subrendusios patinų sėklos. Tačiau iš to negalima daryti išvados, kad paukčių giedojimas neturi ryšių su jų lytinių organų būkle. Priešingai, galima manyti, kad giedojimo pradžia priklauso gal nuo labai nežymių pakitimų, prasidėjusių sėklidėse. Minėtas varnėnų elgimasis, gal būt, turi ryšio ir su tuo, kad ši paukščių rūšis šiltesniuose kraštuose kartais peri paeiliui du kartus ir du kartus išveda vaikus. Kai kurių autorių nuomone, pakartotinai peri tais metais, kai ypač gausu maisto, pvz., per karkvabalių antplūdžius, nes apskritai maisto gausumas paskatina ir lytines funkcijas. Nežinau atsitikimo, kad mūsų varnėnai perėtų du kartus, bet, gal būt, ši ypatinga jų nuotaika rudenį yra lyg pakartotinio perėjimo pakaitalas.

Varnėnas — vienas maloniausių nelaisvėje paukščių. Lygiai seni, lygiai jauni paukščiai lengvai pripranta prie žmogaus, yra sumanūs ir gudrūs, o nelaisvėje dažnai atskleidžia tokias savybes, kurias, gyvenant jiems laisvėje, būtų sunku pastebėti. Jis visuomet linksmas, guvus, smalsus, pastebi viską, kas aplink jį dedasi, nagrinėja kiekvieną naują daiktą, savo snapu, nelyginant skriestuvu, matuoja kiekvieną plyšį ar skylę. Maloniausias jam užsiėmimas — tai apžiūrinėti žmogaus suspaustą kumštį; mėgsta snapą kišti į plyšius tarp pirštų. Jis, panašiai kaip kranklys ar šarka, mėgsta vartyti ir nešioti visokius metalinius daiktus, spalvotus popierius ir kt. Jie anksti pradeda giedoti, be to, lengvai pramoksta visokių svetimų garsų, atskirų žodžių, net trumpų sakinių. Dar lengviau pramoksta švilpiamas gaidas. Nors jie nėra lepūs maisto atžvilgiu, vis dėlto reikia jiems duoti skruzdžių perų ir miltkirmėlių. Šiaip lesa viską: smulkius mėsos gabaliukus, varškę, piene mirkytą duoną, visokias uogas, obuolių kąsnelius ir net kanapių grūdus.

Šeima. **VOLUNGĖS.** *Oriolidae*

Šią šeimą sudaro maždaug varnėno dydžio paukščiai, gana stipriu snapu, ovalinėmis arba plyšio pavidalo šnervėmis, be šerelių. Jų pastaibis trumpas, maždaug vidurinio piršto ilgio. Sparne 10 didžiųjų plasnojamųjų plunksnų, iš kurių 3-čioji ir 4-toji arba 4-toji ir 5-toji visų ilgiausios; antroji yra ilgesnė, negu mažosios plasnojamosios plunksnos, kurios žymiai trumpesnės už didžiąsias. Uodega trumpesnė, negu sparnai. Vyrauja geltona spalva.

Šią šeimą sudaro maždaug 70 rūšių, paplitusių Afrikoje, Indijoje, Zondo ir Papuasų salose iki Australijos šiaurės. Jų židinys yra Australijos Malajinė sritis. Viena rūšis gyvena Europos vidutinio klimato kraštuose. Madagaskare jų nėra.

Volungės yra baikštūs paukščiai, moka gerai slapstytis tankiose medžių viršūnėse ir, nepaisant ryškių spalvų, sunkiai įžiūrimi. Tačiau jų balsai yra skardūs, švilpiami ir malonūs, jos plačiai apie save skelbia.

Be šių švilpiamų balsų, vien tik patinams priklausančių, turi dar čerškiamų nemalonių tonų. Gyvena miškų pakraščiuose ir mažuose miškuose, parkuose, kapinėse. Maistas — tai šakose renkami vabzdžiai, bet mėgsta taip pat visokias uogas ir vaisius. Lizdai sukami ant šakos galo iš įvairios lanksčios medžiagos, plaušų, karnelių ir kt. Kiaušiniai margi.

Volungė. *Oriolus oriolus* (L.)

Spalvotas pav.

Baltar. *višnioŭka*. Est. *peoleo*. Latv. *vālodze*. Lenk. *wilga*. Rus. *ivolga*. Vok. *Pirol*.

Nustatyta apie 4 jų porūšius. Europos ir Sibiro vakarų volungės priklauso porūšiui *O. o. oriolus* (L.).

Kartu su žalvarniu, tulžiu ir kukučiu volungė yra vienas gražiausių mūsų krašto paukščių; ypač puošnus patinas. Ūgiu volungė prilygsta juodajam strazdui, bet turi stipresnį snapą, ilgesnius sparnus, labai trumpas kojas. Senas patinas — geltonas kaip auksas, tik sparnai, uodega (išskyrus geltonos spalvos galą) ir siaura juostelė nuo snapo pamato iki akies yra juodi. Plasnojamųjų plunksnų galų krašteliai gelsvi. Snapas raudonas, kojos pilkos švino spalvos; rainutės raudonos. Patelės viršutinė kūno dalis alyvinės žalsvos spalvos su geltonu antuodegiu; apačia pilkšvai balsva su išilginėmis juosvomis dėmėmis, tik pačiame viduryje dėmių nėra, o šonuose žalsvas atspalvis; pauodegys geltonas, vairuojamosios plunksnos gelsvai žalios.

Matai: ilgis apie 240 *mm*, sparnų tarpugalis 420—440 *mm*, suglaustas sparnas patino 147—156 *mm*, patelės 147—152 *mm*; svoris 68—78 *g*.

Jaunikliai panašūs į pateles, tik apačia baltesnė. Šį apdarą jie labai greit keičia, būtent birželio—liepos mėnesį numeta visas mažąsias plunksnas ir užsiaugina naujas. Ligi šiol neišaiškinta, ar antraisiais gyvenimo metais patinai jau esti geltoni ar dar lieka žali. Atrodo, kad taip ir kitaip, ir pasitaiko, kad žalieji antrųjų metų patinai jau poruojasi. Dėl volungių šėrimosi tarp autorių nėra vieningos nuomonės: viena nuomonė yra ta, kad jauni paukščiai antrą kartą šeriasi žiemą, o kita, — kad pirmasis kombinuotas apdaras, kurį jaunikliai gauna birželio—liepos mėnesį, yra dėvimas iki sekančių metų liepos mėn. ir tik tuomet keičiamas.

Volungė peri Europos žemyne iki 63° Švedijoje ir 60° RTFSR. Anglijoje pasitaiko tik retkarčiais; pietuose iki Šiaurvakarių Afrikos ir Italijos; rytuose iki vidurinės Azijos šiaurės ir iki Altajaus. Azijos pietvakariuose gyvena dvi skirtingos rasės. Žiemai pasitraukia į Afriką ir žiemoja nuo Abisinijos ir Kamerūno į pietus iki kraštutinio Afrikos kampo, bet daugiausia rytinėje Afrikoje.

Lietuvoje neretas paukštis, taip pat ir kituose kaimyniniuose kraštuose, tačiau labai retas Estijos salose. Lietuvoje pavasarį pasirodo gana vėlai, gegužės mėn. pirmojoje pusėje, kai medžiai pradeda žaliuoti. Išskrenda

gana anksti, paprastai iki pirmųjų rugsėjo mėnesio dienų. Vos tik atskridusi, volungė plačiai apsiskelbia maloniu garsiu švilpimu, todėl jos atvykimo dieną nesunku nustatyti, o kadangi tuomet dar vos tik kalasi medžių lapeliai, tai ir pamatyti ją lengva. Prisilaiko daugiausia nedidelių miškų, lapuočių ar mišrių, nevengia ir pušynų, bet eglynuose jų neaptikdavau. Mėgstamos buveinės — parkai ir kapinės, todėl neretai apsigyvena net miestuose. Apskritai tankios medžių viršūnės — tai jų įgimtas gaivalas. Veikliausios jos būna šiltomis, saulėtomis dienomis, tuomet daug švilpia, dažnai perskrenda iš vieno medžio tankmės į kitą ir įsaulyje spindi savo auksiniu geltonumu. Tai tikrai tik mūsų vasarai būdingas paukštis, nes atskrenda vėlai ir išskrenda anksti.

Volungės patino švilpimas visiems žinomas: jį nesunku perduoti tam tikrais žodžiais ir įvairios tautos pamėgdžioja jį savaip. Lietuvoje sakoma: „Ieva, Ieva, neganyk po pievą", nors šis pamėgdžiojimas nėra geriausias. Be šio balso, patinas turi trumpą, iš tylių garsų giesmelę, be to, tiek patinas, tiek patelė balsiai šaukia ne tai čežamu, ne tai karkiamu balsu. Lietingu oru dažnai girdimas gagenamas garsas: jek-jek-jek. Volungės polėkis vikrus ir gana greitas. Jos neretai persekioja ore visokius plėšikus, ypač varnas, kai šios per daug artinasi prie jų lizdų, puola jas čia iš vieno, čia iš kito šono ir kartais kimba į plunksnas, čežėdamos savotišku balsu. Jos mielai maudosi labai savotišku būdu: iš aukštumos puola į vandenį ir vėl grįžta į medį. Šį veiksmą kartoja daug kartų. Atskridusios į Lietuvą pavasarį, volungės iš pradžios maitinasi vien vabzdžiais, pasak daugelio autorių, daugiausia plikais vikšrais, apsčiai randamais medžių viršūnėse: kartais jos lesa ir plaukuotus vikšrus (pvz. pušų verpiko *Gastropacha pini*), kurių, išskyrus gegutę, vengia dauguma paukščių. Karkvabaliai taip pat turi sudaryti didelę maisto dalį. Ieškodamos maisto, jos nuolat juda, šokinėdamos nuo šakos ant šakos, o kartais plevėsuodamos sparnais trumpam akimirksniui pakimba ore, kad nuo šakutės galo nuimtų vikšrą ar ką kitą. Retkarčiais jos nusileidžia ant žemės, pvz., ant netoli esančio arimo, kad pastvertų karkvabalio vikšrą ar slieką ir tuoj grįžtų į medžio tankumyną. Vėliau, prisirpus uogoms, jos imasi šio maisto. Daugiausia joms tinka vyšnios, iš to kaip tik yra kilęs jos baltarusiškas pavadinimas. Jos tuomet pasirenka vieną kitą medį, kur yra tamsių, gerai prisirpusių uogų, kartais net visai arti gyvenamų namų, — taip, kad pro langą patogu jas stebėti. Dažnai jos tada susikivirčija su svilikais, juodaisiais strazdais ir net varnomis ir veikiausiai nuveja juos. Lietuvoje jos labiausiai mėgsta ankstyvas saldžias žagarvyšnes, kurios, be to, esti ne per didelės ir todėl patogios ryti. Aš nepastebėjau, kad volungės padarytų vyšnių derliui daug žalos, nes jos negadina uogų kaip svilikai ar žvirbliai, o tik praryja keletą jų. Kai kurie autoriai teigia, kad jos lesančios žemuoges, avietes, šermukšnes, šeivamedžio ir kitas uogas.

Atrodo, kad jau antraisiais gyvenimo metais šie paukščiai lytiškai subręsta ir pradeda perėti. Jau gegužės mėnesį patinas ir patelė pradeda rūpintis lizdu, kuris yra labai savotiškas, pakabinamas ant aukštos šakos

pačio galo, dažniausiai ant tokios plonos šakutės, kad siūbuoja nuo lengviausio vėjo dvelkimo arba nuo paukščio judesių. Lizdas pritvirtinamas prie šakos taip, kad jis įgauna formą maišo, kraštu prikabinto prie abiejų šakos pusių. Vidutiniškai jis turi 13,5 *cm* pločio ir 10 *cm* gylio, o jo vidinės ertmės plotis 7—8 *cm* ir gylis 5—6 *cm*. Iš toli žiūrint, jis nedaro tvarkingo pastato įspūdžio, nes dažnai, lygiai kaip ir žvirblių lizduose, kabo ilgi šiaudeliai ar plaušai, bet, atidžiai pažiūrėjus, įsitikiname, kad šis pastatas labai meniškai padarytas. Visa ko pagrindas — tai ilgi miklūs šiaudeliai, žolės, plaušai ar karnelės, stipriai pririštos prie abiejų šakelių. Iš darbo galima spręsti, kad paukštis panaudoja šlapią medžiagą ar pats suvilgo ją lipniomis seilėmis. Šie lizdai esti tokie stiprūs, jog nesuirsta per visą žiemą ir kaip tik tuomet plikuose medžiuose galima jų rasti. Vasarą rasti volungės lizdą nelengva. Be minėtos medžiagos, į lizdo sudėtį įeina nemaža beržo tošies, pušų žievės atplaišų, visokių pūkų ir t. t. Nuo tos medžiagos lizdo spalva esti gana šviesi, ir ta aplinkybė kartais palengvina pastebėti jį medžio tankmėje. Viduryje lizdas būna rūpestingai, bet nestorai švelniomis žolelėmis, samanomis, vilnomis ir plunksnomis išklotas. Vienas lizdas, rastas A. Navasaičio Kaišiadorių girininkijoje 1956.VI.16, buvo alksnyje apie 10 *m* aukštyje. Jame aptikti 4 kiaušiniai, kurių ilgis 31,4; 31,6; 31,7; 31,9 *mm;* plotis — 21,1; 21,1; 21,2; 21,2 *mm*. Lizdas padarytas iš siauralapio lendrūno *(Calamagrostis lanceolata)* stiebelių, lapelių ir apie 60% visos lizdo medžiagos varpučiai, dilgėlių *(Urtica dioeca)* plaušų apie 20%; kitų žalių lapų 10—15%, beržo tošies (išorėje) 5%. Išorinis lizdo plotis 135 *mm;* vidinis 83 *mm;* gylis 56 *mm;* aukštis 100 *mm*. Lizdas buvo ant alksnio šakos galo, apie 1,5 *m* nuo kamieno. Be to, minėtasis stebėtojas rado dar viename lizde 4, o kitame 5 kiaušinius. Lietuvoje dažniausiai rasdavau lizdus alksniuose, liepose; vieną kartą radau pušyje, nedideliame pušyne prie Geluko ežero (Daugų raj.). Jame (1939.VI.21) buvo dar neapsiplunksnavę vaikai. Deda 3—4, retai 5 kiaušinius ne anksčiau, kaip birželio mėn. pradžioje; peri abudu tėvai pakaitomis. Kiaušiniai balti, žvilgantys, išmarginti didokomis dėmėmis, juodos ir durpinės spalvos, tankesnėmis bukajame gale. Jų dydis vidutiniškai 30×21 *mm*. Peri 14—15 dienų, tik vieną kartą per metus, ir tiek pat laiko jaunikliai užtrunka lizde. Pažymėtina, kad vaikai laikosi tvirtai įsikibę nagais į lizdo dugną, nes kitaip, siūbuojant šakoms, jie lengvai iškristų iš jo. Paūgėję jie nuolat rėkia ir taip išduoda savo buvimo vietą.

Mažas kiaušinių skaičius neabejotinai priklauso nuo lizdo padėties. Lizdas, prikabintas prie plonos šakutės galo, vargiai galėtų išlaikyti daugiau vaikų. Pasak Malčevskio (1959), stebėjusio 15 volungių lizdų Voronežo krašte, iš 49 kiaušinių išsirito 44 paukščiukai, lizdus paliko 35 jauni paukščiai, taigi nuostolis nedidelis.

Daug kas susigundo šį dailųjį paukštį auginti nelaisvėje; bet dalykas nelengvas, reikalaująs daug kantrybės ir ištvermės. Jiems reikia didelio narvo (patariama 70×38×30 *cm*). Lesinti vasarą — vabzdžiais, peteliš-

kėmis ir jų vikšrais, žiemą — gyvomis miltkirmėlėmis, džiovintais skruzdžių perais su tarkuotų morkų priemaiša, gera mėsa (širdis), varške, biskvitais, visokiomis uogomis, kriaušėmis, obuoliais. Maistas turi būti įvairus.

Šeima. **KIKILIAI.** *Fringillidae*

Tai smulkūs paukščiai, pasižymintys kūgelio formos stipriu snapu (12 pav.), kai kurių rūšių (kryžiasnapių, pušinių sniegenų) snapo galas gali būti kumpas, lyg panašus į plėšriųjų paukščių snapą. Sparne jie turi tik 9 didžiąsias plasnojamąsias plunksnas, nes pirmoji sunykusi. Išskyrus australinį regioną, kur ši šeima neturi atstovų, ji paplitusi visame pasaulyje, ypač Šiaurės pusrutulio vidutinio klimato kraštuose. Iš tolimų šiaurės kraštų jie žiemai dažnai pasitraukia į pietus. Žymią dalį jų maisto sudaro grūdai, kuriuos aižo stipriais snapais, vasarą sulesa daug vabzdžių.

Lizdus krauna medžiuose, krūmuose arba ant žemės; jie esti atdari. Kai kurių rūšių lizdai esti meniškai padaryti, ir dažnai išorinė pusė būna papuošta kerpėmis, samanomis ir priderinta prie aplinkos. Šiaurės kraštuose deda apie penkis kiaušinius, atogrąžose — tris; jie spalvoti: šviesiame dugne tamsūs taškai, dryželiai ir kt. Jauniklius maitina vabzdžiais, arba senių gurklyje išmirkusiais sėklų branduoliais. Perėjimo metu poros tam tikro dydžio gyvenamą sritį gina nuo kitų viengenčių įsibrovimo, bet šiaip yra draugiški ir, pasibaigus perėjimo laikui, būriuojasi dideliais pulkais. Tokie pulkai apsilanko daržuose, laukuose, soduose, puola įvairias kultūrinių augalų sėklas, ir kartais gali padaryti žmogui nuostolių. Pavasarį jie neretai lankosi daržuose ir lesa sudygusias ankstyvas daržoves, arba medelynuose medžių daigus. Bet jie žmogui ir naudingi, nes naikina kenksmingus vabzdžius. Daugumos balsai yra malonūs ir melodingi. Jie dažnai laikomi nelaisvėje.

Kadangi šios grupės požymiai gana vienodi, dalijimas jos į smulkesnius vienetus yra nelengvas, bet, remiantis snapo forma, ji yra skirstoma į keturius pošeimius, kurie turi pereinamųjų tarpugrandžių. Žinoma daugybė rūšių; vien Tarybų Sąjungoje gyvena 34 rūšys.

Įvairūs autoriai, padalydami šią šeimą smulkesniais vienetais, yra ne vienos nuomonės. Mes prisilaikysime genčių ir rūšių tvarkos, siūlomos Witherby.

Svilikas. **Storasnapis.** *Coccothraustes coccothraustes* (L.)

XXIV ir XXV pav.

Est. *suurnokk-vint.* Latv. *dižknābis.* Lenk. *grabołusk, grubodziób.* Rus. *dubonos.* Vok. *Kernbeisser.*

Jų yra apie šešetą porūšių. Europoje, išskyrus Krymą ir Kaukazą, gyvena porūšis *C. c. coccothraustes* (L.).

Iš visos kikilių šeimos svilikas išsiskiria kresnu liemeniu, didele galva ir nepaprastai storu ir stipriu snapu (12 pav.). Jis nedaug už varnėną

mažesnis. Gal būtų ir plačiau žinomas, jei nesislapstytų ir nebūtų toks baikštus. Daugiausia apie jį žinome iš jo padaromos žalos vyšnių uogoms. Šiaip yra puošnus paukštis, ypač patinas. Jo smakras juodas, o kūno apačia rausvai molinės spalvos, tokios pat spalvos galva ir antuodegis; nugara durpinė; plasnojamosios plunksnos juodos, su gražiu mėlynu plieno žvilgėjimu ir baltomis dėmėmis vidinėse vėtyklėse. Penktosios ir sekančių plasnojamųjų plunksnų galuose yra savotiška iškarpa (13 pav.). Sparno dengiamosios plunksnos daugiausia baltos, tai sudaro būdingą požymį skrendančiam paukščiui. Uodega juosva su baltu galu. Snapas, kaip jau pasakyta, labai storas ir paprastai paveiksluose vaizduojamas per plonas, nes piešiamas iš sudžiūvusių iškamšų. Snapas, pradedant kovo mėnesiu, yra gražios žydros spalvos, bet liepos mėnesį darosi rusvas. Patelė atrodo kaip patinas, bet visos spalvos neryškios ir kai kada sunku lytis atskirti. Jauniklių viršutinė kūno dalis tų pačių spalvų, kaip ir senių, bet apačia balsva, pritaškyta didokų tamsių dėmių. Seno paukščio ilgis apie 170 *mm*, sparnų tarpugalis apie 318 *mm*, sparnas 10 patinų 100—113 *mm*, 8 patelių 97—103 *mm*. Svoris 7 patinų 48,2—58,1; 6 patelių 48,2—51,1 *g*.

12 pav. Sviliko snapas

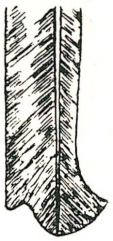

13 pav. Sviliko šeštosios plasnojamosios plunksnos galas

Svilikų žinoma viena rūšis, paplitusi vidurinėje ir pietinėje Europoje ir Azijoje iki Indijos ir Šiaurės Kinijos. Europoje kaskart labiau plinta į šiaurę, pvz., 1867 m. pasirodė pietinėje Norvegijoje; Švedijoje, nors ir retai, aptinkamas iki Elando Ostergotlando, Vestergotlando ir Bohuso. Tarybų Sąjungoje (pasak N. Gorčakovskajos, 1959) šiaurėje siekia Leningradą, Maskvą, Tulą, Kazanę. Toliau į rytus (skirtingos rasės) gyvena visame Sibire iki žemutinio Amūro, Sachalino, Japonijos ir Korėjos.

Apie rudens ir pavasario traukimą ligi šiol turima nepakankamai duomenų. Jie iškeliauja žiemai iš šiaurės ir rytų kraštų ir jų žiemos buveinės neperžengia Vidužemio. Vidurinėje Europoje jis yra sėslus paukštis arba bastūnas. Lietuvoje jis turi būti laikomas paukščiu keleiviu, nes didesnė jų dalis apleidžia Lietuvą, tačiau vieną kitą galima pastebėti ir žiemą. Pora apie Kaliningradą ir Silezijoje žieduotų paukščių buvo rasta už 360—400 *km* pietvakarių kryptimi. Vienas svilikas, apžieduotas Ventės Rage X.20, buvo rastas Italijoje (Trento), padaręs kelio apie 1250 *km*. Latvijoje ir Estijoje, nors ir peri, bet yra retas.

Lietuvoje niekur nėra jų gausiai, bet toli gražu retu paukščiu jo nepavadinsime. Mėgstamos jo vietos — nelabai tankūs lapuočių miškai, ypač skroblynai, parkai ir sodai. Kauno apylinkėse dažnai galima jų aptikti Nemuno pakraščių skardžiuose, pvz.: Fredoje, Obelynėje. Kamšos miške, kur jie laikosi, tur būt, dėlei augančių ten skroblų, kurių sėklomis minta.

Jų maistas daugiausia įvairūs vaisių kauliukai ir sėklos, ypač mėgsta vyšnių kauliukus ir sulesa jų daug daugiau tuo laiku, kai uogos nėra

visai prisirpusios; pasak vakarų autorių, lesa ir slyvų kauliukus; be to, bukų ir skroblų sėklas, klevų, alksnių, obuolių, kriaušių sėklas ir riešutus. Lesa taip pat žirnius ir medžių pumpurus, be to, daug vabzdžių, ypač tų, kurie turi kietą apdangalą. Jaunikliai beveik ištisai maitinami vabzdžiais ir minkštomis sėklomis.

Puldami vyšnias, svilikai kartais padaro didelių nuostolių. Daugiausia teko girdėti panašių nusiskundimų Suvalkijoje, kur dažnai visas vyšnių derlius esti šių paukščių sunaikinamas. Pasirinkę kokį sodą, jie ima ten kasdien lankytis, skina vyšnias ir savo galingu snapu aižo kauliukus, atmesdami uogos minkštimą. Net ir nematant pačių kenkėjų, nesunku pažinti, kieno tai darbas: lapai esti aptaškyti vyšnių sultimis, kartais minkštimas dar laikosi ant kotelio, o ant žemės guli daugybė kauliukų lukštų, iš to matyti, kad tai ne žvirblių darbas. Pastebėjau, kad ypač jie mėgsta žagarvyšnes, kurios prinoksta maždaug dviem savaitėm anksčiau, negu paprastos vyšnios ir todėl sudaro svilikams lyg naujieną. Esu pastebėjęs tokį reiškinį: pradedant sirpti žagarvyšnėms, bet dar ne visai įsirpus, pasirodo svilikų seniai paukščiai, o netrukus po to ima lankytis ištisos jų šeimynos, t. y. seniai su vaikais. Iš pradžios dar matyti senius, lesinančius vaikus iš snapo į snapą, bet ir nuo pat pradžios jauni paukščiai sugeba patys aižyti kauliukus. Jie yra labai atsargūs, ypač seniai, ir norint kurį nušauti, reikia būti gudriam, mokėti prisėlinti. Pažymėtina, kad, prinokus žagarvyšnėms, jie nebepuola tamsių raudonų uogų ir apskritai nuo šio laiko nustoja jas lankyti. Pasibaigus žagarvyšnių sezonui, pradeda sirpti paprastos rūgščiavyšnės, bet jose mūsų sode svilikai niekuomet nesilankė. Šis dalykas yra man nesuprantamas. Gal būt, jie puola žagarvyšnias dėl to, kad jų kauliukas yra mažesnis ir lengviau išaižomas, o gal dėl to, kad tai yra pirmiena, o vėliau, prinokus visoms vyšnioms, jie plačiai visur randa sau maisto. Tie egzemplioriai, kuriuos aptikdavau žiemą, laikydavosi sode ir rūpestingai apieškodavo vyšnių medžius; mat, tenai kur-ne-kur nuo vasaros palikdavo sudžiūvusių uogų — geras radinys žiemą. Vieną kartą patyriau su sviliku gana keistą dalyką. Pavasarį buvo pasėta vyšnių kauliukų didoka lysvė. Nepaisant to, kad kauliukai buvo pasėti į vagas ir užversti gana storu žemės sluoksniu, kažin kokiu būdu šį dalyką susekė svilikai ir ėmė ten kasdien lankytis. Tai pastebėjau iš to, kad lysvėje žemės paviršiuje radau daug išaižytų lukštelių ir iš pradžios nežinojau, kieno tai darbas, tik vėliau pamačiau porą svilikų, giliai kišančius snapą į žemę ir aižančius kauliukus, o gana dideliu atstumu buvo girdėti būdingas tarškimas. Netrukus visa lysvė buvo taip švariai aprinkta, kad beveik niekas nesudygo.

Veisimosi metu gyvena lapuočių arba mišriuose miškuose, kartais net nedidelėse medžių grupėse viduryje lauko, arba net soduose. Lizdą suka lapuotyje, taip pat ir eglėje. Kauno apylinkėse peri mišriu mišku apaugusiuose skardžiuose, ir vieną kartą radau jų lizdą skroble, netoli Žagariškių kaimo 2,5 *m* nuo žemės prie pat kamieno, kitą kartą lizdas buvo

eglėje ant šakos prie pat kamieno apie 5 *m* aukštyje. Lizdą rasti nelengva, nes paukščiai laikosi prie jo labai tyliai, todėl sunku įtarti jį arti esant. Pradeda perėti antraisiais gyvenimo metais. Ar jie atlieka kokius tuoktuvinius žaidimus, turime maža duomenų; per šiuos žaidimus patinas čiulbąs tylią giesmelę, pašiaušdamas viršugalvio plunksnas, sukinėdamasis ir svyruodamas. Dėti pradeda balandžio mėnesiui įpusėjus; kiaušinių esti dažniausiai penki, rečiau 4, dar rečiau 6. Praradę pirmuosius kiaušinius, deda antrą kartą, bet šį kartą tik 4. Tokias mažas dėtis galima rasti iki birželio mėnesio antrosios pusės.

Pats lizdas žymiai skiriasi nuo kitų šios šeimos paukščių lizdo: jis yra gana plokščias ir skystas, pamatas iš sausų žagarėlių padarytas, o ant jų padėtas patiesalas iš šiaudelių, kerpių, arklio plaukų bei vilnų; jis kiaurai peršviečiamas ir lengvai subyra.

Kiaušinių dydis 24×18 *mm;* jų pagrindinė spalva šviesiai melsva, išmarginta dviejų rūšių dėmėmis; vienos dėmės pilkšvos, neryškios, kitos tamsios, beveik juodos, be to, būna ilgų plonų, suktų gyslelių, apskritai, visas margumas gana retas, tirštesnis bukame gale. Peri patelė, tik vidurdienį kartais patino pavaduojama: perėjimas trunka 14 dienų. Kai kurie autoriai teigia, kad, išskridus vaikams, pusę jų tėvas, o kitą pusę motina vedžioja, bet šį teiginį reikia patikslinti.

Išlaikyti nelaisvėje sviliką nesunku; nors maisto atžvilgiu nėra jis lepus, tačiau giesmininkas iš jo menkas, ir paukščių muzikos mėgėjas juo nepasidžiaugs. Dažniausiai girdėti gana tylus cirpimas — „cir" arba „cit", panašus į startos arba kalviuko balsą. Ir laisvėje šie balsai dažniausiai girdėti. Turint su juo reikalą, reikia saugotis jo baisaus snapo; juo gali sužaloti ranką iki kraujo. Taip pat jis gali mirtinai užkapoti kartu su juo laikomus paukščius. Vis dėlto asmenys, auginę nuo mažens sviliką, teigia, kad jis nepaprastai prisirišęs prie savo šeimininko ir yra labai malonus.

Žaliukė. *Chloris chloris* (L.)

XXVI pav.

Est. *roheline vint.* Latv. *zalžubīte.* Lenk. *dzwoniec.* Rus. *zielenuška.* Vok. *Grünling.*

Jų yra apie dešimtį porūšių. Lietuvoje, taip pat šiaurinėje ir vidurinėje Europoje gyvena porūšis *Ch. ch. chloris* (L.).

Šis paukščiukas bendra išvaizda, nematant spalvų, pvz., žiūrint į jį prieš šviesą, daro naminio žvirblio įspūdį, ypač patelė, kurios spalvos netokios ryškios, kaip patino. Jis yra beveik tokio ūgio, kaip ir naminis žvirblis, nors sveria truputį mažiau, būtent apie 28 *g* (naminis žvirblis apie 30 *g*); jo snapas yra stambesnis, o uodega giliau įpiauta. Kūno ilgis apie 160 *mm*; sparnų tarpugalis apie 265 *mm;* sparno ilgis 3 patinų 84—87 *mm;* 3 patelių 85—86 *mm.*

Patino apdare vyrauja žalia ir geltona spalva: jo viršutinė kūno dalis geltonai žalia, kakta, antuodegis ir apačia geltona su žaliu atspalviu;

didžiųjų plasnojamųjų plunksnų išorinės vėtyklės puikios geltonos spalvos; tokios pat spalvos ir didesnė dalis vairuojamųjų plunksnų, išskyrus dvi vidurines. Papilvė balsva, pilvo šonai ir kaklo šonai pilki, taip pat ir didžiosios sparnų dengiamosios plunksnos. Snapas šviesios rago spalvos, taip pat ir kojos. Patelės apdare vyrauja pilka spalva, bet šen ir ten prasimuša žalia ir geltona, tačiau toli gražu netokia ryški, kaip patino. Jaunikliai panašūs į patelę, bet jų apačia išmarginta neryškiais išilginiais dryželiais. Poilsio apdaru patinai skiriasi vien tuo, kad didžiųjų plasnojamųjų plunksnų geltonumas yra žalesnio atspalvio.

Žaliukė gyvena visoje vidutinio klimato Europoje, šiaurėje (Skandinavijoje) iki 64°, Suomijoje iki Uleaborgo, o Tarybų Sąjungoje iki maždaug 60°. Rytuose gyvena iki vakarinės Uralo papėdės, Baškirijos, Totorijos respublikos, Saratovo ir Dono upės pietuose (Dementjevas), Kryme, Kaukaze ir Vidurinėje Azijoje yra skirtingos rasės.

Lietuvoje ir artimuose kraštuose visur aptinkama ir priklauso prie paprasčiausių mūsų paukščių. Vasarą mielai laikosi arti sodybų, soduose, parkuose, kapinėse, neretai net pačiuose miestuose, jei tik randa nors nedidelį skverą arba medžiais apsodintą gatvę. Užtiksi ją taip pat miškų pakraščiuose, bet ypač mėgsta kadagiais apaugusius plotus, kokių daug pietinėje Dzūkijoje, Dainavos krašte — apie Merkinę, Marcinkonis, Varėną. Žiemą rečiau jų pamatysi, yra pagrindo manyti, kad dalis jų iškeliauja praleisti žiemos šiltesniuose kraštuose.

Iš seniau turime duomenų, kad Vokietijos rytuose žieduoti paukščiai buvo aptikti Jugoslavijoje, Italijoje ir net Portugalijoje, tad buvo manoma, kad ten nukeliauja ir mūsų žaliukės. Tikresnių duomenų apie Lietuvos žaliukes gavome tik 1959 m., kai Ventės Rage buvo pastatytas didelis tinklas traukiantiems paukščiams gaudyti. Spalio mėn. pirmoje ir antroje dekadoje žaliukių traukė daug ir į tinklą pakliuvo bei buvo apžieduota 1112. Apie 8 paukščius turime pranešimus. Tais pačiais metais 7 buvo sumedžiotos šiaurinėje Italijoje ir 1 Prancūzijoje. Atstumas nuo Ventės Rago 1280—1500 *km.* Laikotarpis nuo žiedavimo iki sumedžiojimo buvo 15, 16, 21, 22, 35, 36, 51 ir 77 dienos.

Atskiromis žiemomis žaliukių skaičius Lietuvoje labai svyruoja, kartais jų esti labai daug, kartais labai mažai. Žiemą jos neretai laikosi prie pat namų, kartais žvirblių draugijoje. Jos lesa visokias piktžolių ir kultūrinių augalų sėklas, bet kartais puola sultingus medžių bei krūmų pumpurus. Vieną žiaurią žiemą, kai daugelis paukščių badavo, nedidelis žaliukių būrys vis laikėsi mūsų sodelio alyvų krūmuose ir nulesė beveik visus būsimųjų žiedų pumpurus. Žiemą jos sulesa daug kadagių sėklų, išaižydamos jas iš uogų; neatsisako net nuo javų, kurių nemėgsta daugelis šios šeimos paukščių. Mėgstamiausias jų maistas — tai visokie aliejiniai grūdai. Kai kuriomis žiemomis atskridusios į mūsų sodelį žaliukės puldavo radastos *(Rosa rugosa)* uogas ir aižydavo jų sėklas.

Nors žaliukė kresnos sudėties, didele galva ir storu snapu, vis dėlto yra gana gražus ir malonus paukštis, tuo labiau, kad jis, ypač ten, kur nepersekioja jo žmogus, esti gana jaukus, prisileidžia žmogų ir parodo

savo gražias spalvas. Tupėdama šakoje, žaliukė šiaušia pakaušio plunksneles ir kilnoja uodegą. Polėkiu nedaug skiriasi nuo kitų šios šeimos paukščių, vadinasi, skrenda banguota linija, kaskart kildama aukštyn ir nusileisdama žemyn. Tik mažus atstumus perskrenda paprastu virpamu polėkiu kaip žvirbliai. Veisimosi metu dažnai tenka matyti patino tuoktuvinį polėkį; tuomet paukštis, patupėjęs kur nors aukšto medžio viršūnėje, pasileidžia skristi įstrižа linija aukštyn, atlikdamas sparnais labai plačius judesius, — taip, kad jie susiliečia savo galais pakaitomis aukščiau nugaros ir žemiau pilvo. Ši lėksena labai savotiška ir iš pirmo žvilgsnio sunku paukštį pažinti; jis turi šiek tiek panašumo į skrendantį karvelį arba šikšnosparnį. Padaręs platų posūkį, jis vėl grįžta į tą pačią arba kitą artimą medžio viršūnę.

Žaliukių balsai nėra įvairūs: dažniausiai girdimas ilgai traukiamas gana malonus „piuuvi", kelis kartus kartojamas; jis priklauso lygiai patinukui, lygiai patelei ir, matyti, turi keletą reikšmių, nes yra įpinamas į patinuko giesmelę, bet taip pat leidžiamas, esant pavojui ar šiaip susijaudinimui. Giedantis patinukas leidžia dar ir kitą virpamą, šiek tiek į mažo varpelio panašų balsą. Negalima pasakyti, kad būtų tai geras giesmininkas, bet pavasario aplinkoje įpinta į šimtus kitų paukščių balsų, jo giesmė yra maloni.

Kada ir kaip peržiemoję žaliukių būreliai susiskirsto poromis, neturime tikslių duomenų, bet atrodo, kad poros susidaro jau anksti pavasarį, nes pirmojoje balandžio pusėje Lietuvoje jau randama jų lizdų su kiaušiniais. Nuo artimos giminės kikilio žaliukės lizdas labai skiriasi ir toli gražu nėra toks dailus. Lietuvoje lizdai sukami dažniausiai tankiuose spygliuočių medžiuose ir krūmuose. Užvis dažniausiai rasdavau jų kadagiuose arba tankiose eglėse, ypač karpomose eglių gyvatvorėse arba įvairiose kompaktinėse dekoratyvinėse eglėse, kartais tujų krūmuose. Rečiau peri lapuočiuose, pvz. gudobelės *(Crataegus)* gyvatvorėse, kartais pintose žagarų tvorose ir šiaip medžiuose. Du kartus radau lizdą vynkrūmyje prie namų sienos. Dažniausiai statomas neaukštai, 1—2,5 *m* ir retai iki 4—5 *m* aukščio. Jis yra plokštesnis, negu kikilio, ir krinta į akį savo žalia spalva, nes į jo sudėtį įeina daug samanų, be to, šiaudelių, plonų šakučių ir kt. Vidus švelniai išklotas minkštomis šakelėmis, dažnai su vilnų ir plunksnų priemaiša. Lizdą stato beveik tik patelė. Peri du kartus (gal ir tris kartus) per metus, kiekvieną kartą sudeda po 5—6 kiaušinius. Dar iki rugpiūčio mėnesio galima rasti lizdų su vaikais, gal būt, kad tai yra pakaitalas anksčiau sunaikintų lizdų arba normali trečioji vada. Kiekviena vaikų vada išvedama naujame lizde, nes senasis lizdas esti gerokai užaugusių paukščių apardytas, užterštas mėšlu, pleiskanomis, o labiausiai parazitais. Kai kurių autorių teigimą, kad žaliukė kartais panaudojanti du kartu tą patį lizdą, laikau labai abejotinu. Kiaušinių pagrindinė spalva yra grynai balta arba švelniai žalsva su dvigubu margumu. Vienos dėmės yra neryškios, rausvos, įsisunkusios į kevalą, kitos ryškios, rausvai juosvos, paviršinės, susispietusios aplink bukąjį galą, kartais greta su dėmelėmis gali būti plonos tamsios gyslelės. Be

jau aprašytų spalvų, pasitaiko įvairių nukrypimų. Peri tik patelė 12—14 dienų, o per tą laiką ir dar vėliau, kol ji tupi ant jauniklių, patinas nešioja jai maistą ir lesina iš snapo į snapą. Po 13—14 dienų jaunikliai iš lizdo išeina, bet paskrenda tik netoli ir dar kiek laiko senių lesinami. Pabaidyta perinti žaliukė nuskrenda žemyn savotišku lėtu polėkiu. Kartą perinti žaliukė apžiodavo snape pakištą jai pagaliuką. Pasak A. Navasaičio, žaliukės lizdai rasti: eglėse — 39, tujose — 16, dygiose eglėse — 11, liepose — 7, kadagiuose — 5, kėniuose — 2. Ankstyviausia lizdo krovimo data — kovo 8—9 d. Lizdas su 4 kiaušiniais buvo aptiktas 1959.IV.9. Šis stebėtojas teigia, esant tris perėjimo periodus: pirmasis IV—V mėn., antrasis — apie VI mėn. vidurį, trečiasis — VII mėn. ir užsitęsia iki VIII mėn. pradžios. Iš 48 rastų lizdų 26 buvo po 4 kiaušinius, 15 po 5, 5 po 6 ir 2 po 3. Dažnai palieka vienas neužperėtas kiaušinis. Kiaušinių matai (vidurkis 74 kiaušinių): minimalus ilgis — 18 *mm*, maksimalus — 20,9 *mm;* minimalus plotis — 13 *mm*, maksimalus — 16 *mm*. Vidutinis kiaušinio svoris 2,15 *g*. Kiaušinių ir jauniklių nuostoliai labai dideli, bet žuvimo priežastys ne visai aiškios. Manoma, kad daug lizdų žūva per kirtimus miškuose, daug jų sunaikina kėkštai, šarkos, varnos, katės, voverės (?), vaikai. Iš rastų lizdų žuvo: Kaišiadorių miškuose 1958 m. 56%; Raudondvario apylinkėse 1958 m. 70% ir ten pat 1959 m. 84%. Jauniklių maistas iki 80% yra gyvūninis. Jų gūžiuose rasta vikių *(Vicia cracca, V. tetrasperma, V. saepium)*, zuikžirnių *(Lathyrus vernus)*, svėrių ir balandų.

Pagauti žaliukę labai nesunku visokių rūšių spąstais, narveliais, tinklais ir pagamintomis iš arklio ašutų kilpomis. Tinkamiausias laikas ankstyvas ruduo, kai baigia bręsti kanapės. Tuomet žaliukės godžiai jas puola kartu su žvirbliais ir zylėmis. Tačiau, kai žvirblis vengia visokių žabangų, žaliukė be jokio atsargumo į jas pakliūva. Gaudant jas kilpomis, reikia visą laiką žiūrėti, kad užsinėrusios kilpą ant kaklo nepasismaugtų. Prie nelaisvės sąlygų greit pripranta, darosi jaukios ir maisto atžvilgiu nelepios. Dar geriau prie žmogaus pripranta visai jauni, iš lizdo paimti paukšteliai, kuriuos galima išmokyti nesudėtingų veiksmų, pvz., atidaryti narvelio duris ar dėžutę su lesalu. Jie gana lengvai veisiasi nelaisvėje, taip pat kryžminasi su kitomis artimomis rūšimis. Antai mano auginamas žaliukės patinas susiporavo su kanarėle, pastaroji padėjo kiaušinius, bet, deja, patinas juos sukapojo.

Dagilis. *Carduelis carduelis* (L.)

XXVII pav.

Est. *ohakalind.* Latv. *ciglis, dadzītis.* Lenk. *szczygieł.* Rus. *ščegol.* Vok. *Stieglitz.*

Yra daug geografinių rasių. Mūsų paukščiai priklauso — *C. c. carduelis* (L.). porūšiui.

Iš Lietuvos mažųjų paukščių dagilis yra vienas iš margiausių ir gražiausių, žinomas ne tik savo maloniu būdu, bet ir savotiška giesmele, tad vargu su kokia kita rūšimi jį supainiosi. Ūgiu jis beveik prilygsta

karklažvirbliui, bet grakštesnis ir judresnis, be to, jo snapas smailus ir balsvas.

Daugiausia krinta į akis jo galvos ryškiai raudona dalis, sudaranti nelyginant kaukę, iš kurios išsikiša snapas, toliau viršugalvis ir sprandas juodos spalvos, galvos šonai ir juostelė, supanti kaklą, nelyginant apikaklė, baltos spalvos. Pilvas ir antuodegis balti, nugara rudos spalvos, o galuose visų plasnojamųjų plunksnų baltos dėmelės, ypač žymios, paukščiui nusišėrus. Uodega juoda su didelėmis baltomis dėmėmis. Snapas balsvas juodu galu, bet pavasarį esti beveik ištisai baltas. Patelė skiriasi nuo patino tuo, kad sparnų dengiamosios plunksnos yra pilkšvai rudos. Jaunikliai neturi raudonos kaukės, ir beveik visa galva yra pilka.

Matai: kūno ilgis apie 138 *mm*, sparnų tarpugalis apie 245 *mm*, suglaustas sparnas patino 78—84 *mm*, patelės 74—80 *mm*, svoris 13—19 *g*.

Jaunikliai šeriasi neištisai (t. y. nekeičia didžiųjų sparnų ir uodegos plunksnų) tarp rugpiūčio ir spalio mėn.; išsišėrę jie panašūs į senius, bet vis dėlto jų spalvos nėra tokios puikios; seniai šeriasi irgi apie tą laiką, mainydami visas plunksnas.

Dagilis gyvena visoje Europoje, pradedant pietine Norvegija (Trondhjemu) ir pietine Švedija (61°) iki Vidužemio, toliau Maroke, Alžyre, Tunise ir Kanaruose, taip pat Azoruose (gal buvo tenai įveistas), Rytuose Pietų Sibire iki Irkutsko, Mažojoje Azijoje iki Afganistano. Praėjusio šimtmečio pabaigoje dagilis buvo įveistas Š. Amerikoje ir spėjo kai kur virsti gana paprastu paukščiu.

Lietuvoje ir artimuose kraštuose labai paprastas paukštelis. Dažniausiai galima jį aptikti soduose, ypač kur yra senų vaismedžių, kur sėjama kanapių, aguonų. Šiaip randamas mažuose miškeliuose arba didesnių miškų pakraščiuose bei nedidelėse medžių grupėse, kapinėse ir t. t. Neretai galima jų matyti priemiesčiuose ar šiaip arti miestelių bei kaimų, šalia plentų, vieškelių, ypač vėlai rudenį ar žiemą, nes daugiausia tenai jis randa mėgstamojo maisto, varnalėšų, usnių ir kitų šios šeimos augalų sėklų. Labai mėgsta aguonas, ir vėlai rudenį galima matyti daržuose prie užsilikusios aguonų galvutės prikibusį dagilį, aižantį grūdus. Kanapes irgi mėgsta, o bado verčiami, ypač žiemą, aižo ir lesa alksnių ir beržų sėklas. Pavasarį, pradedant dygti visokioms sėkloms, noriai lesa įvairius daigus, nužnaibo visokių medžių pumpurus. Vabzdžiai taip pat įeina į jų maisto sudėtį ir kartais galima matyti dagilius, besikarstančius šakose, knaibinėjančius medžių viršūnėse smulkius vikšrus iš medžių žiedų bei pumpurų. Iš dalies vabzdžiais maitina jauniklius, bet tol, kol jie yra maži, paskui lesina juos išmirkusiais gūžyje sėklų branduoliais.

Ar dagilis Lietuvoje yra visiškai sėslus paukštis, vargiai galima teigti, nors aptinkama jų vasarą ir žiemą. Žiedavimo metodu dar ne-

pavyko šio klausimo išspręsti. Tarybų Sąjungoje, pasak Chomčenko ir Dergunovo, žieduoti paukščiai buvo pagauti netoli žiedavimo vietos. 1957.VI.5 vienas Kaune apžieduotas paukštis buvo rastas tų pačių metų spalio mėn. 27 d. Vokietijoje, Augsburgo apylinkėje, padaręs apie 1040 *km* kelio. Galima manyti, kad bent dalis žiemą aptinkamų Lietuvoje dagilių yra atvykę iš rytų kraštų.

Dagilis yra nenuorama, gyvo būdo, vikrus ir, sakytume, linksmas paukštelis. Vargu pamatysi jį ramiai tupintį ir retai aptiksi jį vieną. Dažniausiai sudaro jie nedidelius pulkelius iš 5—10 galvų. Pats pulkelis prisilaiko tam tikros vietovės, kelio pakraščio, pylimo šlaito, daržo, sodo; paukščiukai nuolat užimti sėklų aižymu, bet dažnai pakyla į orą, padaro nedidelį ratą, vėl nusileidžia ir t. t., ir nuolat girdimi jų balsai, ypač pakilus skristi. Jie nėra baikštūs, nebijo keliu einančio žmogaus, o susitikti dažnai pasitaiko, nes pakelėse auga jų mėgstamieji augalai, kaip usnys, dagiai. Tuomet galima pasigrožėti jų puikiomis spalvomis, vikriais judesiais ir maloniu balsu. Bet jie nėra kvaili ir, pažinę žmogaus piktus sumanymus, pasidaro atsargūs. Nutūpę kur nors medžių šakose, jie nesilaiko ramiai, o nuolat sukiojasi čia kairėn, čia dešinėn, savotiškais jiems būdingais judesiais.

Peri mažuose miškeliuose, miestų parkuose ir skveruose, bet užvis labiausiai mėgsta sodus, ypač jei yra senų slyvų ar kriaušių medžių. Miestuose, pvz. Kaune, dažnai galima aptikti jų lizdų kaštonuose, klevuose, net topoliuose, dažniausiai gana aukštai, 4—8 *m* aukštyje, viršutinėse plonose šakose. A. Navasaičio duomenimis, 9 lizdai buvo rasti: 5 liepose, 3 tujose, 1 obelyje, 1 ievoje; atstumas nuo žemės buvo 3—6 *m*. Apskritai lizdą rasti gana sunku, o dar sunkiau jį pasiekti. Tai gražus pastatas, panašus į kikilio lizdą, bet kiek mažesnis, žemesnis ir ne taip meniškai užbaigtas. Jo pamatas sudėtas iš švelnių stiebelių, zolelių, šaknelių, karnelių, samanų, o išorė, panašiai kaip kikilio lizdo, gražiai išklota kerpėmis, paimtomis nuo to paties arba panašaus medžio, vidurys išklojamas vilnomis. Jei tik gali, panaudoja daug vatos. Mačiau vieną lizdą, kuriame vata sudarė daugiau kaip pusę visos medžiagos, ir todėl lizdas buvo beveik baltas. Medžiagai surišti panaudoja voratinklius ar vabzdžių verpalus. Apskritai jo lizdas yra stiprus ir tvirtai prie šakos pririštas; net paukščiukams išskridus, jis ilgai atsispiria vėjui ir rudens darganoms. Stato jį tik patelė, o patinukas laikosi arti. Deda 4—5, retai 6 kiaušinius.

Iš vienuolikos apžiūrėtų lizdų trijuose buvo po 5, dviejuose po 4 ir viename 3 kiaušiniai. Vėliau viename 5 ir keturiuose 4 jaunikliai. Dvylikos kiaušinių matai: maksimalus ilgis 19 *mm*, minimalus — 17,2 *mm*; maksimalus plotis 14,2 *mm*, minimalus — 13,4 *mm*. Svoris 3 neperėtų kiaušinių 1,8—1,9 *g*.

A. Navasaičio duomenimis, IV.18 lizde pastebėtas pirmasis kiaušinis; V.24 lizde aptikti 4 kiaušiniai, VI.7 jau išsiritę jaunikliai, VI.20—

21 jaunikliai išskrido iš lizdo ir iki 26 d. jie buvo senių maitinami; V.26 aptiktas lizdas su 5 kiaušiniais; V.26 — su 3 kiaušiniais; V.28 su 5 kiaušiniais; VI.3 lizde 4 jaunikliai 3—4 dienų; VI.4 lizde 5 jaunikliai apie 3 d. amžiaus; VI.16—20 trijų porų vaikai išskrido iš lizdų; VI.19 lizde rasti 4 kiaušiniai, o VI.29 1—2 d. jaunikliai; VII.11 lizde 4 apsiplunksnavę jaunikliai, kurie išskrido sekančią dieną, ir 1 kiaušinis; VIII.7 seniai lesino 4 skraidančius jauniklius; VIII.29 seniai lesino 4 skraidančius jauniklius.

Kad patikslinus perėjimo eigą, 1959 m. Obelynėje buvo be pertraukos stebėta viena porelė. Balandžio mėn. 8 d. porelė iš dagilių pradėjo suktis lizdą jaunoje obelaitėje maždaug 2 *m* 30 *cm* aukštyje nuo žemės, ant 6 *cm* storio šakos. Per 10 dienų lizdas buvo baigtas ir IV.18 d. 11 val. 20 min. padėtas pirmasis kiaušinis. Po to kasdien apie tą pačią valandą dar buvo padėti 4 kiaušiniai. Padėjus antrąjį kiaušinį, patelė pradėjo perėti. Patinukas lesino ją nereguliariai, su 40 min. ar 2 val. pertraukomis, atrydamas maistą iš gūžio. Lesinimas trukdavo 10—18 sek. Per pirmąsias perėjimo dienas patelė išskrisdavo iš lizdo, tvarkydavosi plunksnas ir po 10—18 min. grįždavo į lizdą. Po penkių perėjimo dienų ji pradėjo vartyti kiaušinius ir keisti perėjimo pozą. Septintą perėjimo dieną, patelei išskridus iš lizdo, atskrido patinukas, ėmė vartyti kiaušinius ir po to tupėjo ant jų 10 minučių.

Paskutines 4 dienas patelė jau nebuvo išskridusi poilsio. Dvyliktą dieną nuo perėjimo pradžios iš kiaušinių pradėjo kaltis paukščiukai. Patelė pakeitė perėjimo pozą: perėjo pusiau stovėdama. Tuo metu patinėlis maitino patelę rečiau, bet ilgiau (po 30—45 sek.). Pamaitinęs patelę, jis išnešė kevalus, dalį jų sulesė patelė. Tryliktą perėjimo dieną buvo jau du jaunikliai, keturioliktą dar vienas prisidėjo ir penkioliktą dieną išsirito paskutinis vaikas. Vienas kiaušinis buvo išmestas. Pirmas tris dienas ir naktis patelė šildė vaikus, o patinukas atskrisdavo maždaug kas 20 min., atnešdamas maisto. Vėliau maisto ieškoti išskrisdavo ir patelė. Maždaug iki septynių dienų tėvai lesė vaikų išmatas, apytikriai nuo tos dienos vaikai patys pradėjo išsituštinti per lizdo kraštą. Pirmiausia prasikalę jaunikliai išskrido 14 gyvenimo dieną, o kiti dviem dienom vėliau.

Dėl malonios linksmos giesmelės dagiliai yra mėgstami paukščiukai, todėl mielai gaudomi ir laikomi narveliuose. Pagauti jį nesunku, ypačiai turint jau pagautą jaukų dagilį, kuris balsu privilioja savo laukinius brolius. Gaudyti tinka trijų skyrių spąstai-narveliai, kur į vidurinį skyrių dedamas jaukus paukštelis, o du kraštiniai paspendžiami. Nesunku pagauti dagilį iš ašutų padarytomis kilpomis, apkaišius jomis kanapių ryšulį arba varnalėšų gniužulą. Jie greit apsipranta su žmogum, nesunku juos išmokyti visokių išdaigų, pvz.: vežioti vežimuką, atidarinėti dėžutę, traukti burtus ir kt. Maitinti geriausia aguonomis, mirkytais rapsų grūdais, su nedidele grūstų kanapių priemaiša, žaliais žliūgių, salotų lapais.

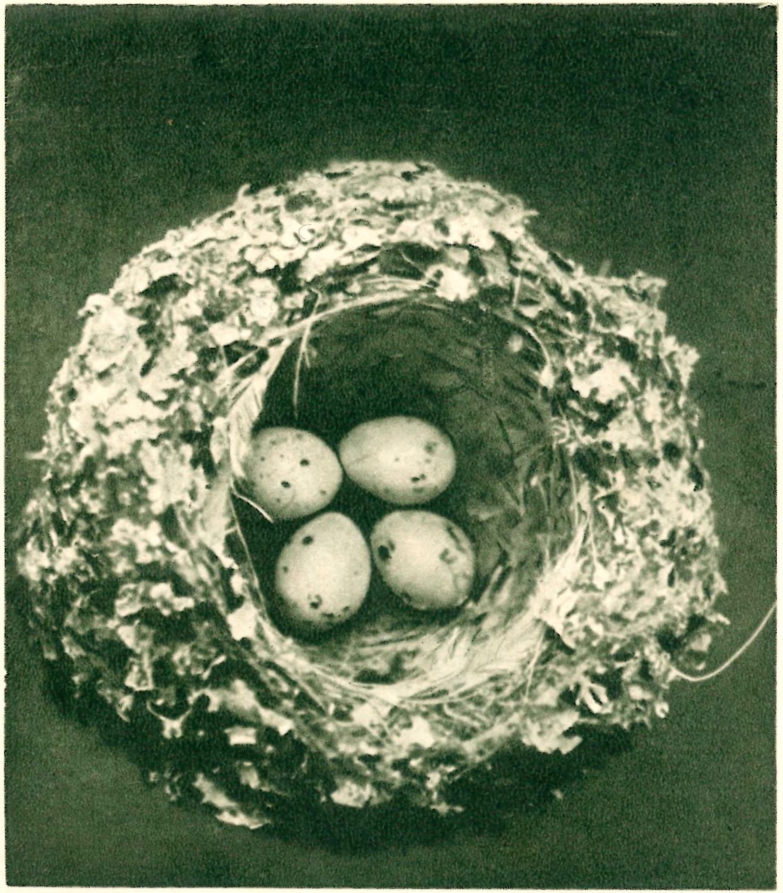

XXXVI. *KIKILIO LIZDAS (A. Navasaičio nuotr.)*

XXXVII. *TIPINGAS KIKILIO BIOTOPAS (A. Navasaičio nuotr.)*

XXXVIII. *ŠIAURĖS KIKILIS — FRINGILLA MONTIFRINGILLA* (L.)

XXXIX. *GELTONOJI STARTA — EMBERIZA CITRINELLA* L.

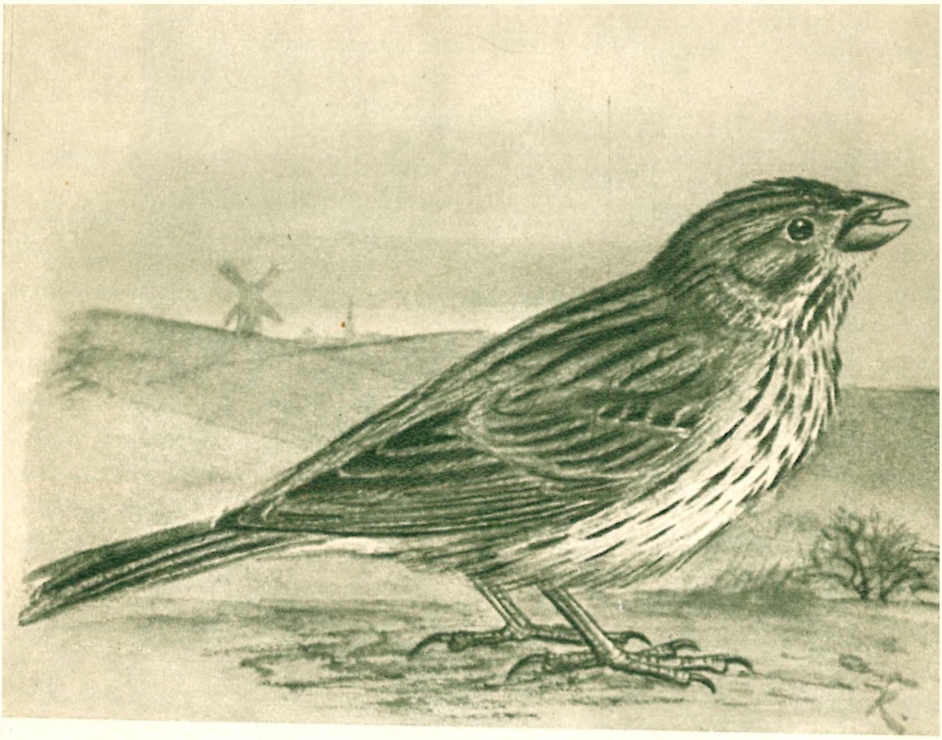

XL. *PILKOJI STARTA — EMBERIZA CALANDRA* L.

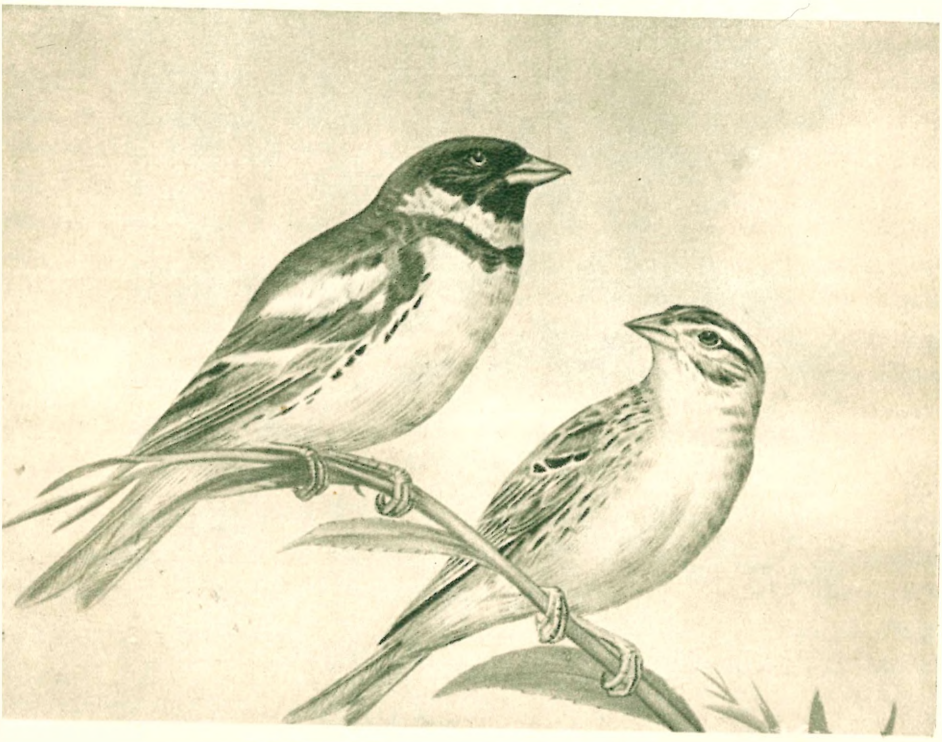

XLI. *RUSINĖ STARTA — EMBERIZA AUREOLA* Pallas.
K a i r ė j e — patinas; d e š i n ė j e — patelė

XLII. *SODINĖ STARTA — EMBERIZA HORTULANA* L.

XLIII. *NENDRINĖ STARTA — EMBERIZA SCHOENICLUS* (L.)

Alksninukas. *Carduelis spinus* (L.)

Spalvotas pav.

Baltar. *čyžyk.* Est. *siisikene.* Latv. *kivulis.* Lenk. *czyż.* Rus. *čiž.* Vok. *Erlenzeisig.*

Mažas, nežymus, nors ir gražus paukščiukas, aptinkamas pas mus dažniausiai žiemą didokais būriais, aižant alksnių kankorėžius. Patinams būdinga vyraujanti graži (kaip citrinos) geltona spalva. Šios spalvos yra gerklė, pagurklis, krūtinė, dvi skersinės juostos sparnuose, didesnė dalis vairuojamųjų plunksnų (išskyrus vidurinių porą), pilvas balsvas su išilginiais tamsiais dryžiais, viršugalvyje juoda kepuraitė, juodas ir smakras. Snapas balzganas su juodu galu, kojos durpinės spalvos, taip pat durpinė ir rainutė. Patelė neturi juodos kepuraitės ir juodo smakro, jos geltonumas neryškus, bet ryškūs tamsūs dryžiai kūno šonuose. Būdingas abiejų lyčių požymis yra giliai įpiauta uodega.

Matai: kūno ilgis apie 120 *mm,* sparnų tarpugalis apie 200 *mm,* suglaustas sparnas 3 patinų 71—73 *mm,* 3 patelių 71—73 *mm.* Sveria 12—14 *g.*

Jaunikliai panašūs į patelę; jie šeriasi (iš dalies) rugpiūčio—rugsėjo mėnesį, tuo pačiu laiku, bet ištisai, šeriasi ir seniai.

Alksninukas yra eglynų gyventojas ir peri ten, kur tik auga eglė šiaurinėje ir vidurinėje Europoje, pradedant nuo Š. Skandinavijos (67°) šiaurėje iki pietinių ir vakarinių Alpių šlaitų pietuose. Tarybų Sąjungoje aptinkamas nuo Archangelsko iki Krymo (čia retas) ir Kaukazo, iš kur paplinta iki Š. Irano. Už Uralo yra retas ir visai jo nėra viduriniame Sibire, Altajaus ir Tarbagatajaus srityse, bet ir vėl randamas rytuose nuo Pabaikalės iki Kurilų salų (Iturupo), Japonijos ir Kinijos rytų (Dementjevas). Tai yra paukštis klajūnas; jo kelionės nėra taisyklingo pobūdžio. Pradedant rugpiūčio mėnesiu, vidurinėje Europoje pasirodo jų dideli pulkai ir, priklausomai nuo maisto gausumo, užtrunka šen ar ten nevienodai ilgai. Žiedavimo metodu nustatyta, kad tai Skandinavijos paukščiai, patekę čia per Olandiją. Žiemą Olandijoje apžieduoti paukščiai gegužės mėnesį atsidūrė netoli Lietuvos. Žiemos metu alksninukų buvo rasta net Šiaurės Afrikoje.

Lietuvoje aptinkame juos daugiausia žiemą, bet ne visuomet vienodai; būna metų, kai jų čia esti nesuskaitomi pulkai, o kitais metais nėra gausu. Tačiau vasarą retai kas gali pasigirti matęs alksninuką, nes tuomet jie slapstosi tamsiuose eglynuose, be to, prisilaiko daugiausia eglių viršūnių, ir aišku, pastebėti juos tenai ne lengvas dalykas. Tik vasaros pabaigoje susidaro būreliai, o iš jų dideli būriai. Jie tuomet traukia į pamiškes, laukus, kur yra visokių piktžolių, teikiančių jiems maisto. Bet žiemą daugiausia aptiksi jų alksnynuose (lygiai baltalksnių, lygiai juodalksnių), nes šių medžių sėklos sudaro jų

mėgstamiausią maistą. Tuomet pulkai, kartais iš kelių šimtų, šių paukščiukų nusėda ant vieno arba keleto gretimų medžių. Vaizdas tada labai įdomus: kiekvienas paukščiukas, užtūpęs žirginį arba prikibęs prie jo iš apačios, įmantriai aižo rudus, plokščius grūdelius. Tuomet oras pilnas jų klegesio, o iš medžių tiek byra sėklų, kad visas sniegas esti sėte nusėtas; kaskart visas būrys nei iš šio, nei iš to staiga pakyla į orą, bet neilgam ir, padaręs nedidelį ratą, nusileidžia ant to paties, arba ant kito artimo medžio, kur tik yra daug žirginių. Pavasarį, kai jau byra alksnių sėklos, alksninukų būriai dažnai triūsia ant žemės. Neretai prie jų prisiplaka ir čimčiakai, kurie ir šiaip su jais turi daug bendro. Be minėtų sėklų, jie lesa spygliuočių, ypač eglių ir kėnių sėklas, o iš lapuočių — beržo ir kitų medžių pumpurus. Kiek jie sulesa vabzdžių, nėra tiksliai išaiškinta. Yra duomenų, kad dviejų patinų gūžyje gegužės mėnesį buvo rasta vien vikšrų apie 60. Galima spėti, kad jaunikliai bent iš pradžios maitinami vabzdžiais (Niethammer, 1937).

A. Navasaitis nušauto patinuko gūžyje 1958.IX.19 d. rado 17 beržinio piūkliuko *(Croesus septentrionalis)* lervų ir dvi dideles neapibūdintas lervas.

Alksninukas, nors ir kuklios jo spalvos, yra labai malonus ir visų augintojų mėgstamas paukštis. Jis nuolat veiklus, judrus; jo pozos yra įvairiausios, jis prikimba prie ploniausių šakelių nugara žemyn, moka laipioti net statmenais plonais stiebais ir šiuo atžvilgiu prilygsta zylėms. Būdamas nelaisvėje, kartais net miega keistoje pozoje, pvz. prikibęs prie narvo sienelės virbalų. Žmogaus jis mažai bijo ir prisileidžia visai arti, o pagautas nuostabiai greit apsipranta su naujomis gyvenimo sąlygomis ir net seni paukščiai (tarp paukščių tai retai būna) taip prijunksta, kad nutupia ant žmogaus ir ima iš jo rankų maistą. Tad iš visų grūdlesių smulkių paukščių, jis daugiausia tinka laikyti narvelyje. Yra net žmonių, užsidirbančių tuo būdu: prijaukinę šį paukštelį, išmokina jį visokių veiksmų — tempti vežimuką, traukti burtus ir kt. Jis nuolat čiulba, net ir tuomet, kai kiti paukščiai tyli, pvz., žiemą, girdėti jų giesmelė, kai ištisas būrys puola į alksnį aižyti jo sėklų. Dažniausiai girdimas balsas gali būti pamėgdžiojamas garsu te, te, te, ir dideliame būryje iš to kyla tikras ūžesys. Giesmelė jo nesudėtinga, bet maloni, susideda iš gana skardžių, švelnių tonų, užbaigiama ilgai tęsiamu garsu, panašiai kaip blezdingos.

Visi alksninuko veisimosi reiškiniai yra labai paslaptingi ir mažai kam žinomi, tačiau yra čia daug panašumo į dagilį. Naujausiais duomenimis, porelės susidaro anksti, dar žiemos mėnesiais. Pastebėtas tam tikras tuoktuvinis polėkis, kai patinukas kyla aukštai į orą išplėsta uodega, savotiškai plasnodamas sparnais ir giedodamas; padaręs kelis ratus vėl grįžta į medį. Abu porelės nariai kaso kits kitą snapais ir patinukas iš gūžio lesina patelę.

Surasti lizdą — nepaprastai sunku, nes jis sukamas eglėse, dažniausiai labai aukštai, net iki 25 *m*, retai žemai (iki 6 *m*), be to, ne prie kamieno, o atokiau nuo jo, šakos gale ir gerai paslepiamas. Tad matome, kad iš smulkių paukščių alksninukas ir gal dar kelios kitos rūšys sudaro šiuo atžvilgiu išimtį, nes dauguma smulkių paukščių peri arba ant žemės arba neaukštai. Gal būt, kad žemai yra saugiau varnų, šarkų ir kitų plėšikiškų paukščių atžvilgiu, nors čia didesnį pavojų sudaro katės ir kiti smulkūs grobuonys. Alksninukas, darydamas savo lizdą aukštuose medžiuose ir mokėdamas jį gerai paslėpti, gal tuo pačiu sugeba išvengti ir plėšriųjų paukščių pavojaus. Pats lizdelis panašus į dagilio, yra nepaprastai gražus, meniškai sudarytas pastatas, gana storomis sienelėmis, guolis truputį už pusrutulį gilesnis, apie 3,7 *cm* skersmens. Jis esti tarp tankesnių šakelių ir ilgų kerpių *(Usnea barbata)* paslėptas, sudarytas iš ploniausių žabelių, samanų ir minėtų kerpių; kartais net didesnė lizdo dalis iš šių kerpių išpinta. Vidurys išklotas švelniausiomis žolėmis, samanomis su augalinių pūkų, vilnų ir kartais plunksnų ar plaukų priemaiša, o viskas sustiprinta vabzdžių verpalais. Atrodo, kad patelė susiranda lizdui vietą ir pati jį krauna, o patinukas laikosi arti ir gieda. Deda du kartus; pirmą kartą, tur būt, labai anksti, nes jau, gegužės mėnesiui įpusėjus, galima aptikti išskridusių jauniklių; ši dėtis sudėta iš 4—6 kiaušinių (dažniausiai 5); antrą kartą deda, birželio mėnesiui įpusėjus, taip pat 4—6 kiaušinius. Kiaušiniai labai panašūs į dagilio, bet mažesni. Patelė peri viena ir yra patino iš gūžio lesinama. Perėjimas trunka 11—13—14 dienų, o jaunikliai tupi lizde 13—15 dienų. Abudu tėvai lesina juos ir, atrodo, iš pradžios daugiausia vabzdžiais, ypač smulkiais vikšrais ir amarais.

A. Navasaitis pateikia duomenis apie tris jo rastus lizdus. Vienas lizdas aptiktas Aleksoto miške 300 *m* nuo palaukės. Miškas — mišrus eglynas su juodalksniais, 40—70 metų amžiaus, šlapokas. Lizdas buvo 10 *m* aukščio eglėje, ant šakos 1 *m* atstumu nuo kamieno. 1957.V.4 d. jame buvo 5 kiaušiniai. Kitas lizdas rastas 1959.VI.11 d. Rietavo parko eglėje, apie 14 *m* aukštyje, ant šakos galo. Jame buvo jaunikliai (kiek ir kokio ūgio nežinoma). Trečias lizdas rastas 1953.V.16 Tryliškių miške, eglėje, 14 *m* aukštyje, 2 *m* atstumu nuo kamieno. Jame buvo 4 jaunikliai 5—6 dienų. Ištirtasis lizdas buvo sudarytas iš labai smulkių eglių šakučių, samanų ir žolių; vidus jo išklotas labai plonomis švelniomis šaknelėmis, žolelėmis ir samanėlėmis ir trupučiu plonų ir labai trumpų plaukų. Vienos dėties kiaušinių matai: ilgis — 15,5—15,8—16—16—16 *mm;* plotis — 11,9—12—12—12,2—12,3 *mm.*

Nelaisvėje alksninukai lengvai poruojasi su kanarėlėmis ir net dagiliais. Išaugina mišrius, kurie tačiau toliau nesiveisia. Dažnai tokios mišrios poros tik deda kiaušinius, o vaikai anksti nunyksta, tur būt, dėl to, kad jiems nepateikiama smulkių vabzdžių, kuriuos nešioja jiems tėvai.

Paprastasis čivylis. *Carduelis cannabina* (L.)

XXVIII pav.

Est. *kanepilina.* Latv. *kanepu putninš.* Lenk. *makolągwa.* Rus. *konoplianka.* Vok. *Hänfling.*

Yra daug skirtingų rasių. Didesnėje Europos dalyje gyvena rasė *C. c. cannabina* (L.).

Už karklažvirblį šiek tiek mažesnis paukščiukas. Jis akysna krinta ruda viršutine kūno dalimi ir baltais plasnojamųjų plunksnų kraštais, o patino, be to, ryškiai raudona kakta ir krūtinė. Pažymėtina, kad visuomet aptinkamas poromis, nebaikštus, arti prisileidžia žmogų. Skirtumas tarp patino ir patelės iš arti aiškiai matomas.

Patinukas savo vestuviniu apdaru yra labai puošnus paukštelis, jo svarbiausias papuošalas — tai kraujo spalvos krūtinės ir viršugalvio plunksnos, toliau galva pilkos spalvos, o nugara gana ryškiai ruda, tik antuodegis baltas arba balsvas su išilginiais tamsiais dryželiais. Būdingos spalvos yra plasnojamosios plunksnos: jos juosvos su baltais išorinių vėtyklių kraštais: tai ryškiai matyti, išplėtus sparną. Uodegos plunksnos turi siaurą išorinį ir platų vidinį baltą kraštą. Patelė visai neturi raudonos spalvos, antuodegis ne baltas, bet pilkšvas, apskritai jos spalvose daugiau dėmėtumo ir dryžėtumo. Jaunikliai panašūs į patelę, tik jų pagerklys vienodai pilkas, t. y. be margumo, o tamsūs dryžiai viršutinėje kūno dalyje ir šonuose tankesni.

Šeriasi tarp rugpiūčio ir spalio mėnesių; po to patinukai gauna kuklųjį apdarą, kuriame vietoj raudonos spalvos vyrauja pilkai durpinė ir tik pavasariop ima ryškėti raudonoji. Puošnumą patinukai įgauna tik apie birželio mėnesio pabaigą; jauniems patinukams raudonumas išryškėja tik trečiaisiais, o gal ir ketvirtaisiais gyvenimo metais.

Matai: ilgis apie 147 *mm,* sparnų tarpugalis apie 246 *mm,* suglaustas sparnas 2 patinų 79—82 *mm,* 2 patelių 79—79 *mm.* Svoris 16—20 *g.*

Čivylis gyvena Europoje, įskaitant D. Britaniją, šiaurėje iki 64° Norvegijoje, 62°30′ Švedijoje, 65° Suomijoje, Tarybų Sąjungoje aptinkama iki Syvtykvaro (buv. Ust-Sysolsko). Toliau gyvena Mažojoje Azijoje ir Sirijoje, rytuose iki Vidurinės Azijos, Vakarų Altajaus, Afganistano, Šiaurės Kašmyro ir Irano; toliau Afrikos šiaurvakariuose, Madeiroje, Kanaruose ir Vidužemio salose.

Lietuvoje labai paprastas paukštis, aptinkamas panašiose vietose kaip ir žaliukė, t. y. soduose, ypač kadagiais apaugusiose ganyklose, šiaip krūmynuose, kartais prie vieškelių, plentų. Žiemai pasitraukia į šiltesnius kraštus, bet retkarčiais galima jų aptikti ir šalčiausiais mėnesiais mažais būreliais arba bendruose būriuose su žaliukėmis ir karklažvirbliais. Tik neaišku, ar tai mūsų paukščiai, ar atskridę iš šiaurės kraštų. Šiaip, kovo mėnesiui įpusėjus, pasirodo Lietuvoje pirmieji čivyliai (pasak A. Navasaičio III.13) ir laikosi iki rugsėjo mėnesio pabaigos ir vėliau.

Neaišku, kur išskrenda Lietuvos paukščiai. Nors pas mus apžieduota jų labai daug, tačiau gautas tik vienas pranešimas iš Prancūzijos (atstumas 1700 *km*).

Čivylis — gražus, jaukus ir malonus paukštelis; jis mažai bijo žmogaus; ne tik nevengia jo, bet, atrodo, stengiasi apsigyventi arčiau prie gyvenamųjų namų, pačioje sodyboje. Patinukas daug gieda, maloniu metalinio skambesio balseliu, dažniausiai tupėdamas vaismedžio ar spygliuočio viršūnėje. Ypač jie mėgsta karpomas spygliuočių gyvatvores, tujų, kiparisų krūmus, nes ten susidaro patogios vietelės lizdui krauti. Mėgsta jie taip pat tankius radastų krūmus, ypačiai vijoklinio pobūdžio, ir šiaip vijoklinius augalus, kuriais apsodinami priebučiai, verandos, kaip antai: vynkrūmius, lonicerą ir kt. Prie pat Obelynės namų, darželį supančioje karpytų eglių tvoroje, kasmet peri keliolika jų porų, ir ten lizdą galima rasti bet kuriuo laiku per visą vasarą. Radastų krūmus labai vertina, ir porą kartų radau lizdą liemenīnės radastos vainike; mėgsta taip pat pintas tvoras, o, pasak Tačanovskio, kartais krauna lizdą malkų, net lentų krūvose. Pats lizdas gana netvarkingas, truputį panašus į žaliukės, bet skiriasi tuo, kad jame nebūna samanų arba jei jų esti, tai mažai, todėl neatrodo jis toks žalias, kaip žaliukės. Lizdui panaudoja jis daug šaknų, šiaudelių, sausų žolių, o vidurį gausiai iškloja vilnomis, šunų ir kitų naminių gyvulių plaukais, ypačiai plunksnomis. Jo sienelės storos, ir jis labai šiltas. Dažniausiai sukamas neaukštai, kartais žemiau negu vienas metras nuo žemės ir beveik visuomet ranka pasiekiamas. A. Navasaičio duomenimis, lizdų rasta: eglutėse — 12, dygiosiose eglėse — 3, paprastuose kadagiuose — 4, kazokiniuose kadagiuose — 2, liepose — 2, juoduosiuose serbentuose — 9, raudonuosiuose serbentuose — 4, baltuosiuose serbentuose — 2. Žemiausiai lizdas buvo kazokiniame kadagyje (40 *cm*), aukščiausiai eglėje (4 *m*). Matydavau vien patelę, statančią lizdą, bet visuomet ją lydi patinukas. Nuo lizdo užbaigimo iki pirmojo kiaušinio kartais praeina visa savaitė. Visuomet aptikdavau tik patelę perint, bet kai kurie autoriai teigia, kad pavakaryje patinas kartais pavaduojąs ją. Jau balandžio mėnesiui įpusėjus galima aptikti kiaušinius, o rugsėjo mėnesį pasitaikė matyti neišskridusių iš lizdo jauniklių, tad atrodo, kad Lietuvoje peri jie 2—3 kartus.

Kiaušinių esti dažniausiai 5, bet pasitaiko ir iki 7. Pasak A. Navasaičio, 39 kiaušinių matai buvo tokie: minimalus ilgis 17,6 *mm*, maksimalus — 19,4 *mm*; minimalus plotis 12,2 *mm*, maksimalus — 12,8 *mm*. Kiaušinių pagrindinė spalva balsva melsvo ar žalsvo atspalvio su gana skystu raštu, iš taškų, dėmių ir gyslelių tamsiai rudos spalvos. Net viename lizde esti gana didelis spalvos ir rašto įvairumas; jo kiaušinius labai sunku atskirti nuo žaliukės ir dagilio kiaušinių. Peri 12—14 dienų ir tiek pat dienų jaunikliai užtrunka lizde. Abudu tėvai rūpestingai lesina savo vaikus. Kol vaikai maži, ryja jų išmatas, paskui išneša jas, bet, vaikams paaugus, nebepajėgia to atlikti ir todėl lizdo kraštas būna labai užterštas.

Tėvų atneštas maistas yra išaižyti grūdai, išmirkę jų gūžyje; gal tik labai jauniems vaikams atnešama ir vabzdžių.

Šiaip suaugusių paukščių maistą sudaro įvairiausios augalų sėklos, ypač aliejingų, kaip antai: kanapių, aguonų.

Nelaisvę gerai pakelia, bet patinukai praranda savo puikią raudoną spalvą.

Atrodo, kad nuostoliai, padaromi kiaušiniams ir jaunikliams, yra nemaži. Malčevskis (1959), stebėjęs apie Leningradą 6 lizdus su 34 kiaušiniais, rašo, kad iš jų išsirito tik 22 jaunikliai, dalis lizdų buvo sunaikinta. Pats, turėdamas gerą progą stebėti čivylius, perinčius eglių gyvatvorėje prie pat namų, priėjau išvadą, kad tie nuostoliai yra žymiai didesni. Ten kasmet būna ne mažiau kaip 30 lizdų. Dalį dėčių arba jauniklių sunaikina kėkštai, bet daug daugiau (ne mažiau kaip 50%) jų sunaikina geltonkaklės pelės *(Apodemus flavicollis)*. Nukentėjusios poros paprastai jau kitą ar dar sekančią dieną ima statyti naują lizdą.

Geltonsnapis čivylis. *Carduelis flavirostris* (L.)

XXIX pav.

Est. *rootsi kanepilind.* Latv. *kalnu kegis.* Lenk. *rzepołuch.* Rus. *čečotka gornaja.* Vok. *Berghänfling.*

Yra septynios geografinės rasės. Lietuvos paukščiai priklauso *C. f. flavirostris* (L.).

Šis paukščiukas labai panašus į paprastąjį čivylį, ypač matant jį iš toliau. Tik paėmus į rankas arba žiūrint į jį visai iš arti, galima pastebėti skirtumus. Jis yra laibesnis ir ilgesnis už aną rūšį, ypač ilgesnė uodega. Labai skiriasi snapas, geltonos vaško spalvos. Patinukas neturi raudonos spalvos nei ant viršugalvio, nei ant krūtinės, bet antuodegis šviesiai radastinės spalvos; smakras, gerklė rudos (cinamono) spalvos, krūtinė ir šonai su tamsiais išilginiais dryželiais. Viršutinė kūno dalis durpinės spalvos su rusvais plunksnų kraštais. Patelė atrodo kaip patinas, tik antuodegis nėra rausvas, o tos pačios spalvos kaip ir nugara. Jaunikliai panašūs į patelę, bet jų gerklė ir krūtinė daugiau dryžėta.

Kūno ilgis apie 147 *mm*, sparnų tarpugalis apie 236 *mm*, sparno ilgis 2 patinų 76—79 *mm*, patelių 79—79 *mm*. Svoris apie 19 *g*.

Pasitaikantis Lietuvoje porūšis gyvena D. Britanijoje, Skandinavijoje, Kolos pusiasalyje. Kiti porūšiai — Kaukaze, Irane, M. Azijoje, pietiniame Altajuje, Džiungarijoje, Tarbagatajuje, Vidurinėje Azijoje, Šiaurės Kazachstane, Pamyre, kalnuose įpiečiau nuo Isyk-Kulio, Mongolijoje. Žiemą, pasitraukdamas iš šiaurės į šiltesnius kraštus, jis aptinkamas Baltijos pakraščiuose, pvz. šiaurinėje Vokietijoje. Labai retas Estijoje ir Latvijoje, retas ir Lenkijoje, Lietuvoje aptiktas žiemos pabaigoje mūsų pajūryje apie Šventąją, ir iš ten yra kilę mūsų zoologijos muziejaus egzemplioriai.

Savo tėvynėje pasirenka plikas vietas, apaugusias žolėmis, samanomis, kerpėmis, viržiais. Apsilankęs žiemą Lietuvoje, jis pasirenka primenančias jo tėvynę vietas, t. y. dirvonus, viržiais apaugusius, nenaudojamus žemės plotus ir kt. Ten randa jis žolių, kurių sėklomis ir maitinasi.

Veisiasi panašiai kaip paprastas čivylis, panašus ir lizdas.

Čimčiakas. *Carduelis flammea* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *urvalind.* Latv. *kegis.* Lenk. *czeczotka.* Rus. *čečotka.* Vok. *Birkenzeisig.*

Yra apie aštuonetą porūšių. Tačiau šiuo klausimu tarp autorių gana didelis nuomonių skirtumas. Kur vieni autoriai įžiūri net dvi skirtingas rūšis, kiti mato vieną rūšį (Salomonsenas sujungė rūšis *Card. hornemanni* ir *Card. linaria* į vieną rūšį *Card. flammea*). Priešingai, Dementjevas forma *Card. hornemanni* ir *Card. flammea* laiko dviem skirtingom rūšim. Taip pat šis autorius nepripažįsta formos *Card. flammea holboelli* už atskirą porūšį, o laiko ją tik individualiniu nukrypimu.

Lietuvoje gausiai randama nominali rasė *C. flammea flammea* L., bet galima prileisti, kad užklysta ir *C. f. exilipes* (Cones) bei *C. f. holboelli* (Brehm).

Patinuko viršugalvis raudonas. Gerklė, pagurklis ir krūtinė raudonos arba rausvos spalvos. Smakras juodas. Viršutinė kūno dalis pilkai rusva su šviesiais (gelsvais arba balsvais) plunksnų kraštais. Antuodegis švelnios rausvos spalvos. Pilvas balsvas. Kūno šonai ir uodegos apatinės dengiamosios plunksnos išilgai tamsiai dryžėtos. Snapas geltonas su juodu galu. Kojos durpinės spalvos. Pavasarį, nudilus plunksnų kraštams, viršutinė kūno dalis darosi tamsesnė, o krūtinės raudonumas ryškėja.

Patelė kaip patinas, bet apatinėje kūno dalyje nėra raudonos spalvos; į patelę panašūs jaunikliai, bet neturi raudonos kepuraitės, be to, jų krūtinė ir šonai išmarginti plačiais išilgais dryžiais. Kūno ilgis apie 140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 220 *mm*, suglaustas sparnas 3 patinų 72—75 *mm*, 4 patelių 70—72 *mm*. Svoris 9 patinų 9,6—12,7 *g*; 4 patelių 11,7—13,3 *g*, t. y. tiek, kiek alksninuko. Aplink visą Šiaurės ašigalį gyvenantis paukštis, ypač arktiniame ir subarktiniame regione, daugiausia beržynuose ir alksnynuose. Aptinkamas Islandijoje ir Grenlandijoje, Šiaurės Amerikoje ir Sibire, Europos vakaruose iki Skandinavijos šiaurvakarių, pietuose iki Neringos, kur retkarčiais peri, Sibire iki pietinės Jakutijos, retai peri Estijoje ir Latvijoje; Lietuvoje neužtikau jo perint, bet kai kada aptikdavau jų vasarą, ir iš to galima būtų spręsti, kad, gal būt, pas mus ir peri.

Žiemai iš savo šiaurės tėvynės pasitraukia į pietus ir tuomet gausiai aplanko vidurinės ir pietinės Europos kraštus. Nekasmet čimčiakų vienodai gausiai Lietuvoje pasitaiko. Esti žiemų, kai užtinki jų tik mažus būrelius, o kai kada esti jų tikri antplūdžiai, kai užtinki tirštus iš kelių šimtų paukščių sudarytus pulkus. Bet vis dėlto nėra tokios žiemos, kad visai jų nepamatytum.

Savo tėvynėje gyvena jis beržynuose ir alksnynuose, bet pačioje šiaurėje toli peržengia miškų ribą ir apsigyvena net tundrose, kad tik būtų šiokių tokių krūmokšnių. Pats radau jų ir aptikau lizdą su kiaušiniais pačiame Ledynuotojo Vandenyno pakraštyje apie Petsamą.

Lietuvoje pirmieji jų būriai pasirodo lapkričio mėnesio pradžioje ir užtrunka iki kovo mėnesio pabaigos. Laikosi dideliais būriais, kartais su alksninukais. Tie būriai esti tiek tiršti, jog smulkiais šratais vienu šūviu galima nušauti apie 20 paukščių. Savo gyvenimo būdu čimčiakai turi daug bendra su alksninukais, todėl mišriame būryje sunku net šias dvi rūšis atskirti. Taip pat, kaip ir alksninukai, kabinasi už ploniausių šakučių, dažnai taip, kad nugara, net ir galva yra atsukta žemyn ir nuolat leidžia balsą, kuris nuo anos rūšies yra skirtingas ir skamba maždaug če-če-če-če. Jie daug gieda, net ir skrisdami, bet jų giesmelė susideda tik vien iš čirškiamų garsų, todėl paukščių mėgėjai čimčiako nevertina ir retai laiko narveliuose.

Jų maistas — daugiausia alksnių sėklos, todėl ir šie paukščiukai laikosi Lietuvoje dažniausiai alksnynuose, bet lesa ir beržo sėklas. Be to, noriai lesa visokių žolių sėklas, kaip antai: dilgėlių, kiečių, balandų ir dažnai šalia plentų ar vieškelių galima jų aptikti, lukštenant sėklas, nuo rudens užsilikusias augaluose. Be to, A. Navasaičio duomenimis, lesa jie *Filipendula ulmaria, Odontites rubra, Rumex acetosella, Achillea, Cichorium intybus, Plantago sp., Bidens cernuus* sėklas.

Savo tolimoje šiaurės tėvynėje peri jis gana rūpestingai susisukdamas lizdą paprastai neaukštai, kartais net prie pat žemės. Mano prie Petsamo rastas lizdas buvo susuktas apie 1,5 *m* nuo žemės kreivame berže. Lizdas padaromas iš šakučių, šiaudelių, šaknelių, samanų ir vidurys išklojamas vilnomis, plaukais ir plunksnomis. Deda 5—6 kiaušinius gegužės mėnesio antrojoje pusėje arba net birželio mėnesį. Atrodo, kad peri tik vieną kartą per vasarą. Kiaušinių matai: 16,9×12,6 *mm* (Niethammer); jų pagrindinė spalva šviesiai melsva arba žalsvai melsva, pritaškyta tamsiai rudų dėmių ir taškų.

Svilikėlis. *Serinus canaria* (L.)

XXX pav.

Est. *kanaarivint.* Latv. *girlicis.* Lenk. *kulczyk.* Rus. *vjurk kanareječnyj.* Vok. *Girlitz.*

Yra žinomos trys geografinės rasės, iš kurių nominali *S. c. canaria* (L.) gyvena Kanarų, Azorų ir Madeiros salose, rasė *S. c. syriacus* Bon. Palestinoje, o *S. c. serinus* (L.) daugelyje Europos, Afrikos ir Azijos kraštų.

Svilikėlis yra mažiausias iš grūdlesių paukščių, labai mažu snapeliu, vyraujanti spalva žaliai geltona. Jau vien iš to trumpo aprašymo galima jį pažinti. Patinukas ypač geltonas: jo kakta, gūžys, krūtinė ir antuodegis grynos kaip citrina geltonos spalvos, pilvelis baltas, o šonais eina tamsūs išilginiai dryžiai. Viršutinė kūno dalis pilkšva, tamsiais išil-

giniais dryžiais. Patelė tų pačių pagrindinių spalvų, tik turi daug mažiau geltonumo, o daugiau pilkos spalvos.

Matai: kūno ilgis apie 120 *mm*, sparnų tarpugalis apie 206 *mm*, sparnas 1 patino 69 *mm*. Svoris 13—14 *g*.

Jaunikliai pirmuoju apdaru beveik ne geltoni, jų viršutinė kūno dalis tamsiai pilka su plačiais rusvais plunksnų kraštais, apačia šviesiai gelsvai rusva su juosvais išilginiais dryželiais, tik pats vidurys nedryžėtas.

Šis gražus paukščiukas gyvena ir peri visuose kraštuose apie Vidužemio jūrą, šiaurėje iki vidurinės Prancūzijos, Vokietijos, Šveicarijoje, Čekijoje, Austrijoje. Apskritai nuolat plinta į šiaurę; antai Lenkijos autoriai teigia, kad jų laikais ši paukščių rūšis pasirodžiusi kai kuriose Lenkijos dalyse ir nuolat slinko į šiaurę (apie 1860 m.). Jis yra labai retas Latvijoje ir Estijoje. Lietuvoje pirmas egzempliorius pagautas Ventės Rage, pateko į mano rankas 1938.VII.6. Nuo to laiko šių paukščių Lietuvoje žymiai pagausėjo.

Vilniaus universiteto Zoologijos katedros laborantas R. Kazlauskas įteikė man Vilniuje nušautą svilikėlį ir šiuos duomenis: „Pirmą kartą svilikėlį aptikau 1951 m. gegužės pradžioje Vilniuje. Pirmasis pasirodė patinukas, o savaitei praslinkus parskrido ir patelė. Gegužės mėn. viduryje ši porelė pradėjo statyti lizdą tankioje sidabrinėje eglutėje. Lizdelis buvo susuktas iš vatos gabaliukų, kuriuos rasdavo netoliese ant žemės. Šis lizdelis liko neužbaigtas statyti ir vėliau perinčių svilikėlių nebemačiau.

Tame pat rajone aptikau dar dvi poras svilikėlių, kurios rugpiūčio mėn. susijungė į mažą pulkelį ir drauge maitindavosi piktžolių sėklomis. Pavasarį svilikėliai lesdavo nesubrendusias guobos sėklas.

1952 m. svilikėlių Vilniuje teradau dvi poras, tačiau jų buvo gausiau pietinėje respublikos dalyje: porą svilikėlių radau Varėnoje, dvi poras Druskininkuose ir dvi — Ratnyčios kaime, netoli Druskininkų; viena jų turėjo jauniklius.

Visus aptiktuosius svilikėlius radau prie sodybų arba parkuose".

Vėliau Vilniuje ir kitose vietose svilikėlius stebėjo V. Logminas. Jis nustatė, juos esant Kapsuke (1953.V.31 ir VI.14), Alytuje (1957), Varėnoje (1959.V.29 ir VI.1), Marcinkonyse (1959.VI.8). Šio stebėtojo žodžiais, pavasarį jie buvo pastebėti pirmą kartą 1952.IV.16 ir 1959.IV.15.

R. Lekevičius matė jų įvairiose vietose Vilniuje. Jų lizdą rado tujoje 1957.V.4. Šiame lizde V.10 buvo 2 kiaušiniai. Giedantys patinukai buvo pastebėti Alytuje (VI.8) ir Merkinėje (1958.V.15 ir 16 d.). Kaune svilikėlis, atrodo, neberetas paukštis. A. Navasaitis stebėjo jų lizdą miesto sodininkystėje. 1957.VI.4 buvo rastas lizdas vakarinėje tujoje, 3 *m* nuo žemės. Jame buvo 4 jaunikliai 7—8 d. amžiaus. VI.12 lizdas jau buvo tuščias. 1959.V.28 tas pats stebėtojas rado lizdą Raudondvaryje ant topolio *(P. berolinensis)* šoninės šakos, 5 *m* aukštyje. Lizde buvo 5 apsiplunksnavę jaunikliai (10—12 d. amžiaus). Prilipus paukščiukai tuoj iššoko iš lizdo. Lizdas buvo labai apterštas. Kauno sodininkystėje

1959.VI.16 dar buvo rastas lizdas tujoje prie stiebo, 2,6 *m* aukštyje. Jame buvo 5 jaunikliai 4—5 d. amžiaus. Lizdo medžiagoje greta žolių, samanų, ašutų, plunksnų buvo nemažai vatos. Šilutėje 1959.VI.8 rastas lizdas su jaunikliais, kuriuos maitino seniai. Lizdas buvo eglėje. Skaičius jauniklių nežinomas.

Minėtas stebėtojas 1958 ir 1959 m. girdėjo svilikėlius čiulbant Panemunėje ir Kauno Botanikos sode, be to, rugpiūčio ir rugsėjo mėnesiais matė jų labai daug Kaune, aižant tujų sėklas, nes tuomet šie medžiai gausiai derėjo.

Pats stebėjau svilikėlius įvairiose Kauno apylinkių vietose tarp kitko Obelynėje. Iš viso ko atrodo, kad svilikėlis Lietuvoje jau tvirtai įsigalėjo.

Ventės Rage 1959 m. traukimo metu į tinklus pateko 5 svilikėliai.

Svilikėlis, tai tas paukštis, iš kurio kilusi kanarėlė, tik ne europinė rasė, bet gyvenanti Kanarų salose. Todėl ji lengvai su svilikėliu poruojasi ir jų vaikai yra vislūs. Tai vienas iš geriausių įrodymų, kad svilikėlis ir kanarėlė priklauso tai pačiai rūšiai.

Europos vakaruose svilikėlis apsčiai aptinkamas. Apskritai, tai geras ir stropus giesmininkas, todėl paukščių mėgėjai labai jį vertina. Prisilaiko jis daugiausia sodų, mažų miškelių, arba didesnių miškų pakraščių, su mielu noru apsigyvena kapinėse, kalnų šlaituose.

Atrodo, kad maitinasi vien augaliniu maistu, t. y. smulkiomis sėklomis ir švelniais daigeliais. Lizdą daro tik patelė, dažniausiai piramidiniuose topoliuose, jų plonų šakų išsišakojimuose, arba obelyse bei kriaušėse (pasak Tačanovskio) neaukštai, 2—4 *m* nuo žemės; lizdas esti gerai paslėptas. Peri du kartus per vasarą. Kiaušinių esti 3—4, neretai 5, vidutiniai matai 16,8×12,2 *mm* (Niethammer). Jų spalva beveik tokia pat, kaip ir kitų kikilinių paukščių, t. y. melsvai žalsva su tamsiai rudais taškeliais, dėmėmis, gyslelėmis ir tankesnių dėmių vainiku bukame gale. Patelė peri viena, ir tai trunka 13 dienų; per tą laiką patinas ją lesina. Jaunikliai išsituština lizdo krašte, ir todėl ten susirenka didelė mėšlo krūva; tai būdinga šiai paukščio rūšiai. Po 14 dienų paukščiukai palieka lizdą.

Juodgalvė sniegena. *Pyrrhula pyrrhula* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *leevike*. Latv. *svilpis*. Lenk. *gil*. Rus. *sniegir*. Vok. *Gimpel*.

Jų yra apie dešimtį porūšių. Europos rytuose iki Vokietijos gyvena nominali forma, t. y. porūšis *P. p. pyrrhula* (L.). Ji taip pat užima nedidelę Šiaurės Italijos ir Šiaurės Balkanų dalį. Toliau Europos vakaruose gyvena dar dvi mažesnės formos *P. p. minor (Brehm)* ir *P. p. pileata* Macgil. Tarp Juodosios jūros ir Kaspijos gyvena *P. p. rossikowi* (Derjugin ir Biancki).

Tai gražus ir didokas, maždaug vieversio ūgio paukštis, plačiai mūsų visuomenei žinomas, nes skiriasi nuo kitų žvirblinių paukščių daugeliu požymių, ypač patinas, kuris spindi savo puikia raudona spal-

va. Tankios plunksnos, trumpas, bukas, labai storas snapas ir juoda kepuraitė viršugalvyje yra būdingi šiam paukščiui. Dėl tankių plunksnų jis atrodo kresnas, storas, tarytum gerai nusipenėjęs. Suaugusio paukščio ilgis 170—180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 290 *mm*, suglausto sparno 20 patinų ilgis 90—96 *mm*, 12 patelių 89—92 *mm* (rasė *P. p. pyrrhula*), svoris 17 patinų 31—35,7 *g*, 9 patelių 28,5—33 *g*.

Tarp patino ir patelės spalvų yra didelis skirtumas. Patino viršugalvis ir siauras plotas po snapu ryškiai juodos spalvos su metalo žvilgesiu, nugara pilkos pelenų spalvos, antuodegis ir pilvas balti, uodega ryškiai juoda, sparnai juodi su balta skersine juostele, išskyrus pilvą, visa apatinė kūno dalis puikios raudonos spalvos, kojos ir snapas juodi.

Patelės spalvos panašiai susiskirsčiusios, tik nugara vietoj pilkos pelenų spalvos yra šiek tiek durpinio atspalvio, o apačia ne raudona, bet tos pačios spalvos, kaip ir nugara.

Jauniklių vyrauja šviesiai durpinė spalva, jie neturi juodo viršugalvio, o kūno apačia yra šviesesnė. Jie šeriasi tarp rugpiūčio ir spalio mėn., po to pasidaro panašūs į senius.

Sniegena savo gausiomis geografinėmis rasėmis užima labai didelį plotą; aptinkama nuo Portugalijos vakaruose per visą Europą ir Aziją iki Kamčiatkos, Šiaurės Japonijos, Korėjos, net Kurilų ir Aliaskos. Gyvenanti Lietuvoje rasė (*P. p. pyrrhula*) šiaurėje paplitusi iki Skandinavijos šiaurės krantų (67—69°), pietuose iki Kaliningrado srities, Beskidų, Vengrijos ir Balkanų pusiasalio šiaurinės dalies, toliau rytuose aptinkama iki Baltosios jūros ir Pečioros (65°30′), o Pauralėje iki 64°30′. Tarybų Sąjungoje siekia Smolensko, Kalugos, Riazanės, Maskvos sritis. Sibire prieina iki pietinės Jakutijos, Minusinsko taigos ir Urianchajaus, o pietuose iki vidurinio Altajaus.

Žiemai sniegenos pasitraukia toli į pietus, net iki Vidužemio kraštų, Krymo, Kaukazo, Mažosios Azijos, Irano ir Vidurinės Azijos.

Mūsų krašte peri tik ribotas sniegenų skaičius, ir pamatyti ją veisimosi laikotarpiu yra palyginti sunku. Atrodo, kad šiaurinėje Lietuvoje peri apsčiau, negu pietinėje. Jų lizdai buvo randami Biržų rajone (T. Zubavičius); pats stebėjau keletą jų porų Suvalkijoje, Šeštokų girininkijoje ir Obelynėje prie Kauno vasaros pradžioje mačiau jauniklius; A. Navasaitis stebėjo jas Kaišiadorių miškuose. Jauniklių dar su pirmuoju apdaru esu nušovęs Lydos rajone. Bet žiemą sniegenų Lietuvoje daug gausiau, nes tuomet jų daug apsilanko iš šiaurės kraštų. Tai esti spalio mėnesį; tuomet pasirodo jų nedideli būreliai, pranešdami apie save graudžiu, bet gana maloniu švilpimu. Dažniausiai jų pasirodymas sutampa su pirmuoju sniegu ir, tur būt, nuo to yra kilęs lietuviškas šio paukščio vardas. Atskridusios į Lietuvą, sniegenos godžiai puola visokias uogas, visų pirma šermukšnius ir kartu su svirbeliais visai apvalo jų medžius. Tačiau svirbeliai lesa visą uogą, o sniegena aižo vien grūdų branduolius. Baigusios šermukšnius, jos imasi kadagių uogų ir kai kur šios uogos sudaro per žiemą jų esminį maistą; jos kiaurai persisunkusios šių uogų kvapu. Putino uogas mažiau mėgsta

ir imasi jų tik bado verčiamos. Be to, lesa visokias sėklas, kaip antai: kviečių, kanapių, grikių. Pavasarį, kai nutirpsta sniegas ir pasirodo juoda žemė, sniegenos noriai imasi subrinkusių, pradedančių dygti klevo sėklų, ir tuomet dažnai jų aptiksi parkuose, soduose, kapinėse, šokinėjant ant žemės ir renkant šias sėklas. Žiemą jos dažnai lesa įvairių medžių pumpurus. Mūsų sodeliui dažnai pridarydavo žalos, nulesdamos alyvų pumpurus. Pažymėtina, kad visuomet parenka didžiausius pumpurus, vadinasi, tuos, iš kurių turi kilti žiedų kekė. Pastebėjau, kad pavasariop sniegenos labai puola epušių žiedpumpurius; nuo to jų išmatos įgyja savotišką violetinį atspalvį ir ant sniego apsčiai randama šios spalvos dėmių. Sniegenų maistą Lietuvoje kruopščiai ištyrė A. Navasaitis. Anot jo, pavasarį (pradedant kovo mėn.) jos renka nuo žemės eglių, alksnių, klevų, uosių, be to, vėliau nuo medžių vinkšnų ir skirpstų sėklas. Lesa jos ir įvairias žolių sėklas: dilgėlių, lakišių, vingiorykščių, ožkarožių. Rudenį jos neatsisako svėrių, balandų, cikorijų, skėstukų, gysločių, dilgėlių sėklų. Nuo medžių, ypač žiemos pabaigoje, lesa pumpurus, ypač žiedpumpurius, baltųjų ir pilkųjų tuopų, pilkųjų gluosnių, alyvų, baltųjų, juodųjų ir raudonųjų serbentų, agrastų, aviečių, drebulių. Kartu su gluosnių pumpurais, sulesa ir ten gyvenančias *Rhabdophaga salicis* lervas. Suryja jos ir smulkių akmenukų; 25 sniegenų skilviuose kiekviename buvo 0,2—0,36 *g* akmenukų; pažymėtina, kad jie visi buvo maždaug vienodo diametro ir vienos rausvos spalvos, atrodė lyg suirusio granito nuotrupos.

Sniegena yra ramus, nepaslankus, žmogum pasitikįs paukštis. Jį nesunku pagauti įvairiais spąstais ar kilpomis. Kartu su svirbeliais, jis dažnai įsivelia į kilpas, šermukšnių uogų priviliotas. Žmogaus ji mažai paiso, prisileidžia labai arti, todėl sumedžioti ją nesunku. Jei iš būrelio nušaunama viena jų ar keletas, kitos po šūvio dažnai grįžta į tą patį medį, kur nelaimė ištiko jų draugą. Tai galima aiškinti dideliu šių paukščių draugiškumu, bet žmogui jie atrodo kvaili ir neatsargūs paukščiai.

Dažniausiai girdimas sniegenos balsas — tai tylus, graudus, trumpas, pakartotinas švilpimas. Jis turi kažkokį liūdną toną, tarytum, paukštis skundžiasi dėl bado ar šalčio. Žiemą sniegenos gieda retai, bet, išnykus sniegui ir stojus saulėtoms dienoms, dažnai galima išgirsti, ne tik patino, bet ir patelės giesmelę. Paukštelis pasirenka kokią nors aukštą šaką ar medžio viršūnę ir leidžia keistoką įvairių garsų mišinį; čirškiamų, švilpiamų ir kitų tonų, mosuodamas uodega, čia išplėsdamas ją, čia suglausdamas, ir atrodo, kad tai giesmelei sugiedoti paukščiui reikia didelių pastangų.

Sniegenos pramoksta pamėgdžioti ir svetimus garsus. Yra mėgėjų, kurie specialiai pasiima iš lizdo jaunų sniegenų ir augindami jas išmoko švilpti ištisas giesmeles. Tam reikalui jaunai sniegenai apie pusę metų turi būti švilpiama ta pati giesmelė. Kai kurios jos, net ir patelės, puikiai šio meno pramoksta ir be klaidos švilpia tam tikrą gaidą. Mėgėjai už tokius paukščius moka didelius pinigus.

Apie sniegenos veisimąsi Lietuvoje neturima dar pakankamai duomenų. Atrodo, kad balandžio mėnesį susidaro porelės. Šio mėnesio pabaigoje neretai galima jų matyti, bet dažnai pasitaiko, kad jos pasirodo toje ar kitoje vietoje, o vėliau pranyksta. Vis dėlto daugelyje vietų jų užtinkama vasaros pradžioje ir galima teigti, kad jos ten ir peri. Lizdą padaro dažniausiai eglėje, kartais kadagio krūme, rečiau lapuočių medžiuose, miško pakraščiuose arba jauname miške. Šis pastatas nėra panašus į kikilio ar kitų jos giminių lizdą, t. y. jis netaip rūpestingai susuktas, jo pamatas sudėtas iš gana stambių spygliuočių bei lapuočių šakučių, o guolis išpintas iš plonų šaknelių, kerpių, lapelių su plaukų priemaiša. Apskritai lizdas gana plokščias.

Atrodo, kad peri du kartus. Pirmoji dėtis iš 4—5, rečiau 6 kiaušinių sudedama gegužės mėnesio antrojoje pusėje. Antrą kartą deda birželio mėn. pabaigoje arba liepos mėnesio pradžioje 4—5 kiaušinius. Praradusi kiaušinius arba neužauginusi vaikų, patelė netrukus (po 10 dienų) vėl ima perėti iš naujo. Kiaušinių spalva šviesiai melsva, kartais šviesesnė, kartais tamsesnė, išmarginta juodomis, juosvomis ar tamsiai rudomis dėmėmis ir gyslelėmis, tankiau susispietusiomis aplink bukąjį galą, ir tuo būdu čia susidaro tamsus žiedas. Peri patelė, bet buvo pastebėtas ir perintis patinas. Perėjimas trunka 13 dienų, patelė tupi lizde labai stropiai, patinas ją lesina; jam artinantis, išskrenda iš lizdo jo pasitikti. Vaikams paaugus, patinas vis daugiau ima rūpintis jų lesinimu, o patelė jau pradeda rūpintis antrąja dėtimi. Po 12—16 dienų jaunikliai palieka lizdą. Apie 6 sniegenų lizdus A. Navasaitis pateikia šiuos duomenis: 1958.V.3 rastas neužbaigtas lizdas eglės viršūnėje, apie 12 *m* aukštyje; lizdą krovė patelė. 1959.V.28 eglaitėje, 6 *m* aukštyje aptiktas lizdas su 4 jaunikliais. 1957.V.29 rastas lizdas su 5 jaunikliais 2—4 dienų amžiaus eglės viršūnėje, apie 12 *m* aukštyje. 1958.VII.19 pastebėtas lizdas su 2 kiaušiniais, jame VII.28 jau buvo 5 kiaušiniai, o VIII.6 — jaunikliai. 1959.VII.25 eglėje, 8 *m* aukštyje aptiktas lizdas su 5 kiaušiniais. 1959.VII.27 rastas lizdas su 5 jaunikliais eglaitėje, 5 *m* aukštyje. Keturių kiaušinių matai: ilgis 21,3; 21,4; 21,5; 21,6 *mm;* plotis — 14,5; 14,6; 14,6; 14,7 *mm.*

Apie sniegenos veisimąsi Lietuvoje L. Jezerskis praneša: „Juodgalvės sniegenos lizdą esu radęs 1954 m. birželio mėn. 23 d. Kleboniškio miške. Lizde buvo 4 gana dideli, jau apsiplunksnavę jaunikliai. Lizdas buvo eglaitėje 2,5 *m* aukštyje. Pati eglaitė maždaug 3,5 *m* aukščio".

Papildymui laikome naudinga pateikti A. Malčevskio (1959) duomenis iš stebėjimų, atliktų Leningrado apylinkėse. Šeši šio autoriaus rasti lizdai buvo eglėse 1,5—3 *m* aukštyje. Bet yra žinoma, kad šie paukščiai peri ir kituose medžiuose (Böhme, 1954). Kiaušiniai padėti gegužės mėn. pabaigoje arba birželio mėn. pradžioje, jų buvo 4—6. Perinčios sniegenos laikosi labai tyliai ir pamatyti jas prie lizdo retai tegalima. Jų atsargumas, tarp kitko, pasireiškia ir tuo, kad jos lengvai atgrysta nuo savo lizdų, net tuomet, kai kiaušiniai būna užperėti (nors yra ir išimčių). Minėtasis autorius teigia, kad atnešamas jaunikliams

maistas yra sėklos (tarp kitko, mėlynių). Vabzdžiai sudaro nežymią maisto dalį.

Aš pastebėjau, kad jauniklis, „prašantis" maisto, ištieseęs kaklą ir prasižiojęs, galva atlieka siubuojančius judesius, ir todėl žmogui sunku įkišti jam maistą į žiotis.

Kadangi sniegena yra gana lėtas ir neatsargus paukštis, ji lengvai patenka į plėšikų nagus, ypač paukštvanagis dažnai ją pagauna. Tarp įvairių plėšriųjų paukščių grobio liekanų, sniegenos plunksnos sudaro dažną radinį. Žmogaus ūkiui sniegena neturi ypatingos reikšmės, bet kai kada gali būti žalinga, nugnybdama vaismedžių pumpurus. Lietuvoje vis dėlto ši žala ne taip dažna, nes sniegenos šiuo maistu naudojasi tik tarp kitko.

Nelaisvę sniegena pakelia gerai ir yra viena iš maloniausių paukščių. Tik iš pradžios naujai pagautam paukščiui reikia surišti plasnojamųjų plunksnų galus, kad nesusižalotų jų, ir patį narvelį aptemdyti kokia skara. Iš pradžios reikia joms duoti šermukšnių ir kadagių uogų, o paskui jos greit pripranta prie visokių grūdų, ypač geras maistas yra mirkyti vandenyje rapso grūdai, aguonos ir kanapės. Tik kanapių nereikia duoti per daug, nes nuo jų smarkiai nutunka ir vėliau suserga. Sniegeną galima taip prijaukinti, kad ji be baimės tupi ant rankos, čia pat lesa grūdus ir iš žmogaus burnos geria seiles. Kai kuriose Europos valstybėse augintojai specialiai užsiimdavo sniegenų mokymu švilpti dainelių motyvus ir, vėliau brangiai parduodami jas, iš to pelnėsi.

Raudongalvė sniegena. *Carpodacus erythrinus* (Pallas)

XXXI pav.

Est. *karmiin leevikc.* Latv. *mazais svilpis.* Lenk. *dziwonia, gil karmazynowy.* Rus. *čečevica.* Vok. *Karmingimpel.*

Jų yra keturios rasės. Europoje gyvena rasė *C. c. erythrinus* (Pall).

Čia minimas paukščiukas plačiajai visuomenei mažai žinomas, nes nėra Lietuvoje labai gausus, antra vertus, laikosi šiek tiek atokiau nuo žmogaus. Jis yra maždaug karklažvirblio ūgio, o senas patinas puikios raudonos spalvos ir dėl to iškart jį pažinsi. Patelė yra pilka ir gali būti palaikyta naminio žvirblio patele, tuo labiau, kad turi tokį pat storą, stiprų snapą.

Senas patinas yra tikrai puošnus paukštis: jo galva, kaklas ir krūtinė ryškiai raudonos (karmino) spalvos, pilvas baltas su švelniu rausvu atspalviu. Nugara pilka, nežymiai raudona, antuodegis raudonas. Plasnojamosios plunksnos pilkos, ir visos mažosios sparno plunksnos turi didoką raudonos spalvos priemaišą.

Matai: kūno ilgis apie 155 *mm*, sparnų tarpugalis apie 260 *mm*, suglaustas sparnas 78—84 *mm*.

Patelė visai neturi raudonos spalvos, jos galva, nugara yra pilka, šiek tiek žalsvu atspalviu su šviesiais plunksnų kraštais. Krūtinė pilkš-

va su išilginiais tamsesniais dryžiais, pilvas baltas. Jaunikliai tokie, kaip patelė, bet aplamai turi daugiau rusvo atspalvio, ypač smulkių sparno plunksnų kraštuose.

Ir jaunikliai, ir seniai šeriasi vėlai rudenį, t. y. jau išskridę iš mūsų krašto. Atrodo, kad patinai dar antrą savo gyvenimo vasarą neturi raudonos spalvos ir yra pilki kaip patelės. Man teko nušauti tokių patinų birželio mėnesį, spėju, kad jie tada jau veisėsi, nes jų sėklidės buvo visiškai subrendusios ir subrinkusios.

Geografinis išplitimas, pasak prof. Dementjevo, apima rytinę Europos pusę, nuo Kaliningrado srities, pietinės Suomijos ir Anadyrio, Kamčiatkos, Amūro aukštupio, Mongoliją, Centrinę Aziją, Tarbagatajų, Vidurinę Aziją, Iraną, Kaukazą, Mažąją Aziją. Tarybų Sąjungoje pasitaiko visur, bet neperžengia 61—62° ir tik vietomis užeina iki 65°. Retkarčiais pasitaiko iki vakarinės Vokietijos. Tačanovskis stebėjo jų iki pietinės Lenkijos (Liublino).

Estijoje, Latvijoje ir Baltarusijoje pasitaiko neretai. Lietuvoje neretas, bet ir negalima pasakyti, kad būtų paprastas paukštis. Stebėdavau Baltarusijoje Lydos apskrityje, Lietuvoje Vilniaus apylinkėse, ypač Merkio paupyje, apie Rūdninkų, Žagarynės ir Macelių kaimus. Kaunui artimose apylinkėse, ypač karklais apaugusiuose Nemuno pakraščiuose, ties Obelyne, Marvu, Pypliais, Alytaus rajone apie Anyškį, Žuvinto ežero pakraščių karklynuose, Kapsuko rajone daugelyje vietų. Neringoje ir Kuršių Marių pakraštyje gana gausi.

Raudongalvė sniegena Lietuvoje pasirodo vėlai, apie gegužės mėnesio 16—18 dieną, apsiskelbdama gražiu skardžiu švilpimu, bet jau vasaros antrąją pusę šio balso nebegirdėti, tad galima spėti, kad tie paukščiai labai anksti iš mūsų krašto pasitraukia. Ką reiškia toks trumpas jų buvimas, kam ir iš kur jie atvyksta, sunku suprasti. Naujesniais tyrimais taip pat šis klausimas dar neišaiškintas. Jie keliauja per pietinę Lenkiją ir išilgai žemutinės Volgos į pietus. Paskiri paukščiai buvo rasti Anglijoje, Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, Ispanijoje, Danijoje, Norvegijoje, dažniau Italijos pietuose.

Mėgstamiausios šio paukščiuko vietos — ežerų bei upių pakraščiai, apaugę krūmais, ypač karklais, alksniais, kartais laikosi net ir nendrynuose, retkarčiais apsilanko soduose, bet tik trumpam laikui. Labai mėgsta plačias, nekultūrines pievas, apaugusias karklais. Yra tai žmogum pasitikįs paukščiukas, gana lengvai pastebimas, nes mėgsta tupėti aukščiausioje karklyno šakoje ir laikosi ten stipriai, nepaisydamas to, kad yra vėjo smarkiai supamas. Patinas ištisomis dienomis gieda savo giesmelę; ji yra tokia pat būdinga, kaip volungės švilpimas, ir užtenka ją vieną kartą išgirsti, kad atsimintum visą gyvenimą. Tai grynas, ryškus švilpimas, sudėtas iš penkių, rečiau keturių skiemenų: — tiu-tiu-fi-tiu-tiu — „fi" girdima stipriausiai. Be šio švilpimo, bet tik iš arti, kartais girdėti tylus čiulbėjimas, kartais balsas panašus į tą, kurį leidžia nustebusi kanarėlė. Kokiais balsais čiulba patelė, neteko patirti. Pasibaigus veisimosi laikotarpiui, raudongalvės sniegenos nurimsta, nutyla ir tada

pastebėti jas labai sunku. Esančiais duomenimis, dausose jos laikosi būreliais ir neretai nutupia ant žemės. Nelaisvėje elgesiu ji labai panaši į paprastąją sniegeną, yra rami, flegmatiško būdo. Pažymėtina, kad nelaisvėje patinai praranda savo puikią raudoną spalvą ir vietoj jos įgauna pilkai žalsvų tonų.

Maistas beveik ištisai augalinis, visokios varpinių žolių sėklos, o kartais lesa ji nesubrendusias avižas, gal būt, ir kitų javų sėklas, švelnius diegus, pumpurus. Šį maistą renka ant žemės arba nuo aukštų augalų. Retkarčiais lesa vikšrus, vabalus ir kt.

Apie veisimosi būdą dar neturima pakankamai duomenų. Dauguma autorių teigia, kad lizdas kraunamas krūmuose, eršk̃ėčiuose apie 1,5—2 *m* aukštumoje. Pats esu radęs lizdą netoli Žagarynės kaimo Merkio krante karklo krūme apie 1 *m* aukštyje.

Neringoje Hartertas rado šviežią pilną dėtį VI.7, bet dauguma jų deda tik birželiui įpusėjus. Lizdas nepanašus į kitų kikilių giminės paukščių lizdą, o daugiau primena devynbalsių. Jo pamatas sudėtas iš sausų stiebelių, šiaudelių, o vidurys išklotas plonomis šaknelėmis ir arklių plaukais bei augaliniais pūkais. Visas pastatas gana skystas ir menkai prie šakų pritvirtintas. Kiaušinių deda dažniausiai 5; jų vidutinis dydis yra 20×14,3 *mm*, spalva šviesiai žydra su tamsiai rudais ir juodais taškais, dėmėmis ir gyslelėmis, ypačiai bukame gale. Patelė peri viena; kiek tai trunka, dar nenustatyta. Atrodo, kad išveda vaikus tik vieną kartą per metus. Per visą perėjimo laiką patinukas nuolat gieda netoliese.

M. Malčevskis apie stebėtus Leningrado apylinkėse paukščius (1959) rašo, kad pirmieji kiaušiniai buvo padėti nuo V.28 iki VI.3 (1949) ir nuo VI.3 iki VI.13 (1954). Dėtyje 4—5 kiaušiniai. Šis autorius tvirtina, kad nuostoliai šio paukščio vadose labai dideli: devyniuose lizduose jis rado 41 kiaušinį, iš kurių prasikalė tik 17 jauniklių, o išskrido tik 9, t. y. 22% visų kiaušinių.

Tėvai prie lizdo elgiasi labai nevienodai: dauguma jų labai atsargūs ir lengvai atgrysta, bet kai kurie duodasi paliečiami ir net mėgina kirsti trukdytojui snapu. Jaunikliai užtrunka lizde 13—14 dienų, anksčiau išskrenda nebent pabaidomi. Jauniklius seniai maitina žolių grūdais (ypač *Poa annua* grūdais) su nedideliu vabzdžių priedu.

Pušinė sniegena. *Pinicola enucleator* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *männi leevike.* Latv. *ziemelu svilpis.* Lenk. *klęsk.* Rus. *ščur.* Vok. *Hakengimpel.*

Vienuolika porūšių gyvena Eurazijoje ir Š. Amerikoje. Didesnėje Europos dalyje aptinkamas porūšis *P. e. enucleator* (L.).

Didokas paukštis, maždaug vidutinio strazdo ūgio, bet atrodo didesnis, nes jo plunksnos labai tankios. Ypač krinta akysna stiprus riestas kaip plėšraus paukščio snapas. Seno patino apdare vyrauja graži rožinė spalva. Šios spalvos yra galva, nugara, antuodegis, krūtinė; visur su

VARNĖNAS

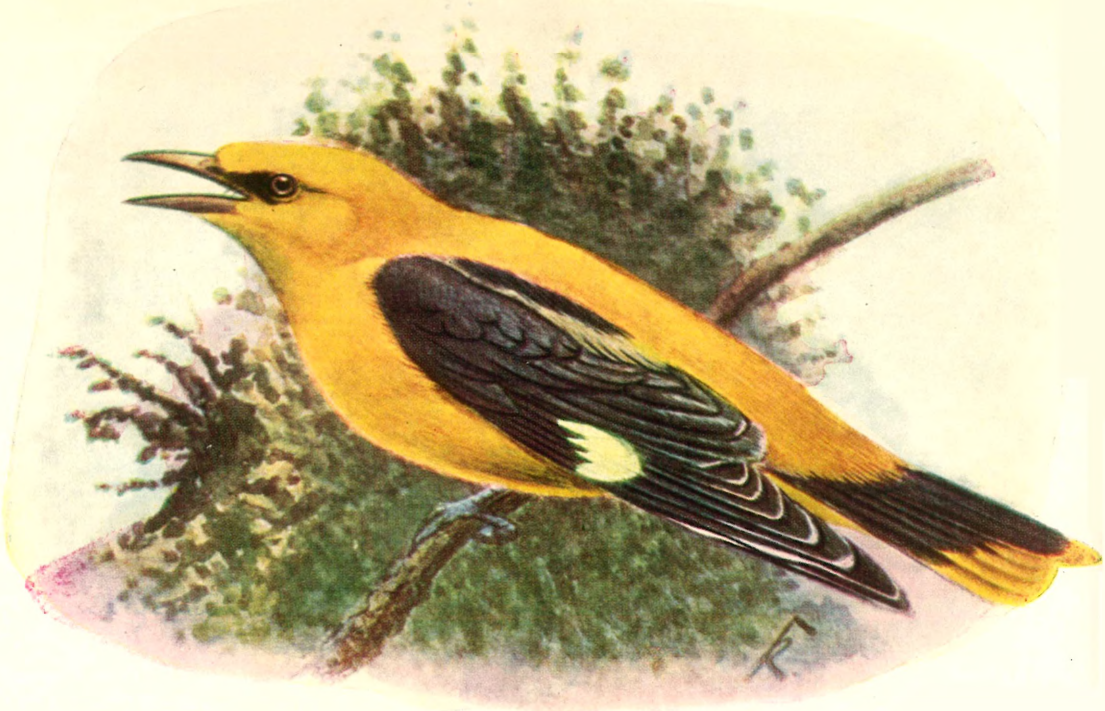

VOLUNGĖ

ALKSNINUKAS ir ČIMČIAKAS

V pavidalo, tarytum žvynais, pilkomis dėmėmis. Pilvas ir pauodegys pilkas. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos su baltais kraštais, vairuojamosios tamsiai pilkos.

Patelės spalvų suskirstymas toks pat, kaip ir patino, tik vietoje rožinės spalvos yra geltona. Seniems paukščiams vis labiau nyksta pilkoji spalva ir vis labiau ryškėja raudonoji patinų ir geltonoji patelių.

Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į patelę ir šeriasi rugpiūčio mėnesį, bet patinukai dar ir po to neįgauna raudonos spalvos ir kartais poruojasi, turėdami tik geltoną apdarą.

Suaugusių paukščių matai: ilgis apie 220 *mm*, sparnų tarpugalis apie 333 *mm*, suglaustas sparnas 2 patinų 106—108 *mm*, 3 patelių 106—112 *mm*. Svoris apie 60 *g*.

Gyvena visoje taigos srityje nuo Skandinavijos ir Kolos pusiasalio iki Anadyrio, Kamčiatkos, Sachalino, šiaurvakarinės Mongolijos ir Ramiojo Vandenyno pakraščio, toliau Š. Amerikoje iki Siera Nevados. Pietinė išplitimo riba neaiški, bet Švedijoje aptinkama iki Angermanlando. Kai kuriais metais rudenį jie slenka pietvakarių kryptimi, ir pavieniai paukščiai pasiekia Angliją, Olandiją, Italiją, Čekoslovakiją, net Šveicariją ir Šiaurės Prancūziją. Per šias keliones jie aplanko Lietuvą ir neretai visą žiemą pas mus užtrunka mažais būreliais arba pavieniui. Tie apsilankymai kai kada yra antplūdžio pobūdžio, bet kartais ir per kelerius metus jų nė vieno nepamatysi.

Tai draugiški paukščiai, todėl laikosi ir keliauja būreliais. Sustoja daugiausia eglynuose ir pušynuose arba mišriuose miškuose. Kartais apsilanko soduose; pats esu jų matęs savo tėviškės sode. Daugiausia mėgsta tokius miškus, kur auga kadagiai, nes labai mėgsta jų uogas. Nemiškingų kraštų vengia ir stengiasi perskristi juos kuo skubiausiai. Pušinės sniegenos, gyvendamos tolimose šiaurės taigose, neturi ten progos susitikti su žmogum, pažinti jo piktų norų ir gudrybių, todėl atskridę į žmogaus apgyventus kraštus šie paukščiai nemoka tinkamai įvertinti pavojų ir pasitiki žmogumi tiek, kad kitaip nepavadinsi jų, kaip kvailais paukščiais. Šiuo atžvilgiu jie praneša net kryžiasnapius, kurie pasižymi nepaprastu jaukumu. Jie ne tik prisileidžia žmogų per porą metrų, bet dargi nepasitraukia iš medžio, kur keliais šūviais paeiliui buvo nušauti jų draugai. Jie duodasi pagaunami ypatingu būdu: pritvirtinus prie ilgos laibos lazdos iš ašutų susuktą kilpą, galima užnerti ją paukščiui ant galvos. Labiau jaukūs tie paukščiai, kurie laikosi tik pavieniui. Jų polėkis yra panašus į sniegenos; skrenda jos banguota linija ir gana greit. Pušinės sniegenos šaukiamas balsas yra grynų švilpiamų tonų. Iš tokių pat tonų sudėta ir patino giesmelė. Neretai galima ją girdėti ir žiemą, patinui tupint kur nors aukštos eglės viršūnėje.

Atskridusios rudenį į Lietuvą pušinės sniegenos pirmiausia puola šermukšnių uogas. Obelynės sode netoli Kauno neretai jas stebiu, nes prie pat namų auga du dideli šermukšnių medžiai ir beveik kasmet jie raudonuoja nuo daugybės uogų, kurios kaip tik prisivilioja iš pra-

džios varnėnus, paskui svirbelius, paprastąsias ir pušines sniegenas. Jos išaižo tik grūdus, atmesdamos uogos luobelę, bet iš dalies sulesa ir minkštimą. Šiaip minta jos pušų ir eglių sėklomis, bet aižyti jų nemoka, kaip kryžiasnapiai; tad jos turi laukti, kol kankorėžiai savaime atsidaro, ir tuomet snapu stveria sėklą už sparnelių. Be to, jų maistą sudaro įvairių lapuočių sėklos; klevo, vinkšnos, beržo, alksnio, iš dalies ir medžių pumpurai.

Apie šio paukščio veisimąsi turima labai maža duomenų. Šiaurės kraštų autoriai teigia, kad lizdas kraunamas eglynuose apie 2—3,5 *m* aukščio nuo žemės. Jo pamatas sudėtas iš sausų eglių šakelių, o viršum jo yra pats pastatas iš sausų žolių šaknelių, kerpių; šios abi dalys taip nesandariai viena su kita sujungtos, jog atrodo tarytum viens ant kito būtų uždėti du lizdai. Laplandijoje kiaušiniai randami birželio mėnesį; jų beveik visuomet esti 4, retai 3 arba 5. Pagrindinė spalva žydra arba žalsvai melsva, pritaškyta rausvai pilkų įsisunkusių dėmių ir juosvų paviršutinių taškų. Jų matai apie 26×18 *mm*.

Pastaraisiais metais V. Ziminas (1960) stebėjo keletą lizdų Kandalakšos rezervate apie 70 *km* į šiaurę nuo ašigalio[1]. Kad šie paukščiai veisiasi nurodytoje vietoje, pirmą kartą buvo nustatyta tik 1954 m. Pirmosios perinčios poros buvo pastebėtos gegužės mėn. antroje pusėje. Iš viso rasta 4 apgyventi lizdai ir 43 seni. Visi jie buvo eglėse nuo 1 iki 3,5 *m* aukštyje. Vietovaizdis — eglynas su beržų priemaiša, priaugęs mėlynių. Tik du lizdai buvo rasti pušyne, bet ir tie buvo pavienėse eglėse. Visos lizdavietės buvo ne arčiau kaip 100 *m* nuo jūros, olų papėdėje arba tankiame miške. Ši aplinkybė, matyti, turi reikšmės, nes purius ir silpnai pritvirtintus lizdus suardytų vėjas. Tokios pat reikšmės turi ir lizdų padėtis apatinėse medžių dalyse, kur vėjo veikimas silpnesnis. Lizdas susideda iš plonų sausų eglių šakučių su trupučiu beržo šakučių, viduje — varpinių augalų stiebai, sausi lapai ir ploni samanų sporangių stiebeliai *(Polytrichum)*. Paprastai lizdas blogai paslėptas ir matomas iš visų pusių. Keturių lizdų matai: išorinis skersmuo 15—16,5 *cm*, vidinis — 6—6,5 *cm*; aukštis 5—8 *cm*, guolio gylis 3,5—4 *cm*. Dviejuose lizduose buvo po 4 kiaušinius, viename 5. Kiaušiniai žalsvai melsvos spalvos su retomis, didelėmis, paviršinėmis durpinės spalvos dėmėmis ir smulkiomis, giliomis dėmėmis. Penkių kiaušinių matai 25,9—26,3×17,8—18,1 *mm*.

Viename lizde 1957.VI.14 buvo 2 kiaušiniai; jie buvo šalti ir paukščių arti nebuvo. VI.16 patelė padėjo paskutinį, t. y. ketvirtąjį, kiaušinį ir ėmė perėti; perėjo 14 dienų. Patelė labai patvariai tupėjo lizde, todėl tekdavo ją pakelti rankomis, norint patikrinti kiaušinius. Patinas neperėjo. VI.30 (15-tą perėjimo dieną) lizde buvo 3 paukščiukai ir vienas besikaląs kiaušinis; 17 val. 30 min. iš jo išsirito paukščiukas, svėręs 3,5 *g*.

Paukščiukai apšepę pilkais pūkais, 10—12 *mm* ilgio. Jų oda rausvai

---

[1] Trudy Kandalakšskogo gosud. zapovednika, t. III, 1960.

oranžinės spalvos, pėdos geltonos, snapas gelsvai durpinis; žiotys raudonos su violetiniu atspalviu, apyžiokliai geltoni. Ketvirtą dieną atsivėrė ausies landos ir praregėjo akys, pasirodė plasnojamųjų ir krūtinės plunksnų spaigliai, iš kurių 7—8 dieną prasikalė plunksnelės; 11 dieną plunksnos dengė jau beveik visą kūną; 13 dieną, apžiūrint jauniklius, jie iššoko iš lizdo, bet dar negalėjo skristi, tad slapstėsi žolėse. VII.20 jauni paukščiai buvo 250—300 *m* nuo lizdo, jie jau gerai skraidė, bet savarankiškai nesimaitino. Padarius maisto analizę (33 pavyzdžiai), pasirodė, kad jo pobūdis mišrus. Jame buvo: 110 mėlynių pumpurų, uogų užuomazgų arba pernykščių uogų sėklų. Retai buvo atnešama pušies ir kitų neapibūdintų augalų sėklų. Gyvūninis maistas susidėjo iš 69 vorų (šeimos: *Salticidae, Argyopidae, Thomissidae*), 29 amarų, 12 vabalų *(Cantharididae, Elateridae, Curculionidae),* 18 uodų (*Tipulidae* ir *Culicidae*), 1 musės *(Tachinidae),* 2 drugių vikšrų ir 1 moliusko.

Nustatyta, kad maisto pobūdis lesinimo pradžioje ir pabaigoje buvo nevienodas. Iki penkių dienų paukščiukai gaudavo tik gyvūninį maistą, o pabaigoje 75% maisto buvo augalinio. Gyvūninis maistas iš pradžių buvo švelnūs vabzdžiai, o pabaigoje stambesni ir kietesni (vabalai ir moliuskai su kriauklėmis). Iki 6 dienų patelė vis buvo lizde, o maistą nešdavo vien patinas. Dažniausiai jis maistą perduodavo patelei, rečiau maitino vaikus pats. Šiuo periodu vaikai buvo maitinami 3—4 kartus per valandą.

Visi autoriai, kurie su šiuo paukščiu turėjo reikalo, teigia, kad jis esąs malonus kambario gyventojas. Jo būdas švelnus ir ramus, ir jis tuoj ima pasitikėti žmogum, kai tik apsipranta su savo narvu, o tai paprastai esti net pirmą dieną. Netrukus jis pradeda imti maistą iš rankų, net duodasi kasomas. Pasigrožėjimo verta jo išvaizda, jo puikios spalvos ir daili švilpiamojo pobūdžio giesmelė. Įdomūs yra patino ir patelės švelnūs santykiai. Kartais šie paukščiai deda kiaušinius ir išveda vaikus nelaisvėje. Lesinti juos iš pradžių reikia šermukšnių ir kadagių uogomis, bet greit jie pripranta prie įvairių grūdų, ypač rapsų, avižų, kanapių. Pastarųjų nereikia duoti per daug, nes nuo jų nutunka ir dėl to nugaišta. Jie yra nepaprastai ėdrūs, panašiai kaip svirbeliai. Reikia neužmiršti, kad jie, būdami šaltų kraštų gyventojai, nepakelia per didelės šilumos, ir todėl reikia juos laikyti nekūrenamame kambaryje ar bent ant lango. Šiltoje patalpoje jie prasižioja ir sunkiai dūsuoja.

Pušinės sniegenos mėsa yra skani ir todėl šiaurės kraštuose šių paukščių daug sumedžiojama, tuo labiau, kad medžioklė nėra sunki, nes vienu šūviu lengvai galima nušauti keletą jų, o likusieji šūvio nepasibaido. Bet dar daugiau galima jų prisimedžioti kilpomis su šermukšnių uogomis. Prieš pirmąjį pasaulinį karą, gyvendamas Peterburge ir dažnai būdamas paukščių turguose, matydavau šimtus ir tūkstančius pasmaugtų pušinių sniegenų. Ištisais ryšuliais galima buvo jų pirkti. Iš tokių didelių kiekių aš galėdavau išsirinkti gražiausius egzempliorius savo rinkiniui. Taip pat lengvai galima buvo nusipirkti ir gyvų paukščių.

Eglinis kryžiasnapis. *Loxia curvirostra* L.

XXXII pav.

Est. *kuuse-käbilind.* Latv. *mazais krustknābis.* Lenk. *krzyżodziób świerkowy.* Rus. *klest jelovik.* Vok. *Fichtenkreuzschnabel.*

Apie septynetą porūšių gyvena Europoje, Azijoje, Š. Amerikoje ir Š. Afrikoje. Europoje, išskyrus Krymą ir Kaukazą, kur gyvena kitokie porūšiai; paplitęs porūšis *L. c. curvirostra* L.

Kryžiasnapiai vardą gavo nuo savotiško snapo. Jis yra stiprus, storas; antsnapis ir posnapis labai lenktas ir jų galai susikryžiavę. Eglinis kryžiasnapis yra maždaug juodgalvės sniegenos ūgio, kresnos sudėties, gana trumpos uodegos paukštis. Senas patinas yra puikios raudonos spalvos, ypač ryški antuodegio spalva, tik pilvas ir pauodegys pilki, o plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos. Snapas, kojos ir rainutės durpinės spalvos. Patelės kūno apačia yra pilkšvai žalsvai geltonos spalvos, viršutinė kūno dalis pilka žalsvu atspalviu, tamsiais dryžiais išmarginta, antuodegis ryškiai geltonas.

Matai: kūno ilgis 175—185 *mm,* sparnų tarpugalis apie 293 *mm.* Suglausto sparno ilgis: 29 patinų 94—98 *mm,* 19 patelių 90—98 *mm.* Svoris patinų 39,3—44,59, patelių 36,9—42,5 *g.*

Jauniklių spalva pilkai žalsva, tamsiais išilginiais dryžiais. Jie šeriasi tik iš dalies, t. y. keičia mažąsias plunksnas, nuo gegužės iki spalio mėnesio, o seniai šeriasi nuo liepos iki lapkričio. Nusišėrę jaunikliai patinai įgauna raudoną spalvą, bet ji nėra iš karto labai ryški, be to, yra geltonų plunksnų priemaiša, o kartais geltonos spalvos priemaiša pasitaiko visokio amžiaus paukščiams. Dementjevas teigia, kad kai kurie patinai visą gyvenimą esti geltonos spalvos.

Eglinis kryžiasnapis gyvena Europos ir Azijos šiaurės spygliuočių miškuose nuo Skandinavijos iki Italijos (čia tik kalnuose), rytuose iki Japonijos ir Himalajų; toliau Tunise ir Alžyre, Luzono saloje (Filipinai), pietiniame Aname, Š. Amerikoje į pietus iki Naujosios Meksikos bei Arizono kalnų ir Centrinės Amerikos aukštuose kalnuose (Meksika, Gvatemala). Tarybų Sąjungos pietinė išplitimo riba siekia iki Kalugos, Maskvos, Riazanės ir Kazanės sričių, bet užklysta iki Dniepro ir Volgos deltos.

Visuose Lietuvos eglynuose gana apsčiai randamas, taip pat jis paprastas Baltarusijoje ir Latvijoje. Tai paukštis klajūnas; kai kuriais metais pasirodo jų labai apsčiai, kartais būna tikri jų antplūdžiai, ir vėl gali praeiti keleri metai, per kuriuos vos retkarčiais jų aptiksi. Žiemą ir pavasarį prisilaiko spygliuočių miškų, bet vasarą ar bent ankstyvą rudenį palieka miškus ir apsilanko soduose, parkuose net daržuose. Čia vilioja jį amarai *(Aphidae),* gyveną ant kai kurių medžių lapų. Žinoma, kad šie vabzdžiai lapuose sudaro gumbus *(gallae),* kur vystosi jaunos jų stadijos; ypačiai daug jų vinkšnose, topoliuose. Mano tėviškėje kiemas buvo apsodintas topoliais *(Populus canadensis),* ir ten vasarą daug

laiko praleisdavo kryžiasnapiai, aižydami šiuos gumbus. Jie taip pat lesa amaro *Chermes* jaunas stadijas iš gumbų eglės šakutėse; ne mažiau juos vilioja kanapės, ir dėl jų kryžiasnapiai dažnai apsilanko daržuose, o kadangi šie paukščiai gyvena miškuose, dargi aukštų eglių viršūnėse ir mažai turi arba visai neturi reikalo su žmogum, todėl nepratę jo bijotis, jie nepaiso jo ir darže ar sode. Atsimenu, kai dar buvau vaikas, mano tėvas, atvedęs mane ir mano brolį į sodą, parodė mums nepaprastą vaizdą. Ten augo didelė šakota kanapė, ir joje tupėjo kryžiasnapių būrelis. Paukščiai buvo labai užsiėmę darbu, aižė grūdus, laipiojo iš šakutės į šakutę, dažnai pakibdami galva žemyn. Jie mūsų visai nepaisė ir prisileido per porą metrų taip, kad galėjome aiškiai matyti jų spalvas ir keistus kreivus snapus.

Šiaip kryžiasnapio esminis maistas, tai eglių ir kėnių sėklos. Nuskintą kankorėžį jis prispaudžia abiem kojom prie šakos ir iš šono įkišęs snapą po žvynu atskleidžia jį, po to liežuviu iškelia sėklą. Jie, tarytum papūgos, pakimba ant kankorėžio, nukanda ir nusineša į patogią vietą. Tuomet jie daug jų pameta, ir kur tik tupi kryžiasnapių būrelis, kaskart ant žemės iš aukštumos nukrinta sunkus kankorėžis. Dažnai paukščiai tyliai darbuojasi pačioje eglės viršūnėje, ir vien iš krintančių kankorėžių galima spręsti, kad jų ten esama. Kartais griebiasi ir pušų kankorėžių, bet tik su dideliu vargu gali juos išaižyti; be to, lesa maumedžių, buko, alksnio ir skroblo sėklas ir, bado verčiami, spygliuočių ir lapuočių pumpurus. Jaunikliai lesinami dygstančiomis išlukštentomis eglių sėklomis.

Nuo kankorėžių šitie paukščiai smarkiai susiteršia sakais ir po to ilgą laiką turi valyti snapą; plunksnas apvalyti sunku, ir jos visuomet daugiau ar mažiau esti sakuotos. Net visas paukštis kiaurai persisunkia sakų kvapu, lygiai taip pat, kaip vapsvaėdžiai esti persisunkę korių kvapu. Nuo to jų kūnai esti nelyginant balzamuoti ir ilgą laiką nepūva, net ir vasarą, žinoma, tik tuomet, jei paukštis ilgesnį laiką mito spygliuočių sėklomis. A. Navasaitis, ištyręs pusšimtį kryžiasnapių, jų gūžiuose rado 70—80% spygliuočių medžių sėklų. Derlingais eglių metais (1956) išlukštentos eglių sėklos sudarė iki 60%. Nederlingais eglių metais iki 50% viso maisto sudarė maumedžio sėklos (šiaip maumedžių sėklų esti 10%), pušų sėklos 20% (derlingais eglių metais tik 8%). Pušų sėklas kryžiasnapiai lesa antroje žiemos pusėje II—III mėn., kai kankorėžiai būna truputį prasivėrę. Be paprastosios pušies, lesa Bankso ir kalnų pušies sėklas. Lapuočių sėklos ir pumpurai jų maiste sudaro 10—23%. Iš jų dažniausiai aptinkama paprastojo ir ginalinio klevo, uosio ir skroblo. Pumpurus lesa: *Salix caprea, S. fragilis, S. pentandra, Populus tremula, P. canescens, P. alba, P. deltoides, Ulmus scabra, U. foliacea, V. suberosa, U. laevis, Picea excelsa.* Gyvūninis maistas yra: vikšrai drugelio *Laspeyresia strobilella* (gyvenantis eglės kankorėžiuose), lervės vabaliuko *Ernobius abietis,* drebulinio ūsuočio *(Saperda populnea),* topolinio stiklasparnio. Be to, lesa genties *Pentigus* vabzdžius, sukeliančius tuopų lapų pūsliukes. Nuo spygliuočių nulesa amarus, genties *Chermes;* taip pat lesa ievų, obelų ir šermukšnių amarus.

Šio keisto paukščiuko keistas ir veisimosi būdas. Keista tai, kad veisiasi jis bet kuriuo metų laikotarpiu. 294 lizdai su kiaušiniais, kilę daugiausia iš Šiaurės Europos kraštų, buvo rasti visais metų mėnesiais, bet daugiausia sausio, vasario, kovo (daugiausia) ir balandžio mėnesį. Net biauriausias oras ir sniego pusnys nesutrukdo paukščiui šio reikalo. A. Navasaitis pateikia šiuos duomenis apie veisimąsi. Kaišiadorių miškuose 1956.III.12 rastas lizdas su 4 kiaušiniais eglėje, apie 5 *m* aukštyje. Lizdas buvo išklotas smulkiomis žolelėmis, eglių šakutėmis, samanomis, nuo medžių stiebų nurinktomis kerpėmis *(Usnea barbata)* ir plunksnomis. Kiaušinių matai 21,3×15,3 *mm;* 20,4×14,9 *mm;* 21,6×15,0 *mm;* 20,6×15,4 *mm.* Aleksoto miške 1956.II.28 d. eglėje, apie 7 *m* aukštyje aptiktas kraunamas lizdas. Matyta patelė su eglės šakute snape. Davalgonių miške 1956.III.26 rastas lizdas eglaitėje, 6 *m* aukštyje. Lizde buvo jaunikliai. Kaišiadorių miškuose kovo ar balandžio mėn. miško kirtėjai rado jauniklius. Apie tą patį laiką nušautas patinas su išbrinkusia sėklide ir jaunikliai.

Apie porų susidarymą ir tuoktuvinius žaidimus mažai tėra žinoma, tačiau atrodo, kad poros patvarios, t. y. susidaro ilgesniam laikui. Vienos poros paukščiai tik laikinai persiskiria ir po to vėl sueina. Patinas atlieka tam tikrą tuoktuvinį savotiškų pozų polėkį. Vien tik patelė krauna lizdą, bet šiame darbe ją vis lydi patinas. Lizdas užbaigiamas labai greit. Vieta jam parenkama spygliuotyje, kartais prie pat kamieno, kartais tolėliau nuo jo, visuomet gerai pasvirusių šakų pridengta. Pats pastatas yra tvirtas, jo išorė sukrauta iš sausų šakučių, šiaudelių su samanų ir kerpių *(Usnea)* priemaiša, vidurys išklotas švelniomis žolelėmis; jo sienelės apie 3 *cm* storio.

Deda 3, rečiau 4 ir labai retai 5 kiaušinius. Jų pagrindinė spalva žalsvai balta arba gelsvai balta su neaiškiomis pilkai violetinėmis dėmėmis, rausvais debesėliais ir rudais bei juodais taškais ir gyslelėmis, kartais su dideliais juodais taškais. Visas šis raštas daugiausia spiečiasi bukajame gale. Kiaušinių vidutiniai matai 22×16 *mm.* Patelė peri viena ir pažymėtina, kad pradeda nuo pirmojo kiaušinio. Tai yra suprantama, turint galvoje, kad kiaušiniai pradedami dėti dar tuo laiku, kai esti šalčiai ir pusnys. Su šiuo reiškiniu siejasi ir tai, kad patelė labai tvirtai peri; vienu atveju patelė be pertraukos ištupėjo lizde 4 dienas. Patelėms perint, patinukai susispiečia mažais būreliais. Paprastai abu tėvai lesina vaikus, bet pasitaiko, kad patinukas visai šiame darbe nedalyvauja, tačiau kartais esti, kad patelė mažiau lesina, negu patinas. Visą pirmąją savaitę patelė tupi ant jauniklių, o vėliau, iki dvyliktos dienos, nešildo net ir nakties metu. Taigi matome, kad kryžiasnapiai turi ištisą eilę prisitaikymų, skirtų apsaugoti nuo šalčio kiaušiniams ir jaunikliams. Galima dar pridėti, kad, nepaisant žemos temperatūros, pusnių ir šalto lietaus, jaunikliai beveik visuomet užauga. Čia daug reiškia gerai nusvirusių šakų apsaugotas lizdas. Pasak Tačanovskio, Suvalkijoje buvo aptikta jaunų skrendančių kryžiasnapių jau gegužės mėn. pradžioje, bet esti ir vėlyvesnių, nes birželio ir liepos mėn. aptinkami paukščiai dar su savo pir-

muoju apdaru. Jauni paukščiukai lizde užtrunka 14—16 dienų. Išskridę iš lizdų jaunikliai dar ilgą laiką yra senių vedžiojami, nes jie ilgiau, negu kiti paukščiai, nemoka patys pasiruošti maisto. Mat, jų snapas ne iš karto įgauna kryžišką formą, todėl jaunikliai iš pradžios negali išsiaižyti kankorėžių, jie apspinta tėvus, nuolat rėkia, reikalaudami iš jų maisto.

Kryžiasnapiai visuomet laikosi pulkeliais ir tik labai retai galima aptikti pavienių paukščių. Jie nuolat šaukiasi ir prisišaukia atsilikusius arba atsiskyrusius draugus. Beveik galima būtų pasakyti, kad jie yra solidarūs, nes visas būrelis skuba ten, iš kur girdėti vienišo jų draugo balsas. Tad nesunku juos gaudyti, pastačius tinkamoje vietoje narvelį su jų draugu. Kalinamas kryžiasnapis, vis šaukdamas, prisišaukia jų daugiau ir tuo galima pasinaudoti, pastačius spąstus, kilpas ar paukštinius klijus. Net ir sužeistam draugui kiti stengiasi kaip nors padėti. Jie yra labai vikrūs, puikiai laipioja lygiai galva aukštyn, lygiai žemyn; šiuo atžvilgiu jie yra labai panašūs į papūgas. Apskritai, jie yra labai veiklūs. Besidarbuodami, pvz. aižydami kankorėžius, jie nuolat šaukia kip-kip-kip... Tas pats balsas, bet aukštesniu tonu išreiškia tam tikrą susijaudinimą, pvz., signalą pakilti ir nuskristi. Patinuko giesmelė yra įvairių čirškiamų, švilpiamų ir kitų tonų mišinys ir gana maloni; ypač malonu girdėti ją žiemą, kai šie gražūs ir, galima pasakyti, linksmi paukščiukai triūsia kur nors apsnigtų eglių viršūnėse.

Dėl malonaus šio paukščiuko būdo, jis dažnai laikomas narvelyje, tuo labiau, kad labai greit apsipranta su nelaisve; tuoj imasi pateikto jam lesalo ir greit pasidaro visiškai jaukus. Jie yra nuolat kuo nors užimti, aižo kankorėžius, laipioja ir net žaidžia įvairiais narvelyje pastatytais daiktais, pvz., indu vandeniui, laktomis ir kt. Stipriu snapu jis lengvai „graužia" medį, todėl mediniai narvai jam netinka; taip pat, paleistas į kambarį, jis gali padaryti žalos, gadindamas visokius medinius daiktus, net knygų apdarus. Daugelis autorių aprašo nepaprastus šio paukščio jaukumo ir sumanumo pavyzdžius. Jie moka net žaisti su žmogum, pvz., tempti pakištą jiems lazdelę, prilaikyti vieną, atimtą iš žmogaus lazdelę, primynus koja, o snapu imti antrą. Juos galima išmokyti traukti iš dėžutės popieriaus lakštelius, ir šio veiksmo dažnai pamokydavo juos visokie burtininkai, kurie turguose ir šiaip viešose vietose nešiodavo juos ir už tam tikrą sumą būrė publikai likimą, surašytą spausdintame raštelyje. Nėra reti atsitikimai, kai jaukūs kryžiasnapiai laisvai skrajodavo laisvėje, bet grįždavo į narvelį palesti ir pernakvoti. Žinoma atsitikimų, kai prijaukinti kryžiasnapiai atvesdavo prie namų visą būrelį savo draugų prie pat langų, kai kurie jų net trumpam momentui įskrisdavo į vidų.

Gaila tik, kad nelaisvėje laikomi patinai nusišėrę praranda savo puošnią raudoną spalvą, o jaunikliai jos neįgauna. Tai buvo įvairiai aiškinama, pvz., kai kas manė, kad priežastis yra ta, jog nelaisvėje paukščiai negauna pakankamai šviežio oro, bet pasirodė, kad, laikant juos narvuose visai atvirame ore, jie vis tiek praranda raudonąją spalvą.

Dabar manoma, kad šio reiškinio priežastis yra ta, jog belaisviai negauna kai kurių vitaminų, esančių dygstančiuose grūduose arba nesubrendusiose pieningose sėklose. Tiktai kai kurie augintojai, lesindami savo paukščius minėtu maistu, turėjo tam tikrų pasisekimų. Bet vien to neužtenka, nes, pvz., patelės ir jaunikliai laisvėje misdami tuo pačiu maistu, kaip ir patinai, vis tiek raudonos spalvos neįgauna. Čia būtina sąlyga yra dar vyriški hormonai. Įdomu, kad ir kiti raudoni paukščiai, kaip antai: čivyliai, pušinė ir raudongalvė sniegena, taip pat kai kurie egzotiniai paukščiai, lygiai taip pat praranda raudoną spalvą, tačiau kai kurie jų sudaro išimtį, pvz., puiki Pietų Amerikos purpurinė tanagra *(Rhamphocaelus brasilius).*

Pušinis kryžiasnapis. *Loxia pytyopsittacus* Bork.

XXXIII pav.

Est. *männi-käbilind.* Latv. *lielais krustknābis.* Lenk. *krzyżodziób sosnowy, krzyżodziób papużka.* Rus. *klest sosnovik.* Vok. *Kiefernkreuzschnabel.*

Be nominalaus porūšio, yra dar pora, mažai nuo jo besiskiriančių porūšių, gyvenančių Saarema saloje Estijoje ir Škotijoje. Nominali forma *L. p. pytyopsittacus* Bork. gyvena ir Lietuvoje.

Pušinis kryžiasnapis nuo eglinio skiriasi šiek tiek didesniu ūgiu, o svarbiausia žymiai storesniu, stipresniu ir daugiau riestu snapu. Snapo aukštis apie 14 *mm,* ilgis per 20 *mm,* atitinkami eglinio kryžiasnapio matai 12 *mm* ir 18—20 *mm.* Suglausto sparno ilgis 3 patinų 100—102 *mm,* 2 patelių 99—100 *mm.* Svoris apie 52 *g.* Dėl didesnio snapo ir galva didesnė. Spalvos tos pačios, kaip ir eglinio kryžiasnapio. Meinesazenas (1934) ir Dementjevas (1937) linkę laikyti pušinį ir eglinį kryžiasnapį dviem tos pačios rūšies rasėm, o Kleinšmidtas nuėjo dar vieną žingsnį toliau, priskirdamas tai pačiai rūšiai ir margasparnį kryžiasnapį. Šios trys formos atsirado kaip ekologinės izoliacijos pasekmė. Ypatingą vaidmenį turėjo mityba iš vienos pusės pušiniais, iš kitos — egliniais kankorėžiais. Gyvena jie Norvegijoje ir Švedijoje iki Laplandijos, Suomijoje iki Uleaborgo ir Pudasjarvio, Šiaurės Rusijoje, pasak Dementjevo, Leningrado, Novgorodo, Oloneco, Archangelsko, Smolesko srityse ir Baltarusijoje. Retkarčiais peri Vokietijos rytuose. Lenkijoje retai. Lietuvoje aptinkamos pušynuose, bet daug rečiau, negu eglinis kryžiasnapis. Neringoje pasitaiko atsitiktinai; pasirodydavo ir Žemaičiuose. Lygiai kaip ir eglinis kryžiasnapis, yra klajoklis paukštis; neretai mišriais su egline rūšimi būriais pasirodo įvairiuose Europos kraštuose. Apie šios rūšies perėjimą Lietuvoje neturiu jokių duomenų.

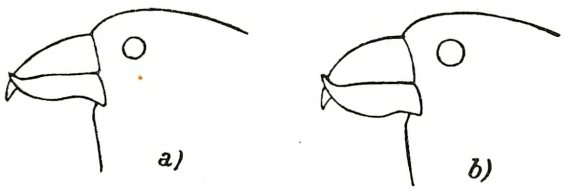

14 pav. Eglinio ir pušinio kryžiasnapio snapas

Gyvenimo būdu ir papročiais ši rūšis labai panaši į aukščiau aprašytąją, bet dažniau gyvena pušynuose ir maitinasi pušies sėklomis. Pušies kankorėžius aižo jis stipriu storu snapu. Šio darbo negalėtų atlikti silpnesnis eglinis kryžiasnapis. Be pušies sėklų, minta jis eglių ir maumedžių sėklomis; be to, alksnių grūdais ir šermukšnių uogomis.

Veisimosi atžvilgiu labai panašus į aną rūšį, bet lizdas dažniausiai būna pušyse, nors esti ir eglėse. Lizdo dugnas išklotas kerpėmis. Kiaušiniai truputį didesni, negu anos rūšies, tik tos pačios spalvos.

Kaip ir eglinis kryžiasnapis, gerai pakelia nelaisvę ir priklauso prie maloniausių namie laikomų paukščių.

Margasparnis kryžiasnapis. *Loxia leucoptera* Gm.

XXXIV pav.

Est. *valgetriip-käbilind.* Latv. *balstrīpainais krustknābis.* Lenk. *krzyżodziób dwupręgowy.* *Rus. klest bielokrylyj. Vok. Bindenkreuzschnabel.*

Šis kryžiasnapis nuo kitų dviejų rūšių skiriasi dviem baltom juostom skersai sprando. Tik ką baigusių šertis paukščių didžiausios plasnojamosios plunksnos turi baltas viršūnėles. Jos nusidėvi anksčiau, negu paukščiai pradeda perėti. Senų patinų raudonumas neturi geltono atspalvio, kaip kad anksčiau aprašytų rūšių, čia vyrauja rožinis atspalvis.

Jauniklių baltos juostos sparnuose siauresnės. Jie dalinai šeriasi rudenį, seniai taip pat šeriasi rudenį, bet ištisai.

Paplitęs pradedant rytinio Sibiro šiaurine dalimi iki Archangelsko srities, bet peri, nors ir rečiau, Suomijos ir Švedijos šiaurėje, Uralo pietuose iki Permės.

Pasibaigus perėjimo laikotarpiui, ima klajoti, lygiai kaip ir aukščiau aprašytos rūšys, tad jų būreliai apsilanko vidurinėje ir vakarinėje Europoje, Vokietijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, Šveicarijoje, Olandijoje, Anglijoje, net Italijos šiaurėje. Pabaltijo kraštuose buvo jų antplūdis 1889 metais. 1930 m. spalio mėn. 12 d. A. Vaitkevičius nušovė vieną egzempliorių Ventės Rage, ten pat 2 paukščiai pagauti 1962 m.

Savo papročiais panašus į eglinį kryžiasnapį; gieda panašiai, bet, pasak rusų ornitologo Štegmano, jo giesmelė yra įvairesnė. Maitinasi maumedžio sėklomis.

Kikilis. Šilagaidis. *Fringilla coelebs* L.

XXXV, XXXVI, XXXVII pav.

Baltar. *bierozoŭka.* Est. *vint.* Latv. *žubīte.* Lenk. *zięba.* Rus. *ziablik.* Vok. *Buchfink.*

Yra jų apie 13 rasių. Lietuvos paukščiai priklauso *F. c. coelebs* L. rasei.

Šis gražus, grakštus, margas paukštelis yra, be abejo, vienas iš populiariausių mūsų krašte, nes yra labai jaukus, o būdamas geras ir aistringas dainininkas visur skelbia savo, nors ir nesudėtingą, bet malonią

skardžią giesmelę. Ji yra juo malonesnė, kad pasigirsta anksti pavasarį, netrukus po to, kai pradeda giedoti zylės ir startos.

Pavasarį kikilio, ypač patinuko spalvos yra labai ryškios. Tuomet jo apačia raudono vyno nuosėdų spalvos (rausvai pilkšva), pilvas kiek šviesesnis, nugara ryškiai ruda, viršugalvis ir sprandas gražios pilkai melsvos spalvos. Sparnai juodi su dviem įstrižinėm grynai baltom juostom, iš kurių priekinė daug platesnė. Kakta juoda, antuodegis žalias, dvi kraštinės uodegos plunksnos beveik nuo pusės baltos su juodu krašteliu, kitos juosvos. Kojos ir rainutės durpinės spalvos, snapas mėlynas (pavasarį). Patelė panašių spalvų, bet jos blankesnės, be to, apačia ne tiek rausvos, kiek pilkos spalvos. Panašiai kaip patelė atrodo ir jaunikliai.

Patinai poilsio apdaru irgi panašūs į pateles, tik jų snapai yra ne mėlyni, o pilkšvi.

Jaunikliai keičia savo mažąsias plunksnas tarp liepos ir rugsėjo mėnesio, o seniai ištisai šeriasi tarp liepos ir spalio mėnesio.

Matai: kūno ilgis apie 165 *mm*, sparnų tarpugalis apie 280 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų 85—92 *mm*, 3 patelių 77—85 *mm*, svoris 21—23 *g*.

Gyvena visoje Europoje, pasiekia šiaurėje 67° (Norvegija, Švedija), Suomijoje net 68°, o pietuose išplitęs iki pietinės Ispanijos, Sicilijos, Graikijos, Azijoje iki Sirijos kalnų, rytuose iki Tomsko, Omsko (Dementjevas); Kaukaze, Kryme, Užkaspijyje, Šiaurės Irane gyvena skirtingos geografinės rasės.

Mūsų krašte kikilis yra vienas paprasčiausių paukščių, per visą vasarą galima jų matyti miškuose, tiek spygliuočių, tiek lapuočių, mažose medžių grupėse, soduose ir parkuose. Žiemai pasitraukia iš Lietuvos į šiltesnius kraštus, nukeliauja iki vakarinės Vokietijos, Prancūzijos, Ispanijos, Šiaurės Italijos. Jau liepos mėnesio pabaigoje prasideda jų traukimas; pradeda traukti patelės ir jaunikliai. Vėliau nuo rugsėjo pradžios iki spalio mėnesio pusės matyti būriai patinų, prie kurių prisideda viena kita patelė. Didžiausius būrius galima matyti spalio mėnesio pradžioje; jie laikosi ražienose, bulvių, runkelių laukuose, ir kartais esti tokie dideli, kad, pakėlus jo dalį, kita dalis dar ramiai lesinėja ant žemės. Pralekiančius būrius kartais galima stebėti ištisomis valandomis, kai dešimtys, o gal šimtai tūkstančių šių paukščių vis traukia ir traukia ta pačia kryptimi. Tokį vaizdą lengviausia stebėti Lietuvos pajūryje apie Palangą ar Neringoje šiltomis ramiomis rudens dienomis. Aplamai kikilis yra tipingas paukštis keleivis. Pro Ventės Ragą traukia jų nesuskaitomi pulkai, kai kuriomis dienomis sudarą apie 99% visų praskrendančių paukščių. Paskutinius būrius galima dar aptikti lapkričio mėn. trečioje dekadoje. Vienas mūsų Alytuje 1956.V.26 apžieduotas kikilis buvo aptiktas Italijoje (Venecija) 1953.X.19. Kartais drauge su jais traukia dirviniai vieversiai, ligutės ir šiaurės kikiliai. Pažymėtinas dalykas, kritęs į akis jau senovės autoriams, kad patinai keliauja atskirai nuo patelių, ir, remiantis šiuo, kikiliui buvo duotas lotyniškas vardas (*Coelebs* — viengungis).

Pavasarį jie Lietuvoje pasirodo kovo mėn. viduryje; apie pirmąją balandžio mėn. dieną pasigirsta linksma patinų giesmelė: ji tarytum skelbia ankstyvo pavasario persilaužimo laiką, nes tikrai išgirsi ją, kai tik stoja pirmos saulėtos ir šiltos dienos. Atvykę pulkai tuoj pakrinka, ir netrukus kiekviename miške, sode skamba jų giesmelės. Vis dėlto Lietuvoje kikilių pamatysi ir žiemą, bet ne pulkais, o pavienius paukščius arba mažas jų grupes, dažniausiai kaimuose, sodybose palei ūkio trobesius, neretai drauge su startomis, žaliukėmis ir karklažvirbliais. Tuomet jų giesmelės neišgirsi, atrodo, kad jie yra išvargę, išbadėję ir todėl nebaikštūs. Iš kur atvykę tie žiemą aptinkami kikiliai, ligi šiol nenustatyta. Kai kurie autoriai spėlioja, kad jie yra šiaurės kilmės, ir siūlo priskirti juos skirtingoms rasėms (pvz., *minor* — mažesnis, *tristis* — liūdnas), bet kol kas tokiam teigimui neturime pakankamai duomenų. Kai kas, pagavęs tokių paukščių, laikė juos nelaisvėje, kad nustatytų jų giesmės skirtumą nuo vietinių paukščių, ir pasirodė, kad jų giesmelės pabaiga yra kitokia. Mat, giesmėse paukščių, net priklausančių tai pačiai rūšiai, bet gyvenančių įvairiuose kraštuose, pasireiškia skirtingi „dialektai". Tarp kitko kikilių šie „dialektai" yra labai ryškūs.

Kikilis yra gražus, grakštus, galima sakyti, elegantiškas paukštis. Jis vikriai bėginėja, šokinėja, be to, turi gana savotišką gražų polėkį; jo sparnai pakaitomis čia išsiskečia, čia prisiglaudžia prie kūno, iš to susidaro banguota polėkio linija: paukštis nusileidžia žemyn, vėl kyla aukštyn, vėl nusileidžia ir t. t. Skrisdami kikiliai, ypačiai būriais, nuolat leidžia gana tylų, švelnų balsą, lyg trumpą švilpimą tiu... tiu — atrodo, šio balso tikslas palaikyti ryšius skrendančiame būryje. Tupinčių paukščių beveik nuolat girdimas balsas fink, fink, fink; iš to jis daugelyje kalbų (estų, vokiečių, anglų) gavo atitinkamą pavadinimą. Tai šaukimo balsas, bet dažnai jis yra ypačiai akcentuojamas ir tuomet reiškia pavojaus signalą, išgąstį, pvz., pasirodžius katei, pelėdai. Lietingu oru vasarą girdėti melancholiškas, kartojamas balsas maždaug rrid, rrid... Mūsų sodiečiai įžiūri čia panašumą su žodžiu „lis" ir laiko jį lietaus pranašu. Vokiškai jis vadinamas „Regenruf". Vargiai tai pagrįsta. Šis balsas greičiau yra nerimasties ar baimės išraiška.

Pavasarį patinai daug gieda, nuo pat atvykimo dienos, jei tik oras nėra per blogas. Jų giesmelė nors gana monotoniška, bet skardi, ypač pavasarį kartu su kitų paukščių balsais yra labai maloni. Yra mėgėjų, labai vertinančių šio paukščiuko giesmę ir todėl laikančių jį narvelyje. Kadaise įvairiuose Europos kraštuose, ypač Vokietijoje, Austrijoje, Lenkijoje, kikiliai su tam tikru giesmės dialektu buvo aistringai ieškomi ir už juos buvo mokamos pasakiškai didelės sumos, lygiai kaip Rusijoje buvo paplitę lakštingalų mėgėjai. Pagal tai, kaip patinai baigdavo savo giesmę arba į ją įterpdavo vieną kitą skiemenį, jie buvo priskiriami prie tos ar kitos kategorijos. Šios kategorijos turėjo savo vardus, nesuprantamus ir gal juokingus nežinovui. Vokietijoje, ypačiai buvo vertinami Tiuringijos giesmininkai.

Maistą kikiliai renka daugiausia nuo žemės ir todėl dažniausiai ir pamatysi juos vaikščiojant. Naujausiais duomenimis (Niethammer, 1937), 75% jų maisto yra augalinės kilmės: tai visokios sėklos, daugiausia aliejingos, bet taip pat ir javai, ypač ne visai subrendę. Labai mėgsta dygstančias sėklas, salotas, įvairias ankstyvas daržoves ir spygliuočių daigus. Todėl daržininko ir miškininko lysvėse kikilis labai nepageidaujamas svečias. Iš dalies lesa uogas ir, sakoma, kad apkapojąs subrendusias slyvas (tačiau to nepastebėjau). Teigiama, kad apgnaibąs žiedus, ieškodamas ten esančio saldaus nektaro ir dėl saldaus skonio lesa amarus. Jaunikliai lesinami beveik vien vabzdžiais, ir šiuo metu taip pat seniai maitinasi beveik išimtinai vabzdžiais.

A. Navasaičio surinktais duomenimis, 40% maisto yra augalinės kilmės ir 60% gyvūninės. Jauniklių maisto sudėtyje gyvūninio būna iki 80%. Daugiausia vabzdžių sunaikina jauniklių lesinimo metu ir liepos—rugpiūčio mėn. Tada nušautų paukščių gūžiuose ir skilviuose randama iki 80% vabzdžių. Greta sodų ir daržų kenkėjų labai daug sulesa pušų spyglių ir beržų lapų kenkėjų. Minėtasis stebėtojas jų gūžiuose rasdavo po 4—7 lervės *Tenthredinidae* šeimos vabzdžių.

Patinai pavasarį parskrenda keliomis dienomis anksčiau, negu patelės, ir nuolat gieda. Prie jų vėliau prisideda atvykusios patelės. Gieda patinas tam tikroje pozoje, nuleisdamas kiek sparnus ir pasidarydamas labai laibas. Tuomet ryškiai matyti jo sparnų margumas ir didelė žalia dėmė antuodegyje. Dažnai patinai mušasi dėl pasirinkto ploto; jie kaunasi su dideliu įnirtimu, neretai nusirita ant žemės ir tuomet būna kačių ar kitų grobuonių pagaunami, net ir žmogui kai kada patenka į rankas. Apskritai kikilis yra tipingas pavyzdys tų paukščių, kurie pasiskirsto gyvenamąjį plotą, o jų giesmė yra lyg ženklas, kad plotas yra užimtas.

Atrodo, kad patelė suranda vietą lizdui, o patinas vis giedodamas ją lydi. Lizdas visuomet medyje paprastai neaukštai, vos kelių metrų aukštyje, kraunamas dažniausiai ant horizontalios storos šakos, prie pat kamieno arba kiek toliau, kartais dviejų šakų šakyme. Vieną kartą radau lizdą ant eglės šakos galinės dalies tarp visai plonų šakučių. Kikilio lizdas, — tai tikrai meniškas pastatas, tobulai užbaigtas, susuktas iš švelnios medžiagos, yra trumpo cilindro formos, iš lauko pusės gražiai apkamšytas kerpėmis, plonomis tošies atplaišomis ir taip spalva ir sandara visiškai priderintas prie žievės to medžio, kuriame jis susuktas. Vidurys gausiai išklotas arklių ir šiaip gyvulių plaukais, plunksnomis ir kita švelnia medžiaga. Medžiagai surišti panaudoja daug voratinklių, todėl lizdas sudaro tvirtą, patvarų pastatą. Peri du kartus (bet gal ir tris) per vasarą, ir pirmasis lizdas kraunamas tada, kai medžiuose dar nėra lapų, t. y. balandžio mėnesio antrojoje pusėje, ir tuomet galima matyti paukštelius, besiporuojančius arti lizdo. Deda 4—6 kiaušinius. Antram kartui kikiliai krauna naują lizdą, bet, pasak kai kurių autorių, kai kada peri ir tame pačiame; man pačiam neteko konstatuoti panašių faktų. Kiaušinių forma ir spalva labai įvairi, nežinant šios ypatybės, lengvai galima priskirti juos skirtingoms paukščių rūšims. Antai vienu atveju pagrin-

dinė jų spalva yra šviesiai melsva, pritaškyta bukame gale apyrečių pilkšvų, rusvų ir juodų taškelių. Kitu atveju pagrindinė spalva yra kaip molis rausva, gana tamsi ir bukas galas išrašytas taškais ir zigzagais tamsiai durpinės spalvos. Perėti pradeda nuo pirmo kiaušinio, ir daugeliu atvejų ši pareiga tenka vien patelei, bet yra pastebėta perint ir patiną; dažniausiai patelė maisto ieškosi pati, bet kai kada ji patino lesinama. Peri 12—13 dienų, o jaunikliai išskrenda iš lizdo po 14 dienų, skaitant nuo prasikalimo dienos. Abudu tėvai lesina vaikus, ir, pirmajai vaikų vadai augant, patinas dar aistringai gieda; išskridusius vaikus tam tikrą laiką lesina seniai.

A. Navasaičio rasti 93 lizdai buvo šiuose medžiuose: eglėse — 32, liepose — 18, tujose — 12, pušyse — 10, beržuose — 4, obelyse — 3, didžiosiose tuopose — 3, klevuose — 2, šermukšniuose — 2, ievose — 2, kadagiuose — 2, ąžuoluose — 1, berlyninėje tuopoje — 1, juodalksnyje — 1. Jo duomenimis, lizdus sukė: 1959.IV.14 dar pavieniui, o IV.27—V.5 masiškai ir jau dėjo kiaušinius. Gegužės mėn. 14 d. keliuose lizduose rasti jaunikliai. Kiaušinių buvo rasta 52 lizduose, o 41 lizde jaunikliai arba lizdai dar buvo tebekraunami. 43 lizduose buvo po 5 kiaušinius, 29 — po 4 kiaušinius, 4 — po 3 ir 3 — po 6. Kiti lizdai buvo dar tušti. Vėliausias lizdas su 5 kiaušiniais rastas VII.19. Iš jo jaunikliai išskrido VIII mėn. pradžioje. 61 kiaušinio minimalus ilgis 19 *mm*, maksimalus — 21,6 *mm*; minimalus plotis 15,2 *mm*, maksimalus — 16,5 *mm*, vidutinis svoris 2,63 *g*.

Žuvimo procentas didesnis, negu žaliukių. Kai kuriose vietose, ypač miško pakraščiuose, žūva 80—87% dėčių ir jauniklių.

Šiaurės kikilis. *Fringilla montifringilla* L.

XXXVIII pav.

Est. *põhjavint*. Latv. *ziemas žubīte*. Lenk. *jer*. Rus. *vjurok*. Vok. *Bergfink*.

Šiaurės kikilis yra paprastojo kikilio artima giminė; tai pasireiškia ne tik spalvų panašumu, bet ir panašiais papročiais. Dažnai šios dvi rūšys sudaro bendrus būrius. Net polėkis jų yra toks pat ir, žiūrėdamas į mišrų būrį, šiaurės kikilį pažinsi tik iš jo savotiško čerškiamo balso čžyy, tokio balso neturi paprastasis kikilis. Be to, iš arti pakėlęs šį kikilį, pamatysi antuodegyje didelę baltą dėmę, kuri paprastojo kikilio yra žalia.

Patinas gana puošnus; jo galva, kaklo viršutinė dalis ir tarpupetė juodos spalvos. Tačiau plunksnų kraštai yra palši ir pridengia šio juodo ploto dalį, sudarydami tam tikrą margumą. Gerklė, pagurklis, krūtinė — oranžinės spalvos, pilvas baltas, tik jo šonais juosvos, retos dėmelės, sparnai ir uodega juodi, bet taip pat su palšos spalvos kraštais, o skersai sparnus, lygiai kaip paprastojo kikilio, dvi įstrižos baltos juostos. Snapas oranžinės spalvos su juodu galu, kojos pilkšvos, rainutės durpinės spalvos.

Patelės spalvų suskirstymas toks pat, bet jos ne tokios kontrastiškos, ypač juodos, dalis jų pilkos ar palšos. Jaunikliai panašūs į patelę, bet palšos spalvos dar daugiau.

Matai: kūno ilgis 160—164 *mm*, sparnų tarpugalis apie 276 *mm*, suglaustas sparnas (6 paukščių) 87—94 *mm*.

Šis paukščiukas yra subarktinių Europos ir Azijos miškų gyventojas, aptinkamas pradedant Norvegija iki Kamčiatkos. Pietuose siekia Novgorodo, Pskovo, Kalinino, Maskvos, Gorkio, Kazanės ir Ufos sritis, Sibire iki Altajaus, Sajanų, Užbaikalės, Amūro ir Kamčiatkos (Dementjevas). Vieną kartą perinti patelė buvo rasta Estijoje (Sits, 1936). Kai kada vasarą būna kalnuotose Vokietijos vietose, kur ir peri, o kartais poruojasi su paprastaisiais kikiliais. Žiemai pasitraukia į pietus iki vidurinės, net pietinės Europos, atsitiktinai patenka net į Šiaurės Afriką, o Azijoje apsilanko Anatolijoje, Sirijoje, Irane, Beludžistane, Afganistane, Vidurinėje Azijoje, Šiaurės Indijoje, Tibete, Kinijoje ir Japonijoje.

Savo šiaurinėje tėvynėje šis paukščiukas gyvena tokį pat gyvenimą, kaip mūsiškis kikilis, ir tarytum pavaduoja jį tenai. Pats esu užtikęs jų daug miškuose šiapus Archangelsko, bet pačiame Murmano pajūryje, net apie Kolą jų nesu matęs. Ten jis gyvena pušynuose, eglynuose, maumedynuose. Giedoti nutupia dažniausiai ant netankios storos šakos, atsistodamas panašioje pozoje kaip mūsiškis, tik jo giesmelė skirtinga, mažiau melodinga ir ne tokių skardžių tonų. Lizdą krauna lygiai tokį pat, kaip mūsiškis, ir tuo dar sykį įrodo savo artimą giminystę, taip pat ir kiaušiniai yra visiškai panašūs. Atrodo, kad peri vieną kartą per vasarą, tad tenka stebėtis, kad jų yra tokia milžiniška daugybė.

Kas rudenį, gana punktualiai, rugsėjo mėnesio pabaigoje, pasirodo jie Lietuvoje dažniausiai mišriuose su paprastaisiais kikiliais būriuose, bet žiemoti lieka tik pavieniai paukščiai. Jie iš pradžios maitinasi visokių piktžolių sėklomis, jų daug randa rugienose, daržuose ir kitur, bet vėliau, kai sniego danga užkloja žemę, jiems, matyti, tenka badauti ir tuomet neretai pamatysi juos prie daržinių, klojimų, net sodybų kiemuose, renkant javų grūdus. Šiaip traukia per visą spalio mėnesį iki Centrinės Europos kraštų, kur susirenka jų neapsakomai daug. Jie apsistoja ten miškingose vietose, ypač pušynuose ir bukų miškuose, nes šių medžių riešutukai sudaro jų mėgstamąjį maistą. Bado verčiami, lesa jie taip pat beržų, alksnių ir spygliuočių sėklas, pastarąsias, žinoma, tik žiemos pabaigoje, kada jos ima byrėti iš kankorėžių ir daugybė jų pabyra ant sniego. Lesa ir kadagių, šermukšnių sėklas, išaižydami jas iš uogų. Jų snapas daug stipresnis, negu paprastojo kikilio, ir gerai pritaikytas tokiam palyginti sunkiam darbui. Paimtas į rankas, šiaurės kikilis smarkiai gnaibosi, o įleistas į narvą su kitais paukščiais, neretai užkapoja juos mirtinai. Savo tėvynėje vasarą jis maitinasi daugiausia vabzdžiais.

Pavasarį jie tuo pačiu keliu grįžta į šiaurės kraštus ir tuomet pasirodo Lietuvoje pirmosiomis balandžio mėnesio dienomis kartu su paprastaisiais kikiliais ir baltabruviais strazdais. Pavasarinis traukimas trunka iki gegužės mėnesio.

Didžiausios masės šių paukščių susirenka Pietų Vokietijos ir Pietvakarių, taip pat Rytų Prancūzijos kalnų miškuose. Čia jie apsčiai randa sau bukų riešutėlių ir spygliuočių sėklų. Jie turi paprotį nakvoti vis toje pačioje vietoje, pasirinkę tam reikalui vos tik keletą medžių. Tankiomis virtinėmis jie sutupia į tokių medžių šakas taip, kad dviem šūviais pavyksta nušauti daugiau, kaip pusę šimto. Nuo senų laikų šiuose kraštuose dar tebegyvas grobuoniškas paprotys medžioti šiuos paukščius naktį. Medžiojama ne su šautuvu, bet su stikliniais vamzdeliais, iš kurių pučiamas iš deginto molio padarytas rutulėlis. Medžiojama šitaip: susitarę medžiotojai iš anksto sužino, kur nakvoja paukščiai, nes nakvynės kartais esti labai toli nuo tos vietos, kur jie dieną lesinėja. Nakvynės medžius galima pažinti iš to, kad visos jų šakos esti apterštos mėšlu. Paskirtą naktį medžiotojų draugė, ginkluota pučiamaisiais vamzdeliais ir visokių rūšių žibintais, nuvyksta į mišką; ten randa jie paukščius, tupinčius ilgomis suglaustomis virtinėmis ant kiekvienos šakos. Paukščiai, apakinti žibintų šviesos, nepasijudina iš vietos ir prisileidžia medžiotoją arti. Prityrę šios rūšies medžiotojai pradeda šaudyti paukščiukus nuo pat virtinės krašto ir, numušę pirmą, taiko į antrą, trečią nuo krašto, kol sudoroja visą jų eilę. Nepasiseka tada, kai užgaunamas arba tik sužeidžiamas paukštis, nes tuomet jis šaukdamas ir plasnodamas sparnais sujudina savo artimiausią kaimyną, o šis kitus, visi pakyla iš savo vietų, ir medžioklė tuo baigiasi. Per vieną tokią nakties medžioklę medžiotojai sumedžioja kelis šimtus paukščiukų.

Šeima. **STARTOS.** *Emberizidae*

Startos artima kikiliams ir audėjams grupė. Seniau šios grupės buvo jungiamos į vieną šeimą. Šios šeimos paukščiai pasižymi lieknu kūnu ir švelniomis kontūro linijomis. Už vis būdingiausias yra jų snapas. Jis kaip ir kikilių yra kūgelio formos, bet silpnesnis. Posnapio kraštai sudaro žymų buką kampą (žr. 15 pav.), be to, jie įlinkę į vidų ir kartais tarp antsnapio ir posnapio esti nedidelis plyšys. Būdinga didoka karpa antsnapio pamate. Tai prietaisas grūdams lukštenti. Sparnai įvairaus ilgio, didžiųjų plasnojamųjų plunksnų yra 10, iš jų pirmoji labai maža, vos įžiūrima iš po sparno dengiamųjų plunksnų. Vairuojamųjų plunksnų 12, uodega įvairaus ilgio. Kojos vidutinio ilgio, bet stiprios. Užpakalinio piršto nagas kai kada labai ilgas ir tiesus ir dėl to šios šeimos paukščiai panašūs į vieversius ir kieles. Lytinis dimorfizmas gana žymus. Daugelis rūšių pilnai šeriasi vieną kartą rudenį. Jaunikliai tuo metu keičia tik mažąsias plunksnas. Vis dėlto kai kurios rūšys dalinai šeriasi ir pavasarį.

Gyvena daugiausia vietose su reta augalija, krūmuose arba miškų pakraščiuose. Daugelis rūšių nevengia kultūrinio vietovaizdžio — laukų, sodų, sodybų. Viena rūšis — sniegstartė — siekia tolimiausios šiaurės kraštus. Minta iš dalies augaliniu maistu, ypač sėklomis, iš dalies vabzdžiais. Žinoma 170 rūšių, Tarybų Sąjungoje aptinkama 31 rūšis.

Pilkoji starta. *Emberiza calandra* L.

XL pav.

Est. *halltsiitsitaja*. Latv. *lielā sterste*. Lenk. *poświerka prosowa, potrzeszcz*. Rus. *prosianka*. Vok. *Grauammer*.

Žinomi 4 porūšiai. Lietuvos paukščiai priklauso *E. calandra calandra* L. porūšiui.

Iš viso šio pošeimio paukščių pilkoji starta yra stambiausia ir iš ūgio nesunku ją pažinti, bet šiaip ji turi daug bendro su geltonąja starta ir kitais savo giminaičiais. Antra vertus, ūgiu prilygsta dirviniam vieversiui, o spalva mažai nuo jo tesiskiria.

Patinai žymiai didesni už pateles, siekia 195 *mm* ilgio, o jų sparnų tarpugalis 324 *mm;* 6 patinų suglaustas sparnas 95—107 *mm*, 2 patelių 90—92 *mm*. Svoris patino 55—64 *g*, patelės 42,5—52 *g*.

Abi lytys spalva mažai tarp savęs skiriasi: jų apačia pilkšvai balsva su išilginiais dryžiais kūno šonuose ir eilėmis juodų taškų pagerklyje. Visas viršus vieversio pilkumo su juodais išilginiais dryžiais. Snapas gelsvas, tik antsnapis tamsesnis; kojos gelsvai durpinės spalvos; rainutė tamsiai bronzinės spalvos. Patelė kaip ir patinas, tik žymiai mažesnė. Jaunikliai skiriasi nuo senių žymia rusvos spalvos priemaiša, ypač ant krūtinės ir pagurklio. Jie šeriasi ištisai rugpiūčio—spalio mėnesiais, seniai irgi ištisai — rugsėjo—spalio mėnesiais.

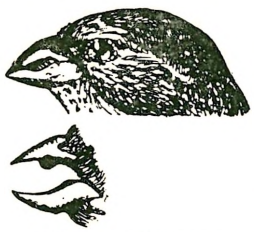

15 pav. Pilkosios startos galva ir snapas

Geografinis išplitimas apima palearktinio regiono vakarinę ir pietvakarinę dalį šiaurėje iki D. Britanijos salų, pietinės Norvegijos (59°), pietvakarių Švedijos, Kaliningrado sr., Lenkijos. Naujausiais duomenimis, vietomis dar peri Kurše, bet labai retas Vidžemėje ir Estijoje. Pasak Dementjevo, RTFSR išplitimo riba neperžengia šiaurėje šiaurės Ukrainos, Volynės, Kijevo, pietinės Černigovo dalies ir Voronežo. Tai yra klaidinga. Lietuvoje aptikdavau šią startą, pradedant nuo pat pietinių ribų iki pajūrio ir Latvijos pasienio, tačiau nesu tikras, ar vienodai apsčiai pasitaiko mūsų krašto šiaurės rytuose. Vis dėlto šis paukščiukas Lietuvoje nėra visur vienodai gausus, pasakyčiau net, kad jis gana lokalizuotai paplitęs, kai kur jų pasitaiko labai apsčiai, o kai kurių vietovių vengia. Gana keistai skamba Tačanovskio posakis, kad šis paukščiukas „Lenkijoje... visur paprastas, išskyrus Augustavo guberniją (suprask Suvalkiją), kur Ščučyno miestelis yra kaip tik jo išplitimo riboje; ten šis paukštis randamas prie pat miesto, bet tik iš pietinės pusės, o nuo šiaurinės pusės visai nepastebimas". Mano duomenimis, visoje Suvalkijoje šis paukščiukas apsčiausiai aptinkamas, bet galima tarti, kad nuo Tačanovskio laikų (maždaug nuo 1862 m.) šis paukštis pasislinko į šiaurę. Savo jaunystėje nemačiau jų visai Lydos apylinkėse ir tik pirmą kartą aptikau jį 1903 m. Taip pat nebuvo jo ir mano tėvo rinkinyje, surinktame daugiausia Lydos ir Vilniaus apylinkėse iki 1861 m.

Mėgstamas pilkosios startos vietovaizdis — tai dirbami laukai, kur pakaitomis su javais pasitaiko sausų pievų, kur tarp laukų auga pavie-

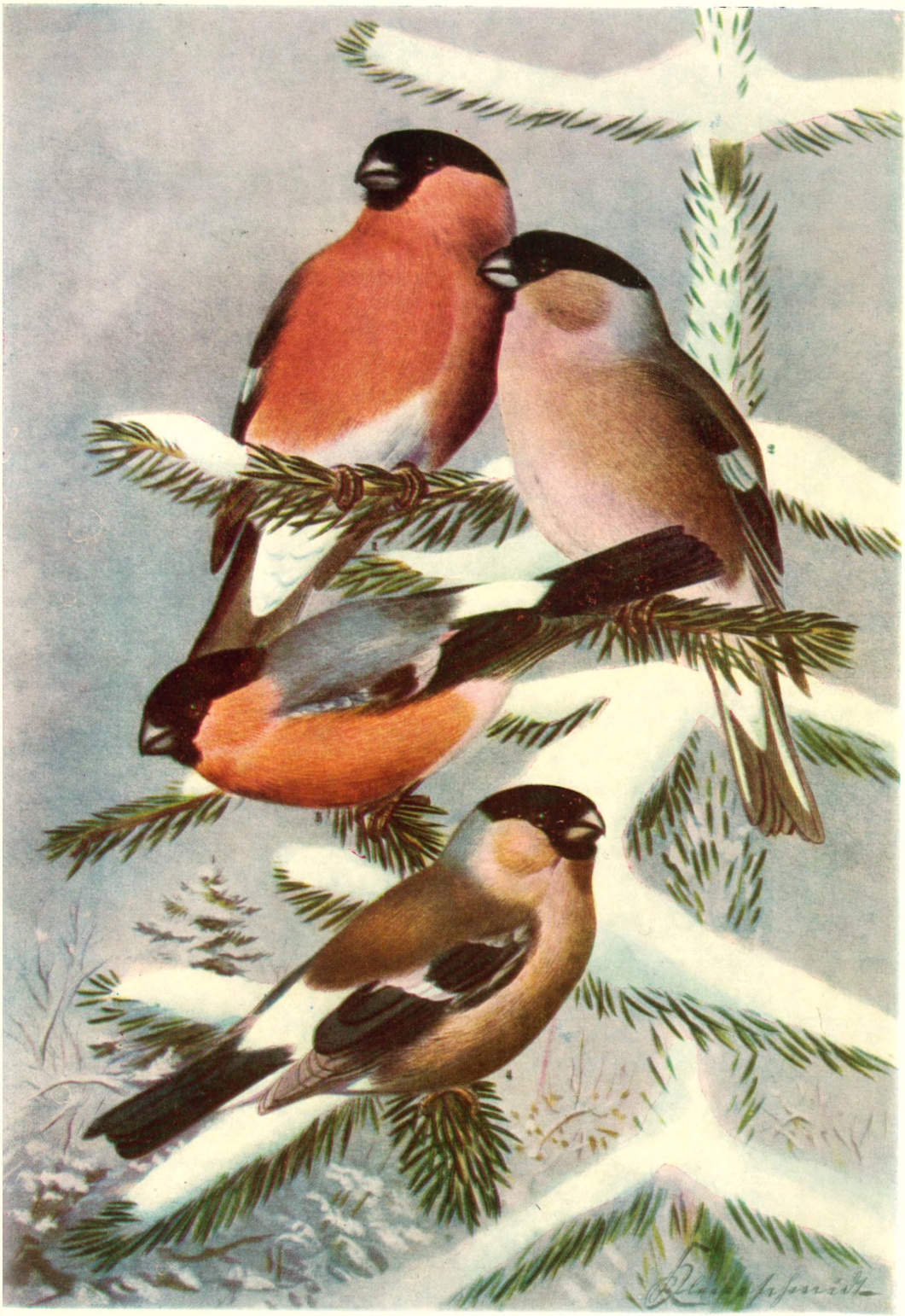

JUODGALVĖ SNIEGENA

PUŠINĖ SNIEGENA
Viršuje — patelė; apačioje — patinas

niai medžiai bei aukštelesni krūmai. Mėgsta laikytis plačių vieškelių kaimynystėje, net visai arti miestų bei kaimų. Šiuo atžvilgiu primena kiek kuoduotąjį vieversį. Lengvai galima ją aptikti Kauno artimiausiose apylinkėse, ypač tarp Vilijampolės ir Raudondvario, Marijampolės, Alytaus, Simno, Kybartų artimiausioje kaimynystėje, bet Vilniaus apylinkėse ji daug retesnė, matyti, kad retėja jų į šiaurę ir į rytus.

Ši starta mėgsta ilgai tupinėti medžių bei krūmų, aukštesnių iš javų išsikišusių piktžolių viršūnėse, ant telefono stulpų, o ypačiai ant telefono vielų. Važinėjant Lietuvos vieškeliais bei plentais, ant telefono vielos dažniausiai šį paukščiuką pamatysi. Jis mėgsta tupėti ilgai, kaskart nuskrenda ant žemės palesti ar aplankyti savo lizdo ir vėl grįžta į mėgstamąją vietą, kad patupėtų ilgesnį laiką.

Jų polėkis yra sunkus, nevikrus, šiek tiek panašus į žvirblio, tačiau šį paukštį išsyk pažinsi iš jo didelio ūgio. Norėdamas nutūpti, pakyla kiek aukštyn, nusklendžia plačiai išplėstais sparnais ir jau iš anksto atkiša savo ilgokas stiprias kojas. Ant žemės daug bėginėja, ir tuomet dėl savo ūgio ir spalvos lengvai gali būti palaikytas vieversiu. Patinukas daug gieda, tupėdamas kur nors mėgstamoje vietoje. Jo giesmelė panaši į geltonosios startos, bet neturi tokių švelnių garsų, yra daugiau čerškiamo pobūdžio ir trumpiau užbaigiama, tačiau nepavadinčiau ją nemalonia. Ji sudaro net būtiną mūsų plačių kelių ir supančių juos dirvų ypatybę.

Kalbėdamas apie šio paukščio gausumą, turiu galvoje vien vasaros laikotarpį, nes toli gražu nepavadinčiau jo gausiu paukščiu žiemą. Iš to galima spręsti, kad didesnė jų dalis mūsų kraštą žiemai palieka. Žuvinto ežero pakraščiuose sausio mėnesį matydavau jų nedideliais būreliais, nakvojant švendrynuose.

Iš žiedavimo kol kas dar nežinoma apie šių paukščių keliavimą: pora paukščių rasta vidurinėje Europoje apie pustrečio kilometro nuo jų žiedavimo vietos. Lenkijoje jau žiemoja.

Maitinasi įvairių augalų sėklomis, rinkdamos jas tik nuo žemės; daugiausia tai miltingos sėklos, tarp kitko javų, kaip antai: avižų, kviečių, tačiau rugių nemėgsta ir lesa juos tik vargo verčiamos; mažiau mėgsta aliejingus grūdus. Nemažą maisto dalį sudaro vabzdžiai, žiogai, smulkūs vikšrai, net kopūstinio drugio vikšrai. Jaunikliai maitinami daugiausia vabzdžiais.

Jauni paukščiai lytiškai subręsta antraisiais gyvenimo metais. Patinukai pasirenka tinkamą vietą, dažnai ant kokio nors paaukštinimo: medžio viršūnės, telefono stulpo arba vielos ir nuolat gieda, o prie jų iš apylinkės renkasi patelės, jos pasirenka ir vietą lizdui krauti.

Pažymėtina, kad greta su monogamija, kaip kad paprastai esti žvirblinių paukščių gyvenime, pilkųjų startų patinukai kartais gyvena poligamijoje ir, pvz., 16, 24, 15 patinukų sugyvena su 27, 54, 51 patele ir prižiūri tiek lizdų, taigi vienam patinukui tenka kartais daugiau kaip dvi patelės.

Lenkų autorius Sokolovskis (1958) teigia, kad: „normaliai susidaro poros ir patinas su patele turi vieną lizdą. Gana dažnai vis dėlto pasitaiko, kad patinas globoja dvi ar tris pateles. Vieną kartą griovio krašte, žolėse radau tris lizdus, vos per tris metrus vienas nuo kito. Nežiūrint, kad visuose lizduose buvo kiaušinių ir iš visų vėliau išsirito paukščiukai, artimame gluosnyje giedojo tik vienas patinukas". Lizdai priklausą vienam patinukui, esti arti vienas kito, ir jis lengvai gali juos globoti ir ginti. Ir normalių porelių lizdai kartais sukami artimoje kaimynystėje, todėl savininkai neretai ginčijasi. Pats lizdas yra gana purus pastatas iš šiaudelių, žolelių, lapų, šaknelių susuktas, iškilotas vilnomis, ploniausiais stiebeliais, plaukais ir retomis plunksnomis. Jis panašus į vieversio ir nėra taip rūpestingai padarytas, kaip geltonosios startos. Vietą lizdui pasirenka ant žemės duobutėje, dažnai prie krūmo, tarp aukštų žolių, arba šalikelėje, dirvonuose. Retkarčiais lizdai esti žemuose krūmuose paprastai, ne aukščiau kaip 1 *m*. Žuvinto ežero pakraščiuose T. Zubavičius du kartus rado lizdą. Vieną kartą 1940.VI.21 d. arti kelio dobiluose: jame buvo 5 jaunikliai, jau padaiguoti. Sprendžiant iš jauniklių ūgio, kiaušiniai buvo padėti birželio mėn. pradžioje. Antrą kartą 1942.VII.28 d. stebėtojas pamatė pilkąją startą, kraunančią lizdą žirniuose. Jis buvo jau įpusėtas, sukrautas iš sausų žolių. Liepos mėn. 31 d. lizde jau buvo vienas kiaušinis, ketvirtas kiaušinis buvo padėtas VIII.3 d.

Kiaušiniai didoki, 25,5×17,5 *mm*, labai skirtingų spalvų, pagrindinė spalva rausvai balsva, šviesiai pilkšva, ar pilka, kartais beveik balta su rudomis dėmėmis, juodais taškais ir būdingu visoms startoms vingiuotu raštu, kartais plonu kaip plaukas. Dažniausiai esti 4—5 kiaušiniai, rečiau 3, dar rečiau 2 arba 6. Patelė deda kasdien, kartais su vienos dienos pertrauka. Ji peri viena ir, kadangi patino nelesinama, turi, kaskart, palikus lizdą, pasiieškoti maisto. Šį reikalą ji atlieka apytikriai kas valanda. Perėjimo laikas 12—14 dienų. Pirmomis 3—4 dienomis vien patelė lesina vaikus, paskui prisideda ir patinas. Po 9—12 dienų jaunikliai palieka lizdą.

Su nelaisve pilkoji starta apsipranta labai greit ir darosi visai jauki. Ji nėra lepi maisto atžvilgiu ir lesa bet kokius grūdus, tačiau retai atsiranda mėgėjų laikyti ją narve, nes vargu kas gali susižavėti jos pilkomis spalvomis ir gana prasta giesmele.

Žiemą kartais šie paukščiukai labai nusipeni ir gali būti geras, skanus kepsnys.

Geltonoji starta. *Emberiza citrinella* L.

XXXIX pav.

Baltar. *želtobruška, strynatka.* Est. *talitsiitsitaja (talvike).* Latv. *dzeltenā sterste.* Lenk. *trznadel.* Rus. *ovsianka obyknovennaja.* Vok. *Goldammer.*

Jų yra trys porūšiai. Didesnėje Europos dalyje, tame tarpe ir Lietuvoje, gyvena *E. c. citrinella* L.

Vienas paprasčiausių, o gal, nesuklysime pasakę, paprasčiausias Lietuvos paukštis, nes iš tikrųjų lengviau jį aptikti, negu žvirblį. Su juo jis

yra beveik to paties ūgio ar gal truputį laibesnis, bet užtat ilgesnis ir todėl gali atrodyti didesnis. Seno patino būdingas požymis — tai puiki geltona spalva apatinėje kūno dalyje ir viršugalvyje. Tat teikia jam daug puošnumo ir leidžia lengvai atskirti jį nuo kitų paukščių, bet kuklios spalvos patelė ir jauniklis ne taip lengvai gali būti pažinti.

Seno patino nugara tamsi, rusvai pilka su išilginiais tamsiais dryžiais, viršugalvis geltonas, ypačiai pavasarį, bet tik ką nusišėrusių patinukų galvos geltonumas nėra toks švarus, nes visų plunksnelių krašteliai yra pilki, ir tik susidėvėjus jiems, pavasariop, išryškėja grynas geltonumas; gerklė, pagurklis ir pilvas geltoni, krūtinė ryškiai rudos spalvos ir tokios pat spalvos antuodegis. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos tamsiai pilkos su baltais kraštais. Snapas melsvai pilkas. Patelė mažiau geltona; josios apačioje vyrauja žalsvai pilkšva spalva, o ant galvos geltonumo beveik nematyti.

Jaunikliai pirmuoju savo apdaru panašūs į patelę, galva dar tamsesnė, o ant kūno apačios dar daugiau išilginių dryžių. Jaunikliai, pirmą kartą besišerdami, keičia tik mažąsias plunksnas, būtent liepos—spalio mėnesį. Seniai šeriasi ištisai tarp rugpiūčio ir spalio mėnesių.

Suaugusių paukščių matai: ilgis apie 170 *mm*, sparnų tarpugalis apie 275 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų 87—91 *mm*, 2 patelių 84—86 *mm*, svoris 8 patinų 28,7—31,9 *g*, 5 patelių 25,4—29,6 *g*.

Geltonosios startos gyvenamasis plotas apima vidurinę ir šiaurinę Europą iki 70° Norvegijoje, o pietuose siekia Ispanijos šiaurę, Prancūziją ir Italijos šiaurę; toliau apimdamas visą europinę Tarybų Sąjungą (išskiriant Krymą, o gal ir pietinę Ukrainą), tįso per visą vakarinį Sibirą iki Viliujaus aukštupio Rytų Sibire (čia skirtinga rasė).

Lietuvoje apsčiausiai randamas paukštis; pasitaiko net ir ten, kur kitų paukščių sunku rasti; užtiksi jį pievose, ganyklose, krūmuose, miškeliuose, soduose, šalia vieškelių ir plentų, kad tik būtų keli medžiai ar net skurdūs krūmai. Bet, atėjus žiemai, ji keičia savo buveinę, palieka laukus ir ieško žmogaus sodybų, ar bent žmogaus ir jo gyvulių lankomų vietų. Tuomet aptiksi jį laukuose, daržuose, kur išvežamas ir kraunamas mėšlas, priemiesčių šiukšlynuose ir kitur. Bet daug šių paukščių laikosi kaimuose; ten jie glaudžiasi prie tvartų, klojimų, daržinių kartu su žvirbliais, kuoduotais vieversiais ir kuosomis. Jie nėra baikštūs ir kartais vos pasitraukia žmogui iš kelio, dažnai net nenuskrenda, bet nubėga į šalį, ir susidaro įspūdis, kad tai sužeistas, nesugebąs skristi paukštis. Vėtant ar kuliant javus, ypačiai per didelius šalčius, jie yra čia pat, nepaisydami triūsiančių žmonių. Pabaidyti, su triukšmu pakyla į orą, nutupia ant klojimo durų arba ant krašto stogo, kad vėl, pavojui praėjus, nusileistų ant žemės ir ieškotų maisto. Nors jie ir laikosi tirštais būriais, tačiau nėra visai taikūs, ir kaskart dvejetas jų, susikabinę, kyla į orą, ir neretai kulvartom krinta žemėn. Ypačiai pavasarį poravimosi metu tokių peštynių tenka dažnai matyti. Tik žiaurūs speigai sudaro jiems taikingesnę nuotaiką: tuomet jie pasišiaušę, kad paslėptų savo plikas kojytes, kone susiglaudę šokinėja sniege arba tirštu būriu tupi medyje.

Stojus šiltesnėms saulėtoms dienoms, kaip kad Lietuvoje esti vasario mėnesio pabaigoje arba kovo pradžioje, startų nuotaika pasikeičia. Žmogaus ūkis jau darosi joms nereikalingas. Buvę dideli būriai pakrinka, susidaro porelės, ir dabar galima jas aptikti kalvų įsaulio pusėse, kur saulutė ištirpino sniegą ir pasirodė juoda žemė, su pernykštėmis sėklomis, žolelėmis ir kt. Greta su didžiąja zyle, geltonoji starta yra pirmasis pavasario giesmininkas. Jos giesmelė nesudėtinga, skamba maždaug ci-ci-ci... cyti, bet, kadangi ji girdima viena iš pirmųjų, klausytis jos labai malonu. Šiaip starta gana tylus paukštis, ypač patelė; išskyrus trumpą „cyt", retai kitas balsas iš jos girdimas.

Starta, būdama labai gausus, o, be to, nebaikštus paukštis, dažnai patenka į nagus savo priešams. Be didelio vargo pagauna ją paukštvanagis, prisėlinęs jų būrį iš už tvoros ar trobesio; dažnai ji patenka atkeliavusiam iš tolimos šiaurės kraštų startsakaliui. Nekartą teko matyti, kaip plėšrioji medšarkė, persekiodama startą, užvaro ją į padebesius, o ant dygių krūmų spyglių esu matęs šio plėšiko sudraskytų startų liekanų. Ne mažiau jų suėda įvairūs keturkojai grobuonys, kaip šeškai, šermuonėliai, ypač katės. Pastarosioms tai nesunkiai pavyksta, nes kiemuose jos randa daug progų iš pasalų pulti šį nebaikštų paukštelį. Be didelio vargo galima jų pagauti visokiais, net ir paprasčiausiais spąstais. Daug lengviau, negu žvirblius, tačiau už žvirblį starta yra pranašesnė, nes nelenda į trobesius, tad uždaryti jų tenai nepavyksta, kaip žvirblių. Lengva jas pagauti iš ašutų padarytomis kilpomis, visokios rūšies tinklais ir kt.

Vasaros metu startos minta daugiausia visokiais vabzdžiais, vorais ir kitais nariuotakojais ir tik atsitiktinai lesa grūdus. Bet žiemą grūdai yra jų vienintelis maistas.

Ligi šiol dar nesusekta, ar porelės susidaro tik vienam sezonui, ar keleriems metams. Giedančių patinukų Lietuvoje girdėta jau III.8, III.21. Išbrinkusios sėklidės (2,8 *mm* ir 3 *mm)* rastos III.9 ir III.16 d.

Poravimosi įžanga pasireiškia tuo, kad patinukas, nuleidęs žemai sparnus, taip, kad jų galai siekia žemę, pašiaušęs gerklės plunksnas, trypinėja aplink patelę ypatinga eisena, kartais nešiodamas snape kokią plunksnelę ar šiaudelį. Taip pat ligi šiol nenustatyta, kuris porelės narys pasirenka vietą lizdui ir kuris jį stato. Kai kurių autorių teigimu nedidelė startų dalis krauna lizdus ant žemės; šiaip lizdas sukamas neaukštai krūmuose, gyvatvorėse, gervuogių tankumynuose ir jaunuose spygliuočių medeliuose. Mano patyrimu, Lietuvoje dauguma lizdų randama ant žemės ir tik retkarčiais aukščiau žemės, paprastai ne aukščiau žmogaus kelių. Lizdų didumas nevienodas ir priklauso nuo to, ar lizdas sukrautas ant žemės, ar šakose; pastaruoju atveju jis didesnis. Pats lizdas labai tvarkingas; jo pamatas ir sienelių išorė sudėta iš vidutinio storumo gerai tarp savęs supintų šiaudelių, šaknelių, o pats guolis — iš ploniausios medžiagos, su geroka arklio plaukų priemaiša. Guolis lengvai atsiskiria nuo pamato, tad susidaro įspūdis, kad tos dvi dalys įkištos viena į kitą. Arti lizdo, ypač ant krūmo šakų, randama krūvos tos pačios medžiagos, iš kurios sudarytas lizdas. Susidaro įspūdis, kad paukštis nori užmaskuoti tikrąjį

lizdą, padarydamas daugelį netikrų lizdų ir tuo klaidindamas savo priešą. Žinoma, žmogaus ši priemonė negali suklaidinti, dargi atvirkščiai, jį labiau paakina. Man panašaus reiškinio neteko pastebėti, gal būt, dėl to, kad Lietuvoje šio paukščio lizdai kraunami daugiausia ant žemės.

Atrodo, kad patinukas kai kada pavaduoja perinčią patelę, bet šiaip jis tupi kur nors netoli lizdo ir be paliovos gieda visą dieną, tačiau nešioja maistą vaikams, nors ir ne taip rūpestingai. Iš giedančio patinuko artumo galima spręsti, kad netoliese yra lizdas. Bet dar labiau galima spręsti iš to, kad seni paukščiai, atnešę lesalą vaikams, turi paprotį ilgokai tupinėti kur nors medžio viršūnėje ar šiaip kokiame pakilime, kol pagaliau pasiryžta nusileisti į lizdą. Turint truputį kantrybės, galima, stebint tokį paukštį, lengvai surasti lizdą. Bet ir šiaip lizdą rasti nesunku, kai, užėjus jį, patelė pakyla iš po kojų. Heinrotas sako, kad ir tokiu atveju patinukas, nieko nepaisydamas, gieda sau toliau. Kraunamas lizdas aptiktas IV.6. Iš šešių lizdų keturiuose buvo po 5 kiaušinius ir dviejuose po 4.

Kiaušiniai turi būdingą visoms startų rūšims raštą. Jų spalva balsva ar balsvai rausva su dviejų rūšių dėmėmis; iš jų vienos didokos, neaiškios, lyg įsisunkusios į kevalą, kitos, rečiau pasitaikančios, tamsios, aiškios; bet užvis būdingiausias raštas sudarytas iš ilgų labai plonų vingelių, tarytum padarytų rašomąja plunksna. Pastarieji kaip tik charakteringi visiems *Emberiza* genties paukščių kiaušiniams. Dešimties kiaušinių matai: ilgis 19,5—22,3 *mm;* plotis 15,1—16,7 *mm.* Peri 12—14 dienų ir tiek pat laiko jaunikliai tupi lizde. Iš pradžios seniai lesina juos iš gūžio, vėliau iš snapo. Išskridę iš lizdo, jaunikliai dar senių lesinami tam tikrą laiką. Vos prasikalę jaunikliai rasti V.21 d., VI.6, paaugę, bet dar lizde — VII.25 ir net VIII.6 d. Išskridusių iš lizdo jauniklių rasta VI.26 d. Lietuvoje peri du, o gal tris kartus. Retkarčiais gegutė padeda startoms savo kiaušinį.

Nors startų Lietuvoje apsčiai aptinkama žiemą, tačiau sunku pasakyti, ar tie dideli jų pulkai yra susidarę iš vietinių paukščių, ar iš atkeliavusių iš šiaurės rytų kraštų. Kai kurie duomenys liudija, kad jei ne visos, tai vis dėlto dalis startų atlieka gana tolimas keliones. Antai Neringoje rudenį stebėtas jų traukimas. Viena apie Vroclavą sausio 31 d. apžieduota starta buvo sumedžiota Šiaurryčių Ispanijoje vasario 21 d., o kita, apžieduota Belgijoje spalio mėnesį, buvo aptikta 200 *km* į pietų vakarus gruodžio 11 d. Deja, nors mūsų startų apžieduota nemaža, nė viena iš jų nepateko vėl į mano rankas.

Startos kaip ir žvirbliai sulesa šiek tiek javų grūdų ir tuo gali padaryti žmogui nuostolių, tačiau šis nuostolis labai nežymus. Lesdama visokius vabzdžius, tame skaičiuje kenkėjus, starta su kaupu atsilygina žmogui.

Patekusi į nelaisvę, starta iš pradžios smarkiai nerimauja ir daužosi narve, bet gana greit apsipranta su savo likimu ir darosi visai jauki. Ją galima laikyti ir kambaryje tik su pakirptais sparnais. Jos dažnai nukenčia, įsiveldamos kojomis į plaukus, siūlus, plaušus, todėl tenka jas gelbėti, nes kitaip greit susižaloja kojytes ir žaizdos sunkiai gyja. Kambaryje laikomos startos tiek apsipranta su žmogum, kad negali be jo apsieiti, ir,

išeinant žmogui, nutupia ant jo peties, kad nuo jo neatsiskirtų. Jos neblogai pramoksta svetimų garsų, pvz. kitų paukščių balsų. Gaila tik, kad patinukai ilgainiui praranda savo puikią geltoną spalvą; ji pasidaro blankaus pilkšvai gelsvo atspalvio.

Rusinė starta. *Emberiza aureola* Pallas

XLI pav.

Rus. dubrovnik. Vok. *Weidenammer.*

Šis gražus paukščiukas nepriklauso Lietuvos faunai. Jo tėvynė Sibiras, rytuose pasitaiko iki Kamčiatkos, Sachalino ir Hokaido salos, vakaruose — iki Suomijos ir Dniepro. Per paskutinius dešimtmečius jis žymiai pasislinko į vakarus ir, galima manyti, dar tebeslenka. Dar šio šimtmečio pradžioje visai nebuvo žinomas europinės Tarybų Sąjungos centre, o dabar yra ten labai paplitęs paukštis. Kelis kartus buvo aptiktas net vakarinėje Europoje, pvz., trys egzemplioriai buvo sumedžioti Helgolande ir vienas matytas buv. Rytprūsiuose. Iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad jis pasiekia ir Lietuvą.

Patinukas pasižymi auksišku geltonumu apatinėje kūno dalyje ir ryškia ruda spalva nugaroje ir viršugalvyje. Skersai pagurklį eina ryškios rudos spalvos gana siaura apikaklė. Smakras ir skruostai juodi. Skersai sparną baltos juostos.

Patelė ne tiek puošni. Jos apačia taip pat geltona, bet daug blankesnė. Neturi rudos apikaklės, nei juodų skruostų, viršum akies gelsva juostelė. Viršutinė kūno dalis pilkšva su tamsiais išilginiais dryželiais, ant sparnų nėra baltų juostų. Jaunikliai panašūs į patelę.

Sodinė starta. *Emberiza hortulana* L.

XLII pav.

Est. *poldtsiitsitaja.* Latv. *dārza sterste.* Lenk. *ortolan.* Rus. *ovsianka sadovaja.* Vok. *Gartenammer.*

Ši geltonosios startos artima giminė, nors ir nėra į ją labai panaši, dažnai su ja painiojama, ir todėl Lietuvoje mažai žinoma. Ji yra už geltonąją startą mažesnė.

Patinuko vestuviniu apdaru galva ir kaklas pilkos pelenų spalvos su nežymiu žalsvu atspalviu, tik pasmakrė ir ūsų pavidalo juostelė yra geltonos sieros spalvos. Būdingas jam tokios pat geltonos spalvos žiedas aplink akį. Krūtinė ir pilvas rudos (degtos plytos) spalvos. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos pilkos su šviesiais kraštais; dvi kraštinės uodegos plunksnos turi pleišto pavidalo baltas dėmes. Viršutinė kūno dalis pilka su išilginiais tamsiais dryžiais. Snapas šviesiai raudonas, kojos mėsinės spalvos. Rainutės durpinės spalvos. Poilsio apdaro spalvos ne tokios ryškios, aptrauktos pilkšvo atspalvio.

Patelė yra šviesesnių ir apskritai ne tokių ryškių spalvų; viršugalvis, pagurklis ir dalis krūtinės išmarginti tamsiais išilginiais dryželiais.

Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į patelę, tik vietoje siaurų, yra platūs dryžiai viršugalvyje, pagurklyje ir krūtinėje.

Matai: kūno ilgis apie 160 *mm*, sparnų tarpugalis apie 270 *mm*, suglaustas sparnas patino 84—94 *mm*, patelės 80—88 *mm*; svoris apie 23 *g*.

Paplitęs visoje Europoje, bet labai nevienodai: labai gausus kai kuriuose kraštuose ir vengia kitų. Šiaurėje siekia 69°45′ (Norvegija), Švedijoje ir Suomijoje iki poliarinio rato, pietuose iki Vidužemio ir Afrikos šiaurės vakarų, toliau nuo Mažosios Azijos, Sirijos ir Irano rytų, Afganistano ir Mongolijos vakarų. Neperi Šiaurės Prancūzijoje ir D. Britanijos salose, Latvijoje retas, nors ir perintis paukštis; ypačiai retas Vidžemėje. Estijoje labai retas. Lenkijoje, pasak Tačanovskio, nevienodai pasiskirstęs įvairiuose kraštuose, būdamas kai kur net gausesnis už geltonąją startą, pvz., Varšuvos apylinkėse ir šiaip kairiajame Vislos krante. Remiantis kitų stebėtojų, ypačiai Strončinskio, duomenimis, prileidžiama, kad šis paukštis nuo tam tikro laiko slenka įvairiomis kryptimis ir kad prieš 40 metų jo visai nebuvo Varšuvos apylinkėse. Bet įdomiausias yra Tačanovskio teigimas, kad šis paukštis Lietuvoje nepastebėtas, net Suvalkijoje niekur neaptinkamas.

Aš pats sodinių startų aptikdavau visoje Lietuvoje, tačiau, lygiai taip pat, kaip Tačanovskis teigia apie Lenkiją, t. y. kai kuriose vietovėse visuomet, kitur — niekuomet. Apibendrindamas savo stebėjimus, priėjau išvadą, kad šiai startai tinka tam tikras vietovaizdis, ypač sausi nederlingi laukai, sausos pievos, apskritai, lyguma arba ir kalvos su retais atskirais medžiais. Dažniausiai aptikdavau jų apie Vievį, kurio apylinkėse yra sausų priesmėlio laukų, daugelyje vietų Alytaus rajone, pvz. apie Daugus, Vilniaus artimose apylinkėse, ypač mano tėviškėje, buv. Lydos apskrityje, apie Vosyliškes. A. Navasaitis gana gausiai jų rasdavo Nemuno šlaituose, Vilkijos apylinkėse, ir prie Dubravos bei Rumšiškių pamiškėse, apaugusiose pušaitėmis ir kadagiais. Anksčiausiai patinuką čiulbantį jis girdėjo 1959.V.2. Buvo rastas lizdas su 4 kiaušiniais netoli Rumšiškių, ant žemės, prie jaunos pušelės. Jis buvo susuktas iš varpinių žolių stiebelių ir lapų, vidus išpintas šeriais.

Kitu atveju buvo pastebėta prie Žaltyčio ežero (Kapsuko rajone). 1960.V.24 dirvono vagoje buvo kraunamas lizdas. Krovė patelė. V.26 d. 7 val. 30 min. buvo vienas kiaušinis. V.30 d. rytmetį buvo 5 kiaušiniai. Jų dydis 19,3—19,9×14,4—14,8 *mm*. Netoli nuo lizdo vis čiulbėjo patinukas. VI.11 d. lizde buvo ką tik išsiritę vaikai. Vėliau lizdas kažkieno buvo išplėštas (T. Zubavičius).

Žiemai visos sodinės startos palieka mūsų kraštą. Deja, visai neturime duomenų apie jų traukimą; taip pat maža duomenų teturi vidurinės Europos kraštai. Yra žinoma, kad žiemą jos aptinkamos Afrikos šiaurėje, Somalio ir pietinės Abisinijos krašte ir Rio de Oro, taip pat pasitaiko iki pietinės Arabijos. Atrodo, kad į Lietuvą atskrenda balandžio mėnesio pabaigoje, o išskrenda iki rugsėjo mėn. pusės.

Iš toli matomas šis paukštis panašus į geltonąją startą, bet kiek mažesnis, be to, ne toks ilgas. Ramus, mažai paslankus, žmogumi pasitikintis paukštis, dažnai tupinėja ant kokio nors paaukštinimo, ant kapčiaus stulpo, krūmo viršūnės, arba ant akmens. Patinukas nuolat gieda savo ypatingą giesmelę; ji šiek tiek panaši į geltonosios startos giesmelę, ir nežinovas gali suklysti, bet, įsidėmėjus, girdimas aiškus skirtumas. Ji skamba maždaug: ti ti ti tjurr melancholiškai; atitinka tą vietovaizdį, kur šis paukštis gyvena. Neretai galima jas matyti tupinčias ant telefonų vielų, panašiai kaip pilkąsias startas. Maisto pobūdis lygiai toks pat, kaip geltonosios startos, sudarytas iš visokiausių grūdų; tik jaunikliai maitinami vabzdžiais ir kitokiais nariuotakojais.

Veisiasi labai panašiai kaip geltonoji starta; ir lizdavietė, ir lizdo statyba tokios pat, kaip ir anos rūšies; pats lizdas esti gerai paslėptas. Atrodo, kad patinai nėra pavydūs dėl savo gyvenamojo ploto, nes kartais du patinai gieda tame pačiame medyje, o kitų rūšių patinai vargu tai pakenčia. Atrodo, kad peri Lietuvoje tik vieną kartą. Lenkijos autorių žodžiais, Lenkijoje jie tik vieną kartą išvedą vaikus, bet jau apie Vokietijos rytus yra duomenų, kad šis paukščiukas ten išsiveda du kartus.

Kiaušiniai mažesni, negu anos rūšies, aplamai yra to paties rašto. Jų pagrindinė spalva balsva, šviesiai gelsva, rusva su dviejopo pobūdžio dėmėmis ir taškais; vienos dėmės labai ryškios, juodos, paviršinės, dažnai pereina į vingiuotus dryželius, kitos gilios, neaiškios, įsisunkusios į kevalą. Kiaušinių matai: 21×15,6 *mm;* skaičius 4—6. Senių elgsena vaikų atžvilgiu tokia pat, kaip geltonosios startos; taip pat, kaip ir jų, seniai, atskridę prie lizdo, pirma nutupia ant kokio nors paaukštinimo: medžio, stulpo ar kt. Peri 11—14 dienų; jaunikliai lizde užtrunka 12 dienų.

Sodinė starta priklauso tiems paukščiams, kurie turi nors ir nedidelę vietelę istorijoje. Ji buvo gerai žinoma mėgstantiems skanėstus romėnams, kaip geras, skanus kepsnys. Nors šis paukščiukas mažas ir sveria tik apie 23 *g,* jis linkęs greit nutukti, tad romėnai specialiai juos laikydavo šiam tikslui. Jie buvo paleidžiami į tamsią patalpą, apšviestą keliais žibintais, taip, kad paukščiai negalėtų atskirti dienos nuo nakties; arba buvo laikomi narvuose, apie kuriuos buvo dirbtinis apšvietimas. Paukščiai buvo gausiai aprūpinami maistu ir švariu vandeniu. Čia jie juos lesdavo dieną ir naktį ir jie veikiai nutukdavo. Kai kas lesindavo juos piene mirkyta balta duona, kiti prie maisto primaišydavo kvapnių prieskonių, kiti net kietai išvirtais ir smulkiai sutrintais su cukrumi ir cinamonu kiaušiniais. Jie pasidarydavo tokie riebūs, kaip joks kitas paukštis, pasiekdami vieversio svorio, t. y. iki 50 *g.* Nupenėtas paukščiukas būna visas aptrauktas geltonais taukais, net lašiniai gniužulais kabo krūtinės šonuose, pakaklėje, aptraukia pilvelį, ir ant nugaros sudaro tokį storą sluoksnį, kad atsiranda volelis aplink uodegą, ir pats uodegos pamatas yra duobutėje; visi viduriai esti paskendę taukuose. Pats paukščiukas tampa tikru lašinių gabalu, ir joks kitas paukštis negali su juo šiuo atžvilgiu lygintis. Bet tik nelaisvėje jie panašiai nutunka; laisvėje jie nesti riebesni už kitus paukščius.

Nendrinė starta. *Emberiza schoeniclus* (L.)

XLIII pav.

Est. *vesitsiitsitaja.* Latv. *karklu zvirbulis.* Lenk. *potrzos.* Rus. *ovsianka trostnikovaja.* Vok. *Rohrammer.*

Ligi šiol aprašyta keliolika porūšių. Jie skiriasi daugiausia snapo forma, kuris kraštutiniais atvejais esti laibas ir silpnas, arba labai stiprus ir storas kaip sniegenos. Lietuvos paukščiai priklauso nominaliam porūšiui *E. s. schoeniclus* (L.).

Bendri startų požymiai šioje rūšyje gal mažiausiai ryškūs; pasakysime net, kad iš pirmo žvilgsnio šis paukščiukas, ypač patinas, labiau panašus į žvirblį, negu į startą. Tur būt, dėl to daugelyje kalbų jis ir gavo nendrinio žvirblio vardą. Už kitas startas jis yra mažesnis, bet vikresnis. Mėgsta jis nutūpti kur nors pačioje aukščiausioje nendrėje, arba švendre, ar karklo viršūnėje, prisileidžia arti, ir todėl nesunku jį įsižiūrėti ir įsidėmėti jo spalvų raštą.

Patinukas su vestuviniu apdaru krinta į akis savo juoda kaip anglis kepuraite ir juoda gerkle, be to, baltu ūsu nuo snapo pamato išilgai skruosto ir balta kaip sniegas apikakle. Kūno apačia nešvariai balta su keliais juodais dryželiais pilvo šonuose. Iš viršaus stebima nendrinė starta labai panaši į naminį žvirblį; nugaros plunksnos juosvos su palšais kraštais, ir tai sudaro būdingą žvirbliui dryžėtumą; sparnų plunksnos juosvos su plačiais rudais kraštais, antuodegis pilkos pelenų spalvos. Dvi poros kraštinių vairuojamųjų plunksnų su ilga balta pleišto pavidalo dėme. Snapas ir kojos juosvos, rainutės durpinės spalvos.

Patelės viršugalvis pilkas su išilginiais tamsiais dryžiais, pagurklis balsvas, tamsiai išilgai dryžėtas. Nugaros ir sparnų spalvos kaip patino, tik netokios ryškios.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet iš viršaus gelsvesni; be to, apačioje dryžėtumas aiškesnis.

Nusišėrę rudeniop patinukai panašūs į pateles, nes juodoji kepuraitė ir gerklė nėra dar ryškūs. Tuomet visos šios juodos plunksnos turi palšus kraštelius, ir jie užmaskuoja juodąją spalvą. Ar juodoji kepuraitė ir gerklė atsiranda, nudilus šiems palšiems kraštams, ar plunksnoms keičiantis, nėra dar nustatyta. Kai kurie autoriai teigia, kad prieš pavasarį šios kūno dalys šeriasi dar kartą ir tuomet įgauna juodą spalvą.

Jaunikliai šeriasi (pakeisdami vien mažąsias plunksnas) tarp rugpiūčio ir rugsėjo, seniai tarp rugsėjo ir lapkričio mėnesių.

Matai: ilgis apie 165 *mm*, sparnų tarpugalis apie 253 *mm*, sparnas 5 patinų 78—83,2 *mm*, 2 patelių 73,5—74 *mm*, svoris apie 20 *g*.

Ši startos rūšis paplitusi labai plačiai. Gyvena visoje Europoje, šiaurėje net iki Laplandijos ir Kanino pusiasalio, Dvynos ir Pečioros žemupio, toliau Sibire iki Kamčiatkos, Mandžiūrijos ir Japonijos, pietuose iki Mongolijos, Vidurinės Azijos, Šiaurės Irano, Mažosios Azijos ir Sirijos. Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose labai paprastas paukštis. Jo gyvenimas susijęs ne tik su nendrynais, bet taip pat meldynais, švendrynais, karklynais ir kitais aukštais vandens pakraščių augalais. Jį aptiksi pelkėse,

sekliuose ežeruose, tvenkiniuose, pelkėtų upių krantuose. Svarbu, kad būtų tanki augalija — jo gaivalas. Vien tik rudeniop, kai prasideda jo traukimas, kartais galima aptikti nendrinių startų dirbamuose plotuose, ypač bulvių laukuose. Dažniausiai tai jauni paukščiai, pradėję traukti į dausas.

Pavasarį nendrinė starta pasirodo Lietuvoje anksti. Žuvinto ežero pakraščiuose yra vienas iš pirmųjų atskridusių paukščių: jau kovo 5 dieną mes ją ten matėme (1939 m.). Kovo mėnesiui įpusėjus, vos sraunioji Dovinė išneša ledus, nendrinės startos jau užima savo pernykštes buveines. Pirmieji pasirodo gražūs juodgalviai patinukai ir maždaug 10 dienų vėliau — patelės. Jie tupinėja ant aplūžusių sausų nendrių ir švendrų, pasirinkdami kuo aukščiausią vietą, būdingoje jiems įstrižoje pozoje, kai paukščiui tenka tupėti ant beveik statmeno stiebo. Ir kai po ilgos žiemos žvejys išvelka į vandenį savo valtį, nendrinė starta pirmiausia jį sutinka. Ji nėra baikšti, prisileidžia valtį per dešimtį žingsnių, kaskart nuskrisdama į priekį ir vėl nutūpdama panašioje vietoje. Tuomet malonu po ilgos žiemos išgirsti šio paukščiuko giesmelę. Ji yra savotiška, pasakyčiau, gana keista; kažkas panašu į... tja-tit-tai-čili-tai-čil-čili... Nebepamenu, kuris autorius teigia, kad, išgirdus ją, susidaro įspūdis, jog tai vien įžanga į ilgesnę giesmelę, bet ši įžanga tuoj nutrūksta, ir vėl prasideda iš naujo. Negalima pasakyti, kad ji būtų nemaloni; jos švelnūs melancholiški tonai kažkaip derinasi su momentu, kai žiauri žiema pradeda užleisti vietą pirmoms ankstyvo pavasario dienoms. Vėliau, kai Žuvinto ežere pasirodo visa daugiaspalvė vandeninių paukščių kaimenė ir kiekviename nendryne, kiekviename plove girdėti šimtai įvairių balsų, mūsų juodkepurė nendrinė starta neatsilieka nuo jų, ir visur girdėti jos trumpa, graudi giesmelė. Kažin kiek jų praleidžia čia vasarą, tur būt, labai daug, nes nuolat ir nuolat jų aptinki. Ji moka sugyventi su savo vienarūšiais, nes dažnai viena pora krauna lizdą arti kitos, taip pat sutinka ir su kitais smulkiais pelkių giesmininkais, kaip nendrinukės, krakšlės, žiogeliai, artimi jos kaimynai yra švygždos, žuvėdros, laukiai ir visa kita vandeninių paukščių bendruomenė.

Tik vasarą nendrinę startą pamatyti sunkiau. Tuomet užauga nepraeinamas nendrių, švendrų ir meldų miškas, ir ten mūsų paukščiukas jaučiasi kaip namie. Bet jis vis mėgsta išskristi iš tankmės ant visų aukščiausios nendrės ir nutūpti šalia jos pilkos varpos. Pabaidytas jis neria į tankumyną, ir bergždžias darbas būtų jo ten ieškoti. Bet tai neilgam; praeina viena kita minutė, ir jis vėl tupi ant aukštos nendrės, ir vėl skamba jo graudi giesmelė.

Maistą jam teikia vanduo. Iš pavasario, kol dar nepasirodo gausūs pelkių vabzdžiai, nendrinė starta vandens pakraščiuose renka išplautas pernykštes sėklas. Paskui, atšilus orui ir pasirodžius vabzdžiams, jie sudaro svarbiausią mūsų paukščiuko maistą. Renka jis daugiausia juos nuo augalų stiebų, užlipdamas ant jų ir kopdamas iki pat viršūnės. Taigi maisto rinkimo būdu jis skiriasi nuo kitų startų. Smulkūs vėžiagyviai, vorai, net moliuskai irgi jam tinka, tik rudenį, kai tie smulkūs pada-

rėliai išnyksta, jisai imasi nendrių, meldų ir kitų vandeninių augalų sėklų. Tuomet jis kartais iškeliauja į laukus palesti visokių piktžolių sėklų, iš javų ypač mėgsta soros grūdus. Rudenį, kai dauguma smulkių paukščių palieka Žuvintą, ir tyla įsiviešpatauja jo tankumynuose, nendrinių startų dar ilgą laiką galima ten aptikti. Jos vieši Lietuvoje dar spalio mėnesį, gal net iki lapkričio. Artimuose mums kraštuose, pvz. Lenkijoje ir Kaliningrado srityje, šie paukščiai retkarčiais žiemoja. T. Zubavičiaus teigimu, paskutinės nendrinės startos Žuvinto ežere buvo matomos lapkričio mėn. 4 d., ir per 15-ka stebėjimo metų vieną kartą, būtent, 1950—1951 m., Žuvinte žiemojo.

Mes apžiedavome nemaža nendrinių startų, tačiau negavome jokio pranešimo apie tolimesnį jų likimą. Todėl ir negalime nieko pasakyti, kur šie mūsų paukščiukai praleidžia žiemą. Žinome, kad vienas Švedijos paukštis buvo atrastas Venecijoje, o vienas, jau seniai apie Karaliaučių žieduotas, atrastas Prancūzijos pietvakariuose; vienas iš Kukshaveno (Cuxhaven) kelionės metu rastas Liežė, vienas iš Magdeburgo — Montpeljė, o vienas iš Heseno — Ispanijoje.

Jau balandžio mėnesį nendrinės startos pradeda rūpintis lizdu, ir gegužės mėn. 7 dieną jis būna su kiaušiniais (T. Zubavičius), bet atrodo, kad peri ir antrą kartą, birželio mėn., nes, prasidėjus ančių medžioklei, t. y. liepos mėnesiui įpusėjus, rasdavau lizdų su vaikais. Pirmosios vados išskridusių vaikų radome gegužės mėnesio 28 dieną. 1923.VI.16 aptikau du lizdus. Viename buvo 5 kiaušiniai neužperėti, kitame — 3 jau užperėti. 1928.VII.22 d. rastas lizdas su trim spaigliuotais jaunikliais ir vienu neverstu kiaušiniu.

Šiaip rasti jų lizdą yra nelengva, nes esti labai gerai paslėptas, bet kai šių paukščiukų Lietuvoje apsčiai yra, užeini jų atsitiktinai. Tuomet perinti patelė iš po pat kojų kyla, išplėtusi sparnus ir lėtu plasnojamu polėkiu pati nurodo lizdo vietą. Lizdas yra panašus į kitų šios genties paukščių lizdus. Tai gana griozdiškas pastatas iš žolių, supuvusių lapų, samanų su žymia nendrių varpų priemaiša. Pats guolis išklotas švelniomis žolelėmis, plaukais ir kartais vilnomis. Visuomet rasdavau lizdą žemai ant kupsto, tarp aukštų žolių, kartais karklo krūme, tarp paparčių, bet dažnai jis esti aukštų žolių tankumyne iki pusės metro nuo žemės. Kiaušinių būva 5—6, jų spalva ir raštas labai panašūs į kitų startų kiaušinius, tik tamsesni, jų fonas pilkšvai rusvas su juodomis dėmėmis ir taškais ir būdingais visoms startoms zigzagais ir plonomis lyg plunksna išrašytomis vingiuotomis linijomis. Jie yra apvalesni, negu kitų startų. Kiaušinių dydis — 20,5—15 *mm*. Daugiausia peri patelė ir tik retkarčiais pavaduoja ją patinas, kuris net patelės nelesina. Perėjimas trunka 12—14 dienų, o jaunikliai lieka lizde 11 dienų ir panašiai kaip kitos startos, iššliaužia iš lizdo dar nepajėgdami skristi, tik slapstosi tankumyne, kur tam tikrą laiką tėvų lesinami. Nuolat cypdami, jie nurodo tėvams savo buvimo vietą. Vėlyvų vadų jaunikliai kartu su seniais sudaro mažus būrelius ir, tur būt, kartu su jais iškeliauja į dausas.

Nelaisvėje laikoma nendrinė starta yra lepesnė, negu kiti jos giminės paukščiai, ir todėl ją prižiūrėti reikia daug rūpestingiau, bet kartu ji esti ir daug jaukesnė. Jaunikliai prijunksta geriau, negu seniai. Kad jie ilgiau gyventų, reikia jiems duoti be augalinio maisto, dar ir gyvūninio, pvz. skruzdžių perų ar kt.

Pentinuotoji starta. *Calcarius lapponicus* (L.)

XLIV pav.

Est. *lapi hangelind.* Latv. *lapijas sterste.* Lenk. *poświerka szponiasta.* Rus. *podorožnik laplandskij.* Vok. *Spornammer, Lerchenammer.*

Yra žinomi trys porūšiai. Nominalus porūšis *C. l. lapponicus* L. užklysta ir Lietuvon.

Aprašomas čia paukščiukas yra tolimų šiaurės kraštų gyventojas. Jo tėvynė Arktikos ir Subarktikos kraštai Eurazijoje ir Amerikoje. Įpiečiau nuo poliarinio rato retai jų pasitaiko tik kalnuose, t. y. ten, kur klimatas panašus į šiaurės.

Čia minima gentis, nors pavadinome ją starta, nuo tikrųjų startų daug kuo skiriasi. Jų sparnai yra smailūs, jų viršūnę sudaro pirmos trys plasnojamosios plunksnos (kitų startų keturios). Būdingiausias jų požymis tačiau yra užpakalinio piršto nagas; jis yra ilgas, ilgesnis negu pats pirštas. Tuo atžvilgiu ji panaši į vieversius. Ši gentis turi tik tris rūšis, iš jų dvi gyvena Š. Amerikoje, viena Europoje.

Pentinuotoji starta, ypačiai patinas, yra gražus paukštis. Didumu jis prilygsta geltonajai startai, bet šiek tiek kresnesnis. Vestuviniu apdaru, t. y. veisimosi metu, patinuko galva, gerklė ir pagurklis ryškiai juodos spalvos su palšu antakiu abiejose galvos pusėse; sprando srityje ryškiai ruda skersinė juostelė. Nugara juoda su rusvos spalvos plunksnų kraštais. Apačia balta, tik šonais eina juodi išilginiai dryžiai. Sparnai ir uodega pilkai rusvi su šviesiais plunksnų kraštais. Kojos ir rainutės tamsiai durpinės spalvos.

Rudens apdaru, tai yra tuo metu, kai šie paukščiai pasirodo vidurinės Europos kraštuose ir Lietuvoje, patinukai atrodo visai kitaip, nes tuomet juoda spalva yra perpus pridengta palšais plunksnų kraštais. Tai liečia ir rudą juostelę skersai sprando. Suglausto sparno ilgis 93—94 *mm.* Patelės gerklė balsva, apsupta juodų plunksnelių vainiku; galva palšais išilginiais dryžiais, sprandas rusvai geltonas. Jauniklių nugara juosva su šviesiais plunksnų kraštais; kaklas užpakalyje rusvai geltonas.

Jaunikliai šeriasi (tai liečia tik mažąsias plunksnas) rugpiūčio—rugsėjo mėnesį, seniai (ištisai) rugpiūčio mėnesį. Balandžio mėnesį šeriasi tik galva ir kaklas; po šio šėrimosi galva ir kaklas pasidaro ryškios juodos spalvos.

Pentinuotosios startos tėvynė — kraštai už miško ribos, kur tįso plati tundra, kerotais berželiais ir mažyčiais karkleliais apaugusi. Ten jos maitinasi vabzdžiais, daugiausia uodais, kurių ten yra nesuskaitoma daugybė. Atskridusios į pietus praleisti žiemos, jos laikosi atvirų vietų,

lygiai kaip mūsų vieversiai, ir maitinasi, kaip ir jie, grūdais. Kadangi jos prisiplaka prie vieversių, o rudenį savo plunksnomis mažai nuo jų skiriasi, sunku jas pažinti, todėl šis paukščiukas retai Lietuvoje pastebimas, bet gal nėra taip retas, kaip manoma. Deja, neturime nė vieno tikro duomens apie jo pasirodymą Lietuvoje, tik vieną kartą rastas Neringoje.

Šiaurės kraštų gamtininkai teikia mums žinių apie šio paukščiuko veisimąsi. Peri jie birželio—liepos mėnesį, pasidarę lizdą ant žemės tarp žolių, lygiai kaip vieversys. Deda 5—6 kiaušinius; jie labai panašūs į vieversio.

Sniegstartė. Snieginė starta. *Plectrophenax nivalis* (L.)

XLV pav.

Est. *lume-hangelind.* Latv. *sniedze.* Lenk. *śnieguła.* Rus. *punočka.* Vok. *Schneeammer.*

Yra jų apie 5 porūšius Eurazijos ir Amerikos šiaurės kraštuose. Lietuvoje aptinkamas nominalus porūšis *P. n. nivalis* (L.).

Sniegstartė, kaip ir pentinuotoji starta, turi daug vieversio ypatybių: ilgus smailiais galais sparnus, pirmoji plasnojamoji plunksna visų ilgiausia; užpakalinio piršto nagas labai ilgas, bet ne toks tiesus, kaip vieversių.

Ūgiu šis paukščiukas didesnis už geltonąją startą, bet yra kresnesnis. Jame vyrauja baltoji spalva, toliau eina rudoji ir juodoji. Tik seni patinai veisimosi laikotarpiu yra vien iš baltos ir juodos spalvos. Tokių patinų galva, kaklas, visa apatinė kūno dalis, didesnė dalis sparnų ploto ir didesnė dalis vairuojamųjų plunksnų yra baltos, o nugara, plasnojamųjų plunksnų galai ir vidurinės vairuojamosios plunksnos juodos spalvos. Snapas ir kojos juosvos, rainutės tamsiai durpinės spalvos. Taip atrodančių, t. y. vestuviniu apdaru pasipuošusių, paukščių vargu Lietuvoje galima aptikti, nes jie praleidžia šį laiką tolimoje šiaurės tėvynėje.

Šiaip kitu metu (t. y. ir tuo laiku, kai jie Lietuvoje pasirodo) patinai pasižymi tuo, kad dauguma galvos, kaklo, nugaros plunksnų krašteliai yra rusvi. Jų snapas geltonas, kojos juodos. Bet, apskritai imant, atskiri individai vienas nuo kito labai skiriasi ir atrodo, kad tie skirtumai nepriklauso nuo amžiaus.

Patelė daug tamsesnė ir sparnas grynai baltos spalvos, šiaip visos plunksnos, kurios patino yra baltos, čia aptrauktos rusvo atspalvio, nugaros plunksnos, kurios patino yra juodos, čia rudai juosvos.

Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į patelę, tik dar rudesni ir turi mažiau baltos spalvos.

Matai: ilgis apie 174 *mm*, sparnų tarpugalis 323 *mm*, sparnas 4 patinų 100—102 *mm;* 2 patelių 94—104 *mm*. Svoris apie 34 *g*.

Gyvena tolimoje Europos, Azijos ir Amerikos šiaurėje. Įpiečiau perėjimo vieta yra Šetlando salos ir Škotijos kalnai; žiemos metu nukeliauja į pietus iki vidurinės Europos, vidurinio Sibiro ir atsitiktinai iki

Vidužemio ir Š. Afrikos, Azijoje iki Japonijos ir Kinijos. Skirtinga rasė gyvena Aleutų, Pribylovo, Komandoro ir Šumagino salose.

Lietuvoje sniegstartės pasirodo kasmet, bet ne kasmet vienodai gausiai, apskritai atrodo, kad šaltomis žiemomis apsčiau jų esti, negu šiltomis. Traukiančių būrių galima aptikti mūsų pajūryje. Jau net spalio mėnesį traukia jos išilgai Neringos ir išilgai Kaliningrado srities pajūriu. Į pietus nuo Kuršmarių kasmet traukia dideli jų pulkai. Ragainės apylinkėse dažnai jų pasitaiko. Lietuvos vidurinėje dalyje visur dažnai aptikdavau, pietinėje dalyje, rečiau. Kauno apylinkėse kasmet jų aptikdavau, o ornitologas K. Tyzenhauzas rašo, kad gausiausiai jų matydavo prie Vilniaus—Ašmenos vieškelio. Didelių jų būrių galima aptikti, žiemai besibaigiant, kai, jau sniegui nykstant, šie paukščiukai ima traukti atgal, t. y. iš pietų į šiaurę. Didžiausius pulkus tuomet aptikdavau Zarasų rajone.

Jos laikosi tik lygumose, t. y. vietovėse, kurios primena joms gimtąją tundrą. Gali pamatyti jų Lietuvoje lygiuose laukuose, ypačiai dirvonuose, nes ten iš sniego stypso sausos žolelės su sėklomis, kurias šie paukščiukai lesa. Jie mėgsta didelius vieškelius, kur daug arkliais važinėjama ir kur mėšle užsilieka grūdų. Jų ten susirenka būreliai, kaip žvirblių arba geltonųjų startų, o kartais susimaišo su jomis į bendrus būrius. Matydavau jų ant ledo, kur žiemą padaromi laikinieji keliai, pvz., per Nemuną arba didelius ežerus. Nesuskaitomus būrius esu matęs jų ant ledo tarp Leningrado ir Kronštadto.

Sniegstartė yra nepaprastai dailus paukščiukas. Jos gausus apsiplunksnavimas iš karto parodo, kad turime reikalo su tolimos šiaurės gyventoju; atrodo, lyg ji būtų apsivilkusi šiltais kailiniais, ir daro įspūdį didesnio paukščio, negu iš tikrųjų yra. Būrelis jų, ypačiai tuo momentu, kai jos nutupia ant žemės, sudaro itin gražų vaizdą, nes tuomet ryškiai pasirodo sparnų dideli balti plotai. Didelis jų būrys daro krintančio sniego įspūdį. Jų būriai nėra tiršti; atvirkščiai, jie yra skysti, pakrikę, o, nutūpę ant sniego, paukščiukai tuoj išbėgioja į visas puses. Būrys niekuomet nenutupia visas iš karto, o tik viena jo dalis; kita dalis, perskridusi per nutūpusių draugų galvas, nutupia toliau, paskui vėl kyla tie, kurie pirmi nutūpė, perskrenda per tupinčius ir t. t. Jie ir ilgai nepatupi vietoje, jų būrys vis slenka į priekį. Jie yra labai judrūs, paslankūs, o, be to, gana baikštūs; tai nesiderina su kitų iš šiaurės kraštų atskridusių paukščių būdu. Prieiti šūvio atstumu jų būrį — ne visai lengva; lengviau prieiti pavienius paukščius arba mažą būrelį. Nušauti jų keletą vienu šūviu irgi retai pavyksta, nes būriai esti reti. Jie nuolat susišaukia savotišku balsu, panašiu į zirr; be to, rečiau girdėti balsas fiūd-fiūd.

Visai kitaip laikosi šis paukščiukas veisimosi metu savo tolimojoje tėvynėje. Jų porelės pakrinka tuomet po plačiąją tundrą, ypač mėgsta laikytis sausesnėse vietose tarp uolų ar šiaip pabirusių granito gabalų. Patinukai tuomet daug gieda, atsistoję dažniausiai ant akmens, teikdami šiek tiek jaukumo šiam liūdnam kraštui. Vieną kartą man teko rasti sniegstartės lizdą. Buvo tai 1917 m. liepos mėnesį Murmane, netoli

Voronjos upės žiočių, jūros pakraštyje. Netoli mūsų palapinės tundroje dažnai nutūpdavo ir giedodavo patinukas, o pagaliau pamačiau jį, palendant po dideliu granito gabalu. Ten ir radau lizdą. Buvo tai šiltas pastatas iš šiaudelių, žolelių su didele priemaiša plunksnų, daugiausia poparzų, ir poliarinių lapių plaukų. Lizde buvo dar neapsiplunksnavę, pusiau pliki jaunikliai. Kiaušinių esti 5—6, jų vidutiniškas dydis 22,37× ×16,18 *mm;* iš spalvos jie panašūs į baltosios kielės kiaušinius.

Tėvynėje vasarą sniegstartės minta visokiais vabzdžiais, ypačiai uodais; Lietuvoje žiemą ir pavasarį visokiais grūdais, jų tarpe ir javais, o pavasariop ir dygstančiais želmenimis.

Pagautos sniegstartės iš pradžios būna neramūs ir nejaukūs paukščiai, bet ilgainiui apsipranta ir gali būti laikomi tokiuose narveliuose, kurie skiriami vieversiams. Vis dėlto, kaip ir kitus šiaurės paukščius, reikia laikyti toliau nuo krosnių, nes jie geriau pakelia žiauriausią šaltį, negu krosnies šilumą. Tinkamai laikomos sniegstartės išgyvena daugelį metų ir narvelyje gieda per ištisus metus, ypačiai pavasarį.

Šeima. **AUDĖJAI.** *Ploceidae*

Tai labai gausi žvirblinių paukščių grupė, artima kikilių šeimai ir tik neseniai nuo jos atskirta. Jai priklauso nedideli paukščiai, vidutiniškai žvirblio ūgio, labai plastiški, t. y. sugebą prisitaikyti prie įvairių gyvenimo sąlygų. Tipingu atstovu gali būti mūsų naminis žvirblis. Jų snapas nevienodas, bet visuomet kūgelio formos, gana stiprus. Sparnai trumpoki, apvalūs, tai priklauso nuo sėslaus gyvenimo būdo. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų yra 10, iš jų pirmoji žymiai trumpesnė, negu kitos, kartais labai maža. Uodegoje 10 vairuojamųjų plunksnų, pati uodega įvairaus ilgio. Afrikos „našlelės" patino vidinės vairuojamosios plunksnos tokios didelės, kad jos trukdo skristi. Kojos stiprios, vidutinio ilgio, iš priekio padengtos plačiais skydeliais. Spalvos labai įvairios: pradedant mūsų pilkuoju žvirbliu ir baigiant puikiąja marga „našlele" ir kitais egzotais. Kartais jų tarpe pasireiškia lytinis dimorfizmas. Tuomet patinai šeriasi du kartus, savo puikųjį vestuvinį apdarą pakeisdami į kuklius poilsio rūbus.

Vienos jų rūšys gyvena pakrikai — poromis, kitos sudaro dideles kolonijas. Lizdai dažniausiai dengti, kartais milžiniško dydžio. Grupė savo vardą gavo nuo sugebėjimo meniškai suausti lizdus; jie kartais yra retortos arba krepšio formos su anga iš apačios, kartais lizdus stato visa kolonija bendrai, ir tuomet jie susideda iš atskirų kamerų. Deda 3—5 kiaušinius, kai kurios rūšys, kaip gegutė, primeta savo kiaušinius kitiems paukščiams.

Savo papročiais jie turi šiek tiek bendro su varnėnais. Tai, kad jie purtosi dulkėse, primena vieversius, to niekada nedaro kikilių šeimos paukščiai.

Minta tiek augaliniu, tiek gyvūniniu maistu, bet jauniklius daugiausia maitina vabzdžiais. Turi paprotį būriais ieškoti maisto ir tada žmogaus ūkiui gali būti žalingi. Priskaitoma 263 rūšys, paplitusios Rytų pusrutulio vidutinėje ir atogrąžų zonoje.

Naminis žvirblis. *Passer domesticus* (L.)

XLVI pav.

Baltar. *vierebiej.* Est. *koduvarblane.* Latv. *zvirbulis.* Lenk. *wróbel domowy.* Rus. *domašnij vorobej.* Vok. *Haussperling.*

Yra daug porūšių, dažnai tik nežymiai besiskiriančių. Vakarų Europoje gyvena 4 porūšiai, o Tarybų Sąjungos ribose, pasak Dementjevo, 5. Lietuvos žvirbliai sudaro porūšį *P. d. domesticus* (L.) bendrą visai Europai, išskyrus Italiją, pietų Ispaniją, Balearų salas. Šio porūšio nėra ir Sibire.

Nors naminis žvirblis yra visiems gerai žinomas paukštis ir, sakytum, nėra reikalo jį aprašinėti, vis dėlto reikia pripažinti, kad nežinovai kartais painioja jį su kitais panašiais paukščiais, o ypač su karklažvirbliu. Mūsų naminio žvirblio patino viršugalvis pilkos pelenų spalvos, su rudais šonais, skruostai balsvi, smakras ir pagurklis juodas, nugara ruda, išmarginta išilginėmis juodomis dėmėmis, antuodegis pilkos pelenų spalvos, apačia balsva, skersai sparno eina balta juostelė. Snapas pavasarį ir vasarą juodas, o rudenį ir žiemą pilkos rago spalvos, kojos juodos. Šios visos spalvos yra ryškios vasarą, bet rudenį nusišėrę patinukai to ryškumo nebeturi. Antai ant smakro ir pagurklio užaugusios naujos plunksnos yra pilkais krašteliais, ir jie pridengia pamatinę juodą plunksnos dalį taip, kad smakras ir pagurklis pasidaro nebe juodas, o pilkas. Tik vėliau per žiemą šie krašteliai nutrupa, ir tuomet juodoji spalva pilnai išryškėja. Patelės galva beveik vienspalvė, pilkšva, tik virš akies šiek tiek šviesesnė juostelė; neturi juodo smakro ir juodo pagurklio, visa apačia pilka, snapas ištisus metus vienodos, pilkos rago spalvos. Kojos rago spalvos. Žvirblių spalvose dažnai pasitaiko nenormalumų: albinizmas, pilnas ar dalinis, yra neretas reiškinys; Kauno zoologijos muziejus turi tokių individų. Neretai pasitaiko gelsvai pilkų individų, bet daug retesnis melanizmas, t. y. juodoji spalva. Jaunikliai panašūs į patelę, tik jų sparnai trumpesni. Jaunikliai jau penkių savaičių šeriasi ištisai tarp liepos ir rugsėjo mėnesių; seniai pradeda šertis vėliau.

Matai: ilgis apie 165 *mm*, sparnų tarpugalis apie 250 *mm*, suglaustas sparnas 65 patinų 74—83 *mm*, 54 patelių 73—77 *mm*. Svoris 65 patinų 28,8—33,1 *g*, 54 patelių 29,5—33,9 *g*.

Naminis žvirblis gyvena visame palearktiniame regione, Europos šiaurėje iki 70°, o pietuose aptinkamas dar Egipte (iki 12° š. pl.), Arabijoje, Indijoje ir Ceilone. Rytuose visame Sibire iki Chabarovsko ir Nikolajevsko prie Amūro (Dementjevas). Sibiro šiaurėje, paprastai neperžengia žemės ūkio ribos, bet vieną sykį, pasak Dementjevo, žvirbliai 1927.VI.21—22 d. buvo pagauti 67°19′ š. pl. nuo Tazo upės pakraščių.

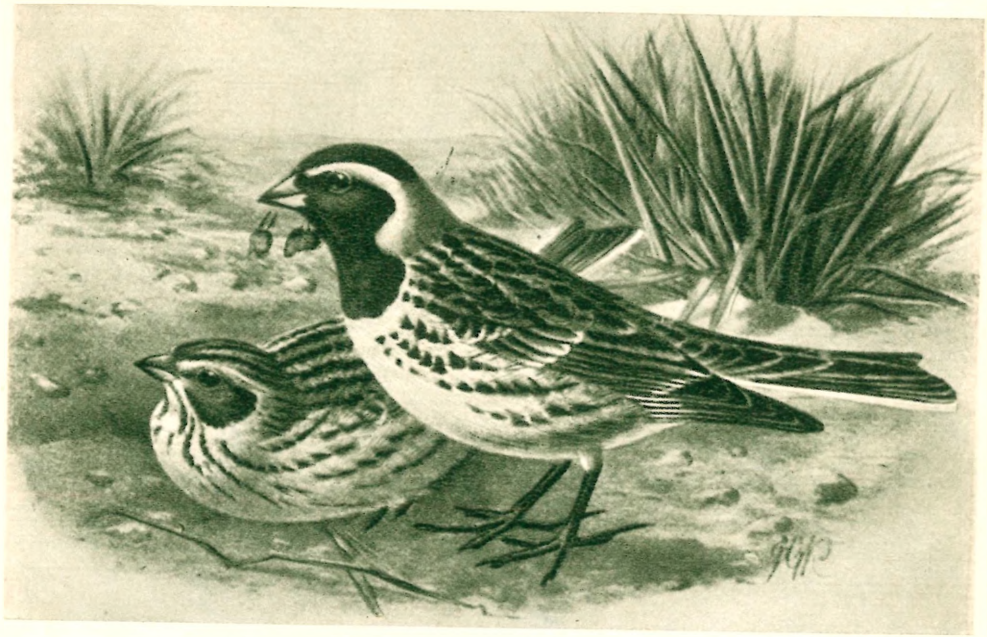

XLIV. *PENTINUOTOJI STARTA — CALCARIUS LAPPONICUS* (L.)

XLV. *SNIEGSTARTĖ — PLECTROPHENAX NIVALIS* (L.)

XLVI. *NAMINIS ŽVIRBLIS — PASSER DOMESTICUS* (L.)

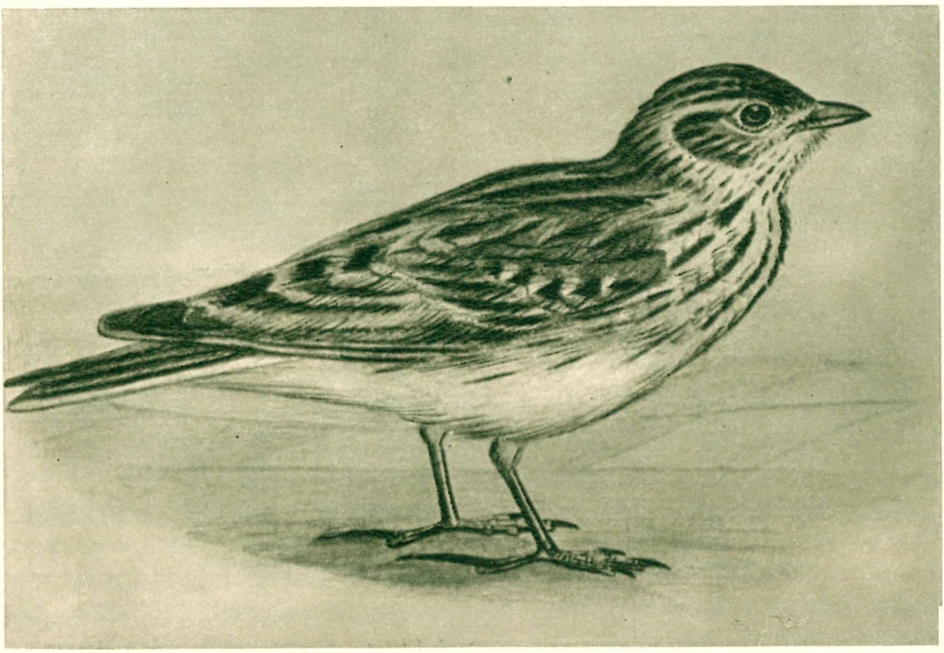

XLVII. *DIRVINIS VIEVERSYS — ALAUDA ARVENSIS* (L.)

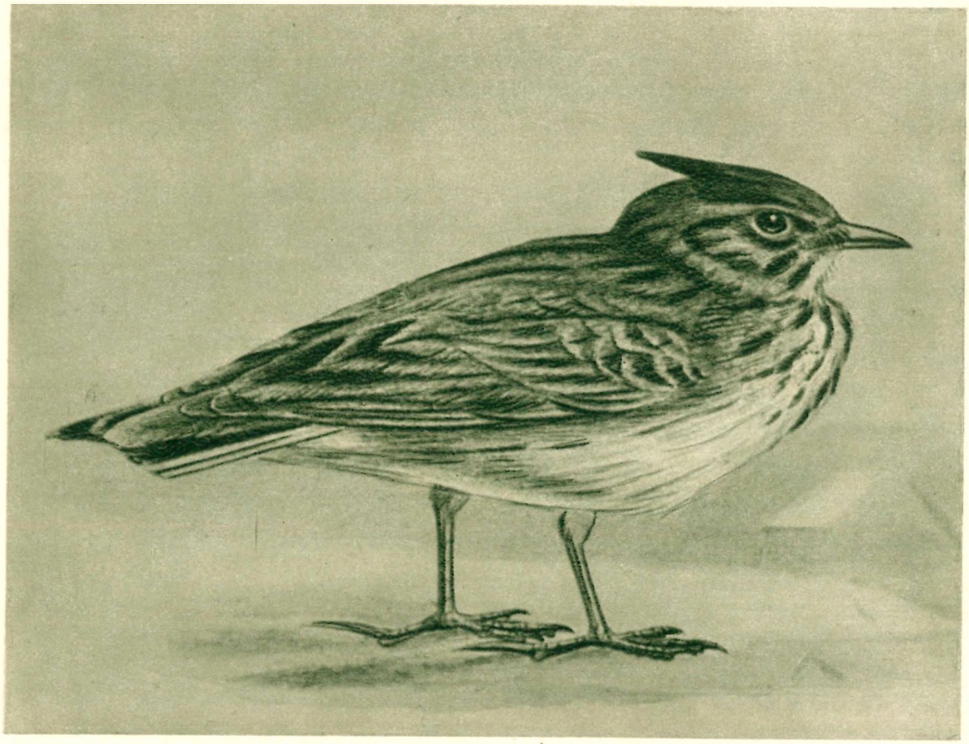

XLVIII. *KUODUOTASIS VIEVERSYS — GALERIDA CRISTATA* (L.)

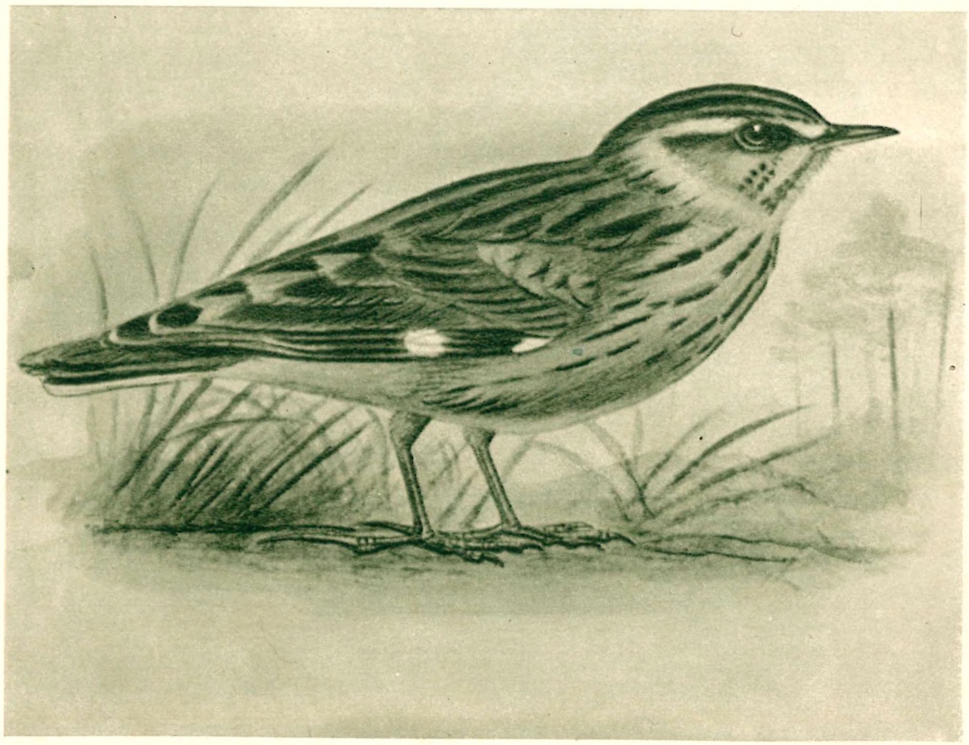

XLIX. *LIGUTĖ — LULLULA ARBOREA* (L.)

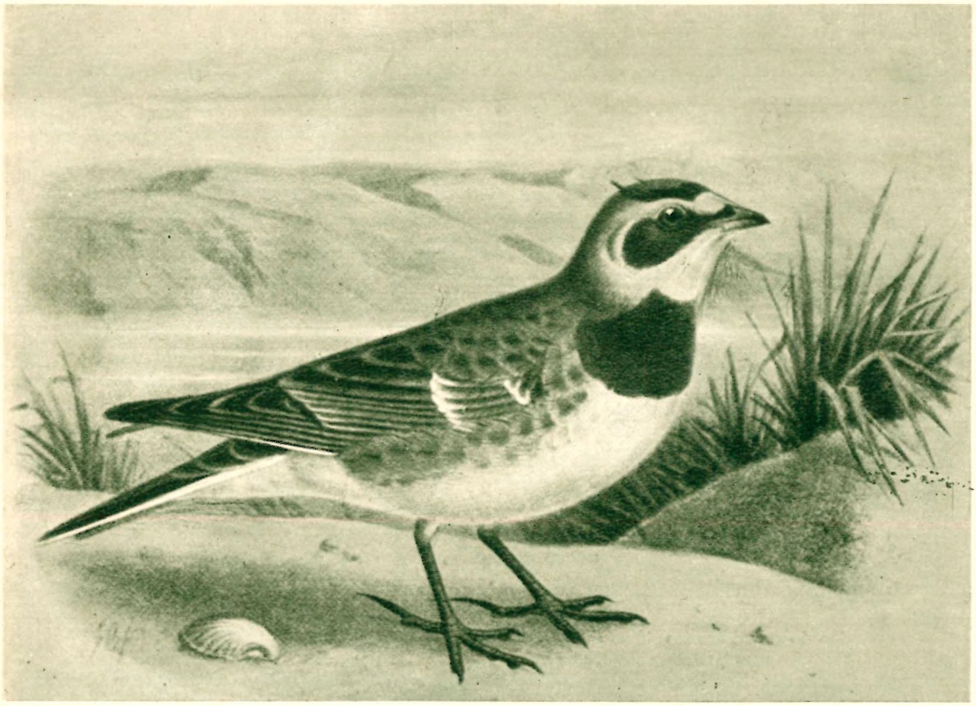

L. *RAGUOTASIS VIEVERSYS — EREMOPHILA ALPESTRIS* (L.)

LI. *MIŠKINIS KALVIUKAS — ANTHUS TRIVIALIS* (L.)

Šiaip vengia jis miškais apsuptų sodybų ir klajoklių stovyklų. Iš to seka, kad žvirblio gyvenimas glaudžiai susijęs su žemės ūkio plėtote ir kad, plečiantis žemės ūkiui, kartu didėja ir žvirblio gyvenamasis plotas. Šis reiškinys ypač gerai gali būti stebimas Tarybų Sąjungoje, kur vis kuriasi nauji miestai ir ūkiai tolimoje šiaurėje. Galima manyti, kad praeityje žvirblio gyvenamas plotas buvo daug siauresnis, negu dabar, ir kad vargu jis gyveno Lietuvoje ar bent buvo labai retas paukštis. Taip pat galima manyti, kad jis yra atėjūnas iš pietų kraštų. Pagrindas tokiam spėjimui yra faktas, kad artimos jam rūšys gyvena pietų kraštuose, ir faktas, kad, stojus labai dideliems šalčiams, žvirblis nukenčia daugiau, negu kiti giminingi jam paukščiukai. Žaliukės, startos, zylės suglaustomis plunksnomis ir ištiestomis kojomis, rodos, ir nejaučia šalčio, o žvirblis pasišiaušia taip, jog atrodo, kaip plunksnų kamuolys, padidindamas tuo būdu šilto oro sluoksnį tarp plunksnų ir slėpdamas tarp jų savo plikas kojas. Rusijos šiaurės miestuose, kur seniau per didelius šalčius buvo paprotys kurti gatvėse laužus, man ne sykį teko matyti žvirblius, besišildančius šiltuose pelenuose. Taip elgiantis nepastebėjau jokio kito paukščio. Tačiau tam prieštarauja faktas, kad jis kraunasi labai šiltus lizdus, kaip ir įrodydamas, kad jis iš prigimties yra prisitaikęs prie šalto klimato.

Akademikas Midendorfas teikia mums įdomių žinių apie žvirblio plitimą Sibire, kur, iki rusams atvykstant, apskritai šių paukščių nebūta. 1735 metais pasirodė jie Berezove prie Obės apie 64°, o 1739 m. Narime apie 59° š. pl., vėliau Ujmonske (Altajuje), praslinkus septyneriems metams nuo šio miesto įsikūrimo ir javų kultūros įvedimo. Sekantis kaimas, kurį pasiekė žvirbliai, buvo už 17 geografinių mylių atstumo. Plisdami žvirbliai sekė kazokų etapų arklius, arba, tiksliau pasakius, kazokų arklių mėšlą. Šiaurėje jie net pasiekė Solovkų salas Baltojoje jūroje ir peri ten prie poliarinių ledų. Taip pat jie prisiplakė prie žmogaus, bandant jam įvesti javų kultūrą Šiaurės Urale, Usos upės pakraščiuose. Pietiniame Sibire žvirblis plito sparčiau, negu šiaurėje. Jau 1710 metais, tuoj po to, kai buvo pradėta kultivuoti javai, jie persikėlė iš Irkutsko į Lenos aukštupį, o 1781 metais į Vitimsko apylinkes (59°30′).

Panašiu būdu žvirblis plito ir Centrinėje Europoje, bet ir čia ne visur jis yra tvirtai apsistojęs, pvz., jo dar nėra kai kuriuose žvejų kaimuose Šiaurės jūros ir Atlanto pakraštyje, arba miškų apsuptuose kaimuose kalnų kraštuose, kur nėra žemės ūkio. Jis yra retas Neringoje; Tinemanas tik kelis kartus aptiko čia nedidelius jų pulkelius spalio—sausio mėnesiais ir mano, kad jie pro čia kur nors netoli keliaudavo.

Pamokanti yra žvirblio aklimatizacijos istorija Amerikoje, nes ji įrodo, kiek gali būti žalingas neapgalvotas, neparemtas tiksliais tyrimais žmogaus įsikišimas į gamtą, net tais atvejais, kai turima geriausių norų. Šis nelemtasis amerikiečių patyrimas mums ypač įsidėmėtinas, nes Tarybų Sąjungoje kaip tik pravedama svarbi naudingų gyvūnų aklimatizacija. Kolonistas, vadovaudamasis sentimentu, stengiasi įkurdinti savo naujojoje tėvynėje augalus ir gyvulius, augančius ir gyvenančius jo gimtinėje. Jis mielai stebi aplink save gyvus padarus, prie kurių nuo

mažens pripratęs, nes tai atsiminimų saitas, vedantis į jo tėvynę. Bet kaip tik su žvirbliu ir triušiu jis neturėjo tokių eksperimentų daryti, nes jie žiauriai jam už tai atsilygino. Pirmieji žvirbliai, kiek tai yra žinoma, buvo atgabenti į Šiaurės Ameriką 1850 m.

Jau praėjusio šimtmečio viduryje pasigirdo daugelio gamtininkų balsai, nukreipti prieš žvirblį, nurodant šio eksperimento pavojų, bet šiuos protingus balsus perrėkė nemokšų balsai. Pastarieji vis rūpinosi, kad žvirblis kuo daugiausia išplistų ir net pasiekė to, kad buvo išleisti drakoniški įstatymai žvirbliui apsaugoti. Bet ilgainiui policijos parėdymai žvirblio naudai buvo atšaukti arba virto negyvomis raidėmis, ir ilgainiui prieita prie to, kad už kiekvieną žvirblio galvą valstybė mokėjo vieną centą premijos.

Labai buvau nustebęs, kad, atvykęs į Rio de Žaneirą, visur gatvėse matydavau daug žvirblių. Kada jis buvo ten įkurdintas, nežinau, bet gal jis pateko iš Argentinos. Į Buenos Airesą (pasak Bergo) žvirblį atvežė 1872 m. tam, kad jis naikintų vieną labai žalingą vorą *(Oeceticus platensis)*, bet, nepateisinęs šio žygio, jis pats tapo žmogui sunkia našta, o, be to, nukonkuravo vieną naudingą kikilių šeimos paukščiuką *(Brachyspiza capensis)*.

Neapgalvotas žvirblio įveisimas, panašiai kaip ir amerikiečiams, atnešė daug nemalonumų australiečiams ir naujazelandiečiams. Ten susidarė vyriausybės remiama komisija, kurios tikslas — kovoti su žvirbliu.

Šiaurės Amerikoje ir Naujojoje Zelandijoje jie iš dalies pakeitė savo papročius. Šiaurės Amerikoje jauni žvirbliai buriasi dideliais pulkais vasaros pabaigoje ir rudens pradžioje ir tuomet lankosi laukuose dėl grūdų. Pablogėjus orui, ypačiai pradėjus snigti, jie pasirenka žiemos buveines artimuose miesteliuose ar ūkiuose, kur galutinai ir apsigyvena. Didelis vislumas priveda prie jų pertekliaus, ir tuomet dalis kitų paukščių būna priversta apleisti žmogaus kaimynystę, jo trobesius ir persikelti į žmogaus negyvenamą vietą. Jie tuomet kraunasi laisvus lizdus medžiuose, kartais kolonijomis iki 20 lizdų viename medyje.

Naujojoje Zelandijoje Kirkas atidžiai ištyrė importuotų žvirblių gyvenimo būdą. Pasak jo, kiaušinių esti 5—6, kartais net 7, jie padedami per vieną savaitę. Žvirblis čia peri nuo ankstyvo pavasario, t. y. nuo rugsėjo iki kovo mėnesio, vadinasi, iki vėlyvo rudens. Viename lizde kartais randami jau paaugę vaikai ir kiaušiniai; tuo būdu, vaikai sudaro pakankamai šilumos, kad galėtų išsiperėti kiaušiniai, o motina sutaupo daug laiko, nes, išskridus iš lizdo pirmai vaikų vadai, iš kiaušinių ritasi antroji vada, ir motinai perėti visai netenka. Rugsėjo mėnesį išsiritę jauni žvirbliai jau kovo mėnesį yra lytiškai subrendę ir patys gali perėti.

Daugelyje kraštų žvirblis laikomas labai žalingu paukščiu, o kai kur (Anglijoje, Australijoje) — tai tikra žemės ūkio rykštė. Europos kraštuose su juo tenka rimtai skaitytis, ir kai kur yra tuo susirūpinta. Dar labiau jis žalingas TSRS pietų rytų kraštuose, pvz., Vidurinėje Azijoje. Štai kaip šį dalyką vaizduoja žymus rusų zoologas Kaškarovas: „Žvirblis Turkestane — nėra nekaltas įnamis, prie kurio mes pri-

pratome Rusijoje. Pastarasis čia kartais apkapoja vieną kitą vyšnelę, sulesa žemuogę, kartais nulesa tik ką pasėtą sorą ar kanapes. Priešingai Turkestane jis yra tikra rykštė, nelaimė per ištisus metus. Norint įsitikinti, pakanka išvažiuoti iš Taškento arba išeiti už kaimo ribų, javams bręstant. Jūs tuomet išgirsite iš lauko pusės neapsakomą klegesį, riksmą ir visokeriopą triukšmą. Jūs pamatysite visuose laukuose daugybę žmonių, baidant žvirblius, o tie tirštais debesimis sukasi viršum javų, sulesa šviežius dar nesubrendusius grūdus. Vaikai, moterys, senukai, neretai ir suaugę vyrai beveik ištisą parą praleidžia laukuose, riksmu, akmenų svaidymu ir kitomis priemonėmis bandydami apginti javus. Ir tas pat pasikartoja, bręstant miežiams, kviečiams, sorai, džiugarai... Laukuose statomi bokšteliai, paaukštinimai paukščiams stebėti. Viešpatauja nepaliaujamas riksmas, mušama į metalinius indus, šaudoma, svaidomi akmenys... ir viskas veltui. Riksmo žvirbliai nebijo, nes žino, kad tai jiems nekenkia. Tiesa, iš pradžios jie šiek tiek pribijo, bet netrukus su tuo apsipranta. Ir tik patekus akmeniui į patį jų susigrūdimą, būrys pakyla, bet tik tam, kad netoliese vėl nusileistų... Ir visas vargas lieka tuščias, ir vien šiaudai tenka nelaimingam šeimininkui.

Kiek žalos padaro žvirblis? Teko matyti pasėlius, per pusę sunaikintus. Samarkande teko girdėti, kad žvirbliai sunaikina 80—100% derliaus. Kai kur, bijant žvirblio, visai nesėjama miežių, soros, džiugaros, kitur jis nulesa kviečius. Valstiečiui tenka visai kitaip skirstyti pasėlius, atsižvelgiant į sodybas, tugajaus (krūmyno) ir t. t. artumą. Samarkando universitete, bendradarbiaujant su Uzbekijos augalų apsaugos stotimi, dvejų metų laikotarpyje buvo daromi apskaičiavimai, norint nustatyti žvirblio daromus nuostolius. Kai kuriuose laukuose šie nuostoliai siekė 75%; jie buvo didesni arčiau sodybų arba medynų, ir ten būdavo iki 90% nuostolio, ypač apsėto ploto pakraštyje. Žala, padaroma ryžių laukams ir vynuogynams, dar neapskaičiuota. Kaip ėdrus žvirblis, įrodo tai, kad nelaisvėje per parą jis sulesa maisto kiekį, lygų pusei jo kūno svorio. Jis labai greit veisiasi. Pastaraisiais laikais Turkestane šių paukščių skaičius vis didėjo... ir žala didėjo". Nuo Kaškarovo aprašyto vaizdo, sako prof. L. Portenko (1957), praėjo 30 metų, dabartiniu metu imamasi radikalių kovos priemonių su žvirbliais. Į šį darbą įsijungė žymus tarybinis ornitologas B. Štegmanas, pasiūlęs efektingus metodus: žvirblių nuodymą ir jų lizdų naikinimą. Vienas nuodijimo būdas yra: imama keli kilogramai kviečių arba soros grūdų, kelias dienas mirkytų 0,3% natrio arsenato tirpale ir išbarstoma atitinkamose vietose; kitas būdas: sėjami miežiai nedideliais sklypeliais tarp vėlai bręstančių kultūrų, o pradedant sėkloms bręsti, visas sklypelis apipurkščiamas kalcio arsenato 1—2% suspensija. Lizdai naikinami kaimų jaunuomenės jėgomis.

Žvirblis yra pusiau naminis paukštis, nuo senų laikų įvertinęs žmogaus kaimynystę ir surišęs su juo savo likimą, tačiau ir nenustojęs nepriklausomybės. Nors jis gyvena arti žmogaus, net dažnai pačiuose namuose, vis tiek pasitiki žmogum ne daugiau, kaip reikia, mokėdamas,

reikalui esant, pažinti jo blogus sumanymus. Tai didelis skirtumas, palyginus su startomis, kurios, ypačiai žiemą, dažnai šliejasi prie trobesių, daržinių, klojimų ir tuomet lengvai gali būti pagautos kilpomis ir įvairiais spąstais. Kas kita žvirblis; jo kilpomis nepagausi, o jei vieną kitą kartą pakliūva jis į kokius spąstus ir jam pavyksta laimingai pasprukti, šio patyrimo užtenka jam ir visai jo giminei visam gyvenimui. Tinkamiausias būdas jam pagauti — tai pataikyti momentą, kai prilenda jų į arklidę ar tvartą ir, atsargiai prisėlinus, staiga uždaryti duris. Jis nebijo naminių gyvulių ir paukščių, lesa su jais iš vieno lovio; sena žvirblė kartais atveda visus savo vaikus ant lentelės, kur šeimininkė paberia mažiems viščiukams virto kapoto kiaušinio ar kruopų ir čia pat kemša jiems į žiotis šio maistingo lesalo, o senoji višta nesuspranta šių vagilių nuvyti. Jis pažįsta kates ir žino, kokį pavojų jam šis žvėris sudaro; dar labiau bijo paukštvanagio ir smulkių sakalų, ypač startsakalio, ir moka nuo jų apsisaugoti. Pasirodžius vienam iš šių plėšikų sodybos kieme, visi žvirbliai puola kur kas gali: į jazmino ar agrasto krūmą, į žagarų krūvą, malkinę, o geriausiai tam reikalui tinka karpytų eglelių gyvatvorės. Pasislėpę tenai, jie tyliai šaukia tiurr-tiurr... (tai pavojaus signalas); jį supranta ne tik žvirbliai, bet ir kiti paukščiukai. Taip jie kantriai tūno tankumyne, nes žino, kad paukštvanagis irgi gudrus paukštis: atskridęs ir nenustvėręs iš karto žvirblio, jis tyliai nutupia šakų tankumyne ir laukia, kad nurimtų visa maišatis ir kad galima būtų pakartoti puolimą.

Vaiku būdamas ir medžiodamas žvirblius su mažo kalibro šautuvėliu, atsimenu, kad nelengva buvo nušauti šį paukščiuką, nes jie greit suprato, mane esant jų pavojingą priešą. Ir kaip nustebau, pirmą kartą patekęs į miestą ir pamatęs visai nebaikščius žvirblius, prisileidžiančius per porą žingsnių. Tikrai, ypač dideliuose miestuose, žvirblis yra ne tik drąsus, bet tiesiog akiplėša.

Žvirblio balsai nors nėra labai gausūs, bet įvairaus pobūdžio. Dažniausiai girdimas balsas yra čyp-čilp, kuris dažnai mums įgrysta, kai žvirblis, tupėdamas kur nors arti atdaro lango, per ištisus pusvalandžius kartoja jį. Jo maistas yra miltingi ne per dideli grūdai, kaip mūsų javai, ypačiai mėgsta nesubrendusius pieningus grūdus. Visi aliejingi grūdai, kaip kanapės, kopūstai, taip pat jo labai mėgstami, bet lesa ir dobilų, runkelių, guobų bei spygliuočių medžių sėklas. Mėgsta įvairių medžių pumpurus, pvz. alyvų, o vieną kartą mačiau serbentų krūmus, žvirblių užpultus; apie pusę pumpurų buvo visai sunaikinta. Daugiausia lesa žiedpumpurius, nes jie yra sultingesni, ir todėl augalas po tokio antpuolio duoda mažiau žiedų ir vaisių. Visokie, vos tik iš žemės pasirodę diegai, sudaro jam gardumyną, ypač pavasarį, kai dar kitų žalumynų nėra. Tad kartais pridaro žalos ankstyvoms daržovėms, salotoms, ridikėliams. Sužaloja medžių pasėlius, pvz.: obelų, pušų, eglių, todėl medelynuose pridaro nuostolių. Mėgsta saldžias uogas, kaip ankstyvąsias trešnes, vyšnias, žemuoges, braškes, gadina vynuoges ir net didelius vaisius apkapoja. Su mielu noru lesa visokius vabzdžius, labai mėgsta karkva-

balius ir sunaikina jų daug. Moka pagauti juos net ore, lygiai kaip ir kitus, negreit skrendančius vabzdžius. Vabzdžiais iš pradžios lesina savo vaikus ir tik vėliau pereina prie augalinio maisto, ypačiai pieningų grūdų. Ieškodami įvairių vikšrų, išskrenda į arimus ir neretai galima jų matyti drauge su kovais ir varnėnais, sekančius paskui artoją. Šiaip, ypačiai miestuose, yra prisitaikęs prie įvairiausio maisto, minta viskuo, kas palieka nuo žmogaus virtuvės ir stalo, t. y. duona, virtomis daržovėmis, mėsa, ne tik virta, kepta, bet ir žalia; ypač mėgsta baltą duoną ir visokius sausainiukus. A. Navasaitis, ištyręs daugybės žvirblių žarnyną, teigia, kad 70—87% jų maisto sudaro grūdai. Minta vabzdžiais ir naudingas yra tik 3—4 savaites. Rudenį ir žiemą priemiesčių žvirbliai sulesa daug takažolių *(Polygonum aviculare)* sėklų. Jų stemplėje buvo randama iki 158 šios žolės grūdų, o miežių grūdų — 23—37. Jauniklių skilvyje buvo rasta vištos kiaušinių lukšto ir stiklo nuotrupų.

Jau ankstyvą pavasarį antrų kalendorinių metų žvirbliai būna lytiškai subrendę; tai pasireiškia jų savotiška nuotaika. Gal tas liečia vien ankstyvų vadų paukščius, o vėlyvesnių ši nuotaika pasireiškia vėliau. Ji yra glaudžiai susijusi su pavasario oru. Ankstyvą pavasarį, stojus gražioms saulėtoms dienoms, poravimosi nuotaika Lietuvos žvirblių pasireiškia jau kovo mėnesio pradžioje. Patinas nuleistais sparnais, pakelta uodega ilgai šoka ratu aplink patelę, vis leisdamas monotonišką balsą: čilp... čilp, o patelė, atrodo, nekreipia į jį dėmesio, arba kaskart gnaibo jį snapu. Šis tuoktuvių reiškinys niekuomet arba labai retai baigiasi padengimu. Pastarasis aktas visuomet vyksta kur nors aukštoje vietoje, sausoje šakoje, ant stogo ir kt. Patelė savotiškai susigūžusi, virpančiais sparnų judėjimais, tyliai šaukdama „dje, dje", skatina patiną šiam aktui. Visi pagaliau pažįsta tas savotiškas žvirblių peštynes veisimosi laiku, ypač pirmomis saulėtomis pavasario dienomis, kai apie dešimtį žvirblių, balsiai šaukdami, susiplaka krūvon, perskrenda iš vietos į vietą arba puolę ant žemės pešasi toliau. Įsižiūrėjus gerai, paaiškėja, kad visi dalyviai patinai, o tarp jų viena patelė, kuri šen ir ten gnaibo snapu apsupančius ją patinus, o paskui, lyg nieko nebuvę, visa jų gauja taikingai išsiskirsto. Įdomu, kad ši tuoktuvių rūšis yra tik naminiam žvirbliui būdinga.

Vietą lizdui krauti žvirbliai parenka visokiuose žmogaus pastatų užunarviuose, tamsiose skylėse po stogais ir kitur. Neretai peri ir medžių uoksuose arba dirbtiniuose inkiluose, tarp gandralizdžio pamato žagarų, net kregždžių lizduose, kartais net urvinių kregždžių urveliuose. Bet taip pat kraunasi lizdus ir tankiose medžių šakose, Lietuvoje dažniausiai senose kriaušėse pačioje jų viršūnėje. Lizdai, sukraunami uždarose vietose, gali būti iš viršaus nedengti; bet šakose susukti lizdai, ovalinės formos, yra dengiami ir tik viršutinėje jų dalyje iš šono paliekama įeinamoji anga tokio dydžio, kad paukštelis galėtų pro ją prasmukti. Šiuo atžvilgiu žvirblis artimas Afrikos audėjams, dirbantiems panašius lizdus. Medžiaga lizdui kuo įvairiausia; vyrauja šiaudai, Lietuvoje ypačiai varputis, visokie žmogaus apyvokos likučiai, siūlai, skar-

malai, pakulos, vata, vidurys jo išklojamas minkšta medžiaga: plaukais ir naminių paukščių plunksnomis. Dažnai vienas lizdas būna arti kito; tai atitinka šių paukščių draugišką būdą. Lizdais jie naudojasi ir nakvynei, arba kartais tam tikslui kraunasi specialius lizdus. Poruojasi jau vasario mėn. įpusėjus. Lizdus kraunant matyta III.16 ir III.28 d. Kiaušinių rasta: 11 lizdų po 4 kiaušinius, 21 lizde po 5 ir 21 lizde po 6 kiaušinius. Kiaušinių matai (70): ilgis 20,4—23,4 *mm*, plotis 15,1—19,9 *mm*. Vėliausiai rastas lizdas su vaikais IX.9 d.

Peri 3 kartus per vasarą, gal ir keturis. Atrodo, kad pernykščiai paukščiai išveda tik 2 vadas. Ligi šiol neišaiškinta, ar poros susidaro vieneriems metams, ar ilgesniam ar trumpesniam laikui. Jau kovo mėnesio pabaigoje ar balandžio mėnesio pradžioje pradeda dėti kiaušinius, kurių esti 5—6, kartais 7 ar net 8. Jie yra pailgos formos, bet čia pastebimas gana didelis įvairumas, kaip ir spalvoje. Pagrindinė spalva balta, šviesiai melsva, rausva, pilkšva, išmarginta dvejopo pobūdžio margumu: vienos dėmės įsisunkusios į kevalą šviesiai pilkos, kitos paviršinės žalsvai rudos ar tamsiai pilkos. Paprastai paskutinis padėtas kiaušinis yra nenormalios spalvos. Perėti pradeda nuo pirmojo kiaušinio, patinas ir patelė peri pakaitomis. Perima 13—14 dienų; dažniausiai 1—2 kiaušiniai lieka neužversti. Jaunikliai lizde užtrunka 17 dienų; juos lesina abu tėvai, iš pradžios susmulkintais vabzdžiais iš gūžio, vėliau vabzdžiais iš snapo ir minkštais grūdais. Jaunikliai neteršia lizdo ir išsituština per jo kraštą. Kelių lizdų jaunikliai susijungia bendrais būriais, o prie jų vėliau prisideda ir seniai. Iš to susidaro milžiniški pulkai, kuriuos dažnai galima matyti javų laukuose, kanapėse ir kt. Kartais, ypač šlapiomis vasaromis, jauni žvirbliai daug kenčia ir žūva nuo kvėpuojamosios gerklės parazitinės kirmėlės *Syngamus trachea*. Utenderferis (1952), ištyręs 864 paukštvanagių lizdus, rado juose 6090 naminių žvirblių likučių ir nustatė, kad žvirbliai užima pirmą vietą šio vanagėlio maiste.

Nelaisvėje žvirblį mažai kas laiko, nes kiekvienam maloniau turėti kokį nors gražesnį ir puikiau giedantį paukštį. Tačiau tie, kurie augino namie žvirblius, su pasigėrėjimu atsiliepia apie jų sumanumą ir priskiria juos prie įdomiausių augintinių, tuo labiau, kad jie nėra tokie lepūs, kaip kiti paukščiai.

Karklažvirblis. *Passer montanus* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *poldvarblane*. Latv. *lauku zvirbulis*. Lenk. *wróbel mazurek*. Rus. *vorobej polevoj*. Vok. *Feldsperling*.

Yra daug mažai tarp savęs besiskiriančių porūšių. Europoje, išskyrus jos pietrytinį kampą, gyvena porūšis *P. m. montanus* (L.).

Karklažvirblis miestelėnui mažiau žinomas, negu naminis žvirblis, bet kaimietis šias abi rūšis pažįsta. Nežinia kuo vadovavosi Linėjus, davęs šiam paukščiukui kalnų žvirblio (montanus) vardą, nes jis yra

visoje Europos lygumoje paplitęs ir, atrodo, jokio pamėgimo kalnuotiems kraštams neturi. Vienintelis skirtumas, lyginant su naminiu žvirbliu, yra tas, kad jis vengia miesto, o daugiau linkęs gyventi kaimuose bei sodybose. Jis yra už naminį žvirblį truputį mažesnis ir sveria apie 24 *g* (naminio svorio apie 30 *g*), taip pat už jį laibesnis ir grakštesnis. Jo viršugalvis yra gražios rudai durpinės (šokolado) spalvos, ir dėl to jis iš pirmo žvilgsnio gali būti atskirtas nuo savo giminaičio, naminio žvirblio; skruostai gana grynos baltos spalvos su juoda dėme ausies srityje. Šis skruostų baltumas krinta į akis jau iš toli. Smakras ir pagurklis juodi. Viršutinė kūno dalis ruda su tamsiais išilginiais dryželiais; apačia balsva. Skirtumą su naminiu žvirbliu sudaro ir tai, kad patelė yra visai panaši į patiną, nebent truputį mažesnė; atpažinti lytis — dalykas nelengvas. Snapas veisimosi laikotarpiu juodas, kitu laiku pilkšvas. Kojos ir rainutės durpinės spalvos. Jaunikliai jau pirmomis plunksnomis panašūs į senius, tik jų spalvos ne tokios ryškios.

Matai: kūno ilgis apie 145 *mm*, sparnų tarpugalis apie 230 *mm*, suglausto sparno ilgis 32 patinų 64—73 *mm*, 17 patelių 63,6—72 *mm*. Svoris 37 patinų 21—24,5 *g*; 17 patelių — 20,8—25,1 *g*. Jaunikliai šeriasi pilnai tarp liepos ir spalio mėnesių, seniai rugpiūčio—spalio mėnesį.

Karklažvirblio gyvenamas plotas apima Vakarų ir Centrinės Europos kraštus, išskyrus nedidelę Vidaržemio pakraščio dalį. Šiaurėje siekia 70° (Norvegijoje), pietuose iki vidurinės Ispanijos, Italijos, Sicilijos, Serbijos, Vardaro žiočių, Bulgarijos, Rumunijos ir RTFSR pietų. Toliau gyvena šiaurinėje ir vidurinėje Azijoje iki Usūrio krašto, Korėjos ir Mandžiūrijos. Volgos žemutinėje dalyje, Kazachstane, Kirgizijoje, Vidurinės Azijos tarybinėse respublikose, Rytų Sibire ir Kaukaze gyvena skirtingos rasės.

Lietuvoje ir artimuose jai kraštuose labai paprastas paukštis, savo papročiais panašus į naminį žvirblį. Prisilaiko kaimų, nėra retas miesteliuose ir didelių miestų pakraščiuose, bet visuomet gyvena nuošaliau nuo žmogaus, negu naminis žvirblis, ypač vasarą. Tur būt, nuo jo papročio laikytis senuose gluosniuose ir karkluose yra kilęs jo lietuviškas vardas; ir tikrai stori gluosniai su daug uoksų sudaro mėgstamą vietą lizdams krauti. Laikosi tankiais pulkais; iššovus į tokį pulką, galima kartais nušauti kelias dešimtis paukščių. Vilniaus, ypač Kauno, priemiesčiuose labai paprastas paukštis. Kauno apylinkėse lankosi daržuose, kur visuomet randa daug visokių piktžolių, kurių sėklomis minta. Rudenį kai kada susidaro milžiniški pulkai, tur būt, ne vien iš vietinių, bet ir iš atkeliavusių svetimų paukščių; prie jų dažnai prisideda žaliukės, čimčiakai, kikiliai. Neretai tokie būriai susidaro iš kelių šimtų galvų, jie laikosi keletą savaičių toje ir kitoje vietovėje, paskui staiga išnyksta. Vasaros metu jie daugiausia lesa visokius vabzdžius, daugiau, negu naminiai žvirbliai, bet taip pat minta ir grūdais. Žiemą esminį jų maistą sudaro dilgėlių, balandų, visokių rūgčių *(Polygonaceae)* sėklos; mėgsta aguonas, iš javų daugiausia kviečius, miežius, mažiausiai

rugius; lesa taip pat medžių sėklas: guobų, alksnių ir spygliuočių. Vaikus maitina vabzdžiais ir minkštomis sėklomis. Visais savo papročiais turi daug bendra su naminiu žvirbliu, tačiau nėra toks gudrus ir nemoka taip išvengti pavojaus, kaip šis, tad ir lengviau jį pagauti spąstais. Dažnai jų prilenda į atdarus ūkio pastatus, net narvus, ir nesunku ten juos uždaryti. Mažai draugauja su naminiais žvirbliais, gal būt, dėl to, kad anie jį skriaudžia, verčiau susideda su žaliukėmis, čimčiakais ir kitais paukščiais. Balsas čirškiamojo, čiulbamojo, čerškiamojo pobūdžio turi daug bendra su paprastojo žvirblio, bet švelnesnis ir ne toks įkyrus. Paprastai vakare, besiruošdami nakvynėn, jie čirškia visais savo balsais, sudarydami ilgą jų grandinę, kuri nėra nemaloni. Nors karklažvirblį Lietuvoje galima matyti ištisus metus, jis nėra sėslus paukštis tikra šio žodžio prasme, ir bent dalis jų tolokai nukeliauja. Ventės Rage kai kada rudenį pastebėdavome didelius, į vakarus traukiančius būrius, ir daug jų sužiedavome, tik, deja, nesame gavę pranešimų. Apie jų pasitraukimą iš gimtinės galima spręsti ir iš to, kad vieną žiemą beveik jų nėra šioje ar kitoje sodyboje, kitą jau yra labai daug. Belgijoje apžieduoti karklažvirbliai buvo rasti daugiau kaip už 300 kilometrų nuo žiedavimo vietų pietvakarių kryptimi, tad galima manyti, kad iš Lietuvos jie nukeliauja dar toliau.

Pradeda veistis jau antraisiais savo gyvenimo metais, ir atrodo, kad susidaro ilgametės poros, nes ir žiemą, ypač nakvojančius, vis galima aptikti poromis. Kaip ir naminis žvirblis, suka šiltus lizdus ir naudojasi jais ne tik vaikams vesti, bet ir šiaip šaltomis naktimis pasišildyti; tad neretai galima jų matyti net rudenį, nešančius plunksnas ir kitą minkštą medžiagą lizdams iškloti.

Jau vasario mėnesį galima pastebėti vienos porelės paukščiukus tarp savęs meilikaujantis, tačiau tuoktuvinių žaidimų tokių ryškių, kaip naminio žvirblio, nėra, taip pat patinas nelesina patelės iš snapo į snapą, kaip kad daro kanarėlės, čivyliai ir kt. Savo lizdą suka daugiausia medžių uoksuose, ypač senuose vaismedžiuose, obelyse, kriaušėse, bet taip pat ir kituose medžiuose, pirmenybė duodama aukštai esantiems uoksams. Su mielu noru įsikuria gandralizdžio pastate, net plėšriųjų paukščių ir garnių lizduose, neatsisako ir nuo dirbtinių inkilų, o nesant kitų galimybių, įsikuria apleistame kregždės lizde, visokiuose ūkiškų trobesių užunarviuose ir kt. Lizdo medžiaga įvairiausia: šiaudai, karnos, visokie plaušai, skarmalai, vidurys rūpestingai išklotas plunksnomis, vata, vilnomis ir kitokia minkšta medžiaga, taigi yra labai šiltas. Kartais karklažvirbliai kraunasi laisvąjį lizdą medžių šakose; Lietuvoje dažniausiai tam tikslui parenka senus kriaušių medžius. Toks lizdas yra maždaug apvalios formos, didokas, supintas iš įvairios medžiagos, ir nuo jo dažnai driekiasi ilgi šiaudeliai ar plaušai. Įėjimas esti iš šono. Yra žinių, kad Ispanijoje susidaro didelės kolonijos panašiai susuktų lizdų. A. Navasaičio duomenimis, poravimasis pastebėtas 1958.III.10, o lizdas su kiaušiniais rastas 1958.IV.13. Vėliausiai lizdas su jaunikliais rastas 1957.VIII.8. Lizdai panašiose vietose, kaip ir naminių žvirblių, be to,

aptikta laisvų lizdų tuose medžiuose: tuja — 4, eglė — 5, gudobelė — 1, gluosnis — 2, dygioji eglė — 3.

Kiaušinių matai: 86 kiaušinių — ilgis 17,9—19,1 *mm;* plotis 13,7—14,3 *mm.* Lizdų su trimis kiaušiniais rasta 2, su keturiais — 4, su penkiais — 16, su septyniais — 1. Kiaušiniai nevienodos spalvos, būtent, paskutinis arba du paskutiniai daug šviesesni, negu kiti. Jų pagrindinė spalva kartais balta, bet dažniau pilkšva, rusva, žalsva, melsva, išmarginta taškeliais ir dryželiais, susiraizgiusiais ir susiliejusiais taip, kad vietomis visai pridengia pagrindinę kevalo spalvą (jie labai panašūs į pievinio kalviuko kiaušinius). Apskritai imant, jie už naminio žvirblio kiaušinius mažesni, o jų kevalas daugiau blizga. Abu tėvai peri 16—17 dienų ir abu lesina vaikus. Pastarieji, būdami alkani ar sotūs, vis leidžia savotišką tylų čilpimą — tai būdinga daugeliui uoksuose perinčių paukščių, pvz.: geniams, žalvarniams. Aišku, kad toks paprotys sudarytų pavojų atviruose lizduose perintiems paukščiams.

Nelaisvėje karklažvirblis laikosi gerai ir, nepaisant to, kad yra jis labai paprastas paukštis, vis dėlto teikia daug malonumų šeimininkui savo linksmu būdu, gudrumu ir smalsumu.

Žemės ūkyje gali būti laikomas naudingu paukščiu.

Šeima. **VIEVERSIAI.** *Alaudidae*

Šiai šeimai priklauso apie du šimtus rūšių nedidelių paukščių, neryškiomis pilkšvomis spalvomis. Nors rūšių įvairumas yra gana didelis, vis dėlto visi vieversių šeimos paukščiai turi ryškių požymių, rodančių, kad priklauso šiai grupei. Vienas būdingų požymių yra kojos apavas: pastaibio šonai ir užpakalis yra apdengti ne ištisa ragine plokštele, bet keturkampiais skydeliais (16 pav.). Užpakalinio piršto nagas ilgas, tiesus. Sparnas smailus, sudarytas iš dešimties plasnojamųjų plunksnų, iš kurių antroji ir trečioji arba trečioji ir ketvirtoji ilgiausios, o pirmoji trumpa, kartais tiek sunykusi, tad panaši į siaurą lancetą, arba jos visai nėra. Snapas labai įvairių formų: laibas ir tiesus, laibas ir lenktas, kartais storas ir stiprus kaip kikilių.

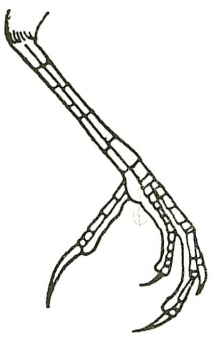

16 pav. Vieversio koja

Vieversiai gyvena ant žemės, mėgsta plačias lygumas, tik viena mūsų vieversių rūšis, ligutė, gyvena miškuose ir nutupia į medžius. Jie nešokinėja, kaip kiti šio būrio paukščiai, bet bėgioja greitais žingsniais. Jų maistas susideda iš vabzdžių, žalių daigų ir grūdų, bet jie nemoka jų aižyti kaip startos ir ryja juos ištisai. Patinai turi paprotį giedodami kilti beveik statmenai į orą, o paskui nejudindami sparnų nusileisti ant žemės.

Jie šeriasi tik vieną kartą per metus, bet keičia visas plunksnas, didžiąsias ir mažąsias. Iš keturių mūsų krašte pasitaikančių rūšių viena

pasilieka žiemoti. Lizdus krauna nerūpestingai, visuomet ant žemės. Kiaušiniai balsvame dugne tankiai pilkai ar rusvai išmarginti, gerai suderinti su aplinka.

Gyvena visuose pasaulio kraštuose, daugiausia Afrikoje, kur yra jų išplitimo centras.

Dirvinis vieversys. Vyturys. *Alauda arvensis* L.

XLVII pav.

Est. *põldlõoke.* Latv. *lauku cīrulis.* Lenk. *skowronek rolny.* Rus. *žavoronok.* Vok. *Feldlerche.*

Yra jų apie 28 porūšius. Šiaurės Europoje gyvena nominalus porūšis *A. a. arvensis* L.

Vargu kuris kitas paukštis ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyniniuose kraštuose yra taip plačiai žinomas ir taip visų mėgstamas, kaip vieversys. Daugiausia jį pažįsta žemdirbys, nes žemdirbio darbo dirva — tai vieversio gyvenamoji sritis. Vieversys yra vienas iš tų negausių paukščių, kuriems žmogaus veikla ne tik neapsunkina gyvenimo, bet, atvirkščiai, sukuria naujų galimybių plisti. Žmogus, iškirsdamas miškus, paverčia juos „kultūringa stepe", t. y. dirbamais laukais, o tai yra tinkamiausia vieta vieversiui gyventi.

Nors yra daug pilkų paukščių, ir vieversys taip pat yra pilkas, bet pažinti jį nesunku ir net nepritytusi miesto gyventojo akis išskirs jį iš kitų paukščių. Jis yra už žvirblį didesnis ir ilgesnis, jo visa viršutinė kūno dalis yra būdingos „vieversinės", t. y. pilko molio spalvos su neaiškiais tamsiais išilginiais dryžiais; apačia balta, bet pagurklis palšas, pritaškytas juosvų išilginių dėmių, o šonai pilkšvi su išilginiu dryžėtumu. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos tamsios, pilkai rusvos su šviesiais kraštais; kraštinė vairuojamoji plunksna balta su tamsiu vidiniu kraštu, o sekanti — tamsi su baltu išoriniu krašteliu. Antsnapis tamsiai durpinės spalvos, posnapio pamatas šviesus, tik galas tamsus; kojos šviesios, maždaug mėsinės spalvos su šviesiais nagais, kurių galai tamsesni, rainutės durpinės spalvos. Patinai nuo patelių spalvomis nesiskiria.

Jaunikliai beveik puošnesni už senius: viršutinės kūno dalies plunksnos yra juosvos su rudu kraštu ir balta dėme gale, tuo būdu susidaro gana gražus margumas. Šiaip spalvos kaip ir senių. Jaunikliai ir seniai šeriasi ištisai, t. y. keisdami ir mažąsias, ir didžiąsias plunksnas, birželio ir rugpiūčio mėnesiais.

Matai: kūno ilgis apie 193 *mm,* sparnų tarpugalis apie 363 *mm,* suglaustas sparnas 2 patinų 114—115 *mm,* 2 patelių 98—101 *mm,* svoris apie 39 *g.*

Tarp vieversių neretai pasitaiko nukrypimų spalvos atžvilgiu, pvz. albinosai, margi, šviesiai rusvi, šviesiai gelsvi, sidabriškai pilki, be to, pasitaiko milžinų ir nykštukų.

Vieversių tėvynė — Europa, šiaurėje aptinkami iki 71° (Norvegija) ir 61—62° (RTFSR), nuskrenda iki Murmano. Pietinėje Europoje, Italijos pietuose, Ispanijoje, Kryme gyvena skirtingos rasės; taip pat skirtingos rasės gyvena Sibire iki pat Ramiojo Vandenyno, Sachalino ir Kurilų.

Lietuvoje ir artimuose kraštuose yra vienas iš paprasčiausių paukščių. Tikrai nėra tokio lauko, kur jo neaptiktume; apsigyvena jis ir pievose, ypač sausose, net viduryje pelkių, kad tik būtų kiek sausesnis plotas, tad neretai galima jį pamatyti greta su pempėmis, perkūno oželiais ir kitais pelkių paukščiais. Tik miškuose jo nėra; bet jei pasitaiko ten, nors ir nedidelių ariamos žemės plotų, tikrai apsigyvena viena kita šių paukščių pora, kaip kad yra Gudų ir Rūdninkų giriose.

Mūsų vieversiai žiemoti išskrenda į šiltesnius kraštus, būtent į Prancūziją ir kitus Vidužemio jūros pakraščius Europoje ir Afrikoje. Bet dalis jų žiemoja šiltesnėse Vokietijos dalyse, pvz. Pareinio krašte, pavieniai egzemplioriai net Sambijoje. Iš daugelio mūsų apžieduotų vieversių, vienas, apžieduotas Joniškyje 1933.V.28 d., tų pačių metų lapkričio 5 d. rastas Prancūzijoje (Gironde), nuskridęs apie 2100 *km;* kitas nuo Tauragės, apžieduotas 1931.VI.5 d., rastas 1936 m. lapkričio 22 d. Prancūzijoje (Tarn), nuskridęs apie 2000 *km* kelio; trečiasis, apžieduotas Nidoje 1932 m. spalio 29 d., rastas Belgijoje (Lokeren) 1935 m. lapkričio 11 d., nuskridęs apie 1200 *km*; ketvirtas, apžieduotas taip pat Nidoje 1932 m. spalio 30 d., tų pačių metų gruodžio 4 d. rastas Prancūzijoje (Courthezon), nuskridęs apie 1730 *km* kelio; ir penktas, apžieduotas Nidoje 1932 m. spalio 29 d., buvo rastas prigėręs šulinyje Joniškyje 1935 m. spalio 25 d. apie 180 *km* į šiaurės rytus nuo žiedavimo vietos.

Jau rugsėjo mėnesio pabaigoje vieversiai ima būriuotis ir traukti pietvakarių link. Traukimas trunka visą spalio mėnesį, ir lapkričio mėnesį kartais nėra pasibaigęs. Nereti atsitikimai, kad pavieniai vieversiai paliktų Lietuvoje žiemai. Pats esu nušovęs vieną (Kauno apylinkėse) gruodžio mėnesį. T. Zubavičius aptiko vieną (Žuvinto ežero pakraščiuose) 1943 m. sausio 5 d.; kitą Žaltyčio ežero pakraštyje 1941 m. vasario 20 d. Žiemą jie daugiausia prisilaiko plačių kelių ir panašiai kaip kuoduotieji vieversiai renka maistą arklių išmatose.

Pavasarį vieversys pasirodo labai anksti, pirmiausia Suvalkijoje, nes ten ir pavasaris anksčiau prasideda. Žuvinto ežero pakraščiuose buvo stebimi vasario 24 d. (1943 m.), vasario 27 d. (1945 m.). Kaune pats stebėjau juos vasario 28 d. (1920 m.). Tačiau galima manyti, kad atskrenda jie anksčiau, bet, jei nėra saulėtų dienų, jie negieda, ir tuomet sunku nustatyti, kad jie yra. Iš čia pateikiamų duomenų matyti, kad vieversių galima aptikti Lietuvoje visais metų mėnesiais. Kartais pasitaiko, kad, stojus šiltoms dienoms, anksti pavasarį prasideda masinis vieversių traukimas, bet, grįžus šalčiams ir sniegui, paukščiai ima skristi priešinga kryptimi. T. Zubavičiaus pranešimu, toks įvykis buvo 1939 metais: „Kovo 5 d. dėl atšalusio oro paukščiai, tame tarpe ir dirviniai vieversiai, būriais ėmė grįžti į pietvakarius. Kovo 14 d. vieversiai vis tebetraukė į pietvakarius. Kovo 24 d. vieversiai nepaliaujamai grįžo

į pietvakarius. Nenuostabu, nes po nakties, pvz., 21 d. buvo 12° šalčio. Kovo 26 d. atšilo. Paukščiai trukčiagalviais pasileido į šiaurę".

Vieversys yra judrus ir vikrus paukštis, lygiai ant žemės, lygiai ore. Jis retai ilgesnį laiką tupi vienoje vietoje, daug bėgioja savo gražia savotiška eisena, ne šuoliais, kaip kad dauguma šio būrio paukščių, tik labai greitais žingsniais. Porelė pasirenka tam tikrą vietą visam veisimosi laikotarpiui, užvaldo visą supantį ją plotą, neįsileisdama kitų savo vienarūšių, o pasirodžius svetimam vieversiui patinui, tarp abiejų patinų kyla smarkios muštynės. Susijaudinęs patinukas šiaušia plunksnas viršugalvyje ir tuomet atrodo lyg būtų kuoduotas, puola savo priešą, ir abu kovos dalyviai dažniausiai pakyla statmenai į orą, besipešdami ir besivartydami. Bet tai trunka neilgai, ir abudu priešai savotišku polėkiu jau vėl giedodami kiekvienas sau skrenda į savo gyvenamąjį plotą.

Turėdamas stiprius tobulus sparnus, sugeba skristi labai įvairiais būdais. Vasarą, t. y. veisimosi laikotarpiu, mes dažniausiai galime stebėti patinukus, kai jie, pakilę nuo žemės, būdingu plasnojamuoju polėkiu ir vis giedodami pasiekia tokių aukštumų, jog atrodo lyg nežymus taškas. Kitą kartą, ypač važiuojant keliu, pasitaiko progų pamatyti kitos rūšies žemą, lėtą, drebančiais sparnų judesiais polėkį. Kitokio pobūdžio yra jų polėkis, kai jie rudenį, susirinkę dideliais pulkais, ilgomis, banguotomis linijomis skubiai perkerta orą, ir kitoks jis yra, kai atvykę iš pietų kraštų anksti pavasarį, vieversiai, pailsėdami trumpą laiką mūsų laukuose, skuba į šiaurės kraštus. Reikalui esant, vieversio polėkis esti labai greitas, pvz., kai jis plėšraus paukščio persekiojamas pavartoja visus savo sugebėjimus išsisukti iš jo nagų.

Balsai jų turi įvairių moduliacijų, ir visos malonios. Kai tik pavasarį pasirodo pirmieji jų būriai, ir ypač vėliau, kai įsikuria vasaroti jų porelės mūsų laukuose, tuoj pasigirsta savotiškas šaukiamas jų balsas, kažkas panašu į gerr ar gerrl, bet dar labiau visiems žinoma nuostabi patinuko giesmelė, pavasario reiškėja, artojo paguoda. Nors yra ir labiau pagarsėjusių giesmininkų, pvz.: lakštingala arba strazdas lipikas, vis vien vieversio giesmelė, gal būt, dėl to, kad ji labiausiai rišasi su atbundančia gamta, stipriausiai veikia žmogaus jausmus. Jau vasario mėnesio paskutinėmis dienomis, jei tik esti saulėtas oras, pasigirsta jų giesmelė, bet tamsiomis ūkanotomis dienomis jie tyli ir, atrodo, kad jų dar nėra. Jie gieda ant žemės, tupėdami ant akmens arba ant žemės grumsto, arba ant tvoros baslio, bet užvis dažniausiai pakibę aukštai ore. Joks kitas paukštis negieda su tokia ištverme, kaip vieversys, ir tenka stebėtis, kiek jis panaudoja jėgų, kad tuo pačiu laiku išsilaikytų ore ir giedotų nenutraukiamą ilgą giesmelę. Pagiedojęs tam tikrą laiką, jis sklandomuoju polėkiu ima leistis žemyn, paskui, suglaudęs sparnus, kaip akmuo puola ir tik prie pat žemės, vėl išplėtęs sparnus, švelniai nusileidžia netoli tupinčios patelės. Ir vėl netrukus kyla aukštyn, ir taip toliau visą saulėtą pavasario dieną. Iš ryto pradeda giedoti labai anksti. Dar viešpatauja tamsa, dar visi paukščiai tyli, tik retkarčiais artimoje pelkėje suklykia pempė arba subliauna perkūno oželis ir tik

rytų pusėje dangus prašvinta radastų spalvomis, ir mūsų paukščiukas, pakilęs į padebesius, užtraukia savo giesmelę. Ir taip gieda jis visą dieną iki vakaro, net jau saulei nusileidus. Tarp atskirų giesmininkų yra tam tikri individualiniai skirtumai; kai kurie į savo giesmę įpina iš kitų paukščių skolintų garsų.

Vasarą vieversiai minta smulkiais vabzdžiais, pvz., vabalais ir žiogais, bet tik jaunais, nes jie yra dar minkšti ir lengvai jiems prieinami. Pagavęs tokį žiogą, paukštis daužo jį į kietą daiktą, kad nubrauktų kietesnes kūno dalis, kaip kojas, ir tik tada jį praryja. Taip pat jis kulia sudėtinių sėklų galvutes. Rudenį ir žiemą svarbiausias jo maistas — visokiausi javų ir piktžolių grūdai, daugiausia miltingi, mažiau aliejingi. Visą maistą renka nuo žemės arba žemai prie pat žemės, bet niekuomet neužkopia ant pat augalo. Praryja daug akmenukų, ypač kvarco, nes tai reikia kietoms sėkloms suvirškinti. Maudosi daug, bet tik dulkėse kaip vištos, ir tuo reikalu dažniausiai išeina į vieškelius. Pavasarį su mielu noru ryja visokius žalumynus, labiausiai švelnius dobilų lapelius ir javų daigus.

Dėl vieversio tvirtai nustatyta, kad pavasarį patinai parskrenda atskirai nuo patelių ir į perėjimo vietas atvyksta daug anksčiau. Šį faktą pavyko nustatyti, ištyrus daugybę vieversių, užskrendančių ant Danijos ir Helgolando švyturių per pavasario traukimą. Pasirodė, kad iš pradžios beveik mėnesį traukia vien patinai ir tik po to ima rodytis patelės. Tad visi pirmieji atskridę vieversiai Lietuvoje yra vien patinai.

Neaišku, kada susidaro poros, bet, tur būt, labai anksti. Galima manyti, kad patinai, atskridę anksčiau už pateles, parenka vietą lizdui. Pats lizdas, tai menkas pastatas iš sausų šiaudelių, žolelių, šaknelių, lapų dalių ir kt., bet pats guolis apvalus ir lygus iš švelnesnės medžiagos, kartais padarytas su plaukų priemaiša. Lizdas daromas visuomet ant žemės, įdubime arba greta kupsto, bet kai kada visai lygioje vietoje, bet vis tiek sunkiai pastebimas, dažnai dirvonuose su skurdžiomis žolėmis, dobilų laukuose, apsėtų laukų pakraščiuose, rečiau pačiuose javuose. Lizdus su kiaušiniais rasdavau Lietuvoje jau apie balandžio 20 dieną. Peri du kartus, o gal ir tris. Deda dažniausiai 5 kiaušinius, rečiau 4 ar 3, dar rečiau 6. Jų vidutinis dydis 23,5×16,5 *mm;* jie yra pailgi, pilkšvai žalsvos spalvos, pritaškyti smulkių, gana vienodo dydžio tamsesnių dėmelių, susispietusių žiedu aplink bukąjį galą. Atrodo, kad vien tik patelė peri. Perėjimas trunka apie 14 dienų, gal ir mažiau, o jaunikliai devynių dienų amžiaus palieka lizdą. Būdinga, kad jaunikliai, būdami dar lizde, yra visi atsisukę galvomis į vieną lizdo pusę (taip, kaip kalviukai). Jie laikosi šios tvarkos net ir tada, kai juos išimi iš lizdo ir laikai ant delno. Iš lizdo išrėplioja dar nemokėdami bėgioti, o tik nevikriai pašokti. Seniai tuomet juos lesina, susiradę žolėse. Reikalaudamas maisto, jaunas vieversiukas atsistoja savotiška poza, stačias, tarytum žmogelis, plačiai prasižioja. Po trijų savaičių jaunikliai ima lesti savarankiškai, pradeda skraidyti, o tuoj po to patinukai mėgina giedoti.

Vieversys turi labai daug priešų. Jų daug tarp įvairių plėšriųjų paukščių; tai liudija sudraskytų smulkiųjų paukščių liekanos. Šiuo klausimu specialiai buvo ištirta daugiau kaip 10 000 tokių liekanų (Utendörfer), ir rasta 927 vieversių likučiai, kitaip sakant, vieversiai sudaro apie dešimtį nuošimčių plėšriųjų paukščių laimikio. Iš vanagų jiems labiausiai pavojingas paukštvanagis, ypač artimose miškui vietose, arba ten, kur tarp laukų įsimaišo krūmynai ar maži miškeliai, nes paukštvanagis turi paprotį pulti iš pasalų. Medžiojant po laukus, neretai galima matyti porelę paukštvanagių, sukančių ratą tam tikru atstumu nuo medžiotojo, kad pasinaudotų proga pulti žmogaus ar šuns pakeltus paukščiukus. Kaip tik šia proga paukštvanagiai dažnai ir esti nušaunami. Sakalai ne mažiau jų išgaudo, ypač skėtsakalis ir startsakalis. Šiems grobuonims nereikia pasalų, nes jie panaudoja savo greitų sparnų pranašumą, ir vargas tam vieversiui, kuris nepastebi taikančio į jį sakalo. Jei yra laiko, vieversys krinta žemyn, puola ant žemės, glaudžiasi prie ežios, akmens, kupsto, kur jis saugus, nes sakalas nestveria laimikio nuo žemės. Bet jei, pakilęs į orą, vieversys nebuvo akylas ir per arti prisileido sakalą, pulti žemyn jau per vėlu, nes tuo akimirksniu priešas pastvertų jį savo nagais. Tuomet jis, lygiai kaip karveliai ir kiti paukščiai, stengiasi pakilti kuo aukščiausiai ir laikytis vis aukščiau priešo, kuriam iš apačios pulti nepatogu. Tokiu atveju grobuonis savęs nevargina, bet pamatęs, kad medžioklė be vilties, padaręs vieną kitą ratą pasišalina ieškoti lengvesnio laimikio.

Vieversys plėšriojo paukščio taip bijo, jog šio pavojaus akivaizdoje jis užmiršta bet kurį kitą pavojų; pvz., pasislėpęs nuo vanago lauko duobutėje, vieversys prisileidžia žmogų tiek arti, kad gali būti užvožtas tinkleliu, kuriuo gaudomi drugiai. Seniau toks gaudymo būdas buvo plačiai praktikuojamas kai kuriuose kraštuose, panaudojant jaukų sakalą ar vanagą arba atitinkamai išdažytą aitvarą, vanago pavidalo.

Daug vieversių išgaudo lingės, nors jos yra blogi lakūnai ir vargu galėtų pasivyti ore greitąjį paukščiuką, bet jos, skrisdamos žemai, netikėtai užklumpa jį ant žemės. Ypačiai šėrimosi laiku, kai vieversiai blogai skraido ir labai nenoriai kyla, lingės jų nemaža pasigrobia.

Vieversiai skaičiaus atžvilgiu užima ketvirtą vietą tarp paukštvanagio sugaunamų paukščių. 864 paukštvanagių lizduose Utenderferis (1952) rado 3781 vieversių liekanų.

Tai dažnai ištinka jaunus, dar lizde tupinčius jauniklius, perinčias pateles arba kiaušinius. Savaime aišku, kad ir varnos, šie gudrūs ir kitus paukščius išstudijavę piktadariai, vieversiams padaro irgi daug žalos. Prie šių priešų prisideda dar ištisa keturkojų plėšikų gauja, kaip valkatos katės ir šunys, lapės, šeškai, šermuonėliai ir kiti.

Žmogus sąmoningai ir nesąmoningai, tiesioginiu ar netiesioginiu būdu daug kenkia vieversių padermei. Žemės ūkio darbai, kaip arimas, akėjimas, šienavimas, javų kirtimas, padaro jiems daug žalos. Tą patį galima pasakyti apie besiganančius galvijus, arklius, avis, kiaules, nes

jie sumindo lizdus su jaunikliais ar kiaušiniais. Ir reiktų tik stebėtis, kad šis paukščiukas, turėdamas tiek priešų, vis dėlto yra vienas iš gausingiausių. Bet čia nereikia užmiršti, kad žmogus žymiai išlygina daromus vieversiui nuostolius, plėsdamas žemės ūkį, sausindamas pelkes, iškirsdamas miškus ir kt. Šis paukščiukas gali būti pavyzdžiu, kaip kai kurios gyvūnų rūšys, gali būti smarkiai išnaudojamos, bet tik su sąlyga, kad jos būtų taip pat ir žmogaus remiamos. Šį dėsnį turėtų gerai įsisąmoninti tie medžiotojai, kurie nori tik medžioti, bet nieko nedaro medžiojamų gyvūnų padermei palaikyti.

Pas mus vieversys yra visų mylimas ir globojamas paukštis, ir vargiai kas jį medžioja, bet Vakarų Europos, ypač pietų kraštuose, iki nesenų laikų šie paukščiukai be atodairos buvo medžiojami masiškai ir turguose sudarydavo dažną prekę. Senesniuose veikaluose randame nusistebėjimą sukeliančius šių medžioklės būdų aprašymus. Vienas tų būdų yra toks: rudenį lauke statomi tinklai aštuoniomis eilėmis, kiekvienas tinklas apie pustrečio šimto metrų ilgio ir du su puse metro pločio. Šiuo įrengimu per keletą valandų galima pagauti vieną, dvi kapas vieversių. Be to, vieversiams gaudyti vartodavo klijus, išmokydavo specialiai šiam tikslui paukštvanagius ir smulkius sakalus. Šie būdai, bent vidurinėje Europoje, jau tapo istoriniais, nes ten pagal įstatymą kai kur vieversius medžioti draudžiama, bet lotynų kraštuose vieversių medžioklė ligi šiol dar gana plačiai įsigalėjusi. Dar ir dabar pietinės Italijos miestuose restoranai, tarp kitų skanėstų, patiekia gardžiai paruoštus smulkius paukštelius, vieversius, devynbalses, lakštingalas ir net kregždes... Paryžiaus turguose galima matyti didžiausias krūvas negyvų vieversių, o gatvėse pardavėjus išvežiojant jų kupinus vežimukus. Sekmadieniais Paryžiaus geležinkelio stotyse galima matyti grįžtančius namo medžiotojus. Miesto muitinės valdininkams patikrinus jų laimikį, dažniausiai randama, kad jis susideda vien iš vieversių ir kitų smulkių paukštelių. Tad ir vieversiai tuose kraštuose nėra tokie jaukūs, kaip pas mus, dažnai neprisileidžia šūvio atstumu, jau iš tolo traukiasi žmogui iš kelio.

Pagautas vieversys, be vargo apsipranta su savo būkle ir netrukus pasidaro jaukus. Seniau laikyti juos nelaisvėje buvo labai mėgstama kai kuriuose kraštuose. Narvas turi būti didelis, ne mažesnis kaip 60 *cm* ilgio, 30 *cm* pločio ir nuo 30 iki 45 *cm* aukščio; grindys turi būti slėsnos, ištraukiamos dėžutės pavidalo ir ten nuolat turi būti švaraus sauso smėlio, kad paukščiai galėtų jame maudytis. Luboms vartojama drobė, nes vieversys turi paprotį staiga skristi aukštyn ir, esant kietoms luboms, gali smarkiai susižaloti. Maitinami kviečiais, sora, truputį primaišoma aguonų, bet, be šio kieto maisto, reikia jiems kartais duoti piene išmirkytos baltos duonos, smulkiai supiaustytų salotų ar pipirinės *(Lepidium sativum)* lapų, truputį apvirintos jautienos. Jaunikliams iš pradžios reikia skruzdžių perų, miltkirmėlių ar kitų vabzdžių. Žinoma atsitikimų, kad vieversiai gyveno nelaisvėje iki 20 metų ir net perėjo.

Kuoduotasis vieversys. Sąšlavukė. *Galerida cristata* (L.)

XLVIII pav.

Baltar. *smiaciuch.* Est. *tuttlooke.* Latv. *cekulainais cīrulis.* Lenk. *śmieciuch, dzierlatka.* Rus. *žavoronok chochlatyj.* Vok. *Haubenlerche.*

Šis paukštis, užimdamas nepaprastai didelį geografinį plotą, sudaro labai daug geografinių formų (porūšių). Dabartiniu laiku yra aprašyta 41 porūšis. Lietuvos paukščiai priklauso nominaliam porūšiui *G. c. cristata* (L.).

Kuoduotasis vieversys labai panašus į dirvinį, ir todėl neretai šios dvi rūšys painiojamos, ypačiai žmonės, iš po žiemos pasiilgę pavasario ir pamatę šį paukštį, kai kada praneša sensacingą žinią, kad vyturėliai jau parskridę. Iš tikrųjų kuoduotasis vieversys žiemai iš mūsų krašto neišskrenda ir kiekvienu laiku gali būti lengvai aptiktas, žiemą netgi lengviau, negu vasarą, nes jis tuomet daugiau šliejasi prie žmogaus gyvenamųjų vietų.

Nors jis vos penkiais gramais už dirvinį vieversį sunkesnis, vis dėlto atrodo žymiai didesnis, gal būt, dėl gausių plunksnų, kaip paukščio, prisitaikiusio žiauresniam klimatui. Be to, jis yra daugiau „pelių spalvos" ir turi gražų aukštą kuoduką ant galvos. Jo viršutinė kūno dalis nėra tokia dryžėta, kaip dirvinio vieversio, bet beveik vienspalvė, pilkšvai palšos spalvos, apačia balsva su rusvu atspalviu, gerklė ir pagurklis tamsiai dėmėti; kūno šonai nežymiai išilgai dryžėti. Plasnojamosios plunksnos šviesiai durpinės spalvos, o jų vidiniai kraštai — šviesiai rudos; tai aiškiai matyti, paukščiui skrendant. Vairuojamosios plunksnos juosvos, tik dvi vidinės pilkos. Snapas iš viršaus tamsus, tik žiočių kampas šviesus, kojos negrynos mėsinės spalvos, rainutės durpinės.

Jaunikliai pirmuoju apdaru yra tokie pat taškuoti, kaip ir jauni dirviniai vieversiai: visa jų nugara išmarginta baltomis ir juodomis dėmelėmis. Šeriasi lygiai kaip ir dirvinis vieversys, ištisai, t. y. keisdamas mažąsias ir didžiąsias plunksnas.

Matai: kūno ilgis apie 190—205 *mm,* sparnų tarpugalis apie 350 *mm,* suglaustas sparnas patino 105—112 *mm,* patelės 96—100 *mm.* Svoris apie 45 *g.*

Atskiros rasės pasižymi skirtingu atspalviu, kuris prisitaikęs prie dirvos spalvos; šis atspalvis gali būti smėlio, molio, priemolio pobūdžio (vad. homochromatinė spalva). Dažnai pasitaiko nukrypimų nuo normalios spalvos, pvz., labai šviesių egzempliorių, baltų arba iš dalies baltų.

Kuoduotasis vieversys gyvena visoje Europoje nuo pat jos vakarų iki rytų, tik nėra jo Sardinijoje ir Korsikoje. Į Didžiąją Britaniją retai teužklysta [žinomi tik 9 egzemplioriai Bannerman, Lodge (1953) ir Witherby (1958)]. Šiaurėje siekia pietinę Švediją, o Tarybų Sąjungoje: Vitebską, Smolenską, Tulą, Saratovą, Uralo upę. Azijoje gyvena palearktinio regiono pietinėje dalyje, į rytus iki Korėjos, o pietuose iki Indo

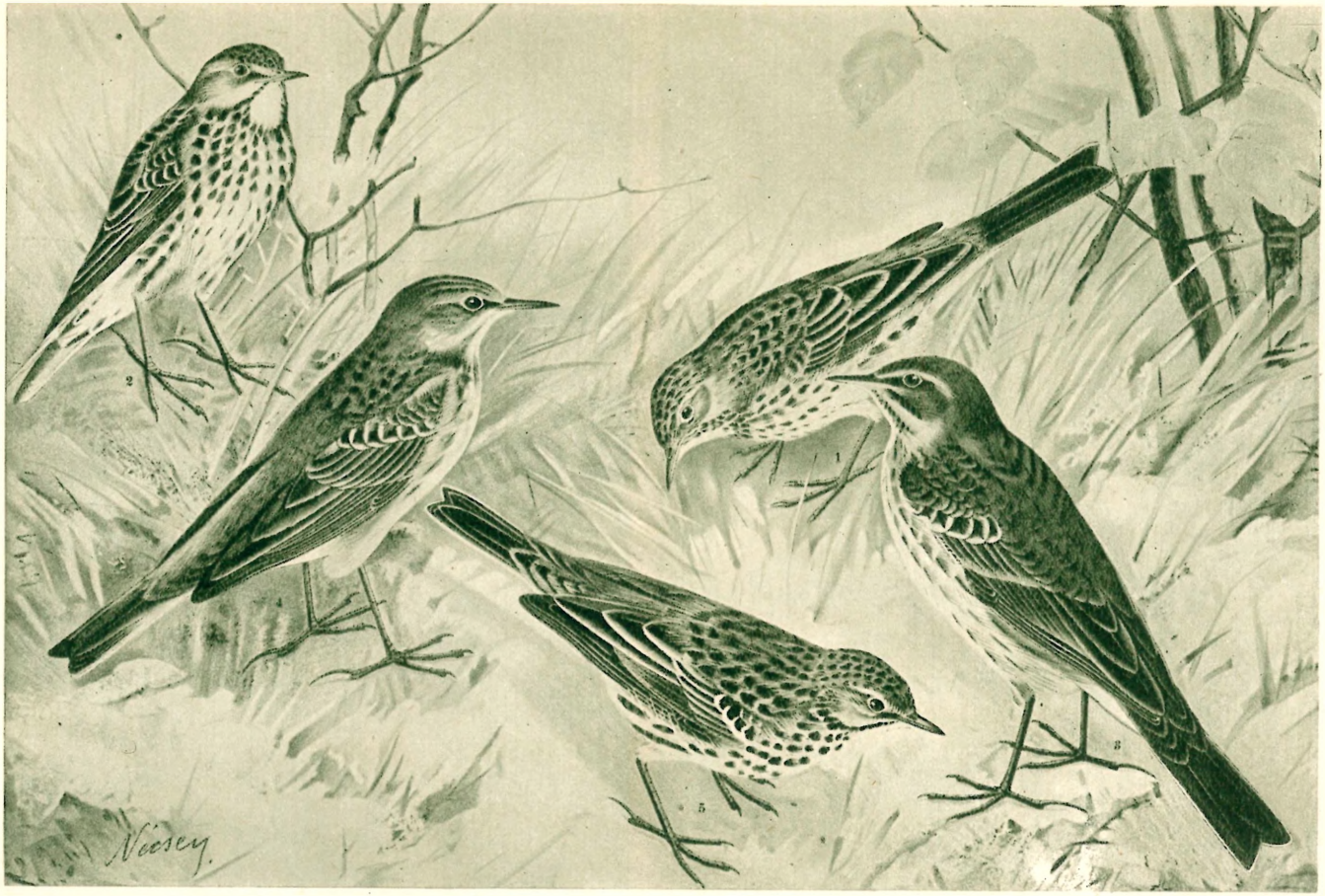

1 — PIEVINIS KALVIUKAS — ANTHUS PRATENSIS (L.); *2 ir 5 — RUDAGURKLIS KALVIUKAS — ANTHUS CERVINUS* (Pallas), *3 ir 4 — VANDENINIS KALVIUKAS — ANTHUS SPINOLETTA* (L.) Visi paukščiai žiemos rūbais LII.

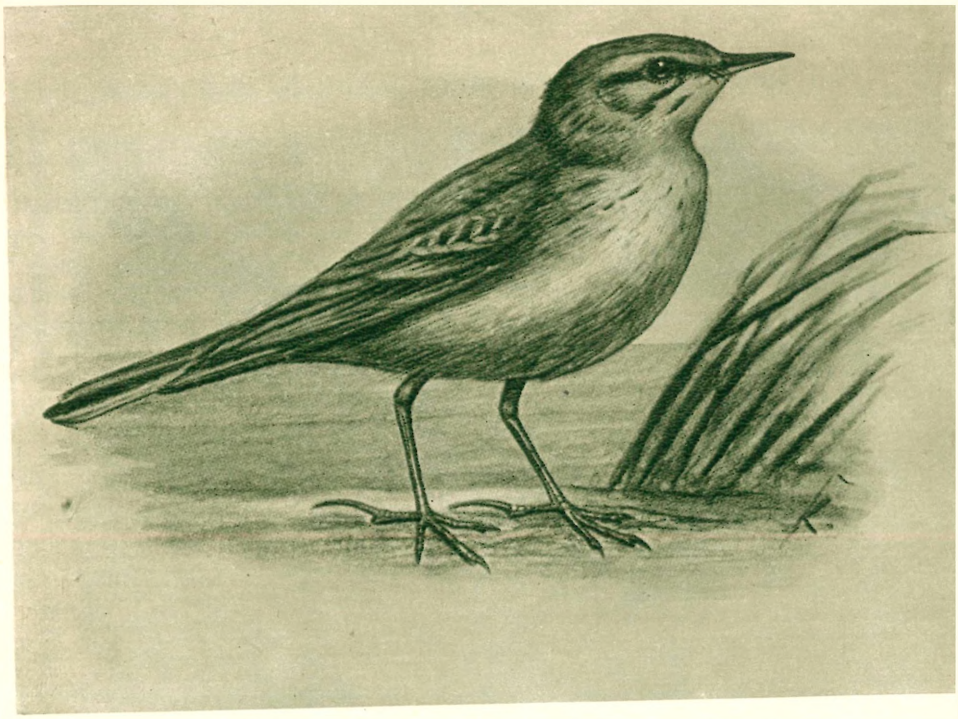

LIII. *DIRVONINIS KALVIUKAS — ANTHUS CAMPESTRIS* (L.)

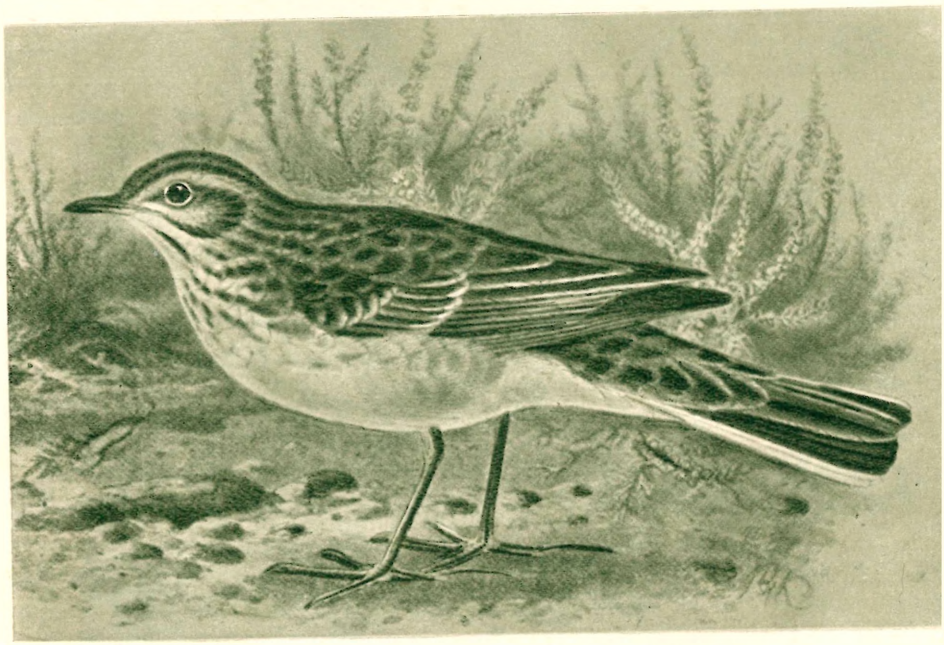

LIV. *RICHARDO KALVIUKAS — ANTHUS RICHARDI* Vieill.

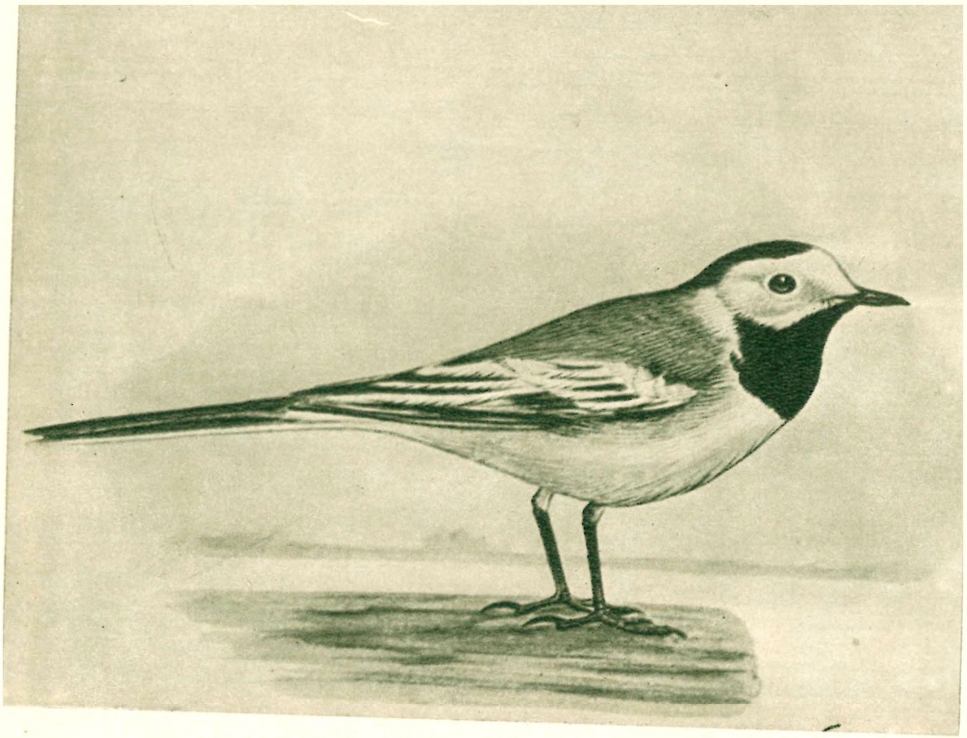

LV. *BALTOJI KIELĖ — MOTACILLA ALBA* L.

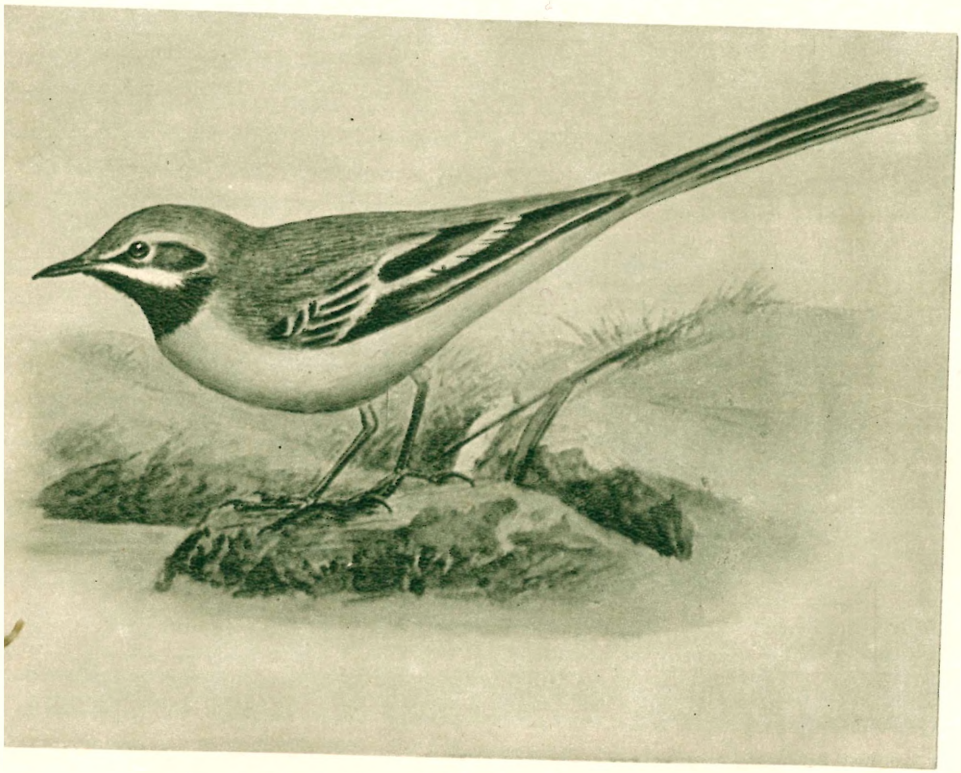

LVI. *KALNŲ KIELĖ — MOTACILLA CINEREA* Tunstall

LVII. *MIŠKINIS LIPUTIS — CERTHIA FAMILIARIS* L.

LVIII. *SODINIS LIPUTIS — CERTHIA BRACHYDACTYLA* (Brehm)

slėnio ir Beludžistano; toliau pietuose iki pietinės Arabijos, Š. Abisinijos, Senegambijos ir Siera Leone.

Pasak Stančinskio (1926), kuoduotasis vieversys RTFSR yra paukštis sėslys, todėl galima manyti, kad klimato sąlygos nubrėžia tam tikras ribas jo plitimui į šiaurę. Pasak šio autoriaus, ši riba sutampa su linija, kur sniego danga laikosi 140 dienų. Už šios linijos dėl sniego dangos ilgo laikymosi gyvenimo sąlygos yra jam nepalankios.

Kuoduotojo vieversio išplitimo židinys yra, be abejo, sausos pietų kraštų stepės, iš kur jis palaipsniui slinko į šiaurę. Tik naujesniais istoriniais laikais iš Europos pietų rytų kraštų atkeliavo jisai į vidurinę Europą; taip antai, jis yra minimas iš Vienos 1665 m. (Ray), iš žemutinės Austrijos 1756 m. (Kramer), iš Šveicarijos 1555 m. (Gesner), iš Paryžiaus 1680—1690 m. (v. Ternau), iš Kelno 1544 m. (Turner) ir pagaliau, pasak Salomonseno, Danijoje pasirodė 1850—1900 metais. Pasak Biocko, „Rytprūsiuose dar 1858 m. retas paukštis" (Tischler, 1914), bet jau 1949 m. paprastas. Kada kuoduotasis vieversys pasirodė Lietuvoje, neturime duomenų. Man asmeniškai nuo mažų dienų (apie 1892 m.) buvo jis paprastas paukštis, bent savo tėviškėje (Lebiodka) jį dažnai matydavau. Tyzenhauzas (apie 1840 m.) laikė Dauguvos upę jo šiaurine plitimo riba, tai rodo, kad jis daug anksčiau buvo paplitęs Lietuvoje, negu Danijoje.

Kam teko būti Europos pietryčių kraštuose, tam, be abejo, kuoduotojo vieversio sąvoka susijusi su visu tuo, ką turi būdingo šių kraštų gamta. Tai plačių stepių ir nederlingų lygių dykumų paukštis, kur kupranugaris, asilas, avis randa sau skurdųjį maistą, kur vasarą išdžiūsta visas vanduo ir dulkių debesiai užstoja horizontą. Toks yra šio paukščiuko geografinis židinys, iš kur prasidėjo jo plitimas į kitus kraštus. Aišku, kad kiekvienas paukštis plinta tais keliais, kurie yra daugiausia panašūs į jo gimtąjį vietovaizdį. Taip yra ir su šiuo paukščiu. Jis plinta išilgai plačių vieškelių, kur vos begali augti skurdi žolelė, kur viešpatauja dulkės ir smėlys. Tokį pat vaizdą sudaro geležinkeliai, tad vieni ir kiti yra tai nelyginant dykumos tęsinys, dykumos gysla, toks pat biotopas, kaip ir pati dykuma. Tie keliai priveda prie miestų, miestelių, geležinkelių stočių, kur taip pat randamos nors ir mažo masto dykumos. Tai miestų viešosios aikštės ir užmiesčio sąšlavynai, kariuomenės mankštos vietos, sporto stadionai, stočių atsargos keliai su javų sandėliais ir kita, o pastaraisiais laikais — aerodromai. Visa tai sudaro tinkamą šiam paukščiukui biotopą. Taigi kultūriniai žmogaus ryšiai, ypač susisiekimo keliai, patarnavo šiam paukščiui lygiai taip pat, kaip žemės ūkio kultūra patarnavo jo viengenčiui dirviniam vieversiui.

Lietuvoje kuoduotasis vieversys paplitęs visur, kur tik žmogus gyvena, bet labiausiai vidutinio dydžio miesčiukuose ir geležinkelio srityse, rečiau dideliuose miestuose, o gal dar rečiau kaimuose, nors kartais apsigyvena ir vienkiemiuose. Miesteliuose, tai paprasčiausias paukštis,

ir tikrai sunku įsivaizduoti turgaus aikštę, neprisiminus šio paukščiuko ir jo malonaus, skardaus šauksmo. Net turgaus minioje, tarp vežimų, arklių, galvijų aptinki jį, zujantį šen ir ten, renkantį pabertus javus ar besikapstantį arklių mėšle. Šiaip mėgsta jis prisilaikyti vietų, kur ruošiamasi pradėti kokią didelę statybą, kur laikinai sukrauta medžiaga, akmenys, plytos, rąstai, ten kai kada jaukiame užkampyje parenka jis sau vietą lizdui krauti. Jis yra sėslus paukštis tikra šio žodžio prasme ir jo veiklos ribos yra net labai siauros, bet retkarčiais pasitaiko progos aptikti jį keliaujant, kaip antai Neringoje. Vienu atveju Švedijoje žieduotas paukštis buvo surastas Prancūzijoje (Lot-et-Garonne departamente).

Rasti maistą šiam paukščiukui nesunku, nes dauguma grūdų, tiek javai, tiek visokios piktžolės, jam tinka. Nemėgsta tik rugių, o miežius lesa tik vargo spiriamas, avižų grūdus moka išaižyti, mušdamas juos į kietą daiktą. Atrodo, kad lesa jis šiaip visokias atmatas, randamas šiukšlynuose, mėšlo krūvose ir kt. Vasarą sulesa daug vabzdžių, ir jais lesina savo vaikus; ypačiai tinkamas maistas — jauni, dar minkšti žiogai. Kaip sausų dykumų gyventojas, neturi papročio maudytis vandenyje, o tik smėlyje. Jam daugiausia tinka išmintos, žmonių ir gyvulių išmaišytos dulkės, kaip kad būna turgų aikštėse bei vieškeliuose. Tur būt, dėl to, kad, lankydamiesi sąšlavynuose, mėšlynuose ir kitose nešvariose vietose, kuoduotieji vieversiai neretai serga visokiais sopuliais, šašais, navikais ant kojų ir snapo. Neretai snapas esti kreivas ar kitaip deformuotas. Tai bendras reiškinys tiems paukščiukams, kurie maitinasi įvairiomis atmatomis ir lankosi dėl jų nešvariose vietose. Nuo to dažnai kenčia ir kuosos.

Kadangi kuoduotuosius vieversius ištisus metus galima matyti poromis, atrodo, kad šios poros yra daugiametės. Balandžio antrojoje pusėje ima krauti lizdą kur nors arti sodybų, net tarp trobesių, šalikelėje, prie ežios, javų pakraštyje. Vieną kartą radau lizdą po dideliu akmeniu, atvežtu į kiemą trobesiui statyti. Rasti lizdą gana sunku. Kai kada lizdai daromi ant plokščių stogų, bet tuomet jaunikliai dažnai žūva dėl to, kad, pakrikę iš lizdo, nukrenta žemyn ir užsimuša. Mat, lygumos gyvūnas vien tik prie lygumos ir prisitaikęs, nepaiso aukščių skirtumo ir puola tiesiog į prarają. Atrodo, kad peri du kartus.

Kiaušiniai labai panašūs į dirvinio vieversio. Jų matai: 23,5× ×17,5 *mm*. Patelė peri viena ar bent didesnę laiko dalį, o patinas laikosi netoliese, bet patelės nelesina. Peri 13 dienų. Motina labai anksti nustoja šildyti savo vaikus, net jau 3—4 dienų paukščiukai, kuriems vos pradeda dygti spaigliai, ilgesnį laiką nėra šildomi. Po devynių dienų jie iššliaužia iš lizdo ir slapstosi kur netoli. Toks ankstyvas pakrikimas gali būti aiškinamas, kaip prisitaikymo reiškinys, naudingas atviroje vietoje perintiems paukščiukams, nes pakrikusiems paukščiams užtikrinamas didesnis saugumas, negu visai jų suglaustai lizde krūvelei. Iš pradžios jaunikliai nemoka bėgioti, bet tik nevikriai pašoka, o būdingos vieversiams eisenos pramoksta po trijų dienų. Iš to irgi spėjama,

kad vieversiai yra kilę iš šokinėjančių paukščių, o jų būdinga eisena žingsniais yra antrinis reiškinys, išsivystęs dėl gyvenimo dykumose.

Šešių savaičių jaunikliai jau šeriasi. Kaip ir kitų vieversių šėrimasis ištisinis, t. y. iškrinta mažosios ir didžiosios plunksnos. Pirmas pastangas maudytis smėlyje jauni paukščiukai daro, būdami 14 dienų, bet kadangi pats maudymasis jiems dar svetimas, jie kuičiasi ir purtosi bet kur, pvz., ant grindų ar kitoje grynoje vietoje. Po keturių savaičių jie pradeda tyliai giedoti.

Visi kuoduotojo vieversio balsai yra žmogaus ausiai malonūs, net ir paprasti jų šaukiamieji balsai. Vienas jų skamba tyliai, maždaug kvi-e, kvi-e, kitas gryno švilpiamojo tono maždaug: ti-ti-tiue... Patinukai dailiai gieda, jų giesmė yra tylesnė, bet, gal būt, įvairesnė, negu dirvinio vieversio. Gieda tupėdamas ant žemės, ant tvoros, ant žemės kupsto, bet dažniausiai ore. Tačiau, užuot kilęs statmenai į viršų ir pakibęs ore, kaip kad daro dirvinis vieversys, jis mėtosi ore čia viena, čia kita kryptimi, savotišku, tarytum peteliškės polėkiu, bet vis dėlto kartais pasiekia didelių aukštumų, kad vos gali jį matyti.

Dėl jaukaus būdo ir dailios giesmelės kuoduotasis vieversys mielai laikomas narve, tuo labiau, kad jis nėra lepus paukštis. Jam reikalingas toks pat narvas, kaip ir dirviniam vieversiui, bet galima jį laikyti taip pat ir laisvai kambaryje su pakirptomis sparnų plunksnomis, nes jis pasidaro daug jaukesnis, negu anas. Užauginti nelaisvėje jaunikliai mėgina giedoti, kai tik pramoksta patys lesti. Iš to galima atskirti patinukus nuo patelių. Jie lengvai pramoksta visokių svetimų garsų, pvz. kitų paukščių balsų, juos galima išmokyti švilpti ištisą dainelės gaidą.

Ligutė. Miškinis vieversys. *Lullula arborea* (L.)

XLIX pav.

Est. *nõmmelõoke.* Latv. *sila cīrulis.* Lenk. *skowronek borowy, lerka, firlej.* Rus. *lesnoj žavoronok.* Vok. *Heidelerche.*

Jų yra trys porūšiai. Visoje Europoje, išskyrus pietinius kraštus, gyvena porūšis *L. a. arborea* (L.).

Ligutė yra tikras vieversys ir labai panaši į kitus vieversius, tačiau, bent už dirvinį vieversį, daug mažesnė. Ji prilygsta karklažvirbliui ar net už jį truputį mažesnė. Jos priklausomybę vieversių šeimai iš karto nesunku nustatyti iš ilgo vieversinio nago užpakaliniame piršte.

Apskritai spalvos yra tos pačios ir panašiai suskirstytos, kaip dirvinio vieversio: kūno viršutinė dalis rusvai pilka išilgai tamsiau dryžėta; apačia palšai balsva, tik gerklė ir pagurklis išmarginti pailgomis juodomis dėmėmis; šiai rūšiai būdingas baltas ryškus antakis, užeinantis net ant pakaušio. Plasnojamosios plunksnos juosvos su baltais galais. Uodega trumpoka, trumpesnė, negu dirvinio vieversio. Jos kraštinė plunksna šviesiai pilka, sekančios keturios juosvos su balta dėme

galuose, dvi vidinės rusvai pilkos. Nusišėrę, t. y. rudens apdaru, paukščiai turi daugiau rudumo, nes visos nugaros plunksnos su žymiais rusvais krašteliais, taip pat antakiai ir apatinė kūno dalis yra rusvo atspalvio. Snapas juosvas, kojos mėsinės spalvos, rainutės durpinės.

Jaunikliai pirmuoju apdaru turi visiems vieversiams būdingą, sudarytą iš rudos, juodos ir baltos spalvos margumą.

Matai: kūno ilgis apie 150 *mm*, sparnų tarpugalis apie 300 *mm*, suglaustas sparnas patino 91—98 *mm*, patelės 91—94 *mm*, svoris apie 23 *g*. Patino ir patelės spalvos labai panašios, ir juos atskirti sunku. Šeriasi tokia pat tvarka, kaip kiti mūsų vieversiai. Visi Europos kraštai iki Anglijos, Švedijos (61°), Suomijos (62°) ir TSRS šiaurėje (60°) yra ligutės apgyventi. Pietuose ji siekia Ispaniją, Š. Afriką, o rytuose Užkaspijį ir rytinį Iraną, tik pietuose ji sudaro atskirą rasę.

Žiemai išskrenda į pietus iki Afrikos pakraščio, bet daug jų praleidžia žiemą jau centrinėje Europoje.

Lietuvoje nėra retas paukštis, bet vis dėlto ne visur lengvai jį aptiksi. Nematyti jo derlinguose Suvalkijos laukuose, nemačiau jo taip pat Klaipėdos krašte, ypač ten, kur lauko kultūra yra padariusi žymesnę pažangą. Kauno apylinkėse negalima pavadinti jo paprastu paukščiu, nebent tik traukimo metu, kai vienas kitas būrelis atsitiktinai nusileidžia pasilsėti, nes ligutė priešingai jos didesniam giminaičiui, dirviniam vieversiui, vengia kultūrinių žemių; derlingi javų laukai jai netinka. Jos visas gyvenimas yra susijęs su smėlėtomis sausomis dirvomis, pušynais ir viržynais. Panašių vietų yra pajūryje, pvz. Neringoje; panašias vietas sudaro visa pietinė Dzūkija, ypačiai Varėnos, Merkinės, Marcinkonių, Druskininkų apylinkės, bet, žinoma, panašių vietovaizdžių rasime ir kitur Lietuvoje. Ligutė nereta apie Pagėgius ir žemiau, Nemuno pakraštyje. Taip pat ji esanti nereta Ramintos girioje ir Vėliavos apylinkėse, bet apskritai vakaruose, kultūrinant lig šiol nedirbamus žemės plotus, ligutei atimamos gyvavimo sąlygos, ir ji darosi vis retesnė.

Niekur tiek ligučių neteko man matyti, kaip Gudų Girioje, apie Marcinkonių, Musteikos, Kabelių, Ašašnykų, Zubravo ir Berštų kaimus. Visas tas didžiulis plotas — tai smiltynai, vietomis raisteliai ar kalvos; viskas apaugę pušynais su gausiu kerpių patiesalu ir plačiais viržynais. Augalija čia negausi: vietomis kadagio krūmas ar berželis, vietomis gražūs smiltyniniai gvazdikai, snaudės, miltynės ir bruknės, o pavasarį žydi malonios, pūkuotos šilagėlės. Lakštingalos čia neužtiksi, bet leliai ir amaliniai strazdai labai mėgsta panašias vietas; tinka jos ir mūsų ligutei. Nuo kovo mėnesio ligutė jau čia, nes ji yra vienas iš ankstyviausių Lietuvos paukščių. Ji tuoj įsikuria savo gimtinėje ir nepalieka jos visą vasarą, o nuo pirmosios saulėtos dienos ji plačiai skelbia savo žavėtiną giesmelę liu-liu-liu... liuli-liuli-liuli... ir kai po vargingos žiemos vyžuotas dzūkų piemenukas pirmą kartą išgindavo į ganyklą galvijus, ligutė pasitikdavo jį giedodama. Savo judesiais ji daug kuo panaši į kitus vieversius, bet yra grakštesnė, vikresnė, o kartu ir mažesnė; tai tikras vieversys nykštukas. Ant žemės ji zuja, nelyginant peliūkštis,

kaskart sustodama ir pakeldama viršugalvio plunksnas. Kartais, ypač esant pavojui, ji pritupia ir, pasitikėdama savo apsaugojamąja spalva, susigūžusi tupi tarp čiobrelių ar smilgų. Ji pakyla, kai prieini visai arti.

Jos polėkis labai lengvas, panašus į kuoduotojo vieversio, tik vikresnis. Kai skrenda būrelis, kiekvienas paukštis daro nesuderintas su savo draugais banguotas linijas, todėl susidaro judesių maišatis, panašiai kaip skrendant dagiliams. Ligutė, kaip ir kiti vieversiai, labai mėgsta maudytis smėlyje, o tinkamų tam vietų daug, nes sausų pušynų kalvelės vis smiltingos, taigi, saulei kaitinant, ligutė purtosi ir barstosi smiltimis.

Su ligutės grakščia išvaizda ir švelniu būdu labai derinasi jos maloni giesmelė. Patinukas gieda, tupėdamas aukščiausios pušies viršūnėje; ypačiai mėgsta sausą atsikišusią šaką. Bet dažniau gieda jisai ore. Pakilęs į orą, jis iš pradžios tyliai pasiekia tam tikrą aukštį ir tuomet tik ima giedoti, vis dar kildamas. Tada iš pat aukštumos, beveik visai suglaustais sparnais, kaip akmenukas, puola žemėn, kad netrukus vėl pradėtų tą patį. Pažymėtinas dalykas, kad ligutė yra vienintelis vieversių šeimos paukštis, kuris gieda ir naktį. Nepalyginamą įspūdį tenka patirti pavėlavusiam keleiviui, keliaujant Dzūkijos pušynais trumpą pavasario naktį, kai rausvos saulėlydžio spalvos valandėlei nublėsta, kad užleistų vietą ryto aušrelei. Aprimo vėjas, įsiviešpatavo tyla, ir snaudžia kalvelės ir pušys, ir tamsūs kadagiai, ir žilos šilagėlės. Girdėti tik kaip šnibžda baltas smėlys po kojomis arba pro šalį praskrenda pilkoji nakties peteliškė. Ir tuomet pasigirsta nuostabi ligutės giesmelė, grynais, tarytum sidabro, tonais, ir giliai ji įstringa keleivio sąmonėn...

Ligutė maitinasi daugiau gyvūniniu maistu; vabzdžiai, tai esminė jos maisto dalis, grūdų ji imasi tik tuomet, kai vabzdžių pritrūksta. Tuo ji skiriasi nuo kitų vieversių. Vasaros metu ji sulesa daug smulkių vabalų, peteliškių, voragyvių, žiogų, ypač daug smulkių vikšrų. Rudenį lesa visokias sėklas — aguonų, įvairių rūgčių *(Polygonum)*, iš javų — kviečius, lesa ir pušų sėklas. Pavasarį su mielu noru lesa žalius daigelius.

Ištirtuose 3 ligučių skilviuose rasta: 3-jų žiogų liekanos (pilveliai, sparnai, galvos, kojos), straubliukų, skruzdžių (lervų, kiaušinių), boružių, šerytės *(Setaria* sp.*)* sėklų, paprastosios pušies sėklų, pavasarinio pelėžirnio *(Lathyrus versmus)* ir dar kažkokių sėklų (rūšis nenustatyta, nes buvo be luobelių), rūgties karčiarūgštės *(Polygonum hydropiper)*. Gana daug rasta apviršKintų lervų ir drugių liekanų *(Chrysaspidia* genties, *Chrysomela)*, lapgraužių genties ir kt. Gyvūninis maistas sudarė apie 60—70%. Visos ligutės buvo nušautos 1958—1959 m. V—VII mėn.

Porelės susidaro anksti, gal būt, jau pavasario kelionės metu. Nėra žinių, kiek laiko poros gyvena kartu. Nuo kitų vieversių ligutė skiriasi ir tuo, kad jos lizdas yra daug rūpestingiau padarytas. Jis sudėtas iš šiaudelių, šaknų, karnų, samanų, kerpių, o guolis gana gilus, apvalus, išklotas augaliniais pūkais ir plaukais. Paprastai jis esti gerai paslėptas, įspraustas į mažą duobutę po viržių ar šiaip žolių kupstais, po kadagių krūmu, po eglele ar pušimi. Atrodo, kad balandžio mėnesio pradžioje

jau deda kiaušinius. Lizdą rasti sunku ir dėl to, kad jo savininkai, lygiai kaip ir kiti vieversiai, neišduoda lizdo nerimavimu ar kitu elgesiu.

Kiaušinių paprastai esti 3—5, rečiau 2, išimtiniais atvejais 6. Yra pagrindo manyti, kad peri 2 kartus, o gal ir 3. Kiaušiniai 20,5×15,5 *mm* dydžio, jų spalva ir raštas tokie pat, kaip dirvinio vieversio, t. y. balsvas dugnas tankiai išmargintas tamsiai pilkomis, maždaug vienodo didumo smulkiomis dėmelėmis, kartais susispietusiomis žiedu aplink bukąjį galą. Po 13—15 dienų išsirita jaunikliai, o dar po tiek pat laiko jie palieka lizdą, dar nemokėdami skristi, bet sugeba puikiausiai slapstytis žolėse ir neišduoda savęs jokiu balsu. Kartu su tėvais ir su kita tų pačių tėvų vaikų vada jie sudaro būrelį, kuris vėliau traukia į dausas. Įdomu, kad patinukai pirmą savo gyvenimo vasarą ir rudenį jau neblogai gieda.

Jaukintų paukščių mėgėjai su pasigėrėjimu kalba apie ligutę, bet visi pripažįsta, kad ji yra lepesnė už kitas vieversių rūšis. Vien grūdais išmaitinti ją sunku; jai reikia ir gyvūninio maisto, kaip antai: skruzdžių perų, miltkirmėlių ir kt. Iš grūdų duodama jai aguonų, sugrūstų kanapių, soros, dryžučio *(Phalaris canariensis)*, taip pat reikia joms duoti žalumynų, pvz., smulkiai supiaustytų kopūstų lapų, ir daug rupaus smėlio, kad jos galėtų jame kuistis ir atrinkti stambesnius grūdelius, reikalingus maistui virškinti.

Raguotasis vieversys. *Eremophila alpestris* (L.)

L pav.

Est. *sarviklõoke.* Latv. *ausainais cīrulis.* Lenk. *górniczek.* Rus. *rogatyj žavoronok.* Vok. *Ohrenlerche.*

Ši rūšis skaidoma į daugybę, net apie 30, porūšių, kurių dauguma gyvena Amerikos šiaurėje. Europoje aptinkamas tik vienas porūšis *E. a. flava* (Gmelin).

Raguotasis vieversys išskirtas į atskirą gentį, nes jis turi daug savotiškų požymių, iš kurių ypač pažymėtina dvejetas ragučių, arba auselių, viršugalvio šonuose. Taip pat būdinga yra juoda užpakalinė kaktos dalis ir juodas skersinis dryželis, skersai pagurklio. Nuo kitų vieversių skiriasi dar ir tuo, kad neturi juodų dėmių ant krūtinės, bet, kaip ir kiti vieversiai, turi ilgą užpakalinio piršto nagą; jis yra tiesus ir ilgiu prilygsta užpakaliniam pirštui.

Senas patinukas yra labai gražus paukštis, ūgiu lygus dirviniam vieversiui, o gal už jį dar kresnesnis. Jo kaktos užpakalinė dalis ir didelė pailga dėmė, einanti nuo snapo pamato net akių užpakalin, yra juodos spalvos ir tos pačios spalvos juoda apikaklė, apimanti pagurklio priekį ir jo šonus. Juodos spalvos yra ir jau minėtos iš ilgų, laibų plunksnų sudarytos auselės. Kaktos priekinė dalis, sudaranti antsnapio pamatą, gerklė, skruostai, išskyrus skruostų juodas dėmes, yra šviesiai geltonos sieros spalvos. Likusi apatinė kūno dalis gelsvai balta, tik krūtinės

šonai rausvai pilki. Viršutinė kūno dalis rudai pilka su tamsesniais plunksnų viduriais. Uodegos plunksnos juosvos, kraštinė jų pora su plačiu, sekančios — su siauru baltu krašteliu. Snapas rago spalvos, jo gaias beveik juodas; kojos juodos, rainutės durpinės spalvos. Patelė nuo patino skiriasi mažiau ryškiomis spalvomis ir trumpesnėmis auselėmis.

Jaunikliai pirmuoju savo apdaru neturi juodos spalvos ant galvos, jų viršutinė kūno dalis tamsesnė, o plunksnų kraštai ruda spalva apvedžioti ir su palšos spalvos dėme viduryje, apačia šviesiai palša, tik pagurklis ir šonai tamsiai dėmėti.

Paukščio matai: kūno ilgis apie 195 *mm*, sparnų tarpugalis apie 341 *mm*, sparnas 4 paukščių iš Neringos 103—110 *mm*. Svoris apie 39 *g*.

Raguotasis vieversys gyvena visuose šiaurės ašigalį supančiuose kraštuose: Europoje, Azijoje ir Amerikoje kartu su Grenlandija. Europoje, be to, Balkanų kalnų pietuose; Afrikoje, Atlase, Rio Ore, Sacharoje iki vakarinės Arabijos; toliau vakarinės ir vidurinės Azijos kalnuose, beveik visoje Šiaurės Amerikoje iki Meksikos ir Kolumbijoje.

Mūsų rasė *(E. a. flava* Gm.) gyvena Tarybų Sąjungoje, Europos ir Azijos tundrose ir Ledynuotojo vandenyno salose. Sibiro pietuose siekia 56°. Europoje, apskritai, veisiasi tik už poliarinio rato. Skandinavijoje jis pasirodė tik 1830 metais, bet nūdien visoje šio pusiasalio šiaurėje labai paplitęs. Žiemai išskrenda iki vidurinės ir rytinės Europos, prisilaikydamas daugiausia jūros pakraščių, Anglijoje, Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje ir Šiaurės Prancūzijoje, bet žiemoja ir pietinėje TSRS. Iš artimų Lietuvai kraštų pasitaiko Lenkijoje, ypačiai Galicijoje. Latvijoje ir Estijoje — retas paukštis. Daugkart pastebėtas apie Kaliningradą. Neringoje jis pasirodo kasmet, būtent, nuo spalio mėnesio iki sausio ir vasario mėn., dažniausiai lapkričio ir gruodžio mėnesiais. Mūsų rinkiniuose turime tris egzempliorius, P. Pedišiaus sumedžiotus Neringoje: 1932 m. lapkričio 2 Pervalkoje, tų pačių metų spalio 17 Preiloje ir spalio 13 Nidoje. T. Zubavičiaus žodžiais, vieną kartą rudenį jų būrelis buvo pastebėtas arime, netoli Žuvinto ežero. R. Kazlausko apsčiai aptiktas apie Trakus 1953—1954 m. žiemą.

Lietuvoje pastebėti šį paukštį gana sunku, nes jis laikosi tyliai plačiuose arimuose. Kas kita jo gimtinėje, tuščioje plačioje tundroje, kaip kad teko man patirti Murmano pakraštyje. Lygiai kaip dirvinis vieversys, kielė ar kregždė yra neatskiriama Lietuvos vietovaizdžio dalis, lygiai tą patį galima pasakyti apie raguotąjį vieversį niūrioje šiaurės tundroje. Ten raguotasis vieversys, baltabruvis strazdas, mėlyngurklė kaip tik yra tie maloniausi žmogui paukščiukai, kurių giesmelę girdi ištisas 24 valandas. Jis gyvena čia iki pat jūros, ir neretai jo giesmelė girdima kartu su bangų ūžimu ir jūrų paukščių klyksmu. Man giliai įstrigo sąmonėn vienas pergyventas nuotykis: plaukiau garlaiviu iš Archangelsko į Norvegiją, kai visą naktį siautė baisi audra, mėtydama ir blaškydama mūsų apytuštį laivą, galutinai iškamavusi įgulą ir mus,

keleivius. Ir atsimenu, kokie buvome laimingi, kai laivas įplaukė į ramų fjordą, o mes, išlipę į krantą, pajutome po kojomis tvirtą uolėtą dirvą, išvydome saksifragų spalvotus kilimus ir toli nutįsusią samanotą tundrą... Ir dar bangų ūžesiui iš ausų neišnykus, staiga pasigirdo švelni ir skardi raguotojo vieversio giesmelė. Ir nuo to laiko mes nuolat juos girdėjome; jie giedodami pakildavo į orą, kaip mūsų ligutės, arba giedodavo tupėdami šen ir ten išmėtytų granitinių blokų viršūnėse.

Kaip ir kiti vieversiai, minta mišriu maistu, vasarą daugiausia vabzdžiais, traukimo metu smulkiais minkštakūniais bei vėžiagyviais ir visokiomis sėklomis, tarp kitko mielai lesa avižas.

Vėlyvą šiaurės kraštų pavasarį gegužės mėnesio pabaigoje ar birželio pradžioje pradeda krauti lizdus; iš esmės jie yra tokie pat, kaip ir kitų vieversių, sukrauti ant žemės, prie akmens ar žolių kupsto. Viduryje iškloti šiaurės elnio plaukais, karklų pūkais ir kita minkšta medžiaga. Kiaušinių matai: 22,7×16,4 *mm*, o iš spalvos ir rašto labai panašūs į ligutės kiaušinius.

Yra tai vienas iš visliausių paukščių, nes vos spėja jaunikliai išsšliaužti iš lizdo, seniai jau yra padarę čia pat naują lizdą ir tuoj patelė deda kiaušinius. Tuomet vieni vaikai yra išvedami birželio mėnesį, o šio mėnesio pabaigoje patelė peri naują dėtį (Bannerman, Lodge, 1953). Tačiau ne visos patelės peri du kartus.

Šeima. **KIELĖS.** *Motacillidae*

Šiai šeimai priklauso kalviukai ir kielės siaura šio žodžio prasme. Jie turi daug bendra su vieversiais; pvz., daugiausia prisitaikę gyventi ant žemės, ir dėl to jų eisena yra ne šokamojo, bet bėgamojo pobūdžio, o jų užpakalinis pirštas dažnai būna žymiai pailgėjęs. Vidinės plasnojamosios plunksnos dažnai esti labai ilgos ir gali siekti visų ilgiausių sparno plunksnų viršūnes; tuo būdu pusiau suglaustas sparnas daro įspūdį dvigubo sparno (17 pav.). Plasnojamųjų plunksnų devynios, nes pirmoji neišsivysto. Uodega dažniausiai gana ilga, bent ilgesnė, negu sparnas. Snapas plonas, ylos pavidalo.

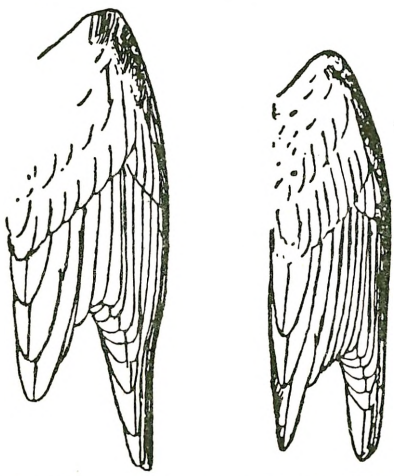

17 pav. Vieversio sparnas. Kalviuko sparnas

Kielių šeimos paukščiai iš dalies gyvena pievose ir laukuose, iš dalies retuose miškuose, upių pakraščiuose, iš dalies kalnuose šiaurinių upelių krantuose. Minta vabzdžiais ar švelnesniais grūdais. Jų lizdai randami tiesiog žemės įdubimuose, tarp akmenų, rąstų

krūvose, šiaudiniuose stoguose ir net pačiuose trobesiuose. Jų kiaušiniai kartais yra vienspalviai, kartais šviesiame dugne išmarginti tamsiomis dėmėmis.

Ši šeima susideda iš 110 formų, priklauso daugiausia Europai, Azijai ir Afrikai ir tik keletas rūšių gyvena Australijoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Viena rūšis *(Anthus antarcticus)* yra vienintelis paukštis giesmininkas, gyvenantis Antarktikoje.

Pievinis kalviukas. *Anthus pratensis* (L.)

LII pav.

Est. *sookiur.* Latv. *plavu čipste.* Lenk. *świergotek łakowy.* Rus. *koniok lugovoj.* Vok. *Wiesenpieper.*

Senų paukščių pavasario apdaro visas viršus yra pilkai žalsvos spalvos išilginiais juosvais dryžiais; antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos nedryžėtos; plasnojamosios ir dengiamosios plunksnos balsvai apvedžiotos; dėl to susidaro dvi balsvos juostelės skersai sparno; kūno apačia balsva su švelniu rusvu atspalviu, bet pilvas ir uodegos apatinės dengiamosios plunksnos baltos. Kaklas, pagurklis ir krūtinė išmarginti pailgomis juodomis dėmėmis, taip pat ir pilvo šonai; plasnojamosios plunksnos juosvos su siaurais žalsvos spalvos krašteliais, o pačios kraštinės kraštas yra baltas. Patino vestuvinio apdaro pagurklis rusvo atspalvio, bet jis netrukus išnyksta. Šiaip patino ir patelės skirtumą pastebėti sunku.

Rudeninio apdaro visas viršus yra daugiau žalsvo atspalvio ir juodas raštas ryškesnis, sparnų plunksnos tamsesnės, beveik juodos su platesniais šviesiais krašteliais; apačia šviesiai gelsva; dėmelės ant kaklo ir krūtinės platesnės.

Jaunikliai nuo senių ypač skiriasi aiškiais rusvais sparnų dengiamųjų plunksnų krašteliais ir apskritai jų viršus yra pilkesnis, o apačia balta. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp liepos ir spalio mėnesio, keisdami savo mažąsias plunksnas, o didžiąsias keičia tarp sausio ir kovo mėnesio. Seniai ištisai šeriasi tarp rugpiūčio ir spalio mėnesio.

Matai: kūno ilgis apie 160 *mm,* sparnų tarpugalis apie 250 *mm,* suglaustas sparnas patino 80—83 *mm,* patelės 74—77 *mm,* svoris apie 19 *g.*

Gyvena nuo Islandijos ir Nordkapo iki Pirėnų, šiaurinės Italijos, Serbijos, Balkanų pusiasalio, šiaurinės Afrikos, Mažosios Azijos; Tarybų Sąjungoje aptinkamas nuo Kolos pusiasalio iki Krymo ir Kaukazo, toliau Kazachstano šiaurės vakaruose į pietus iki Karatau papėdės, Altajuje ir Tarbagatajuje iki Krasnojarsko srities šiaurėje. Žiemai pasitraukia į kraštus, prie Vidužemio jūros. Greta vieversio ir kikilio, gausiausias paukštis keleivis traukimo metu, pvz., Neringoje, Helgolande. Nedaug jų palieka žiemoti vidurinėje Europoje ir net Kuršmarių pakraščiuose.

Lietuvoje viena iš paprasčiausių ir gausiausių paukščių rūšių. Jo įgimtas vietovaizdis — tai drėgnos lygumos, pievos, sausos ir drėgnos pelkės, kartais net tarp miškų. Apskritai mėgsta jis artimą vandens kaimynystę, bet vengia tikro miško, nebent apsigyvena retame ir žemame miške, pvz., samanotuose raistuose, kur auga kerotos pušelės ir berželiai; pavasarį ir vasarą jie laikosi kaip tikri pelkių paukščiai, ir tik antrąją vasaros pusę, prasidėjus traukimui, jie plačiai pakrinka po lygumas, žinoma, ir visuose dirbamuose laukuose. Medžiojant vasarą tetervinus ar pelkių paukščius, užtinkama jų kiekviename žingsnyje, tarytum jie lydėtų medžiotoją ar jo šunį; iki įkyrumo nuolat girdimas jų cypiamas balsas: cit-cit-cit... ir nuolat matyti juos tupint krūmų viršūnėse ar kylant iš tankių žolių. Patinukas pavasarį gieda gana malonią skardžią giesmelę. Dažniausiai tatai vyksta ore: paukščiukas, pakilęs nuo žemės įžambia linija, ypatingai plasnodamas sparnais, atsiduria tam tikrame aukštyje, o paskui beveik nejudindamas sparnų, linguodamas iš vieno šono į kitą ir vis giedodamas, vėl nutupia ant žemės ir jau ten baigia savo giesmelę. Rečiau jis gieda, tupėdamas ant šakos. Apskritai imant, yra stropus giesmininkas ir jo giesmelė girdima nuo ankstyvo ryto iki vakaro.

Maistas jų susideda beveik iš vabzdžių, smulkių vabalų, tiesiasparnių, dvisparnių ir jų vikšrų, blakių, plėviasparnių ir drugių vikšrų. Retkarčiais lesa grūdus.

Lietuvoje šie kalviukai pavasarį pasirodo gana anksti, net jau kovo mėn. trečioje dekadoje, ir netrukus pradeda perėti. Jų lizdai gerai paslėpti žolėse, kartais kupstuose, šiaip būtų sunkiai randami, jei ne šių paukščių gausumas. Kiaušinius nesunku pažinti, nes jie labai tamsūs, o jų margumas labai tankus, ir dėmės viena su kita susilieja, ypač bukajame kiaušinio gale. Rečiau kiaušiniai esti šviesūs su aiškiais tamsiais taškeliais. Jų matai: 20×14,5 *mm*, o skaičius 4—6. Paprastai peri du kartus ir atrodo, kad yra tai vien patelės uždavinys. Perėjimas trunka 13 dienų. Jaunikliai, dar nesugebėdami skristi, pakrinka iš lizdo. Į kalviuko lizdą gegutė dažnai padeda savo kiaušinį. Iš mūsų paukščių keleivių ši rūšis išskrenda labai vėlai rudenį, neretai galima jų aptikti net iki lapkričio mėnesio, kai visi kiti paukščiai jau išskridę.

Rudagurklis kalviukas. *Anthus cervinus* (Pallas)

LII pav.

Est. *punakael-kiur.* Latv. *sarkanrīkles čipste.* Lenk. *świergotek rdzawogardlisty.* Rus. *krasnozobyj koniok.* Vok. *Rotkehlpieper.*

Patinas su vestuviniu apdaru toks pat, kaip pievinis kalviukas, tik skiriasi tuo, kad jo gerklė, galvos šonai ir pagurklis yra gelsvai rudos spalvos (cinamono spalva). Tačiau šios spalvos ryškumas nevienodas, nes yra egzempliorių, kur ši spalva vos žymi, kituose ji labai aiški ir iš toli matoma. Su poilsio apdaru patinas atrodo kaip pievinis kal-

viukas, bet visa viršutinė kūno dalis turi ryškesnį raštą, ypač antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos. Patelė kaip patinas, tik pavasarį ruda gerklės spalva vos žymi, o pagurklyje jos visai nėra. Poilsio apdaru ji šios spalvos visai neturi.

Jaunikliai irgi kaip patelė, bet jų visa apačia geltonesnė. Rudagurklis kalviukas artima pieviniam kalviukui rūšis ir yra į jį labai panašus, todėl senesni autoriai abejodavo, ar skirti jį į atskirą rūšį. Kai kas manydavo, kad tai esą labai seni pievinio kalviuko egzemplioriai, tačiau pasirodė, kad skirtingas jo balsas, skirtingi kiaušiniai ir kt.

Gyvena tolimoje Europos ir Azijos šiaurėje nuo Norvegijos iki Kamčiatkos ir Aleutų salų, pradedant šiaurine miško riba iki Š. Ledinuotojo vandenyno. Skandinavijoje jo pietinė riba sutampa su 68°, vietomis su 67°. Žiemoti nukeliauja iki Egipto, Afrikos rytų, Indijos, Birmos, Siamo, Indokinijos ir pietinės Kinijos, kartais iki Filipinų. Vidurinėje Europoje retkarčiais pasitaiko traukimo metu, dažniau rudenį, negu pavasarį. Pavieniai egzemplioriai nušauti apie Kaliningradą ir Varšuvos apylinkėse. Iš pralekiančiųjų paukščių retas Estijoje. Vakarų Kurše stebėtas ir nušautas 1904, 1905 m. Labai vėlyvas keliautojas, prisilaiko labiausiai šlapių pievų. Ar šis paukštis buvo kada aptiktas Lietuvoje, neturiu duomenų, tačiau nėra abejonės, kad tai gali būti.

Miškinis kalviukas. *Anthus trivialis* (L.)

LI pav.

Est. *metskiur.* Latv. *koku čipste.* Lenk. *świergotek drzewny.* Rus. *koniok lesnoj.* Vok. *Baumpieper.*

Sudaro 3 geografines rases (porūšius). Lietuvoje, didesnėje Europos dalyje ir Azijos pietvakariuose gyvena nominali rasė: *A. t. trivialis* (L.).

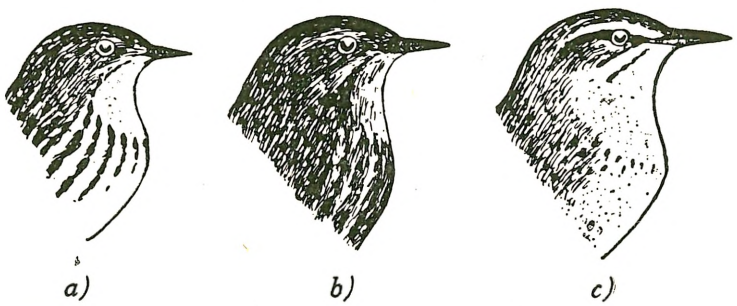

18 pav. Kalviukai: *a* — pievinis; *b* — vandeninis; *c* — dirvoninis

Spalvomis ir raštu labai panašus į pievinį kalviuką, bet šiek tiek pilkesnis ir neturi tokio gelsvo atspalvio. Jis truputį didesnis ir stipresniu snapu. Skiriasi nuo jo užpakalinio piršto nago forma ir ilgiu, be to, ilgio santykiais tarp pirmųjų didžiųjų plasnojamųjų plunksnų, būtent, šioje rūšyje penktoji (pradedant skaityti nuo pirmosios sunykusios) plasnojamoji plunksna yra žymiai trumpesnė už antrąją, trečiąją

ir ketvirtąją, o pievinio kalviuko jos esti beveik lygios. Patinas ir patelė mažai skiriasi. Jauniklių spalvos mažiau ryškios; be to, jų apačia geltonesnė. Suglausto sparno ilgis 83—89 *mm*.

Jaunikliai keičia savo mažąsias plunksnas rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais, o vėliau, t. y. jau dausose, keičia ir didžiąsias plunksnas tarp sausio ir kovo mėnesio. Seniai, išperėję vaikus, šeriasi ištisai tarp rugpiūčio ir rugsėjo mėnesio. Ši kalviukų rūšis gyvena Europoje nuo 65° RTFSR ir 69° Norvegijoje iki Pirėnų, aukštutinės Italijos ir vidurinės Graikijos, taip pat Mažosios Azijos šiaurinėje dalyje, Kaukaze ir Irano šiaurėje. Vidurinėje Azijoje ir toliau rytuose iki Irkutsko ir Jakutsko gyvena skirtingos geografinės rasės.

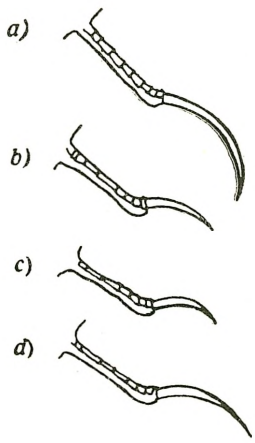

19 pav. Užpakalinis pirštas: *a* — vandeninio; *b* — dirvoninio; *c* — miškinio; *d* — pievinio kalviuko

Europos paukščiai praleidžia žiemą jau Vidužemio pakraščiuose, bet daugiausia Afrikoje įpiečiau nuo Saharos, kartais net iki pietinės Rodezijos. Azijos kalviukai žiemai pasitraukia į Indiją.

Lietuvoje tai paprastas paukštis, vis dėlto ne tiek gausus, kaip pievinis kalviukas. Savo paproćiais ir elgsena į aną rūšį panašus — daug vaikščioja ant žemės, vaikščiodamas ir tupėdamas (kaip ir kielės) nuolat kilnoja uodegą. Taip pat kaip ir anoji rūšis nepaliaujamai cypia: cit, cit, cit... Tačiau mėgsta sausesnes vietas, nevengia ir miškų, kad tik tarp jų būtų neapaugusių kalvelių ir pievų, taigi neretai pasirenka tokį biotopą (vietovaizdį), kaip ir ligutė, ir neretai tokiose vietose greta su ja aptinkamas. Patino giesmelė yra panaši kaip ir pievinio kalviuko, bet dar malonesnė, skardesnė ir susideda iš grynų tonų, tarp kitko ji panaši į kanarėlės giesmelę. Giedodamas pakyla aukštai į orą, o paskui su išplėstais sparnais, be judesių, kaip parašiutas lėtai nusileidžia į vietą, iš kurios buvo pakilęs, dažniausiai į medžio viršūnę, sausą šaką ar kt. Neretai porelė apsigyvena ir peri soduose, ypač jei arti yra miškas. Obelynėje kasmet sode peri viena porelė.

Minta visokiais vabzdžiais, rinkdamas juos nuo žemės.

Lizdas gerai paslepiamas miške, pievoje, kartais tarp javų, žolių ar paparčių kupste, po krūmu ir kitur. Jis esti duobutėje, rūpestingai susuktas, su gražiu vidiniu patiesalu, dažnai iš gyvulių plaukų. Vieną kartą lizdas buvo rastas pravėžoje retai važiuojamo miško kelyje. Jo vidurys buvo rūpestingai išklotas šernų šeriais. Kiaušiniai didesni, negu pievinio kalviuko: vidutiniškai 20,4×15,4 *mm*, jų skaičius svyruoja nuo 4 iki 6, tačiau dažniausiai esti 5 kiaušiniai. Jų spalva nepaprastai įvairi ir šiuo atžvilgiu prilygsta vien gegutės kiaušiniams. Jų pagrindinė spalva esti rausva, rausvai ruda (plytos spalva), šviesiai pilka, žalsvai pilka, pilka, balta, o, be to, įvairių atspalvių. Margumas gali būti dvejopo pobūdžio, vienu atveju jis yra iš smulkiausių taškelių ir vingelių, vie-

nodai išbarstytų visame kiaušinio paviršiuje, kitu — sudėtas iš skirtingo dydžio dėmių ir taškų. Pati šio margumo spalva ir jų suskirstymas gali būti taip pat skirtingi. Kai kada kiaušiniai yra labai panašūs į startų kiaušinius, nes, be taškų, turi būdingas šiems paukščiams gysleles; kai kada jie primena kielės, net ir kikilio kiaušinius. Tačiau paminėtina, kad vienos patelės kiaušiniai mažai kuo skiriasi, taigi yra vieno tipo. Vien tik patelė peri, labai patvariai tupėdama lizde ir kildama iš jo beveik užmynus ją. Peri 12—13 dienų ir tiek pat laiko jaunikliai užtrunka lizde. Pakrikę iš lizdo, jie dar ilgai, panašiai kaip jauni vieversiai, negali skristi. Dažnai miškinio kalviuko lizdan padeda savo kiaušinį gegutė.

Apie šių paukščių perėjimą turime šias žinias: V.31 rastas lizdas su 5 kiaušiniais; VI.4 lizde dar tebebuvo kiaušiniai; VI.8 jau aptikti 4 paaugę jaunikliai (apie 3 d. amžiaus); VI.15 lizde plunksnėti jaunikliai ir 1 kiaušinis. Kitas lizdas rastas V.21 ir 22 d. su 6 kiaušiniais.

Vandeninis kalviukas. *Anthus spinoletta* (L.)

LII pav.

Est. *randkiur.* Latv. *ziemelu čipste.* Lenk. *siwerniak.* Rus. *koniok beregovoj.* Vok. *Strandpieper.*

Jų yra devyni porūšiai. Aptinkami Lietuvoje paukščiai priklauso porūšiui *A. spinoletta littoralis* Brehm.

Šios rūšies paukščiai kiek didesni už pievinį kalviuką, o patinas net didesnis už miškinį. Jo kūno ilgis yra apie 170 *mm,* suglausto sparno ilgis 2 patinų 87—90 *mm,* 1 patelės 82 *mm.* Viršugalvis ir sprandas pilkos peleninės spalvos, ryškus antakis gelsvos spalvos ir tos pačios spalvos žiedas aplink akį. Likusi viršutinė kūno dalis tamsiai pilka vos žymiu išilginiu margumu. Apačia paukščių su vestuviniu apdaru balsva, tik kūno šonuose yra šioks toks išilginis tamsus margumas. Tačiau poilsio apdaru (tokie yra visi šios rūšies kalviukai, pasirodą Lietuvoje rudenį) paukščio visa krūtinė išmarginta didokomis, bet neaiškiomis tamsiomis dėmėmis. Plasnojamosios plunksnos juosvos su šviesiais kraštais. Vairuojamosios plunksnos juosvos, tik kraštinė turi pleišto pavidalo baltą dėmę gale, o sekanti tokia pat, tik daug mažesnė. Jaunikliai panašūs į senius su poilsio apdaru.

Šio paukščio tėvynė — uolėti Skandinavijos kraštai, toliau Murmanas ir Baltosios jūros salos. Būdamas Murmane 1914—1917 metais, aptikdavau jų dažnai apie Gavrilovą, Voronjos upės žiotyse ir Petsamo apylinkėse; žiemoja pajūryje Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. Gieda panašiai kaip pievinis kalviukas.

Minimas vienas egzempliorius, nušautas netoli Rasytės. Latvijoje nepastebėtas. Estijoje matytas apie Taliną 1910 m. kovo 26 d. Zoologijos muziejus Kaune turi net 5 egzempliorius, nušautus Lietuvoje: 1 — patelė, Ventės Ragas, 1930.IX.30; 2 — lytis (?), Ventės Ragas, 1936.IX.24;

3 — patinas, Pervalka, 1932.XII; 4 — patinas, Ventės Ragas, 1930.IX.22; 5 — patelė, Ventės Ragas, 1930.IX.28. Neabejotina, kad tai buvo paukščiai, laikinai sustoję čia pakeliui į savo žiemos buveines.

Dirvoninis kalviukas. *Anthus campestris* (L.)

LIII pav.

Est. *nõmmekiur.* Latv. *stepju čipste.* Lenk. *świergotek rudawy.* Rus. *koniok polevoj.* Vok. *Brachpieper.*

Jų yra trys porūšiai. Nominalus porūšis *A. c. campestris* (L.) gyvena Europoje, Afrikos šiaurėje ir Mažojoje Azijoje. Kiti porūšiai aptinkami Sibire, Mongolijoje, Mandžiūrijoje.

Iš visų kalviukų, dirvoninis kalviukas labiausiai išsiskiria pirmiausia savo laiba kūno forma, didesniu snapu ir stipresnėmis kojomis, o ūgiu prilygsta miškiniam kalviukui. Laibumu jis daugiau primena kieles, negu kalviukus. Išsiskiria iš savo genties tarpo ir savotiškomis spalvomis; antai: jo nugara, sprandas, viršugalvis yra šviesios palšos spalvos, kurią galima veikiausiai palyginti su priesmėlio spalva, t. y. ta dirva, kurioje jis dažniausiai gyvena. Apačia šviesiai ruda, pagurklyje rudas atspalvis ryškesnis, išmargintas nelabai gausiomis smulkiomis juodomis dėmelėmis. Kraštinė vairuojamoji plunksna balta su tamsia vidine vėtykle; sekanti — balta su juodu stiebu ir tamsia vidine vėtykle. Antsnapis tamsiai durpinis, o posnapis — šviesiai durpinis su tamsesne viršūne. Kojos šviesiai durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės matomo skirtumo nėra.

Jaunikliai nuo senių skiriasi tamsiai durpine viršutinės kūno dalies spalva su rusvais plunksnų kraštais, pagurklis ryškiau dėmėtas, šonai pailgais tamsiais dryžiais. Suaugusių paukščių matai: ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 270 *mm*, patino suglaustas sparnas 88—96 *mm*, patelės 81—89 *mm*. Svoris apie 20—27 *g*. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp rugpiūčio ir lapkričio; seniai nusišeria visiškai rugpiūčio—rugsėjo mėnesį ir iš dalies kovo—gegužės mėnesį.

Europoje gyvena iki Danijos ir pietinės Švedijos, RTFSR į šiaurę iki Tulos, Voronežo ir Saratovo. Nėra jo Prancūzijos šiaurėje, o Anglijoje peri tik išimtiniais atvejais. Į pietus plinta iki Vidužemio; toliau randamas Maroke, Alžyre, Tunise, Tripolyje ir Mažojoje Azijoje. Irane ir Vidurinėje Azijoje skirtingos rasės. Žiemai išskrenda į Afriką iki Abisinijos ir Somalio, taip pat į Arabiją. Lietuvoje nors nėra jis retas, tačiau pasitaiko ne visur. Aplamai nėra jo derlingose dirvose, bet skurdžiuose smėlio ar priesmėlio laukuose galima jų aptikti. Dažniausiai aptikdavau Lydos apylinkėse, kur į šiaurę nuo Vosyliškių miestelio tįso dideli nederlingi plotai, gana akmenuoti, vietomis dirbami, bet kartais keletą metų dirvonuojantys. Vietomis apaugę kadagiais ir pušimis. Panašiose vietose matydavau jų apie Vievį, Merkinę, Daugus. Apskritai kartu su ligute yra būdingas paukštis tokiam vietovaizdžiui. Bet lekiančio smėlio vietose, pvz. Lietuvos pajūryje, neteko jo matyti.

Dirvoninį kalviuką retai kas pažįsta, nes jo gyvenimas yra labai paslaptingas. Tai paslankus, baikštus, gerai sugebąs išvengti žmogaus paukštis. Jo spalvos, puikiai suderintos su aplinka, daro jį mažai matomą. Jis bėgioja nepaprastu greičiu, dažniausiai tiesia linija, kaskart sustodamas už žemės grumsto, akmens ar kito dirvos iškilimo, kad pasidairytų vieną akimirksnį ir vėl pasileistų bėgti. Tais savo judesiais jis labai primena vieversį, net ir pelę. Pastebėti jį ant žemės nelengva, todėl ir nušauti sunku. Savo lizdavietėje mėgsta jis kartais nutūpti krūmo viršūnėje arba ant akmens, bet vis dėlto dažniausiai jį galima aptikti ant žemės. Lengviausia jį rasti, įsidėmėjus jo balsą; tai lygiais protarpiais leidžiamas šauksmas cirli... cirli... Jo giesmė monotoniška, tyli ir susidaro beveik iš kartojamų vis tų pačių tonų. Polėkis labai vikrus, lengvas, banguotas.

Maistas jų, tai smulkūs vabzdžiai ir jų vikšrai; visą maistą renka tik nuo žemės. Tarp vabzdžių likučių nušautų paukščių skilviuose randama taip pat ir smulkių moliuskų kriauklių. Maudosi vandenyje, o ne smėlyje kaip vieversiai.

Apie veisimąsi turime palyginti mažai duomenų. Vieta lizdui parenkama sausoje nederlingoje lygumoje, dirvone arba javuose, bet tik jei šie yra reti ir menki. Pats lizdas esti duobutėje taip, kad jo kraštas lygiuojasi su žeme, gyvulio išmintame įdubime, senoje vėžėje ir t. t. Jo medžiaga tai žolelės, šaknelės, samanos, o vidus iškłotas švelnesnėmis žolėmis ir gyvulių plaukais. Lizdą rasti sunku, nes ieškoti tenka plačiuose plotuose, o lizdo savininkai lieka ramūs, žmogui artinantis. Perinti patelė, esant pavojui, nežymiai palieka lizdą ir susigūžusi tyliai nubėga į šalį. Kiekviena porelė reikalauja gana didelio ploto, bent didesnio, negu vieversys, ir gina jį nuo kitų porų. Neturiu duomenų, kada jie pradeda Lietuvoje perėti, yra žinoma, kad tatai prasideda gana vėlai, gal gegužės mėnesio pabaigoje. Kiaušinių esti 4—5, jų matai: 21,1×15,7 *mm*, peri 13—14 dienų. Jų spalva gana įvairi; paviršius blizga, pagrindinė spalva balsva, žalsva, gelsva, rausva su žymiais tamsiais, bet gana retais taškais; didelė pagrindinės spalvos dalis palieka netaškuota.

Richardo kalviukas. *Anthus richardi* Vieill.

LIV pav.

Jų yra keturi, mažai besiskiriantys porūšiai. Į Europą užklysta nominalus porūšis *A. richardi richardi* Vieill.

Didesnis už kitas kalviukų rūšis (apytikriai dirvinio vieversio ūgio, aukštas). Suglaustas sparnas patino 92—97 *mm*, patelės 85—92 *mm*, užpakalinio nago ilgis 15—22,5 *mm*. Svoris (14 paukščių) 23,6—38 *g*.

Viršutinė kūno dalis pilkšvai rusva su beveik juodais plunksnų centrais. Sparnų dengiamųjų plunksnų galai ir kraštai molio spalvos. Vi-

durinė vairuojamųjų plunksnų pora tamsios nago spalvos su šviesesniais kraštais, sekančios trys poros juodos, toliau baltos su tamsiais pleištais vidinėse vėtyklėse. Apatinė kūno dalis balta su rusvu atspalviu ant krūtinės bei šonų ir nežymiomis tamsiomis dėmėmis pagurklyje.

Paplitęs Sibiro pietinėje dalyje. Žiemoja Indijoje, Ceilone, Indokinijoje, Pietų Kinijoje. Traukimo metu dažnai užklysta į Europos vakarus, ypač į D. Britaniją ir Helgolandą. Aptiktas 1935 m. Neringoje, Rasytėje; 1960 m., pasak prof. Portenko, Rasytėje IX.24 d. jaunas patinas pateko į tinklus kartu su pieviniais kalviukais.

Baltoji, arba žiloji, kielė. Ledspira. *Motacilla alba* (L.)

LV pav.

Baltar. *plistoŭka.* Est. *linavästrik.* Latv. *baltā cielava.* Lenk. *pliszka biała.* Rus. *triasoguzka bielaja.* Vok. *Bachstelze.*

Priskaitoma vienuolika porūšių. Lietuvos kielės priklauso nominaliam porūšiui *M. a alba* L.

Kielės iš vienos pusės daug bendra turi su kalviukais, o iš kitos pusės — su vieversiais. Visos šios trys grupės yra prisitaikiusios gyventi ant žemės — jos ne šokinėja, o vien tik bėginėja greitais žingsniais; rečiau jos nutupia medžiuose.

Nuo kalviukų kielės skiriasi daug ilgesne uodega, kurią jos nuolat kilnoja. Be to, jos neturi kalviukams būdingo margumo viršutinėje ir apatinėje kūno dalyje.

Baltoji kielė Lietuvoje yra paprasčiausias ir plačiai žinomas šios genties atstovas. Ji priklauso tiems paukščiams, kurių gyvenimas susijęs su kaimo gyventojo ūkiu, darbais ir rūpesčiais, ir šiuo atžvilgiu ji vaidina tokį vaidmenį, kaip kregždė, varnėnas, žvirblis. Nors jos spalvos paprastos, bet vis tiek ji yra gražus paukštis, ypač pavasario apdaru. Tuomet jos viršugalvis, sprandas, gerklė ir pagurklis grynos juodos spalvos; kakta, skruostai, kaklo šonai ir visa apačia balta su pilkšvais šonais, nugara pilkos pelenų spalvos. Plasnojamosios plunksnos beveik juodos, išskyrus pačias vidines, ilgesnes, kurių kraštai yra balsvi. Vairuojamosios plunksnos juodos, vien kraštinės baltos su juodu krašteliu vidinėse vėtyklėse. Kojos ir snapas juodi. Patelė tokia pat, kaip patinas, tik jos juodoji spalva ne tiek ryški, o baltosios kūno dalys turi šiek tiek pilkumo.

Jaunikliai be kontrastinių spalvų. Jų visa viršutinė kūno dalis rusvai pilka, pagurklio dėmė rusvai juosva, apačia nešvariai balsva. Jaunikliai šeriasi liepos—rugsėjo mėnesiais, keisdami vien smulkias plunksnas; vestuvinius rūbus paukščiai įgyja sausio—kovo mėnesiais, o vestuvinius į poilsio maino rugpiūčio—spalio mėnesiais. Pirmuoju poilsio apdaru jauni patinukai skiriasi nuo senių šiek tiek rusvu atspalviu didžiųjų plasnojamųjų plunksnų ir gelsvu atspalviu kaktoje ir ausies srityje.

KARKLAŽVIRBLIS

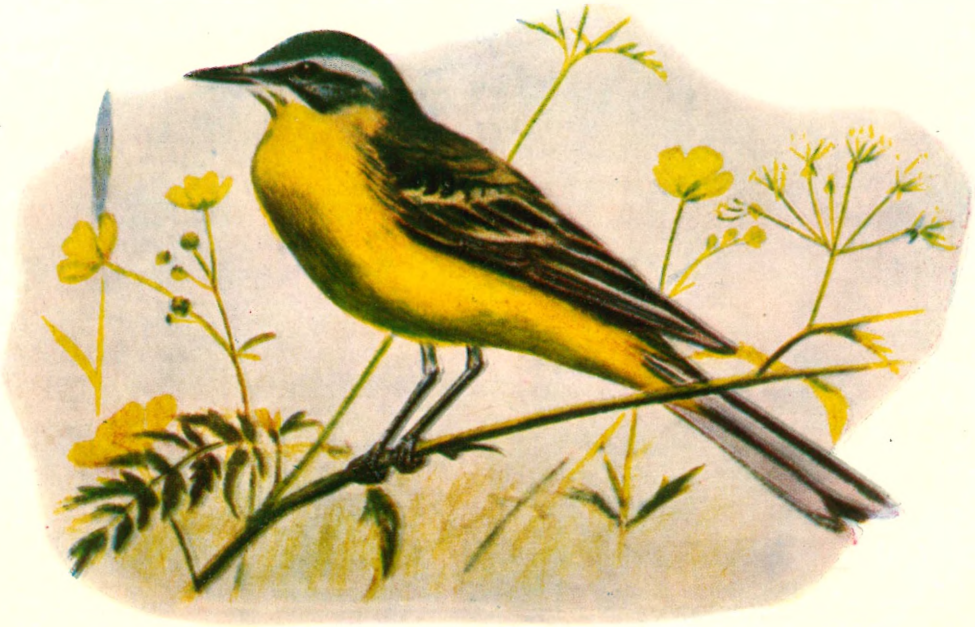

GELTONOJI KIELĖ

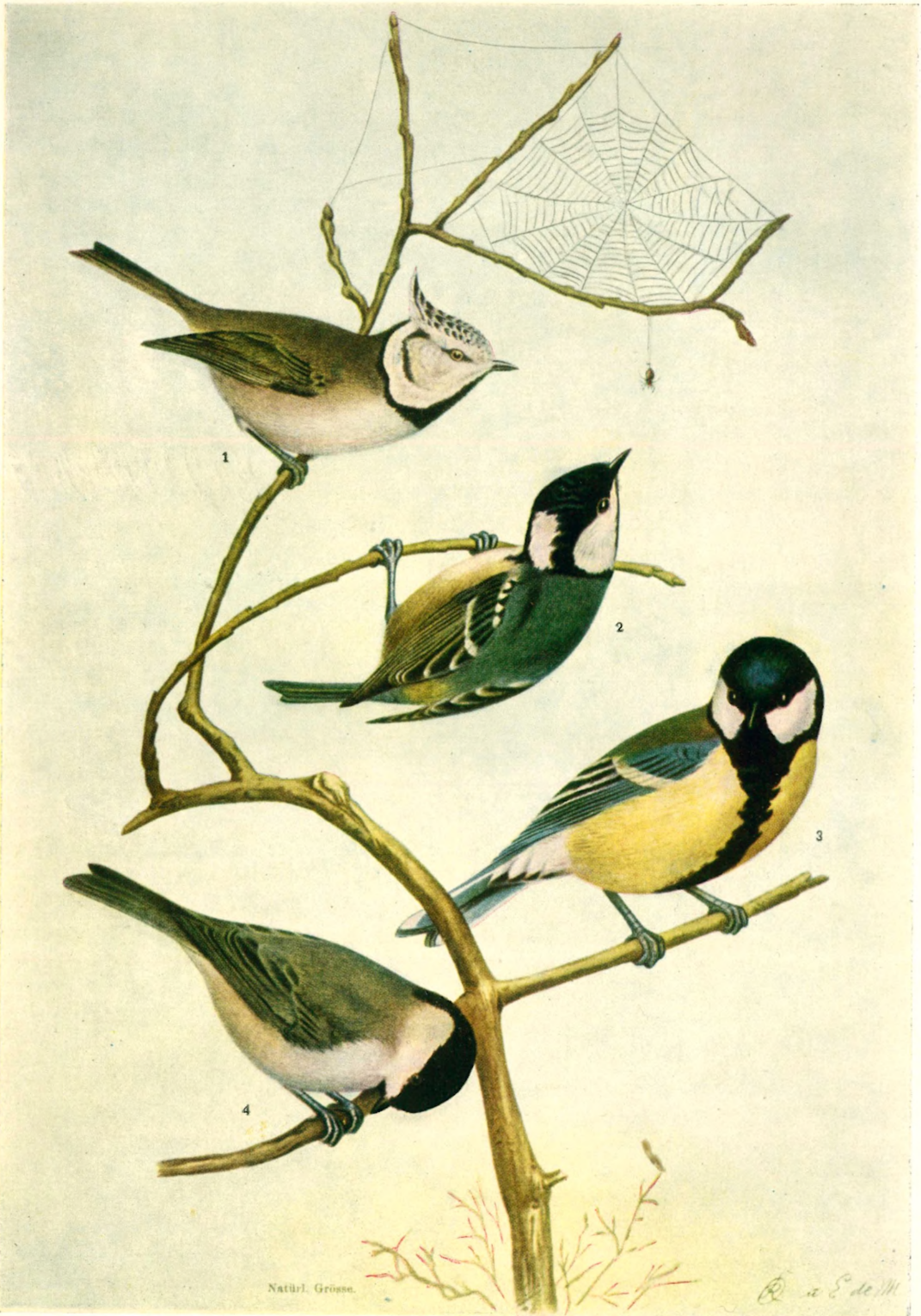

KUODUOTOJI ZYLĖ, JUODOJI ZYLĖ, DIDŽIOJI ZYLĖ,
PAPRASTOJI PILKOJI ZYLĖ

Matai: ilgis apie 195 *mm*, sparnų tarpugalis apie 285 *mm*, sparnas 4 patinų 87—90 *mm*, 1 patelės 82 *mm*; svoris apie 23 *g*.

Baltoji kielė paplitusi visoje Europoje, nuo Vidužemio pakraščių iki Skandinavijos, taip pat Maroke; Azijoje nuo Ledinuotojo vandenyno iki pietinės Kinijos (Kvantung), Tonkino ir Himalajų.

Pietinėse paplitimo srityse yra paukštis sėslys, o iš šiaurės kraštų pasitraukia į pietinę Europą ir Afriką iki Senegalo ir Afrikos rytų, pietinės Arabijos, Palestinos ir Mezopotamijos. Apie Lietuvoje žieduotas kieles turime šiuos duomenis: viena apie Vadoklius 1933.VI.15 d. žieduota kielė buvo rasta Bulgarijoje, apie Varną tų pačių metų IX.29 d., nuskridusi 1400 *km* pietryčių kryptimi; kita, žieduota apie Vabalninką 1931.VII.30 d., rasta Sudane 1936.III.19 d., nuskridusi apie 5000 *km* pietų kryptimi.

Lietuvoje tai paprasčiausias paukštis; jai tinka įvairus vietovaizdis; labiausiai mėgsta ji žmogaus apgyventas vietas, ir šiuo atžvilgiu panaši į blezdingą. Ji mielu noru apsigyvena ūkiuose, ypač ten, kur yra daug arklių, galvijų, kur yra tvartų su daugybe mėšlo. Gal būt, netvarkingi ūkiai jai daugiau patinka, nes netvarka, nešvarumai pritraukia daug musių ir kitų vabzdžių, kuriais šis paukščiukas minta, o kiauri stogai, plyšiai ir šiaip visokie užunarviai užtikrina gerą vietą lizdams krauti. Ji mėgsta artimą kaimynystę visokių žmogaus pastatų: tiltų, užtvankų, daržinių, klojimų, paviečių, sandėlių, kaimo pirčių, mėgsta krūvas visokios sukrautos medžiagos, rąstų, malkų, plytų, akmenų. Mėgsta griūvančius pastatus, pvz., nuo karo nukentėjusius namus, mūrus ir kt. Taip antai, per karą nukentėjusiame Vilniuje, kur dar buvo užsilikę apgriuvusių mūrų, kielių labai padaugėjo; jos virto tikrais miesto paukščiais. Bet jos gana toli nuskrenda nuo savo gyvenamosios vietos, tam, kad aplankytų ganyklas, ariamas dirvas, vieškelius ir kt. Jos mėgsta vandens kaimynystę, nors nėra būtina gyvenimo sąlyga; tad jų pasitaiko ir ten, kur didesnių vandenų visai nėra. Bet mūsų didesnių upių pakraščiuose kielė yra vienas iš būdingiausių paukščių.

Kielė labai vikrus, paslankus ir grakštus paukštis. Lietuvoje visi ją myli; ypač sodiečiui būna daug džiaugsmo, kai pavasarį kartu su gandru pasirodo pirmosios kielės, dažnai ant ledo, upių bei ežerų pakraščiuose. Taigi, teisingai žemaičiai pavadino kielę *ledspira*, nes, jai parskridus, tirpsta paskutinis ledas. Atskridusios pavasarį kielės, neseniai pasipuošusios nauju vestuviniu apdaru, yra labai gražios ir žiūrėti į jas tikrai malonu. Lietuvoje pavasarį dažnai dar grįžta šaltos dienos su šalčiu ir sniegu, bet kielė to nepaiso, greit bėgioja savo juodomis kojytėmis, kilnoja uodegą, tarytum nori pasakyti, kad vis vien žiemos jau nebus. Ji yra nuolat kuo nors užimta: ieško ant žemės maisto, gainioja pralekiančias muses, kartais net gaudo peteliškes. Kiemuose neretai įžengia pro atdaras tvartų ar arklidžių duris arba įskrenda į palėpes ir gaudo ten prie langų spiečiais susirinkusias muses, uodus ir kitus vabzdžius. Šių vabzdžių priviliota, ji neretai įlekia į džiovyklas, vasarnamius ir į panašias patalpas. Maisto ieškodama, ji įbrenda

į vandenį pasirinkti vandeninių vikšrų, smulkių moliuskų ir kt. Taip pat ji kartu su varnėnais ir kovais lydi artoją, apvalydama dirvą nuo išartų vikšrų, lėliukių, vabalų. Ji labai pasitiki žmogumi, ypač artoju, prisileisdama jį per porą žingsnių. Taip pat ji nebijo arklių, galvijų ir be baimės bėginėja tarp jų kojų.

Jos polėkis labai lengvas, vikrus ir tiek savotiškas, kad skrendančią kielę labai lengva atskirti nuo kitų paukščių. Ji skrenda banguota linija, tarytum darydama ore didelius šuolius. Bet pamačiusi ore vanagą ar kitą priešą, ji pasitinka ir ilgai lydi skrisdama kitokiu polėkiu. Ji tuomet kelia didelį triukšmą, šaukia be paliovos ir šį ženklą gerai supranta kregždės, žvirbliai, net naminiai paukščiai. Kielių patinai dažnai pešasi, gainioja kits kitą, o kartais sukibę kyla aukštyn stačiai į viršų, o paskui, vis sukibę, puola abudu ant žemės. Dažniausiai girdimas balsas skamba maždaug civit-civit...; jis girdėti, paukščiui pakylant skristi, rečiau tupint ar bėginėjant. Patinukas dažnai gieda, ypačiai iš pavasario, bet jo giesmelė nelabai prašmatni, nes susideda iš įvairių moduliacijų minėto šauksmo su mišriu priedu — šiaip visokių čerškiamųjų garsų. Dažniausiai jis gieda, pakilęs į orą, ypatingu polėkiu savotiškai plasnodamas sparnais ir mėtydamasis čia kairėn, čia dešinėn. Patelė irgi gieda, bet tyliau ir trumpiau.

Pavasarį kielės pasirodo Lietuvoje kovo paskutinėmis dienomis, maždaug tuo pačiu laiku, kai atskrenda pirmieji gandrai ir tuoj apsigyvena savo pažįstamuose ūkiuose, kaimuose. Antai jos pirmą kartą buvo pastebėtos: 1919.III.23; 1920.III.27; 1922.III.28; 1923.III.25; 1924.III.31; 1925.III.21; 1933.IV.1. Netrukus galima matyti susidariusias poreles ir ypatingą patino tuoktuvinį elgesį, kai jis, nuleidęs sparnus ir išplėtęs uodegą, suka ratu aplink patelę. Vieta lizdui krauti esti visokiausio pobūdžio, bet ne ant žemės, tik aukštėliau, nuo pusės metro iki kelių metrų. Dažniausiai yra tai koks nors užunarvis ūkio trobesyje, daržinėje, tvarte, pirtyje arba gyvenamajame name, arba sukrautų rąstų bei malkų krūvose, tiltuose. Kitą kartą jos peri medžių uoksuose, ypačiai dažnai pasirenka senų karpytų gluosnių išpuvusius plyšius ir skyles. Su mielu noru jos apsigyvena gandrų arba didelių plėšriųjų paukščių lizduose, nes ten užtikrintas joms saugumas. Nevengia jos senovinių iš kaladžių padarytų avilių ir net dirbtinių inkilų. Lenkų zoologo Tačanovskio žodžiais, „dažniausiai peri po kupstėtais paparčiais ir žolėmis peraugusiais krūmais", bet aš tokių lizdaviečių nesu aptikęs. Pats lizdas yra nerangiai sukrauta krūva visokeriopos medžiagos, varpučio šaknų, sausų žolių, samanų, lapų ir jų dalių, o vidurys išklotas švelnesne medžiaga, plunksnomis, plaukais ir t. t. Lizdo forma nepatvari ir priklauso nuo tos ertmės, kurioje jis yra sukrautas. Priešingai tam, ką teigė senesnieji autoriai, statybos darbą pasiima patelė, o patinas tik ją palydi. Kiaušinių esti 5—6, rečiau 7 arba 4, balandžio mėnesiui įpusėjus ir gegužės mėnesio pabaigoje jau galima aptikti lizde jauniklių. Išskridusių iš lizdo mačiau 1918 m. birželio 4 d. ir 1925 m. birželio 6 d. Kiaušinių pagrindinė spalva balta, balsva, žalsva, šviesiai rausva,

pilkšva, pritaškyta smulkių, maždaug vienodo dydžio dėmelių, tamsiai pilkos arba durpinės spalvos; kai kada šios dėmelės nevienodo dydžio, be to, spiečiasi bukajame gale, sudarydamos čia tamsų žiedą. Jų matai 20×15 *mm*. Peri vien patelė, arba tik retkarčiais patinas ją pavaduoja; tai trunka 12—14 dienų. Trukdoma perėti, patelė tyliai apleidžia lizdą, kartais krisdama iš aukštumos ant žemės, ir nežymiai nuo jo pasišalina, bet, kai jau yra vaikai, abu tėvai įkyriai apspinta trukdytoją ir kelia daug triukšmo. Jaunikliai užtrunka lizde 14—15 dienų ir, dar ten būdami, pradeda kilnoti uodegas. Kielė Lietuvoje peri du kartus, o gal ir tris. Tarp pirmos ir antros vaikų vados praeina 43—46 dienos. Patyrimas parodė, kad trijų vadų apžieduoti jaunikliai sekančiais metais savo gimtinėje nepasirodė, tad galima manyti, kad jie pakrinka kitose vietose. Turint galvoje, kad kielės išveda tris vadas, kyla klausimas, kurgi dingsta toks didelis jų prieauglis, tuo labiau, kad jos yra geri lakūnai, atsparūs šalčiui ir blogam orui paukščiai. Palyginimui prisiminkime, kad kiti paukščiai, kaip nendrinukės, tošinukės, išveda vidutiniškai tik 4 vaikus, o vis dėlto yra taip pat gana gausūs paukščiai. Jų vikrus polėkis apsaugoja jas nuo plėšriųjų paukščių; nebent pagauna jas skėtsakalis ar startsakalis, bet perinčius paukščius ir jų jauniklius dažnai pagrobia katės, šeškai, šermuonėliai ir net paprastos naminės žiurkės. Sprendžiant iš nupeštų plunksnų, kurias palieka nuo savo grobio plėšrieji paukščiai, kielėms priklauso tik 1,8%. Šis nuošimtis nėra toks didelis, kad nuo jo priklausytų jų gausumas. Jaunos kielės lizde kartais labai kenčia nuo parazitų. Viename lizde dažnai randama apie 100 musės *Protocalliphora sordida* vikšrų, o jauni paukščiukai būna jų subadyti ir išmarginti smulkiomis kruvinomis žaizdelėmis. Atrodo keista, kad lizdo savininkai, kurie, apskritai imant, yra taip įgudę vabzdžius medžioti, nedaro jokių pastangų apsaugoti savo vaikams nuo žiaurių kankinančių parazitų. Kitą kartą galima aptikti lizdą, kur paukščiukai tokių pat parazitų nukamuoti būna jau vos gyvi, o seniai, atrodo, nustojo net savo vaikais rūpintis. Galima daryti prielaidą, kad liguisti, nenormalios išvaizdos vaikai nebesukelia savo tėvams tėviškų refleksų, ir jie nustoja jais rūpintis. Šiuo klausimu jau turėjome progą kalbėti, aprašydami baltųjų gandrų santykius su vaikais.

Kažin, ar sekasi kielėms jų tolimoje kelionėje į dausas ir iš dausų? Kažin, ar žiemos buveinės yra joms tokios pat palankios, kaip jų vasaros buveinės, pvz., Lietuvoje? Atrodo, kad ne; bent jūrų keliautojams dažnai tenka matyti nuvargusių kielių, nutūpusių pailsėti ant laivų stiebų ir kitų įrengimų. Šiaip ar taip per vasarą kielių Lietuvoje privysta labai daug ir rudeniop jų visur knibždėte knibžda. Jos tuomet mėgsta nakvoti nendrynuose ir meldynuose kartu su kregždėmis ir varnėnais. Jos atskrenda ten anksti ir pradeda rinkti patogiausią nakvynei vietą, kur nors ant palinkusio meldelio ar nendrelės. Tuomet peštynės nesiliauna, nes kiekviena kielė stengiasi užimti patogiausią vietą, tad viena nustumia kitą, paveržia gerą vietą iš kregždžių, nendrinukių... Klegesys ir triukšmas užtrunka iki vėlyvos sutemos. Ypatingą jausmą galima

patirti, įsiyrus rudens naktį į tokį paukščių apsėstą tankumyną, kai kiekvienas irklo kilstelėjimas pakelia dešimtis ir kartais šimtus miegojusių paukščių. Be tvarkos maišosi ore paukščių minia, ieško, kur vėl nutūpti, ir visa suirutė ilgam užtrunka...

Rudens traukimas prasideda labai anksti, net jau liepos mėnesio pabaigoje. Pro Neringą, pradedant tuo laiku, daug jų traukia, bet galutinai palieka mūsų kraštą spalio mėnesio antrojoje pusėje, o atskiri paukščiai užtrunka ilgiau; antai 1942 m., gruodžio mėnesiui įpusėjus, keletą dienų paeiliui stebėjau vieną kielę Nemuno pakraštyje, ties Obelyne ir pagaliau gruodžio 19 d. nušoviau ją. Ji buvo gana riebi ir neišvargusi. Tiesa, Nemunas nebuvo užšalęs, ir ji galėjo rasti maisto, tik abejotina, ar būtų ji galėjusi išbūti ten visą žiemą, ypač Nemunui užšalus. Kita Kauno muziejuje esanti kielė (patinas) buvo nušauta 1930 m. gruodžio 15 d. Alytuje.

Kielė Lietuvoje yra tas paukštis, kuriam dažniausiai gegutė primeta savo kiaušinį; stebint jaunas gegutes, galima matyti, kad dauguma atvejų jas lesina kielės.

Pavasarį, grįžus šalčiams, neretai randama apšalusių ir išvargusių kielių; jos tuomet prisilaiko griovių ir šiaip vandens pakraščių. Neretai be vargo galima jas pagauti. Parneštos į kambarį, jos greit atsigauna, apsipranta su savo patalpa ir ima lesti duotą maistą. Apskritai jos gerai pakelia nelaisvę, tik blogai jaučiasi narvelyje, nes bematant sužaloja savo svarbiausią papuošalą — ilgą uodegą. Daug geriau jos jaučiasi, jei paliekamos skraidyti kambaryje.

Kalnų kielė. *Motacilla cinerea* Tunstall

LVI pav.

Est. *jõgivästrik.* Latv. *pēlēka cielava.* Lenk. *pliszka górska.* Rus. *triasoguzka gornaja.* Vok. *Gebirgstelze.*

Yra penketas porūšių; vidurinėje ir vakarinėje Europoje gyvena nominalus porūšis *M. c. cinerea* Tunstall.

Nuo baltosios kielės ši rūšis skiriasi tuo, kad jos antuodegis yra žalsvai geltonas, o dažnai šviesiai geltonos spalvos (sieros spalva) arba, rudens apdaru, gelsvai baltos spalvos. Šiaip viršutinė kūno dalis yra pilka, pilki ir viršugalvis, ir skruostai. Baltas antakis ir balta juostelė po akimis eina nuo žiočių kampo iki pakaušio. Pasmakrė ir gerklė tamsiai juodos spalvos. Kraštinė uodegos plunksna grynai balta, sekančios dvi iš dalies baltos, kitos juosvos. Uodega dar ilgesnė, negu baltosios kielės, ir apskritai visas paukštis laibesnis ir ilgesnis. Patelė skiriasi juosvos spalvos stoka ant kaklo ir pasmakrėje, tik gerklės ir pagurklio riboje yra nežymi skersinė juosva juostelė. Jos apačia taip pat balsvesnė. Su poilsio apdaru patinai panašūs į pateles. Jaunikliai pirmuoju apdaru iš viršaus yra pilkai rusvos spalvos, jų apačia balzgana su rusvumo priemaiša.

Matai: ilgis apie 170 *mm*, sparnų tarpugalis apie 290 *mm*, suglaustas sparnas 82—86 *mm*.

Gyvena Europos vakaruose, išskyrus Skandinaviją, Tarybų Sąjungoje Krymo pietinio pakraščio kalnuose, Kaukaze; Kolos pusiasalyje; atžymėta Podolėje ir Kijevo srityje, atsitiktinai pasirodo Poltavos rajone. Negausi veisimosi metu Maroke ir Alžyre. Žiemą praleidžia Afrikoje, Balearų salose, Mezopotamijoje ir Irane (Dementjevas). Iš artimų mums kraštų nustatyta, kad jų, kaip perinčių paukščių, yra Lenkijoje, būtent kalnuotoje jos dalyje. Latvijoje buvo sumedžiotas vienas egzempliorius Vidžemėje, jis tebėra Tartu universiteto rinkiniuose. Teigiama, kad kitas egzempliorius buvęs pastebėtas Rygoje 1896.II.26 d. (?) [Grosse ir Transehe]. Lietuvoje ši kielė neaptikta (išskyrus vieną atvejį, kai, T. Zubavičiaus žodžiais, vienas egzempliorius 1949 m. pavasarį buvo stebėtas Žuvinto pakraštyje), bet, turint galvoje, kad pakartotinai buvo sumedžiota Neringoje (Rasytėje), tikrai galima pasakyti, kad ji per Lietuvą perskrenda.

Geltonoji kielė. Bandkielė. *Motacilla flava* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *lambahänilane*. Latv. *dzeltenā cielava*. Lenk. *pliszka żółta*. Rus. *žoltaja triasoguzka*. Vok. *gelbe Bachstelze, Schafstelze*.

Yra žinoma per 20 porūšių. Iš jų paprasčiausias yra nominalus porūšis *M. f. flava* (L.). Kitas porūšis, šiaip gyvenantis Skandinavijoje ir Š. Rusijoje, *M. f. thunbergi* Billberg traukimo metu perskrenda per Lietuvą ir dėl to turi būti į Lietuvos faunos sąrašą įtrauktas.

Geltonoji kielė yra grakštus, laibas, labai malonios išvaizdos paukštelis, mažesnis, negu baltoji kielė, trumpesne uodega ir trumpesnėm kojom. Ji daug kuo panaši į kalviukus ir tuo atžvilgiu sudaro lyg tarpugrandį tarp jų ir tikrųjų kielių. Todėl turėtume dėti jos aprašymą greta su kalviukais, kad tuo būtų pabrėžtas šių dviejų grupių giminingumas. Jei mes to nepadarėme, tai vien dėl to, kad pradėtume kielių aprašymą nuo baltosios kielės, t. y. nuo geriausiai visiems žinomos rūšies.

Tikrai galima pasakyti, kad tai vienas iš mūsų gražiausių paukščių, ypačiai gražus patinas veisimosi metu. Tuomet visa jo apačia ryškiai geltonos spalvos, ji yra tokia, kaip pienės žiedai, kurie kaip tik tuo laiku ir žydi. Viršutinė kūno dalis yra taip pat malonios gelsvai žalios spalvos, ypač ryškios antuodegyje. Galva pilkos pelenų spalvos ir baltu antakiu. Šio balto antakio neturi porūšis *thunbergi*, bet šis skirtumas matyti tik senuose paukščiuose, tad rudenį, kai yra daug jaunų paukščių, atskirti minėtus porūšius sunkiau. Plasnojamosios plunksnos tamsiai durpinės spalvos su šviesiais kraštais; vairuojamosios dar tamsesnės su labai siaurais žalsvais krašteliais, tik dvi išorinės jų poros baltos su plačiais tamsiais kraštais vidinėse vėtyklėse. Snapas ir kojos beveik

juodos. Poilsio apdaru paukščių viršutinė kūno dalis yra rusvo atspalvio vietoj grynai pilko, apačia balsvesnė, negu vestuvinių rūbų. Patelės spalvos taip pat susiskirsčiusios, kaip ir patino, bet ne tiek ryškios; krūtinės ir pilvo geltonumas šviesus, vietomis pereina į baltąją spalvą. Jauniklių pirmuoju apdaru visa viršutinė kūno dalis rusvai geltona, apačia balsva, vietomis su rusvu atspalviu. Jaunikliai šeriasi, mainydami mažąsias plunksnas tarp liepos ir rugsėjo mėnesių, o seniai rugpiūčio—rugsėjo mėn. šeriasi ištisai; vestuvinius rūbus gauna dausose, besišerdamos iš dalies sausio—balandžio mėnesiais.

Matai: kūno ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 265 *mm*, suglaustas sparnas 3 patinų 82—83 *mm*, 3 patelių 77—78 *mm*.

Gausios šio paukščio rasės gyvena palearktiniame regione, būtent, jo šiaurinėje ir vidurinėje zonoje, pradedant Portugalija vakaruose ir baigiant Sachalinu, Kamčiatka, Kurilais ir Aliaskos vakarais. Afrikoje gyvena Nilo slėnyje, Azijos pietuose siekia Sirijos, Šiaurės Irano, Kašmiro, šiaurės vakarų Mongolijos iki Amūro. Nominali šio paukščio rasė *(M. f. flava)* Lietuvoje yra visur paplitusi, kaip ir baltoji kielė, nors ne tiek krinta į akis, kaip anoji. Šiaurės rasė *(M. f. thunbergi)* tiktai pralekia pro mūsų kraštą pavasarį ir rudenį. Daugiausia galima jų pastebėti Neringoje. Būriai, praskrisdami tenai gegužės mėnesį, yra labai žymūs, nes šiuo laiku tą rasę lengvai atskirsi nuo nominalios iš balto antakio stokos. Rudenį per Neringą traukia ne taip žymiai.

Geltonoji kielė yra pievų ir net pelkių paukštis, ypač mėgsta ji durpingas, derlingas pievas, kur auga aukšta sodri žolė ir protarpiais karklų krūmai. Bet mielai apsigyvena taip pat nuganytose pievose, kur aukštų žolių nebelieka, o vien tik šen ir ten riogso kupstai ir marguliuoja gyvulių kojomis išmuštos duobutės. Jos gyvenimas rišasi su būdingais mūsų pievų augalais, kaip vingiriai *(Thalictrum)*, vingiorykštės *(Filipendula ulmaria)*, gyvatžolės *(Polygonum bistorta)*, ir atrodo, kad sunku įsivaizduoti šias mūsų gražias gėles be tupinčių ant jų bandkielių. Nors arti jų gyvenamosios vietos dažnai esti vanduo, upelis, tvenkinys, ežeras, bet tai nėra būtina sąlyga, nes dažnai pas mus aptiksi bandkielių javų laukuose, ypač avižose, žirniuose, kur protarpiais riogso koks nors aukštesnis augalas, pvz. usnė, nes jos mėgsta ant tokių augalų tupėti. Vos tik pasirodžiusios, pavasarį bandkielės dažnai kartu su baltosiomis kielėmis apsilanko šviežiuose arimuose ir net seka paskui artoją, bet vėliau nukeliauja į pievas. Jos labai mėgsta galvijų kaimynystę, todėl, kur tik ganosi banda šlapioje ganykloje, tarp galvijų pamatysi ir bandkielių. Vasaros pabaigoje, kai galutinai užauga nendrės, švendrai, meldai, jos mėgsta kartu su kregždėmis, baltosiomis kielėmis ir varnėnais nakvoti tuose tankumynuose ir prisideda prie bendro triukšmo, kurį kelia šie paukščiai, atvykę į nakvynę. Jos yra nebaikščios, ypač veisimosi metu; tai gali patirti piovėjai, šienaudami pievas, nes jos dažnai tupi vos per keletą metrų nuo žmogaus, ant kokio nors aukštesnio pievos augalo. Pabaidyta bandkielė nuskrenda savotišku negreitu polėkiu, išskėtusi uodegą taip, kad gerai matyti jos kraštinės

baltos vairuojamosios plunksnos ir vėl nutupia netoliese. Bet jeigu jai reikia nuskristi toliau, bandkielės polėkis yra greitas ir gal vikresnis, negu kitų kielių.

Veisimosi metu jos nepakenčia kitų porų artimos kaimynystės, ir tuomet patinai smarkiai tarp savęs pešasi. Taip pat ir baltosios kielės yra jų puolamos, bet jos, kaip stipresnės, lieka nugalėtojos. Per šias kautynes ir, apskritai, jei žolėse pasirodo koks priešas, geltonoji kielė turi paprotį pakibti ore, tankiai plevėsuodama sparnais ir išplėtusi uodegą. Balsas, gana gryno tono, ir gana malonus, skamba maždaug: vaci... vaci... Giesmelė neįvairi, sudėta iš šio balso (tur būt, tai šaukiamas balsas), o, be to, iš įvairių čerškiamųjų garsų. Paukštis gieda, pakilęs per porą metrų, išplėtęs uodegą ir pakibęs ore.

Bandkielių draugavimą su galvijais galima aiškinti tuo, kad jos mielai lesa visokias muses, gylius, sparvas, bimbalus, kurių gyvuliai esti apnikti. Šiaip atrodo, kad jų maistas susideda vien iš labai smulkių vabzdžių, pvz., uodų, mašalų, smulkių vabalų, kaip spragių *(Halticini)*, boružių *(Coccinellidae)* ir šiaip visokių smulkių vabalų vikšrų, amarų, smulkių peteliškių ir kt. Tame darbe jos yra labai įgudusios, moka prišliaužti tupinčią musę ir pagauti ją kaip tik tuo akimirksniu, kai ji kyla skristi.

T. Zubavičiaus pranešimu į Žuvinto ežero pakraščius geltonosios kielės parlekia balandžio mėnesio pabaigoje (1937 m. pastebėtos balandžio 24 d.; 1940 m. balandžio 25 d.; 1941 m. balandžio 27 d.; 1946 m. balandžio 24 d.). Lizdus krauna pievose ar dirvonuose, bet ypačiai mėgsta pievas ir lankas, kur yra daug žydinčių laukinių augalų. Minta kirminais ir vabzdžiais; ganyklose tiesiog nuo galvijų gaudo sparvas, muses ir kt. Lizdus krauna ant žemės, labai gerai juos paslėpdamos. Tupintis lizde paukštis nė kiek nesiskiria nuo žolių ir geltonai žydinčių augalų, todėl nelengva jį įžiūrėti. Taigi matome, kad bandkielė parskrenda į Lietuvą maždaug vienu mėnesiu vėliau, negu jos baltoji giminaitė. Matyti, kad ji yra daug lepesnė. Antai, T. Zubavičiaus teigimu, 1940 m. gegužės 16 d., atšalus orui, jo sode prisirinko daugiau kaip 20 bandkielių. Jas čia pritraukė žalia vejelė, ir jos landžiojo krūmuose, patvoriuose, visur, kur tikėjosi rasti maisto. 1937 m. birželio mėn. 6 d.— tai ankstyviausia data, kada buvo rastas lizdas su kiaušiniais, taip pat buvo rastas lizdas su kiaušiniais 1938 m. birželio mėn. 15 d. Lizdas su apsiplunksnavusiais vaikais rastas 1940 m. liepos mėn. 4 d. Jo teigimu, geltonosios kielės Lietuvoje peri du kartu: gegužės ir liepos mėnesį. Man šis teigimas vis dėlto sukelia abejonių.

Veisimosi laikotarpis pažymėtinas tuoktuviniais žaidimais, kai patinukas pasišiaušęs, išplėsta uodega suka ratu aplink patelę ir nepaprastu įnirtimu puola net ir kitų rūšių besiartinančius smulkius paukščius. Lizdas labai panašus į kalviukų lizdą, randamas duobutėje, jo išorė padaryta iš sausų šiaudelių, lapų likučių, šaknelių, o vidurys išklotas švelnesne medžiaga, gyvulių plaukais, augaliniais pūkais ir t. t. Esamais duomenimis, tik patelė krauna lizdą, bet patinas ją lydi. Deda

4—6 kiaušinius. Jų dydis vidutiniškai 18,5×14 *mm*, o pagrindinė spalva balzgana, melsva, žalsva, net rusva, bet taip tankiai tamsių dėmių ir gyslelių pritaškyta, kad dažnai ji vos matoma. Rodos, kad vien tik patelė peri, ir šis reikalas trunka 13 dienų. Seniai labai nerimauja prie lizdo ir tuo išduoda jį. Abudu tėvai lesina vaikus, bet patinas mažiau. Jaunikliai palieka lizdą dar tuomet, kai negali skristi. Konkretesni duomenys apie veisimąsi yra šie: V.30 apie Turžėnus, ariant pievą, rastas lizdas su 6 kiaušiniais; VI.10 pliki labai maži paukščiukai; VI.17 plunksnuoti, bet dar su pūkais jaunikliai; VI.21 lizdas buvo tuščias. Ten pat VI.7 rasti 5 pliki paukščiukai; VI.14 plunksnėti jaunikliai; VI.17 tuščias lizdas.

Sprendžiant iš pasirodančių Žuvinto pakraščiuose bandkielių, jų rudens traukimas prasideda jau birželio mėnesio pabaigoje, o aukščiausią laipsnį pasiekia apie rugpiūčio 24—30 dieną. Rugsėjo mėnesio pabaigoje pasitraukia paskutinieji paukščiai, o jau spalio mėn. neteko jų matyti. Neringoje jų traukimas labai žymus.

Geltonoji kielė, kaip ir baltoji, dažnai užaugina savo lizde gegutės vaiką.

Nelaisvėje ji jaučiasi neblogai, ir man teko be didelių keblumų jas išlaikyti. Ji greit darosi jauki, ypačiai jei laikoma laisvai kambaryje, net pradeda imti maistą iš žmogaus rankų. Narve laikoma reikalauja švaros ir nuolat šviežio vandens, nes labai mėgsta maudytis. Maitinti reikia vadinamuoju universaliu maistu, tai yra mirkyta piene balta duona, tarkuotomis morkomis ir malta mėsa su gera priemaiša šviežių ar džiovintų skruzdžių perų, miltkirmėlių, o vasarą — musių ir kitų vabzdžių.

Šeima. **LIPUČIAI.** *Certhiidae*

Šiai šeimai priklauso gana gerai apibrėžta paukščių grupė. Esminis jos požymis,— ilgokas, labai plonas, lenktas, maždaug galvos ilgio snapas, šoninės šnervės be šerelių. Sparnai vidutinio ilgio, dažniausiai ilgesni, negu uodega, gana smailūs. Pirmoji iš dešimties plasnojamųjų plunksnų yra pusiau trumpesnė, negu antroji, o ši žymiai trumpesnė, negu trečioji. Trečioji, ketvirtoji ir penktoji sudaro sparno viršūnę. Uodega, sudėta iš dvylikos plunksnų, yra lygiai nupiauta, arba smailiu galu. Būdingi pirštai; jie yra labai ilgi, ypač trečiasis pirštas, ir visi ginkluoti laisvais, bet labai riestais nagais, pritaikytais laipioti net statmenais paviršiais, pvz.: medžių stuobriais, sienomis ir kt. Jie laipioja medžiais kaip geniai, bet niekuomet galva žemyn. Kai kurios rūšys gyvena plikuose kalnuose, kur nėra miško. Tai yra ramūs, tylūs, mažai į akis krintą paukščiai. Dažniausiai galima aptikti jų poromis arba šeimynomis. Jų maistą sudaro vabzdžiai visose raidos stadijose.

Savo snapais jie nesugeba skaptuoti medžių kaip geniai, bet tik iš plyšių ir skylių gali išimti pasislėpusius smulkius gyvūnėlius. Jų yra apie 17 rūšių ir porūšių visame pasaulyje, išskyrus Naująją Zelandiją, Madagaskarą ir Pietų Ameriką. Tarybų Sąjungoje — trys rūšys.

Miškinis liputis. *Certhia familiaris* L.

LVII pav.

Est. *porr.* Latv. *mizu ložna.* Lenk. *pełzacz.* Rus. *piščucha.* Vok. *Waldbaumläufer.*

Apie 13 porūšių gyvena vien Europoje. Lietuvoje aptinkamas nominalus porūšis *C. f. familiaris* L.

Mažas, laibas, kuklių spalvų, už karklažvirblį mažesnis paukščiukas, labai tylus ir todėl balsu neatkreipia į save dėmesio, tačiau jo elgsena ir judesiai tiek būdingi, kad prigimtose sąlygose labai lengva jį pažinti. Lipučiai laipioja medžiais, nuo apačios išilgai stuobrio, kartais užlipa ant storų šakų ir šliaužia toliau išilgai. Užlipę iki tam tikro aukščio, jie savo nevikriu polėkiu nulekia žemyn ant kito medžio stuobrio ir vėl ima lipti aukštyn ir t. t. Kartais pasigirsta jų monotoninis tylus cypimas.

Lipučių spalvos labai kuklios: nugara ir galva rusvai pilkos spalvos išilginiais balsvais dryželiais, smulkesniais ant galvos, stambesniais ant nugaros; antuodegis ryškiai rudos spalvos. Plasnojamosios plunksnos juosvos, tik jų galai balsvi ir per vidurį eina balsvai rusva juostelė. Apačia švelnios baltos šilko pobūdžio spalvos, ir tokios pat baltos spalvos yra ryški juostelė virš akies. Labai būdinga uodega, sudaryta iš šešių porų plunksnų, smailių ir standžių savo galuose; uodega lipučiai, lygiai kaip ir geniai, laipiodami atsiremia į žievę, todėl plunksnų galai esti gerokai nudėvėti. Būdinga taip pat koja su stipriais riestais priekinių pirštų nagais ir ilgu mažai lenktu užpakaliniu pirštu; priekinių nagų paskirtis — prisikabinti prie medžio nelygumų, o apatinis pirštas tik atsiremia, nes šie paukščiukai lipa tik aukštyn, o ne žemyn. Ypatingas yra snapas, gana ilgas, plonas, lenktas. Iš nugaros pusės žiūrint, paukščiukas savo rusva spalva yra labai panašus į pušies atplaišą. Tarp patino ir patelės nėra išorinio skirtumo. Jauniklių apatinėje kūno dalyje yra šiek tiek rusvo atspalvio.

Matai: ilgis apie 132 *mm,* sparnų tarpugalis apie 193 *mm,* sparnas 4 patinų 63—65 *mm,* 5 patelių 61—64 *mm,* snapas nuo šnervių iki galo 11—12 *mm,* svoris apie 8,5 *g.*

Jaunikliai šeriasi (tik iš dalies) nuo birželio mėnesio pabaigos iki rugpiūčio mėnesio; tuo pačiu laiku seniai šeriasi ištisai. Jų šėrimosi ypatybė yra ta, kad jiems pirmiausia iškrinta ne pati vidinė uodegos plunksnų pora, kaip kitų giesmininkų, bet antroji nuo vidaus, paskui trečioji ir t. t. iki pačių išorinių ir tik po to, kai kitos plunksnos atauga tiek, kad uodega gali sudaryti ramstį, iškrinta vidinė plunksnų pora. Tokia pat tvarka šeriasi ir geniai ir, matyti, tai susiję su gebėjimu kopinėti medžiais.

Liputis yra Eurazijos miškų gyventojas, aptinkamas nuo Skandinavijos iki Pirėnų, Balkanų ir Korsikos, taip pat gyvena D. Britanijos salose; visoje miškingoje Tarybų Sąjungos juostoje su pertraukomis iki kalnų Stanovo; šiaurinė Mažosios Azijos dalis, Kaukazas, Elbrusas, centrinės Azijos kalnų masyvas, vakarų Kinijos kalnuotoji sritis, Japonijoje Hokaido (Jesso) ir Hondo salos, Nepalo kalnų miškai, Sikimas, Butanas ir Kašmyras, Šiaurės Amerika (Rocky Mountains) iki Kalifornijos, vidurinės Amerikos kalnų spygliuotieji miškai iki Gvatemalos taip pat jo gyvenami. Tame milžiniškame plote liputis sudaro gausias rases. Vien tik RTFSR, pasak Dementjevo, gyvena 5 rasės, Vokietijoje 2 rasės, D. Britanijoje, Korsikoje vėl kitos rasės.

Lietuvoje neretas paukštis, pasitaiko dideliuose ir mažuose miškuose, soduose, parkuose, net miestuose neretai aptinkamas; pvz., dažnai teko matyti jų Kaune, kur kieme augo keletas medžių. Tokius miesto lipučius, lygiai kaip zyles, nesunku pažinti iš to, kad jų šiaip švelniai balta apatinė kūno dalis, suteršta dulkėmis ir suodžiais. Tai tylus, ramus, mažai žmogaus paisantis paukštis, gana judrus, nes nuolat kopinėja medžiais, ieškodamas plyšiuose pasislėpusių vikšrų, lėliukių, vabzdžių kiaušinių ir kt. Jis moka meniškai juos iš ten iššvejoti, pasinaudodamas savo laibu, lenktu, į dantų gydytojo pincetą panašiu, snapu. Savo darbą atlieka labai sistemingai pradėjęs nuo pat žemės, vis šliaužiodamas spiralia linija iki viršūnės. Apieškojęs vieną medį, tokia pat tvarka pradeda ir kitą ir t. t. Nors žmogaus nebijo, bet, pamatęs jį, nušliaužia į priešingą medžio pusę ir ten lipa aukštyn. Paprastai aptinkamas poromis ar šeimynomis, bet mielai susideda su zylėmis, bukučiais ir tuomet visa mišrioji draugė kartu sistemingai apieško visus medžius, vis pamažėli slinkdama į priekį. Galima manyti, kad jų nauda sodams yra labai didelė.

Liputis gieda tylią, bet malonią, panašią į mėlynosios zylės giesmelę. Peri uoksuose ar suskilusių medžių plyšiuose, po atskilusia žieve arba tarp dviejų susiglaudusių medžių, kartais seno trobesio plyšyje, dažnai sukrautų rąstų krūvoje. Pasirinkdamas lizdui užunarvį, pirmenybę duoda tokiam, kur išorinė anga yra siaura. Lizde medžiagos būna apsčiai, ypač jei ertmė esti per gili ir gale siaura; tuomet paukštelis užpildo apatinę jo dalį iki to lygio, kuris jam labiausiai tinka. Lizde patvariai tupi, ypačiai, jei kiaušiniai jau užperėti. Reikia pakartotinai belsti į medį, kad jį nubaidytum, bet ir tuomet jis netrukus grįžta į lizdą; net pagautas lizde ir paleistas neatgrysta. Paaugę vaikai sutrukdyti lizde ima lipti uoksu aukštyn, kiek tik leidžia ertmė. Išskridus vaikams, visa šeimyna ilgesnį laiką nepakrinka.

Rodos, kad tik patelė krauna lizdą, kuris sudėtas iš augalinių plaušų, atplaišų, tošies, medžių pūkų, plunksnų, vabzdžių verpalų. Kiaušinių esti 5—7, rečiau 8. Deda du kartu, pirmą kartą balandžio mėnesiui įpusėjus, antrą kartą birželio—liepos mėnesį. Kiaušinių matai: vidutiniškai 16,9×12,5 *mm*. Jų pagrindinė spalva balsva su rudais taškais ir dėmėmis, kartais sudarančiais vainiką aplink bukąjį galą. Jie yra

labai panašūs į kuoduotosios zylės kiaušinius. Peri tik patelė (Steinfatt). Ją lesina patinas. Peri 15 dienų, t. y. labai ilgai tokiam mažam paukščiui, o jaunikliai užtrunka lizde 16 dienų; juos lesina abudu tėvai.

Esamais duomenimis, patinuko giesmelė jau girdima kovo mėn. pirmomis dienomis. Lizdą kraunant aptikti balandžio 13 d. Balandžio 18 d. lizdo guolis buvo klojamas švelniomis beržo tošelėmis. Balandžio mėn. 25 d. lizdas buvo baigtas, prie tošelių buvo pridėta kelios plnksnelės ir voratinklio. Balandžio 28 d. padėtas pirmas kiaušinis. Dviejuose lizduose pilnai apsiplunksnavę jaunikliai rasti V.18 ir V.23 d. (A. Aleknavičius).

Lipučių galima aptikti Lietuvoje vasarą ir žiemą. Ar žiemoja tie patys paukščiai, kurie pas mus perėjo, neturime duomenų, bet yra žinoma, kad rudenį atvyksta jų tam tikras kiekis iš šiaurės kraštų.

Autoriai, auginę lipučius, su pasigėrėjimu kalba apie šių paukščių jaukumą ir malonų būdą. Tiesa, seni pagauti paukščiai kai kada neapsipranta su nelaisve ir nunyksta, bet iš lizdo paimti jauni paukščiukai nuostabiai apsipranta su žmogum. Geriausia juos laikyti laisvus kambaryje; jie tuomet kopinėja sienomis, užuolaidomis, o savo riestais smailiais nagais jie sugeba net kopti aukštyn ąžuoliniais baldais. Pripratę prie žmogaus, jie nutupia ant jo rankų, pečių ir vikriai kopia rankovėmis, skvernais ir kitomis drabužių dalimis. Kadangi paukščiukas sveria tik 8 *g*, žmogus jo visai nejaučia ant savo drabužių ir tenka labai apdairiai judėti, kad nesutrintum arba nesutraiškytum nutūpusio ant nugaros paukščiuko. Laikant juos didesniame narve, patartina įdėti jiems storesnių šakų su žieve ar žievės gabalą arba žieve išmušti narvo lubas. Padėjus į žievės plyšius skruzdžių perų ar miltkirmėlių, galima turėti didelį malonumą, stebint, kaip šie paukščiukai, laipiodami, kabinėdamiesi, apieško kiekvieną skylę ir išžvejoja iš ten padėtąjį maistą. Jiems ruošiamas mišrus maistas, kurio pagrindas tarkuotos morkos, piene mirkyta ir visiškai išspausta balta duona su šviežiais skruzdžių perais (o žiemą — džiovintų) ir miltkirmėlėmis. Ne kartą tie paukščiai nelaisvėje kraudavo lizdą ir išaugindavo vaikus.

Sodinis liputis. *Certhia brachydactyla* Brehm

LVIII pav.

Rus. *korotkopalaja piščucha*. Vok. *Gartenbaumläufer*.

Ši rūšis, apskritai imant, labai panaši į anksčiau aprašytąją. Skirtumai yra šie: snapas yra ilgesnis; nuo šnervių matuojamas, patinų 12,5—15 *mm*, vidutiniškai 13,6 *mm*, patelių 11,5—12,5 *mm*; užpakalinio piršto nagas trumpesnis 6,8—7,5 *mm*; kakta beveik nedėmėta; viršutinė kūno dalis tamsesnė; kūno apačia neturi šios puikios, šilko pobūdžio, baltos spalvos, kaip miškinis liputis, bet yra nešvariai balzgana su rusvu atspalviu šonuose, pilve ir pauodegyje.

Gyvena didesnėje Vokietijos dalyje, pietinėje Europoje, Prancūzijoje, Italijoje, Mažojoje Azijoje. Dementjevas (1937) spėja, kad galima tikėtis rasti šią rūšį RTFSR vakarų pasienyje. Sachtlebenas rado jų pušynuose į šiaurę nuo Gardino. Pasak J. Sokolovskio (1958), Lenkijoje vienos ir kitos rūšies arealai iš dalies dengia vienas kitą ir kai kada viename būryje randama abiejų rūšių paukščių. Sodinis liputis iš pradžios buvo Europos pietvakarių paukštis, bet pastaraisiais laikais kaskart plinta į rytus. Dabar veisiasi daugelyje centrinės Lenkijos vietų, kur jo seniau nebūta, bet nesiekia rytinių Lenkijos ribų. Labai būtų įdomu susekti, ar sodinis liputis kur nors Lietuvoje pasitaiko.

Šeima. **BUKUČIAI.** *Sittidae*

Bukučiai labai panašūs į lipučius, ir kai kurie autoriai jungia šias dvi grupes į vieną šeimą, sudarydami du pošeimius. Antra vertus, bukučiai turi daug bendro su zylėmis.

Tai šeimai priklauso nedideli paukščiai su šiais požymiais: tiesus gana ilgas stiprus snapas, šnervės kai kada pridengtos šereliais; kojos su trumpu, bet stipriu pastaibiu, ilgais pirštais ir labai stipriais, riestais, laipioti pritaikytais nagais. Bendra išvaizda, snapu, iš dalies kojomis, o dar labiau gyvenimo būdu bukučiai yra panašūs į genius, bet šis panašumas yra tik paviršutinis, t. y. konvergencinio pobūdžio. Tarp kitko, nors jie laipioja kaip ir geniai, bet pirštų sutvarkymas yra kitoks: genių du pirštai atsukti į priekį, o du į užpakalį, bukučių trys pirštai atsukti į priekį, o vienas į užpakalį. Jų uodega trumpa, lygiai nupiauta.

Šiai šeimai priklauso apie 17 rūšių, kurios sudaro keturias ar penkias gentis. Jų nėra tik Pietų Amerikoje, Centrinėje Amerikoje ir Afrikoje, šiaip randama visose pasaulio dalyse, net Madagaskare. Jie gyvena miškuose ir kalnuose.

Bukutis. Vilkutis. *Sitta europaea* (L.)

LIX pav.

Baltar. *kaval.* Est. *puukoristaja.* Latv. *dzilnītis.* Lenk. *kowalik, bargieł.* Rus. *popolzien.* Vok. *Kleiber.*

Sudaro daug geografinių rasių. Lietuvoje aptinkama *S. e. europaea* L. ir *S. e. homeyeri* Seeb.

Tai žvirblio didumo, trumpas, kresnas paukščiukas, ilgoku, tiesiu stipriu snapu ir trumpomis kojomis. Viršutinė kūno dalis gražios pilkai melsvos spalvos, apačia balta, mažiau ar daugiau rusva, tamsiai rudas (beveik kaštonų spalvos) pauodegys; sparnai juosvi; nuo snapo pamato per akį eina juodas dryželis net iki sprando. Pati vidinė uodegos plunksnų pora tokios pat spalvos, kaip nugara, kitos — juodos su pilkais galais, o kraštinė pora su baltomis dėmėmis prieš pat galą. Snapas melsvai

pilkas su juodu galu; kojos gelsvos, rainutės durpinės spalvos. Patelė nuo patino skiriasi rudesne kūno apačia ir pauodegio plunksnų spalva; patelės šios plunksnos ne kaštoninės, bet šviesiai rusvos. Jaunikliai pirmuoju apdaru skiriasi nuo senių tuo, kad viršugalvio ir sprando plunksnos turi išilginius balsvus dryželius, viršutinė kūno dalis yra ne tiek melsva, kiek pilkšvo atspalvio, o juostelė, einanti per akį, ne juoda, tik juosva. Jaunikliai maino savo mažąsias plunksnas liepos—rugpiūčio mėnesį; tuo pačiu metu ištisai šeriasi ir seniai.

Kūno matai: ilgis apie 155 *mm*, sparnų tarpugalis apie 275 *mm*, sparno ilgis Lietuvos paukščių: 3 patinų 87—88 *mm*, 2 patelių 83—85,5 *mm*, sveria apie 23 *g*.

Gausios bukučio rasės gyvena, pradedant Maroku, Ispanijoje, visoje Europoje ir Azijoje iki Ramiojo vandenyno, iki 62° Norvegijoje, 64° europinėje TSRS dalyje ir 68° Sibire, pietuose — iki Vidužemio, Palestinos, Irano pietvakarių, Bramaputros ir Kinijos provincijos Fokieno. Kai kurios rasės nežymiai pereina viena į kitą, tad nustatyti tarp jų ribą labai sunku. Tą patį galima pasakyti ir apie Lietuvos geografinėje srityje gyvenančias rases: *S. e. europaea* ir *S. e. homeyeri*, ir *S. e. caesia*. Štrezemanas šių trijų rasių santykius vaizduoja taip: „rasės *S. e. caesia* rytinė riba eina, pradedant Dunojaus žiotimis, į šiaurės vakarus išilgai Karpatų rytinės papėdės per Lvovą ir Vislos žiotis. Rasės *S. e. europaea* vakarinė riba prasideda nuo Azovo jūros, eina išilgai vidurinio Dniepro per Rakitnos pelkes, toliau per Vilnių ir Liepoją. Tarp šių dviejų linijų yra apie 400 *km* pločio juosta, apgyventa bukučių, kurie nepriklauso nei vienai, nei kitai šių dviejų rasių, tačiau vakaruose, kur jie sueina su *S. e. caesia*, juos sunku nuo šios rasės atskirti, taip pat rytuose, kur jie sueina su *S. e. europaea*, juos taip pat sunku nuo šios rasės atskirti". Taigi šios juostos bukučiai sudaro pereinamąjį tarpugrandį tarp *europaea* ir *caesia* ir yra pavadinti *S. e. homeyeri* Seebohm (*sordida* Reichenow, *reichenowi* Kleinschmidt). Šiai formai ir priklauso dauguma Lietuvoje gyvenančių bukučių, bet pasitaiko patinų su grynai balta apačia, ir jie galėtų būti priskirti rasei *europaea*.

Lietuvoje ir visuose ją supančiuose kraštuose bukutis yra labai paplitęs ir visiems pažįstamas paukštis. Niekur negyvena jis būriais, tik pavienėmis poromis, bet su mielu noru prisideda prie zylių pulkų ir atrodo, kad joms vadovauja. Nors jis žiemai neišskrenda į tolimus kraštus, vis dėlto klajoja po visą apylinkę, aplanko kitus miškus, sodus, sodybas, ilgainiui grįždamas į savo šiauresnę gyvenamąją vietą. Jo kelionės apsiriboja vien miškais ar bent tokiomis vietomis, kur auga medžiai, jis nemėgsta skristi didesniais plotais, o tik perskrenda iš vieno medžio į kitą artimą medį ir tuo būdu vis slenka į priekį. Mišriuose būriuose, kur yra bukučių, paprastai aptiksi didžiųjų, mėlynųjų, pilkųjų zylių, neretai lipučių, kartais prisideda uodeguotosios zylės, nykštukai, o kartais net margasis genys. Nors šie paukščiai nėra artimai giminingi, bet vis dėlto esti susiklausę, atrodo, kad vieni supranta kitų balsus. Jų darbas yra labai metodiškas, nes apieškomas kiekvienas medis nuo pat žemės

iki ploniausių šakučių. Bukučiai darbuojasi apačioje prie pat žemės ir aukščiau apieško stuobrį, tą patį daro ir lipučiai; didžiosios zylės daugiau darbuojasi storesnėse šakose, o uodeguotosios zylės apieško pačias ploniausias šakutes, kur dažnai apsiverpę praleidžia žiemą įvairių drugių vikšrai. Pavienės bukučių porelės žiemą ar rudenį mielai apsigyvena sodyboje, ir ten kasdien galima juos matyti, laipiojančius stogais, sienomis, tvoromis. Jie labai mėgsta sodus, parkus, ypačiai kur yra senų medžių. Pačiuose miestuose bukutis irgi nėra retas paukštis.

Nepaisant savo kresnos sudėties ir trumpo kūno, bukutis yra nepaprastai vikrus ir judrus paukštis. Niekuomet nepamatysi jo ramiai tupint, bet nuolat lipinėjant, kopinėjant medžiais, trobesių sienomis, kartais nusileidžiant ant pat žemės, kad vėl užliptų ant medžio kamieno. Jis yra nuolat užimtas: čia kažin kelintą kartą apieškodamas visokiausius žievės plyšius, čia aižydamas rastą grūdą ar riešutą. Rudenį, kai subręsta saulėgrąžos, kanapės, riešutai, bukučių veikla ypačiai krinta į akis. Pasirinkęs tinkamą plyšį ąžuolo, beržo ar kito medžio žievėje, jis kaskart atsineša kanapės ar saulėgrąžos grūdą, įspraudžia jį tenai, prakala snapu ir išlesa branduolį. Daugiausia vargo turi jis su riešutu, nes prakalti jį — nelengvas dalykas. Dėl gardžių grūdų bei riešutų jis neretai įskrenda į visokius ūkio pastatus, gyvenamus namus, ypač į svirnus, kur laikomos dynių, agurkų, aguonų sėklos. Jo pasitikėjimas žmogumi yra nuostabus; atrodo, kad jis visai jo nepaiso. Jis lengvai įkliūva į visokius spąstus, o išvaduotas ir paleistas laisvėn, vėl netrukus ten pat įkliūva. Jis mielai kartu su zylėmis ir žvirbliais apsilanko prie lango įtaisytose lesyklose, visai nepaisydamas čia pat už stiklo stovinčio žmogaus.

Laipiojimo atžvilgiu pralenkia visus paukščius, net genį, nes genys gali kopinėti tik galva aukštyn, o bukutis puikiai kopinėja ir galva žemyn ir šonu. Jam labai padeda jo nepaprastai ilgi, stipriais nagais pirštai. Jis nuostabiu vikrumu slenka šakomis, lygiai ant šakos, lygiai po šaka, sugeba net lukštenti kokį lesamą daiktą, įspraudęs jį į plyšį apatinėje šakos pusėje.

Dažnai girdėti jo nors tylus, bet aiškus balsas, skambantis maždaug: sit-sit-sit... panašus į kai kurių zylių balsą; iš šio balso kaip tik yra kilęs jo lotyniškas vardas. Be šio tylaus balso, dažnai girdimas kitas stiprus, skambantis maždaug: tvet-tvet-tvet...; galima manyti, kad tai yra šaukiamasis balsas. Dažniausiai šis balsas girdėti tuomet, kai bukutis, atskridęs iš kitur, nutupia medyje. Jau kovo mėnesį, kai saulė ima kaitinti žemę ir pasirodo sniege juodos aikštelės, pasigirsta bukučių savotiškas skardus toli girdimas švilpimas. Tuomet malonu jį girdėti, nes kitų paukščių, išskyrus didžiąją ir pilkąją zylę, dar negirdėti, ir šis švilpimas tarytum reiškia pirmuosius pavasario ženklus. Dėl savo jaukaus būdo, bukutis greit apsipranta ir su nelaisve, į kurią jis neretai pats pakliūva, įskridęs pro pravirą langą į kambarį. Netrukus jis susipažįsta su naujomis sąlygomis, pažįsta kiekvieną užkampį, kopinėja, laipioja užuolaidomis, išnagrinėja visus plyšius sienose, languose ir t. t. Su žmogumi tiek apsipranta, kad lesa iš jo rankų, ypačiai tokį gardų kąsnį, kaip riešutas,

saulėgrąža ar kt. Bet ilgainiui tie artimi santykiai darosi nepageidaujami, nes jis ima kapoti visokius medinius daiktus, didinti randamus plyšius arba kapoti naujus ir t. t.

Maisto atžvilgiu bukutis yra nelepus. Jis minta visokiais nariuotakojais, ypač vabzdžiais visose jų raidos stadijose. Tačiau jis nesugeba taip kapoti medžių žievės, kaip geniai, o vien atskelia atplaišas, tošį, kerpes arba sukapoja visai supuvusią medieną. Visokie grūdai sudaro žymią jo maisto dalį. Iš kultivuojamųjų augalų ypačiai mėgsta kanapes, saulėgrąžas, iš javų — avižas, toliau visų spygliuočių sėklas, kaip antai: pušies, eglės. Savo snapu tačiau nepajėgia jis išaižyti kankorėžio, tad pastarasis darosi jam prieinamas tik pavasariop, kai jo žvynai savaime atkęra. Bado verčiamas, stveriasi jis ąžuolo gilių. Labai mėgsta buko riešutukus, o gal dar labiau lazdyno. Vis dėlto su riešutu jam apsidirbti sunku, ir jis tam reikalui įspraudžia jį į žievės plyšį, o paskui prakala kevalą, pavartodamas visas savo mažo kūnelio jėgas. Šį darbą dažniausiai atlieka ne taip, kaip geniai, t. y. ne galva aukštyn, bet žemyn. Matyti, šioje pozoje paukščiukas geriau išnaudoja savo svorio inerciją.

Jau labai anksti pavasarį patinai savo skardžiu švilpimu praneša apie lytinės veiklos pradžią. Jie tuomet esti labai veiklūs, daug laksto, ir visas miškas skamba nuo jų švilpimo. Kartais patinas skrenda savotišku tuoktuviniu polėkiu su išplėsta uodega, kartais jis lesina patelę. Lizdui krauti parenka uoksą medžiuose gana aukštai, retai žemiau kaip 2,5 *m*. Paprastai naudojasi gatavais genių uoksais, bet kai kada puriame supuvusiame medyje pats išsiskaptuoja uoksą. Būdinga bukučiui, kad, radęs per didelę skylę, jis ją užlipdo dumblu, sumaišytu su seilėmis, palikdamas angą tokio dydžio, kad pats vos sugeba pro ją pralįsti. Šiam tikslui jis dažniausiai panaudoja molį, o sumaišęs jį su seilėmis, pagamina nepaprastai stiprią medžiagą, kurią sunku išardyti net geležiniu įrankiu. Kartais peri jis varnėnams pakabintuose inkiluose. Vieną sykį Obelynėje apžiūrėjau tokį inkilą: jo viduryje po stogeliu buvo padaryta pertvara iš dumblo ir joje — siaura skylė paukščiui pralįsti. Padirbtos sienos storumas būna nuo 2 iki 6 *cm;* tam reikia 200 *g* molio; rodos, tik patelė, arba daugiausia ji, atlieka šį darbą; tai trunka apie 14 dienų, nors kartais daug mažiau. Bet jei yra rastas uoksas su tinkamo dydžio skyle, pvz., mažojo genio, tuomet bukutis neužmūrija jo arba, tarytum formaliai, prilipdo vieną kitą dumblo grumstelį.

Pats lizdas yra labai lengvas ir purus pastatas, sudarytas iš sausų lapų, plaušų, o spygliuotuose miškuose iš ploniausių pušinės žievės gabaliukų. Balandžio mėnesiui įpusėjus, patelė deda 6—9 kiaušinius, kartais net iki 11 ir labai stropiai juos peri: net kišant pagaliuką, sunku ją nuo lizdo nubaidyti. Paimta iš lizdo ir paleista netrukus į jį grįžta. Kiaušinių pagrindinė spalva balta, pieno atspalvio, išmarginta smulkiais ir negausiais stambiais, rudais taškeliais, susispietusiais bukame gale. Jų matai 21×14,5 *mm*. Perėti pradeda nuo paskutinio kiaušinio ir, esamais duomenimis, tai trunka 13—17 dienų. Per vasarą išveda tik vieną vaikų vadą.

Peri vien patelė, bet patinas lesina ją ir šiaip laikosi netoliese, ją saugodamas. Vaikai auga labai negreit, tad ir palieka lizdą vos po 24 dienų, bet tuomet jau gali paskristi. Juos lesina abudu tėvai, ir net išskridusius iš lizdo tėvai labai ilgai globoja.

Mūsų duomenimis, viename lizde gegužės 5 d. buvo kiaušiniai. Patinas lesino perinčią patelę. Gegužės 18 d. lizde buvo jaunikliai. Kitame lizde gegužės mėn. 25 d. jaunikliai iškišdavo galvutes iš uokso, kad paimtų iš senių lesalą. Gegužės 30 d. jaunikliai išlįsdavo iš uokso, bet vėl į jį sugrįždavo. Tie lizdai buvo 4,5 ir 5 *m* aukštyje (A. Aleknavičius).

Bukutis, nepaisant to, kad žmogui pridaro šiokių tokių nesmagumų, sulesdamas visokias sėklas, saulėgrąžas, riešutus, vis dėlto yra vienas naudingiausių paukščių, ypačiai sodininkystės ūkyje, nes nurenka ir sulesa daugybę žalingų vabzdžių. Ši jo veikla pasireiškia daugiausia tuo laiku, kai jis turi vaikus. Žiemos metu jis sunaikina daugybę vabzdžių žiemojančių stadijų ir tuo būdu apvalo nuo kenkėjų sodus, miškus.

Šeima. **ZYLĖS.** *Paridae*

Artima bukučiams šeima, ypačiai savo papročiais į juos panaši. Skiriasi, tačiau, kojos sudėtimi, trumpais, pamate suglaustais, be to, trumpesniais, negu pastaibis, pirštais. Snapas gana trumpas, tiesus, tik pačiame gale nežymiai lenktas. Šnervės pridengtos standžiais šereliais. Trumpi ir buki sparnai iš dešimties plasnojamųjų plunksnų sudaryti: iš jų pirmoji yra apytikriai lygi antrosios pusei. Plunksnos purios, antuodegio plunksnos ypačiai ilgos. Šeriasi vieną kartą per metus, išskyrus remezas, kurios, išsišėrusios rudenį, iš dalies dar keičia galvos plunksnas pavasarį.

Daugiau kaip 60 rūšių gyvena visose pasaulio dalyse, prisilaikydamos miškų; vienos rūšys mėgsta daugiau spygliuočių, kitos lapuočių miškus. Jos yra labai guvios, paslankios, vikrios, kabinasi į ploniausias šakutes, kad apieškotų pumpurus, kankorėžius arba kabinasi į stuobrius, išnagrinėdamos jų žievę, kerpes, samanas, ieškodamos ten pasislėpusių vabzdžių. Bet minta ir augaliniu maistu, būtent: medžių sėklomis, kultivuojamų augalų grūdais. Grūdą įspraudžia tarp pirštų ir prakapoja jo lukštą snapu. Jų polėkis nėra greitas, nes sparnai neilgi. Peri daugiausia uoksuose, bet kai kurios rūšys, pvz.: uodeguotoji zylė, remeza, sugeba išausti dailius lizdelius iš augalinių plaušų ir augalinių vilnų. Visos rūšys deda labai daug kiaušinių, dažnai apie dvylika. Jie esti balti, pritaškyti rudų taškų. Užaugę vaikai kartu su seniais sudaro būrelius, kurie ilgai neišsiskirsto. Tai paukščiai sėsliai, bet rudeniop ima bastytis ir kartais atsiduria toli nuo savo gimtinės.

Visų zylių rūšių, bet ypačiai didžiosios, mėlynosios, pilkosios, uodeguotosios reikšmė žmogui yra labai didelė. Didesnę metų dalį jos minta tokiais vabzdžiais, kurie yra labai žalingi mūsų miškams, sodams ir laukams; minta žiemojančiomis jų stadijomis, kaip antai: kiaušiniais, vikšrais ir lėliukėmis. Būdamos labai gausios, zylės šių kenkėjų sunaikina nepa-

ŪSUOTOJI ZYLĖ

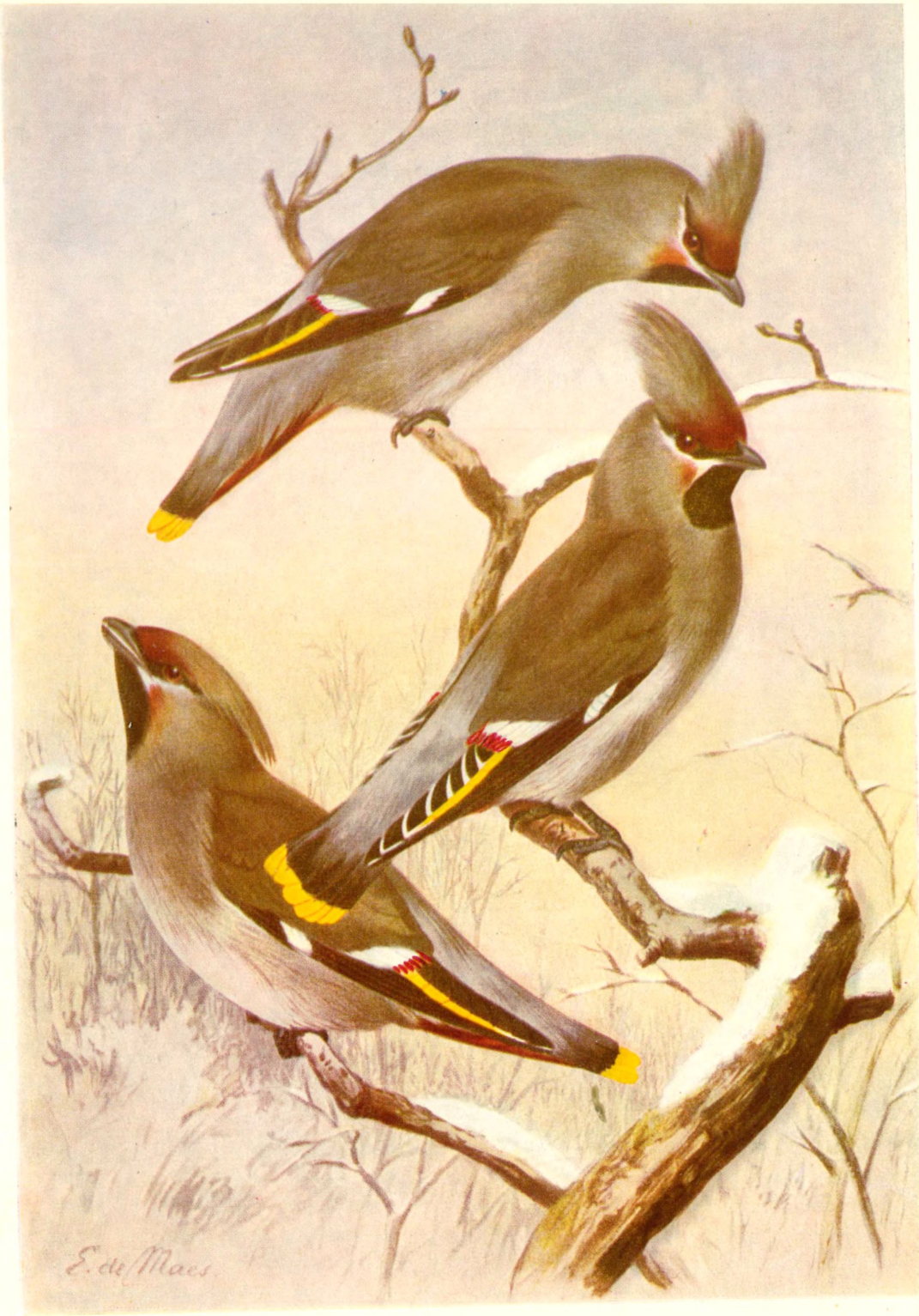

SVIRBELIS

prastai daug. Nedaug yra paukščių, kurie taip vikriai, kaip zylės, mokėtų kabintis į ploniausias medžių šakutes ir apieškoti net galinį pumpurą, kur dažniausiai praleidžia žiemą įvairūs kenkėjai. Svarbiausia zylės reikšmė kaip tik ir pasireiškia tuo, kad jos naikina žiemojančias kenkėjų stadijas, t. y. stadijas, kurios užtikrina kenkėjo plitimą ateinantį pavasarį. Soduose jos sulesa daugybę žiemojančių kiaušinių žieduotojo verpiko, sprindžių ir kitų kenkėjų, o miškuose vienuolius verpikus; jos gerai pažįsta prikibusį prie ploniausių vaismedžio šakučių gudobelinio baltuko verpalą, kur žiemoja jaunos vikšrų stadijos, ir sunaikina jas. Tuo būdu zylės užtikrina tam tikrą pusiausvyrą gamtoje, o žmogaus ūkiui duoda daug naudos, ir todėl turėtų būti visais būdais globojamos.

Didžioji zylė. Lašinukė. *Parus major* L.

Spalvotas pav.

Baltar. *siniuk.* Est. *rasvatihane.* Latv. *tauku zīlīte.* Lenk. *sikora większa, bogatka.* Rus. *sinica bolšaja.* Vok. *Kohlmeise.*

Jų yra apie 33 porūšius. Į pietryčius jie darosi vis šviesesni. Europos žemyne, išskyrus Portugaliją ir Graikiją, gyvena porūšis *P. m. major* L.

Didžioji zylė yra labai savotiška tiek savo išvaizda ir spalvų susiskirstymu, tiek ir savo elgsena, jog vargu kas gali jų nepažinti. Ji nevengia žmogaus, pasitiki juo, naudojasi jo paslaugomis arba išnaudoja jį, tad ji greta žvirblio, kregždės, vieversio yra vienas populiariausių mūsų paukščių.

Ji yra už žvirblį mažesnė. Jos spalvose krinta į akis juoda, balta ir geltona. Galva ir gerklė tamsiai juodos spalvos su puikiu mėlynu atspalviu, tos pačios spalvos yra juosta, einanti nuo gerklės per visą krūtinę iki papilvės; šiaip apačia geltona, išskyrus baltą pauodegį; skruostai balti; nugara gelsvai žalia; plasnojamosios plunksnos juosvos su melsvais kraštais; taip atrodo ir vairuojamosios plunksnos, tik kraštinės išorinis kraštas baltas, o sekančioje tėra vos baltos spalvos pėdsakai.

Patelė nuo patino skiriasi silpnesniu spalvų ryškumu, ypačiai juoda ir geltona spalva yra blankesnės. Jaunikliai panašūs į patelę, bet spalvos dar mažiau ryškios, galva rusvai juoda, o kur senių yra geltona spalva, čia ji beveik balta.

Matai: kūno ilgis apie 145 *mm*, sparnų tarpugalis apie 236 *mm*, suglaustas sparnas 4 patinų 70—79 *mm*, 2 patelių 70—71,5 *mm*. Svoris apie 18,5 *g*. Jaunikliai šeriasi, bet tik iš dalies, t. y. keičia vien mažas plunksnas, tarp birželio pabaigos ir rugpiūčio mėnesio. Tuo pačiu laiku šeriasi seniai ištisai, t. y. keičia visas plunksnas.

Gyvena visoje Europoje, išskyrus tolimąją šiaurę; šiaurėje apytikriai yra iki 64°, toliau Azijoje iki Amūro vidupio, retai iki Ochotsko jūros; Sibire į pietus iki Altajaus, Sajanų, Baikalo ir Mongolijos šiaurės vakarų, toliau rytuose iki Japonijos, Zondo salų ir Timoro; Šiaurės Afrikoje, pvz. Alžyre, galima jų aptikti palmių oazėse Saharoje. Lietuvoje ir

artimuose mums kraštuose, kaip antai: Baltarusijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Vokietijoje, tai vienas iš labiausiai paplitusių paukščių. Vasarą gyvena visuose miškuose ir soduose, o žiemą žymi jų dalis artinasi prie žmogaus apgyventų vietų; tuomet galima aptikti jų kaimuose, sodybose, miesteliuose ir net miestuose, neišskiriant ir didžiųjų. Visais metų laikotarpiais galima matyti zylių Lietuvoje, tačiau negalima pasakyti, kad jos yra sėslūs paukščiai. Žiedavimo metodu nustatyta, kad dalis jų palieka ištisus metus ten, kur perėjo, dalis bastosi po apylinkę, o dalis nukeliauja, prisilaikydama, kaip ir dauguma Lietuvos paukščių, pietvakarių krypties. Toli rastų zylių pavyzdžiais gali būti 5 zylės, apžieduotos Ventės Rage: viena apžieduota 1933.X.11 rasta tų pačių metų XII.10 Vokietijoje apie Bursfeldą, nuskridusi maždaug 1000 *km* pietvakarių, pietų kryptimi; antra apžieduota 1938.X.6 rasta Vokietijoje apie Grubeną, nuskridusi maždaug 600 *km* pietvakarių kryptimi; trečia apžieduota 1937.XI.13 rasta 1938.I.7 Čekoslovakijoje apie Parducą, nuskridusi 700 *km* pietvakarių kryptimi; ketvirta apžieduota 1959.IX.19, sugauta 1959.XI.2 Prancūzijoje apie Dižoną, nuskridusi 1425 *km* pietų vakarų kryptimi; penkta, apžieduota 1959.IX.13 d., nušauta tų pačių metų XII.12 d. Prancūzijoje. Nuotolis nuo žiedavimo vietos apie 1750 *km*.

Iš to, kaip zylės skrenda pro Ventės Ragą, galima būtų manyti, kad jos priklauso vien šiaurės populiacijoms ir kad Lietuvos zylių populiacijos mūsų krašte žiemoja. Tačiau žiedavimo praktika parodė, kad taip nėra ir, kad Lietuvoje gimusios zylės bent iš dalies migruoja į pietvakarius. Viena jų, žieduota 1959.V.26 Kėdainių rajone, tų pačių metų XII.21 pagauta Prancūzijoje; kita žieduota 1959.VI.4 Tauragės rajone, rasta tų pačių metų XI.4 Prancūzijoje; trečia, žieduota 1959.VII.5 Kėdainių rajone, pagauta Neringoje, Rasytėje tų pačių metų X.17. Pasak T. Zubavičiaus, jaunos zylės traukti pradeda jau birželio mėnesiui įpusėjus, t. y. dar tuo laiku, kai senos zylės ruošiasi dėti antrus kiaušinius. Pranešėjas rašo, kad 1948 m. birželio 15 dieną pastebėtas zylių traukimas pietvakarių kryptimi. Tą pačią dieną jis nušovęs lizde vištvanagį, o padulkėjus jo plunksnoms, bematant atsirado zylė ir nepaisydama tupėjusio lizde vanago vaiko, stvėrė jam iš po nosies keletą plunksnų ir, kaip galima spėti, nunešė į savo lizdą. Zylių traukimas baigiasi apytikriai spalio mėnesio pabaigoje. Apskritai zylės rudenį traukia labai gausiai, ir tai nenuostabu, turint galvoje, kad zylė yra nepaprastai vislus paukštis. Priešingai, pavasarį jos grįžta nežymiai, ir galima spėti, kad ne taip koncentruotai. Tačiau yra pagrindo manyti, kad žiemą jų daug žūva, ir atgal grįžta tik maža jų dalis.

Tai guvus, neramus, nuolat veiklus paukštis. Retai pasitaiko pamatyti ją nejudančią, nors vieną minutę. Ji amžinai užimta, nuolat kruta medžių šakose, kabinasi į ploniausias šakutes įvairiomis pozomis, dažnai net kojomis aukštyn ir galva žemyn. Taip pat vikriai kopinėja storais medžių stuobriais ir tuo atžvilgiu yra tokia pat vikri, kaip bukutis. Ant žemės taip pat dažnai nusileidžia ir moka čia gerai šeimininkauti, šniukštinėdama po supuvusius pernykščius lapus arba nusilupusios žievės atplaišas.

Jos maistas labai įvairus, tiek augalinis, tiek gyvūninis. Vasarą lesa visokius vabzdžius visose raidos stadijose, bet kartu ir saldžias uogas, vaisius, pvz. saldžius, gerai nunokusius obuolius, kriaušes. Rudeniop visokias sėklas, ypačiai aliejingas, užvis labiausiai mėgsta kanapes, aguonas. Žiemos metu dalis zylių apsigyvena kiemuose ir beveik perdėm minta žmogaus virtuvės atmatomis. Tuomet jos ištisomis dienomis kartu su žvirbliais šeimininkauja šiukšlynuose, apvalo nuo mėsos išmestus kaulus, lesa virtas daržoves, duonos trupinius ir kt. Mėsa, ypač taukai, jų mėgstamas maistas; jos kruopščiai apieško vietą, kur buvo skerdžiama ir svilinama kiaulė, surenka sukrešėjusį kraują. Lašinius nepaprastai mėgsta ir dėl jų dažnai pro išmuštus langus įskrenda į kamaras, apgadina paltis, kumpius ir dešras. Nuo lašinių neatsisako ir vasarą.

Norėdamas palaikyti zyles žiemos metu, dažnai iškabindavau arti namų medžiuose kokį nors nuluptą žvėrį, pvz.: lapę, šešką, audinę. Zylės tuoj imdavo čia lankytis, nulesdamos iš pradžių taukus, paskui imdavosi raumenų ir pagaliau likdavo vien švariai apvalytas skeletas. Zylės yra labai neapdairios ir žiemą įlenda į visokius spąstus ir kilpas; pasitaiko, kad tą pačią dieną jos būna pagautos po kelis kartus, ir po to nepasidaro atsargesnės. Kai kas kaltina zyles, kad jos lesa bites, bet čia jos kaltos tik iš dalies. Tiesa, kad jos pavasarį stveria vieną kitą iš avilio išsliaužusią bitę, bet dažniausiai jos sulesa negyvas, iš avilio išneštas ir ant lakos gulinčias bites. Jų bitininkystei daromą žala yra labai nežymi, o šiaip žmogui atnešama nauda labai didelė. Turime paminėti dar vieną zylių būdingą bruožą: jos turi grobuoniškų palinkimų: skriaudžia ir net užmuša kitus smulkius paukščiukus, tačiau tai esti tuomet, kai jos auka būna sužalota, sužeista, įsivėlusi į kilpą, nes kitaip zylė nepajėgtų nugalėti kito paukščiuko. Dėl šių zylių piktų palinkimų nelaisvėje nereikia jų laikyti bendrame su kitais paukščiais narve, nes tokia kaimynystė dar labiau skatina jų plėšrumą. Nugalėjusi savo auką, zylė prakapoja jos galvą ir išlesa smegenis, šiaip palieka visą lavoną.

Dėl savo jaukumo ir pasitikėjimo, zylė dažnai patenka į žmogaus rankas, bet tuomet smarkiai ginasi, gnybdama snapu. Vaikai, pagavę zylę ir glamonėdami, kartais priglaudžia ją prie veido arba lūpų, ir tuomet paukštelis smarkiai įkerta, ir paprastai to užtenka, kad išsilaisvintų. Tikrai nuostabu, kiek jėgos turi šio mažo paukštelio snapas.

Pagautos zylės dauguma atvejų greit apsipranta su nauja būkle ir greit darosi jaukios. Tačiau ilgą laiką jos yra užimtos tuo, kad stengiasi narve susirasti plačiausią plyšį ir pro jį pasprukti. Kartais netikėtai už kelių dienų narve randama negyva zylė. Tai atsitinka dėl to, kad paukščiui per staiga buvo pakeistas maistas. Laisvėje būdamas, jis bent iš dalies maitinosi vabzdžiais ir kitu gyvūniniu maistu, o, patekęs į nelaisvę, paprastai gauna vien tik grūdų.

Dar labiau prie žmogaus pripranta jaunos iš lizdo paimtos zylės, ypačiai tuomet, kai augintojas savo augintinius verčia lesti iš rankos. Tuomet paukščiukai laiko žmogų medžiu, ant kurio galima nutūpti, juo laipioti ir rasti maisto. Tuomet iš visai arti galima ne tik stebėti, bet ir

pajusti visą zylės elgseną, pvz.: jos būdą kopinėti, kabintis nagais, pajusti jos snapo smūgius, kertant į odą, ir kt. Kas to nepatyrė ant savo odos, tas vargu patikės, kokią jėgą turi šis mažytis zylės snapas. Jos pasirodo net įkyrios, pvz., kapoja tarpupirštį, o, nuvijus jas iš šios vietos, jos tuo pačiu akimirksniu jau pakimba prie piršto ir ima doroti nago pamatą. Kitą kartą prikimba prie ausies ir stipriais smūgiais stengiasi atkirsti odos gabaliuką, arba nutūpus patogioje vietoje ant nosies, panaudoja ją, kaip atramą akiai ar lūpoms tyrinėti.

Kadangi zylės laikosi arti namų ir tuo būdu jas gali nuolat matyti, jų visi papročiai yra žinomi, ir apie jas yra daug literatūros. Jų balsą lengviau pažinti, negu kitų paukščių, ir nors jis nėra įvairus, bet sudėtas iš ryškių gana grynų tonų. Nebaidomos, saugiai besijausdamos, jos, kaip ir kitos artimos rūšys ir bukučiai, leidžia tylų balsą, maždaug: sit... sit... Šiaip iš jų girdėti grynas pink-pink-pink, panašus į kikilio balsą, bet dar ryškesnis. Sujaudintos ar išgąsdintas, jos rėkia: psiu-čiriri... Labai anksti pavasarį ima giedoti patinukas; net vasario mėnesiui įpusėjus, jei pasitaiko graži saulėta diena, neretai galima išgirsti jo giesmelę. Ji yra labai būdinga, skamba maždaug: ti-ti-tiu... ti-ti-tiu... ir, nesant dar kitų paukščių balsų, labai lengvai išgirstama. Galima sakyti, kad tai pirma pavasarinė paukščių giesmelė. Mūsų liaudis pamėgdžioja ją žodžiu „pu-pi-tė...“

Kovo mėnesį jau esti susidariusios porelės, o balandžio mėnesio pabaigoje jau deda kiaušinius. T. Zubavičius 1948 m. gegužės mėn. 6 dieną rado lizdą su 13 kiaušinių. L. Jezersko duomenimis, ankstyvą pavasarį kiaušinius pradeda dėti balandžio mėn. 3 dekadoje, o vėlyvą — gegužės mėn. 1 dekadoje. 1953 m. pirmieji kiaušiniai buvo padėti IV.27—29 d. (Varėnos raj.), pirmos vados jaunikliai išvesti VI.8—9 d., o VI.9—10 d. gretimuose inkiluose didžiosios zylės pradėjo dėti antrosios dėties kiaušinius. Taigi vos spėjo išvesti pirmuosius jauniklius, tuoj be jokios pertraukos pradėjo dėti antruosius kiaušinius. Antruosius jauniklius 1953 m. išvedė apie liepos mėn. vidurį.

Zylės lizdą daro vien uždarose ertmėse, uoksuose, ypačiai genių paliktuose, didelių paukščių lizdų pamatuose, kartais namų vamzdžiuose ir dažnai inkiluose. Angos forma, matyti, neturi didelės reikšmės; ji gali būti apvali, pailga, o kartais yra tai ilgas plyšys; bet, atrodo, daug svarbesnis yra angos dydis, tinkamiausias skersmuo — 32 *mm*. Dažniausiai parenkamas neaukštai esantis uoksas, pvz. 1,5—4 *m*, bet kartais iki 10 *m* aukštyje, o kai kada prie pat žemės, kaip antai supuvusiuose kelmuose. Jei ertmė yra per didelė, zylė sumažina ją, užpildydama medžiaga, kurią sudaro samanos, sumaišytos su vilnomis, o neretai (pasak T. Zubavičiaus) prie samanų primaišoma stirnų plaukų; iš to susidaro dailus veltinis; be to, padedama plonų šaknelių, plunksnų ir kitos medžiagos. Statyba užsiima vien patelė, bet visuomet ji yra patino lydima. Kiaušinių esti 6—13, dažniausiai 8—10; neretai 14, o išimtiniais atvejais net 17, bet manoma, kad toks didelis skaičius būna sudėtas dviejų patelių.

Pasak L. Jezersko, kiaušinių pirmoje dėtyje dažniausiai esti 11, 12, rečiau — 10, 13, 14; antroje dažniausiai jų esti 9, 10. Vidutinis kiaušinio svoris 1,65 *g*, dydis (110 kiaušinių): minimalus ilgis 16,55 *mm*, maksimalus 19,33 *mm*, minimalus plotis 13,15 *mm*, maksimalus 14,80 *mm*. Beveik visuomet peri du kartus per vasarą.

Kiaušiniai yra balti su rudomis gana didelėmis dėmėmis, pasiskirsčiusiomis visame paviršiuje. Kol dar nesudėti visi kiaušiniai, zylės turi paprotį apdengti juos, išskrisdamos iš lizdo, bet vėliau jos to nedaro. Perėti pradeda tuomet, kai jau didesnė kiaušinių dalis yra padėta. Peri vien patelė, 13—14 dienų, kartais net 16. Trukdoma perėti, šnypščia, bet nepalieka lizdo. Jaunikliai užtrunka lizde 15—20 dienų ir visą laiką esti tėvų maitinami (iki 34 kartų per valandą); tėvai išneša arba praryja jų mėšlą, stverdami jį tiesiog nuo vaiko išeinamosios angos. Vaikams iš lizdo išskridus, seniai lesina ir vedžioja juos 8—18 dienų, vėliau šeimyna išsiskirsto. Konkretūs stebėjimo duomenys Lietuvoje: lizdas buvo kraunamas IV.26. Lizdai su kiaušiniais rasti: V.10; VI.21; VI.27; VI.28; VII.5; VII.20. Lizdai su jaunikliais aptikti V.23; V.25; VI.1; VII.5 (dar pliki); VII.19; VII.21; VII.22; VII.27 (paaugę), VII.28 (pliki); VIII.15.

Autoriai, nagrinėję didžiosios zylės veisimąsi, teigia, kad apžieduoti jaunikliai sekančiais metais perėjo per 200—250 *m* nuo tos vietos, kur jie buvo gimę (Malčevskis, 1959, Šapošnikovas, 1949).

Todėl, kad zylės peri uoksuose, reikia manyti, kad jos yra jau labai seni uoksų gyventojai, nes jos ne tik juose peri, bet ir nakvoja tuo laiku, kai neperi. Apskritai pastebėta, kad šiuo laiku zylių skaičius priklauso nuo esamų tam tikroje vietovėje uoksų skaičiaus, kuriuos panaudoja nakvynei. Tačiau nakvynės vietos jos neiškloja plunksnomis, kaip žvirblis. Jų miegas yra nepaprastai stiprus, tad narve miegančias zyles galima kilnoti su visu narvu, ir jos nepabunda. Šis dalykas aiškinamas tuo, kad jautrus miegas uokso gyventojui vis tiek neatneštų jokios naudos, nes pats uoksas jau užtikrina saugumą, o jei kokiam grobuoniui pavyktų įlįsti uoksan, tai vis tiek pabudęs paukštis negalėtų išsigelbėti. Bet štai ir kita nuomonė verčianti mus daryti išvadą, kad zylės seniai peri uoksuose: beldžiant į medį, kuriame yra zylės lizdas su perinčia ar vaikus šildančia patele, negalima jos priversti išskristi iš uokso, o kišant ten pirštą ar pagaliuką, girdėti tupinčio ten paukščio šnypštimas. Labai sunku priversti jį palikti uoksą, o toliau stengiantis pasiekti uokso ertmę, paukštelis vis labiau spraudžiasi gilumon, išsižioja ir bando gintis. Panašiai elgiasi geniai, t. y. kiti seni uoksų gyventojai. Mažai nusimaną žmonės paprastai laiko tokį paukščio elgimąsi tauriu pasišventimu dėl savo vaikų ar kiaušinių, nes nežino, kad šis elgesys yra įgimtas rūšiai refleksas. Nieko paukščiui nepadėtų, jeigu jis šiuo momentu mėgintų pasprukti iš uokso; priešingai, net jis tuo sau pakenktų, patekdamas priešui tiesiai į nasrus. Šiaip smulkus grobuonis, kiaunė ar šeškas, įkišęs galvą į siaurą uoksą, bet negalėdamas

visas ten įlįsti, turi pasitraukti, tuo labiau, kad iš lizdo girdimas įtartinas, panašus į gyvatės šnypštimas. Priešingai elgiasi tie paukščiai, kurie peri pusiau atviruose uoksuose: esant mažiausiam trukdymui, jie skubiai pasprunka iš lizdo ir tuo išsaugoja gyvybę.

Su perėjimu uoksuose taip pat susijęs patino ir patelės panašumas, nes esama nuomonės, kad kitų, atviruose lizduose perinčių patelių kuklios spalvos yra adaptyvus (prisitaikymo) reiškinys. Jis yra naudingas, nes jo dėka patelė apsaugota nuo priešo akių. Uoksuose perintiems paukščiams šis apsaugojamosios spalvos apdaras neturi reikšmės, tad čia ir patinas, ir patelė be pavojaus gyvybei „gali sau leisti šią prabangą", t. y. dėvėti margų spalvų rūbus.

Mėlynoji zylė. *Parus coeruleus* L.

LX pav.

Est. *sinitihane.* Latv. *zilzīlīte.* Lenk. *sikora modra.* Rus. *lazorevka.* Vok. *Blaumeise.*

Jų yra apie 20 porūšių. Lietuvoje ir didesnėje Europos dalyje gyvena nominalus porūšis *P. c. coeruleus* L.

Mėlynoji zylė yra už didžiąją žymiai mažesnė. Ją nesunku pažinti jau iš to, kad turi daug mėlynos ir daug žalios spalvos. Puikios mėlynos spalvos (dangaus mėlynumo) yra viršugalvis, sprandas, uodega ir sparnai; kakta ir skruostai balti ir baltos spalvos siaura juostelė skersai sparną. Apačia geltona su nežymia juosva juostele išilgai krūtinės. Snapas tamsiai raginės spalvos, kojos melsvos, švino atspalvio; rainutės durpinės spalvos. Patelė nuo patino skiriasi mažai, nebent tuo, kad visos jos spalvos yra blankesnės. Jauniklių apdare visos spalvos panašiai suskirstytos, bet jos yra dar mažiau ryškios, negu patelės; jų viršugalvio kepuraitė ne mėlyna, bet žalsvai pilkos spalvos, o skruostai šviesiai geltoni.

Matai: kūno ilgis apie 126 *mm*, sparnų tarpugalis apie 208 *mm*, sparnas patino 65—68 *mm*, patelės 60—66 *mm*; svoris apie 11 *g*.

Mėlynoji zylė gyvena Europoje nuo 65° Norvegijoje ir 60° Tarybų Sąjungoje, siekia Vidužemio jūrą pietuose, toliau Afrikos šiaurėje, Kanaruose, Mažojoje Azijoje, Sirijoje, Kaukaze ir Persijoje, sudarydama daug geografinių rasių.

Lietuvoje visur paplitęs paukštis, tačiau ne tiek dažnas, kaip didžioji zylė. Visur galima jų aptikti, bet rečiau gryname spygliuočių miške, nes daugiau mėgsta mišrius arba lapuočių miškus, ypačiai tokius, kur yra daug lazdynų. Mielu noru laikosi soduose ir prisiplaka prie mišrių būrių iš kitų zylių, bukučių, lipučių. Žiemą kartu su didžiosiomis zylėmis apsilanko kiemuose ir lanko dirbtines lesyklas. Nepaisant to, kad mėlynųjų zylių aptinkame Lietuvoje ištisus metus, turime duomenų, kad jos bastosi po visą kraštą, o tam tikra dalis nukeliauja labai toli pietvakarių kryptimi. Štai keturios zylės, apžieduotos Ventės Rage,

buvo pagautos po vieno, dviejų, trijų ir keturių mėnesių žiedavimo vietoje. Iš trijų kitų viena po 56 dienų buvo rasta Vokietijoje, Vilhemsburge, nuskridusi 772 *km*, kita po 4 mėn. 17 d. taip pat Vokietijoje, Olendorfe, nuskridusi 875 *km*, o trečia po 55 dienų rasta Italijoje, nuskridusi 1450 *km*.

Mėlynoji zylė savo papročiais panaši į didžiąją zylę ir minta tuo pačiu maistu, tačiau sulesa daugiau vabzdžių. Aižo sėklas kitokiu būdu, negu didžioji zylė. Pastaroji, įspraudusi grūdą į pirštus, kala snapu, o mėlynoji, laikydama jį tuo pačiu būdu, kruopščiai darbuojasi snapu, kol pasiekia branduolį. Iš vabzdžių jos ypač mėgsta jaunas jų stadijas, gyvenančias lapų gumbuose. Šiuo reikalu jos dažnai aplanko ąžuolus, kur tokių gumbų kartais labai daug. Jos lesa uogas ir saldžius, gerai prinokusius vaisius. Laikant nelaisvėje, kartais viduryje kambario pakabinama kriaušė ar obuolys, tuomet zylė kaskart priskridus, prikimba ir atsilupa jų gabaliuką. Jos esti dar žiauresnės, negu didžiosios zylės; nelaisvėje dažnai mirtinai užkapoja kitus mažus paukščiukus, o laisvėje nuveja savo viengenčius nuo lizdavietės. Jos net sugeba nugalėti už save didesnę didžiąją zylę. Nugalėdama už save stipresnį priešą, pvz. didžiąją zylę, ji, būdama už ją silpnesnė, laimi ne tiek fizine jėga, kiek ištverme; nuolat persekiojamas priešas, ilgainiui pasitraukia jai iš kelio.

Balsas skiriasi nuo didžiosios zylės; dažnai girdėti: sirr... sirr... šiek tiek panašus į svirbelio; be to, šaukia ir kitais balsais; patinukas gana dailiai gieda.

Stebint žieduotus paukščius, paaiškėjo, kad porelė laikosi kartu visą žiemą. Pavasarį patinukas žaidžia tuoktuvinius žaidimus, pasipūsdamas, straksėdamas aplink porelę savotišku būdu ir pakildamas į orą savotišku polėkiu. Lizdavietė tokia pat, kaip didžiosios zylės. Kiaušinių esti 10—12, išimtiniais atvejais daugiau, net iki 16 pirmoje dėtyje ir 8—10 antroje. Kiaušinių dydis (110 kiaušinių): minimalus ilgis 13,55 *mm*, maksimalus 16,50 *mm*; minimalus plotis 11,35 *mm*, maksimalus 12,45 *mm* (Jezerskas, 1960). Peri du kartus. Kiaušinių spalva balta su rusvais ir rudais taškeliais. Peri tik patelė, tai trunka 12,5—14,5 dienos, o po 17—18 dienų jaunikliai palieka lizdą.

Mes matome, kad mėlynoji zylė, kaip ir didžioji, sugeba smarkiai daugintis. Skaitant 2 vadas, kiekvienoje ne mažiau kaip dešimt kiaušinių, gaunama apie 20 vaikų, taigi, kiekviena pora perinčių zylių dešimteriopai padidina savo skaičių. Dalykas tuo nuostabesnis, kad jos ne tik peri, bet ir nakvoja uoksuose, taigi naudojasi palyginti didesniu saugumu, negu kiti paukščiai. Apskritai imant, skaičius vaikų, kuriuos užaugina ta ar kita paukščių rūšis, yra matas to pavojaus, kuris šiai rūšiai gresia. Paukščio mažumas, matyti, neturi sprendžiamojo vaidmens, nes, pvz., nykštukas, sveriantis iš viso 5—6 *g*, toli gražu neužaugina tiek vaikų, kiek zylė. Atrodo, kad zylės, būdamos labai vikrios, sugebančios puikiai landžioti ir slapstytis tankumynuose, yra neblogai apdraustos nuo plėšriųjų paukščių, tuo labiau, kad jos vengia skrajoti atviruose plotuose. Nakvodamos ir perėdamos uoksuose, jos taip pat

yra apsaugotos nuo keturkojų grobuonių. Utenderferis, ištyręs 10 475 sudraskytų paukščių palaikus, juose rado 930 naminių žvirblių, 927 dirvinius vieversius, 708 kikilius ir palyginti nedaug zylių, būtent 224 didžiąsias, 120 mėlynųjų, 26 kuoduotąsias, 10 pilkųjų, 8 šiaurines. Taigi galima padaryti išvadą, kad zylės daugiausia nukenčia ne nuo grobuonių, bet nuo atmosferinių veiksnių. Ypačiai šarma, aptraukdama medžių kamienus ir šakas, užstoja paukščiams maisto šaltinį, uždengdama visus plyšius, skyles, žievės atplaišas, kur žiemą praleidžia vabzdžiai. Taip pat pavojų sukelia ilgą laiką užtrukęs lietingas oras ir trumpos žiemos dienos. Tokiomis dienomis neužtenka laiko, kad pasisotintų apie 16 valandų trunkančiai nakčiai. Čia gal ir tenka įžiūrėti veiksnius, stabdančius zylių padermės plitimą.

Žydroji zylė. *Parus cyanus* Pallas

LXI pav.

Latv. *lazurzīlīte.* Lenk. *sikora lazurowa.* Rus. *kniaziok.* Vok. *Lasurmeise.*
Šeši porūšiai, Lietuvoje nominalus porūšis *P. c. cyanus* Pallas.

Bene gražiausia iš visų mūsų zylių yra žydroji zylė. Ji yra didžiosios zylės ūgio, bet turi ilgesnę uodegą. Iš spalvų suskirstymo irgi į ją panaši, bet trūksta jai geltonos ir žalios spalvos. Kadangi jos apsiplunksnavimas yra labai gausus, ji atrodo didesnė, negu iš tikrųjų yra. Didesnis ir stipresnis yra jos snapas ir kojos.

Visa apatinė kūno dalis balta, tik ant krūtinės gana nežymi išilginė juoda juostelė. Viršugalvis baltas melsvu atspalviu, ypač pakaušyje. Nuo akies į užpakalį eina tamsiai mėlyna juostelė ir tokios pat spalvos apikaklė aplink sparną. Nugara melsvai pilka, pereinanti į balsvą antuodegį, ir tamsiai mėlynos su baltais galais uodegos dengiamosios plunksnos. Sparnas tamsiai mėlynas su dviem skersinėm baltom juostom. Snapas juosvas, kojos melsvos, rainutės durpinės spalvos.

Jaunikliai panašūs į senius, tik jų viršutinė kūno dalis tamsesnė, šiferio pilkumo, ne tiek melsva, o apačia turi nežymų geltoną atspalvį.

Matai: ilgis apie 140 *mm,* suglaustas sparnas 68—77 *mm.*

Gyvenamoji sritis apima Tarybų Sąjungos dalį per visą pietinį Sibirą iki Amūro krašto, o į pietus iki Vidurinės Azijos. Porūšis *P. c. cyanus* randamas, pradedant jau nuo Minsko, bet čia, pasak Šnitnikovo ir Fediušino, dar yra reta, toliau gyvena Smolensko, Gorkio, Voronežo krašte iki Ufos ir Čkalovo. Rytuose randami kiti porūšiai; jie pasižymi geltonos spalvos priemaiša apatinėje kūno dalyje.

Žydroji zylė žiemą kartais nusibasto į Vakarų Europos kraštus iki Vokietijos rytų, Lenkijos, Vengrijos. Vienas egzempliorius 1880 m. buvo pastebėtas apie Piliavą netoli Karaliaučiaus.

Lietuvoje šios zylės neaptikau ir nežinau nei vieno egzemplioriaus, kuris būtų čia nušautas. Tačiau žymusis paukščių žinovas K. Tyzenhauzas rašo, kad šis paukštis kartais masiškai Lietuvoje pasirodo; taip buvo

1823 m., kai į pietryčius nuo Vilniaus žydrosios zylės skverbėsi į sodus ir trobesius.

Pasak zoologo Palaso, žydroji zylė bastosi už Volgos karklynuose ir miškuose. Jos balsas panašus į svirbelio balsą. Turi paprotį pašiaušti plunksnas, ir todėl atrodo didesnė, negu yra iš tikrųjų. Pasak šio gamtininko, lizdą krauna uokse 11,5 *cm* skersmens, ausdama jį iš samanų, o vidurį išklodama grynais galvijų plaukais. Dybovskis teigia, kad jos esančios gausios Onono upės pakraščiuose ir peri ten daugiausia gluosnių uoksuose, rečiau apleistuose genių uoksuose. Lizdas padarytas iš kiškių ir voverių plaukų, sumaišytų su švelniomis žolelėmis. Šis patiesalas esti apie centimetro storio, suplaktas ir tankus. Visi Dybovskio matyti lizdai buvo 0,5—1 *m* aukščio nuo žemės. Kiaušinių buvo 10—11. Nebaigusios dėti, šios zylės, atsitolindamos nuo lizdo, apdengia kiaušinius smulkiais sausais lapais. Patelė labai patvariai tupi, lygiai kaip ir kitos zylės.

Naujesniais duomenimis, jos peri du kartus, o išimtiniais atvejais tris kartus per vasarą. Peri tik patelė ir tai trunka 14—16 dienų.

Juodoji zylė. *Parus ater* L.

Spalvotas pav.

Est. *must tihane.* Latv. *meža zīlīte.* Lenk. *sikora czarna.* Rus. *moskovka.* Vok. *Tannenmeise.*

Yra apie 23 porūšius. Lietuvoje ir didesnėje Europos dalyje gyvena nominalus porūšis *P. a. ater* L.

Kartu su uodeguotąja zyle yra mažiausia mūsų zylių rūšis. Galėtų būti supainiota nebent su pilkąja zyle, bet visų pirma yra žymiai mažesnė, antra, turi didelę baltą dėmę ant sprando. Besikabinant šioms zylėms šakose ir dažnai apsisukant nugara žemyn, ši baltoji dėmė aiškiai matyti. Šiaip galva, kaklo užpakalinė dalis ir smakras yra ryškios juodos spalvos su puikiu metaliniu žvilgėjimu. Skruostuose didelė balta dėmė. Nugara melsvai pilkos spalvos. Sparnai tamsesnės pilkos spalvos su baltomis dėmėmis dengiamųjų ir mažųjų plasnojamųjų plunksnų galuose. Uodega tamsiai pilka. Kūno apačia balsva su rusvu atspalviu šonuose. Snapas labai plonas, beveik juodas, kojos melsvai pilkos; rainutės durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės aiškaus skirtumo nėra. Jauniklių visos juodos spalvos turi rusvą atspalvį, baltos kūno vietos turi gelsvą priemaišą; nugara žalsvai pilka. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp birželio pabaigos ir rugpiūčio mėn.; tuo pačiu laiku ištisai šeriasi ir seniai.

Matai: kūno ilgis apie 115 *mm*, sparnų tarpugalis apie 186 *mm*, sparnas 4 patinų ir patelių 60—62 *mm*. Svoris apie 8,5 *g*.

Juodosios zylės gyvenamasis plotas labai didelis; ji aptinkama beveik visoje Europoje, šiaurėje iki 67° Norvegijoje ir iki 65° Švedijoje, Suomijoje iki Baltosios jūros pakraščių ir iki 62° Urale; toliau Azijoje iki Kamčiatkos ir Japonijos; plitimo pietinė riba Azijoje yra Taivanas (Formoza), Himalajų rytai, Iranas ir M. Azija. Lietuvoje juodoji zylė

yra gana paprastas paukštis, bet aptinkama tik spygliuočių miškuose, tiek pušynuose, tiek eglynuose. Retkarčiais ji apsilanko soduose ir parkuose, dažniausiai tik tokiuose, kur yra spygliuočių. Iš visų mūsų zylių juodoji zylė daugiausia linkusi toli keliauti. Jau rugsėjo mėnesiui įpusėjus, prasideda jų traukimas iš šiaurės rytų kraštų, kaip atrodo, kartu su didžiaisiais margaisiais geniais ir kryžiasnapiais. Iš to galima daryti išvadą, kad šių tolimų kelionių priežastis yra spygliuočių sėklų nederlius, nes šios trys paukščių rūšys jomis maitinasi. Antai rudenį Neringoje galima buvo vienos dienos laikotarpyje pastebėti iki 100 000 traukiančių juodųjų zylių; vienas žieduotas paukštis buvo rastas 640 *km* į pietvakarius. Įdomu pažymėti, kad trys mūsų apžieduotos Ventės Rage juodosios zylės už kelių dienų buvo pagautos Rasytėje, tai reiškia, kad jos perskrido Kuršių marias įstriža linija, nuo Ventės Rago iki Neringos.

Jų būriai, panašiai kaip ir kitų zylių, pakrinka poromis pavasarį labai anksti, gal jau vasario mėnesį. Patinukas gieda gana maloniai, šiek tiek panašiai kaip didžioji zylė, šiaip nuolat cypia, lygiai kaip ir kitos zylės. Lizdui krauti susiranda uoksą su labai maža anga, dažniausiai neaukštai. Vieną kartą Gudų Girioje netoli Musteikos (1919.V.16 d.) radau lizdą alksnyje, mažame uokselyje apie 25—35 *cm* nuo žemės. Jame buvo, rodos, 5, tik ką prasikalę vaikai. Man bestovint, čia pat vienas iš perinčių paukščių įlindo į uoksą ir atsitūpė ant vaikų. Lizdas buvo padarytas iš samanų, stirnų ir kitų gyvulių plaukų. Kiaušinių deda 8—11, bet dažniausiai 9—10. Jų dydis (57 kiaušinių): minimalus ilgis 13,45 *mm*; maksimalus 16,3 *mm*; minimalus plotis 10,8 *mm*, maksimalus 12,4 *mm*. Vidutinis svoris 1,13 *g* (L. Jezerskas). Spalva panašūs į didžiosios zylės kiaušinius. Peri du kartus per vasarą. Praradę kiaušinius arba vaikus, jau maždaug po 5 dienų pradeda dėti antrą kartą, bet dažniausiai į kitą uoksą. Jei trūksta uoksų, juodoji zylė lizdui dažnai panaudoja šiaip kokį urvelį, pvz., pelės ir kt. Peri vien patelė 14—16 dienų, o vaikai palieka lizdą po 16—17 dienų.

Duomenys apie juodąją zylę iš Gudų Girios ir Lekėčių miškų yra šie: 1) IV.13 lizde buvo 5 kiaušiniai. 2) IV.27 lizde 9 kiaušiniai; V.11 dar tebebuvo kiaušiniai; V.16 d. apie 5 dienų jaunikliai; V.25 plunksnuoti jaunikliai; V.30 tuščias lizdas. 3) Gudų Girioje V.16 d. rastas lizdas su penkiais (?) visai mažais vaikais. 4) V.25 lizdas su plikais jaunikliais; VI.2 lizdas jau buvo tuščias. 5) IV.26 lizde paaugę bet dar pliki jaunikliai. 6) VII.1 lizde jaunikliai; VII.4 lizde 5 ar 6 plunksnėti jaunikliai; VII.11 lizdas tuščias.

Visų lizdų uoksai buvo labai žemai, apytikriai 25—73 *cm* aukščiau žemės. Landos labai mažos. Atnešęs maisto vienas iš tėvų tyliai čiulba arti lizdo, tuomet iš lizdo išlenda kitas, šildęs vaikus. A. Aleknavičiaus stebėjimais, VI.30 juodųjų zylių pora pradėjo nešti maistą 5 val. 30 min. ir paskutinį kartą įlindo į uoksą 21 val. 19 min. Per 9 val. 20 min. stebėjimo laiką į uoksą atlėkė 124 kartus (vidutiniškai per valandą 13,3 karto), taigi per visą dieną (15 val. 50 min.) 210 kartų.

Kuoduotoji zylė. Totorynas.[1] *Parus cristatus* L.

Spalvotas pav.

Est. *tutt-tihane.* Latv. *cekulzīlīte.* Lenk. *sikora czubata.* Rus. *chochlataja sinica.* Vok. *Haubenmeise.*

Jų yra apie 5 porūšius. Pabaltijo kraštuose ir toliau į rytus aptinkamas porūšis *P. c. cristatus* L. iš nugaros pilkos spalvos skirtinas nuo *P. c. mitratus* Brehm, kurio nugara yra rusvo atspalvio. Pastaroji forma gyvena Vokietijoje. Į rytus nuo tų kraštų, kur gyvena nominali forma, gyvena dar pilkesnė forma *P. c. baschkiricus* Snigirewski.

Nuo kitų zylių šią rūšį nesunku atskirti iš ilgoko smailiu galu, šiek tiek užriesto kuoduko. Sudarančios jį plunksnos juodos su baltais kraštais, tuo būdu susidaro tam tikras panašumas į žvynus. Skruostai ir kaklo šonai balti, atriboti nuo pilkos nugaros ir baltos krūtinės juoda juostele, kurios plotis yra didžiausias pagurklyje. Pilvas baltas su rusvais šonais. Sparnai ir uodega tos pačios spalvos, kaip ir nugara. Snapas juodas, akys raudonos. Patelė nuo patino skiriasi vien trumpesniu kuoduku. Jauniklių kuodukas dar trumpesnis; be to, balta spalva yra pilkesnio atspalvio. Jauni paukščiai šeriasi (iš dalies) rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais, o seniai (ištisai) rugpiūčio—spalio.

Matai: ilgis apie 120 *mm*, sparnų tarpugalis apie 200 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų 61,5—63 *mm*, 5 patelių 59—62,5 *mm*. Svoris apie 11 *g*.

Gyvena Europoje nuo Portugalijos iki Uralo; šiaurėje siekia 65° (Norvegijoje ir Suomijoje), pietuose plinta iki Vidužemio, bet Italijoje aptinkama tik Alpių srityje; nėra jos Airijoje ir Anglijoje, bet peri Škotijoje. Tai paukštis sėslus ta prasme, kad žiemai nepasitraukia į pietus, tačiau bastosi kartu su kitomis zylėmis mišriuose būriuose. Lietuvoje kuoduotoji zylė labai paprasta, bet aptinkama vien spygliuočių miškuose, lygiai pušynuose, lygiai eglynuose. Retai apsilanko soduose; kartais galima matyti jų parkuose, bet tik ten, kur yra spygliuočių medžių, pvz. eglių alėjose ar kitose panašių medžių grupėse. Kaip ir kitos zylės yra tai judrus, neramus paukštis, moka puikiausiai kabintis net už ploniausių šakučių, laipioti stuobriais, neretai net nusileidžia ant žemės. Minta vabzdžiais; tik žiemą kartais imasi pušų bei eglių sėklų. Balsas skiriasi nuo kitų zylių: sirr... sirr..., patinukas gana maloniai gieda.

Žiemos pabaigoje zylių būriai pakrinka ir tuomet susidaro porelės. Jau šiltomis žiemos dienomis patinukai ima giedoti, šiaušia savo kuoduką. Lizdą krauna gatavuose uoksuose, ir neretai tokius uoksus pasigamina pats paukštis. Tam reikalui tinka visiškai supuvę medžiai, pvz., beržai, kurių nemaža pasitaiko mūsų šlapiuose miškuose. Jie dažnai esti tiek supuvę, kad griūva tik ranka paliesti. Tokiuose medžiuose zylė iškala sau tinkamą ertmę su gražia apvalia angele. Lizdui užtenka jau 15 *cm* storio medžių. Kai kurie autoriai nustatė kiaušinių skaičių 5—11; pasak L. Jezersko, jų esti 5—7, dažniausiai 5—6; jų matai (55 kiaušinių):

[1] Taip vadinama Gudų Girioje.

minimalus ilgis 15,1 *mm*, maksimalus — 18,05 *mm*; minimalus plotis 11,80 *mm*, maksimalus — 13,30 *mm*. Vidutinis svoris 1,33 *g*. Jų spalva labai panaši į didžiosios zylės kiaušinių. Aš Lietuvoje rasdavau 5 kiaušinius. Gal būt, vakaruose kiaušinių skaičius yra didesnis. Kartais lizdai kraunami inkiluose, kitą kartą plėšriųjų paukščių bei kranklių lizdų pamatuose. Mano rasti lizdai buvo gražiai išausti iš samanų su stirnų ir smulkių žvėriukų plaukais, labai suplakti ir šilti. Kiaušiniai dedami balandžio mėnesiui įpusėjus (Gudų Girioje rastas lizdas su stipriai užperėtais kiaušiniais 1919.IV.27 d.). Peri du kartus, perėjimo laikas 14—15 dienų; jaunikliai palieka lizdą apytikriai po 18—19 dienų, bet dar po to yra tėvų lesinami. Vos šios zylės spėja išvesti pirmąją vadą, tuoj deda kiaušinius antrą kartą.

Duomenys apie kuoduotąją zylę (A. Aleknavičiaus ir mano iš Lekėčių miškų ir Gudų Girios): 1) IV.13 lizde buvo 5 kiaušiniai; IV.18 dar kiaušiniai; IV.25 jau paukščiukai 2—3 dienų; V.10 užaugę jaunikliai; V.17 lizdas tuščias. 2) IV.4 sukrautas, dar tuščias lizdas; IV.13 lizde 6 kiaušiniai. 3) IV.13 sukrautas, bet dar tuščias lizdas; IV.18 lizde 6 kiaušiniai; IV.25 dar kiaušiniai; V.1 lizde pliki jaunikliai; V.18 pilnai suaugę jaunikliai. 4) IV.27 lizde 5 kiaušiniai. 5) IV.27 lizde 5 kiaušiniai; V.1 maži, pliki paukščiukai. 6) V.23 lizde 5 kiaušiniai; VI.6 maži pliki paukščiukai; VI.25 lizdas tuščias. 7) V.21 lizde 3—4 dienų jaunikliai. 8) V.28 lizdas su penkiais 2—4 dienų vaikais. VI.12 lizde plunksnėti vaikai.

Visi lizdai buvo stuobriukuose, nuo 1,1 iki 2 *m* aukštyje. Pastebėta, kad, kol jaunikliai maži, seniai, atnešdami maisto, kiekvieną kartą bent po keletą minučių pašildo juos ir, tur būt, todėl palyginti retai vaikai lesinami. Pasak A. Aleknavičiaus, vienu atveju (VI.17) nuo 5 val. iki 7 val. 15 min. maistas buvo atneštas 16 kartų, o kitu — nuo 15 val. iki 16 val. 15 min. 9 kartus. Kitą kartą (buvo tik vienas senis) per 16 val. 30 min. maistas buvo atneštas 110 kartų.

Nelaisvę kuoduotoji zylė pakelia blogai; be to, reikalauja labai rūpestingos priežiūros. Gal būt, didesnis būtų pasisekimas, jei būtų laikomos jos ne pavieniui, bet po keletą.

Paprastoji pilkoji zylė. *Parus palustris* L.

Spalvotas pav.

Est. *sootihane*. Latv. *purva zīlīte*. Lenk. *sikora popielata, uboga*. Rus. *sinica bolotnaja*. Vok. *Sumpfmeise*.

Yra apie 20 porūšių. Didesnėje Europos dalyje gyvena *P. p. palustris* L.

Pilkoji zylė yra apytikriai to paties ūgio, kaip mėlynoji ar kuoduotoji zylė, bet jos spalvos daug kuklesnės, pasakysime, net kukliausios iš visų zylių. Jos viršugalvis sudaro juodą silpnai melsvai žvilgančią kepuraitę. Smakras juodas, o tik išsišėrusių paukščių juodų plunksnų krašteliai yra balti, tad juodumas neryškus. Kaklo ir galvos šonai pilkšvai balti. Apatinė kūno dalis pilkšvai balta su rusvais šonais;

nugara rusvai pilka, išsišėrusių paukščių vyrauja daugiau rudas atspalvis, vėliau vyrauja grynai pilka spalva. Sparnų ir uodegos plunksnos tamsiai pilkos, naujame apdare šviesiais kraštais. Uodegos galas mažai laipsnėtas (žr. 21 pav.). Snapas juodas; kojos melsvai pilkos; rainutės durpinės spalvos. Jauniklių juoda kepuraitė be žvilgesio.

Matai: kūno ilgis apie 121 *mm*, sparnų tarpugalis apie 197 *mm*, sparnas (5 patinų) 61,5—66,5 *mm*, 3 patelių 62—63 *mm*; sveria apie 11 *g*.

Pilkosios zylės gyvenamoji sritis pavaizduota 20 pav. Ji apima didesnę Europos dalį ir pietinį Sibirą, Karatau, plotą nuo Altajaus iki Usūrio krašto ir Japonijos, pietų link eina per Mandžiūriją, Korėją, Šiaurės Kiniją iki Tibeto kalnų. Nėra jos vakarų Sibire (Dementjevas).

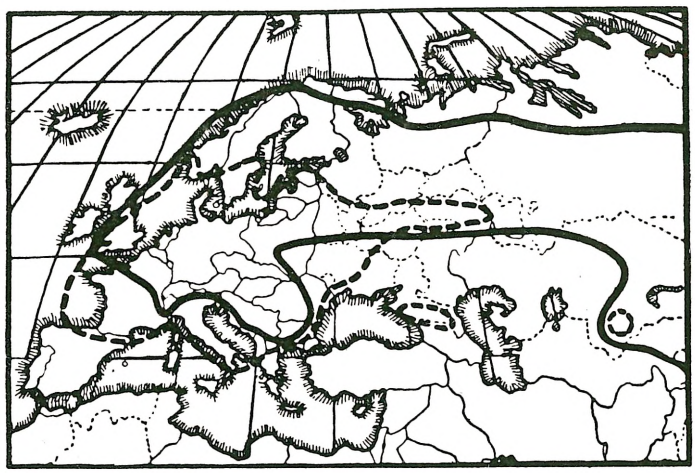

20 pav. Paprastosios (punktyru) ir šiaurinės pilkosios zylės (ištisa linija) išplitimo sritis

Lietuvoje paplitusi taip, kaip ir didžioji zylė. Laikosi ne tik miškuose, bet ir krūmuose, jaunuose miškuose, ypačiai beržynuose, kartais net pelkėtose vietose. Mielai laikosi sodybose, soduose. Minta mišriu maistu; vasarą tai visokie vabzdžiai, o rudenį ir žiemą įvairūs grūdai. Kai tik prinoksta aguonos, kanapės, jos nuolat laikosi daržuose, prakapoja aguonų galveles ir lesa jų grūdus, kartu su žaliukėmis, žvirbliais ir didžiosiomis zylėmis puola kanapes ir sugadina daug grūdų. Jos prakala tvirtesnius grūdus panašiu būdu, kaip didžiosios zylės, t. y. įsispraudusios juos tarp pirštų. Lesa jos ir uogas, o gal tik jų sėklas. Vieną kartą pastebėjau, kad jos mėgsta saldžius vaisius: didelėje obelyje buvo saldūs, gerai nunokę vaisiai, o štai prie vieno obuolio kaskart atskrisdavo pilkoji zylė ir, pakapojus jo minkštimą, vėl nuskrisdavo. Tai kartojosi kas keletą minučių.

Pasak Kistiakovskio (1950), skilviuose buvo rasta vabalų *Curculionidae, Elateridae, Ipidae* šeimų, ąžuolinio lapsukio lėliukių, vorų ir nedaug sėklų (Užkarpatė, birželio mėn.). Skilviuose iš Podolės (Voinstvenskij, 1949) buvo rasta *Curculionidae (Sitones)* ir *Scarabaeidae* vabalų ir sėklų

likučių (gegužės mėn.). Jaunikliai buvo maitinami vien smulkiais vabzdžiais.

Balsai gal įvairesni, negu didžiosios zylės; išgąsdinta ar nustebinta pilkoji zylė šaukia de-de-de...; patinukas gieda žiemai baigiantis; jo giesmė kažkas panašaus į djep-djep-djep...; kartais primaišo ir kitų garsų. Ši giesmelė nesudėtinga, bet maloniai skamba.

Porelė laikosi kartu net ir žiemą. Peri panašiai kaip ir kitos zylės, t. y. gatavuose medžių uoksuose, kuriems šiek tiek pataiso angą, net ir vidinę ertmę. Pats lizdas tokio pat pobūdžio, kaip ir kitų zylių, tik šios panaudoja mažiau samanų. Vakarų Europos kraštuose esti 6—10, dažniausiai 7—9 kiaušiniai. Lietuvoje dažniausiai 8—9. Dėti pradeda balandžio mėn. paskutinėmis dienomis ir gegužės mėn. pirmomis dienomis. Kiaušinių matai: minimalus ilgis 14,7 *mm*; maksimalus 16,9 *mm*; minimalus plotis 11,4 *mm*; maksimalus 12,8 *mm*; vidutinis 12,3 *mm*. Peri 14 d.; jaunikliai apleidžia lizdą 16—17 dieną. Dviejuose T. Zubavičiaus rastuose lizduose buvo po 9 vaikus; gegužės mėn. 24 dieną ir birželio mėn. 4 dieną jie buvo jau apsiplunksnavę ir spruko iš lizdo. Kiaušiniai savo spalva panašūs į didžiosios zylės kiaušinius, bet jų dėmės mažesnės ir tankesnės bukajame gale. Nėra nustatyta, kad pilkosios zylės toli keliautų, bet vasaros pabaigoje jos ima bastytis ir tai panašu į tikrąjį traukimą.

Šiaurinė pilkoji zylė. *Parus atricapillus* L.

LXII pav.

Est. *põhjatihane*. Latv. *pelēkā zīlīte*. Lenk. *sikora północna*. Rus. *sinica sievernaja*. Vok. *Weidenmeise*.

Jų yra daug porūšių. Pabaltijo kraštuose, Suomijoje, Skandinavijoje ir Europinės Rusijos šiaurėje gyvena porūšis *P. a. borealis* Selys.

Ši zylė labai panaši į paprastąją pilkąją zylę. Svarbiausi skirtumai yra šie: juoda kepuraitė nežvilganti; be to, ji užeina toliau ant sprando; smakro dėmė didesnė, daugiau pakrikusi, t. y. turi daugiau baltos priemaišos, kaklo šonai grynesnės baltos spalvos. Labiausiai krinta į akis balti mažųjų plasnojamųjų plunksnų kraštai; tai nesunku pastebėti net laisvėje esančių paukščių; nugara grynesnės pilkos spalvos. Uodegos galas daugiau laipsnėtas, negu pilkosios zylės (21 pav.). Suglaustas sparno ilgis 61,5—62,5 *mm* (9 paukščių).

21 pav. Paprastosios pilkosios ir pilkosios šiaurinės zylės uodega, matoma iš apačios

Gyvena Eurazijoje ir Šiaurės Amerikoje. Europoje iki miško ribos šiaurėje, Azijoje iki 63° žemutinėje Lenoje ir 66° Jenisiejuje ir Obėje (žr. 20 pav.). Pietinė riba Azijoje eina per Altajų, Užbaikalę ir Amūro kraštą. Toliau ši rūšis gyvena Tian-Šanyje, Altin-Dage, Nan-Šanyje iki Kansu ir Šečuano; Japonijos salų pietuose siekia Honso.

Š. Amerikoje pietinė riba jungia Atlanto ir Ramųjį vandenyną tarp 48 ir 35°. Lietuvoje nėra retas paukštis, tačiau daug retesnis, negu paprastoji pilkoji zylė. Latvijoje ir Estijoje ji labai paprasta.

Savo papročiais mažai skiriasi nuo paprastosios pilkosios zylės, bet daugiau mėgsta žemus šlapius miškus, kur auga beržai, karklai ir mažiau artinasi prie žmogaus sodybų. Maistas tas pats, kaip ir minėtos rūšies.

Šaukimo ir nerimasties balsas skamba maždaug dėė-dėė, pakartojant du ar tris kartus; patinuko giesmelė grynai švilpiamojo pobūdžio: cija-cija-cija... Ši zylė yra daugiau linkusi dirbtis nuosavus uoksus, negu naudotis gatavais, tad keistai atrodo, kad jos snapas yra silpnesnis, negu paprastosios pilkosios zylės, kuri kaip tik panaudoja gatavus uoksus. Šį reiškinį galėtų pateisinti faktas, kad uoksai yra dirbami visai supuvusiuose medžiuose, kur mediena labai puri. Šį darbą, atrodo, atlieka vien patelė ir tik pačioje pabaigoje kartais prisideda patinas. Vis dėlto šis darbas reikalauja daug pastangų; tam reikia 8 dienų, o kitų autorių žodžiais, net iki 25 dienų. Nukritusios prie medžio pamato skiedrelės — ženklas lizdui rasti; įkritusias į vidų skiedreles paukštis išneša. Anga yra ovalinės formos, apie 5×3,2 *cm*, kartais labai neaukštai. Kiaušinių esti 7—8, peri vieną kartą per metus. Kiaušinių spalva tokia pat, kaip ir kitų zylių, ypač panašūs į paprastosios pilkosios zylės, tik apvalesni. Peri vien patelė, kuri tuo laiku patino lesinama, išėjus jai iš uokso arba, rečiau, pačiame uokse.

Remeza. *Remiz pendulinus* (L.)

LXIII, LXIV pav.

Latv. *somzīlīte*. Lenk. *remiz*. Rus. *remez*. Vok. *Beutelmeise*.

Aprašyti penki porūšiai. Europoje ir Mažosios Azijos vakaruose aptinkamas porūšis *R. p. pendulinus* (L.), bet jau Volgos ir Uralo deltoje gyvena skirtingi porūšiai.

Aprašomas čia paukštis, nors ir priskiriamas zylių šeimai, sudaro su jomis tam tikrus skirtumus, tarp kitko ir tą, kad, be bendro šėrimosi vasaros pabaigoje, dalinai šeriasi ir pavasarį. Kiaušiniai irgi skiriasi nuo kitų zylių (visai balti kiaušiniai). Ūgiu remeza nesiekia mėlynosios zylės arba nedaug didesnė už karetaitę. Senų paukščių vestuvinio apdaro kaktos priekinė dalis ir plati juosta nuo snapo pamato per akį yra juodos spalvos; šiaip galva, sprandas ir kaklo užpakalinė dalis pilkšvai balzgana, nugara ruda (kaštono spalvos), antuodegis kiek šviesesnis, uodegos dengiamosios plunksnos pilkos; gerklė balta, krūtinė tamsiai ruda su šviesiais plunksnų kraštais, toliau pilvas palšos spalvos; plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos su šviesiais kraštais. Paukščių poilsio apdaru viršutinė kūno dalis rusvai pilkšvos spalvos, tik pečių srityje vyrauja kaštoninė spalva ir juosta per akį nėra grynai baltos spalvos, bet rudo atspalvio.

Patelė skiriasi nuo patino mažiau ryškiomis spalvomis. Jaunikliai neturi juodos spalvos galvos srityje; nugara šviesiai rusvai pilkos spalvos, apačia palša. Snapas labai smailiu galu, juosvos raginės spalvos. Jaunikliai šeriasi liepos—rugpiūčio mėnesiais (iš dalies) ir antrą sykį kartu su seniais ištisai šeriasi gruodžio—sausio mėnesiais (?). Pereidami nuo vestuvinio prie poilsinio apdaro, šeriasi liepos—rugpiūčio mėnesiais.

Matai: ilgis 110 *mm*, sparnų tarpugalis apie 157 *mm*, sparnas patino 54—58 *mm*, patelės 53—57 *mm*. Svoris apie 11 *g*.

Remeza mėgsta visų pirma didelių upių deltas, ir todėl jos gyvenamasis plotas nėra vientisas, o pakrikęs atskirais, nesijungiančiais gabalais. Europoje ji randama, pradedant nuo pietinės ir rytinės Ispanijos, pietinėje Prancūzijoje (Rona), Italijoje kartu su Sicilija, Austrijoje, Čekoslovakijoje, rytinėje Vokietijoje, Galicijoje, Vengrijoje, Balkanų pusiasalyje, Mažojoje Azijoje, Irane, Užkaukazėje, Užkaspijyje, Vidurinėje Azijoje, vidurinėje Tarybų Sąjungos dalyje, Sibiro pietvakariuose, Džiungarijoje, Mongolijos šiaurėje, Janczicziano (Jangtsekiango) slėnyje, Korėjoje ir Japonijoje.

Iš artimų mums kraštų pastebėta Kaliningrado srityje ir įvairiose Lenkijos vietose, ypač Liublino krašte Poliesės kaimynystėje; be to, Bugo ir Viepšo pakraščiuose, taip pat Vislos krantuose palei pat Varšuvą. Iš kraštų, kur šis paukštis gyvena, Pinske aš pats jų aptikau labai daug Bobriko upės krantuose, netoli Parochonsko. 1934 m. jis buvo rastas apie Nemunyną, Kuršmarių rytiniame krašte, 1953 m. zoologas R. Kazlauskas pristatė man nušautą egzempliorių su šiuo lydraščiu: „1952 m. rugsėjo 24 d., medžiodamas antis Ventės Rage, nendrynuose pastebėjau mažą gelsvą paukščiuką, kiek primenantį ūsuotąją zylę. Nušovus pasirodė, kad tai remeza — jaunas patinėlis. Reikia manyti, kad šis įdomus paukštelis peri Nemuno deltoje, kadangi čia gyventi jiems sąlygos yra palankios". Labai galimas dalykas, kad jis, apskritai imant, peri visoje Nemuno deltoje.

Naujesni duomenys apie remezą yra šie: 1959 metų gegužės mėnesio 22 d. G. Tursa Nemuno deltoje prie Vorusnės kaimo rado gluosniuose pakabintą remezos lizdą. Jis buvo 8—10 *m* aukštyje, visai užbaigtas; prie jo pasirodė ir patys paukščiai. Gegužės mėn. 27 d. lizde buvo dar kiaušiniai. Birželio mėn. 12 d. du kartus buvo pastebėti paukščiai, maitinantys vaikus. Toliau tas pats stebėtojas 1960.V.23 d. dešiniajame Skirvytės krante rado neužbaigtą lizdą ir matė vieną senį paukštį. Be to, 1959 m. remezų lizdai buvo rasti Žaltyčio ežero pakraštyje.

1961 m. A. Navasaitis balandžio mėn. 22 d. netoli Kaišiadorių stoties apie 30 *m* nuo geležinkelio rado lizdą. Jis buvo baltalksnyje apie 3 *m* aukštyje ir maždaug 1 m nuo medžio kamieno, ovalios formos, be įeinamojo vamzdžio (žr. LXIV pav.). Lizdą krovė patinas. Atneštą medžiagą (augalinius pūkus, plaušus) padėdavo ant šakos ir, prilaikydamas kojyte, kedendavo juos snapu; tinkamai paruošęs, pridėdavo prie lizdo. Gegužės mėn. 14 d. lizdas buvo užbaigtas ir turėjo apie 30 *mm* įeinamąjį vamzdį. Lizde buvo 3 kiaušiniai.

LIX. *BUKUTIS — SITTA EUROPAEA* (L.)

LX. *MĖLYNOJI ZYLĖ — PARUS COERULEUS* L.

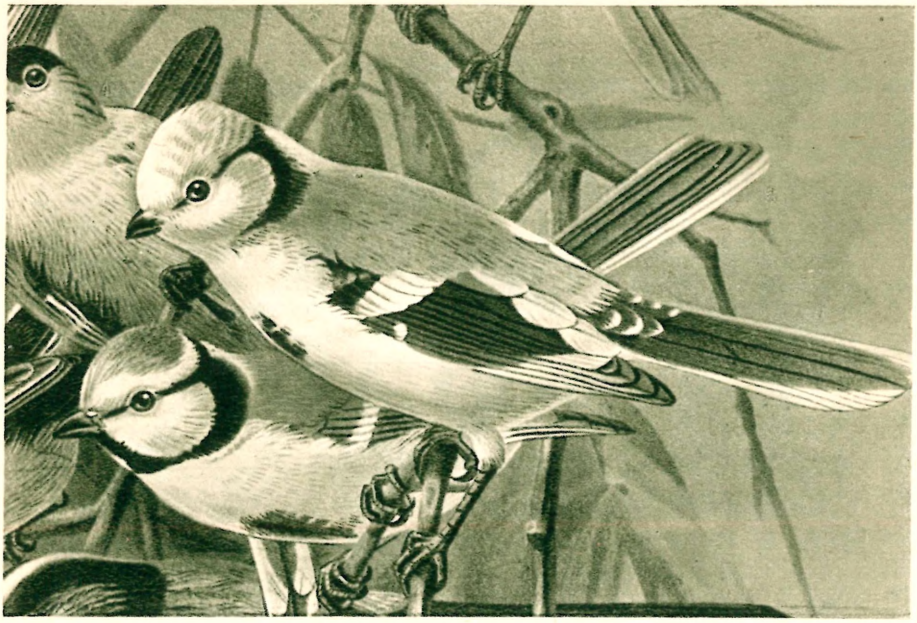

LXI. *ŽYDROJI ZYLĖ — PARUS CYANUS* Pallas

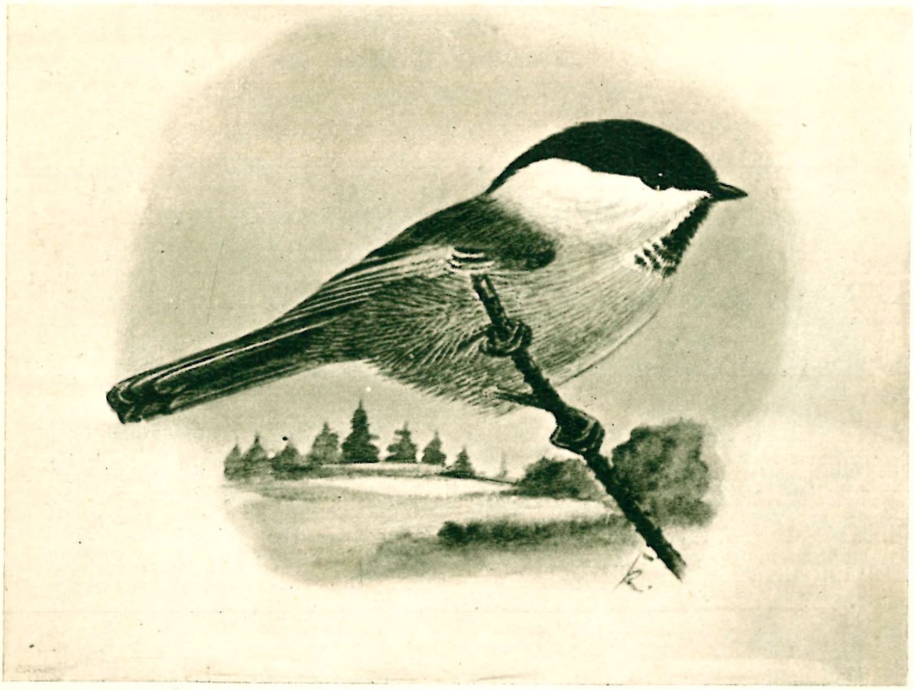

LXII. *ŠIAURINĖ PILKOJI ZYLĖ — PARUS ATRICAPILLUS* L.

LXIII. *REMEZA — REMIZ PENDULINUS* (L.)

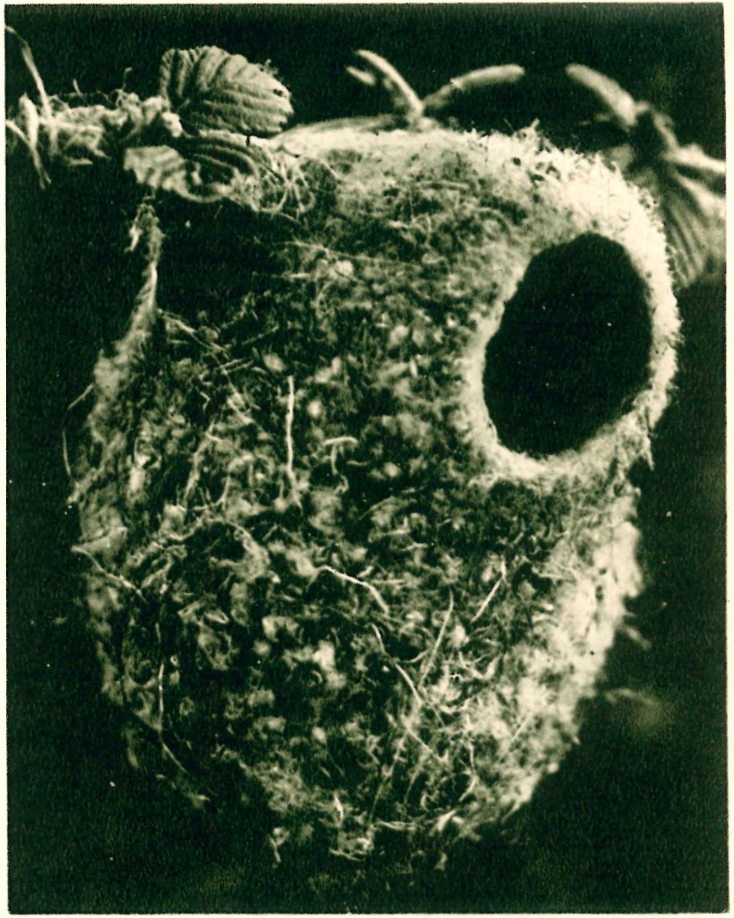

LXIV. *REMEZOS LIZDAS (A. Navasaičio nuotr.)*

LXV. *UODEGUOTOJI ZYLĖ — AEGITHALOS CAUDATUS* (L.)
V i r š u j e — vakarinis porūšis; a p a č i o j e — rytinis

LXVI. *PAPRASTOJI MEDŠARKĖ — LANIUS CRISTATUS* L.

Remezos žiemai neišskrenda į dausas, tačiau gana plačiai bastosi savo gyvenamajame krašte. Mėgstamos remezų vietos — vandens apsemti tankūs brūzgynai, ypačiai apaugę karklais, alksniais, topoliais, kartais aptinkamos jos tvenkinių pakraščiuose, plovuose, šlapiuose miškuose arti upelių. Medžiodamas Volgos deltoje tarp Astrachanės ir Kaspijos jūros, mačiau daug jų lizdų, prikabintų aukštų gluosnių šakutėse, pasvirusiose virš vandens. Veisimosi metu remezos gyvena atskiromis poromis, ir tuomet dažnai girdimas jų plonutėlis švilpimas arba cypimas tii..., šiek tiek panašus į virbės balsą. Kaip ir visos zylės, jos yra judrios ir ilgai neužtrunka vienoje vietoje, bet nuolat perskrenda kitur. Maistas susideda iš smulkių vabzdžių įvairių raidos stadijų; juos renka karklynų šakose bei nendrynuose. Tik žiemą imasi augalinio maisto, kaip nendrių, o gal ir kitų augalų sėklų.

Iš visų paukščių remeza dirba gražiausią ir tobuliausią lizdą; net ir iš egzotų vargu kuris paukštis šiuo atžvilgiu jai prilygsta. Tai pastatas, maišelio arba retortos pavidalo; nuo maišelio eina trumpa rankovė, o pro ją eina kelias į vidų. Jis stipriais plaušais prikabinamas prie ilgos, laibos šakutės galo, ir tuo būdu laisvai siūbuoja ore, paprastai virš vandens. Dažniausiai lizdai randami gluosniuose, karkluose, alksniuose, bet būna ir kituose medžiuose. Sienelė meniškai išausta iš visokių augalinių pūkų, pvz.: karklų, topolių, epušių, švendrų, o jam pakabinti paukščiukas vartoja stiprius dilgynės ir kanapių plaušus arba ploną karklų karnelę. Visa sienelės medžiaga taip išausta, kad panaši į veltinį. Vidurys išklotas pernykščių nendrių varpomis, iš dalies plunksnomis ir paukščių pūkais. Lizdo išorinis plotis apie 11 *cm*, vidurinė ertmė apie 6,5 *cm*, ilgis apie 16 *cm*, o įeinamoji anga apie 2,6 *cm*, jo aukštis nuo žemės 3—13 *m*, kai kada vos 1,5 *m*.

Pasak autorių, stebėjusių remezas Europos vakaruose, šie paukščiai pavasarį mažais būreliais, sudarytais iš 2—6 galvų, atvyksta į savo vasaros buveines. Atrodo, kad patinas susiranda vietą lizdui krauti; paprastai, tai yra medis, kuris kelerius metus paeiliui naudojamas tam pačiam reikalui. Lizdo statyba trunka 2—4 savaites, ir šiuo laiku patinas savo giesmele stengiasi prišaukti vieną iš netoliese besilaikančių patelių ir pagaliau su ja sudaro porelę. Apvaisinimo aktas vyksta lizde. Jei neatsiranda patelės, patinukas meta dirbęs pradėtąjį lizdą, susiranda kitą vietą ir vėl ima šauktis patelės. Jei ir naujojoje vietoje jam nesiseka, jis nukeliauja į trečią vietą ir taip elgiasi tol, kol išsisemia jo polinkis veistis. Visais tais atvejais patinukas lizdų neužbaigia. Jei savo laiku atsiranda patelė, ji tuoj ryžtingai imasi darbo arba tik lydi dirbantį patinuką. Šiaip ar taip, abu porelės nariai statybos pabaigoje aptinkami prie lizdo. Statybai pasibaigus, patelė tuoj ima dėti kiaušinius; jų esti 5—8, dažniausiai 7, kartais 9—10; išveda vaikus du, ir net tris kartus. Kartais drauge peri abu tėvai. Kiaušiniai yra nepaprastai ilgi, baltos spalvos; jų matai 15,5×10,5 *mm*. Nuo to momento, kai patelė pradeda perėti, santykiai tarp abiejų porelės narių darosi laisvesni ir, jei tik apylinkėje yra nesusiporavusių patelių ir patinuko veisimosi

polinkis nėra išsisėmęs, jis pradeda statyti naują lizdą ir sudaro naują porą, gal būt, jis taip pat elgiasi ir trečią kartą. Kiaušiniai perimi 12—15 dienų, patelė prie lizdo labai nebaikšti. Po 15—20 dienų vaikai palieka lizdą. Pats lizdas nuo jo gausių gyventojų esti labai apiręs.

Kai kuriuose kraštuose laikoma, kad remezų lizdai turi gydomųjų savybių. Antai iš Poliesės gyventojų girdėjau, kad toks lizdas esąs geriausia priemonė nuo gerklės ligų išsigydyti. Kitur su šiais lizdais susiję įvairūs kiti prietarai.

* *
*

Remezos aprašymu baigiame zylių siaurąja prasme aprašymą. Lieka dar dvi gentys: uodeguotoji *(Aegithalus)* ir ūsuotoji zylė *(Panurus)* vieni pastarojo laikotarpio autoriai (Bannerman, 1953 ir Witherby, 1958), šių dviejų genčių neišskiria iš zylių šeimos, tačiau kiti (Portenko, 1954 ir Dementjevas 1954) laiko reikalingu sudaryti iš jų naują uodeguotųjų zylių šeimą — *Paradoxornithidae.*

Tokio padalijimo pagrindas yra kai kurios kaukolės ir snapo sandaros detalės, uodegos išvaizda ir ypač gyvenimo būdo ypatybės. Šios grupės paukščiai niekuomet neperi uoksuose; visuomet statosi laisvus lizdus, kai kada labai sudėtingus, dengtus. Jų kiaušiniai neturi būdingo tikrosioms zylėms margumo.

Uodeguotoji zylė. *Aegithalos caudatus* (L.)

LXV pav.

Est. *sabatihane.* Latv. *garastīte.* Lenk. *sikora ogoniasta.* Rus. *sinica dlinnochvostaja.* Vok. *Schwanzmeise.*

Jų yra apie 22 porūšius. Lietuvoje vyrauja nominali forma *A. c. caudatus* (L.); labai retai užklysta Vakarų Europai tipinga forma *A. c. europaeus* (Hermann).

Nepaisant paprastų spalvų, uodeguotoji zylė yra vienas iš dailiausių mūsų paukščių. Ji yra to paties ūgio, kaip ir juodoji zylė, bet kadangi jos plunksnos labai gausios ir purios, ji atrodo didesnė. Viena iš jos ypatybių ir kartu papuošalų — tai ilga juodos ir baltos spalvos uodega. Galva ir visa apatinė kūno dalis balta lyg šilkas, tik kūno šonuose prasimuša švelni rausva spalva. Nugara, antuodegis ir vidurinės vairuojamosios plunksnos juodos, tik kraštinės su baltais pakraščiais, pečių srityje platus rudas laukelis, sparnai juodi, o vidinės plasnojamosios plunksnos iš dalies baltos. Kojos tamsiai durpinės spalvos, vokų kraštai sudaro ryškiai geltonos spalvos žiedą aplink akį. Jauniklių galvos šonai, sprandas, nugara juosvos spalvos; kūno apačia nešvariai balzganos spalvos; vokų kraštai raudoni.

Matai: ilgis apie 158 *mm,* sparnų tarpugalis apie 183 *mm,* sparnas *A. c. caudatus* 4 patinų 62—64 *mm,* 2 patelių 62—64 *mm.* 1 patino *A. c. europaeus* 63 *mm.* Jaunikliai iš dalies, o seniai ištisai šeriasi liepos—rugpiūčio mėnesiais.

Uodeguotosios zylės gyvenamasis plotas yra labai didelis; jis apima visą Europą, pradedant nuo Viduržemio jūros, įskaitant Siciliją ir Korsiką, iki šiaurinės Norvegijos (Tromsio) ir vidurinės Suomijos; nuo Portugalijos iki Uralo; toliau per visą Šiaurės ir Centrinę Aziją iki Ramiojo vandenyno į pietus iki M. Azijos, Pietų Irano, vidurinės Kinijos ir Pietų Japonijos.

Lietuvoje ir artimuose kraštuose labai paplitęs paukštis, bet tai liečia tik šiaurinę rasę *A. c. caudatus* (L.). Vakarinę rasę *A. c. europaeus* (Hermann) Lietuvoje teko aptikti tik vieną kartą. Ji buvo pagauta Ventės Rage per rudens traukimą (Posingio pristatyta Kauno zoologijos muziejui). Ši rasė nuo šiaurinės skiriasi tuo, kad išilgai galvos, pradedant nuo snapo pamato, per akį eina plati juodos spalvos juosta.

Uodeguotosios zylės Lietuvoje gyvena ne tik dideliuose, bet ir visai mažuose, ypač mišriuose miškuose. Jos nemėgsta aukštų medžių, priešingai, mielai lankosi jaunuolynuose, krūmuose; dažnai jų aptinki lazdynuose. Neretai jos apsilanko parkuose, soduose, ypač mėgsta lankytis serbentų, agrastų krūmuose bei vaismedžiuose. Uodeguotoji zylė nėra paukštis keliautojas, tikrąja to žodžio prasme, bet ji daug bastosi ir nusibasto kartais labai toli. Antai, kai kuriais metais esti jų tikri antplūdžiai, kaip kad buvo 1935 m. Kaliningrado srityje. Kai kuriais metais vis dėlto esti jų labai mažai. Šiuos svyravimus galima ypačiai ryškiai stebėti Neringoje, pro kur jos atplūsta. Įdomu, kad vieno būrio paukščiai yra labai susiklausę ir seka vienas paskui kitą. Ventės Rage pastebėjau, kad priekiniam būrio paukščiukui patekus į tinklą, neišvengiamai patekdavo ir visi kiti to būrio paukščiai. Įdomu ir tai, kad 5 čia apžieduoti paukščiai kitą dieną jau buvo pagauti Rasytėje; reiškia, jie turėjo perskristi per Kuršių Marias įstriža linija apie 30 *km.*

Jų maistas tai smulkūs vabzdžiai, tarp kitko, ir amarai. Esamais duomenimis, nelesa grūdų.

Pasak Witherbio (1958), jos lesa lerves ir kiaušinius drugių, vabalų, tiesiasparnių ir vorus. Pospelovo (1950) teigimu, Leningrado srityje ilgauodegės zylės maiste pirmą vietą užima vabalai, toliau lygiasparniai (83%), skydamariai *(Chronospis salicis).* Aplamai 93,6% maisto sudaro žalingi vabzdžiai.

Pasibaigus veisimosi laikotarpiui, uodeguotosios zylės, susiplakusios nedideliais būreliais, bastosi, daugiau ar mažiau nutoldamos nuo savo gyvenamosios vietos. Dažnai jos prisideda prie kitų zylių, bukučių, lipučių, sudarydamos mišrius būrius. Bet tie ryšiai esti tik laikino pobūdžio ir netrukus uodeguotųjų zylių būrys atsiskiria nuo savo draugių ir keliauja toliau nepriklausomai nuo jų. Apskritai uodeguotųjų zylių būrelis slenka labai greit; jos nuolat šaukia savo būdingais balsais: sirr... sirr..., taip orientuojasi ir plačiai nepakrinka; atsilikusios skuba pasivyti priekines, ir visas būrys sparčiai juda į priekį. Kaip ir kitos zylės, jos yra labai vikrios, kabinasi už ploniausių šakučių įvairiomis pozomis; čia galva aukštyn, čia žemyn. Jų mažytis snapas vargu tinka didesniam grobiui pastverti, todėl manoma, kad jų maistas susideda tik

iš smulkiausių vabzdžių, jų kiaušinių ir jaunų stadijų. Nepastebėta, kad jos kapotų kokį nors tvirtesnį gabalą, suėmusios jį tarp pirštų, kaip kitos zylės.

Lygiai kaip ir kitos zylės, būrys poromis susiskirsto žiemai baigiantis. Jų lizdas yra nepaprastai dailus pastatas ir, lyginant su paukščio ūgiu, labai didelis. Jis yra pailgos formos, apie 24 *cm* ilgio ir 10 *cm* pločio, statomas statmenai, iš viršaus uždarytas; viršutiniame trečdalyje yra maža angelė. Kartais pritvirtinamas šonu prie medžio stuobrio, bet visuomet taip, kad iš apačios būtų paremtas nors mažu stagarėliu. Kartais įpinamas į šakutę paprastai neaukštai, dažniausiai ne aukščiau kaip žmogaus ūgis. Lizdo išorė dailiai apklojama kerpėmis ir beržo tošies gabaliukais ir dažniausiai būna visiškai panaši į žievę to medžio, kuriame sukrautas. Vidurys išaustas iš vabzdžių verpalo, augalinių bei gyvulinių vilnų ir plunksnų; viename lizde buvo suskaičiuota daugiau kaip 2000 plunksnų. Visas šis pastatas labai švelnus ir patvarus. Pasak A. Aleknavičiaus, jo rasti keturi lizdai buvo 7, 9, 11 ir 12 *m* aukštume. Lizdus kraunančias zyles jis matė jau IV. 4 d. Abu porelės nariai pakaitomis per 4 min. atnešė medžiagos į lizdą 6 kartus. Dar IV. 9 tebebuvo nešama medžiaga; lizdo statyba truko 15 dienų. Patikrinęs lizdo turinį V.5 d., stebėtojas rado jame 11 ar 12 kiaušinių. Šiaip esti 7—10 kiaušinių, retai daugiau, kaip 12. Peri du kartus. Kartais, kraunant antrąjį lizdą, panaudojama pirmojo lizdo medžiaga. Kiaušinių matai 13,7×11,2 *mm;* jų pagrindinė spalva balzgana, kartais su gelsvu atspalviu ir rusvais taškeliais, rečiau esti ir be jokio margumo. Perėti pradeda, padėjus paskutinį kiaušinį. Neišaiškinta, ar peri tik patelė. Perėjimas trunka 12—13 dienų. Yra duomenų, kad abudu porelės nariai kartu nakvoja lizde. Patinas ir patelė iš pradžios lesina vaikus tuo būdu: įlenda į lizdą visai, o vėliau prikibę prie angos krašto kiša maistą vaikams. Kartais patinas perduoda visą lesalo vatulą patelei, o pastaroji jau lesina vaikus. Yra duomenų, kad pirmosios vados paaugę vaikai lesina savo jaunesnius, t. y. antrosios vados, brolius, o kartais taip elgiasi ir svetimos uodeguotosios zylės. Vaikai užtrunka lizde apie 15 dienų, o jiems augant, lizdas išsiplečia ir pasidaro skylėtas; pro skyles į visas puses riogso jų uodegos.

Kai kurių autorių duomenimis, uodeguotosios zylės keistai praleidžia naktį: jos visu būreliu nutupia į šakutes arti kamieno, sudarydamos tirštą kamuolį su kyšančiomis į visas puses uodegomis; tai sudaro tam tikrą panašumą į ežį, ginkluotą ilgais storais spygliais.

Nelaisvę pakelia blogai, nes labai lepios ir, net esant rūpestingiausiai priežiūrai, dažniausiai greit nusibaigia, negu apsipranta su nelaisve, arba net anksčiau, negu pradeda lesti. Bet kai kurios prijunksta taip greit, jog jau pirmą dieną ima musę iš pirštų. Jei apsipranta su maistu ir yra gerai globojamos, jos gali išgyventi nelaisvėje keletą metų. Joms reikalingas didelis narvas, be to, geriau laikosi ne pavieniai paukščiai, o visa jų kaimenė. Kiek jos yra lepios, rodo faktas, kad net ilgesnis palaikymas rankoje gali būti mirties priežastimi.

Ūsuotoji zylė. *Panurus biarmicus* (L.)

Spalvotas pav.

Lenk. *sikora wąsatka.* Rus. *usataja sinica.* Vok. *Bartmeise.*

Jų yra du porūšiai: Europos vakaruose ir Lietuvoje gyvena nominalus porūšis *P. b. biarmicus* (L.), Europos rytuose ir toliau Azijoje *P. b. russicus* Brehm.

Ūsuotoji zylė yra viena iš mūsų dailiausių paukščių tiek darniomis spalvomis, tiek malonia išvaizda. Spalvų pasiskirstymu šiek tiek panaši į paprastąją medšarkę, o bendra išvaizda — į uodeguotąją zylę, tik už ją žymiai didesnė.

Seno patino galva yra pilkos pelenų spalvos, o nuo snapo pamato eina trikampio formos ryškiai juoda, iš ilgesnių plunksnų sudaryta dėmė, nelyginant ūsai; iš to daugelyje kalbų šis paukščiukas ir gavo pavadinimą. Tarpupetis, antuodegis ir uodegos vidurinės plunksnos ryškiai rudos spalvos. Uodega labai ilga, tik kraštinės baltai ir juodai margos plunksnos palaipsniui eina trumpyn. Didžiosios plasnojamosios plunksnos rudos su balsvais kraštais, o mažosios — juodos su rudais išoriniais ir baltais vidiniais kraštais. Pečių plunksnos šviesiai palšos spalvos. Apačia šviesiai rausvos (rožių) spalvos, pilvo šonai su rudu atspalviu. Snapas geltonas, kojos juodos, rainutės gelsvai rudos. Patelė skiriasi tuo, kad juodi ūsai vos žymūs arba jų visai nėra, o viršugalvis ir sprandas ne juodi, o rusvi, apačia ne rusva, o balsvai ruda. Jaunikliai pasižymi juosva nugara ir iš dalies juoda uodega, rusva apačia, akies srityje, ypačiai jauniems patinukams, pradeda reikštis juodi ūsai. Patinuko snapas šviesesnis, patelės tamsesnis. Jaunikliai šeriasi ištisai tarp rugpiūčio ir spalio mėnesio, seniai — irgi rudenį.

Matai: ilgis apie 160 *mm,* sparnų tarpugalis tarp 170—190 *mm,* suglaustas sparnas 4 patinų 60—62,3 *mm,* patelių 55—61 *mm,* uodega 72—84 *mm.*

Ūsuotoji zylė gyvena, pradedant nuo Pietų Ispanijos, Ronos deltoje, Italijoje (Mantua, Toskana, Sicilija), Olandijoje, Anglijoje, Š. Vokietijoje, Slavonijoje, Graikijoje, Dobrudžoje, Galicijos rytuose, Tarybų Sąjungos pietuose (Podolėje, Voluinėje iki Charkovo apyl.), žemutinėje Volgoje (mačiau jų daug Volgos deltoje prie pat Kaspijos jūros), Kirgizijos stepėse iki Sibiro pietvakarių; M. Azijoje, Kaukaze, Irane, Vidurinėje Azijoje, Š. Mongolijoje, pietinėje Užbaikalėje, Mandžiūrijoje, Honsiu (Hondo) saloje (Japonijoje). Tačiau tame dideliame plote ji negyvena perdėm, o tik atskirose jai tinkamose vietose. Ji mėgsta didelius nendrynus, ypačiai tuos, kurie sudaro vandenų pakraščių juostą ir užauga labai aukšti.

Iš kaimyninių kraštų pastebėta Lenkijoje, bet tik išimtiniu atveju Hrubešovo apylinkėse. Pasak Tyzenhauzo, randama Pinsko krašte, būtent: Pripetėje, Jasioldoje ir Pinoje. Priskirdamas šią rūšį Lietuvos faunai, remiuosi nuosavais stebėjimais Žuvinto ežere. 1925.V.18 d. netoli Aleknonių kaimo tankiame nendryne pastebėjau ir nušoviau gražų seną egzempliorių. Paukščio išvaizda, o ypačiai išsikišusi kloaka aiškiai rodė, kad šis paukštis buvo lytinės veiklos būklėje, tačiau, nors ir stropiai

ieškojau, lizdo negalėjau rasti. Tą pačią vasarą mano bendradarbis Palionis matė Žuvinto nendrynuose keletą jaunų paukščių, iš kurių vieną nušovė VI.27 d. Šie faktai aiškiai rodo, kad bent 1925 m. ūsuotosios zylės Lietuvoje perėjo. Nuo to laiko iki 1949 metų niekas daugiau šių paukščių Lietuvoje perint nematė, nors keliolika metų ežerą ir jos fauną stebėjo toks prityręs stebėtojas, kaip T. Zubavičius. Bet žiemą ūsuotosios zylės kelis kartus buvo sumedžiotos Žuvinto ežere, ir zoologijos muziejus turi keletą jų egzempliorių.

Savo papročiais ir elgsena ūsuotoji zylė panaši į kitus šios šeimos paukščius, išskyrus tą aplinkybę, kad ji gyvena tik nendrynuose ir kitose vandens augmenijos tankynėse. Ji vikriai kopinėja aukštyn ir žemyn stačiais nendrių bei švendrų stiebais, supasi jų viršūnėse, pakimba net galva žemyn. Žmogaus mažai bijo ir prisileidžia arti; laikosi poromis arba šeimynomis; žiemos metu kelios šeimynos, susiplakusios sudaro nedidelius būrelius. Ant žemės nusileidžia retai; polėkis turi tokį pobūdį, kaip uodeguotosios zylės. Apie ūsuotosios zylės veisimąsi, porų susidarymą, lizdo statymą ir kt. trūksta mums duomenų. Pats lizdas yra gana gilus, apskritai, panašus į krakšlės lizdą, sudarytas iš dviejų sluoksnių; išorinis — daugiausia iš žolių *Phragmites, Calamagrostis, Typha, Scirpus,* vidinis sluoksnis — beveik visuomet iš pernykščių nendrių varpų, kartais šieno, plunksnų pūkų ir augalinių vilnų. Vidiniai lizdo matai, 5,5—6,5 *cm* pločio, dažniau 7 *cm,* išimtiniais atvejais 9 *cm;* išorinis lizdo aukštis apie 8 *cm,* plotis apie 11 *cm.* Dažniausiai jis randamas 15—25 *cm* nuo žemės, retai iki 65 *cm,* niekuomet nebūna pakabintas, tik atsirėmęs dugnu į kupstą arba į tankias žoles, prilenktus stambius augalus. Jis esti gerai paslėptas tarp pakibusių virš jų augalų, o jei tokių trūksta, paukštelis pats šiuo reikalu pasirūpina. Statyba užsiima abudu porelės nariai, ir kartais ji baigiama net tuomet, kai yra padėti pirmieji kiaušiniai. Jų esti 5—7, paprastai 5—6, kartais ir daugiau. Peri du kartus. Buvo pastebėtos dvi patelės, dedančios kiaušinius į vieną lizdą, ir tuomet kiaušinių skaičius gali siekti net 11. Toks įvykis būna tuomet, kai vienos patelės lizdas sunaikinamas, pvz., pakilusio vandens. Iš to kyla savotiška daugpatystė (poligamija), kai vienas patinas globoja lizdą su dviejų patelių kiaušiniais. Kiaušinių dydis 17,8×14,1*mm,* jų spalva balta, arba šiek tiek gelsva, trumpais plonais juosvos spalvos dryželiais ir vingiais. Abudu porelės nariai peri dažnai taip patvariai, jog galima juos imti ranka. Perėjimas trunka 11—13 dienų, ir iki 13 dienų jaunikliai tupi lizde. Abudu tėvai lesina vaikus.

Šeima: **MEDŠARKĖS.** *Laniidae*

Šios šeimos paukščiai priklauso iš esmės Rytų pusrutuliui, tik keletas rūšių gyvena Šiaurės Amerikoje. Šiaip Amerikoje gyvena gimininga ir panaši į medšarkes labai gražių paukščių grupė vadinama tiranais. Ši šeima pasižymi stipriu, pačioje viršūnėje užlenktu snapu ir nedidele išpiova prieš patį jo galą. Žiočių kampe — vidutinio dydžio šereliai. Nuo

artimos joms musinukių šeimos medšarkės skiriasi stipresniu snapu ir smarkiau užlenkta jo viršūne, taip pat ilgesniu pastaibiu. Sparne yra 10 plasnojamųjų plunksnų, iš kurių pirmoji sutampa arba yra didesnė už plaštakos dengiamąsias plunksnas. Pastaibis kartais ilgesnis, kartais trumpesnis už vidurinį pirštą, priekyje apdengtas plačiais skydeliais, o kiekviename jo šone eina po vieną išilginę raginę plokštelę; apskritai imant, jų koja labai panaši į varnų koją.

Savo polėkiu medšarkės skiriasi nuo daugelio kitų paukščių. Greitai skrisdamos, jos lekia banguota linija, kaip geniai. Perskrisdamos mažus atstumus, jos tankiai plasnoja sparnais, o protarpiais sklando, išplėsdamos sparnus, panašiai kaip plėšrieji paukščiai. Dar savotiškesnis yra medšarkės polėkis tais atvejais, kai ji, tupėjusi aukštame stebėjimo punkte, pasileidžia skristi į tokį pat tolimesnį punktą. Ji iš karto nuolaidžia linija nusileidžia žemyn, skrenda palei pat žemę, ir tik priskridusi savo tikslą, vėl lenkta linija pakyla, kad nutūptų aukštoje vietoje.

Medšarkės mėgsta tupėti iškiliose vietose, ypač sausose medžių viršūnėse, ir iš ten stebėti artimą apylinkę. Iš čia jos taip, kaip musinukės, stveria praskrendančius pro šalį didelius vabzdžius, arba ant žemės puola smulkius žvėriukus, varles, driežus. Net smulkūs paukščiai iki kikilio didumo sudaro jų grobį; neša jį įkibusios snapu, o kartais ir nagais, lygiai kaip plėšrieji paukščiai. Kai kurios rūšys turi paprotį įsprausti savo grobį tarp dviejų šakų arba užsmeigti jį ant spyglių ar dygių šakučių gal dėl to, kad patogiau būtų jį išmėsinėti. Kai kurios rūšys sugeba pakibti ore, tankiai plasnodamos sparnais, kaip smulkūs sakalai.

Lizdai kraunami medžiuose ir krūmuose, yra stambūs ir tvirtai padaryti. Kiaušiniai margi, spalvoti. Dauguma medšarkių (mūsiškės mažiau) turi malonius balsus; be to, moka pamėgdžioti ir į savo giesmelę įterpti kitų paukščių balsus. Kai kurių egzotinių medšarkių balsai ryškiai švilpiami, panašūs į volungės balsą. Iš šaltesnių kraštų jos žiemai išskrenda.

Yra žinoma 67 rūšys, gyvenančios daugiausia Rytų pusrutulyje, ypač Afrikoje.

Paprastoji medšarkė. Mečečerkė. Mečerkė.
Lanius cristatus L. (*collurio* L.)

LXVI pav.

Baltar. *dziki vierebej.* Est. *punaselg-õgija.* Latv. *brūnā čakste.* Lenk. *gąsiorek.* Rus. *sorokoput žulan.* Vok. *Neuntöter.*

Jų yra septyni porūšiai. Lietuvos ir didesnės Europos dalies paukščiai priklauso *L. c. collurio* L. porūšiui.

Didumu šis paukštis užima vidurį tarp naminio žvirblio ir dirvinio vieversio, bet už pastarąjį žymiai ilgesnis. Į akis ypačiai krinta patinai, kurių nugara ryškios rudos spalvos su šviesiai pilku viršugalviu ir išilginiu juodu dryžiu skersai akies. Uodega gana ilga, sudaryta iš baltų iki

pusės plunksnų su juodais galais, tik vidurinė plunksnų pora juoda. Apačia balta su gražiu rausvu atspalviu. Snapas ir kojos juodi.

Patelė neturi tokių kontrastinių spalvų ir, iš toli stebima, šiek tiek panaši į naminį žvirblį; iš to, tur būt, ir kilęs jos baltarusiškas vardas — laukinis žvirblis (dziki vierebej). Jos nugara pilkai rusva, pilkesni galva ir antuodegis, vairuojamosios plunksnos durpinės spalvos, per akį eina juosvas dryžis; apačia balsva, tamsiais skersiniais dryžiais išmarginta; tie dryžiai kartais aiškūs, kartais vos žymūs.

Matai: ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis 280 *mm*, suglaustas sparnas 8 patinų 88,5—94 *mm*, 2 patelių 90—94 *mm*, svoris 5 paukščių 25—26 *g*.

Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į patelę, tik ant visos viršutinės kūno dalies eina skersi tamsūs banguoti dryžiai. Nusišėrę rudenį, net ir jauni patinukai pasidaro dar panašesni į senę patelę. Antrą kartą šeriasi jau dausose apie vasario mėnesį ir tuomet gauna galutinį apdarą.

Lietuvos medšarkės porūšis gyvena Europoje nuo Pirėnų iki Skandinavijos ir Mažojoje Azijoje. Europos šiaurėje išplitimo riba siekia 64°, bet jau Uralo ilgumoje iki Tomsko, Vakarų Altajaus ir Kazachstano prieina tik iki 58° (Dementjevas). Kryme, Kaukaze, Vidurinėje Azijoje, Džiungarijoje, Užbaikalėje, Mongolijoje, Paamūrėje, Mandžiūrijoje ir Usūrio krašte gyvena artimi porūšiai.

Žiemai išskrenda į Pusiaujo ir Pietų Afriką, skrisdami pietryčių kryptimi, niekuomet neskrenda per Ispaniją, Maroką, Alžyrą ir Tunisą. Iš Lietuvos išvyksta iki rugsėjo mėnesio, o pavasarį pasirodo gegužės mėnesiui įpusėjus.

Medšarkės vengia miškų, bet mėgsta atvirus plotus, apaugusius retais krūmais su pavieniais medžiais, ypač su sausomis viršūnėmis, kur jos galėtų įsitaisyti patogius stebėjimo punktus. Lietuvoje jų dažniausiai aptiksi nekultūrintose pievose, kur apsčiai auga karklų krūmų, ir protarpiais alksniai. Mėgsta jos taip pat ir kadagiais apaugusias ganyklas, ypač jei ten pasitaiko viena kita laukinė kriaušė. Jos noriai prisilaiko geležinkelių linijos, kur pakraščiais dažnos erškėtrožės, gudobelės, karpytų eglių gyvatvorės. Nevengia jos ir sodų, ypač jei jie aptverti karpyta gudobelių tvora; aplamai medšarkė mėgsta šį augalą. Ji turi savo įprastą vietą sausos šakos gale, panašiai kaip musinukė, o kartkartėmis iš čia pasileidžia skristi, kad pasiektų netoliese esančią tokią pat patogią vietą. Šias medšarkių stebėjimo vietas galima pažinti jau iš to, kad aplinkinės šakos yra išbaltintos jų išmatomis, o ant žemės randama išvamų, susidariusių iš didelių vabzdžių kojų, sparnų ir kitų kietų kūno dalių. Perskrisdamos iš vieno stebėjimo punkto į kitą, jos iš karto nusileidžia žemai, skrenda palei pat žemę ir kyla, prieš nutūpdamos kitame punkte.

Medšarkės yra labai drąsūs ir ryžtingi paukščiai. Susijaudinusios jos be pertraukos šaukia ček-ček-ček... ir nuolat mosuoja uodega čia žemyn, čia aukštyn arba į šonus, jog atrodo, kad uodega sukasi ratu. Išgirdus šį jos balsą gali būti tikras, kad ten jai gresia pavojus: katė,

žebenkštis, ar žmogus yra netoli lizdo. Jos įnirtingai puola savo priešus: varnas, gegutes, smulkius keturkojus grobuonis, moka net iš užpakalio užskridusios smogti snapu katei į pakaušį. Atrodo, kad, apskritai imant, jos yra nesugyvenami paukščiai ir jų santykiai, ypač su smulkiais paukščiais, yra blogi; pastarieji irgi medšarkės nekenčia. Medšarkės nėra tokie nejudrūs paukščiai, kaip pilkoji musinukė, kuri retai vaikščioja, o dar rečiau šokinėja; atvirkščiai, mūsų aprašomasis paukštis yra labai landus, — pralenda pro didžiausią šakų tankumyną, dargi tokių dygių augalų, kaip gudobelė ar erškėtrožė.

Tupėdama sargyboje, medšarkė aktyviai stebi visą aplinką ir vikriai puola skrendančius pro šalį vabzdžius. Dažniausiai tai didelis grobis, kaip antai: mėšlavabaliai, karkvabaliai, degutinukai *(Carabus)*, lavonėdžiai *(Necrophorus)*, ypač kamanės *(Bombus)*. Gražiomis dienomis, kai šviečia saulutė, šie vabzdžiai ir sudaro medšarkės pagrindinį maistą. Bet ne tik juos lesa medšarkė. Ne be pagrindo nekenčia jos įvairūs kiti smulkūs paukšteliai. Ji yra žiaurus plėšikas, ypač tuo laiku, kai dėl blogo oro negali pakankamai prisimedžioti vabzdžių. Ji tuomet dažnai imasi įvairių smulkių stuburinių gyvūnų, pvz. smulkių varlių, tritonų, driežų, pelių ir ypač jaunų, dar lizduose tupinčių paukštelių. Šį jos paprotį gerai pažįsta kiti paukščiai, smarkiai nerimauja, kai ji prie jų lizdų artinasi ir stengiasi ją nuvyti. Daugiausia nuo jos nukenčia tie paukščiai, kurie peri panašiose kaip ji vietose, kaip antai: įvairios devynbalsių rūšys, žaliukės, čivyliai, kikiliai. Nereikia tačiau per daug šios medšarkių nuodėmės apibendrinti, nes, kaip sakėme, jos imasi paukštelių daugiausia tada, kai pritrūksta vabzdžių, ypač esant lietingam orui; antra vertus, šios rūšies medžioklės imasi tik kai kurie „specialistai". Tuo norima pasakyti, kad iš medšarkių, lygiai kaip ir iš kitų paukščių, ypač plėšriųjų, tarpo kai kurie individai išsispecializuoja tam tikrai medžioklės rūšiai, o kiti — turi kitokių papročių ir kitokius medžioklės objektus. Yra duomenų, kad greta medšarkės lizdo ramiai peri raiboji devynbalsė ir laimingai išsiveda vaikus. Čia, gal būt, neatsitiktinumas, kad šios devynbalsės nerimo balsas yra lygiai toks pat, kaip ir medšarkės, tad galima manyti, kad šis balsas gali paveikti medšarkę ir sulaikyti ją nuo „piktų darbų".

Medšarkės turi vieną keistą paprotį, kuriuo jos skiriasi nuo kitų paukščių: pagautą grobį jos užsmeigia ant spyglių, pvz., gudobelės, erškėtrožės, šiaip ant kokio kieto plono stagarėlio, o dažnai ant spygliuotos vielos. Medšarkės lizdo artimoje kaimynystėje tokių jos aukų galima rasti apsčiai; čia yra stambių vabalų, kamanių, varlyčių, pelių ir nemaža jaunų paukščių. Didesni gyvūnai, kaip pelės ir paukščiai, užsmeigiami tik po to, kai jiems nulesta galva ar bent išlesti smegenys. Jos savo grobį persmeigia šiuo būdu: padėjusios jį skersai šakos toje vietoje, kur yra spyglys, taip, kad laimikio kaklas atsiduria ant spyglio, jos stipriai patraukia jo galvą žemyn, ir spyglys perveria kaklą. Smulkūs paukščiukai ir pelės visuomet randami pervertu kaklu, varlytės perverta galva arba apatiniu žandu. Jaunos medšarkės nuo tam tikro amžiaus

atlieka tam tikrus judesius, neva smeigdamos grobį ant spyglio, bet šie judesiai būna grynai formalūs, nes jos savo snape neturi grobio. Iš šio pavyzdžio dar sykį įsitikinama, kad daugelis paukščių veiksmų, tame skaičiuje tam tikri specialūs judesiai, yra įgimti ir tik vėliau pritaikomi. Taigi santykiai tarp veiksmų ir reikalo yra priešingi tam, kas pastebima žmogui. Žmogui, esant reikalui, atsiranda tam tikri veiksmai tam ar kitam darbui atlikti, pvz., specialūs judesiai, kurie vis labiau tobulėja. Paukščiui panašūs judesiai yra įgimti, išsivystę rūšies evoliucijos eigoje.

Persmeigdamos savo grobį medšarkės nori visų pirma „užtikrinti" jį sau; antra vertus, užsmeigtą mėsos gabalą patogu mėsinėti. Kai kada grobis įspraudžiamas tarp dviejų glaudžių šakų, o kai kada medšarkė prilaiko jį abiem kojom, o mėsinėja snapu. Dar vieną tikslą galima būtų įžiūrėti, būtent, medšarkė, užsmeigdama grobį, pasidaro kaip ir atsargą. Buvo pastebėta, kad ji lesino vaikus, paimdama mėsos gabaliukus iš atsargoje esančio grobio ir nunešus juos vaikams, vėl grįždavo prie jo ir t. t.

Dažniausiai girdimą medšarkės balsą galima išreikšti maždaug: čekček-ček... Šis balsas girdimas, prisiartinus prie jos lizdo ar šiaip kokio nors jos priešo akivaizdoje, tad atrodo, kad jis reiškia jos susijaudinimą. Be to, medšarkės moka pamėgdžioti įvairių kitų paukščių balsus, ir atrodo, kad vien patinukas tai daro, įpindamas juos į savo giesmelę, kuri kartais perdėm susideda iš svetimų garsų. Joje girdėti dagilio, vieversio, kikilio, žaliukės, startos, karklažvirblio balsai; visa giesmelė yra tyli ir todėl retai kas ją girdi, bet ji yra maloni ir įdomi.

Pavasarį patinai parskrenda į Lietuvą keliomis dienomis anksčiau, negu patelės ir apsigyvena toje vietoje, kur mano perėti. Prie vietos šie paukščiai yra labai prisirišę ir ištisą eilę metų suka lizdą ten pat vos tik keliais metrais arčiau ar toliau. Daugiausia jos mėgsta gudobelės tankumynus, ypač karpytas gyvatvores, su tankiomis šakomis. Lizdą krauna taip pat eglėse, karkluose, jaunuose krūmuose, ąžuoluose ir kitur. Lizdas esti neaukštai, — taip, kad dažniausiai galima patogiai pažiūrėti į vidų, — nuo pusės iki dviejų metrų nuo žemės, retai aukščiau. Krauna dažniausiai patinas, o patelė tik jį užbaigia. Šis darbas trunka 3—4 dienas.

Pats lizdas yra gana tvirtas ir palyginti didelis pastatas; jo išorė padaryta iš gana stambių šakelių, šaknų, samanų, o vidurys išklotas plaukais, vilnomis. Deda dažniausiai šešis kiaušinius; šiaip gali būti nuo trijų iki septynių; pagrindinė spalva blankiai žalsva su pilkomis įsisunkusiomis ir tamsiomis durpinės spalvos paviršutiniškomis dėmėmis; kartais pagrindinė spalva esti gelsvai balsva, o visame kiaušinio paviršiuje vyrauja rausvi tonai.

Iš daugelio stebėjimų matyti, kad daugiausia peri patelė, bet patinas pavaduoja ją bent porai valandų. Patelė peri su didele ištverme, ir apskritai abu porelės nariai prie lizdo nebaikštūs. Perėjimas trunka 14—15 dienų; jauniklius lesina abu tėvai; po 12—15 dienų vaikai palie-

ka lizdą, bet dar 3—4 savaites tėvai jais rūpinasi. Medšarkės šeimyna, ypač tuo laiku, kai vaikai paauga ir pradeda krikti iš lizdo, yra labai triukšminga. Jei žmogaus arti nėra ir jaunikliai nejaučia pavojaus, jie, be pertraukos rėkia, reikalaudami lesalo iš senių. Tuomet jau iš toli galima patirti, kur yra lizdas. Artinantis žmogui, jaunikliai nutyla ir ramiai tupi lizde arba, jei jau išskridę, tankiose eršketių šakose, bet tuomet vis tiek abu tėvai ima smarkiai nerimauti, nepaliaujamai šaukia če-če-če, skečia ir suka uodegą.

Duomenys apie šios medšarkės perėjimą Lietuvoje yra šie: 1) VI.19 buvo rastas lizdas su šešiais kiaušiniais; VII.3 d. lizde jau buvo šeši jaunikliai su trumputėmis plunksnelėmis; VII.17 jaunikliai išskridę, bet dar nepakrikę, senių lesinami. 2) VI.8 lizde rasta 5 kiaušiniai; VI.17 — 6 kiaušiniai. 3) VI.21 lizde buvo vienas ką tik prasikalęs vaikas ir 3 kiaušiniai; VI.22 — du vaikai ir 2 kiaušiniai; VI.23 — 4 vaikai, nevienodo dydžio; VII.1 — keturi nevienodo dydžio plunksnėti jaunikliai; VII.7 lizdas buvo tuščias. 4) VI.16 skirpste 3,5 *m* aukštyje rastas lizdas su 5 kiaušiniais; VII.1 lizde buvo 5 gerai apsiplunksnavę jaunikliai; VII.7 visiškai apsiplunksnavę jaunikliai.

Šešių kiaušinių matai: 22,3×17 *mm;* 22,2×17 *mm;* 22×17 *mm;* 21,7× ×16,9 *mm;* 21,2×16,4 *mm;* 22×17 *mm.*

Medšarkės maisto sudėtį nesunku nustatyti iš jos išvamų, t. y. neišviršKintų dalių kamuolio, kurį paukštis kas kartą atryja ir išmeta. Medšarkių „skerdyklos", kur randama užsmeigtų paukščiukų, žvėriukų, varlyčių ir įvairių vabzdžių, papildo jos mitybos vaizdą. Iš to galima susidaryti nuomonę, kokią reikšmę medšarkė turi žmogui. Jos nuodėmės, draskant kitus paukščius, nėra jau tokios didelės, kad galima būtų ją smerkti, tuo labiau, kad ne visi medšarkės individai šios rūšies medžiokle užsiima vienodu mastu. Antra vertus, naikindama vabzdžius, ypač karkvabalius ir drugius baltukus, ji galėtų būti žmogui naudinga, bet šią jos naudą sumažina daugybės naudingų vabzdžių naikinimas; tarp jų paminėsime mėšlavabalius, lavonėdžius, ypač žemės ūkiui naudingas kamanes, kurias medšarkė dažniausiai užsmeigia ant spyglio.

Nelaisvę medšarkė pakelia gerai. Ji pasitenkina švelnios mėsos, ypač širdies gabaliukais, skruzdžių perais, visokiais vabzdžiais. Bet žiemą išlaikyti ją sunku, nes, galima sakyti, ji kaip ir lakštingala priklauso prie labai lepių paukščių. Tuomet jai reikia džiovintų skruzdžių perų, gyvų miltkirmėlių (apie 20 kas dieną), šviežios ir virtos galvijo širdies, sukapotos smulkiais gabaliukais, ir visa tai turi būti sumaišyta su tarkuotomis morkomis. Be to, prisideda dar vienas rūpestis: reikia lesinti šį paukštelį ne tik dieną, bet ir prie dirbtinės šviesos vakare, nes ilga mūsų žiemos naktis jam per ilga pertrauka.

Yra mėgėjų, laikančių medšarkes nelaisvėje, dėl jų keistos giesmelės, kuria jos pamėgdžioja kitus paukščius.

Čia patiekiu savo bendradarbio R. Kazlausko aprašymą apie jo prijaukintą medšarkę.

„Medšarkę gavome visai netikėtai. Vienas pažįstamas, klausydamas strazdo giesmės universiteto gyvajame kampelyje, pasigyrė, kad jis irgi išauginęs strazdą, tik jo strazdo kojos trumpesnės ir krūtinė raiba. Išsiaiškinome, kad tai ne strazdas, o medšarkė. Medšarkės laikyti jis nebenorėjo ir padovanojo mums. Su laiku ji tapo mėgstamiausiu mūsų paukščiu.

Išsišėrusi rudenį, medšarkė buvo visai panaši į suaugusią patelę, bet kovo mėnesį ji vėl pradėjo šertis ir gegužėje jau turėjo puikius patino rūbus.

Medšarkė visus žavėdavo ne gerai besiderinančiomis plunksnų spalvomis, ne šaižiu riksmu, bet akiplėšišku drąsumu. Pripratusi iš mažens maistą imti iš rankų, ji nebijodavo nutūpti ant žmogaus. Labai praalkusi ir nesulaukdama, kol gaus mėsos kąsnelį, ji nutūpdavo ant galvos ir su įniršiu pešdavo plaukus. Paėmusi mėsos gabaliuką nuskrisdavo ant laktelės ir stengdavosi užsmeigti jį ant aštrios vinutės.

Labiausiai medšarkė mėgdavo miltkirmėles. Vos pamačiusi rankoje miltkirmėlę, ji puldavo prie narvo durelių ir rėkdavo tol, kol jas atidarydavai. Vos pravėrus duris, medšarkė tūpdavo ant rankos ir čia pat „išmėsinėdavo" miltkirmėlę.

Mūsų medšarkė buvo tikras peštukas. Ji ypač mėgo pasipešti su merginomis. Vos kuriai iš jų pirštu bakstelėjus į narvelio stiklą, medšarkė pasikeisdavo, pasišiaušdavo it perekšlė ir išsižiojusi kaip vanagėlis puldavo pirštą. Su įniršiu ji kapodavo stiklą ir nurimdavo, tik pirštą atitraukus. Jeigu į įdūkusios medšarkės narvą mergina įkišdavo ranką pro pravertas duris, ši puldavo ją ir kapodavo snapu, vis pasukdama sužnybtą odą, lyg suprasdama, kad taip labiau skauda. Vyrų medšarkė nemušdavo gal todėl, kad jie dažniausiai ją maitindavo. Net ir labiausiai įpykus medšarkei, jie įkišdavo ranką pro dureles, ji kažkaip tai keistai nusigrįždavo, įsisprausdavo į samanas, kuriomis išklotas narvas, stengdavosi pasislėpti. Bet užtekdavo ranką ištraukti, ir ji vėl puldavo prie stiklo.

Medšarkės išvaizda primena plėšriuosius paukščius, bet, tur būt, nedaug nuo jų atsilieka ir būdu. Tik gavę medšarkę, įleidome ją į voljerą, kur jau gyveno keletas paukštelių. Medšarkė, dar nespėjusi apsiprasti, išpešė čimčiakui kuodą, o tam pasprukus, čiupo alksninuką ir kažin kaip viskas būtų pasibaigę, jei nebūtume jos laiku uždarę į atskirą narvelį".

Juodakaktė medšarkė. *Lanius minor* Gm.

LXVII pav.

Est. *musilauk-õgija.* Latv. *sirmā čakste.* Lenk. *dzierzba czarnoczelna.*
Rus. *sorokoput černolobyj.* Vok. *Schwarzstirnwürger.*

Laisvėje medšarkę nesunku pažinti, nes ji turi visus būdingus kitų medšarkių požymius. Supainioti ją galima tik su plėšriąja medšarke ir tai ne visuomet, nes ji Lietuvoje pasitaiko vien vasarą, žiemai išskrenda, o plėšrioji medšarkė kaip tik atvirkščiai — atvyksta į mūsų kraštą žie-

moti. Tai didokas paukštis, beveik varnėno ar svirbelio ūgio. Skrendantį lengva jį pažinti iš šviesiai pilkos, pelenų spalvos viršutinės dalies ir juodųjų sparnų su ryškiu baltu laukeliu jų viduryje. Taip pat krinta į akį dviejų spalvų uodega: 2 kraštinės vairuojamosios plunksnos yra baltos, o vidurinės juodos, kitos — juodos su baltomis dėmėmis. Kakta juoda ir juodas platus dryžis eina galvos šonais skersai per akis. Apačia balta, gražiu rausvu atspalviu ant krūtinės. Kojos ir snapas juodi, rainutės durpinės spalvos. Patelę sunku atskirti nuo patino, nes ji skiriasi vos tik ryškesnėmis spalvomis ir mažesniu ūgiu.

Matai: ilgis apie 200 *mm*, išplėstų sparnų tarpugalis apie 353 *mm*, sparno ilgis 2 patinų 113—122 *mm*, 1 patelės 113,5 *mm*. Sveria 60—65 *g*. Jaunikliai pirmais savo apdarais skiriasi nuo senių — skersiniais tamsiais banguotais dryžiais. Tokie pat dryžiai yra ir kūno šonuose; kakta yra pilka (ne juoda). Jaunikliai maino savo mažąsias plunksnas rudenį, o ištisai šeriasi vasario—kovo mėnesį. Seniai ištisai šeriasi rudenį, o iš dalies (meta tik mažąsias plunksnas) vasario—kovo mėnesį.

Gyvena Europos centre ir pietryčiuose, Vokietijoje, pietinėje Belgijoje ir pietinėje Prancūzijoje, gausi Italijoje ir Sicilijoje, pietinėje Europoje, Tarybų Sąjungos pietinėje ir vidurinėje dalyje, Mažojoje Azijoje, Irane, Vidurinės Azijos vakaruose, iki Altajaus (čia iki 57°). Iš artimų Lietuvai kraštų ši medšarkė buvo gana gausi Vokietijoje, bet nuo pusės praėjusio šimtmečio jų staiga sumažėjo; priežastis šio reiškinio nežinoma. Gausi ji Kurše, bet reta Vidžemėje ir labai reta Estijoje. Lenkijoje ir Baltarusijoje, atrodo, nėra retas paukštis. Lietuvoje juodakaktė medšarkė negali būti laikoma retu paukščiu, tačiau nėra gausi ir atrodo, kad ji pastaraisiais dešimtmečiais pasidarė retesnė, nes iš savo mokyklinių laikų atsimenu, buvus ją daug gausesniu paukščiu, negu dabar; bent Baltarusijoje, Lydos apylinkėse ji buvo labai paprasta apie 1895 metus, bet vėliau išnyko. Dabar vietomis užtinku ją Lietuvoje, ir ji labai prisirišusi prie tam tikros apylinkės, todėl vietomis niekuomet jos neužtiksi. Antai daugel metų (nuo 1932 iki 1940) kasmet apsčiai rasdavau jų Daugų apylinkėse apie Dvarčėnų ir kitus kaimus, kur ji labai tiksliai prisilaiko senų praretėjusių sodų. Aptikau jų taip pat Užpalių ir Prienų apylinkėse, ir neabejotinai jų yra ir kitur.

Parvyksta į Lietuvą gegužės mėnesiui įpusėjus, o išskrenda rugpiūčio mėnesio antrojoje pusėje. Žiemoja Pietų ir Pietvakarių Afrikoje.

Savo buveinėms vietas pasirenka ji panašias kaip ir paprastoji medšarkė, gal būt, truputį tolėliau nuo žmonių gyvenviečių. Kiek teko patirti, mėgsta ji nederlingas, šiek tiek kalnuotas vietoves, nors nevengia ir lygumų, kur auga nedideli reti miškeliai, arba kur seni apnykę sodai susisiekia su ganyklomis, pievomis. Vengia ji miškų masyvų ir pelkėtų vietų. Mano tėviškėje (Baltarusijoje, Lydos apskr.) jos gyveno sename, bet gana retame sausame juodalksnyne.

Šią medšarkę dar lengviau pastebėti, negu paprastąją, nes ji nesilaiko tankumyne, bet atvirkščiai tupi medžių viršūnėse, arba ant kurios nors atsikišusios sausos šakos, ant telefono vielos ar gairės. Be to, jos spalvos

tokios ryškios, lygiai tupint, lygiai skrendant, tad vargu su kitu paukščiu ją supainiosi. Paprastai ji ramiai tupi savo mėgstamoje vietoje, ir nepamatysi jos šokinėjant ar vaikščiojant. Retkarčiais ji nutupia ant žemės. Pakilusi skristi, ji paprastai nusileidžia, skrenda palei pat žemę ir, tik pasiekusi savo tikslą, kyla aukštyn, kad nutūptų kokioje nors aukštesnėje vietoje. Skrisdama ji gražiai parodo visą savo spalvų margumą. Jos balsas toks pat, kaip paprastosios medšarkės, gal kiek grubesnis.

Patinukai stropiai ir daug gieda. Jų giesmelė — tai keistas mišinys iš kitų paukščių paskolintų balsų, susijusių į vieną ilgą posmą. Kartais vienas patinas į savo giesmelę įpina dešimties ar penkiolikos kitų paukščių, ne tik giesmelių, bet ir šiaip įvairių balsų. Dažniausiai jie paskolinti iš vieversio, dagilio, karklažvirblio, kregždžių, kartais lakštingalų, bet visa giesmė giedama monotoniškai ir gan tyliai.

Juodakaktės medšarkės maistas susideda daugiausia iš didelių vabzdžių, pvz.: karkvabalių, mėšlavabalių, degutininkų, lavonėdžių, drugių, jų lėliukių ir vikšrų; taip pat lesa kai kuriuos moliuskus, o išimtiniais atvejais ji drasko jaunus paukščiukus ir peles. Jos palinkimas užsmeigti grobį ant spyglių yra labai nežymus, bet jos paprotys — pasisotinus vis tiek užmušti kitą pasitaikiusį laimikį. Pagavusi didesnį vabalą ar kitą kietą vabzdį, ji paeiliui nutraukia jam sparnus bei kojas ir pakartotinai suspaudžia snapu. Užuot užsmeigus vabzdžius ant spyglių, ji prilaiko juos kojomis, kad patogiau išmėsinėtų.

Vabzdžius gaudo ji iš savo mėgstamų stebėjimo punktų, tinkamu momentu iš jų nuskrenda, pagauna grobį ir, grįžusi į vietą, sudoroja jį. Šis paukštis mielu noru naudojasi pagaliais, kurie tyčia įsmeigiami tinkamoje jai vietoje. Ten, kur yra daug kurklių *(Gryllotalpa vulgaris)*, šio paukščiuko nauda yra labai didelė, naikinant šiuos pasibaisėtinus daržovių kenkėjus. Kai kur Lietuvoje (pvz., Daugų apylinkėse) yra vietų, kur kurkliai visiškai sunaikina pasodintus kopūstų ir kitų daržovių daigus. Medšarkė, tupėdama sargybos punkte, tuoj pastebi, kai kurklys besirausdamas ima kilnoti viršutinius žemės sluoksnius, skrenda į tą vietą, pakimba akimirkai ore, lygiai kaip tat daro smulkūs sakalai, ir stveria savo grobį.

Ši didelė medšarkė nuo savo mažosios, jau aprašytos giminaitės labai skiriasi lizdo pobūdžiu ir šiaip veisimosi smulkmenomis. Skiriasi visų pirma tuo, kad, vietoj krūmų ir žemų medžių, ji savo lizdui pasirenka aukštus medžius, kaip antai: augalotus topolius, juodalksnius, vinkšnas, kriaušes ir obelis, o pats lizdas nėra sukamas žemiau kaip 3,5 *m*, dažnai net aukščiau dešimties metrų. Vieną sykį Vosyliškių apylinkėse piemenys parodė man lizdą juodalksnio viršutinėje dalyje; medis buvo aukštas ir lygus, tad nebuvo įmanoma užlipti; kiekviena mūsų pastanga tai padaryti buvo lydima senų paukščių nepaliaujamo triukšmo. Lizdas yra didokas pastatas, nedaug mažesnis už kėkšto lizdą ir taip pat tvirtai padarytas. Pats lizdo pamatas padarytas iš šaknų, žagarėlių, šiaudų, šieno, o vidurys gražiai išklotas vilnomis, plaukais ir plunksnomis. Keistas

yra šio paukščio palinkimas pinti į savo lizdą įvairių kvepiančių žolių; kartais net šios žolės sudaro didesnę lizdo medžiagos dalį. Tam jis panaudoja snaudes *(Gnaphalium)*, strobilus *(Achillea millefolium)*, levandas *(Lavandula)*, kiečius bei pelynus *(Artemisia)* ir kt. Kadangi daugumos šių augalų stiebai yra labai tvirti, paukščiukams kai kada tenka daug padirbėti, kad šios medžiagos pasigamintų.

Lizdą krauna abudu porelės nariai. Kiaušinių deda 4—5, rečiau 6 arba 7, gegužės—birželio mėnesį, bet jei pirmoji dėtis nukenčia, deda antrą kartą ir, žinoma, vėliau. Kiaušinių vidutinis dydis 26,3×18 *mm*, o jų pagrindinė spalva šviesiai žalsva, rečiau gelsva, išmarginta šviesiai pilkomis į lukštą įsisunkusiomis dėmėmis ir paviršutinėmis durpinės spalvos dėmėmis, iš kurių dažnai susidaro vainikas bukame kiaušinio gale. Apie perėjimą ir vaikų lesinimą neturime išsamių duomenų, tačiau atrodo, kad abu tėvai peri pakaitomis, bet daugiausia patelė. Tai trunka 15 dienų, o jaunikliai išskrenda iš lizdo po dviejų savaičių. Abudu tėvai lesina vaikus lizde ir dar ilgą laiką po to, kai jie apleidžia lizdą. Atrodo, kad jaunikliai lesinami vien vabzdžiais, tad jie kaskart atryja stambias, iš tvirtų chitininių dalių sudarytas išvamas. Išlindus jaunikliams iš lizdo, jo apylinkėje viešpatauja nepaliaujamas triukšmas. Paukščiai labai ėdrūs, ir tėvai vos spėja aprūpinti juos lesalu, tad nuolat alkani vaikai be pertraukos rėkia. Jeigu prie jų artinasi šarka, varna, katė ar žmogus, triukšmą kelia seniai paukščiai, ypač patelė, priskrenda žmogui kone prie pat veido, tupinėja artimose šakose ir nuolat suka savo ilgą margą uodegą. Tokiu elgesiu šios medšarkės greit parodo, kur yra jų šeimyna.

Seni pagauti paukščiai nelabai gerai pakelia nelaisvę, bet jauni greit apsipranta ir pradeda imti maistą. Jiems reikia vadinamojo universalaus maisto, susidedančio iš baltos duonos, džiovintų skruzdžių perų, tarkuotų morkų, o prie to smulkių mėsos gabaliukų (galvijo širdies), sugrūstų kanapių grūdų ir keliolikos miltkirmėlių. Kadangi šis maistas greit genda, jis turi būti kasdien ruošiamas.

Viena nelaisvėje laikyta medšarkė per du mėnesiu buvo maitinama vien mėšlavabaliais *(Geotrupes)*. Stvėrus vabalą snapu, ji nuskrisdavo ant laktos ir, paėmus kąsnį nagais, atsiremdavo kulnu į laktą, iškeldama grobį į orą, kad lengviau būtų mėsinėti. Ji tupėdavo taip, kaip žmogus, kuris atsirėmęs alkūne į stalą laikytų rankoje obuolį.

Plėšrioji medšarkė. *Lanius excubitor* L.

LXVIII pav.

Est. *hall õgija.* Latv. *lielā čakste.* Lenk. *srokosz.* Rus. *sieryj sorokoput.* Vok. *Raubwürger.*

Ligi šiol aprašyti aštuoni porūšiai, daugiausia gyvena Azijoje. Vidurinėje Europoje aptinkamas porūšis *L. e. excubitor* L.

Ši medšarkė iš pirmo žvilgsnio labai panaši į juodakaktę, tiktai žymiai didesnė, sakysime, mažo strazdo ūgio, bet ilgesnė, nes uodega labai ilga. Spalvų suskirstymas toks pat, kaip anos rūšies, tai yra visa nugara

šviesiai pilka, šviesesnė antuodegyje, taip pat labai šviesios, beveik baltos pečių plunksnos. Nuo snapo pamato per akį eina juoda juostelė. Nuo juodakaktės medšarkės plėšrioji, tarp kitko, skiriasi ir tuo, kad jos visas viršugalvis, kartu ir kakta, yra vienodos pilkos spalvos. Sparnai juodi su vienu, arba dviem baltais laukeliais. Dažniausiai būna vienas laukelis. Seniau vienalaukius ir dvilaukius paukščius laikydavo atskiromis rasėmis, net rūšimis. Mažosios plasnojamosios plunksnos turi baltus galus. Dvi vidurinės uodegos plunksnos beveik ištisai juodos, sekančios su baltais galais, o kraštinės visai baltos. Visa kūno apačia balta, bet krūtinėje kartais (naujame apdare) nežymus rausvas atspalvis. Kojos ir snapas juodi. Pastarasis labai stiprus, riestas, antsnapio gale yra dantukas. Rainutės durpinės spalvos. Patelė panaši į patiną, tik retkarčiais kūno šonuose būna nežymios skersinės pilkšvos banguotos linijos.

Matai: ilgis apie 250 *mm*, sparnų tarpugalis apie 353 *mm*, suglausto sparno 4 patinų 112—115 *mm*, 4 patelių 111—115 *mm*. Svoris apie 65 *g*. Jaunikliai kaip seniai, tik juodoji spalva nėra ryški, be to, viršugalvis ir apačia išmarginta banguotomis linijomis.

Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp liepos ir gruodžio mėnesio ir vėl iš dalies kartu su seniais tarp kovo ir gegužės mėnesio, tuo pačiu pakeisdami poilsio apdarą į vestuvinį, kurie tačiau nesiskiria. Išvedę vaikus, seniai šeriasi ištisai.

Ši medšarkės rūšis užima labai didelį geografinį plotą, nes gyvena visoje Europoje, išskyrus Didžiosios Britanijos salas. Šiaurėje ji siekia 70°; be to, gyvena didesnėje Azijos dalyje, rytuose iki Ramiojo vandenyno, o pietuose net Indijoje. Tarybų Sąjungoje aptinkama nuo pat vakarinės sienos iki Sachalino imtinai, kur gyvena forma *L. e. bianchii* Hart. Gyvena taip pat Šiaurės Afrikoje Baltojo ir Mėlynojo Nilo krašte ir Kanarų salose. Iš artimų Lietuvai kraštų Vokietijoje laikoma ji gana retu, nors ir perinčiu paukščiu ir taip pat, kaip ir juodakaktė medšarkė, pasidariusi retesnė pastaraisiais laikais. Ji ten gausesnė pietvakarinėje ir vakarinėje krašto dalyje. Latvijoje ir Estijoje — retai perintis paukštis, bet paprastas žiemos metu, kai atskrenda jų iš šiaurrytinių kraštų. Tą patį galėčiau pasakyti apie Lietuvą. Ligi šiol aptikta perint netoli Dubyčių 1954 m. Kitą kartą rasti išskridę iš lizdo, bet dar ne visai suaugę vaikai 1961.VI.20 Žuvinto paliose. Jų buvo ketvertas, juos dar tebelesino seniai (T. Zubavičius). Žiemos metu ji Lietuvoje visur pasitaiko, bet niekur nėra gausi.

Žiemą užtinkamos Lietuvoje plėšriosios medšarkės prisilaiko tokių vietų, kaip ir abi anksčiau aprašytosios. Tai lygumos, pievos ar ganyklos, apaugusios retais krūmais, kur pavieniui riogso medžiai. Užtiksi jų tuomet ir pelkėse, kur auga alksniai ir karklai, bet taip pat neretai gali jų pamatyti gryname lauke, kur jos ypač mėgsta tupėti senų laukinių kriaušių viršūnėse. Kartais apsilanko jų soduose ir kaimuose, jei tik ten yra medžių. Vieną kartą nušoviau šią medšarkę Baltarusijoje (Lydos rajone) prie pat namo augančiame medyje.

LXVII. *JUODAKAKTĖ MEDŠARKĖ — LANIUS MINOR* Gm.

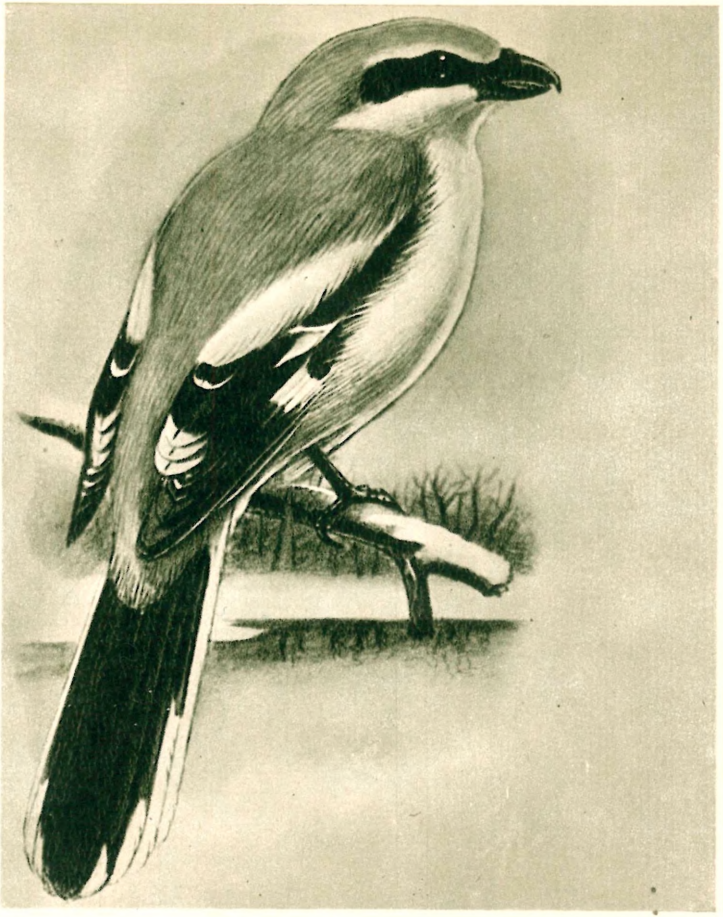

LXVIII. *PLĖŠRIOJI MEDŠARKĖ — LANIUS EXCUBITOR* L.

LXIX. *PILKOJI MUSINUKĖ — MUSCICAPA STRIATA* (Pall.)

LXXI. *MAŽOJI MUSINUKĖ — MUSCICAPA PARVA* Bechst.

LXX. *MARGASPARNĖ MUSINUKĖ — MUSCICAPA HYPOLEUCA* Pallas.
Viršuje kairėje — patinukas antraisiais metais; dešinėje — nusišėrę jaunikliai.
Viduryje — seni paukščiai.
Apačioje — *BALTAKAKLĖ MUSINUKĖ — MUSCICAPA ALBICOLLIS* Temm.
Senas patinas

LXXII. *BALTABRUVIS NYKŠTUKAS — REGULUS IGNICAPILLUS* (Temm).

LXXIII. *PILKOJI PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS COLLYBITA* Vieillot

Tai tikrai vienišas paukštis. Kiekvienas individas pasirenka tam tikrą apylinkę ir ten laikosi visą žiemą. Maža to, jis turi savo mėgstamąjį medį, krūmą, kurio viršūnėje nuolat tupi, protarpiais perskrisdamas į netolimą tokį pat medį ar krūmą. Jis nekenčia savo viengenčių kaimynystės ir varo juos lauk iš pasirinktos vietos. Plėšrioji medšarkė yra labai baikšti ir sunkiai prisileidžia medžiotoją per šūvio atstumą. Tupėdama aukščiausioje medžio ar krūmo šakoje, ji gerai mato visą apylinkę ir moka įvertinti pavojingą ar nepavojingą jai žmogų ir atitinkamai pasielgti. Ji nebijo darbininko ar važiuoto žmogaus, bet toli iš kelio pasitraukia medžiotojui. Norėdamas ją nušauti, sėkmingai panaudodavau šį būdą: išvydęs ją tupinčią medyje, dar toli būdamas, pridėdavau šautuvą prie peties taip, kad jis būtų paruoštas šauti, greitais žingsniais eidavau ne tiesiai į ją, bet pro šalį, o priėjęs trumpiausią atstumą beveik nesustodamas paleisdavau šūvį. Šis būdas, apskritai, tinka baikštesniems paukščiams nušauti.

Jos polėkis nėra greitas ir nepatvarus. Ji skrenda banguota linija, panašiai kaip genys. Susijaudinusi į visas puses sukioja savo ilgą uodegą. Šitaip būdingai ji elgiasi ypač tada, kai pasirodo koks nors plėšrus paukštis, kurį ji ryžtingai puola ir ilgą laiką persekioja. Ši jos ypatybė buvo panaudojama, gaudant sakalus bei vanagus dresiravimui. Gaudytojas, laikydamas ant virvės pririštą karvelį, o pats tupėdamas slėptuvėje, turėdavo narve medšarkę, kad ši įspėtų jį apie besiartinantį plėšrųjį paukštį. Medšarkės balsas: ček, ček..., panašus į kitų jos giminaičių balsą; šaukiamas balsas — ilgai tariamas triu... triu... Giesmelė yra tyli ir iš dalies susideda iš daugelio kitų paukščių skolintų balsų, tačiau yra gana melodinga ir maloni.

Medšarkės minta visokiais smulkiais gyvūnėliais, paukščiais, pelėmis ir kitais žvėriukais, driežais, varlėmis ir vabzdžiais. Pagautą grobį užmuša, smogdama snapu arba suspausdama nagais, ir užsmeigia jį ant spyglių, lygiai kaip kitos medšarkių rūšys. Dažniau įspraudžia savo laimikį tarp dviejų aukštų šakelių ir visų pirma nulesa jam galvą. Dažnai ir randama tokių vos pradėtų kąsnių ir įspraustų ar užsmeigtų, bet nepradėtų gyvūnėlių. Mėsinėdama grobį, prilaiko jį koja ir atsignybia mažus mėsos gabaliukus. Paukščių nepešioja, bet ryja plunksnas kartu su mėsa. Kai kurių stebėtojų duomenimis, gaudo jos ir šikšnosparnius, o iš paukščių daugiausia zyles, žaliukes, žvirblius. Vieną kartą (1955.I.15) T. Zubavičius aptiko medšarkę, mėsinėjančią juodąjį strazdą. Jam buvo jau nulesta galva. Medžioja panašiai kaip ir smulkieji sakalai; kaip ir jie, pakimba ore, kad iš aukštumos geriau įsižiūrėtų laimikį. Vieną kartą mačiau plėšriąją medšarkę aukštai ore persekiojant žaliukę; ir medžiojamas ir medžiojantis paukštis kaskart spiraline linija kilo aukštyn, nes žaliukė vis stengėsi pakilti aukščiau medšarkės, vienu žodžiu, buvo toks vaizdas, kaip vanagui persekiojant grobį. Kadangi medšarkė suryja daug neviršKintinų dalių, ji išmeta ir daug išvamų.

Atrodo, kad antraisiais gyvenimo metais paukščiai jau yra lytiškai subrendę, poruojasi ir krauna lizdą. Pastarasis yra didelis ir tvirtas, jo

išorinis skersmuo apie 25 *cm* ir aukštis apie 12 *cm*, vidinis įdubimas 9—10 *cm* pločio. Jo pamatą sudaro samanos, žolės, o toliau eina sausos šakutės, šiaudeliai. Vidus išklotas plaukais, augalinėmis vilnomis ir plunksnomis. Kaip ir juodakaktė medšarkė, linkusi įpinti į savo lizdą šviesiai balsvų kvepiančių augalų, kaip pelynai ir kt. Kartą buvo rastas lizdas, į kurį įpintas marlės gabalas; iš to galima būtų padaryti išvadą, kad paukštį vilioja ne balsvų žolių kvapas, bet šviesi jų spalva. Yra duomenų, kad plėšrioji medšarkė keletą metų naudojasi tuo pačiu lizdu, tik pataisydama bei papildydama jį, lygiai kaip plėšrieji paukščiai.

Dažniausiai lizdas randamas 2—5 *m* aukštyje, bet kai kada daug aukščiau. Rečiau paukštis krauna jį erškėčių krūmuose, kaip paprastoji medšarkė, o kai kada žemuose krūmuose, palei pat žemę. Neretai lizdas esti atskiruose pavieniui augančiuose medžiuose, pvz. senose, viduryje laukų augančiose kriaušėse, paprastai šoninėje, atsikišusioje nuo kamieno šakoje. Atrodo, kad tik patelė krauna lizdą, o patinas netoli jos eina sargybą. Kiaušinių esti 5—6, rečiau daugiau (iki 8) arba mažiau (iki 4). Jų matai (vidurkis) 27,8×19,9 *mm*; pagrindinė spalva balta, su šviesiai pilkomis į kevalą įsisunkusiomis dėmėmis ir tamsiomis durpinės spalvos paviršutinėmis dėmėmis. Lizdas su 6 kiaušiniais buvo rastas 1954.V.7 netoli Dubičių, o V.21 buvo jame visai užaugę vaikai. 1961 m. VI mėn. 20 d. tas pats stebėtojas Žuvinto paliose aptiko porą senų paukščių, o greta su jais ir ką tik iš lizdo išskridusius vaikus, kurie, plasnodami sparneliais, reikalavo iš tėvų maisto. Nėra žinoma, kaip pareigomis yra pasiskirstę tėvai, perint kiaušinius, ir kiek laiko trunka perėjimas. Jaunikliai lizde užtrunka 19—20 dienų, bet išskridę iš jo dar ilgai yra tėvų lesinami, net ir tuo laiku, kai jau esti visiškai panašūs į senius. Seniai lesina juos daugiausia žiogais, vabalais ir kitais vabzdžiais.

Nelaisvę medšarke pakelia gerai ir labai prijunksta. Gali būti maitinama universaliu maistu, tačiau duoti reikia jai ir mėsos, pelių, miltkirmėlių bei smulkių paukščiukų. Su kitais nelaisvėje laikomais paukščiukais nesugyvena, užpuola juos ir sukapoja. Naujesni autoriai (Heinrotas) rašo apie savo auginamas plėšriąsias medšarkes, kad jos buvo ne tik jaukios, bet ir akiplėšiškai drąsios. Vieną kartą užkapojo buvusią tame pačiame kambaryje juodąją žuvėdrą, išlesė jos smegenis ir dalį krūtinės raumenų. Kartais jos puldavo žmogų, taikydamos įkirsti galvon. Bet šis jų įžūlumas dažnai netikėtai pasikeičia švelniu meilės pasireiškimu, kai jos glaudžiasi ir kasinėja savo globėjo plaukus ir kt. Mano iš mažens užauginta plėšrioji medšarkė pradžioje buvo laikoma narvelyje, paskui jai duota laisvė. Bet, pripratusi prie žmonių, ji nesitolino nuo namų, ir atskrisdavo į verandą paimti lesalo iš rankų. Ji gerai žinojo savo vardą ir bematant pasirodydavo, išgirdusi šaukimą. Ji pažino mėlynos spalvos indą, į kurį mes jai įdėdavome skruzdyno su skruzdžių perais. Maistą iš rankų imdavo savotišku būdu: nenutupdama, o tik pralėkdama pastverdavo jį iš rankų. Ši medšarkė buvo pabaisa daugybės perinčių čionai smulkių paukščių: čivylių, žaliukių, ku-

rie nutupdavo aplink ją ir gailiai šaukdavo, nors man neteko matyti, kad ji išplėštų kokį nors lizdą. Rugpiūčio mėnesį ji nusišėrė ir neužilgo po to išnyko.

Šeima. **MUSINUKĖS.** *Muscicapidae*

Šios šeimos požymis — gana platus suplotas snapas, užsibaigiąs silpnu kabliuku; netoli šio kabliuko antsnapyje yra nedidelė išpiova. Snapo pamate gana žymūs šereliai; jie padidina žiočių ertmę, gaudant skrendančius vabzdžius. Visuomet yra 10 didžiųjų plasnojamųjų plunksnų; trečioji ir ketvirtoji arba ketvirtoji ir penktoji yra visų ilgiausios. Pirmoji dažniausiai trumpesnė, negu pusė antrosios, rečiau truputį ilgesnė. Kai kada ji neišsikiša už plaštakos dengiamųjų plunksnų. Pastaibis dažniausiai trumpas, taigi, koja mažai pritaikyta vaikščioti žeme. Iš tikrųjų šie paukščiai dažniausiai tupi atsikišusioje, pvz., sausoje šakoje, kad iš čia galėtų patogiau stebėti ir gaudyti praskrendančius vabzdžius. Dėl to jie, padarę mažą ratą ore, vėl nutupia toje pačioje vietoje. Atsitiktinai renka jie ir tupinčius vabzdžius, ypač lietingu oru, kai vabzdžiams sunku skraidyti.

Šioje šeimoje yra 238 rūšys. Ši šeima iš vienos pusės artimai giminiga su medšarkėmis, iš antros — su giesmininkais (strazdais, devynbalsėmis ir kt.). Šie paukščiai priklauso Rytų pusrutuliui ir, išskyrus ašigalių kraštus, paplitę visur, bet daugiausia atogrąžose. Jų giesmė dažniausiai trumpa, bet maloni. Lizdus kartais krauna uoksuose, kartais jie esti atviri, medžių šakose, padaryti iš plonų šakelių, šiaudelių, iškloti augalų pūkais ir plunksnomis. Kiaušiniai kartais vienspalviai, kartais šviesioje pagrindinėje spalvoje pritaškyta tamsių dėmių. Iš šaltesnių kraštų žiemai išskrenda į šiltesnius.

Pilkoji musinukė. *Muscicapa striata* (Pallas)

LXIX pav.

Est. *hall-kärbsenap.* Latv. *pelēkais muškērējs.* Lenk. *muchołówka szara.* Rus. *sieraja mucholovka.* Vok. *grauer Fliegenschnäpper.*

Jų yra keturi porūšiai. Didesnėje Europos dalyje ir Afrikos šiaurėje aptinkamas porūšis *M. s. striata* Pall.

Kartu su žvirbliu ir kregžde, pilkoji musinukė yra vienas paprasčiausių paukščių, užtinkamų arti sodybų ir pačiose sodybose. Ūgiu ji nedidesnė už karklažvirblį ir dar kuklesnių spalvų. Ją pamatysi dažnai tupint ant tvoros, išsikišusio sienojaus arba atdaro lango, stebint pro šalį skrendančias muses ir kaskart pakylant, kad pagautų vieną iš jų, ir vėl nutuptų į savo stebėjimo vietą.

Iš viršaus musinukė yra pilka, tik viršugalvis nežymiai išilgai dryžėtas, o apačia balzgana su nežymiais dryžiais ant pagurklio ir krūtinės;

šonuose šiek tiek prasimuša rusvoji spalva; plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos su šviesiais krašteliais; snapas ir kojos juosvos, rainutė tamsiai durpinės spalvos.

Matai: ilgis 150 *mm*, sparnų tarpugalis apie 240 *mm*, sparno ilgis 2 patinų 86—88 *mm*, 1 patelės 85,5 *mm*, svoris 18—20 *g*. Jaunikliai, kaip ir kitų šios šeimos rūšių, pasižymi margumu; šis margumas susidaro iš to, kad visos plunksnos, tiek viršutinėje, tiek apatinėje kūno dalyje, užsibaigia tamsiu kraštu. Tarp liepos ir rugsėjo mėnesių jaunikliai ima šertis, bet maino vien tik smulkias plunksnas, o didelės plunksnos mainomos žiemą, t. y. jau dausose. Tuo pačiu laiku šeriasi ir seniai. Prieš pavasarį dar dausose musinukės iš dalies (meta tik mažąsias plunksnas) šeriasi antrą kartą.

Pilkosios musinukės gyvenamas plotas apima visą Europą nuo Šiaurės Norvegijos (70°) ir Archangelsko iki Vidužemio jūros ir Afrikos šiaurvakarius, toliau Mažąją Aziją, Iraną, Beludžistaną, Afganistaną, Vidurinę Aziją, Sibiro vakarus, Altajų, Užbaikalę. Lietuvoje ir artimuose kraštuose labai paprastas paukštis. Pavasarį pasirodo pas mus gegužės mėnesio pradžioje, o išskrenda rugsėjo mėnesiui įpusėjus. Žiemoti skrenda per Balkanų, Apeninų pusiasalį į Afriką iki Kapo provincijos.

Pilkoji musinukė yra kuklus, jaukus, žmogumi pasitikįs paukštelis. Nors ji pasitaiko miškeliuose, ypač kur auga seni išpuvę medžiai, bet vis dėlto yra daugiau linkusi apsigyventi arti sodybų, o dar labiau pačiose sodybose. Ją vilioja tos pačios sąlygos, kaip ir blezdingą, t. y. daugybė musių ir kitų skraidančių vabzdžių, — jos pagrindinis maistas. Išvaizda ji panaši į devynbalsę, bet elgsena labai skirtinga. Užuot šokinėjusi tankiose medžių šakose, kaip daro devynbalsės, ji, pasirinkusi kokį atsikišusį daiktą, sausą šaką, stogo kraštą, suolą, pastatytą sode ar ką kitą, paverčia tai stebėjimo punktu praskrendantiems vabzdžiams gaudyti. Iš tokios vietos ji kaskart pakyla į orą, kad pagautų kokią musę, ir vėl grįžta į savo vietą. Tatai ji daro labai vikriai, nešauna pro šalį ir kiekvieną kartą atsineša laimikį. Stveriant jį, girdėti savotiškas pakštelėjimas snapu, o jei pagautas vabzdys yra per didelis, musinukė, grįžusi į savo vietą, daužo jį į kietą daiktą, kad užmuštų, atpalaiduotų nuo sparnų ir lengviau prarytų. Šitaip ji medžioja visą dieną ir net vakare, sutemoje, ir apskritai iš mūsų smulkiųjų paukščių (išskyrus gal lakštingalą, liepsnelę, ir keletą kitų) jos dienos veikla užsitęsia iki vėlyvo vakaro. Liepoms žydint, kai aplink jas sutemoje sukasi ištisas spiečius įvairių naktinių peteliškių, musinukės ilgą laiką nenutraukia medžioklės.

Tupėdama savo poste, musinukė kas kartą kilsteli sparnų galus, tarytum jie gulėję nepatogiai ir dabar dedami į patogesnę padėtį. Retkarčiais ji nusileidžia ant žemės tam, kad stvertų ten kokį pastebėtą vabzdį, bet apskritai ji lygumoje nesijaučia laisvai, tad ir nevaikščioja, o padariusi vieną kitą nevikrų šuolį nuskrenda aukštyn. Mat, jos trumpos kojytės visai šiam reikalui netinka. Jos veiklos ratas paprastai esti

nedidelis, apima kiemą, daržėlį, gardą, bet šį pasirinktą plotą ji su pavydu gina nuo kitų savo viengenčių; jei tik čia pasirodo kita musinukė, ji bematant puola ją ir priverčia pasišalinti. Su kitais kaimynystėje gyvenančiais paukščiais, pvz., žvirbliais, kregždėmis, ji sugyvena, nebent anie per daug artinasi prie jos lizdo, tuomet ji įnirtingai juos puola.

Susirasti vietą lizdui nesudaro jai keblumo: išsikišęs sijos galas, išpiova tvarto sienojuje, skylė sename mūre ar plačiai atdaras storo medžio uoksas, — viskas jai tinka. Kartais lizdas kraunamas ant storos, nulūžusios šakos kamieno, arba išpuvusiame tvoros stulpe, apleistoje bičių kaladėje, neretai prie pat tako, net viešo kelio, kur praeina daugybė žmonių. Pastaruoju atveju ji šimtą kartų yra nubaidoma nuo lizdo, verčiama nuo jo pasišalinti, bet tai trunka tik trumpą akimirką, o po to ji vėl grįžta. Ilgainiui ji su tuo apsipranta ir peri nepaisydama artimų praeivių.

Pats lizdas yra gana grubus pastatas, sukrautas iš šaknelių, ašutų, rečiau šiaudelių su gera priemaiša samanų, dėl to jis dažnai turi žalią atspalvį. Prie viso to pridedama atsitiktinių kieme randamų daiktų, kaip vatos, siūlų, kartais būna ištisi jų ryšuliai, skarmalų, neretai net spalvotų ir kt. Lizdas gausiai išklojamas vilnomis, ypač šunų plaukais (kaip tik tuo laiku jie šeriasi), su nedidele plunksnų priemaiša. Apskritai imant, jis yra gana didelis, dažnai netaisyklingos formos, nes pritaikomas prie parinktos ertmės. Dažnai jis esti netvarkingas, — nuo jo toli driekiasi sukrauta medžiaga ir kabo skurliukai bei ištisi siūlų ar plaušų ryšuliai. Šis reiškinys, kaip teko man pastebėti, priklauso nuo to, kad, kraunant lizdą, vėjas nupučia į šalį medžiagą, o paukštis nesugeba sudėti jos atgal į vietą. Retkarčiais musinukė panaudoja tuščią kregždės lizdą.

Abiem paukšteliams dirbant, lizdas baigiamas greit, ir tuomet patelė deda dažniausiai 5, rečiau 6 ar 4 kiaušinius, kurių vidutinis dydis — 18,5×14 *mm*, o pagrindinė spalva melsvai balsva su pilkai violetinėmis ir rusvomis dėmėmis (retai pasitaiko vienspalvių kiaušinių, šviesių, melsvai žalsvų). Šiltesniuose Europos kraštuose pilkosios musinukės peri du kartu (ne visuomet); Lietuvoje, atrodo, kad jos išveda vaikus tik vieną kartą. Peri abudu tėvai, bet buvo pastebėta, kad peri tik patelė, o patinas ją lesina. Po 12—13 dienų prasikala paukščiukai, ir tuomet abu tėvai stropiai juos lesina, atnešdami peno iki 40 kartų per valandą. Jie tuomet gaudo vabzdžius visai arti lizdo, kartais vos kelių metrų atstumu. Kol vaikai yra visai maži, jų išmatas sulesa tėvai, vėliau išneša iš lizdo.

Musinukių lizdų stebėjimo duomenys: 1) V.22—24 sukrautas lizdas, apie 1 *m* aukštyje; V.27 rasti 2 kiaušiniai, V.28—4 kiaušiniai, šis lizdas buvo išardytas. 2) VI.4 pastebėtas naujai sukrautas lizdas, jame buvo 1 kiaušinis; V.18 lizde 5 kiaušiniai; po to lizdas buvo sunaikintas. 3) V.28 naujai sukrautas dar tuščias lizdas 2,3 *m* aukštyje; VI.4 lizde 6 kiaušiniai; vėliau lizdas buvo išardytas. 4) V.28 lizde 4 kiaušiniai, lizdas 1 *m*

aukštyje; VI.4 lizde 5 kiaušiniai; VI.13 lizdas išdraskytas. 5) V.29 lizde 2 kiaušiniai; V.31 lizde 4 kiaušiniai; VI.13 išdraskytas. 6) V.31 lizde 5 kiaušiniai, lizdas 2,5 *m* aukštyje. 7) VI.4 lizde 4 kiaušiniai; VI.8 jau 5 kiaušiniai; VI.14 lizdas tuščias. Lizdas buvo 1,25 *m* auktšyje. 8) VI.4 lizde 5 kiaušiniai; lizdas 2 *m* aukštyje. 9) VI.21 lizde 2 plunksnėti jaunikliai. 10) VII.19 lizdas ant tvarto sijos, jame 3 plunksnėti jaunikliai, kurie VII.20 išlėkė iš lizdo.

Išskridę iš lizdo, paukščiukai ilgai laikosi arti namų, be baimės prisileisdami žmogų. Kadangi jie tupi žemai ir, be to, atvirose vietose, jie lietingu oru lengvai sušlampa ir patenka į žmogaus rankas ar kačių nasrus. Pro atdarus langus bei duris jie dažnai įskrenda į kambarį, nes tuo laiku pastogėje spiečiasi musės.

Balso atžvilgiu musinukė yra menkiausia iš visų paukščių. Veisimosi metu dažnai girdėti jos tylus balsas, panašus į — tsii..., o sujaudinta, pvz., kai mato lizdui gresiantį pavojų, šaukia, tši, tši, čri... ar panašiai. Patinukas gieda tylią, prastą giesmelę, sudarytą iš čirškiančių tonų.

Su nelaisve musinukė greitai apsipranta ir tuoj ima lesti patiektas jai muses, skruzdžių perus ir miltkirmėles. Daug kas laiko ją kambaryje, kad gaudytų muses; ji greit susiranda patogų stebėjimo punktą, pvz., prie durų, pro kurias skrenda musės, ant spintos ar krosnies kampo ir t. t. Norint paįvairinti maistą, jai duodama kekė šeivamedžio uogų *(Sambucus nigra)*. Bet rudenį, panašiai kaip ir kiti nelaisvėje laikomi vabzdžiaėdžiai paukščiai, smarkiai nutunka, po to, žiemai įpusėjus, nustoja noro lesti, sulysta ir dažnai nusibaigia. Norint išvengti tokio galo, reikia ją šiltai laikyti ir duoti geriausio maisto.

Musinukę nesunku prijaukinti ir laisvėje. Aprašomi atsitikimai, kad sode gyvenančios musinukės, kurioms buvo duodama miltkirmėlių, įsidrąsindavo tiek, jog ilgainiui imdavo jas iš rankų, priskridusios ir pakibusios ore. Kai kas kaltina musinukę, kad ji lesanti bites. Šiuo klausimu autorių nuomonės gana skirtingos; vieni palaiko šį kaltinimą, kiti neigia, teigdami, kad musinukės, apskritai imant, nelesa plaukuotų vabzdžių ir tik retkarčiais, bado verčiamos, stveria bites ir tai dažniausiai neginkluotus ir mažiau paslankius tranus. Šiaip naikindama daugybę vabzdžių, ypač naminių musių, musinukė yra, be abejo, žmogui naudinga.

Margasparnė musinukė. *Muscicapa hypoleuca* Pallas

LXX pav.

Est. *must-kärbsenäpp.* Latv. *melnais muškērējs.* Lenk. *muchołówka żałobna.* Rus. *mucholovka pestruška.* Vok. *Trauerschnäpper.*

Jų yra keturi porūšiai. Lietuvos paukščiai yra *M. h. hypoleuca* Pallas.

Ji truputį mažesnė už pilkąją musinukę, be to, ryškesnių spalvų, ypač patinas. Jį greit pažinsi iš beveik juodo viršaus ir baltos apačios, ypač iš plataus balto laukelio sparnuose, baltos kaktos ir baltų uodegos plunksnų išorinių kraštų. Patelė, vietoj juodos, turi pilką spalvą, o baltos spalvos suskirstymas toks pat, tik kakta ne balta. Labai būdingi

jos judesiai; ji labai paslanki, daug judresnė, negu jos pilkoji giminaitė, mažai tepasėdi vietoje, o tupėdama nuolat kilstelia savo sparnelius ir uodegą. Jos ilgis yra apie 130 *mm*, sparnų tarpugalis apie 220 *mm*, suglausto sparno 5 patinų ilgis 73—81 *mm*, 2 patelių 77,5—79 *mm;* sveria apie 12,5 *g*.

Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į to paties amžiaus pilkąsias musinukes, tai reiškia, visas jų viršus ir krūtinė išmarginta pilkomis dėmėmis, tačiau galima jas atskirti iš baltų laukelių sparnuose ir baltų kraštų uodegos kraštinėse plunksnose. Nusišėrę liepos—rugpiūčio mėnesį jaunikliai praranda savo dėmėtumą ir pasidaro panašūs į senas pateles. Prieš išvykstant iš dausų, jie šeriasi dar kartą, ir tuomet patinukai, vis dar nenustodami savo pranašumo prieš pateles, gauna baltą dėmę kaktoje. Galutinę juodą spalvą patinukai įgauna veikiausiai tik antrąją savo gyvenimo žiemą. Bet jauni dar pilki patinėliai jau gali veistis.

Pradedant nuo Afrikos šiaurvakarių, visoje Europoje iki 70° (Norvegijoje) ir iki 64° Urale aptiksi šią musinukę. Europos pietryčiuose iki Albanijos, Jugoslavijos ir Bulgarijos vakarų, rytuose net už Uralo iki Altajaus papėdės. Lietuvoje gana paprastas paukštis; kai kur net labai gausus. Mėgsta jis atviras vietas, kur auga, nors ir reti, bet seni medžiai, liepos, ąžuolai; mėgsta taip pat mišrius nedidelius miškelius, arba miškų pakraščius, nevengia ir žmogaus sodybų, bet nėra prie jų tiek prisirišęs, kiek pilkoji musinukė, nes esminė jo gyvenimo sąlyga — tai ne trobesiai, bet seni išpuvę medžiai. Visur, kur tokių medžių pasitaiko, jis su mielu noru apsigyvena, net miesto parkuose ir gatvėse. Kauno priemiesčiuose, pvz.: Aleksote, Fredoje, jų visuomet užtiksi, Vilniuje matyti jų Čiurlionio gatvėje, Vingio miške. Bet daugiausia užtinki jų miškais apaugusiuose Nemuno skardžiuose tarp Kauno ir Kačerginės. Atvirkščiai, Baltarusijoje, Lydos lygumoje, užtikdavau jų labai retai, ir nuo mažų dienų buvau įsitikinęs, kad tai esama reto paukščio. Tauragės miškuose 1955.VI.9 apžieduota musinukė tų pačių metų IX mėn. buvo pagauta Portugalijoje (Braganca), nuotolis apie 2575 *km*.

Netoli Kauno, Obelynėje, kasmet dažnai stebėdavau šią musinukę. Aplink sodą giliose Nemuno kranto daubose auga mišrus miškas, kuriame pakaitomis su eglėmis užtiksi visokių lapuočių, kaip ąžuolų, liepų, ypač daug vinkšnų ir skirpstų. Čia gausu senų medžių, o tarp jų nemaža išpuvusių su įvairaus dydžio ir gylio uoksais, kuriuose pakaitomis peri įvairūs paukščiai. Pavasarį, kai tik pražysta žibuoklės, plūkės, žalčialunkiai ir ima rodytis pirmieji ievų lapeliai, tuoj pasigirsta margasparnės musinukės linksma giesmelė. Ją gieda patinėlis, tupėdamas kur nors aukštėliau plikoje šakoje, vis kilstelėdamas savo margus sparnelius ir vėl perskrisdamas į naują vietą. Ši giesmelė yra lyg švilpiamo pobūdžio, iš kelių skiemenų, skamba lyg... tuvi tivu tivu tivu... Saulėtomis gražiomis dienomis girdėti ji iš visų pusių kartu su kukučių švilpimu ir zylių skambinimu.

Atrodo, kad pirmieji atvyksta patinukai, ir jų rūpestis — susirasti tinkamą lizdavietę; čia jis visą dieną stropiai gieda, pranešdamas apie

tai vėliau atskrendančioms patelėms. Jis sudaro lyg gyvą reklamą, girdi, „čia yra vyras ir butas", kaip sako Heinrotas. Tai ryškus pavyzdys kokią reikšmę turi paukščio giesmelė. Tą pat galima pastebėti žvirblio ir daugelio kitų, uoksuose perinčių paukščių gyvenime. Žinoma, giesmelė reikšminga ne tik tuo, kad prisiviliojama praskrendanti patelė; ji, apskritai imant, yra lytinio susijaudinimo išraiška, o, be to, lyg skelbimas, kad ši vieta jau yra vienos porelės užimta.

Margasparnė musinukė maisto ieško šiek tiek kitaip, negu jos pilkoji viengentė. Tiesa, ji taip pat tupinėja atsikišusiose, ypač sausose šakose ir, iš ten puolusi praskrendančius vabzdžius, vėl nutupia savo vietoje. Bet šioje vietoje ji tupi trumpai, keisdama ją dažnai, be to, ji kaip devynbalsė, kitą sykį apieško aukštas medžių šakas, o to nedaro pilkoji musinukė. Neretai nusileidžia ant žemės ir ten ieško maisto; aplamai, ji labai judri. Maistas susideda iš visokių, daugiausia skrendančių vabzdžių, vėliau rudenį ji lesa ir uogas, pvz. šeivamedžio *(Sambucus nigra).*

Margasparnės musinukės mitybą nuodugniai ištyrė Latvijoje Č. Tima. Šis autorius rašo: „Pušiniu pelėdgalviu *(Panolis flammea)* minta visi smulkūs miško paukščiai. Iš uoksuose perinčių paukščių, margasparnė musinukė beveik tik šio kenkėjo vikšrais išmaitina savo vaikus. Taigi, dvi šio paukščio poros, apsigyvenusios viename hektare miško, iš 25 hektarų miško ploto veisimosi metu gali išnaikinti 200 *kg* šių vikšrų. Net ir tuomet, kai šių vikšrų negausu, jie užima žymią vietą šio paukščiuko maiste. Taip pat margasparnės musinukės skilvyje buvo rasta pušinio pelėdgalvio kiaušinių, prarytų kartu su drugiu. Be to, šis paukštis lesa ir pušinio sprindžio *(Bupalus piniarius)* kiaušinius bei vikšrus".

Lizdas visuomet sukamas medžiuose, išpuvusiame stuobryje, nežymioje skylėje arba ir gilesniame uokse; kai kada jis esti net visai atviras ant storos šakos prie pat medžio kamieno. Ši musinukė taip pat noriai apsigyvena visai uždaruose arba pusiau uždaruose inkiluose pakaitomis su kitais paukščiais. Vieną kartą radau ją perinčią inkile, kur prieš tai gyveno lazdyninė pelė *(Muscardinus avellanarius).* Lygiai kaip ir pilkosios musinukės, lizdas yra gana grubiai padarytas. Gyvendama tolėliau nuo žmogaus, ji nevartoja lizdui tokių atmatų, kaip pilkoji (siūlų, skudurų ir t. t.). Ji daugiausia suvartoja kerpių ir kartais gražiai apkloja jomis išorinę lizdo sienelę. Lizdo vidurys šiltai išklotas vilnomis. Visas pastatas baigiamas per 5—10 dienų. Šiuo laiku dažnai tarp savęs pešasi du kaimyninių porų patinukai arba net ir su kitų rūšių paukščiais. Esama duomenų, kad margasparnė musinukė sugeba net nugalėti ir atimti uoksą iš tokio palyginti stipraus paukščio kaip bukutis. Dėtis būna dažniausiai iš 7 kiaušinių, bet esti jų 4—5—8. Pasak L. Jezersko, inkilus pradeda lankyti gegužės mėnesio pirmomis dienomis (ankstyvą pavasarį). Pirmieji kiaušiniai padedami gegužės mėn. viduryje,

dažniausiai nuo 15 iki 25 d. Jų maksimalus ilgis 20,10 *mm*, minimalus 16,10 *mm*. Maksimalus plotis 14,15 *mm*, minimalus 11,95 *mm*. Vidutinis svoris 1,68 *g*. Spalva melsvai žalsva kartais su smulkiais rudais taškeliais. Perėti pradeda ne visai užbaigusi pilną dėtį. Peri tik patelė 12—14 dienų, bet tuomet patino lesinama; patelė trumpam laikui apleidžia lizdą. Abudu tėvai lesina vaikus, kurie lizde būna 12—14 dienų, bet ir išskridusius iš lizdo seniai lesina. Antrąją vasaros pusę, kai patinukai jau nebegieda, o medžiai sudaro lapų tankumynus, šie paukščiai mažai krinta į akį, bet tuomet galima dažnai išgirsti jos šaukiamąjį balsą: vit, vit, labai panašų į blezdingos.

Šeši mūsų apžieduoti paukščiai buvo rasti: 3 Italijoje (VIII.17; VIII.28; IX.12 žiedavimo metais); 2 Portugalijoje (IX.12 ir IX mėn. diena nežinoma); 1 Prancūzijoje IX mėn. pabaigoje. Kaip matyti iš šių datų, musinukės labai anksti atvyksta į žiemojimo vietas.

Margasparnė musinukė priklauso prie tų paukščių, kuriuos galima masiškai apgyvendinti norimoje vietoje, iškabinant tinkamus inkilus.

Nelaisvę pakelia taip pat gerai, kaip ir pilkoji musinukė.

Baltakaklė musinukė. *Muscicapa albicollis* Temm.

LXX pav.

Latv. *baltkakla muškērējs*. Lenk. *muchołówka białoszyjna*. Rus. *mucholovka bielošejka*. Vok. *Halsbandschnäpper*.

Yra du porūšiai, iš kurių didesnėje Europos dalyje gyvena *M. a. albicolis* Temm.

Ši musinukė yra panaši į margasparnę, tik patinas turi baltą kaip sniegas apikaklę. Patelės ir jauniklių ši apikaklė vos žymi. Kaktos baltoji dėmė didesnė.

Matai gal porą milimetrų didesni, negu minėtosios rūšies.

Tai pietų rūšis, gyvenanti Europos pietryčių kraštuose, bet pasitaiko pietinėje Vokietijoje, Prancūzijoje ir Lenkijoje. Iš artimų mums kraštų 1936 m. dvi poros buvo stebėtos birželio mėnesį Šventpilio apylinkėje, ir, gal būt, ten perėjo. Tartu universiteto rinkinyje yra vienas egzempliorius, kurio etiketėje pažymėta „Livland", taigi, atrodo, kad jis iš Latvijos kilęs. Apie šio paukščio buvimą Lietuvoje jokių duomenų neturime, bet remiantis išdėstytais duomenimis iš Sambijos ir Latvijos, galima tikėtis rasti jį ir Lietuvoje.

Gyvenimo būdu daug kuo panaši į margasparnę musinukę: minta tuo pačiu maistu ir gyvena panašiose vietose; patinuko giesmelė daug garsesnė ir ryškesnė, sudaryta iš grynesnių tonų. Laisvėje patinukas krinta į akį savo kontrastinėmis spalvomis ir giesmele. Lizdą krauna panašiose vietose, kaip ir minėtoji rūšis, kiaušiniai tos pačios spalvos.

Mažoji musinukė. *Muscicapa parva* Bechst.

LXXI pav.

Est. *punarind-kärbsenapp.* Latv. *mazais muškērējs.* Lenk. *muchołówka mała.* Rus. *mucholovka malaja.* Vok. *Zwergschnäpper.*

Jų yra keturi porūšiai. Iš jų *M. p. parva* Bechst. gyvena Europoje.

Tai visų mažiausia musinukių rūšis. Patinuką lengva pažinti iš jo ryškiai rudos krūtinės, balto pilvo ir gerklės, todėl jis labai panašus į liepsnelę, tik už ją žymiai mažesnis. Patelė yra pilkas nežymus paukštelis, panašus į margasparnę patelę, tuo labiau, kad uodegos plunksnos (išskyrus dvi vidurines poras) yra iki pusės baltos. Skirtumas nuo minėtosios rūšies patelės yra tas, kad sparnuose nėra balto laukelio.

Matai: ilgis apie 115 *mm*, sparnų tarpugalis 200—206 *mm*, suglaustas sparnas, patino 64—70 *mm*, patelės 65—68 *mm*, sveria 9,5—11 *g*.

Jaunikliai pirmuoju savo apdaru yra tokie pat taškuoti, kaip ir kitų rūšių musinukės to paties amžiaus. Nėra žinoma, kada patinukams atsiranda ši būdinga jiems rusvoji spalva ant gerklės ir krūtinės (gal tik antraisiais ar net trečiaisiais metais).

Gyvena Vokietijoje, Vengrijoje, Austrijoje, europinėje Tarybų Sąjungos dalyje ir toliau Vakarų bei Rytų Sibire ir Sachaline (skirtingas porūšis), pietuose siekia Kijevo ir Charkovo, toliau gyvena Kaukaze, Šiaurės Irane, Kopet-Dage (Dementjevas). Šiaurinė išplitimo riba yra apie 60° šiaurės pločio (Leningrado ir Oloneco), bet rytuose eina žemyn. Iš artimų mums kraštų gyvena Kaliningrado srityje, Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, tik Estijos salose labai retai pasitaiko. Vieną kartą (1912 m.) Bieloviežo girioje radau jos lizdą su kiaušiniais senoje, išpuvusioje liepoje. Lietuvoje gana lokalizuotas paukštis; dažnesnis traukimo metu.

Gyvenimo būdu ši mažytė musinukė panaši iš dalies į kitas musinukes, iš dalies į pečialindas. Ji dažnai tupinėja aukštose sausose šakose, iš kur pakyla, kad pagautų skrendančius vabzdžius, kaip kad daro kitos jos giminaitės, bet taip pat, kaip pečialindos, zuja aukštose medžių viršūnėse, apieškodamos jų šakeles ir lapus. Todėl ją sunku pastebėti ir atskirti nuo pečialindų, ir todėl šis paukščiukas, atrodo retesnis, negu iš tikrųjų yra. Patinuko giesmelė labai mažai panaši į pečialindų (žaliosios ir ankstyvosios) giesmelę. Jos šaukiamas balsas vit, vit irgi panašus į blezdingų.

Mažoji musinukė žiemoja Indijoje ir Afrikos vakaruose; žinių apie žiemojančius apžieduotus paukščius ligi šiol neturima.

Atrodo, kad patinukai į Lietuvą atskrenda keliomis dienomis anksčiau, negu patelės, ir tuoj pasirenka lizdavietę. Pastaroji tokia pat, kaip ir margasparnės musinukės, taigi, negiliame uokse su plačia anga, jų lizdų pasitaiko ir giliuose uoksuose ir net dažnai dirbtiniuose inkiluose.

Kai kada lizdas esti visai atviroje vietoje ant storos šakos prie pat stuobrio arba už žievės atplaišos, dažniausiai liepoje, ąžuole ar kitame lapuotyje, rečiau spygliuotyje. Jis beveik visuomet būna daugiau kaip trijų metrų aukštyje, bet žemiau kaip dvylikos. Lizdą krauna daugiausia patelė; deda 5—7 kiaušinius gegužės mėnesio pabaigoje arba birželio pirmojoje pusėje. Jų vidutinis dydis 16,1×12,9 *mm*, o pagrindinė spalva gelsvai arba žalsvai balta, šviesiai ir tamsiai rudai išmarginta; šis raštas esti toks smulkus ir taip vienodai pasiskirstęs, kad kiaušiniai atrodo vienspalviai. Atrodo, kad peri tik patelė, o patinukas laikosi arti, eina sargybą ir gieda. Jauniklius maitina abudu tėvai.

Keletą metų mažosios musinukės veisimąsi stebėjo miškininkas A. Aleknavičius Lekėčių girininkijoje. Lizdai buvo: 1) ant nulūžusio alksnio kamieno; 2) išpuvusiame alksnio plyšyje; 3) alksnio stuobryje; 4) išpuvusiame alksnyje; 5) tarp dviejų eglių; 6) sausame išpuvusiame alksnyje; 7) sausame išpuvusiame alksnyje; 8) tarp eglaitės ir alksnio. Aukštis lizdų nuo žemės buvo: 1) 0,5 *m;* 2) 1 *m;* 3) 1,5 *m;* 4) 2,5 *m;* 5) 3,4 *m;* 6) 4—5 *m;* 7) apie 7 *m*. Vienu atveju kraunamas lizdas buvo rastas VI.12, o pirmas kiaušinis padėtas VI.15, o šiaip lizdai su kiaušiniais rasti VI.15 (5 kiaušiniai), VI.29 (5 k.), VI.18 (5 k.). Dviem atvejais buvo rasta po 7 kiaušinius. Pliki paukščiukai rasti VI.21; padaiguoti jaunikliai — VII.5—7 dieną ir plunksnuoti VII.9; išlekiant iš lizdų buvo pastebėti VII.10, VII.13, VII.16 ir VII.18. Vienu atveju VII.30 jaunikliai, žmogaus pabaidyti, pakriko iš lizdo. Praėjus vienuolikai dienų po išskridimo, jaunikliai, nors patys ieškojosi maisto, dar buvo senių lesinami.

Šis stebėtojas nustatė, kad abu seniai, lesindami vaikus, maistą atnešdavo kas 2—3 minutės; vienu atveju per 18 valandų atnešė maisto 285 kartus.

Mažosios musinukės peri ir Buktos miške (Kapsuko raj. prie Žaltyčio ežero). 1960.VI.13 buvo rastas lizdas supuvusiame skroble per 4 *m* nuo žemės. Lizde buvo du vaikai 3—4 dienų (T. Zubavičius).

Stebint šią musinukę Ramintos girioje, paaiškėjo, kad iš 109 šio paukščiuko pagautų vabzdžių 53 buvo verpikai vienuoliai, be to, sprindžiai, musės ir kiti vabzdžiai, o iš neskraidančių vabzdžių 36 drugių vikšrai. Lesa ji taip pat uogas, pvz. šeivamedžio *(Sambucus nigra).*

Paukščių augintojai teigia, kad ši mažytė musinukė dėl savo dailios giesmelės, gražių spalvų ir jaukaus būdo priklausanti prie maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių. Ji nepaprastai greitai pasidaro jauki, net tiek, kad stveria gardžius kąsnius iš globėjo rankos ir duodasi pirštu lengvai paliečiama. Viena jauki musinukė, kai jai buvo apžiūrima sužalota koja, nepaisydama tokios nepatogios jai būklės, stvėrė pro šalį skrendančią musę. Tik ką pagautoms musinukėms nėra reikalo surišti sparnų galų, prieš įleidžiant į narvelį; tai būtina kitiems smulkiesiems paukšteliams, kad jie nesužalotų jų.

Šeima. **SVIRBELIAI** *Bombycillidae*

Tam tikras panašumas yra tarp svirbelių ir musinukių. Jie nedaug mažesni už varnėnus, puikiu kuoduku viršugalvyje, gausiu ir minkštu plunksnų apdaru, ilgais gana smailiais sparnais ir trumpa uodega. Pirmoji plasnojamoji plunksna yra sunykusi, o pačios ilgiausios yra antroji ir trečioji. Snapas neilgas, bet stiprus, su kabliuku antsnapio viršūnėje. Šnervės apaugusios šereliais. Kojos trumpos, bet stiprios. Gyvena taigoje ir tundroje. Žiemą nuskrenda toli į pietus. Žinomos trys rūšys, iš kurių viena gyvena Europoje, Azijoje ir Š. Amerikoje, kita Azijos rytuose, o trečia Š. Amerikoje.

Svirbelis. *Bombycilla garrulus* (L.)

Spalvotas pav.

Baltar. *amieluška.* Est. *siidisaba.* Latv. *zīdaste.* Lenk. *jemiołuszka.* Rus. *sviristel.* Vok. *Seidenschwanz.*

Ligi šiol nustatyti du porūšiai, iš kurių gyvenantis Europoje, Šiaurės Amerikoje ir Šiaurės Azijoje pavadintas *B. g. garrulus* L.

Svirbelis yra tikrai dailus paukštis, ūgiu prilygstantis varnėnui, ir todėl kai kas neretai apsirinka, palaikęs už varnėnus svirbelių būrį, tupintį medžių viršūnėse, ypač pavasarį, kai laukiama grįžtančių varnėnų.

Savo plunksnomis jis geriau, negu kitas šiaurės paukštis, liudija apie tolimą šaltą tėvynę. Tikrai, išskyrus baltąją pelėdą, atrodo, joks kitas mūsų paukštis neturi tokio šilto apdaro, kaip jis, o kartais tokių puikių švelnių spalvų ir papuošalų. Todėl jis mėgstamas objektas iškamšoms: mat, ilgose ir tankiose plunksnose lengva paslėpti iškamšos netobulumus ir suteikti jai natūralią paukščio išvaizdą.

Visose plunksnose vyrauja molio spalva švelniu rusvu atspalviu, pilvo link pereinanti į pilką. Ant galvos aukštas kuodukas, prasidedantis rudu pamatu nuo pat kaktos; ypač patinų jis yra didelis. Smakras ir gerklė grynai juoda kaip snapas ir kojos; per akis eina juodas išilginis dryžis. Labai puošnūs sparnai: tamsios didelės plasnojamosios plunksnos su ryškiai geltonos spalvos krašteliais, o mažų plasnojamųjų plunksnų galai balti su aiškiai raudonomis plokštelėmis. Tamsios uodegos plunksnos užsibaigia ryškiai ribotais geltonais galais; retkarčiais tie galai turi raudonas plokšteles. Pauodegys tamsiai rudos spalvos. Patelė tų pačių spalvų, tik ne tiek puošni; ypač raudonos plokštelės yra mažesnės.

Suaugusio paukščio ilgis 190—205 *mm*, išplėstų sparnų tarpugalis 340—355 *mm*, suglausto sparno ilgis patino 112—120 *mm*, patelės 110—119 *mm*, svoris apie 55 *g*.

Jauniklių viršus rusvos spalvos, smakras ir gerklė balsvi su tamsiais dryžiais, likusi apatinė kūno dalis pilka, pilvas balsvas, sparnai kaip senių. Jaunikliai šeriasi rugpiūčio—rugsėjo mėnesį, pakeisdami tik smul-

kias plunksnas. Jie ir sudaro pagrindinę masę svirbelių, atskrendančių pas mus rudenį.

Šio ypatingo paukščiuko tėvynė yra Šiaurės Skandinavija iki 62° pietuose, Suomija iki 63° pietuose, TSRS europinės dalies šiaurė ir Azija iki Sajanų ir Baikalo pietuose, Šiaurės Amerika iki pietinės Britų Kolumbijos ir Albertos. Apskritai, jis gyvena cirkumpoliariai šiaurės miškų juostoje iki miško ribos šiaurėje. Tai paukštis keliautojas, rudenį slenkantis į pietus, kartais arčiau, kartais toliau. Paprastai žiemą siekia jis Lietuvą, Šiaurės Vokietiją, Lenkiją, bet kai kuriais metais pasitaiko didžiausi jų antplūdžiai visoje Vidurio Europoje, kaip antai 1913—1914, 1931—1932, 1932—1933 metais jie pasiekė pietinę Tarybų Sąjungą, Kaukazą ir Balkanų kraštus; tolimiausias pietų taškas buvo Alžyras. 1948 metais kovo mėnesio pabaigoje svirbelių būrelį aptikau Turkmėnijoje netoli Džimurtau, žemutinės Amu-Darjos srityje. Paprastai jie žiemoja daug šiauriau, kur miškuose randa apsčiai uogų, ypač šermukšnių. Lietuvoje jie pasirodo spalio mėnesį, o paskui jų dar pagausėja.

Senais laikais prietaringi žmonės manydavo, kad gausus svirbelių pasirodymas pranašaująs karą, marą, brangymetį, ar šiaip kokias nelaimes. Taip pat buvo manoma, kad jų antplūdžiai pasikartoją kas septyneri metai. Iš tikro tuose antplūdžiuose negalima įžiūrėti kokios nors taisyklės; kartais jie pasitaiko dvejus metus paeiliui, o kartais daugelį metų jų nepamatysi. Pavasarį balandžio, net ir gegužės mėnesio pradžioje galima jų matyti Lietuvoje, bet perėti čia nepasilieka.

Šiaurėje svirbelis laikosi mišriuose miškuose, pasak tarybinio zoologo Stegmano, ypač mėgsta maumedžių miškus, kur ir peri.

Apie svirbelio veisimosi būdą literatūrinių duomenų nedaug, be to, jie mums sunkiai prieinami (pvz., Merikalio Orn. Fennica, 1928). Norėdamas užpildyti šią spragą, patieksiu ištrauką iš ką tik pasirodžiusio V. Zimino straipsnio[1]. Stebėta buvo Kandalakšos įlankoje Lodejnyj Ostrov saloje 70 *km* į šiaurę nuo poliaračio. Lizdai buvo retame, drėgnokame miške apie 40—150 *m* vienas nuo kito. Jie buvo susukti eglėse, 3—4 *m* aukštyje. Trys lizdai buvo prisiglaudę prie kamieno, o 2 kiti šakyme, apie 1 *m* atstumu nuo kamieno. Lizdo dugnas ir sienelės buvo gana tvirtai pririšti kerpėmis *(Usnea)* prie šakų. Pagrindinė lizdo medžiaga — sausos eglių šakutės ir minėtoji kerpė, kuria buvo išklotas lizdo guolis. Iš lauko pusės į sieneles taip pat buvo įpinta kerpių ir samanų. Daug rečiau lizdui panaudojami varpinių augalų stiebai ir plunksnos. Lizdų matai (5 lizdų): išorinis skersmuo — 15—16 *cm;* vidinis skersmuo — 8 *cm;* aukštis — 8—10 *cm;* guolio aukštis — 6 *cm.* Visuose lizduose buvo po 5 kiaušinius, šviesiai violetinės spalvos su smulkiom ir stambiom durpinės spalvos paviršinėmis dėmėmis ir šviesesnėmis giliomis dėmėmis. Šešių kiaušinių matai 24,9—23,6×17,6—17,5 *mm.*

Patelė gana patvariai tupi lizde ir pasišalina tik tuomet, kai žmogus jau gali ranka ją pasiekti. Perinčios patelės poza labai būdinga: kaklas

---

[1] Trudy Kandalakšskogo gosud. zapovednika, T. III, 1960.

ištįsęs pirmyn ir aukštyn, kuodelis prigludęs, krūtinės plunksnos šiek tiek pasišiaušusios, uodega pakilusi. Pirmas lizdas buvo rastas Lodejnyj saloje 1957.VI.14. Patelė perėjo 5 kiaušinius. Birželio 22 dieną prasikalė vaikai. Kitas lizdas su vos užperėtais kiaušiniais buvo rastas VI.17 netoli nuo pirmojo. Paukščiai atgriso nuo jo, nes buvo pajudintas iš vietos ir kiek sumaigytas. Trečiame, ketvirtame ir penktame lizde paukščiukai prasikalė VI.25, VI.25 ir VI.26 d.

Prasikalę paukščiukai yra visai pliki. Ausys ir akys užakusios. Oda rausva, violetinio atspalvio, kojos gelsvai pilkos, snapas gelsvai bronzinis. Žiotys raudonos su violetiniu atspalviu. Ketvirtą dieną po oda pasirodė spaigliai, atsivėrė ausies landos ir praregėjo akys. Šeštą dieną prasikalė nugaros ir krūtinės spaigliai; septintą dieną — vairuojamųjų ir didžiųjų plasnojamųjų plunksnų spaigliai. Įdomu, kad spalvoti plasnojamųjų ir sparnų dengiamųjų plunksnų galai jau buvo žymūs spaigliuose. Dešimtą dieną kontūrinių plunksnų galai dengė beveik visą paukščiuko kūną, išskyrus tik nedidelį plotą priekinėje nugaros dalyje ir pilve. Būsimojo kuoduko plunksnos buvo tiek užaugusios, kad lengvai jas galima buvo atskirti nuo kitų. Dvylikos dienų jauniklius jau tenka jėga prilaikyti, kad jie nepaspruktų iš lizdo; vieną lizdą šio ūgio paukščiukai apleido. Iš kitų lizdų jie išskrido, praėjus 13 dienų nuo prasikalimo. Dar vienu atveju trys jaunikliai (2 žuvo) išskrido penkioliktą dieną. Pirmąsias 5—7 dienas visos vados laikėsi netoli lizdų, bet skraidė dar blogai ir galėjo perskristi tik iš medžio į medį 15—20 *m* atstumu. Vėliau jie persikėlė į salos pakraštį, kur ir užtruko iki liepos mėnesio pabaigos.

Prasikalus jaunikliams, pirmomis 4—5 dienomis patelės neapleisdavo lizdų. Maistą atnešdavo patinai ir perduodavo jį patelėms, kurios skrisdavo iš lizdo sutikti patinų. Vienos—trijų dienos paukščiukai maisto gaudavo 2—3 kartus per valandą, būtent, kiekvienam tekdavo du mėlynių pumpurai (žiedo) ir keletas uodų *(Culicidae)*. Septynių—aštuonių dienų paukščiukams maistas buvo atnešamas 6—8 kartus per valandą, o esant blogam orui, tik 4—5 kartus, bet maisto porcija buvo didesnė. Pavyzdžiui, per vieną apsilankymą patelė perdavė keturiems vaikams 4 apsiuvas *(Frichoptera)*, 5—6 mėlynių pumpurus ir 3 pernykščias spalgenas. Nežiūrint to, kad vienkartinė porcija yra nedidelė, jos masė yra nemaža ir maisto vatulas (pvz.: viena apsiuva ir du mėlynės pumpurai) negreit pereina per stemplę. Jį nesunku išimti su pincetu, neperrišant gerklės, žinoma, jei stebima iš netoli ir tuoj imamasi šios operacijos.

Iš 46 vatulų analizės nustatyta, kad vaikai yra lesinami mišriu maistu. Augalinį maistą sudarė mėlynių žiedų pumpurai ir pernykštės bruknių bei spalgenų uogos. Vienu atveju buvo rasta samanų *(Polytrichum)* sporangis. Gyvūninis maistas gana vienodas. Dažniausiai buvo *Culicidae* šeimos uodų. Antai, šešiose maisto porcijose, gautose iš 2—3 dienų amžiaus paukščiukų (kaklai būdavo perrišti 1 valandą), buvo 100 uodų, dauguma patinai. Antrą vietą užima apsiuvos, kurių atnešdavo daug, esant geram orui. Daug rečiau atnešdavo uodų *Tipulidae*, smulkių skėčių

(Agrionidae), smulkių dusių *(Dytiscidae),* uodų *(Bibionidae)* ir musių *(Musidae* ir *Stratomyidae),* labai retai blakių, neapibūdintų vabalų ir sparnuotų skruzdžių *(Formica rufa).* Vieną kartą rastas sausumos moliuskas *(Pulmonata)* ir, matyt, pateko atsitiktinai.

Pažymėtina, kad darganos metu vyraudavo augalinis maistas; spėjama, kad dėl to, jog tuomet vabzdžiai yra mažiau veiklūs. Vabzdžius svirbeliai gaudo ore, virš vandens arba dažniau saugo juos, tupėdami atsikišusioje šakoje iš kurios pasiveja praskrendančius vabzdžius. Rugpiūčio mėnesio pabaigoje svirbelių būreliai maitinasi mėlynių uogomis.

Svirbelio maistas vasarą susideda beveik tik iš vabzdžių, ypač uodų, kuriuos jis gaudo tuo pat būdu, kaip musinukės. Vėlai rudenį, žiemą ir pavasarį minta uogomis, daugiausia šermukšnių, gudobelės, amalo, putino, ligustro ir erškėtrožės, taip pat lesa lapų bei žiedų pumpurus. Vieną kartą Gudų Girioje (1951.V.2 d.) aptikau svirbelių, lesančių spalgenas. Tam reikalui jie turėjo nusileisti ant žemės ir vaikščioti samanų kupstais.

Svirbelis yra ramus, tingus, nepaprastai ėdrus ir žmogumi pasitikįs paukštis. Jo balsas, nors tylus, bet melodingas ir malonus, skamba maždaug sirr sirr..., be to, retkarčiais jis švilpia lygiai kaip sniegena. Lietuvoje pamatysi jų būrius iš kelių dešimčių, retkarčiais iš šimto galvų. Jie skrenda tankiai plasnodami sparnais, panašiai kaip varnėnai, ir tik nusileisdami į medį sklando ore. Kaip ir varnėnų jų būriai skrendant esti tiršti, ir tirštai jie apsėda medžių viršūnes, — taip, kad nesunku vienu šūviu nudėti jų keliolika. Nutūpę aukšto medžio viršūnėje, jie užtrunka ten neilgai ir, kaip atrodo vien tam, kad pasidairę, nusileistų ten, kur tikisi rasti uogų, šermukšnių, kadagių ir t. t. Pietinėje Lietuvoje, kur yra amalų, jie dažnai tirštu būriu apsėda šio augalo kuokštę ir iki paskutinės nurenka jo uogas. Rudenį, vos atskridę pas mus, svirbeliai visų pirma puola šermukšnius, dažnai viduryje kaimo prie pat gyvenamo namo, nepaisydami triūsiančių žmonių artumo. Jie tuomet esti tokie jaukūs, jog per porą metrų prisileidžia žmogų, ypač, jei jų būrelis esti nedidelis. Net paleidus į juos šūvį ir nušovus keletą, likęs būrys tik iš karto pasibaido ir nuskrenda, bet padaręs ratą ore, tuoj grįžta į medį, kad vėl ramiai lesinėtų. Susiradę uogomis apkibusį šermukšnio medį, svirbeliai užtrunka tol, kol nulesama paskutinė uoga. Gudobelės *(Crataegus)* uogas jie mažiau mėgsta gal dėl to, kad jos esti per didelės, kietos ir ne tiek patogios praryti; antra vertus, jų kauliukas labai didelis. Mūsų sode beveik kasmet spalio mėnesį pasirodo svirbeliai, tuoj puola šermukšnius, o paskui imasi gudobelės, bet tik iš dalies nulesa jos uogas, o likusi dalis pasilieka kaboti visą žiemą, nes atrodo, kad ir kiti paukščiai nelabai jas mėgsta.

Svirbelių ėdrumas yra toks didelis, kad jie prisikemša ne tik pilną skilvį, bet dargi stemplę ir ryklę ir tuomet darosi nelankstūs kaip pagaliai; dažnai pasitaiko, kad iš nušautų svirbelių žiočių išsmunka jo prarytos uogos. Žinoma, uogos yra labai nemaistingos, nes, išskyrus truputį cukraus ir antra tiek baltymo, jos susideda vien iš vandens ir celiuliozės, tad jų reikia labai daug, kad būtų patenkinti medžiagų

apykaitos reikalavimai. Pridėsime dar, kad svirbelio žarnynas yra labai trumpas, palyginus su kitų paukščių (23,5 *cm*) ir yra perdėm vienodo pločio. Jo nuolatinis badas, gal būt, priklauso dar ir nuo to, kad jis menkai virškina prarytąjį maistą, ir todėl jo išmatose visuomet matyti vos apvirškintos uogos, tarytum jos būtų tik sugrūstos. Jei užlaikomam nelaisvėje svirbeliui nepapildoma savo laiku lesalo, jis ima lesti savo mėšlą, ir, gal būt, tuomet tiksliau sunaudoja nesuvirškintas maisto dalis.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad šie paukščiai yra klasiški augalų platintojai. Galima lengvai įsitikinti, kad po medžiais, kur jie ilsisi, visa žemė esti nusėta šermukšnių ir kitų uogų sėklomis; manoma, kad jie labai toli išplatina jas. Ypačiai įdomus yra amalo *(Viscum album)* platinimo būdas: kaip žinoma, šio augalo baltos uogos yra nepaprastai lipnios ir, sumaigius tokią uogą, iš jos driekiasi ilgi gleivėti siūlai, kuriais ji lengvai prilimpa prie visokių pašalinių daiktų. Man atrodo, kad amalo uogos yra sunkiausiai virškinamos, nes išeina iš paukščio žarnų tik sumaigytos, beveik nepasikeitusios. Paukščiai lesdami lašina šią nepaprastai lipnią medžiagą kartu su sėklomis ant medžių šakų, kur ji bematant pridžiūsta. Dažnai tenka nušauti svirbelių su prilipusiomis jų pauodegyje amalų uogomis. Rudenį dažnai matau svirbelių ant dviejų didelių šermukšnių, augančių kieme prie pat namų. Pasibaidę jie paprastai nutupia dviejų aukštų topolių viršūnėse, kad iš ten vėl nusileistų ant šermukšnių. Visas žemės plotas po šiais topoliais esti klote nuklotas pusiau suvirškintų uogų. Po tokio apsilankymo topolio šakose pavasarį pasirodė keletas amalų kuokščių, nors kelių kilometrų spinduliu šio augalo visoje apylinkėje nematyti. Vieną kartą pavasarį, paėmęs iš nušauto svirbelio porą amalų uogų, prilipdžiau jas prie beržo šakutės, o už kelių savaičių sulaukiau kelių amalų diegų, įaugusių į žievę.

Rudenį atskridę svirbeliai greit sudoroja šermukšnių uogas, — tuo labiau, kad jiems tame reikale padeda varnėnai, strazdai ir net varnos. Po to jie imasi kadagių, tad žiemos metu dažniausiai pamatysi jų plačiuose kadagynuose, pavyzdžiui, Dzūkijos smiltingoje dalyje, Dainavos krašte (Marcinkonys, Merkinė, Varėna, Zubravas). Šio maisto jiems paprastai užtenka iki pavasario, ir nuo šių uogų jų visas kūnas pakvimpa atitinkamu kvapu; tai teikia svirbelio kepsniui ypatingai gardų skonį.

Nors svirbelis yra mažas paukštelis, vis vien daug kas jį medžioja dėl skanios mėsos. Medžioklė yra visai nesunki. Gimę ir užaugę tolimame šiaurės krašte, kur žmogaus pasirodymas yra retas reiškinys, šie paukšteliai nepramoksta jo bijoti ir, atskridę į mūsų kraštą, nepaiso žmogaus taip, kaip nepaisydavo elnio savo gimtinėje. Tik pabuvę ilgiau ir patyrę piktus žmogaus norus, jie darosi baikštesni, ypač tai galima pasakyti apie mažus pulkelius arba pavienius paukščius, likusius iš sunaikintų didelių būrių. Dėl skanios riebios mėsos juos mielu noru šaudo medžiotojas smaguris; tuo labiau, kad kartais užtenka dviejų—trijų šovinių, kad nudėtum jų kokį puskapį.

PAPRASTASIS NYKŠTUKAS

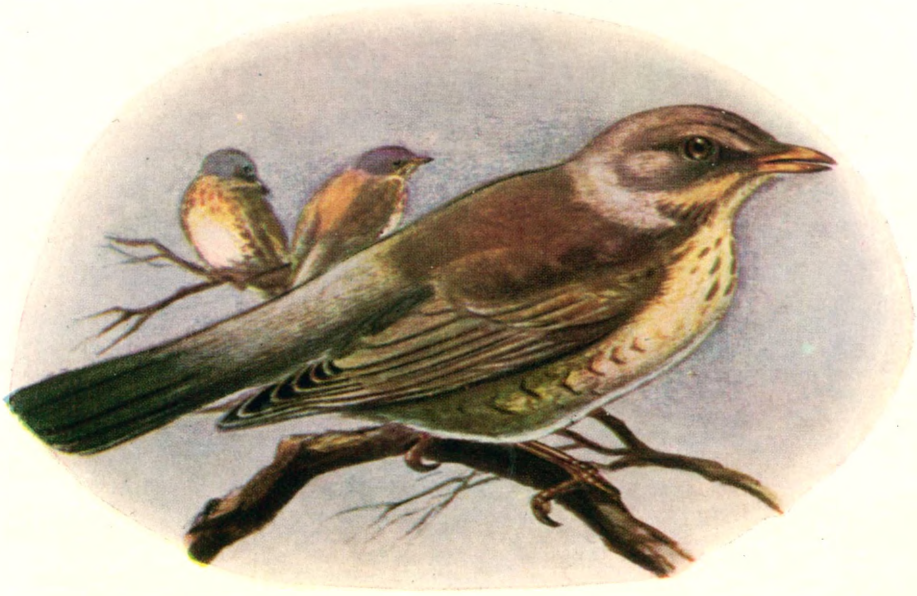

SMILGINIS STRAZDAS

BALTABRUVIS STRAZDAS

KIAULIUKĖ

Seniau, dar caristinės santvarkos laikais, svirbeliai Lietuvoje sudarydavo net tam tikrą smulkios prekybos objektą. Jie buvo gaudomi kilpomis iš ašutų, pamasinant šermukšnių kekėmis. Man dar tebegyvi jaunų dienų įspūdžiai, kai, būdamas gimnazistu, kelis kartus per metus turėdavau atlikti ilgą kelionę arkliais iš savo tėviškės į artimiausią mums Pariečės stotį. Daugiau kaip 60 kilometrų šio kelio iš dalies eina plačiai išsimėčiusia Gudų Giria, o protarpiais tįso nederlingi, apaugę kadagiais, apysausėmis smilgomis smiltynai ir riogso seni išsikeroję beržai. Pusiaukelėje privažiuodavau didelį Berštų kaimą, kurio nuskurdę ir vyžoti gyventojai, atsilikę nuo kultūros, gyveno senais papročiais. Taigi čia ilgiau, negu kitur išliko paprotys gaudyti svirbelius. Tam reikalui buvo vartojamos kilpos, susuktos iš ašutų ir įvytos į siūlą. Šiuo siūlu apraizgomi du iš lanksčios vytelės padaryti lankai, sustatyti vienas skersai kitą, o jų centre pakabinama šermukšnių kekė. Šiam reikalui jau iš rudens daugelis Berštų gyventojų paruošdavo šermukšnių kekių atsargą.

Turgaus dieną šio miškingo ir smiltingo krašto kaimiečiai veždavo parduoti į artimus miestelius įvairių savo primityvaus ūkio gaminių, kaip antai — džiovintų grybų, medaus, įvairių medžio drožinių, o kartu ir pasmaugtų svirbelių ryšulius.

Pagautas gyvas ir įleistas narvelin, svirbelis labai greitai apsipranta su nauja būkle, pasidaro labai jaukus ir jau už kelių dienų ima uogas iš žmogaus rankos, bet ypatingo malonumo jie savo augintojams nesudaro. Ištisą dieną vos su mažomis pertraukomis jie tik ryja maistą arba trumpą momentą ilsisi, kad jį suviršKintų; be to, jie baisiausiai užteršia savo patalpą. Jiems pasotinti reikia labai daug maisto; be įvairių uogų, jie pripranta lesti vadinamąjį universalų maistą iš tarkuotų morkų su smulkiai kapotos mėsos ir miežinių kruopų priemaiša. Lesa taip pat ir obuolius.

Šeima. **NYKŠTUKAI.** *Regulidae*

Silpnai pagrįstas paukščių sistematinis vienetas. Jam priklauso patys mažiausi paukščiai, panašūs iš dalies į zyles, iš dalies į devynbalses. Jų snapas laibas, tiesus su nežymiu kabliuku gale. Žiočių kampuose yra ploni trumpi šereliai. Ant smakro plunksnų kamienai virsta plonais šereliais. Sparnai gana trumpi su pačia ilgiausia penktąja didžiąja plasnojamąja plunksna; beveik tokio pat ilgio yra jai artimiausios plunksnos. Plunksnos gausios, minkštos, purios; spalvos gana kontrastinės, ypač ant galvos.

Prisilaiko daugiausia medžių, ypač spygliuočių, kur maitinasi smulkiausiais vabzdžiais, jų lervomis ir kiaušiniais. Ieškodami maisto, nykštukai rečiau kabinasi kojomis šakų (kaip zylės), bet, plevėsuodami sparnais, pakimba ore. Žiemą iš dalies minta spygliuočių medžių sėklomis. Šiai šeimai priklauso 3 gentys: *Regulus, Lophobasileus* ir *Leptopoecie.*

Paprastasis nykštukas. *Regulus regulus* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *kuldpea-põialpoiss.* Latv. *zeltgalvina.* Lenk. *mysikrólik.* Rus. *koroliok želtogolovyj.* Vok. *Wintergoldhähnchen.*

Jų yra keturiolika porūšių. Didesnėje Europos dalyje, įskaitant ir Lietuvą, gyvena nominalus porūšis *R. r. regulus* (L.).

Tai visų mažiausias iš Lietuvos paukščių ir iš to vieno požymio nesunku jį pažinti. Ypač krinta į akis jo geltonas ar oranžinis, auksu spindintis viršugalvis, abiejuose šonuose su dviem juodais dryžiais. Viršutinė kūno dalis žalsvai pilkos spalvos, apačia pilkšvai balsva nežymiu žalsvu atspalviu. Sparnai juosvi, o jų dengiamųjų plunksnų kraštai balsvi, ir iš to susidaro dvi balsvos juostelės skersai sparną. Uodega tamsiai pilka. Snapas juodas, kojos rago spalvos, rainutės durpinės spalvos. Patelė nuo patino skiriasi tuo, kad viršugalvis, užuot buvęs oranžinės spalvos, kaip patino, yra šviesiai geltonas. Jaunikliai nuo senių skiriasi tuo, kad visai neturi geltonos spalvos viršugalvyje, ir čia vyrauja tokia pat kaip ir visoje nugaroje pilkai žalsva spalva. Jaunikliai šeriasi tarp liepos ir rugsėjo mėnesio, seniai rugpiūčio—rugsėjo mėnesį.

Matai: kūno ilgis apie 97 *mm*, sparnų tarpugalis apie 160 *mm*, sparnas patino 53—57 *mm*, patelės 51—53 *mm*. Svoris 5—6 *g*.

Gyvena Europoje, išskyrus Ispanijos didesnę dalį, Tarybų Sąjungos šiaurryčius, pietus ir pietryčius. Skandinavijoje siekia 70°, Tarybų Sąjungoje 60°. Toliau gyvena Kryme, Kaukaze, Mažojoje Azijoje, Tian-Šanyje, sporadiškai siauroje juostoje pietiniame Sibire, Sachaline, pietiniuose Kuriluose, Japonijoje, Himalajuose iki Kanzu. Skirtinga rasė gyvena Azoruose ir Kanaruose. Lietuvoje labai paprastas paukštis visuose spygliuočių miškuose, ne tik vasarą, bet ir žiemą. Tačiau vargu galima būtų pasakyti, kad tai sėslus paukštis, nes rudenį, pradedant rugsėjo mėnesio pabaiga, galima pastebėti žymų nykštukų antplūdį iš šiaurrytinių kraštų. Jie keliauja į pietvakarius iki Prancūzijos, Ispanijos ir Portugalijos. Tuo tarpu sunku dar pasakyti, kiek tose kelionėse dalyvauja Lietuvos paukščiai. Vis dėlto vienas Neringoje žieduotas paukštis buvo pagautas Lenkijoje, nuskridęs 515 *km* pietvakarių kryptimi.

Šiaip mūsų nykštukai yra gana paslankūs ir bastosi savo gyvenamoje apylinkėje, aplankydami miškus ir net sodus. Dažniausiai jie keliauja mišriais būriais, t. y. kartu su zylėmis, bukučiais, lipučiais. Ypačiai mėgsta jie juodųjų ir kuoduotųjų zylių draugystę. Kartais viena kita pora pasilieka vietoje, bet, progai pasitaikius, prisiplaka prie naujo zylių būrio ir nukeliauja su juo.

Gyvenimo būdu nykštukai yra panašūs tiek į zyles, tiek ir į devynbalses. Jie ieško maisto, šokinėja ir kabinasi šakose lygiai kaip zylės, ir tuo atžvilgiu labai sutampa su jomis mišriuose būriuose. Tačiau, kopinėdami šakose, jie nėra pasiekę tokio aukšto tobulumo, kaip zylės: pavyzdžiui, nemoka pasikabinti apatinėje šakos pusėje, kaip zylės. Užtat

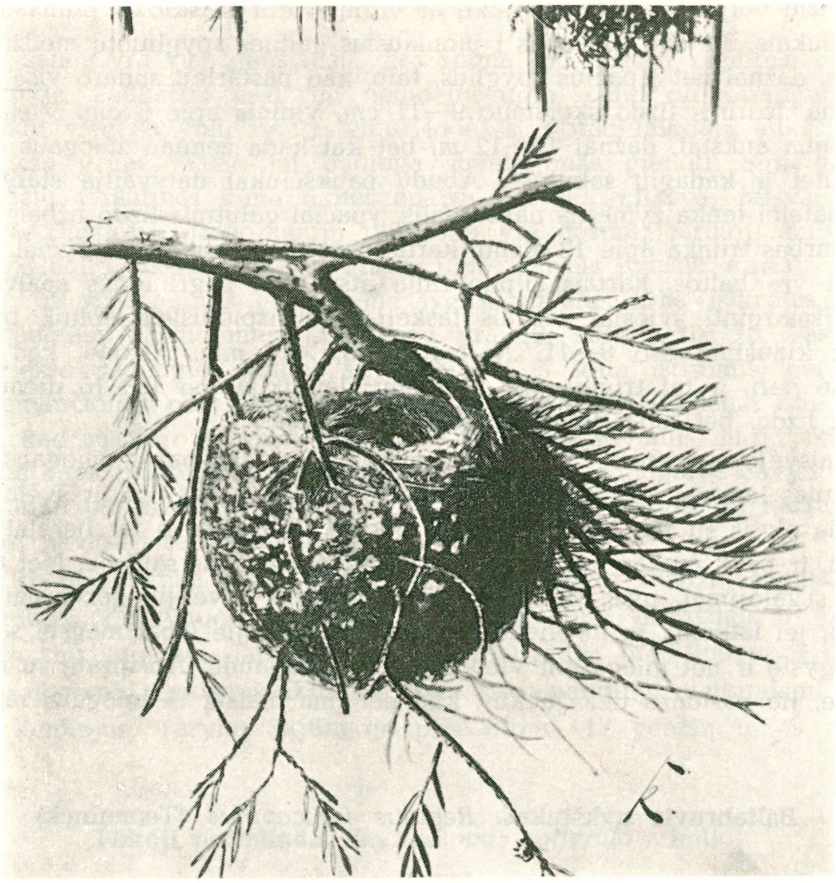

22 pav. Nykštuko lizdas

jų pranašumą sudaro tai, kad jie sugeba pakibti ore ir tuo būdu apieškoti smulkiausias šakutes, pumpurus, kankorėžius. Šiais savo judesiais jie yra labai panašūs į kolibrius. Šiuo sugebėjimu jie artimi smulkioms devynbalsių rūšims, ypačiai pečialindoms. Kadangi jų kūnas labai lengvas, jie lengvai vėjo nupučiami, tad vėjuotu oru jie stengiasi laikytis miško tankmės užuovėjoje. Kaip ir zylės, jie yra nepaprastai judrūs jau vien dėl to, kad, misdami labai smulkiomis maisto dalelėmis, turi susirasti jų labai daug. Tai daugiausia įvairių vabzdžių kiaušiniai, žiemojančios lėliukės ir smulkūs vikšrai, kartais smulkūs grūdai.

Jų balsai panašūs į zylės; nuolat cypia labai plonais švelniais, tik iš netoli girdimais balsais, matyti, tam, kad nepamestų ryšių. Patinukas gieda tylią, bet melodingą giesmelę. Jie yra labai draugiški, tad kartu aptinkama jų ne mažiau kaip po du, o dažniausiai po keturis, šešis; ir su zylėmis jie palaiko glaudžius ryšius. Jau kovo mėnesį būreliai susiskirsto poromis. Poravimosi metu patinukas dažnai pasišiaušia, kelia savo kuoduką. Lizdas yra gražus, rūpestingai užbaigtas pastatas, beveik rutulio pavidalo, su viršutine anga, bet tiek maža, kad perintis paukštis visiškai ją uždengia; jo sienos storos, susideda iš samanų, kerpių, karnų,

vabzdžių verpalo, augalinių pūkų ar vilnų, vidurys išklotas plunksnomis ir plaukais. Jis esti įpinamas į ploniausias galines spygliuotų medžių šakutes, dažnai net į pačius spyglius, taip, kad pastarieji sudaro visą lizdo atramą. Išorinis lizdo skersmuo 9—11 *cm*, vidinis apie 6 *cm*. Vieta parenkama aukštai, dažnai 10—12 *m*, bet kai kada žemiau žmogaus aukščio, net ir kadagių šakutėse. Abudu paukščiukai dalyvauja statyboje, bet patelei tenka žymesnė darbo dalis, ypačiai galutinis lizdo užbaigimas. Šis darbas trunka apie 12 dienų, kartais net iki 20 dienų. Mažyčiai kiaušiniai yra baltos, kartais silpno žalio atspalvio, pagrindinės spalvos ir yra išmarginti šviesiai rusvais taškeliais, susispietusiais aplink bukąjį galą; kiaušinių esti 8—11. Jų matai: 13,5×11 *mm*. Atrodo, kad vien patelė peri, ir tai trunka 12—17 dienų; jaunikliai po 15—16 dienų palieka lizdą, bet labai ilgai prisilaiko lizdavietės.

Laisvėje nykštukas yra labai jaukus ir mažai paiso žmogaus, tad pagautas lengvai apsipranta su nelaisve. Tačiau mažas ūgis ir švelnumas verčia elgtis su juo labai atsargiai, norint nesužaloti, o tat neretai atsitinka, ir paukščiukas nusibaigia tik pabuvęs žmogaus saujoje. Net nežymūs sužalojimai, pvz., kojų, yra jam mirtini. Narve jie geriausiai išsilaiko, jei laikoma jų ne vienas, bet keletas, nes jie labai mėgsta savųjų draugystę ir net miega ant vienos laktos susiglaudę. Apsipratę su nauja būkle, jie pasidaro tiek jaukūs, kad net ima maistą iš žmogaus rankos.

Baltabruvis nykštukas. *Regulus ignicapillus* (Temminck)

LXXII pav.

Est. *tulipea-pöialpoiss.* Latv. *svilgalvina.* Lenk. *zniczek.* Rus. *koroliok krasnogolovyj.* Vok. *Sommergoldhähnchen.*

Yra du, o gal net keturi porūšiai. Europoje aptinkamas nominalus porūšis *R. i. ignicapillus* (Temm.).

Nuo paprastojo nykštuko baltabruvis skiriasi ryškesne viršugalvio spalva, balta juostele, einančia nuo snapo pamato virš akies, juoda kaktos priekine dalimi, be to, oranžinės spalvos plačiai išsiliejusia dėme kaklo šonuose, ties riešo sulenkimu. Patelė panaši į patiną, tik viršugalvis ne oranžinės, o geltonos spalvos. Jaunikliai atrodo kaip paprastųjų nykštukų, bet jau pasireiškia antakio baltasis ir juodasis dryžis. Gyvena Vidužemio kraštuose, šiaurėje iki šiaurinės Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, šiaurinės Vokietijos ir pietinės Jutlandijos, rytuose iki Lenkijos, Rumunijos ir Bulgarijos. Tris kartus pastebėtas Kaliningrado srityje, Lenkijoje daug retesnis, negu paprastasis nykštukas, bet gyvena visuose didesniuose miškuose. Kurše retas, Vidžemėje labai retas. Lietuvoje neteko man jo aptikti, bet reikia manyti, kad ir čia jis gyvena, nes buvo pastebėtas Kaliningrado srityje ir Latvijoje. Tačianovskis aptiko jų Suvalkijoje. Savo papročiais panašus į paprastąjį nykštuką, tik ne toks draugiškas.

Šeima. **DEVYNBALSĖS** *Sylviidae*

Ši šeima yra visų gausiausia, nes apima 386 rūšis ir paplitusi visame pasaulyje. Paukščiai pasižymi nedideliu ūgiu, kūno proporcingumu ir vienodu visų savybių išsivystymu, todėl ši grupė laikoma aukščiausia paukščių grupe. Ypač jai būdinga sugebėjimas giedoti. Šios grupės paukščių viršutinės kūno dalies spalva neryški, pilkšva, žalsva, retai marga. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų yra dešimt; pirmoji sunykusi, bet vis dėlto aiški. Uodega įvairaus ilgio, kartais ilgesnė, kartais trumpesnė už sparną. Jos galas būna lygus, apvalus arba iškirptas, arba laipsniuotas. Vairuojamųjų plunksnų yra 12, kartais tik 10. Pastaibis iš priekio padengtas keliais skydeliais, o iš šonų ištisomis, per visą ilgį einančiomis plokštelėmis, bet kartais priekiniai skydeliai taip susilieja, kad susidaro ištisinis „aulas". Abi lytys spalvomis mažai skiriasi, tik kai kada pasireiškia lytinis dimorfizmas (pvz. juodgalvė devynbalsė). Jaunikliai panašūs į suaugusius, ar bent į patelę. Šeriasi du kartus per metus; pavasarį šeriasi dalinai.

Visi jie gyvena gana slaptu gyvenimo būdu: medžių vainikuose, krūmuose, nendrynuose ar aukštose žolėse. Minta vabzdžiais ir jų lervomis, rinkdami nuo lapų, bet kai kada pagauna ore. Rudenį iš dalies minta uogomis. Žmogaus ūkiui gali būti labai naudingi, naikindami visokius kenkėjus. Tarybų Sąjungoje priskaitoma 17 genčių ir 49 rūšys.

Pilkoji pečialinda. *Phylloscopus collybita* Vieillot

LXXIII pav.

Baltar. *piečuranka.* Est. *väike-lehelind.* Latv. *čunčinš.* Lenk. *wójcik, gajówka rudawa.* Rus. *pienočka kuzniečik.* Vok. *Weidenlaubsänger.*

Jų yra šeši porūšiai. Lietuvos pečialindos kartu su Skandinavijos ir rytų paukščiais priklauso porūšiui *P. collybita abietinus* (Nilss.).

Vienas mažiausių Lietuvos paukščiukų, savo ūgiu vos didesnis už nykštuką ir šiaip į jį panašus (tačiau nėra ugninės spalvos papuošalo viršugalvyje, kurį turi nykštukas). Paukščiai su vestuviniu apdaru iš viršaus yra perdėm šviesiai pilkai žalsvos spalvos, virš akies gelsvas antakis, einąs nuo snapo pamato iki pakaušio. Sparnai šiek tiek tamsesni už nugarą. Apačia nešvariai balta, bet kakta, krūtinė ir šonai pilko atspalvio aptraukti su išilginiais plonais dryželiais, pilvas ir apatinės uodegos dengiamosios plunksnos grynai baltos. Sparno apatinės dengiamosios plunksnos balsvai geltonos, ypačiai ryškiai geltonas yra sparno priekinis kraštas. Snapas durpinės spalvos, jo apačia šiek tiek šviesesnė, kojos juosvos, beveik juodos. Rainutės durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės apdaro beveik jokio skirtumo nėra. Jaunikliai panašūs į senius su poilsio apdaru. Jie šeriasi tarp birželio mėnesio pabaigos ir rugsėjo mėnesio (iš dalies), seniai (ištisai) tarp liepos ir rugsėjo mėnesių ir visi paukščiai dausose

sausio—vasario mėnesį (iš dalies). Prieš išskrisdamos į dausas, išsišėrusios pečialindos atrodo puošniau: jų spalvos ryškesnės, viršus tamsesnis, o apačia ryškiai geltona, plasnojamųjų ir vairuojamųjų plunksnų kraštai yra gelsvai žalsvos spalvos. Tačiau iš visų čia pateiktų požymių šią rūšį sunku atskirti nuo ankstyvosios pečialindos; tiksliausiai tai padaryti galima vien pagal plasnojamųjų plunksnų santykį (23 pav.): 3-osios, 4-osios, 5-osios, 6-osios plasnojamųjų plunksnų galai yra susiaurėję. 1-ji žymiai ilgesnė (6—10 *mm*), negu sparno dengiamosios plunksnos, 2-oji ilgiu užima vidutinę vietą tarp 7-osios ir 8-osios; 3-oji, 4-oji ir 5-oji beveik lygios, sparnas apvalesnis, negu ankstyvosios pečialindos.

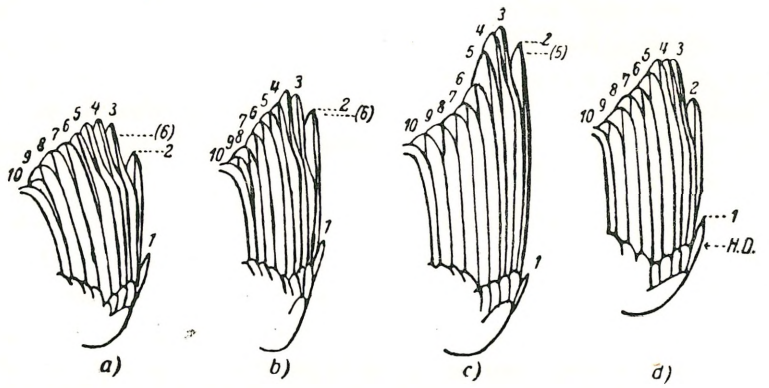

23 pav. Pečialindų sparnai: *a* — pilkosios; b — ankstyvosios; *c* — žaliosios; *d* — šiaurinės. Palygink ilgį pirmosios plasnojamosios plunksnos ir sparno dengiamųjų plunksnų; ilgį antrosios plasnojamosios ir sekančių

Matai: bendras kūno ilgis apie 120 *mm*, sparnų tarpugalis apie 175 *mm*, sparnas patino 60—65 *mm*, patelės 56—64 *mm*. Svoris 7,5—9,5 *g*.

Pilkoji pečialinda gyvena didesnėje Europos dalyje, Mažosios Azijos šiaurinėje dalyje, Kaukaze, Elbruso kalnuose, Užkaspijyje, nuo Vidurinės Azijos iki Ladako per visą Vakarų Sibirą iki Mongolijos šiaurvakarių ir iki Baikalo ežero. Šiaurėje iki 67° (Norvegija) ir iki Baltosios jūros, Europos pietryčių kraštuose tik iki vidurinės Makedonijos ir Bulgarijos pietvakarių. Be to, gyvena Kanaruose. Žiemoja Vidužemio jūros kraštuose iki Afrikos pusiaujo. Lietuvoje, bent vasarą, kartu su ankstyvąja pečialinda yra tai vienas iš paprasčiausių paukščių. Pasitaiko visų rūšių miškuose, soduose, parkuose, krūmuose. Rudenį ypačiai gausu Nemuno pakraščių karklynuose; mėgsta taip pat prisilaikyti karpytų gluosnių šalia vieškelių, plentų. Nevengia ir žmogaus gyvenamų vietų, pvz. kiemų, tupia ant stogų, atdarų langų ir neretai, ypač rudeniop, kai prasideda jų traukimas, įskrenda į kambarius, gal būt, musių priviliotos. Maistas jų smulkūs vabzdžiai, pagauti ore ir nuo augalų, iš dalies uogų. Landus, paslankus, judrus paukštelis; medžių ir krūmų tankumynai — tikras jo gaivalas. Jis nepasėdi nė vienos akimirkos ramus,

bet nuolat zuja tankiausiuose brūzgynuose, čia pasinerdamas į juos, čia iškildamas viršūnėse arba atsikišusiose šakose. Jei nepamatysi jo, tai bent išgirsi, nes jis nuolat leidžia švelnų savotišką švilpiamo pobūdžio balsą, maždaug fiuid fiuid... Patinukai daug gieda ir vos tik pavasarį pasirodo, saulėtą dieną tuoj pasigirsta jų giesmelė. Ji yra labai keista, ir todėl daug kam žinoma; skamba apytikriai: cil cil cil calp, cil calp ir panašiai, ir visą dieną be pertraukos galima ją girdėti. Paukščiukas gieda, nenutraukdamas savo užsiėmimo, t. y. ieškodamas maisto ir šokinėdamas tankumyne. Ši giesmelė turi tam tikro panašumo į garsą, kai į kokį dubenį greit vienas po kito krinta vandens lašai, taip pat ir į garsą, kai viena ant kitos metamos metalinės monetos. Nuo to ir yra kilęs lotyniškas vardas *collybita* — pinigų mainytojas. Dėl nepaprasto landumo, pečialindos dažnai įlenda į pastatytus narvelius, tad ir nesunku pagauti jas paprastais nesudėtingais spąstais.

Pavasarį parvyksta į Lietuvą balandžio mėnesio pirmojoje pusėje, kai oras dažnai esti blogas, tad paukšteliai tyli ir jų balsai pasigirsta tik tada, kai stoja gražios, saulėtos dienos. Kaip ir daugelio kitų paukščių, patinai pasirodo anksčiau, negu patelės, bet, parskridusios vėliau, patelės parenka vietą lizdui krauti. Pats lizdas gana savotiškas pastatas, nes jis yra dengtas iš viršaus, todėl turi maždaug rutulio pavidalą, bet kadangi jis yra dažniausiai priglaustas prie kupsto ar šiaip dirvos nelygumo, ši forma sunkiai pastebima. Jame esti gana plati anga, pro kurią matyti mažyčiai šio paukštelio kiaušinukai. Lizdas susuktas iš lapų, šiaudelių, kerpių bei samanų, ir išorinė jo dalis darniai sutampa su aplinka, todėl jį pastebėti labai sunku ir galima rasti beveik užmynus, kai tupintis jame paukštelis pakyla iš po pat kojų; vidus gausiai išklotas plunksnomis ir labai šiltas. Dėl to, kad lizdas šiek tiek panašus į krosnį, šis paukščiukas ir gavo lietuvišką ir baltarusišką pavadinimą. Retkarčiais lizdas daromas aukštai (net iki 2,5 *m)* paparčiuose, aukštose žolėse, krūmuose ir t. t. Statyba užsiima vien patelė, ir tik retai jai padeda patinas. Kiaušinių esti 5—6 iki 7, ir atrodo, kad peri vieną kartą. Antrą kartą peri nebent tada, kai pirmas perėjimas sutrukdomas; tuo atveju kiaušinių esti mažiau.

Kiaušiniai labai smulkūs, vidutiniškai 15,5×12 *mm,* baltu dugnu su tamsiai rudos spalvos taškeliais, tankesniais bukajame gale. Peri vien patelė, pradėdama nuo paskutinio kiaušinio; tai trunka 13—14 dienų, gal net 15—16 dienų. Naujesni autoriai teigia, kad patelė perėdama dažnai pasišalina nuo lizdo (vidutiniškai kas 11 minučių), kad pajudėtų ir palesinėtų; iš tokių išvykų ji dažnai grįžta kartu su patinu. Taip pat teigiama, kad vien patelė lesina vaikus, net ir tada, kai jie yra iš lizdo išskridę. Vis dėlto buvo pastebėta, kad vienu atveju dalyvavo ir patinas. Išsiritę iš kiaušinių jaunikliai pradžioje lesinami kas 10—15 min., vėliau kas 4—5 min. Išmatas patelė rūpestingai išneša iš lizdo. Visa šeima ilgesnį laiką laikosi drauge, vėliau pakrinka. Pečialindai dažnai primeta savo kiaušinį gegutė.

Ankstyvoji pečialinda. *Phylloscopus trochilus* L.

LXXIV pav.

Baltar. *piečuranka.* Est. *salu-lehelinnuke.* Latv. *vītītes kaukits.* Lenk. *gajówka pierwiosnka, piecuszek.* Rus. *viesnička.* Vok. *Fitislaubvogel.*

Kai surinkta palyginti daug medžiagos, galima jų atskirti 4 geografines rases (porūšius). Lietuvoje, atrodo, aptinkama rasė *Ph. t. acredula* (L.), bet jau Kaliningrado srityje toks žymus pečialindų žinovas, kaip Salomonsenas, nustatė rasės *Ph. t. fitis* (Bachst.) buvimą, o taip pat pereinamąsias formas, tad Lietuvoje *Ph. t. fitis* taip pat galima.

Ši rūšis labai panaši į aukščiau aprašytąją ir reikia nemaža įgudimo, kad jas atskirtum. Tikriausias požymis yra plasnojamųjų plunksnų santykiai (žr. 23 pav.); be to, kojų spalva, šios rūšies pilkšva, o pilkosios pečialindos juosva, beveik juoda. Paukščiai su pirmuoju poilsio apdaru, t. y. jaunikliai pirmą kartą nusišėrę, skiriasi geltonesne kūno apačia nuo paukščių, įgavusių vėliau tą patį apdarą. Jaunikliai šeriasi tarp liepos mėnesio pabaigos ir rugpiūčio mėnesio; šis šėrimasis liečia tik smulkiąsias plunksnas. Seniai keičia savo vestuvinius parėdus į poilsio tarp birželio mėnesio pabaigos ir rugpiūčio mėnesio. Visi paukščiai pereina prie vestuvinio apdaro, mainydami mažąsias ir didžiąsias plunksnas (priešingai pilkoji pečialinda) gruodžio—kovo mėnesiais, t. y. dausose.

Paukščio ilgis apie 120 *mm*, sparnų tarpugalis 183—188 *mm*, suglaustas sparnas patino 67—72,5 *mm*, patelės 62,5—66 *mm*. Svoris apie 11 *g*, t. y. ji truputį didesnė už pilkąją pečialindą.

Ši rūšis gyvena, pradedant nuo Didžiosios Britanijos vakaruose per visą centrinę ir šiaurinę Europą pietuose iki pietinės Prancūzijos, vidurinės Italijos, Bosnijos, Vengrijos, Transilvanijos, pietinės Tarybų Sąjungos, aptinkama Šiaurės Kaukaze; toliau per Sibirą iki Rytų Sibiro šiaurinės dalies (vidurinė Lena, Kolyma ir Anadyris). Rytuose jų spalva yra šviesesnė ir pilkesnė, vakaruose tamsesnė ir žalesnė. Žiemą praleidžia atogrąžų ir Pietų Afrikoje, iki Kaplando. Rudenį traukia pro Egiptą, o pavasarį pro Arabiją.

Lietuvoje ankstyvoji pečialinda yra vienas paprasčiausių vasarinių paukščių; pavasarį pasirodo balandžio mėnesiui įpusėjus, o rudeninis traukimas prasideda rugpiūčio mėnesio pradžioje ir trunka iki rugsėjo mėnesio pabaigos. Visur apsčiai randama: dideliuose ir mažuose miškuose, parkuose, soduose, krūmuose. Savo gyvenimo būdu mažai skiriasi nuo anksčiau aprašytos rūšies. Ji yra tokia pat judri bei vikri ir nuolat šaukia tokiu pat balsu: fjuid... fjuid..., kad net nusibosta. Tačiau jos giesmelė yra skirtinga ir pagal ją lengviausia šias dvi paukščių rūšis atskirti. Ji lyg ir panaši į kikilio giesmę. Maistas toks pat, kaip ir minėtosios rūšies, bet sulesa daug vabzdžių kiaušinių.

Lizdą dirba panašiai kaip ir pilkoji pečialinda, bet angelė siauresnė, taigi, kiaušiniai iš viršaus nematomi. Retkarčiais lizdas daromas ne ant žemės, bet aukščiau, net 4 m aukštyje. Vien patelė dirba lizdą. Paprastai, būna 6—7 kiaušiniai, retkarčiais penki ar aštuoni. Jie yra truputį didesni už kiaušinius anksčiau aprašytos rūšies, būtent 15,5×12,7 *mm*;

jų dugnas gelsvai balsvos spalvos, smulkiais rusvais taškais. Peri 13 dienų, o jaunikliai užtrunka lizde 18—19 dienų. Abu tėvai lesina vaikus ir pašalina mėšlą iš lizdo. Dažnai gegutė jai primeta savo kiaušinį, bet dažniausiai tuomet savininkai atsisako nuo lizdo.

Šiaurinė pečialinda. *Phylloscopus trochiloides* Sund. (*nitidus* Blyth.)

LXXV pav.

Est. *roheline lehelinnuke.* Latv. *zalais kaukīts.* Rus. *zelionaja pienočka.* Vok. *grüner Laubsänger.*

Yra šeši porūšiai, iš kurių *Ph. t. viridanus* Sund. aptiktas Lietuvoje.

Ši pečialinda Europoje yra mažai žinoma ir senesniuose mūsų krašto fauną liečiančiuose veikaluose visai neminima. Ji yra maždaug to paties ūgio, kaip ir anksčiau aprašytoji ankstyvoji ir pilkoji pečialindos ir šiaip į jas panaši. Taip pat, kaip anų rūšių, pirmoji plasnojamoji plunksna yra žymiai ilgesnė, negu sparno dengiamosios plunksnos (skirtumas su žaliąja pečialinda). Savotiški plasnojamųjų plunksnų santykiai matyti iš 23 paveikslo. Viršutinė kūno dalis pilkšvai žalsvai alyvinės spalvos, apačia balsva su geltonu (sieros spalvos) atspalviu. Ryškus antakis yra gelsvai palšos spalvos. Būdingas požymis — geltona juostelė skersai sparno, sudaryta iš dengiamųjų plunksnų šviesių viršūnėlių. Snapas ir kojos gelsvai juosvi, rainutės durpinės spalvos. Jaunikliai panašūs į senius, tik žalioji spalva neryški, t. y. pilkesnė. Jaunikliai šeriasi iš dalies tarp rugpiūčio ir spalio mėnesio ir tuo pačiu laiku, bet ištisai, šeriasi seniai; be to, visi paukščiai dausose šeriasi ištisai kovo—balandžio mėnesį.

Matai: sparno ilgis patino 61—65 *mm,* patelės 58—62 *mm.* Svoris 7,2—7,3 *g.*

Rasė *Ph. t. viridanus,* pasak Dementjevo, peri spygliuočių miškų juostos pietinėje dalyje ir lapuočių miškų zonoje nuo Kaliningrado srities ir Pabaltijo iki Altajaus, Sajanų ir Tarbagatajaus. Tarybų Sąjungoje siekia 64° šiaurėje, Kijevo, Penzos ir Voronežo — pietuose. Azijos pietuose plinta iki Vidurinės Azijos kalnų ir toliau iki Kašmyro, Sikimo ir Asamo. Žiemoja Indijoje. Kita rasė paplitusi net Kaukaze, Užkaspijyje ir Uzbekijos vakaruose.

Iš artimų mums kraštų buvo rasta daug kartų net ir perinti apie Kaliningradą, Piliavą, Sovietską. Rasta perint ir Neringoje, o Ventės Rage pagaudavo jų Posingis; iš ten yra kilęs vienas egzempliorius, esantis Kauno zoologijos muziejuje. Rasta Latvijoje ir Estijoje.

Apie šio paukščio veisimąsi mažai žinoma. Lizdą daro panašiai kaip pilkoji ir ankstyvoji pečialinda, deda 5—6, kartais 4 kiaušinius, grynai baltos spalvos. Jų dydis 14,9×11,6 *mm.* Apie šiaurinės pečialindos perėjimą Lietuvoje A. Aleknavičius mums pateikė šiuos duomenis iš Rudšilio miško, Lekėčių girininkijoje: lizdas buvo eglės kerplėšoje iš šiaurinės

pusės, 42 *cm* aukštyje. 1961 m. liepos mėn. 10 dieną jame buvo 5 skaisčiai balti kiaušiniai. Vieno kiaušinio matai 15,1×12,2 *mm*. Liepos 14 d. buvo jau jaunikliai su trumpais padaigais. Liepos 18 d. lizde jau beveik apsiplunksnavę jaunikliai. Liepos 21 d. jauniklių nebebuvo; jie, matyt, buvo sunaikinti. Miško pobūdis: juodalksnynas apie 70 m. amžiaus su praretinimais.

Kitu atveju 1961 m. birželio 23 d. tame pačiame miške, kerplėšoje iš šiaurės pusės, 55 *cm* aukštyje, rastas lizdas su 6 baltais kiaušiniais; kiaušiniai dar buvo VI.29 d., o VII.7 rasti pliki, bet jau su padaigais 6 jaunikliai; VII.10 d. jaunikliai jau su trumpomis plunksnelėmis; VII.14 d. lizde aptikti gražiai plunksnėti jaunikliai; VII.15 jaunikliai jau išskridę.

Žalioji pečialinda. *Phylloscopus sibilatrix* (Bechst.)

LXXVI pav.

Est. *mets-lehelinnuke*. Latv. *svirlītis*. Lenk. *gajówka swistunka*. Rus. *pienočka želtobrovka*. Vok. *Waldlaubsänger*.

Nors žalioji pečialinda panaši į aprašytąsias tris rūšis, vis dėlto ją ne taip sunku pažinti; svarbiausias požymis — tai grynos spalvos — balta ir žalia. Viršutinė kūno dalis žalia, ypač ši spalva ryški antuodegyje, apačia balta; virš akies ryškus geltonas antakis. Poilsio rūbai ne tiek ryškių spalvų, ir tokių pat spalvų jaunikliai. Jaunikliai šeriasi tik iš dalies tarp liepos ir rugpiūčio mėnesio, o paskui jauni ir seni paukščiai dausose keičia visas savo plunksnas sausio—kovo mėnesį. Vestuviniai rūbai ištisai keičiami į poilsio liepos—rugsėjo mėnesį. Ūgiu žalioji pečialinda didesnė už tris anksčiau aprašytąsias rūšis: jos ilgis apie 130 *mm*, sparnų tarpugalis apie 218 *mm*, suglaustas sparnas patino 74—78 *mm*, patelės 70—76 *mm*, svoris apie 10 *g*.

Žaliosios pečialindos gyvenamas plotas siekia Europoje 61° (pietinė Norvegija), 66° (Švedija), 64° (Suomija ir Tarybų Sąjunga), rytuose plinta iki Uralo, bet pasak rusų ornitologo Štegmano randamas dar Sibiro vakaruose, būtent Akmolinsko srityje; pietuose siekia Kaukazo, Krymo, Rumunijos, Bulgarijos, Jugoslavijos, vidurinės Italijos, Pirėnų; randama ir Britanijos salose. Įdomu, kad nesudaro geografinių rasių.

Yra tai paukštis keleivis, praleidžiantis žiemą Gvinėjoje, Kamerune ir artimuose jiems kraštuose iki viršutinio Kongo, bet žiemą rasta ir centrinėje Afrikoje, Ugandoje, Abisinijoje. Europos paukščiai traukia per Italiją ir toliau per Egiptą į savo žiemos buveines.

Lietuvoje šis gražus, grakštus paukščiukas neretas, tačiau aptinki jį rečiau, negu ankstyvąją ir pilkąją pečialindą. Mėgsta kitokį vietovaizdį, labiausiai lapuočių mišką ar bent mišrų, nors kai kada galima jį aptikti ir spygliuočių miške, ypačiai jaunuolyne, kad tik būtų ten vienas kitas lapuotis arba nors ir krūmų. Tačiau tankaus miško nemėgsta, o vien tokius, kur saulė siekia žemę ir tuo pačiu susidaro sąlygos augti uogienojams, žolei ir kitiems augalams. Gudų ir Rūdninkų giriose dažnai ap-

tikdavau tokiose vietose, kur dėl seniau ištikusio gaisro pasikeitė miško sudėtis ir tarp pušų likučių užaugo beržų jaunuolynas.

Pavasarį parvyksta jie į Lietuvą vėliau, negu kitos pečialindos, ir vargu aptiksi šį paukštį anksčiau, nei balandžio mėnesio paskutinėmis dienomis (stebėta 1959.IV.19). Taip pat palieka Lietuvą gana anksti, ir jau rugpiūčio mėnesio pabaigoje prasideda jų kelionė į dausas; tuomet, pvz., mūsų pamaryje, Ventės Rage apsčiai galima matyti keliaujančių paukščių. Šiaip pamatyti jį progų pasitaiko rečiau, gal dėl to, kad jis prisilaiko medžių viršūnių, o tarp tankių lapų pastebėti sunku. Jis yra labai vikrus ir judrus, nuolat peršoka ar perskrenda nuo šakutės ant šakutės, nuo medžio ant medžio; nuolat girdimas jo balsas, panašus į kitų devynbalsių balsą... diujid, diujid...; be to, patinukas gieda labai savotišką giesmelę. Ją galima pamėgdžioti maždaug: sip sip sip sipsip sirrr... nėra ji melodinga, bet vis dėlto skamba maloniai ir kažkaip derinasi su saulės apšviesto miško vasarine nuotaika. Giedodamas jis dažnai nuleidžia sparnelius, išpučia pakaklę, tarytum jam tenka daryti dideles pastangas, bet vargu taip yra, nes dažnai gieda jis ir ore. Ant žemės šis paukščiukas nusileidžia retai, nebent tik tuomet, kai jam reikia apsilankyti lizde. Atrodo, kad maisto jam reikia daug, nes visą dieną jo ieško ir vis giedodamas. Medžių viršūnėse jis randa nesuskaitomą daugybę smulkių vikšrų, bet taip pat sulesa daug visokių smulkių peteliškių, musių ir kitų skrendančių vabzdžių, nes panašiai kaip musinukės, moka pagauti juos ore. Rudenį lesa jie įvairias uogas, ypač juodojo šeivamedžio.

Savo veisimusi mažai skiriasi nuo kitų pečialindų. Poravimosi metu patinukas daug gieda, dažnai net ore, skrisdamas savotišku tuoktuviniu polėkiu. Lizdas kraunamas ant žemės tarp viržių, paparčių, ypačiai tarp mėlynių ir kitų uogų krūmelių. Jis yra dengtas (nors buvo rasta ir nedengtų, bet labai gilių lizdų) su anga iš šono. Medžiaga renkama artimiausioje apylinkėje paprastai 2—20 *m* atstumu, todėl ir lizdo spalva ir išvaizda yra gerai suderinta su aplinka: samanose vyrauja samanos, žolėse — žolės ir t. t. Surasti ir pastebėti jį labai sunku; net vieną kartą radus ir nepaženklinus tiksliai vietos, antrą kartą surasti jį — nelengva. Anga esti labai maža, tad pro ją kiaušinių nematyti, nebent pritūpus ir pažvelgus į ją visai iš arti. Nuo kitų pečialindų šios rūšies lizdas skiriasi tuo, kad jame nėra plunksnų, o vien plonomis švelniomis žolėmis išklotas lizdo vidurys. Statyba reikalauja ne daugiau kaip 3 priešpiečių, nes tik pirmą dienos pusę paukštelis dirba; po 2 dienų padedamas pirmas kiaušinis. Vien tik patelė užimta statyba, o patinukas tik lydi ją. Kiaušinių esti 6—7, retai 8 ar 5. Jų dydis 16,5×12,5 *mm*, pagrindinė spalva balta su rudos ar rudai juosvos spalvos dėmelėmis; nuo pilkosios ir ankstyvosios pečialindos kiaušinių jie skiriasi šiek tiek didesniais matais, ypač tankesniu ir tamsesniu margumu. Atrodo, kad peri nuo pirmojo kiaušinio ir tik patelė, vidutiniškai kas valandą pasišalindama nuo lizdo palesinėti. Po 13 dienų išsirita jaunikliai ir užtrunka lizde 12 dienų; per tą laiką jie jau sugeba skristi. Abu tėvai lesina vaikus. Kadangi

šis paukščiukas peri ant žemės, daug jų kiaušinių ir vaikų žūva nuo įvairių priešų. Net ir perintį paukštį nesunku pagauti lizde; tai ir man pačiam pavykdavo padaryti. Tyliai prisiartinus prie lizdo, kai anga atkreipta į priešingą pusę, nesunku pridengti, pvz., su kepure, perintį paukščiuką. Kai kada gegutė padeda į jo lizdą savo kiaušinį.

Duomenų apie veisimąsi pateikia A. Aleknavičius iš Lekėčių krašto: 1) V.19 rastas eglyne naujai sukrautas lizdas; V.25 jame 4 kiaušiniai; VI.8 dar 6 kiaušiniai; VI.15 jau 6 paaugę paukščiukai; VI.21 užaugę paukščiukai. 2) V.26 eglyne neužbaigtas lizdas. 3) VI.11 eglyne lizdas su 6 kiaušiniais. 4) VI.12 lizde dar maži jaunikliai. 5) VI.15 lizde pliki jaunikliai; VI.22 lizde plunksnuoti jaunikliai; VI.28 lizdas tuščias. 6) VII.11 blogai paskrendantys jaunikliai. 7) VII.11 lizde visai maži jaunikliai. 8) VII.12 — lizdas su 4 kiaušiniais. 9) VII.13 lizdas su visai mažais jaunikliais. 10) VII.29 matyta išskridusių iš lizdo, bet visai trumpom uodegytėm jauniklių.

Geltonbruvė pečialinda. *Phylloscopus inornatus* (Blyth.)

LXXVII pav.

Rus. *Pienočka-zarničkа.* Vok. *Gelbbrauenlaubsänger.*

Žinomi trys porūšiai, iš kurių nominalus porūšis kartais užklysta į Europos vakarus.

Ji yra pilkosios pečialindos didumo. Viršutinė kūno dalis žalsvai alyvinės spalvos, apačia balsva su nežymiu gelsvu atspalviu. Skersai sparną eina dvi gelsvai balsvos juostos. Virš akies — pailgas geltonas antakis. Antuodegis gelsvas kaip ir nugara.

Gyvena Sibiro taigoje nuo Uralo iki Anadyrio, be to, Šiaurės Mongolijoje ir Kinijoje. Žiemai išskrenda į Bengaliją, Asamą, Birmą, Indokiniją ir Pietų Kiniją. Keista, kad šis paukščiukas per savo rudeninį traukimą užklysta į Europos vakarus. D. Britanijoje kasmet jų pasirodo (Witherby, 1958). Tas pats Helgolande ir Vokietijoje. Mūsų krašte buvo sumedžiota netoli Kaliningrado ir stebėtas vienas paukštis Kuršių Marių pakraštyje netoli Gilijos. Pagaliau, anot prof. L. Portenko pranešimo, 1960.IX.24 viena patelė buvo pagauta tinklu Neringoje, Rasytės kaime.

Taiginė pečialinda. *Phylloscopus proregulus proregulus* (Pall.)

LXXVIII pav.

Jų žinoma 4 porūšiai, iš kurių 3 aptinkami Azijos pietryčiuose, o vienas (nominalinis) Sibiro rytuose ir Sachaline.

Paukštis yra vos nykštuko dydžio, t. y. mažiausias iš visų pečialindų, ir šiaip į nykštuką labai panašus. Patinas ir patelė panašūs. Viršutinė kūno dalis yra žalsvai alyvinės spalvos; galva truputį tamsesnė su geltona juostele viršugalvyje ir geltonais antakiais; antuodegis gel-

tonas; skersai sparną eina dvi gelsvos juostelės, jų apačia nešvariai balta gelsvo atspalvio, plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos tamsiai pilkos su žalsvais krašteliais. Trumpas snapas ir kojos tamsiai pilki. Jauniklių spalvos panašios, tik sparnų skersinės juostelės platesnės. Patino sparnas 52—56 *mm*, patelės 48—50 *mm*.

Gyvena Sibiro rytuose ir Sachaline, pietuose siekia Kentėjų kalnus Mongolijoje. Per rudenines (ir rečiau pavasarines) keliones jos užklysta į europinę Rusiją, tris kartus buvo pastebėta Helgolande ir vieną kartą Anglijoje. Lietuvoje vienintelį kartą vienas paukštis buvo pagautas Neringoje apie Preilą 1962.X.13 d. Šis egzempliorius tebėra Kauno zoologijos muziejuje. Tai taigos paukštis. Lizdą statosi 3—4 *m* aukštyje, daugiausia senose, apkerpėjusiose Sibiro pušyse. Lizdas pailgas su dangteliu, atsuktu į kamieno pusę. Atrodo, peri vieną kartą per metus: deda 4—6 kiaušinius, kurie yra balti su smulkiais violetiniais ir rusvai pilkais taškeliais, tankesniais bukajame gale. Šaukiamas balsas panašus į nykštuko. Giesmelė skardi, girdima už šimto žingsnių, susideda iš grynų įvairių skiemenų. Tai vienas geresnių taigos giesmininkų.

Upinis žiogelis. *Locustella fluviatilis* (Wolf.)

LXXIX pav.

Est. *jõgi-ritsiklind.* Latv. *upes kaukis.* Lenk. *strumieniówka.* Rus. *riečnoj svierčok.* Vok. *Schlagschwirl.*

Į Lietuvos faunos sudėtį įeina trys žiogelių genties rūšys. Apskritai imant, jos yra panašios į pečialindas, o dar labiau į nendrinukes, tačiau morfologiniu atžvilgiu turi keletą būdingų skirtumų. Lengviausiai jas pažinti iš to, kad uodega yra laipsniuota, t. y. kraštinės vairuojamosios plunksnos yra trumpiausios, sekančios ilgesnės ir t. t., be to, būdinga, kad pauodegio plunksnos labai gausios ir ilgos, jog beveik siekia uodegos galą. Jų galva palyginti maža, kūnas labai suspaustas šonais, panašiai, kaip kad vandeninių vištelių, o blauzdos labai raumeningos. Šie požymiai aiškiai liudija, kad žiogeliai yra prisitaikę gyventi ant žemės ir kad jie daug bėgioja. Ekologiniu požiūriu jie gana savotiški; apie tai kalbėsime vėliau.

Mūsų aprašomas paukščiukas yra sodinės devynbalsės ūgio, pilkas ir nežymus. Nuo šios devynbalsės skiriasi plonesniu, ilgesniu snapu, ypač apvalia laipsniuota uodega, ilgesniais pastaibiais ir dėmėtu pagurkliu. Jis tamsesne viršutinės kūno dalies spalva ir dėmėtu pagurkliu skiriasi nuo šiaip į jį panašios karklinės nendrinukės. Nugara, pečiai, antuodegis, uodega yra pilkai alyvinės spalvos, pilvas ir pasmakrė balsvi, pagurklis pilkšvai rusvos spalvos, pagurklyje neaiškios pailgos tamsios dėmelės. Snapas durpinės spalvos, kojos mėsinės spalvos, rainutės tamsiai pilkos.

Matai: ilgis apie 140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 220 *mm*, sparnas patino 72,5—79 *mm*, patelės 70—76 *mm*; svoris apie 21 *g*.

Apie šėrimąsi neturime pakankamų duomenų. Gyvenamoji sritis apima vidurinę Tarybų Sąjungos dalį, šiaurėje iki 60° rytuose iki Uralo ir peržengia Uralą tik apie Tiumenę; pietryčiuose plinta iki pietinio Uralo, pietuose iki Krymo, vakaruose pereina į Rumuniją, Vokietiją, Jugoslaviją, Austriją, Vokietijos rytus, Čekoslovakiją, Lenkiją, Pabaltijo kraštus. Vieną kartą aptiktas perint Suomijoje. Tai paukštis keleivis, t. y. žiemai pasitraukia į dausas, būtent į Afrikos atogrąžas.

Lietuvoje aptikdavau jų nelabai gausiai, bet, gal būt, dėl to, kad pastebėti šį paukščiuką nepaprastai sunku. Apskritai imant, pastebėti jį gali tik tas, kas gerai pažįsta jo balsą. Tačiau žinomasis ornitologas K. Tyzenhauzas teigia, kad Lietuvoje kai kada apsčiai pasitaikąs. Klaipėdos krašte, rytiniame Kuršmarių pakraštyje aptinkamas dažniau, bet Neringoje rečiau. Jam reikalingos ypatingos vietovės: tai yra pelkėti alksnynai, apaugę krūmais, perpinti apyniais, karklavijais *(Solanum dulcamara),* dilgynėmis ir kitomis aukštomis žolėmis, lygiai upelių ir kitų vandenų pakraščiuose, lygiai ir ten, kur vandenų nėra. Taigi, jo mokslinis vardas ir šiaip įvairių kalbų vulgariniai jo vardai neatitinka gyvenimo būdo. Man pačiam tekdavo rasti šį žiogelį senuose soduose, ypačiai tokiuose, kurie pereina į parkus arba susisiekia su pievomis, ežerų pakraščių tankumynais ir t. t. Tokiose vietose radau jų Lydos krašte apie Vosyliškes ir Alytaus rajone, Anyškio apylinkėje, Gudelių ežero pakraščiuose. Atrodo, kad jie tose vietose perėjo.

Gyvena paslaptingu gyvenimu, ir todėl taip sunku jį pastebėti, bet išsiduoda savotiška giesmele, kaip ir kiti žiogeliai. Tam veiksmui paukščiukas, išsliaužęs iš savo paslaptingo tankumyno, susiranda aukštesnę vietą sausoje ar šiaip plikesnėje šakoje ir pradeda savo keistą giesmelę. Prasideda nuo kelių čiauškiamųjų garsų, po to nepaliaujamai ima kartotis zvimbiantis zi zi zi..., tarytum girdi ne paukštį, bet kokį žiogą ar cikadą. Tik sekant šią giesmę, galima surasti ir sumedžioti paukštelį, nes šiaip jis vengia žmogaus, o surasti jį aukštuose dilgynių bei apynių tankumynuose, žygis nelengvas. Pasijutęs žmogaus persekiojamas, jis nutilęs, statmenai puola iš aukštumos į išganingą tankmę ir palei žemę, tur būt, pėsčias nukeliauja į šalį, kad vėl išlipęs aukštumon pradėtų savo koncertą. Kartais man tekdavo vargti ilgesnį laiką, kad savo rinkiniui sumedžiočiau žiogelį.

Maistas jo, tai visokie dvisparniai vabzdžiai ir vabalai, taigi, panašus į nendrinukių maistą. Esamais, nors ir ne visai tiksliais duomenimis, upinis žiogelis parvyksta į Lietuvą gegužės mėnesiui įpusėjus, o jo giesmelė (bent Klaipėdos krašte) buvo dar girdėta rugpiūčio mėnesio pirmomis dienomis, ir, atrodo, šį mėnesį paukščiai palieka mūsų kraštą.

Prasidėjus veisimosi laikui, patinukas atlieka tam tikrus tuoktuvinius žaidimus, lipa ant aukštesnių šakų ištiestu kaklu ir pasišiaušusiu pagurkliu, vis sukdamas galvą dešinėn ir kairėn. Nėra žinoma, kurie porelių nariai suka lizdą. Pats lizdas gana panašus į lakštingalos, t. y. jis yra sukraunamas tiesiog ant žemės ir į ją būna pasinėręs iki kraštų, o jo sienelės labai plonos, padarytos iš švelnių žolelių, o kai kada, panašiai

kaip lakštingalos, iš sausų lapų. Labai sunku jį rasti dilgynių ir kitų augalų tankmėje tuo labiau, kad perinti patelė ne kyla, o išbėga iš lizdo ir tuo būdu jo neišduoda, o patinas, nereikšdamas jokio susirūpinimo, nenustoja giedojęs nuošalyje. Pilna dėtis yra iš 5 kiaušinių, rečiau 6; jų dydis 20×15 *mm*, pagrindinė spalva balta arba švelniai rausva, visa išmarginta labai smulkių, vienodo dydžio juosvų taškelių, šiek tiek tankesnių aplink bukąjį galą; kai kada tarp šių smulkių taškelių pasitaiko didesnių dėmių. Mums trūksta duomenų, kokiu būdu suskirstytas abiejų tėvų perėjimo ir vaikų auginimo darbas. Šia proga pateiksiu Tačanovskio aprašytą jo nuotykį su upinio žiogelio lizdu: vieną kartą jis radęs žiogelio lizdą su dviem kiaušiniais, paėmęs juos, o jų vietoje padėjęs sodinės devynbalsės kiaušinius. Grįžęs po 3 dienų, neradęs sodinės devynbalsės kiaušinių, o tik 3 žiogelio kiaušinius. Šis tyrinėtojas daro išvadą, kad paukštelis pašalino svetimus kiaušinius ir tuo faktu parodė didelį apdairumą, nes, darant panašius bandymus su kitais paukščiais, buvo įsitikinta, kad jie arba perėdavo svetimus kiaušinius, arba mesdavo lizdą su jais. Atrodo, kad su gegutės kiaušiniais žiogelio elgiamasi panašiai.

Nendrinis žiogelis. *Locustella luscinioides* (Savi)

LXXIX pav.

Lenk. *brzęczka.* Rus. *solovjinyj svierčok.* Vok. *Rohrschwirl.*

Jų yra dvi rasės. Lietuvoje nominali rasė *L. l. luscinioides* (Savi).

Nendrinis žiogelis iš pirmo žvilgsnio labai panašus į lakštingalą, tad nežinovas lengvai galėtų apsirikti. Tikrai jo viršutinė kūno dalis yra rusvai pilka, be jokių dėmių, bet uodega neturi to rusvumo, kuris būdingas lakštingalai, be to, uodegos plunksnos yra laipsniuotos nuo krašto į vidurį, pauodegio plunksnos labai ilgos. Skersai uodegą iš viršaus matyti nežymūs skersiniai dryželiai, matomi tik žiūrint į ją tam tikru kampu. Paprastai jie aiškesni rudenį, kai paukščiai baigia šertis, kai įgyja naują rūbą, o pavasarį tie dryželiai nudyla. Pakaklė ir pilvo vidurys grynai balti, o kaklo šonai, krūtinė ir pilvo šonai rusvi. Virš akies nelabai ryškus rusvas antakis. Kai kuriuose individuose galima pastebėti mažų nežymių dėmelių pakaklėje ir krūtinėje. Snapas rago spalvos, kojos pilkšvos; rainutės durpinės spalvos.

Matai: kūno ilgis 135 *mm*, sparnų tarpugalis apie 215 *mm*, sparnas 3 patinų 68—71 *mm*, patelių 67—70 *mm*. Tarp abiejų lyčių skirtumai labai nežymūs. Jaunikliai kaip seniai, tik iš viršaus tamsesni. Jie šeriasi ištisai žiemą; seniai, išvedę vaikus, iš dalies šeriasi vasarą ir antrą kartą ištisai žiemą.

Nendrinis žiogelis yra iki tam tikro laipsnio sensacingas paukštis. Jau pirmučiausia todėl, kad atrastas tik neseniai. Pirmą kartą rado jį Savis Italijoje 1828 m., ir ilgą laiką jis buvo žinomas tik Italijoje ir pietinėje Prancūzijoje; vėliau prof. Nordmanas rado jį Odesos apylinkėse, vėliau 1849 m. buvo rastas apie Baltą, metais vėliau apie Kijevą, Gali-

cijoje ir įvairiose Lenkijos vietovėse. Ornitologui Tyzenhauzui šis paukščiukas, matyti, dar nebuvo žinomas. Tik 1926 metais pavyko man rasti jį Lietuvoje, būtent Žuvinto ežere, ir vėliau daug kartų aptikti jį tenai ir nustatyti, kad jis peri. Dabartiniu laiku jis rastas įvairiuose kraštuose, tad jo gyvenamas plotas gali būti atvaizduotas taip: didesnė Europos dalis, išskyrus šiaurę (t. y. Angliją, Daniją, Skandinaviją, Estiją, Latviją ir RTFSR šiaurę). Randama taip pat ir Alžyre; toliau Sibiro vakaruose Užkaspijyje, Vidurinėje Azijoje iki Tian-Šanio, Tarybų Sąjungos šiaurėje siekia Dniepro aukštupį (Smolensko sr.). Žiemą praleidžia Užkaspijyje, Irane, Palestinoje ir Šiaurės Afrikoje.

Nendrinio žiogelio gyvenamoji buveinė — tai nepraeinamos pelkėtos tankynės, švendrynai, nendrynai, pakaitomis su karklų krūmais ir atvirais vandens plotais. Jiems tinka šio pobūdžio ežerų bei lėtai tekančių upių pakraščiai ir klampios pelkės. Apskritai vietos, kurias mėgsta nendrinukės ir krakšlės, tačiau klaidinga būtų manyti, kad visur, kur yra krakšlių, turėtų būti ir žiogelių. Priešingai, žiogeliai ne tik Lietuvoje, bet ir kitur yra gana reti paukščiai. Maža vilties triukšmingai laužiantis per švendrynų tankmę, surasti šį paukštelį, bet mažytis lengvas laivelis tam reikalui labai tinka. Veisimosi laikotarpiu, kai gieda patinukai, rasti juos lengviausia. Jų giesmelė yra tiek savotiška ir tiek nepanaši į kokio nors kito paukščio balsą, jog apsirikti negalima, nebent tenka supainioti ją su artimos giminės margojo žiogelio balsu. Paukštelis, pasiryžęs giedoti, išlipa iš tankmės ant bet kurio aukščiausio augalo, pvz. sausos karklo šakos, dar dažniau ant sauso pernykščio švendro stiebo ar užsilikusios pernykštės nendrės. Sučiauškęs kelis kartus, nendrinis žiogelis šiuo padaro savo giesmelės įžangą ir tuoj ima leisti keistą zvimbiantį ar kurkiantį balsą, traukiamą labai ilgai; pvz., vienas mūsų stebėtas patinukas čerškė be paliovos 4 minutes ir 10 sekundžių; raidėmis išreikštas jis skamba maždaug urrr... arba errr..., bet tiek veriančiais tonais, kad net ausyse spengia; be to, įvairia galvos padėtimi šis garsas yra visaip moduliuojamas, tad labai sunku nustatyti kryptį ir atstumą, iš kur jis ateina. Pastebėjus tuomet sauso stiebo viršūnėje tupintį paukščiuką, vis besiiriant palei pat nendryno ar švendryno sieną, galima prie jo prisiirti, bet tai ne visuomet pavyksta, nes jis yra gana baikštus ir, pastebėjęs pavojų, tuoj neria iš aukštumos į tankumyną. Tačiau turint kiek kantrybės, ypač įsiyrus į vandeninių augalų brūzgyną, galima jo vėl sulaukti toje pačioje vietoje. Auginusieji nuo pat mažumės žiogelį jaukioje būklėje, teigia, kad ant žemės jie nešokinėja, kaip dauguma žvirblinių paukščių, tik bėgioja greitais žingsniais, panašiai kaip kielės, vieversiai. Jų suplotais šonais kūnas ir stiprios raumeningos blauzdos yra tokio gyvenimo būdo išraiška. Norėdamas duoti daugiau žinių apie šį įdomų paukštelį, dedu čia pranešimą T. Zubavičiaus, išstudijavusio jį Žuvinto rezervate: „Nendrinis žiogelis yra iš tų paukščių, kurie toli gražu ne visur randami Žuvinto ežere. Amalvo pelkėse šis paukštis dažnai aptinkamas. Įdomu, kad, kai jis čirškia, esti visai išsižiojęs ir, kas būdinga, tada visuomet kreipia galvą į šalį, tai į dešinę,

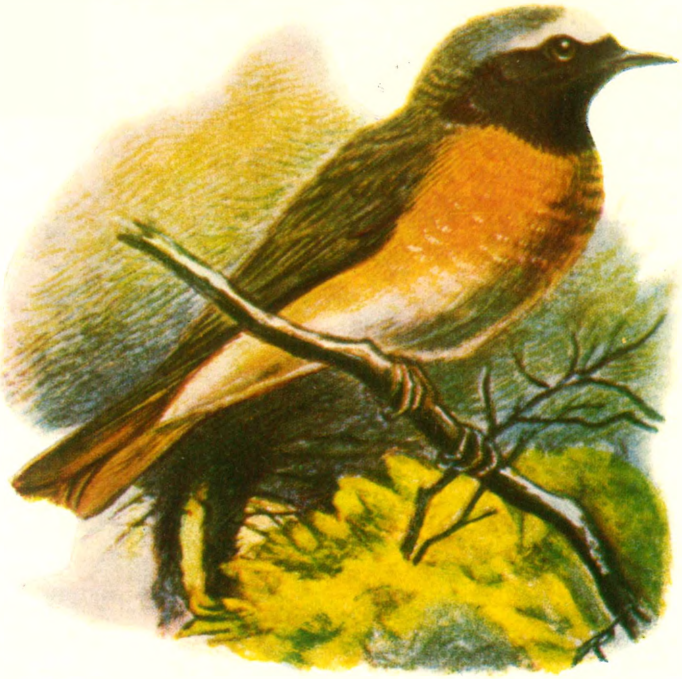

RAUDONUODEGĖ

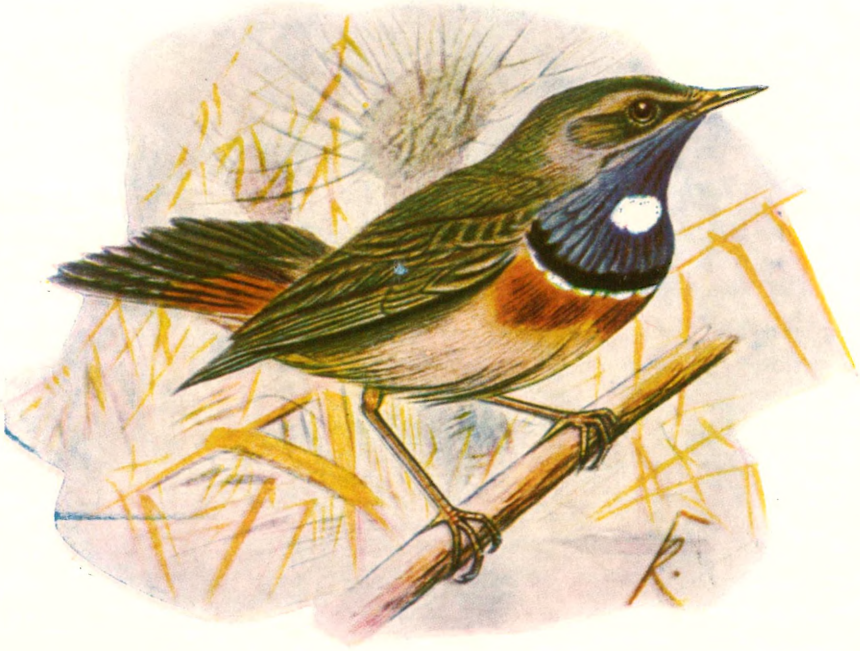

MĖLYNGURKLĖ

LIEPSNELĖ

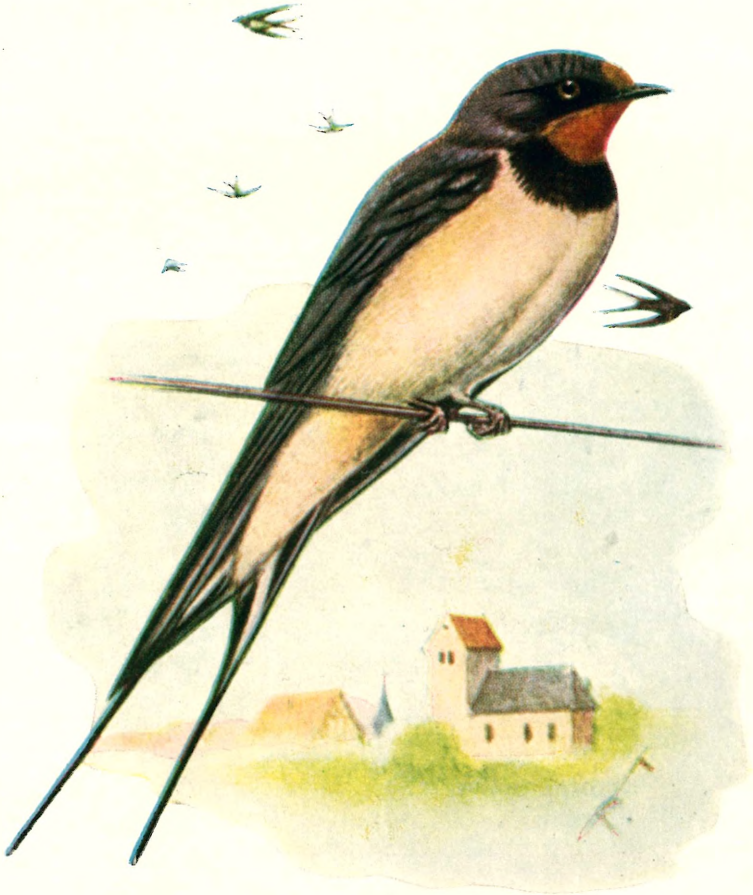

BLEZDINGA

tai į kairę pusę. Čirškia jis savo mėgstamoje vietoje — karklų krūme ant sausos šakelės arba ant nendrės — atsistojęs statmenai. Užtenka čia pat šūktelėti patelei, ir jo aistra dar padidėja. Tuomet jis greit nusileidęs ant žemės, išskėtęs uodegą ir nuleidęs sparnelius, ima ją vaikyti, bet čia ji prapuola, ir patinėlis vėl pakyla giedoti. Tik vėl sučiškus patelei, patinukas ima ją gainioti... Netrukus paukšteliams atsiranda noras sukti lizdus; tai įvyksta gegužės mėnesio antrojoje pusėje, bet ankstyvosios porelės jau gegužės mėnesio pirmojoje pusėje pradeda krauti lizdus. Nendriniai žiogeliai yra nendrynų apatinio aukšto gyventojai, ten jie ir lizdą krauna. Paprastai tai esti tankių nendrynų su viksvynais ir karklų krūmais prieglobstyje. Lizdas arti žemės (per 20—30 *cm*) įpintas tarp nendrių ir viksvų ir, jei smarkios audros augalų neišlaužo, jokiu būdu lizdo iš viršaus nepamatysi. Įdomus jis ir savo turiniu: visi mano rasti lizdai buvo sukrauti iš pernykščių nendrių lapų. Kad geriau laikytųsi, jie ima šlapią medžiagą. Visas lizdas kraunamas, jei paukštis netrukdomas, ne daugiau kaip 3 dienas. Kasdien dedamas vienas kiaušinis. Jų pagrindinė spalva balzgana su pilkais ir rudais labai smulkiais ir tankiais taškeliais (panašus į margojo žiogelio kiaušinius; jų dydis 20×14 *mm*). Po 13 dienų išsirita iš kiaušinių vaikai; jie užtrunka lizde 10—12 dienų. Lizdą palieka dar nesugebėdami skristi, o jei baidomi — vos pradėjus plunksnelėms augti.

24 pav. Žiogelio (kairėje) ir nendrinukės (dešinėje) uodega, matoma iš apačios. Palygink apatinių dengiamųjų ir kraštinių vairuojamųjų plunksnų ilgį

Nendriniai žiogeliai mėgsta Lietuvoje apatinius augalus, ypač dumblu aptrauktus nendrynus. Ankstyviausiai jie pasirodydavo Dovinės žiotyse ir visada kairiajame upės krante prie pat ežero arba Bambenos žiotyse. Esu juos girdėjęs net toli nuo ežero. Rudės upelio nendrynuose ir Bambenos aukštupyje prie pat Simno ežero. Mano pastebėta, kad anksčiausia į Žuvnitą parlėkė 1939 m. balandžio 18 d. Išskrenda liepos, rugpiūčio, rugsėjo ir net spalio mėn. pradžioje. Iš kitų jo būdingų bruožų, reikėtų paminėti ilgą čirškimo periodą; pvz., pradėję balandžio pabaigoje, jie galutinai užbaigia tik apie vidurį rugpiūčio mėnesio. Nereta, kad rugpiūčio 6—11 dieną dar girdėti nors ir nebe tokia ilga giesmelė.

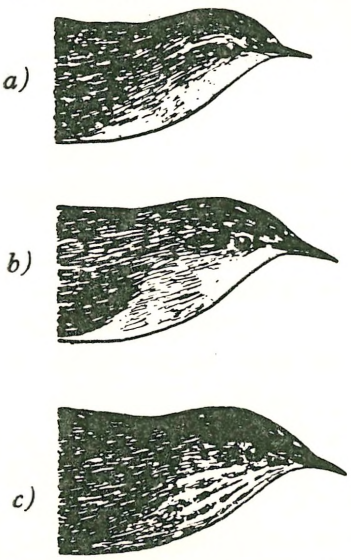

25 pav. Žiogeliai; *a* — margasis; *b* — nendrinis; *c* — upinis žiogelis

Nendrinis žiogelis yra beveik naktinis paukštis. Trumpą pavasario naktį Žuvinte be paliovos, tarytum rungtyniaudami su krakšlėmis, šen ir ten čirškia. Švygždų švilpimas, baublių baubimas ir klaikus nendrinių lingių

kiauksėjimas lizde ar nakvynės vietoje sudaro nepaprastą įspūdį. Bet užvis įspūdingiausia esti brėkštant: tuomet ežere jau šimtai žiogelių, šimtai krakšlių, kirų, žuvėdrų, švygždų ir kitų vandens vištelių sukelia neapsakomą triukšmą... tai yra trumpos pavasario nakties finalas".

Keturiuose Žuvinte rastuose lizduose buvo po 5 kiaušinius. Jie buvo rasti 1940.V.20 d., 1940.V.31 d. (du lizdai), 1949.V.27 d. Prasikalę vaikai buvo rasti 1949.V.30 d., o 1940.VI.29 d. buvo rasti tik ką išlindę iš lizdo vaikai. Naujesni autoriai teigia, kad lizdą kraunąs vien patinukas ir tai esti ankstyvą rytą, kai medžiaga lizdui dar rasota. Europos vakaruose šie paukščiai išveda dvi vadas; ar taip yra ir Lietuvoje, neturime duomenų. Ten, kur jie peri, patinas pradeda dar kartą krauti naują lizdą tuo metu, kai patelė dar tebeperi arba jau turi vaikus. Tarp to momento, kai iš lizdo išskrenda vaikai, iki antrosios vados pirmo kiaušinio praeina neretai tik 3—4 dienos. Anksti išvesti vaikai gieda jau tą pačią vasarą.

Margasis žiogelis. *Locustella naevia* (Bodd.)

LXXIX pav.

Est. *võsa-ritsiklind.* Latv. *karklu kaukis.* Lenk. *świerszczak.* Rus. *svierčok obyknoviennyj.* Vok. *Feldschwirl.*

Jų yra trys porūšiai. Beveik visoje Europoje gyvena nominalus porūšis *L. n. neavia* (Bodd.), bet pačiuose Europos rytuose, Kaukaze ir Sibire gyvena du kiti porūšiai.

Nuo kitų žiogelių nesunku jį atskirti iš margos viršutinės kūno dalies (kitų rūšių ji yra vienspalvė). Viršugalvis ir visa nugara yra pilkai žalsvos spalvos su ovaliomis juosvomis dėmėmis. Šios dėmės labai taisyklingai ir simetriškai pasiskirsčiusios, ant galvos jos mažesnės ir sudaro šešias išilgines eiles. Antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos nedėmėtos. Pakaklė ir pilvo vidurys balsvi, krūtinė ir pilvo šonai pilkšvai žalsvi. Pauodegio plunksnos labai ilgos, ilgesnės už kraštines vairuojamąsias plunksnas; jos yra balsvos su ilga tamsia dėme išilgai kiekvienos plunksnos. Nežymus, šiek tiek šviesesnis antakis. Snapas laibesnis, negu nendrinio žiogelio, tamsiai pilkos spalvos; pastaibiai balsvai rusvos spalvos; rainutės durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės nėra aiškaus skirtumo. Poilsio rūbų tamsios dėmės mažiau žymios, nes jas dengia šviesesni plunksnų kraštai. Jaunų paukščių pirmojo rūbo pagrindinė spalva yra tamsesnė ir turi šiek tiek rudo atspalvio, be to, ant krūtinės yra tamsių išilginių dėmelių.

Matai: kūno ilgis 135—150 *mm*, sparnų tarpugalis apie 195 *mm*, suglaustas sparnas patino 63—68 *mm*, patelės 63 *mm*. Svoris apie 14 *g*. Šėrimosi eiga nėra dar galutinai išaiškinta, tačiau nustatyta, kad jaunikliai, pereidami prie poilsio rūbų, keičia ir savo vairuojamąsias plunksnas; vestuvinius rūbus gauna vasario—kovo mėnesį, o jie keičiami į poilsio rugpiūčio—rugsėjo mėnesį.

Europoje gyvena nuo Šiaurės Ispanijos ir D. Britanijos salų į rytus iki vakarinės Tarybų Sąjungos ribos (Novgorodas, Jaroslavlis, Kostroma), šiaurėje iki Danijos, Švedijos rytinio pakraščio, pietinės Suomijos, Onegos ežero, pietuose iki Krymo, Rumunijos, Slavonijos, vidurinės Italijos ir Prancūzijos (išskyrus Vidužemio jūros pakraštį). Toliau rytinėje europinėje TSRS dalyje, Kaukaze, Užkaspijyje, Sibire, Mongolijoje gyvena kitos rasės. Europinė rasė praleidžia žiemą pietinėje Ispanijoje, Maroke, Alžyre, retai žemutiniame Egipte.

Lietuvoje pasitaiko dažniau, negu anos dvi rūšys; be to, neturi tokių paslaptingų papročių, kaip tos, ir pasirenka žmogui daugiau prieinamas vietas. Prisilaiko plačių pievų, apaugusių berželiais, karklais, aukštomis žolėmis ir kt. Pasitaiko ir javų laukuose, ypačiai jei arti yra griovių, pievelių, krūmų. Gieda labai panašiai į žaliąjį žiogą *(Tettigonia viridissima)*. Dieną gieda su pertraukomis, o naktį nepaliaujamai; raidėmis šią giesmelę galima išreikšti garsu sirrr... Lygiai kaip ir kitų žiogelių rūšių, pasiryžęs giedoti paukštelis iššliaužia į aukštesnę, sausą šaką, nendrelę ar kt. Pastebėjęs žmogų, ūmai nusileidžia ant žemės ir bėgte nubėga į šalį. Tuoktuviniai žaidimai vyksta dažniausiai prietemoje: patinukas bėginėja išplėstais drebančiais sparnais, pasišiaušusiomis plunksnomis, savotiška stačia eisena, čirena dažnai, arba ima snapu čia vieną, čia kitą šiaudelį. Kartais čirena ir patelė. Lizdas panašus į kalviuko ar nendrinukės lizdą, gana gilus, beveik visuomet iš plačių žolių lapų, viduryje gerai išlygintas; kartais panaudojamos ir samanos. Stovi jis ant pačios žemės, arba šiek tiek aukščiau (iki 15 *cm*), kartais ant nulenktų žolių ir visuomet pasvirusių augalų gerai paslėptas. Statyba užsiima abu porelės nariai. Kiaušinių esti dažniausiai 6, rečiau 5 ar net 4 (Žuvinto ežere 1940.VI.17 d. rastas lizdas su 6 kiaušiniais). Ar peri Lietuvoje vieną ar du kartus, ligi šiol neišaiškinta. Anglijoje peri du kartus (Witherby, 1958). Kiaušinių balzganame dugne pritaškyta smulkių, tankių, rudų taškų ir dėmių. Jų dydis 18×13,5 *mm*. Abudu tėvai peri ir lesina vaikus. Jaunikliai palieka lizdą, dar nesugebėdami skristi.

Ežerinė nendrinukė. *Acrocephalus schoenobaenus* (L.)

LXXX pav.

Baltar. *čerecianka.* Est. *kõrkja-roolind.* Latv. *ceru kaukis.* Lenk. *rokitniczka.* Rus. *kamyševka-barsučok.* Vok. *Schilfrohrsänger.*

Šia rūšimi pradedama genties *Acrocephalus* aprašymą. Visi šios genties paukščiai pasižymi ilgoku pleišto pavidalo snapu, sudarančiu tarytum galvos tęsinį, todėl moksliškas šios genties pavadinimas yra labai vykęs, nes *Acrocephalus* reiškia smailiagalvį. Uodega plati, laipsniuota, plačiomis apvaliomis vairuojamosiomis plunksnomis, didelėmis dengiamosiomis plunksnomis [tačiau jos nėra taip ilgos, kaip žiogelių, ir iš to vieno galima šias dvi gentis atskirti (24 pav.)].

Mūsų aprašomas paukščiukas yra gal truputėlį už pilkąją zylę didesnis. Jo viršutinė kūno dalis žalsvai pilka, didelėmis juosvomis dėmėmis išmarginta; kiekviena tokia dėmė užima plunksnos vidurį. Viršugalvis juosvas, tankiai išmargintas pailgais pilkai žalsvais dryželiais. Nuo snapo pamato virš akies iki pat pakaušio eina platus šviesus antakis. Antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos ryškios, rudos spalvos, gyvo paukščio jau iš tolo matyti. Visa apačia šviesios palšos spalvos su rudais pilvo šonais ir pilkšvais kaklo šonais; pagerklys baltas. Sparnai juosvi

26 pav. Nendrinukių galvos: k a i r ė j e — ežerinės; d e š i n ė j e — meldinės

su šviesiais plunksnų kraštais. Vairuojamosios plunksnos šviesesnės už sparnus, su rusvu atspalviu plunksnų kraštuose. Snapas iš viršaus tamsios rago spalvos, apačioje balsvai gelsvas. Kojos balsvai rausvos. Rainutės durpinės spalvos. Tarp patino ir patelės rūbų skirtumo nėra. Poilsio apdaras pasižymi ryškesniu nugaros dėmėtumu, taip pat ryškesne antuodegio spalva. Jauniklių viršugalvis juodesnis ir šviesiais plunksnų kraštais. Jų antuodegis žymiai tamsesnis.

Matai: kūno ilgis apie 130 *mm*, sparnų tarpugalis apie 195 *mm*, suglaustas sparnas 5 paukščių 67—70 *mm*. Svoris 11,5—13 *g*.

Peri Alžyre ir visame Europos žemyne kartu su D. Britanijos salomis, šiaurėje iki 70° (Norvegija) ir 68° (Tarybų Sąjunga); pietuose iki Ispanijos šiaurės, vidurinės Prancūzijos, Italijos (išskyrus Siciliją), Makedonijos, Bulgarijos, Tarybų Sąjungos pietų; toliau gyvena Irano šiaurėje, Užkaukazėje, Kazachstano stepėse, Sibiro vakaruose iki Vidurinės Azijos šiaurės, Tian-Šanio ir Altajaus; peri taip pat Jenisiejaus pakraščiuose tarp 63 ir 70°. Žiemoja Afrikoje tarp Eritrėjos ir Abisinijos iki Transvalio. Lietuvoje ši nendrinukė yra labai paprastas paukštis, aptiksi jį visur, kur tik vietovė jai tinkama. Jai reikia plačių pelkėtų plotų, būtinai reikia vandens ir tankios vandens augalijos, kaip nendrių, švendrų, pagaliau karklų. Jai nebūtinai reikalingi aukšti augalai, taip pat gerai ji jaučiasi ir asiūklių tankmėje, viksvų kupstuose ir t. t. Niekur aš jų tiek nemačiau, kaip Pinsko balose; ten kartu su baltasparne žuvėdra, vienas labiausiai paplitusių paukščių, ir baltarusiai davė jai reikšmingą „čerecіankos" vardą (čerot — nendrynas). Ji pasitenkina Lietuvoje ir mažais plotais, kad tik būtų vandens ir būdingos žolės ar krūmų. Ji kartais aptinkama prie mažų tvenkinių, prie klampiose vietose iškastų griovių. Visuose Lietuvos ežeruose, kur tik yra seklių, žolėmis apaugusių vietų, lengvai galima ją rasti lygiai taip pat, kaip ir lėtai tekančių upių pakraščiais. Lietuvoje daugiausia jų aptikdavau Nemuno deltoje ir

Žuvinto ežere, kur karklynų, nendrynų, švendrynų ir viksvynų gausūs plotai sudaro joms tinkamas vietas perėti. Yra tai nepaprastai judrus, guvus, vikrus paukštis, mokąs prasiskverbti pro tankiausias žoles ir šakas, tad pelkių tankynės yra tikras jo gaivalas.

Parvyksta į Lietuvą balandžio mėnesio pabaigoje, t. y. tuo laiku, kai pelkių augalai vos tik pradeda augti ir dar nėra tankynių, kur ji galėtų pasislėpti. Taigi, šiuo laiku kartu su nendrine starta galima ją matyti trumpuose pernykščiuose meldų ar nendrių stagaruose ar plikuose karklų krūmuose. Kartu su krakšle yra vienas geriausių šios giminės giesmininkų; jos giesmelė labai švelni ir maloni, joje dažnai girdimas garsas errrr..., be to, tylus virpamojo pobūdžio švilpimas.

Įžangą į veisimąsi sudaro ypatingas patino tuoktuvinis polėkis, kai jis kyla giedodamas keletą metrų aukštyn, o paskui įstrižai vėl nusileidžia į tankumyną. Tuo polėkiu jis labai panašus į kalviukus. Lizdą rasti nelengva, bet kadangi šių paukščiukų labai daug, tai, ieškodamas arba dar dažniau neieškodamas, užeini jį. Dažniausiai jis sukraunamas neaukštai, tarp pernykščių žolių stiebų, švendrų, nendrių, viksvų arba net asiūklių, kartais karklų krūmuose. Lizdas menkai prikabinamas prie supančių jį stiebų ir tuo atžvilgiu yra didelis skirtumas su krakšle, kuri tvirtai pririša jį prie nendrių ar švendrų. Retai lizdas esti aukštai (iki 1,5 *m*) krūmuose. Kartais kraunamas jis tiesiog ant žemės; jis yra gana aukštas ir sudaro daugiau, negu pusrutulį. Padarytas gana tvarkingai, sandariai. Kai kurie autoriai skiria keletą lizdų tipų pagal tai, iš kokios medžiagos jie yra padaryti. Lietuvoje labiausiai paplitęs tipas yra tas, kai lizdo pamatas sukrautas iš nesusmulkintų nendrinių varpų. Kai kada, ypačiai asiūklių tankynėse, rasdavau lizdus, kur pamatas buvo sudarytas iš stambių asiūklių, samanų stiebų. Pats lizdo guolis išklotas švelniomis žolelėmis, augalų vilnomis ir plunksnomis. Kai kada ir guolis išklostomas pernykštėmis nendrių varpomis. Išoriniai matai labai įvairūs, o guolis turi 4,5 *cm* gylio ir 5 *cm* pločio. Senesni autoriai teigia, kad abudu porelės nariai užsiima statyba, o naujesni — kad šis darbas daugiausia tenka patinui, kuris užimtas nendrių varpų skynimu ir gabenimu (pasak Witherby (1958), stato patelė, o patinas jai padeda).

Deda 4—6 kiaušinius, o kartais 3; tai esti birželio mėnesio pradžioje. Ar jie peri vieną, ar du kartus — klausimas dar atviras, ir autorių nuomonės čia nevienodos. Greičiausiai tai priklauso nuo klimatinių sąlygų. Kiaušinių vidutiniškas dydis 18×13 *mm;* jų spalva: dugnas balsvas, pilkšvas, šviesiai rusvas, išmargintas tamsesnėmis neaiškiomis dėmėmis, bet kai kada tos dėmės esti nepaprastai smulkios ir taip tankios, jog visas kiaušinis atrodo vienspalvis žalsvai pilkšvos spalvos. Ligi šiol nepaaiškėjo, ar peri tik viena patelė, ar ir patinas. Po 12—13 dienų prasikala vaikai; nustatyta, kad abudu porelės nariai vienodai vaikus lesina. Po 15—16 dienų jaunikliai palieka lizdą (bet kai kurie stebėtojai nustatė šį laiką, esant 10—13 dienų). Į nendrinukės lizdą gegutė dažnai padeda savo kiaušinį.

Meldinė nendrinukė. *Acrocephalus paludicola* (Vieill.) *(aquaticus auct.)*

LXXXI pav.

Lenk. *wodniczka.* Rus. *kamyševka vertliavaja.* Vok. *Seggenrohrsänger.*

Ši nendrinukė yra truputį už anksčiau aprašytąją mažesnė, tačiau ją atskirti lengviausia iš to, kad per visą viršugalvį eina platus, šviesiai palšos spalvos dryžis, o, be to, virš kiekvienos akies tokios pat spalvos, bet daug siauresnis (žr. 26 pav.). Šiaip panaši į ežerinę nendrinukę, bet antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos su išilginiais tamsiais dryželiais; apačia šviesiai rusvos spalvos, šonai išilginiais tamsiais dryželiais. Snapas tamsios rago spalvos, kojos mėsinės spalvos. Jaunikliai atrodo kaip seniai.

Matai: kūno ilgis apie 130 *mm*, sparnų tarpugalis apie 185 *mm*, suglaustas sparnas patino 62—67 *mm*, patelės 61—64 *mm*. Šeriasi pilnai vieną kartą žiemos metu.

Pasak Dementjevo, meldinės nendrinukės gyvenamoji sritis yra vidurinė ir pietinė Europa iki Viduržemio; Tarybų Sąjungoje nuo Pinsko ir Riečicos pelkių iki Gorkio ir vidurinio Uralo. Ten siekia 56° šiaurės platumos. Rasta Maskvos gub., pietuose aptikta Kryme ir Podolėje. Išplitimo detalės neaiškios. Vakaruose peri beveik visoje Europoje, išskyrus Ispaniją, Portugaliją, D. Britanijos salas, didesnę Balkanų pusiasalio dalį, gal būt, peri Sicilijoje ir Sardinijoje. Tačanovskis rado ją Lenkijoje visose pelkėtose vietose. Aš aptikau jų Lietuvoje, Žuvinto ežero pakraščiuose, tačiau daug rečiau, negu ežerinę nendrinukę. Nereta ji Kuršmarių rytiniame pakraštyje ir ten peri. Pastaraisiais laikais aptikta Latvijoje. Daugeliu atžvilgių jos gyvenimo būdas skirtingas nuo ežerinės nendrinukės, o ypač skirtingos buveinės, nesilaiko kaip pastaroji karklynų, net vengia didelių jų krūmų, bet mielai lankosi plačių nenaudojamų pelkių ir nešienaujamų klampynių, ypač tokių, kur protarpiais auga skystos, skurdžios nendrės: tokiose pelkėse jos laikosi ten, kur visai nėra krūmų arba auga tik berželiai ir nedideli karklai. Gal yra ji Lietuvoje gausesnė, negu atrodo, bet dažnai nepastebima, arba supainiojama su ežerine nendrinuke, nors skrendančią nesunku pažinti iš labai šviesių nugaros spalvų. Žiemai, kaip ir kitos nendrinukės, išskrenda; atrodo, kad žiemoja Afrikos atogrąžose, bet žiedavimo duomenų ligi šiol neturime.

Giedodama ši nendrinukė užlipa į viršūnę pavienės nendrelės ar į šiaip aukštesnes žoles; jos giesmelė nuo ežerinės nendrinukės skiriasi tuo, kad joje nėra aštrių, ypač karkiamų tonų, o vien tik švelnūs; raidiškai galima ją išreikšti: err dididi err diudiudiu ir pan. Prisiartinant žmogui, ji nusileidžia ant žemės ir iš čia nubėga į šalį. Bėga panašiai kaip kielė. Veisimosi metu patinukas giedodamas dažnai pakyla į orą ir, išplėtęs sparnus, vėl nusileidžia į pasirinktą vietą, panašiai kaip kalviukai.

Lizdas panašus į ežerinės nendrinukės, bet mažesnis ir jo guolis gilesnis. Atrodo, kad lizdas sukamas iš šlapios medžiagos, nes buvo rasta

visai naujų perdėm šlapių lizdų. Lizdą labai sunku rasti, nes patelė, pavojui artinantis, tyliai nuo jo nusirita ir nubėga pėsčia į šalį, o patinukas nesiliauja giedoti kur nors nuošalyje ir todėl lizdo neišduoda.

Kiaušinių deda 5—6; atrodo, kad jie dedami anksčiau, negu ežerinės nendrinukės. Jų dydis ir spalva labai panašūs į ežerinės. Apie perėjimo laiką ir vaikų auginimą trūksta tikslių duomenų.

Didžioji krakšlė. *Acrocephalus arundinaceus* (L.)

LXXXII pav.

Est. *rastas-roolind.* Latv. *niedru strazds.* Lenk. *trzciniak.* Vok. *Drosselrohrsänger.*

Yra žinoma 17 porūšių. Didesnėje Europos dalyje, tame skaičiuje ir Lietuvoje, gyvena nominalus porūšis *A. a. srundinaceus* (L.)

Ūgiu krakšlė šioje gentyje užima pirmą vietą. Ji yra beveik varnėno arba mažojo strazdo dydžio ir, gal būt, dėl to senesnieji autoriai ją priskirdavo strazdų genčiai, su kuriais ji mažai bendro teturi. Su kitomis nendrinukėmis sieja ją panašūs papročiai, veisimosi būdas, ypač balsas.

Iš viso devynbalsių pošeimio yra tai visų didžiaùsias paukštis, nes jo ilgis siekia 190 *mm,* sparnų tarpugalis apie 285 *mm,* o suglaustas sparnas patino 95—103 *mm,* patelės 92—95 *mm;* svoris apie 30 *g.* Jis yra malonios akiai sudėties, laibas ir ilgas, nes jo uodega ir snapas yra ilgi ir kojos aukštos. Ne tik iš stuomens, bet ir iš spalvos ji labai panaši į lakštingalą; o kadangi, be to, ji yra uoli giesmininkė, kai kur žmonės (ypač ten, kur lakštingalų trūksta) ją šiuo vardu ir vadina.

Senų paukščių viršugalvis, sprandas ir nugara rusvai pilkos spalvos, tik antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos šviesesnės ir rudesnės. Sparnai ir uodega pilkšvai juosvi, visa apačia palšos spalvos, rusvesnė kūno šonuose ir pauodegyje, tik pakaklė ir pilvo vidurys beveik grynos baltos spalvos, virš akies nežymus šviesus antakis. Snapas stiprus, strazdinio pobūdžio, juosvas, tik posnapio pamatas gelsvas, žiotys gražios oranžinės spalvos, kojos mėsinės spalvos, rainutės durpinės. Tarp patino ir patelės apdaro nėra skirtumo. Jaunikliai yra rudesni už senius, ypač ruda jų apačia.

Jaunikliai šeriasi iš dalies liepos ir rugsėjo mėnesiais, vėliau jauni ir seni paukščiai visiškai šeriasi sausio ir kovo mėnesiais, įsigydami vestuvinį apdarą; vestuvinį apdarą keičia į poilsio rugpiūčio ir lapkričio mėnesiais.

Didžiosios krakšlės gyvenamas plotas yra nepaprastai didelis: ji gyvena visame palearktiniame, indiniame ir australiniame regione, sudarydama ten gausias rases. Lietuvos rasė gyvena Afrikos šiaurvakariuose, Europoje (išskyrus D. Britaniją) į šiaurę iki Švedijos pietų, o Tarybų Sąjungoje iki Pskovo ir Leningrado srities, Urale iki 57°, rytuose iki Dono; toliau paplitusi visame vakariniame Sibire. Bet jau nuo Volgos žemupio per Vidurinę Aziją, Pietų Sibirą ir toliau iki Japonijos gyvena skirtingos rasės.

Lietuvoje šis malonus paukščiukas labai paprastas, tačiau vien ten, kur aplinka atitinka jo gyvenimo reikalavimus, t. y. kur yra plačių nendrynų bei švendrynų. Ten jis jaučiasi savo gaivale, nepaprastu vikrumu kopinėja nendrėmis, net tuomet, kai jos siūbuoja nuo stipraus vėjo. Bet per daug rodytis krakšlė nemėgsta ir laisvai stebėti ją galima tik iš pasalų taip, kad ji neįtartų pavojaus. Kitaip — ji stengiasi tuoj pasislėpti nuo žmogaus akių, nerdama tankumynan ir šokdama iš nendrelės į nendrelę, ir tik iš augalų judesių galima apytikriai nustatyti vietą, kur ji tuo momentu yra. Kartais ji pasileidžia skristi, bet tik tam, kad pasiektų kitą nendryną, ir ore ją nesunku pažinti iš jos būdingos rusvos spalvos.

Jos įprastas šaukiamas balsas yra gilus „tak", panašus į lakštingalos atitinkamą balsą, bet grubesnis; kai kada, ištikus pavojui ar šiaip kokiam nepaprastam įvykiui, paukštis šaukia „karr" arba „šarr". Bet užvis nuostabiausia yra krakšlės giesmelė, tiek būdinga, kaip retai kurio kito paukščio. Negalima pasakyti, kad ji turėtų gražių gaidų ar švelnių tonų; priešingai, sudėta iš kvarkiamų, karkiamų, cypiamų labai stiprių ir ryškiai tariamų garsų. Ieškodami jiems panašumo, gal per daug neapsiriksime, palyginę su didelės žaliosios varlės kvarkimu. Raidiškai galima išreikšti šią giesmelę skiemenimis: kerr kerr — dore dore dore — karre karre karre-kei kei kiki — karra karra — kvi kvi kvi... ir panašiai. Vis dėlto nepasakysiu, kad man krakšlės giesmelė būtų nemaloni, ir aš visuomet mielai klausau jos, tuo labiau, kad ji harmonizuoja su plačių nendrynų šlamesiu, su baltais vandeninių lelijų žiedais ir klaikiais juodais liūnais... Krakšlė yra nenuilstamas giesmininkas: ji gieda ištisą dieną ir naktį, o prieš aušt ant šie paukščiukai būna labiausiai triukšmingi. Žinau atsitikimų, kai krakšlių porelė apsigyvendavo nedideliame sodo tvenkinyje arti namų, ir tuomet iš priebučio per visą naktį buvo girdėti jų giesmelė.

Nendrynuose ir švendrynuose krakšlė randa sau maisto. Yra tai visokie smulkūs iki vidutinio dydžio vabzdžiai, kaip donacijos, chironomai, visokios musės ir tokie dideli kaip skėtės. Daugiausia ji renka maistą apatinėse augalų dalyse, t. y. palei patį vandenį. Pavasarį, kol nendrės nėra užaugusios, jos neretai apsilanko krūmuose, neaukštuose medžiuose, kartais net galima jų aptikti soduose, jei tokie pasitaiko vandens kaimynystėje, ir, žinoma, maistas tuomet turėtų būti skirtingas. Kai kurie autoriai teigia, kad rudenį prie jų maisto prisideda ir uogos, pvz., šeivamedžio *(Sambucus)*.

Kadangi krakšlės į Lietuvą parskrenda dar tuo laiku, kai nendrės ir švendrai vos tik pradeda dygti, ir jos dar neturi kur krauti lizdų, tai tarp atvykimo ir veisimosi pradžios praeina daug laiko. Patinai tuomet rungtyniauja ir tada dažnai galima juos matyti gainiojančius kits kitą. Krakšlės lizdas yra vienas iš gražiausių, meniškai susuktų paukščio pastatų. Jis įpinamas tarp dviejų, trijų, keturių ar šešių nendrelių taip, kad jų stiebai perneria lizdo sienelę. Jis yra gana aukštas, 15—20 *cm*, kartais net iki 26 *cm*. Kadangi lizdo statyba prasideda tuo laiku, kai nendrės

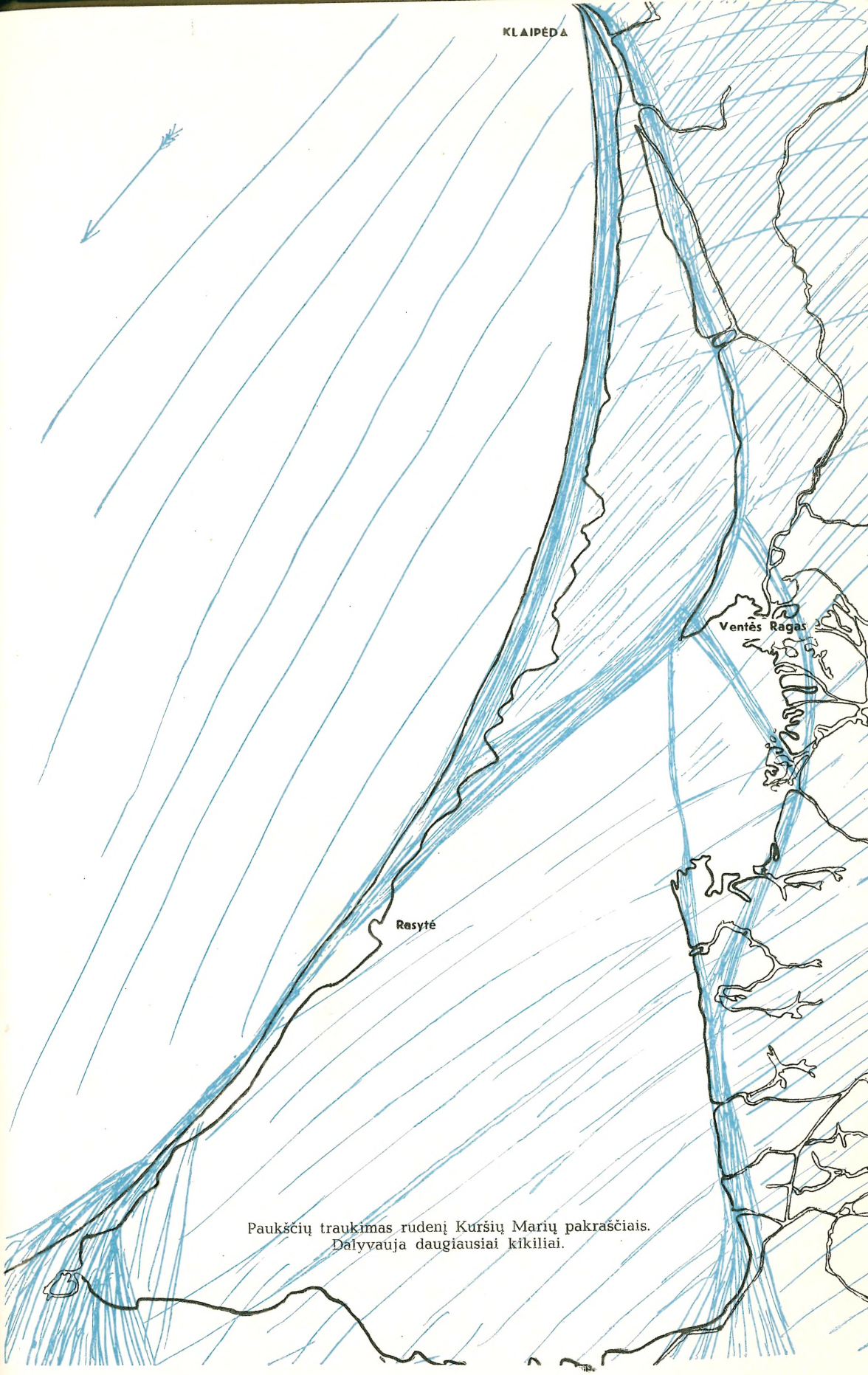

Paukščių traukimas rudenį Kuršių Marių pakraščiais.
Dalyvauja daugiausiai kikiliai.

dar auga, jis paskui yra iškeliamas ir galutinai atsiduria 0,5—1 *m* aukščiau vandens paviršiaus. Kartais, ypač tuomet, kai nendrės pradeda augti vėlai, lizdai kraunami ir pakraščių krūmuose, gluosniuose, net iki 2,75 *m* aukščio. Vien tik patelė suka lizdą, bet patinas ją visur palydi ir nuolat aistringai gieda; šis darbas trunka apie 5 dienas. Man teko stebėti, kad krakšlė vartoja lizdui šlapią medžiagą, tur būt, rinktą vandenyje, o gal ji sugeba pamirkyti sausą medžiagą. Stebint šio paukščiuko statybą, galima kaskart matyti naujai pridėtas lizdo dalis, šlapia medžiaga išsiskiriančias nuo sausų, seniau sukrautų dalių. Kiaušinių esti 4—6, jų dydis 23,4×16,5 *mm;* jie yra melsvai ar žalsvai baltos spalvos su pilkomis giliomis dėmėmis ir žaliomis bei juosvomis paviršutinėmis dėmėmis. Lietuvoje, rodos, peri tik vieną kartą per metus. Tačiau naujesni autoriai pateikia duomenų, kad kartais vidurinėje Europoje jos peri du kartus; be to, vienas perėjimas iš dalies dengia kitą. Viskas vyksta taip: patinas augina pirmos vados vaikus, o patelė jau statosi naują lizdą. Šiaip peri abu porelės nariai, kartais perinti patelė yra patino lesinama. Senesnių autorių duomenimis, peri 14—15 dienų; Zubavičiaus duomenimis (iš Žuvinto ežero) — 13 dienų. Perintis paukštis labai tvirtai tupi nepakildamas net tada, kai nendrės su lizdu yra smarkiai vėjo siūbuojamos. Tačiau aplinkos pakeitimas lengvai paukštį atbaido. Maždaug po 11 dienų jaunikliai, dar nesugebėdami paskristi, palieka lizdą ir ima kopinėti po nendrynus. Apie krakšlės papročius Žuvinto ežere T. Zubavičius pranešė: „Geriausiai jos mėgsta nendrių tankumynus, kur auga karklai ir kiti apskurę pelkių krūmokšniai, ypačiai Bambenos, Dovinės ir Kiaulyčios žiotis. Ten jos anksčiausiai pasirodo arba pasigirsta. Pastebėjau, kad ne iškart grįžusios krakšlės ima giedoti; pvz., jos parlekia balandžio mėn. po 20 d. (anksčiau kaip 24 d. neaptikau jų). Gegužės mėn. pradžioje krakšlės jau čiulba, o antrojoje pusėje jau krauna lizdus. Birželio mėn. pradžioje išsirita pirmieji vaikai, o po birželio 10—15 d. ankstyvi krakšliukai išskrenda iš lizdų. Neretai dar rugpiūčio pradžioje randi lizdą su mažais vaikais (ar nebus tai antrosios vados vaikai?). Nė vieno paukščio lizdo nėra taip lengva rasti, kaip krakšlės. Žinoma, tai pavyksta pastabiam prityrusiam ir gamtoje susivokiančiam žmogui. Mat, yra viena bendra visiems paukščiams taisyklė: kur paukštis čiulba, ten ir jo lizdas. Taip ir su krakšlėmis. Užtenka gegužės mėnesio antrojoje pusėje tą pačią porelę 2—3 dienas girdėti toje pačioje vietoje, ir viskas paaiškėja. Porelė, pasirinkusi tinkamą vietą, iš jos nebesitraukia. Didžiausias atstumas giedančio patinuko nuo lizdo bus 10—15 metrų. Jei vietovė tinkama, netoliese bus antras, trečias porelės lizdas, kaip kad esti Dovinės, Bambenos, Kiaulyčios žiotyse. Senės prie lizdo labai drąsios, ypačiai vaikams paaugus. Prisiartinusį žmogų puola garsiai čerkšdamos, prilįsdamos taip arti, kad, rodos, ranka jas paimtum, tačiau nesiduoda sugaunamos. Traukimo metu krakšlės dažnai man patekdavo į spąstus, kurie būdavo pastatyti žiedavimo tikslams nendrynuose bei švendrynuose. Liepos mėnesio antrojoje pusėje, rugpiūtyje ir rugsėjyje krakšlės traukia. Spalio mėn. niekad Žuvinte jų nebemačiau. Iš daugelio Žuvinto ežere

žieduotų krakšlių viena 1948.VII.5 apžieduota lizde jauniklė, sekančių metų rugsėjo mėn. 19 d. buvo rasta negyva centrinėje Italijoje apie Regnolą S. Benedetto del Toronto (42°59′ N, 13°52′ 0), padariusi nuo Žuvinto apie 1450 *km* kelio. Matyti, ji buvo pakelyje į pietinę Afriką, kur jos paprastai žiemoja.

Noriu paminėti, kad krakšlės mėgsta išnaudoti kitų paukščių, pvz.: kirų, žuvėdrų, kragų, kaimynystę. Žuvinte, vadinamajame Rago Švendryne, visada rasdavau greta su šių paukščių kolonijomis ir krakšlių lizdus, tuo tarpu kitose vietose, kur nebuvo kolonijų, krakšlių švendrynuose retai pasitaikydavo. Gal šis paprotys susijęs su tuo, kad paukščiukas turi daug priešų ir tokia kaimynystė užtikrina jam tam tikrą saugumą. Tarp priešų vieną iš pirmųjų vietų užima nendrinė lingė. Ji daugiausia grobsto jauniklius, kai šie neatsargiai ima judėti, tvarkytis lizde ir tuo save išduoda. Kitas didelis priešas, šermuonėlis. Šis grakštus žvėriukas daugiausia pasinaudoja žemai pastatytais lizdais upelių pakraščiuose, paežerėse ir kitose lengvai prieinamose vietose. Teko matyti, kad krakšlės su didžiausiu įniršimu puldavo šiuos žvėriukus, gindamos savo lizdus, bet veltui. Sunku patikėti, kad net erelis rėksnys yra krakšlių priešas. Vieną kartą Rago Švendryne pastebėjau plėšikaujant šį erelį. Nuplaukęs radau jį įsibrovusį į tankųjį švendryną prie krakšlės lizdo, o aplinkui baisiai šaukė lizdo savininkai ir, jei ne mano įsikišimas, jaunikliai tikrai būtų buvę papiauti. Pastebėjęs mane, erelis pakilo, ir tūkstantinis kirų ir žuvėdrų būrys garsiais riksmais palydėjo nelemtąjį svečią į palias".

Nelaisvėje auginama krakšlė nepriklauso prie malonių paukščių. Iš pradžių ji esti labai baikšti, daužosi narve ir sugadina sau sparnų ir uodegos plunksnas, todėl bent trumpam laikui patariama surišti sparnų viršūnes. Reikia jai duoti skruzdžių perų, musių, miltkirmėlių ir kitų vabzdžių, bet palaipsniui galima pereiti prie mišraus maisto, kuriuo paprastai yra lesinami vabzdžiaėdžiai paukščiai. Jei šis paukštis gerai peržiemoja, pavasarį dažnai renka narve visokius plaušus, lapus ir kitokią medžiagą, mirko juos vandenyje, tarytum besiruošdamas lizdą krauti — tai dar vienas įrodymas, kad būdas lizdui statyti yra įgimtas, t. y. rūšies evoliucijos eigoje išsivystęs, o nepramoktas iš tėvų, nes šiaip elgiasi ne tik seni, bet ir nuo mažens nelaisvėje išauginti paukščiai, kurie nė sykio savo gyvenime lizdo nekrovė.

Mažoji krakšlė. *Acrocephalus scirpaceus* (Herm.)

LXXXIII pav.

Est. *tiigi-roolind.* Lenk. *trzcionka.* Rus. *trostnikovaja kamyševka.* Vok. *Teichrohrsänger.*

Žinomi du porūšiai. Lietuvoje gyvena nominalus porūšis *A. s. scirpaceus* (Herm.)

Ši rūšis labai panaši į anksčiau aprašytąją rūšį, tiek kūno proporcijoms, tiek ir spalva, taigi, anos rūšies aprašymas čia visiškai tinka, nebent tik reikia pridurti, kad viršutinė jos kūno dalis yra kiek tam-

sesnė ir rudesnė ir kaklo šonuose nėra jokio margumo. Užtat yra mažesnė, ne didesnė už naminį žvirblį. Jos ilgis 135 *mm*, sparnų tarpugalis apie 190 *mm*, suglaustas sparnas patino 65—70 *mm*, patelės 62—65 *mm*. Svoris apie 12,5 *g*. Gyvena Europos vakaruose, rytuose, siekdama Smolensko, Tulos, Oriolo, Voronežo sr. ir Volgos. Toliau gyvena Alžyre, Maroke, Lietuvoje retesnė už didžiąją krakšlę, pasitaiko ne tik nendrynuose ir švendrynuose, bet taip pat ir palyginti sausose vietose, kaip antai karklynuose. Lietuvoje nereta Žuvinto ežere, Kuršmarių pakraščiuose ir net Neringoje. Šiaip savo papročiais ir giesmele panaši į didžiąją krakšlę, nors gieda geriau, įvairesniais ir švelnesniais balsais. Lizdą suka irgi panašiai, pritvirtindama jį prie nendrelių, bet kai kada ir prie švelnesnių žolių arba karklo šakučių. Pirmuoju atveju lizdai esti kartais labai aukšti, antruoju — žemesni. Apskritai imant, lizdas nėra taip gerai susuktas, kaip didžiosios krakšlės, ir medžiaga nėra taip rūpestingai parinkta. Kiaušiniai yra smulkesni, negu didžiosios krakšlės, šiaip tų pačių spalvų ir rašto; vidutinis dydis 18,5×13,6 *mm*.

Karklinė nendrinukė. *Acrocephalus palustris* (Bechst.)

LXXXIV pav.

Est. *soo-roolind*. Latv. *purvu kaukis*. Lenk. *lozówka*. Rus. *kamyševka bolotnaja*. Vok. *Sumpfrohrsänger*.

Ši nendrinukė labai panaši į mažąją krakšlę, bet galima ją atskirti iš šių požymių: antuodegis ne rudos spalvos, o žalsvai pilkos, truputį šviesesnis ir ryškesnis, negu nugara. Be to, antrosios plasnojamosios plunksnos išpiova yra aukščiau, negu aštuntosios viršūnė ir žemiau, negu penktosios viršūnė. Maždaug žvirblio ūgio.

Matai: kūno ilgis apie 143 *mm*, sparnų tarpugalis apie 207 *mm*, suglaustas sparnas patino 67—71 *mm*, patelės apie 68 *mm*. Svoris 11—12 *g*. Tarp patino ir patelės apdaro skirtumo nėra, taip pat nesiskiria vestuvinis ir poilsio rūbai. Jauniklių spalvos yra žalsvesnės, o apatinė kūno dalis geltonesnė.

Karklinė nendrinukė gyvena vidurinėje ir pietinėje Europoje, vakaruose iki šiaurinės ir rytinės Prancūzijos (nėra jos Pirėnų pusiasalyje), šiaurėje retkarčiais siekia pietinės Anglijos, Danijos, pietinės Švedijos (Skanijos), o Tarybų Sąjungoje plinta iki Pskovo, Kalinino, Jaroslavlio, Kostromos, Kazanės ir Ufos sričių. Pietuose aptinkama Po slėnyje Italijoje, Albanijoje, Jugoslavijoje, Bulgarijoje, Rumunijoje, Kryme; toliau Kaukaze, Irano šiaurėje, Kirgizijos stepėse į rytus iki Minusinsko, Vidurinės Azijos ir retai Kaspijos ir Aralo jūros srityje. Pabaltijo respublikose paplitusi nevienodai: reta Estijoje ir Latvijoje, bet to negaliu pasakyti apie Lietuvą, nes aptikdavau ją mūsų krašte visur, kur tik yra jai tinkamų vietų. Ji yra net daugiau paplitusi, negu mažoji krakšlė. Daugiausia mėgsta tankius krūmus netoli vandens, bet mielai apsigyvena ir tankiuose soduose, ypačiai jei netoli tvenkinys,

tankiai apaugęs medžiais bei krūmais. Nemuno pakraščių karklynuose dažnai galima ją aptikti, lygiai kaip ir skardžių pakraščiuose, kur viešpatauja lapuočių tankumynai. Nors į mažąją krakšlę turi tiek panašumo, kad nežinovas vargu ją atskirs, vis dėlto papročiais ir gyvenimo būdu labai nuo anos rūšies skiriasi. Šiuo atžvilgiu ji yra artimesnė devynbalsėms, negu nendrinukėms. Giesmelė irgi yra kitokio pobūdžio, negu nendrinukių, nes visai neturi karkiamųjų tonų, o susideda vien iš švelnių, gana tylių, bet labai įvairių, garsų; tarp jų daug skolintų iš kitų paukščių, pvz.: geltonosios kielės, kregždės ir kt. Ji gieda dieną ir naktį; jos giesmelė pilasi be pertraukos nenuilstama srove, tarytum paukštelis skuba paskelbti visus jo pramoktus garsus. Padaręs trumpą pertrauką vėl pradeda iš naujo ir t. t. Ši giesmelė, girdima nakties tyloje tamsioje krūmų tankynėje, sukelia ypatingą nuotaiką. Ji, gal būt, kiek panaši į tošinukės giesmelę, bet įvairesnė, nes turi daugiau skolintų balsų, be to, ilgesnė, skubesnė ir tylesnė.

Pavasarį parvyksta į Lietuvą gegužės mėnesiui įpusėjus, o išvyksta rugsėjo mėnesio pradžioje. Žiemą praleidžia rytinėje ir pietinėje Afrikoje iki Netalio. Kauno apylinkėse, ypač Nemuno pakraščių karklynuose, peri dažnai. Lizdai su kiaušiniais buvo randami Šilutės apylinkėse VI.10, VI.13 ir VI.14. Lizdas yra puoduko pavidalo, t. y. kiek gilesnis už pusrutulį ir turi nendrinukėms būdingus bruožus. Sukamas karkluose, dilgynėse, gervuogių, serbentų krūmuose ir net javuose. Kaip ir kitų nendrinukių, augalų stiebai perveria lizdo sienelę. Visas pastatas gana tvirtas, sandarus ir nepermatomas. Kiaušinių esti 4—5. Rodos, peri tik vieną kartą per metus. Praslinkus dviem dienom po lizdo užbaigimo, dedamas pirmasis kiaušinis. Jų spalva: melsvame arba žalsvame dugne stambios pilkos (pelenų spalvos), įsisunkusios į kevalą dėmės ir gana retos, rusvos, paviršutiniškos dėmės. Jų matai (vidurkis) 18,3×13,2 *mm*. Perėti pradeda anksčiau, negu padėtas paskutinis kiaušinis; peri abu paukščiai, bet daugiausia patelės, ir tuomet patinai paprastai tupi arti lizdo. Po 12—13 dienų prasikala vaikai ir tiek pat laiko jie užtrunka lizde. Palieka lizdą dar nesugebėdami skristi. Be gyvūninio maisto, karklinė nendrinukė ryja dar uogas, kaip antai: šeivamedžio, serbentų, sedulos; tuo atžvilgiu ji panaši į devynbalses.

Tošinukė. *Hippolais icterina* (Vieill.)

LXXXV pav.

Est. *käosulane.* Latv. *jedzeltenais kaukis.* Lenk. *zaganiacz.* Rus. *pienočka peresmieška.* Vok. *Gelbspötter.*

Yra du porūšiai. Europoje *H. i. icterina* (Vieill.)

Tošinukė iš pirmo žvilgsnio krinta į akis savo panašumu su pečialindomis, nes ji yra tų pačių pagrindinių spalvų, o skiriasi vien tik didesniu ūgiu, tad atrodytų, kad yra tai didelių pečialindų rūšis. Iš tikrųjų su pečialindomis jungia ją tik spalva, o šiaip kiti morfologiniai

ir ekologiniai požymiai suartina ją su nendrinukėmis, tad daug neapsiriksime pasakę, kad yra tai nendrinukė, prisitaikiusi gyventi medžių viršūnėse. Į nendrinukes ji yra panaši savo snapu: jis yra didokas, stiprus, platus pamate, palaipsniui siaurėjantis į galą, taigi ne ylos pavidalo, kaip pečialindų. Tošinukių vaikai, vos prasikalę iš kiaušinių, yra pliki, taigi neapšepę pūkais, kaip pečialindų. Bet svarbiausias požymis, jungiantis jas su nendrinukėmis, tai lizdas tokio pat pobūdžio, kaip nendrinukių; apie tai kalbėsime toliau.

Ūgiu tošinukė yra už didžiąją zylę nedaug mažesnė, bet laibesnė ir grakštesnė. Senas paukštis iš viršaus yra gražios žalsvai pilkšvos spalvos, ryškesnės antuodegyje. Visa apačia ir galvos šonai šviesiai geltonos (sieros) spalvos ir tik šonuose prasimuša pilkšvoji spalva; virš akių geltonas antakis. Sparnai ir uodega pilki su šviesiais plunksnų kraštais. Snapas iš viršaus juosvas, jo apačia gelsva, žiotys oranžinės spalvos: kojos melsvai pilkos; rainutės durpinės spalvos. Patino ir patelės rūbai nesiskiria. Jauniklių spalvos iš viršaus turi mažiau žalio atspalvio, o apačioje geltonumas ne tiek švarus, jų kojos ir snapas blankesnis. Šeriasi ištisai du kartus per metus, t. y. vieną kartą vasario—kovo, antrą kartą liepos—rugpiūčio mėnesiais.

Matai: kūno ilgis apie 140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 224 *mm*, sparnas patino 76—80 *mm*, patelės 72—78 *mm*, sveria 13—14 *g*.

Gyvena nuo Prancūzijos šiaurės ir rytų iki Sibiro vakarų. Jos šiaurinė riba Europoje siekia Belgijos, Olandijos, Norvegijos (67°), Švedijos, pietinės Suomijos (63°), Tarybų Sąjungos šiaurės, Archangelsko ir 57° Urale. Pietuose aptinkama iki pietinės Italijos, Serbijos, Bulgarijos Rumunijos, Krymo ir Šiaurės Kaukazo, Užkaukazėje, Mažojoje Azijoje ir Irano šiaurėje yra skirtinga rasė. Žiemai pasitraukia į Afrikos vakarus, Senegambiją ir pietinį Kameruną. Lietuvoje tošinukė yra labai paplitęs paukštis. Pasirodo pavasarį gegužės mėnesio pirmojoje pusėje ir paprastai išnyksta prieš rugpiūčio pabaigą. Pamatyti ją ne taip lengva, nes ji prisilaiko lapuočių viršūnių, bet plačiai skelbiasi savotiška giesmele. Pastaroji susideda iš įvairiausių garsų, ne tik savųjų, bet ir skolintų iš kitų paukščių; be to, kiekvienas patinukas turi savo garsų rinkinį ir todėl gieda kitaip. Visa giesmelė yra skardi ir maloni ausiai; ją išgirsi soduose, parkuose, ne tik kaimuose, bet ir miestuose, alėjose, skveruose, tarp kitko Vilniuje ir Kaune dažnai galima ją girdėti; dažniausiai tai įvyksta šiltomis saulėtomis dienomis, tad šie garsai ir siejasi su gražiu vasaros oru. Tošinukė yra labai judri; ji be atvangos šokinėja tarp šakų ir nuolat gieda, stabterėdama tik toje vietoje, kur giesmelė reikalauja aukščiausio įtempimo. Patinukas nepakenčia konkurentų ir puola kiekvieną pasirodžiusį kitą patinuką; puldamas dažnai pliauškina snapu, o įkibęs į priešą, kartais puola kartu su juo ant žemės. Kadangi šis paukščiukas yra labai ėdrus, jis visą dieną ieško maisto, visokių smulkių vabzdžių, pasislėpusių tarp lapų ir smulkių šakučių, smulkių vabalų, vikšrų, protarpiais pasigauna jis ir skrendančių vabzdžių, bet tuo reikalu nenutolsta per daug nuo medžio. Vasarą

ir rudenį, kai prinoksta uogos, jis minta ir jomis; mėgsta vyšnias, ypačiai ankstyvas rūšis; su mielu noru ryja juodojo ir raudonojo šeivamedžio, serbentų ir sedulos uogas.

Išskyrus krakšlę, uodeguotąją zylę, kikilį, retai kuris paukštis taip meniškai moka susukti lizdą, kaip tošinukė. Vietą jam parenka plonose neaukštų medžių ir aukštesnių krūmų šakutėse; Lietuvoje dažniausiai lazdynų, alyvų krūmų, putinų. Lizdas gana panašus į krakšlės lizdą; jam vartojamos miklios žolės, užneriamos ir įpinamos tarp šakų, prie to pridedama visokių augalinių ir gyvūninių pūkų, ypač daug beržo tošies. Tošimi apkaišyta visa išorinė lizdo dalis, ir nuo to kaip tik priklauso jo balsvoji spalva. Be tošies, vartojama daug vabzdžių bei vorų verpalų, kuriais surišama lizdo medžiaga. Vidus išklotas švelniausiomis žolelėmis, visokiais pūkais, plunksnomis ir galutinai sustiprinamas arklio plaukų nors ir nedidele priemaiša. Gaunamas labai gražus ir patvarus pastatas, kuris nesuyra net per visą žiemą. Jo forma yra beveik cilindrinė, o vidinė ertmė sudaro daugiau, negu pusę rutulio. Visas šis pastatas užbaigiamas kelių dienų laikotarpyje. Ne visai aišku, kuris porelės narys stato lizdą, bet buvo pastebėti abudu, nors sunku pasakyti, ar visuomet taip yra. Kai kurie autoriai teigia, kad patinas nustojąs giedoti, kai prasideda lizdo statyba; antra vertus, tošinukės Lietuvoje gieda iki liepos mėnesio pabaigos, taigi pasibaigus veisimosi laikotarpiui. Peri tik vieną kartą per metus. Kiaušinių dydis 18×13,5*mm*. Jų pagrindinė spalva rausva su gana retais taškeliais ir dėmėmis. Deda dažniausiai 5 kiaušinius, rečiau 4 arba 6, bet dauguma atvejų išauginami tik 4 jaunikliai. Peri daugiausia patelė, bet patino pavaduojama. Tai trunka 13 dienų ir tiek pat laiko jaunikliai lieka lizde. Abudu tėvai juos lesina. Kartais gegutė tošinukei primeta savo kiaušinį. Kadangi tošinukė yra gražus paukštis ir geras giesmininkas, daug kas bando laikyti ją nelaisvėje, kambaryje ar narvelyje. Deja, su šiais paukščiais tik retai turima pasisekimo. Jie yra labai lepūs ir greit nusibaigia pirmomis nelaisvės dienomis arba net jau spąstuose. Jie iš pradžių labai daužosi narvelyje, ir todėl jiems reikia surišti sparnų galus, o patį narvelį pridengti geriausia žalios spalvos audeklu. Kadangi iš pradžių jie atsisako nuo maisto, reikia jiems jo įkišti į žiotis ir pakartoti tai kelis kartus, kol paukštis pradės pats lesti. Pradžioje reikia jiems duoti musių ir miltkirmėlių kartu su skruzdžių perais. Musės turi būti sumaišytos su skruzdžių perais, kad paukštis, imdamas jas, priprastų prie skruzdžių perų, su kuriais laisvėje neturi reikalo. Kambaryje jie reikalauja gryno oro ir nugaišta nuo tabako dūmų. Taip pat reikalauja šilumos, ypač žiemą šėrimosi metu. Šie visi sunkumai atbaido paukščių mėgėjus, bet jei visi keblumai lieka nugalėti, tošinukė pasidaro labai maloniu kambariniu paukščiu ir pradeda giedoti jau vasario mėnesį.

Raiboji devynbalsė. *Sylvia nisoria* (Bechst.)

LXXXVI pav.

Est. *vööt-põõsalind.* Latv. *strīpainais kaukis.* Lenk. *gajówka jarzębata.* Rus. *slavka jastrebinaja.* Vok. *Sperbergrasmücke.*

Šią rūšį statome penkių mūsų krašte gyvenančių devynbalsių *(Sylvia)* rūšių priekyje. Visos devynbalsės pasižymi trumpesniu už galvą snapu; jo aukštis ties šnervėmis yra didesnis, negu plotis. Taigi šiuo atžvilgiu devynbalsės skiriasi tiek nuo nendrinukių, tiek nuo tošinukės. Pažymėtina, kad devynbalsių nėra Amerikoje ir iš to galima spręsti, kad tai palyginti nauja gentis, atsiradusi jau po to, kai Amerika atsiskyrė nuo Eurazijos žemyno.

Raiboji devynbalsė savotiškas paukštis, labai skirtingas nuo kitų šios genties paukščių ir visų didžiausia; ji didesnė už lakštingalą. Patino, pradedant antraisiais gyvenimo metais, viršutinė kūno dalis pilkos pelenų spalvos, viršugalvio ir antuodegio plunksnų galai balti; labai būdinga kūno apačios spalva: balsva su juosvu skersiniu banguotu margumu, panašiai kaip kad esti paukštvanagio arba medšarkių patelių. Uodegos plunksnos tamsiai pilkos su baltais galais, o kraštinė gale turi plačią baltą dėmę. Mažos plasnojamosios ir sparno dengiamosios plunksnos pilkos su balsvais kraštais, todėl susidaro tam tikras margumas. Snapas juosvas, apačia jo gelsva; kojos pilkai mėsinės spalvos, rainutės šviesiai geltonos (sieros) spalvos kaip paukštvanagio. Patelė skiriasi mažiau ryškiu banguotumu apatinėje kūno dalyje; banguotas raštas esti tik krūtinės ir pilvo šonuose, taip pat pauodegyje. Paukščių poilsio apdaras, yra tamsesnių spalvų. Jauniklių — iš viršaus rusvo atspalvio, o plunksnų kraštai ne balsvi, o palšos spalvos. Kūno apačia neturi banguoto margumo ir yra šviesiai palšos spalvos, šonai dar tamsesni. Jų rainutės negeltonos, tik pilkai durpinės spalvos.

Matai: kūno ilgis apie 170 *mm*, sparnų tarpugalis apie 260 *mm*, sparnas patino 87—92 *mm*, patelės 86—87 *mm*. Svoris apie 30 *g*.

Gyvena vidurinėje ir rytinėje Europoje, Sibiro pietuose iki pietinio ir vakarinio Altajaus, Tian-Šanio ir Kinijos, Turkestano, šiaurinės Mongolijos, tyruose iki Changajaus; toliau randame Pamyre, Užkaspijo pietvakariuose, Irano šiaurryčiuose, Kaukaze ir Mažosios Azijos šiaurėje. Europoje peri į šiaurę iki linijos Ufa, Kazanė, Naugardas, Jaroslavlis, Leningradas, Pabaltijo tarybinėse respublikose, Olandijoje, pietinėje Švedijoje, Danijoje į vakarus iki Vokietijos, o pietuose iki Italijos šiaurės, Jugoslavijos, Bulgarijos, Rumunijos, Tarybų Sąjungos. Lietuvoje raiboji devynbalsė nėra retas paukštis, tačiau ne visur vienodai apsčiai pasitaiko. Ji vengia miškų, ypačiai didelių spygliuočių plotų, bet mielai apsigyvena gluosniais ir alksniais apaugusiuose plotuose, kadagynuose, kartais ir pelkėtose vietose, kur auga karklai ir mažos išsikerojusios pušaitės. Neretai pasitaiko tankiuose soduose. Žuvinto pakraščių ganyklose, kur auga kadagiai, eglelės, įvairūs krūmai, neretai aptinkama.

Pastaraisiais laikais nustatyta, kad ši devynbalsė praleidžia žiemą Šiaurryčių ir Rytų Afrikoje, pasiekdama net Rodeziją ir Transvalį. Iš vidurinės Europos ji skrenda pietryčių kryptimi pro Egiptą ir grįžta tuo pačiu keliu. Iš daugelio mūsų žieduotų paukščių viena raiboji devynbalsė, apžieduota Ventės Rage 1938.VII.5, beveik lygiai po metų buvo rasta negyva Radviliškyje, taigi į pietryčius nuo žiedavimo vietos už 150 *km*. Kita 1958 IX. 13 Ventės Rage apžieduota raiboji devynbalsė tų pačių metų X.5 buvo rasta Italijoje (Toskana), nuskridusi apie 1500 *km*.

Raibosios devynbalsės pasirodo Lietuvoje gegužės pirmojoje pusėje, o išskrenda rugpiūčio pabaigoje, nors dar rugsėjo mėnesį buvo pastebimos. Gieda panašiai kaip rudoji devynbalsė, bet stipresniais ir įvairesniais balsais. Tuomet mėgsta tupėti krūmo viršūnėje, iš kur kartkartėmis pakyla kelis metrus į orą ir vėl nusileidžia ton pačion vieton arba neria į krūmo tankumyną. Gieda ištisomis dienomis, bet labiausiai rytais ir vakarais, ypač kol patelė nepradeda perėti, paskui daug rečiau. Raibosios devynbalsės pozos ir šiaip visa elgsena yra gana savotiška; savotiška yra ir jos išvaizda, keistas raibumas ant krūtinės ir pilvo, primenantis paukštvanagį (iš to jos lotyniškas vardas *nisoria* — nuo *nisus* paukštvanagis) ar medšarkę, keistos ir jos geltonos, gyvatiškos išraiškos akys, jos pozos, kai ji pašiaušia viršugalvio plunksnas ir šaukia žvarbiu balsu: errr-tink-tink... errr-tink-tink... kartu kilnodama uodegą. Būdama gana panaši į medšarkę, ji turi ir panašių balsų ir, kas nuostabiausia, dažnai apsigyvena artimoje su ja kaimynystėje. Kai kuriuose plotuose, kai kada randi perint tik šias dvi rūšis. Atrodytų, kad ji, būdama už kitas devynbalses didesnė ir stipresnė, sugeba apginti savo lizdą nuo medšarkės pasikėsinimų, o gal čia reikšmės turi jos „baisi" išvaizda. Minta visokiais vabzdžiais, bet sulesa taip pat daug uogų ir net didesnių vaisių, kaip antai: vyšnių, slyvų, kurias kapoja stipriu snapu.

Raiboji devynbalsė statosi didelį lizdą, beveik tokio dydžio kaip paprastosios medšarkės, iš įvairių šakučių, šiaudelių ir kt., labai nesandariai sukrautų; vidurys išklojamas švelniomis šakutėmis ir arklių plaukais. Apskritai jis yra skystas ir todėl permatomas, statomas krūmuose, eršketiuose, kartais eglutėse, gerai paslėptas šakų tankmėje, neaukštai, nuo 0,5—2,5 *m* aukščio. Kiaušinių esti 5, retai 6 arba 4. Žuvinto pakraščiuose buvo rasti lizdai su kiaušiniais 1941.VI.11 — 5 kiaušiniai; 1942.VI.16 — 5 kiaušiniai, iš kurių 1 buvo prasikalęs; 1942.VI.16 — 1 kiaušinis; 1942.VI.22 — 4 kiaušiniai; 1946.VI.3 — 6 kiaušiniai; 1948.V.20 — 5 kiaušiniai. Žuvinto pakraščiuose rasti lizdai su vaikais 1942.VI.16 — 3—4 dienų amžiaus jaunikliai; 1942.VI.23 — visai suaugę paukščiukai, palietus lizdą iššoko iš jo visi; 1942.VII.1 — du visai suaugę vaikai; 1946 m. — 5 padaiguoti jaunikliai ir vienas neverstas kiaušinis; ten pat lizdas su 5 padaiguotais jaunikliais ir 2 išskridę iš lizdo jaunikliai.

LXXIV. *ANKSTYVOJI PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS TROCHILUS* L.

LXXV. *ŠIAURINĖ PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS TROCHILOIDES* Sund.

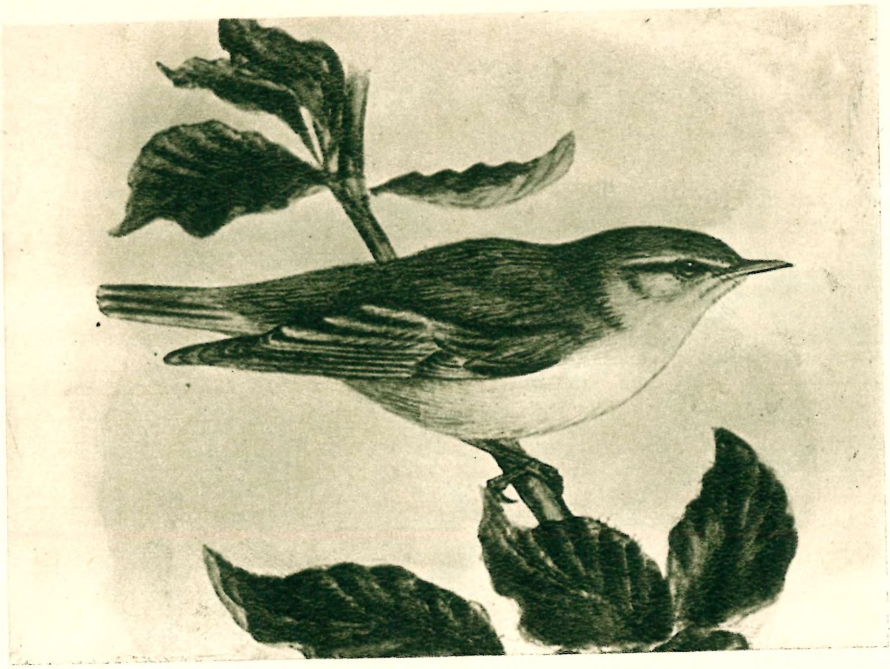

LXXVI. *ŽALIOJI PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS SIBILATRIX* (Bechst.)

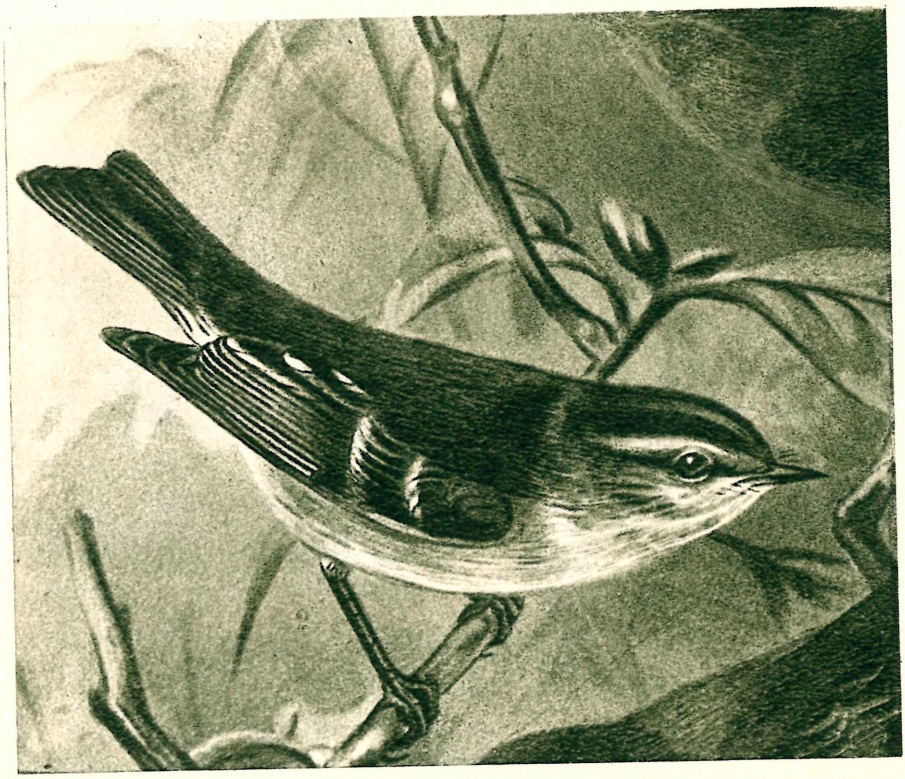

LXXVII. *GELTONBRUVĖ PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS INORNATUS* (Blyth.)

LXXVIII. *TAIGINĖ PEČIALINDA — PHYLLOSCOPUS PROREGULUS* (Pall.)

1 — UPINIS ŽIOGELIS — LOCUSTELLA FLUVIATILIS (Wolf)
LXXIX. *2 — NENDRINIS ŽIOGELIS — LOCUSTELLA LUSCINIOIDES* (Savi)
3 — MARGASIS ŽIOGELIS — LOCUSTELLA NAEVIA (Bodd.)

LXXX. *EŽERINĖ NENDRINUKĖ — ACROCEPHALUS SCHOENOBAENUS* (L.)

LXXXI. *MELDINĖ NENDRINUKĖ — ACROCEPHALUS PALUDICOLA* (Vieillot)

Kiaušinių spalva — žalsvai arba gelsvai pilkas dugnas su vos žymiomis giliomis ir retomis juosvomis paviršinėmis dėmėmis; dėl dėmių neryškumo kiaušinis atrodo lyg būtų vienspalvis. Vidutinis dydis 21,5×15,2 *mm*. Abudu porelės nariai peri 14—15 dienų. Jie yra labai opūs ir jei trukdomi, lengvai atsisako ne tik nuo kiaušinių, bet ir nuo jauniklių.

Sodinė devynbalsė. *Sylvia borin* (Bodd.)

LXXXVII pav.

Est. *aed-põõsalind*. Latv. *dārza kaukis*. Lenk. *gajówka ogrodowa*. Rus. *slavka sadovaja*. Vok. *Gartengrasmücke*.

Yra du porūšiai. Lietuvoje aptinkamas nominalus porūšis.

Šis pilkas, nežymus paukščiukas mažai būdingas, dėl to gali būti lengvai supainiotas su kitomis artimomis rūšimis. Savo ūgiu prilygsta jis karklažvirbliui, o šiaip labai panašus į karklinę nendrinukę ir upinį žiogelį. Senų paukščių viršugalvis ir visas viršus tamsiai pilkas, nežymiu žalsvu atspalviu, nežymus šviesus antakis; sparnai ir uodega tos pačios spalvos, kaip ir nugara. Apačia balsva; kaklas, krūtinė ir šonai pilkšva spalva aptraukti; pauodegio plunksnos pilkšvos, šviesiais kraštais. Snapas pilkas, žiotys šviesiai geltonos; kojos šviesiai pilkos, rainutės durpinės spalvos. Patino ir patelės apdaras nesiskiria. Jaunikliai, žiūrint iš viršaus, yra daug rudesni, apačioje tamsesni. Pažymėtina, kad jie turi juodąją dėmelę tarp akies ir snapo ir tuo skiriasi nuo jaunų juodgalvių devynbalsių, bet ši dėmelė greit pranyksta. Jaunikliai šeriasi liepos—rugsėjo mėnesį, mainydami vien mažąsias plunksnas; dausose šeriasi gruodžio—rugsėjo mėnesiais ištisai; seni paukščiai iš vestuvinių į poilsio rūbus pereina liepos—rugsėjo mėnesiais.

Matai: ilgis 140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 225 *mm*, sparnas 2 patinų 77—78 *mm*, 2 patelių 73—81 *mm*, svoris apie 19 *g*.

Sodinė devynbalsė gyvena Europoje, išskyrus Balkanų pusiasalį ir didesnę pietinę Pirėnėjų pusiasalio dalį. Taip pat nėra jos Europos šiaurėje. Dar randama iki šiaurinės Norvegijos (70°), šiaurinėje Suomijoje, Tarybų Sąjungoje iki Archangelsko, pietuose iki vidurinės Ispanijos; toliau — gyvena Italijoje, bet nėra jos Viduržemio jūros salose, gyvena Albanijoje (retai), Vengrijoje, Rumunijoje, Tarybų Sąjungos pietuose, Kaukaze iki Užkaukazės; Sibiro vakaruose iki Krasnojarsko ir Altajaus gyvena mažai skirtinga šiek tiek šviesesnė rasė *S. b. pallida* Johansen. Žiemą praleidžia atogrąžose, Afrikos vakaruose, centre ir rytuose į pietus iki Natalo ir Damaros krašto. Vienas egzempliorius apžieduotas apie Vėliavą 1932.VI.26 buvo rastas tų pačių metų Belgijos Kongo krašte X.10 d., o Švedijos ir Suomijos paukščiai buvo atrasti Italijoje.

Lietuvoje sodinė devynbalsė — paprastas paukštis. Klaipėdos ir Šilutės rajonuose neretas, ypačiai daug jų Šilutėje, kur gausu sodų.

Kauno apylinkėse, Nemuno skardžiuose su jų mišriais miškais, Fredoje, Obelynėje kartu su kitų devynbalsių vasaros metu vis girdima ir sodinės devynbalsės giesmelė. Mėgsta ji nedidelius lapuotus ar mišrius miškelius, bet su mielu noru apsigyvena parkuose ir soduose, ypačiai jei ten esti krūmų: serbentų, aviečių, agrastų, radastų. Jos labiausiai mėgsta senus apleistus sodus, kur greta vaismedžių yra priaugusių visokių laukinių medžių: ievų, liepų, lazdynų, slyvų atžalų ir kt.

Jos daugiau prisilaiko medžių viršūnėse, o ne krūmuose (kaip rudoji ir pilkoji devynbalsė), bet mėgsta taip pat žalitvores, pavėsines. Taip pat nuo kitų devynbalsių skiriasi tuo, kad mažiau mėgsta erškėčius ir šiaip dygius medžius. Gyvenimo būdu ji yra panaši į kitas devynbalses, labiausiai į juodgalvę, iš dalies į raibąją. Ji tokia pat judri ir vikri. Patinukas irgi daug gieda nuo ryto aušros iki saulėlydžio. Jos giesmelė susideda iš malonių ausiai, grynų švilpiamų ir kitų tonų, tad devynbalsės vardas maždaug atitinka šio paukščio prigimtį, o jį patį tenka priskirti prie geriausių mūsų krašto giesmininkų. Visą dieną ji juda medžių šakose, ieškodama maisto, daugiausia visokių smulkių minkštų vabzdžių įvairiose jų raidos stadijose. Kadangi ji prisilaiko sodų, tai svarbiausias jos maistas yra smulkūs vaismedžių žiedų, pumpurų, lapų ir vaisių užuomazgų kenkėjai. Tuo būdu devynbalsės sodams labai naudingos. Jos lesa taip pat daug uogų, serbentų, vyšnių, sedulos, juodojo ir raudonojo šeivamedžio, kartais ir šermukšnių, net lesa žmogui nuodingas žalčialunkio *(Daphne mezereum)* uogas. Vyšnios labai joms patinka, bet apkapojama tiktai jų mėsa, nes visos uogos paukštis negali praryti. Dažnai jos vyšnių sultimis išsitepa visas krūtinės plunksnas. Serbentų uogas jos lesa vėliau, t. y. tada, kai jos esti gerai prinokusios ir saldžios.

Patinukai pavasarį atskrenda anksčiau, negu patelės, apsigyvena tinkamoje jiems vietoje ir netrukus pradeda krauti keletą lizdų. Pasirodo jie Lietuvoje gegužės mėnesio 11—15 d. Prie apsistojusių patinukų vėliau prisideda patelės ir tuomet porelės baigia lizdus. Yra tai didokas, bet labai nesandarus pastatas, iš plonų žolių bei šiaudelių su vabzdžių verpalo ir voratinklio priemaiša medžiagai surišti. Dažniausiai lizdas kraunamas neaukštai, 0,5—2 *m* nuo žemės, kartais dar žemiau aukštose žolėse, gervuogių, aviečių, agrastų, apynių krūmuose, kartais eglelėse. Kiaušinių dažniausiai esti 5, rečiau 6 arba 4. Lietuvoje Žuvinto pakraščiuose užregistruoti lizdai su kiaušiniais 1941. VI. 18, 1942. VII. 1, 1947. VI.22 ir tą pačią dieną rastas baigiamas krauti lizdas. Lizdai su vaikais rasti 1941. VII.4 (pradedą apsiplunksnuoti), 1942. VII. 9 (4 padaiguoti vaikai). Kiaušinių dydis 19,8×15,2 *mm*, jų pagrindinė spalva gelsvai ar žalsvai balsva pilkomis įsisunkusiomis į kevalą dėmėmis ir juosvomis paviršutiniškomis dėmėmis. Peri 13—14 dienų, abu tėvai peri ir lesina vaikus. Apytikriai po 12 dienų jaunikliai palieka lizdą. Peri tik vieną kartą per metus. Gegutė dažnai primeta kiaušinį. Šios devynbalsės traukia nuo rugpiūčio mėn. iki rugsėjo.

Juodgalvė devynbalsė. *Sylvia atricapilla* (L).

LXXXVIII pav.

Est. *mustpea-põõsalind.* Latv. *melngalvju kaukis.* Lenk. *gajówka czarnołbista.* Rus. *slavka černogolovaja.* Vok. *Mönchsgrassmücke.*

Yra jų penki porūšiai. Europoje, šiaurinėje Afrikoje, Mažojoje Azijoje, Sirijoje ir Palestinoje gyvena nominalus porūšis *S. a. atricapilla* (L.).

Juodgalvė devynbalsė yra to paties dydžio, kaip ir sodinė, t. y. karklažvirblio ūgio, ir šiaip į ją labai panaši. Skiriasi vien tuo, kad patino viršugalvis yra juodas, o patelės ir jauniklių rudas.

Jos matai: ilgis apie 165 *mm*, sparnų tarpugalis apie 235 *mm*, suglaustas sparnas patino 71—78 *mm*, patelės 72—76 *mm*. Svoris apie 17,5 *g*. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp birželio ir rugpiūčio mėn., o seniai (ištisai) tarp liepos ir rugsėjo. Be to, visi šeriasi dausose tarp sausio ir kovo mėnesio. Jos užimamas geografinis plotas labai didelis; ji gyvena Azoruose, Maroke, Kapverdyje, Alžyre, Tunise, vakarinėje Afrikos dalyje, Vidužemio salose, Mažojoje Azijoje, Palestinoje, Sirijoje, Irano šiaurėje, Europoje, pradedant Sicilija, Kipru ir pietiniais Vidužemio krantais, iki Norvegijos (69°), pietniės Suomijos (61°,30′) ir Tarybų Sąjungos šiaurėje apytikriai iki 62°, nuo Portugalijos iki Uralo ir toliau Sibiro vakaruose iki Irtyšiaus. Lietuvoje aptinkama vienodai su sodine devynbalse miškuose, net ir dideliuose, toliau parkuose, soduose, ypačiai kur yra senų medžių, liepų, ąžuolų. Nereta yra miestuose, pvz., Kaune ir Vilniuje dažnai galima išgirsti jos giesmelę. Pasirodo pavasarį gegužės mėnesio pirmomis dienomis, o išnyksta rugsėjo mėnesį. Neringoje dar spalio mėnesio pradžioje buvo pastebėtas jų traukimas, o pavėlavusieji paukščiai stebimi iki šio mėnesio pabaigos. Žiemoja jau pietinėje Europoje ir Afrikoje nuo Vidužemio iki Nijasos srities rytuose ir prancūzų Gvinėjos vakaruose. Neringoje žieduoti paukščiai keliauja per Kipro salą, o viena Danijoje žieduota devynbalsė buvo aptikta Kordoboje (Ispanija). Ventės Rage 1933. VIII. 23 d. apžieduota juodgalvė devynbalsė tų pačių metų X. 15 d. buvo rasta Bulgarijoje apie Kardjali, nuskridusi 1950 *km* pietryčių kryptimi.

Savo papročiais ji panaši į sodinę devynbalsę, o gal būt, labiau į tošinukę. Ji nemėgsta žemų krūmų, bet prisilaiko vidutinio aukščio medžių, ypačiai jų viršūnių. Nevengia aukštų krūmų ir vaismedžių, mėgsta karpytus medžius, gyvatvores. Greta su lakštingala, ji yra viena iš geriausių giesmininkų; jos giesmelė skardi ir labai turtinga. Ji susideda iš dviejų skirtingų dalių: vienos gana tylios švelnios (piano) ir kitos, sudėtos iš malonių stiprių švilpiamųjų tonų (forte). Tarp atskirų paukščių giesmės yra ryškių individualių skirtumų; pvz., kai kurie pakartoja paeiliui antrą giesmelės dalį ar pan. Juodgalvės devynbalsės gieda be pertraukos nuo ryto aušros iki vėlyvo vakaro, ir, jei lizdas

yra arti namų. jų giesmelę galima girdėti visą dieną, tai sudaro didelį malonumą. Maistas jos beveik toks pat, kaip ir sodinės devynbalsės, t. y. vabzdžiai ir uogos. Pastarųjų, rodos, sulesa daugiau.

Veisimosi atžvilgiu taip pat panaši į sodinę devynbalsę. Lizdas šiek tiek mažesnis, stipriau sukrautas, sudėtas iš šiaudelių, žagarėlių, šaknų plaušų, kerpių, augalinių pūkų, guolis dažniausiai arklio plaukais išklotas; jis kraunamas neaukštai, net iki 0,75 *m* įvairiuose krūmuose, lazdynuose, vinkšnos ataugose, avietėse, gervuogėse, jaunose eglelėse. Retai esti jis iki 2 *m* nuo žemės. Abudu porelės nariai dalyvauja lizdo krovime. Kiaušinių paprastai esti 5, bet būna 6 ir 4. Jų matai 19,2× ×14,75 *mm*, o pagrindinė spalva žalsva arba gelsva su pelenų spalvos giliai įsisunkusiomis dėmėmis ir paviršiniu tamsiai rudos spalvos margumu. Kai kada dėmės būna tokios tankios, jog kiaušinis atrodo vienspalvis. Abudu paukšteliai peri (T. Zubavičius matė perintį patiną). Per vasarą peri du kartus. Perėjimas trunka 13—14 dienų. Gegutė kai kada primeta jai kiaušinį, bet rečiau, negu sodinei devynbalsei.

Apie juodgalvės devynbalsės veisimosi eigą turima šių duomenų (A. Aleknavičius iš Lekėčių apylinkės). Lizdai buvo randami mišriame miške (alksniai ir eglės su dažnais dilgėlynais), dažniausiai mažose eglėse, maždaug 0,6—1,8 *m* nuo žemės. Dažnai perėjo patinas. 1) VI.8 lizde buvo 1 kiaušinis. 2) V.23 lizde 1 kiaušinis; tame pačiame lizde V.26 perėjo patelė. 3) V.22 lizde 1 kiaušinis, V.24 trys kiaušiniai, perėjo patelė, o VI.4 lizdas buvo tuščias. 4) V.25 lizdas su 3 kiaušiniais (perėjo patelė). 5) V.31 d. lizde 5 kiaušiniai, perėjo patinas. 6) VI.4 lizde 5 kiaušiniai, perėjo patinas. 7) VI.9 du lizdai, viename 4, kitame 5 kiaušiniai. 8) VII.12 lizdas su 3 kiaušiniais, o VII.20 jame buvo trys pliki paukščiukai; VII.26 lizdas buvo tuščias. 9) VII.15 lizde buvo 5 padaiguoti jaunikliai, o VII.22 lizdas buvo tuščias. 10) VII.1 lizde 3 ką tik išsiritę jaunikliai; VII.19 lizde 2 vos plunksnuoti jaunikliai, o VII.20 vienas jauniklis išbėgo iš lizdo; VII.25 lizdas buvo tuščias. 11) VII.11 iš lizdo išskrido jaunikliai.

Dėl dailios giesmelės juodgalvė devynbalsė dažnai laikoma nelaisvėje. Kai kuriuose kraštuose yra mėgėjų, aistringai atsidavusių šiai pramogai. Geri giesmininkai, ypač tie, kurie kartoja antrą giesmelės dalį, nepaprastai vertinami. Išlaikyti pagautą juodgalvę devynbalsę nesunku, bet iš pradžios reikia jai surišti sparnų galus, kad nesidaužytų narve. Pradžioje panaudojamas mažas medinis narvas, kuris, be to, turi būti apdengtas žaliu audeklu, kitaip — paukštis, besidaužydamas, nusikamuoja mirtinai. Vėliau paukštis perkeliamas į didelį, iš vielos padarytą narvą. Yra žinoma atsitikimų, kad devynbalsė išgyvendavo narve keliolika metų. Maistas duodamas toks, kaip kitiems vabzdžiaėdžiams paukščiams; be to, sulesa daug uogų ir vaisių.

Rudoji devynbalsė. *Sylvia communis* Latham.

LXXXIX pav.

Est. *pruunselg-põõsalind.* Latv. *brūnspārnu kaukis.* Lenk. *gajówka popielata.* Rus. *slavka sieraja.* Vok. *Dorngrasmücke.*

Yra keturi porūšiai. Europoje ir Š. Afrikoje gyvena nominalus porūšis *S. c. communis* Latham.

Šis labai paprastas Lietuvoje paukštis, turėtų būti visiems žinomas, jei nebūtų painiojamas su artimomis rūšimis, ypač su sodine ir pilkąja devynbalse. Jis yra mažesnis už karklažvirblį, patino viršugalvis ir sprandas pilkas, pelenų spalvos, nugara rausvai pilka, sparnai ir uodega juosva, bet mažosios plasnojamosios ir sparno dengiamosios plunksnos turi rudus kraštus (skirtumas nuo pilkosios devynbalsės). Kraštinių vairuojamųjų plunksnų vidinė vėtyklė iki pusės balta, o sekančios turi po baltą dėmelę. Pagerklys grynai baltas, toliau kaklas ir krūtinė aptraukti gražia rožine spalva; pilvo vidurys baltas, o uodegos apatinės dengiamosios plunksnos yra rusvo atspalvio. Snapas juosvas, iš apačios balsvas, žiotys geltonos; kojos mėsinės spalvos; rainutės rudai durpinės spalvos. Požymis, skiriantis šią rūšį nuo pilkosios devynbalsės tarp kitko, yra šis: pirmoji plasnojamoji plunksna yra trumpesnė, negu artimos sparnų dengiamosios plunksnos; antroji, trečioji ir ketvirtoji beveik lygios ir visu ilgiausios, penktoji tik nedaug trumpesnė. Patelė skiriasi nuo patino tuo, kad neturi rožinio atspalvio apatinėje kūno dalyje; galva neturi būdingos patinui pilkos pelenų spalvos, o yra rusvai pilka. Poilsio apdare yra daugiau rudos (maždaug cinamono) spalvos. Jauniklių rūbai panašūs į poilsio, tik pagurklio srityje daugiau rusvo atspalvio. Jaunikliai keičia savo mažąsias plunksnas tarp birželio ir rugsėjo mėnesio, toliau jau dausose paukščiai šeriasi sausio—vasario mėnesiais. Seni paukščiai šeriasi Lietuvoje ištisai liepos—rugsėjo mėnesiais.

Matai: ilgis apie 155 *mm,* sparnų tarpugalis apie 228 *mm,* sparnas 2 patinų 72—73 *mm,* 3 patelių 68—71 *mm.* Svoris 13—15 *g.*

Gyvena beveik visoje Europoje, šiaurėje iki Norvegijos ir Švedijos (64°), Suomijoje (65°), Tarybų Sąjungoje iki Archangelsko ir Urale (iki 63°), pietuose iki Vidužemio jūros kartu su jos salomis; Afrikos šiaurės vakarai, Mažoji Azija, Sirija, Palestina, Kaukazas, Persija, Užkaspijys, Vidurinė Azija, Tian-Šanis, Sibiro vakarai, Altajus, Krasnojarskas, Kentėjus, Lietuvoje — vienas paprasčiausių vasaros paukščių. Jį galima aptikti visuose krūmuose, miškų pakraščiuose, ypačiai pievose, tiek sausose, tiek pelkėtose, kad tik būtų šiek tiek, nors ir mažiausių krūmokšnių. Dažnai aptinkama ir soduose, jei tik randa ji ten vieną kitą agrastų, serbentų, aviečių krūmą, ar net dekoratyvinių krūmų, kaip radastų, ypačiai *Polyantha* tipo, kur su mielu noru prisilaiko ir dažnai ten peri. Judri, kaip ir kitos devynbalsės, zuja didžiausiame tankumyne, žmogaus nebijo ir prisileidžia visiškai arti. Dažniausiai prisilaiko žemų krūmų arba visokių piktžolių, dilgynių, varnalėšų arba javų, žirnių ir kt. Patinukas daug gieda, pradėdamas labai anksti, dar

švintant, kiaurai per visą dieną. Jo giesmelė labai būdinga, nors trumpa, bet maloni. Kartais paukščiukas giedodamas pakyla beveik statmenai į orą, kad vėl nusileistų ant kokio iškilesnio daikto. Pasak T. Zubavičiaus, Žuvinto pakraščiuose ir Biržų apskrityje pasirodo gegužės mėnesio pradžioje, o rugsėjo mėnesio antrojoje pusėje jam niekuomet neteko jų matyti. Vėlyviausias egzempliorius pateko į jo rankas rugsėjo 14 d. Rudosios devynbalsės žiemoja Afrikoje nuo pietinės Saharos krašto iki pietinės Rodezijos ir Damaros krašto.

Lygiai kaip ir sodinių devynbalsių, jų patinukas parūpina daug medžiagos ir iš jos padaro pamatus keliems lizdams, o patelė vieną jų užbaigia. Tai būna po poravimosi, bet ir tuomet patinukas renka medžiagą. Paprastai lieka tam tikras skaičius nesudariusių porų patinukų; jie stropiai gieda ir stato lizdų pamatus, tuo tarpu susiporavę patinukai tyli. Lizdas esti žemuose krūmuose, piktžolėse, javuose, kartais taip žemai, kad remiasi į žemę. Apskritai gana skystas pastatas, netvarkingai atrodantis iš lauko pusės, bet viduryje rūpestingai išklotas švelniomis žolelėmis ir arklių plaukais. Šiai rūšiai būdinga įvairios priemaišos augalinių pūkų, vilnų ir vabzdžių verpalo, kuriuos įpina į lizdo kraštą ir kurie išsiskiria savo balsva spalva. Esti 4—6 kiaušiniai, kurių vidutinis dydis 18,25×14 *mm;* jų pagrindinė spalva žalsvai balsva su pelenų spalvos įsisunkusiomis dėmėmis ir rusvai žalsvos spalvos paviršutiniškomis dėmėmis, bet, apskritai imant, esama dažnų nukrypimų. Antai, pasitaiko gelsvų kaip molis, rudų, pilkai žalių kiaušinių, kartais visai baltų su taškelių žiedu ir kt. Lizdai su kiaušiniais buvo randami nuo VI.14 iki VI.22 d. Atrodo, kad peri du kartus, nes lizdai su jaunikliais dar buvo rasti liepos 24 d. Abudu porelės nariai peri apie 12—13 dienų ir apie tiek laiko paukščiukai užtrunka lizde. Vaikus lesina abudu tėvai. Dažnai jiems savo kiaušinį primeta gegutė.

Pilkoji devynbalsė. *Sylvia curruca* (L.)

XC pav.

Est. *väike-põõsalind.* Latv. *gaišais kaukis.* Lenk. *piegża.* Rus. *slavka-zaviruška.* Vok. *Klappergrassmücke.*

Aprašyti 8 porūšiai. Iš jų Europoje ir M. Azijoje gyvena nominalus porūšis *S. c. curruca* (L.), kiti — Azijoje.

Pilkoji devynbalsė gana panaši į rudąją ir nežinovų gali būti su ja supainiota. Senų paukščių viršugalvis pilkas (pelenų spalvos), per akį eina tamsesnis dryžis, nugara tamsiai pilka; sparnai pilki, dar tamsesni už nugarą su šviesiais kraštais (bet ne rudais; tuo skiriasi nuo rudosios devynbalsės). Svarbus šios rūšies požymis yra plasnojamųjų plunksnų santykiai: pirmoji jų yra daug ilgesnė, negu artimos sparno dengiamosios, trečioji visų ilgiausia, o antroji žymiai trumpesnė. Kūno apačia grynai balta, pagerklyje ir pilvo vidurinėje dalyje, šonuose ir pauodegyje prasimuša rausvas atspalvis, o ant krūtinės šviesus rožinis atspalvis; kraštinės vairuojamosios plunksnos didesnėje dalyje baltos, būtent, bal-

ta visa išorinė vėtyklė ir artima jai vidinės vėtyklės dalis. Snapas juosvas, jo apačia gelsvu pamatu; kojos juosvos, rainutės durpinės. Patelės rūbas nesiskiria nuo patino. Poilsio apdaras skiriasi vien ryškesnėmis spalvomis, šiek tiek žalsvu atspalviu; sparnų ir uodegos plunksnų kraštai ryškiau apvedžioti. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) birželio—rugpiūčio mėnesį; nuo poilsio apdaro prie vestuvinio pereina dausose sausio—kovo mėnesį (dalinis šėrimasis), o iš vestuvinio į poilsio apdarą — liepos—rugpiūčio mėnesį.

Matai: ilgis apie 130 *mm*, sparnų tarpugalis apie 188 *mm*, sparnas patino 65—68 *mm*, patelės 62—64 *mm*. Svoris apie 12 *g*.

Gyvena didesnėje Europos dalyje, šiaurėje iki 65°, nuo šiaurinės ir rytinės Prancūzijos ir Anglijos (retai) į rytus iki Sibiro rytų (Čita), toliau randama Mandžiūrijoje, Mažojoje Azijoje, Irane, Vidurinėje Azijoje, Beludžistane, Kašmyre, Gobi dykumos oazėse, Šiauriniame Kanzu. Azijoje skirtingos rasės. Lietuvoje apsčiai randama, tačiau ne tiek daug, kaip rudųjų devynbalsių. Prisilaiko panašių vietų, t. y. miško pakraščių, krūmų, pievų, kad tik būtų ten nors keli krūmokšniai, sodų, apaugusių griovių, skardžių ir kt. Nevengia ir jaunų pušynų, kaip antai, galima aptikti ją Neringos apželdintose kopose.

Žiemą praleidžia Afrikoje, ypačiai Abisinijoje ir Egipto Sudane. Vienas mūsų Ventės Rage 1938.VII.31 apžieduotas paukštis buvo rastas Sirijoje, Sajda vietovėje sekančių metų balandžio mėn. 26 d., nuskridęs apie 2700 *km* nuo žiedavimo vietos. Matyti, kad jis buvo užkluptas kelionėje iš Afrikos į savo tėviškę. Lietuvoje pavasarį šie paukščiukai kai kada pasirodo jau balandžio pabaigoje (1948.IV.24 d.), šiaip gegužės mėnesio pirmomis dienomis. Išskrenda rugsėjo mėnesį.

Savo papročiais pilkoji devynbalsė labai panaši į rudąją devynbalsę; tokia pat judri, vikri ir dar mažiau vengia žmogaus kaimynystės. Tačiau giesmelė jos visai skirtinga, sudėta iš greit kartojamų tonų, maždaug tce-tcetce...; iš visų devynbalsių, tai menkiausia giesmininkė. Veisimosi atžvilgiu labai panaši į rudąją devynbalsę, stato lizdą panašiose vietose, panašiu būdu, tik truputį mažesnį ir iš švelnesnės medžiagos sukrautą. Kiaušinių dažniausiai 5, rečiau 6, arba 4; jų vidutinis dydis 18×13 *mm*; pagrindinė spalva balta ar gelsva su dėmėmis ir taškais pilkai violetinės ar gelsvai juosvos spalvos, sudarančiais žiedą aplink bukąjį galą. Abudu tėvai pakaitomis peri apie $10^1/_2$—12 dienų ir abu lesina vaikus. Iš pradžių išmatos senių suryjamos, vėliau išnešamos. Kartais gegutė primeta savo kiaušinį.

Šeima. **Erškėtžvirbliai.** *Prunellidae*

Šiai šeimai priklauso nedideli paukščiai, kurie savo elgesiu ir papročiais panašūs į devynbalses, strazdus ir karetaites. Jų snapas už galvą trumpesnis, pamato plotas didesnis, negu aukštis, priekyje nuo šnervių kiek įdubęs, šnervės pridengtos odine plokštele. Antsnapio ir posnapio

kraštai šiek tiek įlinkę į vidų. Sparnai apvalūs, pirmoji plasnojamoji plunksna rudimentinė, o sparno viršūnę sudaro 3-oji, 4-oji ir 5-oji plunksnos. Uodega užsibaigia tiesiai arba šiek tiek įpiauta. Patinų ir patelių rūbai panašūs, jaunikliai margi. Subrendę paukščiai ištisai šeriasi vieną kartą per metus. Dvylika jų rūšių gyvena vidurinėje ir šiaurinėje Europoje ir Azijoje. Labai judrūs, vikrūs, paslaptingi ir atsargūs paukščiai. Lizdus įsitaiso neaukštuose medžiuose ir krūmuose. Kiaušiniai žalsvai melsvos spalvos. Europoje aptinkamos tik dvi rūšys, iš jų viena gyvena ir Lietuvoje.

Erškėtžvirblis. *Prunella modularis* (L.)

XCI pav.

Est. *võsaraat.* Latv. *pelkājīte.* Lenk. *pokrzywnica.* Rus. *zaviruška lesnaja.* Vok. *Heckenbraunelle.*

Yra šeši porūšiai. Lietuvos paukščiai priklauso nominaliam porūšiui *P. m. modularis* (L.).

Erškėtžvirblis priklauso nedidelei grupei paukščių su tam tikrais lakštingalų, devynbalsių ir karetaičių požymiais. Antra vertus, jis turi bendrų požymių ir su grūdlesiais paukščiais; pvz., minta mišriu maistu ir sulesa nemaža grūdų. Erškėtžvirbliai turi gūžį ir pripildo jį maisto, o jų skilvis su stipriomis raumeningomis sienelėmis, kaip ir tikrų grūdlesių paukščių. Jų kiaušiniai puikios mėlynos spalvos, t. y. panašūs į kiauliukės ir kultupio kiaušinius. Remiantis tais visais požymiais, erškėtžvirbliai skiriami į atskirą šeimą *(Prunellidae).*

Mūsų paukščiukas yra šiek tiek už karklažvirblį mažesnis, ir jei yra matomas iš nugaros pusės, turi į jį tam tikro panašumo spalvų pasiskirstyme. Senų paukščių galva yra pilkos spalvos, tik galvos šonais eina rudos spalvos dryželiai. Sprandas, pagerklys ir krūtinė melsvai pilki (pilkų aguonų spalvos), pilvas baltas; kūno šonai pilkai rusvi su išilginiais tamsiais dryželiais. Visa nugara rusva, juodai išmarginta tuo būdu, kad kiekviena plunksna, būdama rusvos spalvos, turi savo gale juodą dėmę. Antuodegis ir uodega žalsvai pilkšvos spalvos, tik vairuojamųjų plunksnų kraštai yra šviesesni. Sparnai juosvi su rusvais plunksnų kraštais; sparnų dengiamosios turi baltų dėmelių eilę. Snapas juodas, kojos pilkšvos mėsinės spalvos, rainutės durpinės spalvos. Patelė savo apdaru nesiskiria nuo patino. Jaunikliai labai skiriasi nuo senių, jie truputį panašūs į jauną musinukę, ypačiai iš apatinės kūno dalies, kuri taip pat yra šviesiai pilkšva su išilginiais tamsiais dryželiais, tik pilvas baltos spalvos. Viršutinė kūno dalis kaip ir senių, tik vietoj baltų taškelių sparnų dengiamosiose plunksnose tįso šviesiai rudos spalvos dryželis. Prieš patį šėrimąsi pasikeičia jų spalvos, nes visos išblėsta.

Matai: kūno ilgis apie 155 *mm*, sparnų tarpugalis apie 230 *mm*, suglaustas sparnas patino 67—73 *mm*, patelės 66—69 *mm*.

Jaunikliai šeriasi rugsėjo—spalio mėnesį, bet tik iš dalies ir tuo pačiu laiku ištisai šeriasi seniai.

Gyvena Europoje, išskyrus Graikiją, Tarybų Sąjungos pietus ir Italijos pietus, kur ši rūšis tik praleidžia žiemą; toliau gyvena M. Azijoje, Kaukaze ir Irane. Tarybų Sąjungos šiaurėje siekia Kolos pusiasalį, Archangelską, o Pečioros baseine iki 62°. Lietuvoje šis paukščiukas yra, tur būt, daug gausesnis, negu manoma, nes gyvena labai paslaptingu gyvenimu ir beveik niekas jo nepažįsta. Labai atidus stebėtojas gali jį pastebėti. Daugiausia aptinkamas traukimo metu pavasarį ir rudenį. Tuomet esu matęs jų Baltarusijoje Lydos krašte apie Lebiodką ir Kauno rajone Kamšos miške. T. Zubavičius stebėjo jį Žuvinto ežero pakraščiuose, pagaudavo jų spąstais ir apžieduodavo. Šio stebėtojo pranešimu, jau balandžio 2 d. buvo jie ten aptikti, ir dar spalio mėn. jie buvo tenai. Tačanovskis rašo, kad Lenkijoje „neaptiko jų perint išskyrus Augustavo (suprask Suvalkų) guberniją". Neringoje traukimo metu neretai stebėtas. Traukia kovo—balandžio ir rugsėjo—spalio mėnesiais, kartais ten žiemoja (apie Rasytę). Kaliningrado srityje, esamais duomenimis, perėjo Pilkalnio apskrityje apie Šilininkus.

Pastaraisiais laikais miškininkas A. Aleknavičius pateikė man vertingų duomenų apie erškėtžvirblį. Anot šio stebėtojo, šis paukščiukas mėgsta nuošalias, žmonių nelankomas vietas. Lizdus suka eglaičių tankynėse. Vietą pasirenka šlapiuose viksvynuose, juodalksnynuose, kurie tiek reti, kad primena retmes, ypač jiems patinka, kai tokių vietų pakraštyje yra koks nors tankus jaunuolynas. Lietuvoje pavasarį pasirodo kartu su liepsnelėmis. Konkretūs duomenys apie šio paukščiuko veisimąsi yra šie: 1) tankios eglės šakoje, 2—2,5 *m* aukščio V.5 d. rastas lizdas, jame 1 kiaušinis, toje vietoje vis girdėjosi paukščiuko giesmelė, vėliau paukštis lizdą paliko. 2) V.13 tankiose eglaitėse apie 1,5 *m* aukščio buvo sukrautas lizdas, išklotas raudonais gegužlinio sporangių stiebeliais, šiaip visas lizdas buvo padarytas iš samanų, kiaušinių paukštis į jį nedėjo, pasišalino. 3) VII.1 aptiktas lizdas su 4 kiaušiniais, eglaitėje apie 1 *m* aukščio, išklotas gegužlinio raudonais stiebais; dar VII.1 paukštis perėjo kiaušinius. 4) VI.10 Karmėlavos girininkijoje eglių-alksnių-drebulių-beržų retmėje, eglelėje, apie 0,5 *m* aukštyje rastas lizdas su 5 apsiplunksnavusiais jaunikliais, kurie tuoj išbėgiojo. Seniai, apsimetę paliegėliais, viliojo žmogų nuo vaikų. To paties stebėtojo išmatuotų 5 kiaušinių dydis šis: 1) 20,6×14 *mm;* 2) 19,5×14,2 *mm;* 3) 19×14,2 *mm;* 4) 20×14 *mm* ir 5) 19×14,4 *mm.*

Erškėtžvirblis — pusiau keleivis, pusiau sėslus paukštis; nukeliauja jis iki pietinės Prancūzijos ir Ispanijos, rečiau iki Afrikos šiaurvakarių. Šiaip prisilaiko didžiausių tankumynų, kadagių krūmų ir eglynų, mėgsta sukrautas šakas, krūmus, gyvatvores ypačiai iš gudobelių. Savo papročiais labiausiai panašus į mūsų karetaitę ir gyvena panašiose vietose, bet yra baikštesnis. Jis minta vabzdžiais visose raidos stadijose, bet vėlai rudenį, žiemą ir anksti pavasarį sulesa daug grūdų, kurių neaižo, tik, prarijęs ištisus, išmirko gūžyje.

Užėjus veisimosi metui, patinukas atlieka savotiškas tuoktuves: drebančiais sparnais ir uodega vaikščioja aplink patelę, kuri stovėdama atlieka tokius pat judesius. Lizdas paprastai būna žemai horizontaliose šakose arba tarp dviejų šakų 0,25—1,5 *m* nuo žemės. Medžiaga — beveik vienos samanos, o pats lizdas rūpestingai ir sandariai padarytas pastatas. Lizdo guolis išklotas švelniomis žolelėmis, plaušais, keliomis plunksnomis, ypač gegužilinių raudonais sporangiais su stiebeliais; nuo to lizdo dugnas esti raudonos spalvos, ir jame gražiai išsiskiria puikūs žydros spalvos kiaušiniai. Lizdai randami didžiausiose tankynėse, eglių jaunuolynuose, gyvatvorėse, žagarų krūvose. Kiaušinių esti 4—5, rečiau daugiau, jų spalva ryškiai žaliai mėlyna, didumo vidurkis 19×14,5 *mm*. Atrodo, kad daugiausia peri patelė, tatai trunka 12—14 dienų. Vaikus lesina abu tėvai.

Šeima. **Karetaitės.** *Troglodytidae*

Šiai šeimai priklauso daug mažų arba vidutinio ūgio kresnos sudėties ir panašių plunksnų paukščių. Jų snapas yra trumpas arba vidutinio ilgio, ylos pavidalo, neapaugęs šereliais ar pamate turįs menkų šerelių. Koja vidutinio ilgio, stipri, trumpais pirštais, sparnas trumpas apvalus. Abiejų lyčių apdaras panašus. Šeriasi vieną kartą per metus. Lizdai dengti, rutulio pavidalo.

Yra žinoma 63 rūšys, paplitusios daugiausia pietinėje ir šiaurinėje Amerikoje, nedaug gyvena pietinėje Azijoje ir dvi rūšys gyvena vidutinio klimato Europos ir Azijos kraštuose. Lietuvoje aptinkama viena rūšis.

Karetaitė. Traškutis. *Troglodytes troglodytes* (L.)

XCII pav.

Est. *käblik.* Latv. *ceplītis.* Lenk. *strzyżyk, wołowe oko.* Rus. *krapivnik.* Vok. *Zaunkönig.*

Yra apie 32 porūšius vien tik palearktiniame regione. Beveik visoje Europoje aptinkamas porūšis *T. t. troglodytes* L., tik Kryme gyvena nedaug skirtinga forma — *T. t. hyrcanus* Sar. et Loud.

Senų paukščių visa kūno viršutinė dalis ruda, švelniai išmarginta skersiniais tamsiais dryželiais; ant uodegos ir jos dengiamųjų plunksnų rudoji spalva ryškesnė ir dryžėtumas aiškesnis. Nuo snapo pamato eina balsvas antakis, o skruostai balsvi, rusvai pritaškyti. Apačia šviesesnė, palša, balsva pagerklyje ir papilvėje, tik šonai tamsesni ir aiškiau dryžėti. Sparnai juosvi, tik jų dengiamosios plunksnos turi rudų dėmių ir baltų taškelių. Plasnojamosios plunksnos tamsios, išmargintos palšais ir balsvais skersiniais dryžiais. Snapas gana ilgas, lenktas, juosvai raginės spalvos, tik posnapis šviesesnis su tamsiu galu, žiotys geltonos; kojos gelsvai pilkos; rainutės durpinės spalvos. Patelė mažai skiriasi, ji yra

rudesnė, dryžėtumas aiškesnis, apačia tamsesnė. Jaunikliai tokie, kaip patelė, bet dryžėtumas ant nugaros nežymus, taip pat apačioje dryželiai matomi tik papilvėje.

Jaunikliai šeriasi iš dalies rugpiūčio—rugsėjo mėnesį ir tuo pačiu laiku ištisai šeriasi seniai.

Matai: kūno ilgis apie 108 *mm*, sparnų tarpugalis apie 158 *mm*, sparnas patino 48—50 *mm*, patelės 43—48 *mm*. Svoris 7,5—11 *g*.

Gyvena palearktiniame regione, bet nėra jos Egipte ir Sibiro didesnėje dalyje. Pasak tarybinio ornitologo Štegmano, tarp Europos ir Amūro krašto pakrikai gyvena ir peri Užbaikalės pietuose, Kentėjuje, Changajuje ir Tarbagatajuje, toliau Tolimųjų Rytų šiaurėje (Usūrio kraštas, Sachalinas) ir visoje Šiaurės Amerikoje.

Lietuvoje yra labai paprastas paukštis, tad galima jį aptikti ir vasarą, ir žiemą. Tiesa, pamatysi tik atskirus paukščius arba jų poreles, o kartais galima aptikti visą jų šeimyną, t. y. senius su savo dar nepakrikusiais vaikais. Tyzenhauzo teigimas, kad jo nesą pas mus žiemą, yra aiškiai klaidingas, nebent nuo to laiko karetaitė buvo pakeitusi savo arealą, bet tai nereiškia, kad dalis jų neišskristų. Net Vokietijos šiaurės paukščiai buvo rasti pietinėje Prancūzijoje ir Italijoje. Helgolande ir Rasytėje traukimo metu jie buvo kasmet stebimi ir sunku pasakyti, ar tie paukščiai, kuriuos matome Lietuvoje žiemos metu, yra vietiniai, ar, gal būt, yra atkeliavę iš šiaurės kraštų.

Prisilaiko visokios rūšies tankumynų, eglynų, karklynų, ypačiai arti upelių, dažnai pasitaiko giliuose grioviuose, paprastai Nemuno skardžiuose, kur viešpatauja tankumynai, sudaryti iš visokiausių laupuočių, perpinti apynių, vijoklių; dažnos taip pat soduose, kur tik yra aviečių, agrastų, serbentų, radastų, gyvatvorėse ir šiaip tvorose. Rudenį ir žiemą šliejasi prie trobesių, ypačiai visokių sodo pastatų, vaisių sandėlių, įvairių pašiūrių, kur laikomi sodo įrankiai ir kt. Dažnai turėjau progą pagauti ir apžieduoti karetaites, įskridusias ir į šiltnamius. Apskritai yra paukštis, vengiantis atviro ploto, o mėgstąs skverbtis į visokius užunarvius ir šiaip tamsesnes vietas ar bent prisilaikantis arti jų. Pasak Dementjevo, gali net pasidaryti takus puriame sniege. Sunkiomis žiemomis neretai patenka į gyvenamus trobesius ar šiltnamius ir ten užtrunka ilgesnį laiką, rasdama sau žiemojančių musių, uodų, vorų, amarų. Ji tuomet prisitaiko prie naujos aplinkos, darosi jauki, visa kuo domisi ir virsta maloniu gyventoju.

Karetaitė yra nepaprastai judrus, vikrus paukštis; ji nė vieno akimirksnio nebūna rami, tik nuolat kruta savotiška poza, statmenai pakelta uodega, šokinėdama ant tvorų, krūmuose ir nuolat šaukdama tarškiamu balsu trr-trr... dėl to ir gavo tarškučio vardą. Be to, daug gieda, o jos giesmelė šiek tiek panaši į liepsnelės giesmelę, nors ir neskardi, bet melodinga ir labai maloni. Ją galima išgirsti ne tik pavasarį, bet ir žiemą per didelius šalčius, ypačiai jei saulutė šviečia. Kadangi ji yra nepaprastai landi, tai visur randa sau maisto — vabzdžių, jų vikšrų ir lėliukių; atsitiktinai sulesa kai kurių uogų.

Atrodo, kad karetaitė peri Lietuvoje du kartus per vasarą. Tam reikalui patinukas sukrauna keletą lizdų, bet galutinai jų neužbaigia, t. y. nepadaro vidinio patiesalo. Nuolat giedodamas, patraukia dėmesį arti esančios patelės, kitaip sakant, patelė, patekusi į tokią vietovę, pasirenka sau patiną kartu su keliais jo pagamintais lizdais, iš kurių tik vieną užbaigia, padarydama minkštą guolį iš plunksnų. Kiti lizdai (juos galima būtų pavadinti „bernalizdžiais") patino panaudojami nakvynei, o vėliau net visa šeimyna su vaikais praleidžia ten naktį. Pati lizdo forma esti labai įvairi, daugiausia rutulio pavidalo, pailga arba kriaušės pavidalo, t. y. plati apačioje ir laiba viršūnėje su gražia, taisyklingos formos skylute iš šono. Medžiaga susideda iš samanų, paparčių, rečiau iš žolių, sausų lapų, plaušų. Medžiaga parenkama tokia, kad užmaskuotų patį lizdą. Dažniausiai lizdas kraunamas žemai, prie pat žemės: išvartose tarp šaknų, griovių, upelių krantuose, duobėse, urvuose, medžių uoksuose, mūrų spragose, visokios rūšies tankynėse, kaip antai — vijokliniuose augaluose, gyvatvorėse, senuose griūvančiuose trobesiuose, po atkerusia medžių žieve, kartais net nendrynuose, prie pat vandens. Patino palinkimas lizdus statyti yra toks stiprus, kad bernalizdžius stato jis net jau išvedęs vaikus. Kiaušinių esti 5—7, dažniausiai 6; jų vidutinis dydis 16,75×12,5 *mm*, jie yra balti su rudais (degintos plytos spalvos taškeliais, bet kartais esti visai balti kiaušiniai. Trijų kiaušinių iš Lekėčių miškų matai: 17×13 *mm*; 17×13 *mm*; 16,8×13 *mm*. Krauti lizdą Lietuvoje pradeda jau balandžio mėnesio antrojoje pusėje. Žuvinto rezervate rasti nauji lizdai 1948 m. balandžio 15 ir 17 d., 1949 m. balandžio 21 d., o balandžio 30 d. aptiktas lizdas su 5 kiaušiniais. T. Zubavičiaus stebėjimais, lizdui krauti ima šlapią medžiagą, samanas, pernykščius lapus. Naujais duomenimis, vien tik patelė peri, pradedant nuo trečiojo kiaušinio. Tatai trunka 14—16 dienų ir tiek pat jaunikliai išbūna lizde.

Apie karetaitės veisimosi eigą duomenų pateikė A. Aleknavičius iš Lekėčių krašto. 1) III.28 karetaitė krovė lizdą; per 7 minutes medžiagos į lizdą atnešė 14 kartų. Medžiagą pešiojo iš to paties kupsto, kur statė lizdą, kartais paimdavo jos, ypač lapų, tiek, kad vos panešdavo. 2) III.29 d. krovė lizdą kerplėšoje; medžiagą imdavo iš tos pačios kerplėšos kitos pusės. Lizdas buvo tik pradėtas krauti, su didele skyle. Medžiaga buvo daugiausia alksnio lapai, nešdavo po daug. 3) V.5 sukrautame lizde apsigyveno kamanės. 4) IV.12 pastebėtas pilnai sukrautas lizdas. Pora paukščiukų vijo lauk nuo lizdo prisiartinusį trečią. Vienas iš poros tyliai čiulbėdamas visas virpėjo ir virpino sparnelius. 5) VI.7 krovė lizdą, bet vėliau metė jį. 6) VI.5 kerplėšoje sukrautas lizdas, jame buvo 7 kiaušiniai. 7) IV.12 visiškai baigtas lizdas V.1 dar tuščias; V.11 jame buvo 7 kiaušiniai. 8) IV.26 kerplėšoje, 0,7 *m* aukštyje, buvo kraunamas lizdas, kuris V.1 buvo baigtas; V.5 jame 2 kiaušiniai; V.11 — 7

kiaušiniai. 9) V.1 alksnio stuobryje aptiktas lizdas su 1 kiaušiniu; V.10 jame buvo 7 kiaušiniai. 10) V.4 didelėje kerplėšoje, apie 1,5 *m* aukštyje, rastas lizdas su 4 kiaušiniais; V.23 jame beveik suaugę jaunikliai. 11) V.5. kerplėšoje, 0,80 *m* aukštyje, aptiktas lizdas su 3 kiaušiniais; V.23 jame 7 kiaušiniai; V.25 — jaunikliai. 12) V.5 alksnio stuobrelyje, 0,8 *m* aukštyje, lizdas su 2 kiaušiniais; V. 10 — 7 kiaušiniai; V.24 lizde dar kiaušiniai; V.30 jau paaugę jaunikliai. 13) V.10 rastas lizdas su 7 kiaušiniais. 14) VI.1 lizdas su 7 kiaušiniais. 15) VI.7 kerplėšoje, 1,2 *m* aukštyje, rastas lizdas su jaunikliais, bepradedančiais matyti. 16) VI.7 iš paparčių krūmo pakilo 7 jaunos karetaitės. 17) VI.9 matyti jaunikliai, su pusiau užaugusiomis uodegomis. 18) VI.28 lizdas su 5 kiaušiniais; VII.6 dar kiaušiniai; VII.12 jaunikliai; VII.24 jaunikliai išskrido, lizde liko du paukščiukai ir vienas kiaušinis. 19) VI.14 lizdas tarp storo alksnio ir eglaitės, iškilotas plunksnomis; VI.19 vakare buvo 5 kiaušiniai; VI.26 — 6 kiaušiniai; VII.12 — 4 paaugę jaunikliai; VII.18 jau plunksnėti. 20) VI.15 išvirtusios eglės šakose, 1 *m* aukštyje, pastebėtas lizdas su mažais jaunikliais. 21) VI.29 lizdas su 4 kiaušiniais; VII.21 jame 3 padaiguoti jaunikliai. 22) VII.12 rastas lizdas tvarte, 2,5 aukštyje, su bepradedančiais matyti jaunikliais. 23) VII.27 senė dar lesino jauniklius. 24) VII.28 senės dar maitino išskridusius iš lizdo jauniklius. 25) VIII.1 iš lizdo išlėkė 6 jaunikliai, porą jų dar pavyko pagauti. Buvo stebėta ir kaip dažnai tėvai atneša maistą vaikams: birželio 8 d. iš ryto nuo 5 iki 6 val. buvo atnešta 34 kartus, nuo 6 iki 7 val. — 21 kartą, nuo 7 iki 8 val. — 18 kartų. Iš viso per tris valandas atnešė maisto 73 kartus. Nuo 7 val. 13 min. iki 8 val. 34 min. paukščiai padarė 21 minutės pertrauką.

Šeima. **VANDENINIAI STRAZDAI.** *Cinclidae*

Nedidelė, bet labai svarbi paukščių grupė, prisitaikiusi ieškoti maisto po vandeniu, daugiausia srauniuose upeliuose. Šios šeimos paukščiai didumu prilygsta baltabruviui strazdui ar vieversiui. Jie yra kresnos kūno sudėties, su nedidelėmis akimis, plokščia ragine, t. y. prisitaikymas būti po vandeniu. Ausys gali užsidaryti tam tikru odos vožtuvu. Snapas trumpesnis už galvą, stiprus, šiek tiek užriestas. Šnervės kaip siauri plyšiai, o virš jų taip pat yra odos raukšlė. Sparnai trumpi, apvalūs. Kojos stiprios, bet nelabai ilgos. Uodega trumpa, neilgesnė už pusę sparno.

Plunksnos labai tankios, persisunkusios pasturgalinės liaukos sekretu tiek, kad vandenyje visai nesumirksta, ir paukštis, išėjęs iš vandens, yra visai sausas. Patinas nuo patelės mažai skiriasi. Pasak Portenkos, vandeniniai strazdai skleidžia savotišką gailų kvapą. Apsigyvena srauniu upių pakraščiuose.

Vandeninis strazdas. *Cinclus cinclus* (L.)

XCIII pav.

Est. *vesipapp.* Latv. *ūdens strazds.* Lenk. *pluszcz.* Rus. *oliapka.* Vok. *Wasseramsel.*

Jų yra apie 17 porūšių. Pabaltijyje aptinkamas nominalus porūšis *C. c. cinclus* (L.)

Vandeniniam strazdui ne visai tinka vardas, nes daugiau jis bendra turi su karetaite ir kultupiu, negu su strazdais, jiems prilygsta jis tik savo ūgiu. Šiaip turi ištisą eilę savotiškų požymių. Jo snapas maždaug galvos ilgio, smailas, šiek tiek užriestas; šnervės pridengtos odine plėvele; sparnas trumpas, apvalus, trečioji plasnojamoji plunksna pati ilgiausia. Uodega trumpa ir panašiai kaip karetaičių laikoma statmenai. Plunksnos labai tankios ir riebaluotos, pritaikytos būti po vandeniu; taip pat yra ir kitų prisitaikymų vandeniniam gyvenimui, pvz., akys turi plokščią raginę, o lęšis yra rutuliškas, kaip žuvies; didieji kaulai nepneumatiniai, ausies anga pridengta nedideliu odos vožtuvu.

Čia aprašomas paukštis nėra visai mažas — jis prilygsta pilkajai startai, gal šiek tiek storesnis, nes jo plunksnos tankesnės. Jo viršugalvis ir sprandas durpinės spalvos, nugara iki uodegos pamato gražios pilkos su melsvu atspalviu spalvos, tamsiais plunksnų krašteliais; pagerklys, gūžys ir krūtinės priekinė dalis balta, toliau krūtinė ir pilvas tamsios šokoladinės spalvos. Kojos gana ilgos ir stiprios, durpinės spalvos ir tos pačios spalvos rainutės. Snapas juosvas. Abiejų lyčių rūbuose skirtumo nėra. Jauniklių viršugalvis, sprandas ir nugara melsvai pilkos spalvos, apačia balzgana. Visų plunksnų kraštai tamsesni; su tokiais pat kraštais plasnojamosios ir sparnų dengiamosios plunksnos. Ir jaunikliai, ir seniai šeriasi vieną kartą per metus vasaros pabaigoje.

Matai: kūno ilgis apie 180 *mm*, sparnų tarpugalis apie 294 *mm*, sparnas patino 87—96,5 *mm*, patelės 85—93 *mm*; svoris 50—70 *g*.

Vandeninio strazdo gyvenamoji sritis apima Afrikos šiaurvakarius, Europą, palearktinę Aziją iki Stanovojo kalnų. Europoje nominali rasė peri Skandinavijoje, Pabaltijo respublikose, Kaliningrado srityje, Tarybų Sąjungos šiaurėje nuo Kolos pusiasalio vakarų ir Archangelsko iki centrinės juostos (Jaroslavlis, Smolenskas, Maskva). Pauralėje, Kaukaze, Sibire, Vidurinėje Azijoje, Alpėse, Pirėnuose, Anglijoje, Irlandijoje, Balkanuose yra skirtingos rasės.

Naujesni autoriai (Niethammer, Tischler) teigia, kad vandeniniai strazdai peri „Pabaltijo provincijose", tačiau nenurodo savo teigimams šaltinių. Lenkų ornitologas Sokolovskis (Sokolowski), taip pat nenurodydamas šaltinių, sako, kad jie peri Vilniaus apylinkėse. Aš pats jokių duomenų apie šio paukščio veisimąsi mūsų krašte neturiu. Senesnių autorių nustatytas perėjimas Kaliningrado srityje, Geldupės pakraštyje, t. y. visai arti Lietuvos sienos, ir šiaip būdavo jie ten aptinkami, pvz., apie Ramintą, Ragainę, Darkiemį, Ungurupės pakraščiuose, apie Vėliavą ir kitur. Aptiktas apie Pagėgius ir Neringoje. Lietuvoje žiemą neuž-

šąlančiose upėse kartais randamas. Vieną kartą mano specialiai tam reikalui pasiųstas preperatorius P. Pedišius, padarė keliolika kilometrų Verknės pakraščiais, aptiko ir nušovė vieną egzempliorių (patelė, 1938.XII.19), o kitas (patinas, 1930.I.24) buvo nušautas Šventosios upėje prie Veprių. Abudu egzemplioriai tebėra zoologijos muziejuje Kaune. Atrodo, kad dauguma žiemos metu Lietuvoje ir artimuose kraštuose pasirodančių vandeninių strazdų yra atėjūnai iš tolimesnių šiaurės kraštų. Jie praleidžia Lietuvoje žiemą, kad pavasarį vėl grįžtų į savo gimtąją šiaurę.

Aprašomas paukštis yra vienas įdomiausių ir keisčiausių gamtos kūrinių, tad gamtininkui stebėti jį gimtojoje aplinkoje yra didžiausias malonumas. Nors tai vabzdžialesis paukštis, vis dėlto prisilaiko jis vandenų lygiai taip, kaip mūsų tulžys, ir maistą renka tik vandenyje. Dauguma autorių aprašo šį paukštį kalnų aplinkoje. Jis vaizduojamas, kaip būtinas kalnų upelių gyvūnas, tačiau nereikia užmiršti, kad gyvena jis ir lygumoje, kaip antai Lietuvoje ir šiaip Europos šiaurėje. Tokioje aplinkoje ir man teko stebėti šį paukščiuką Archangelsko krašte 1917 m. pavasarį. Medžiodamas kurtinius taigoje ir norėdamas persikelti iš vienos vietovės į kitą, panaudojau įprastą šiaurėje susisiekimo priemonę — laivelį, ir plaukiau apie dvidešimt kilometrų srauniąja Šeleksa, vienu iš Dvinos intakų. Norėdamas užsimaskuoti, aš su savo draugu, vietiniu medžiotoju, prisistatėme į valtį nukirstų eglelių ir tuo būdu galėjome arti priplaukti prie ančių ir kitų vandens paukščių upės pakraščiuose. Tuo laiku patvinusi nuo tirpstančio sniego Šeleksa nešė kartu su lytimis šakas, kelmus, ištisas egles, maumedžius. Paukščiai yra prie šio reginio pripratę ir nesibaido tokių plaukiančių daiktų. Tikrai šis būdas pasirodė geras, ir mūsų medžioklė buvo sėkminga. Bet labiausiai mane sujaudino vandeniniai strazdai; jų porelių kaskart pasitaikydavo, o aš, pasislėpęs tarp eglišakių ir vandens nešamas, galėdavau visai arti prie jų priplaukti ir gerai įsižiūrėti juos.

Vandeninis strazdas daugiausia mėgsta akmenuotą seklios vietos dugną, kur akmenys stypso iš vandens, o tarp jų susidaro sūkuriai. Ten ir galima matyti jį besiilsintį, arba vikriai šokantį nuo akmens ant akmens arba braidžiojantį seklumoje ir plaukiantį gilesniame vandenyje. Yra tai vienintelis giesmininkų grupės paukštis, renkąs maistą vandenyje ir net po vandeniu. Šis maistas susideda iš smulkių vėžiagyvių (*Asellus, Gammarus* ir kt.), randamų daugiausia akmenuotame dugne, ypač po akmenimis, iš vandeninių vabzdžių arba vandenyje gyvenančių vabzdžių stadijų. Ginčytinas buvo kai kieno tvirtinimas, kad šis paukščiukas puoląs jaunas žuveles, ypač upėtakius ir tuo galįs būti žalingas. Pastarųjų laikų tyrimai įrodė, kad jaunos žuvelės tik retais atvejais sudaro jo maisto dalį, ir dėl to kalbėti apie jo žalingumą nėra pagrindo. Ieškodamas maisto, jis panaudoja palyginti stiprų, aukštyn riestą snapą, kad apverstų akmenis; po jais, kaip žinoma, dažnai laikosi prikibę vėžiukai. Jei vanduo yra gilus, paukščiukas pasineria visiškai ir, pasiekęs dugną, bėgioja juo. Esamais naujais duomenimis, jis gali būti po vandeniu apie

15 sekundžių ir nubėgti apie 20 metrų. Kad vanduo jo neišstumtų į paviršių, jis nagais įsikabina į povandeninius daiktus; be to, bėgdamas prieš srovę, nuleidžia galvą žemiau liemens ir tuo būdu būna srovės spaudžiamas į dugną (jėgų paralelogramo dėsnis). Be to, jis gerai plaukia ir apieško plūduriuojančius daiktus. Toks gyvenimo būdas yra vienintelis paukščių visuomenėje, ir nieko ypatingo, kad sukelia nusistebėjimą. Ypač patrauklus dalykas stebėti šį paukštį žiemą per didelius šalčius, kai jis nardo neužšalusiose sraunių upių vietose. Paukščiukas kaskart puola į vandenį, išneria, pasipurto, ir vėl sausas. Stebėtojas, iš arti matęs jį nardantį, teigia, kad jis, bėgdamas dugnu, padeda sau sparnais ir kad po vandeniu nuo supančio jį oro sluoksnio atrodo tarytum pasidabruotas. Pakilęs skristi, paukščiukas paprastai leidžia balsą „cerr" arba „cerrb". Jo giesmė susideda iš ilgos virtinės gana tylių įvairių balsų. Šiaip ji primena šiek tiek mėlyngurklės giesmelę.

Vandeninis strazdas yra labai prisirišęs prie gyvenamosios vietos ir neįsileidžia jon kitų vienrūšių. Ten, kur jų daug, pasitaiko, kad visas upelis yra paskirstytas tarp perinčių porelių. Porelės susidaro jau žiemą, bet nėra žinoma, kiek jos patvarios. Lizdui pasirenka kokią nors gatavą ertmę krante: urvą, duobę, žemą uoksą arba šiaip kokį užunarvį apleistame malūne, tilte ir kt., tuo būdu lizdo forma esti įvairi, pritaikyta prie ertmės. Jo medžiaga — vandeninės samanos, šaknys, sausi lapai, žolės — viskas sandariai supinta, lizdas iš viršaus apdengtas, anga šone, guolis esti gausiai išklotas sausais lapais. Visuomet lizdas esti visai arti vandens, kartais taip arti krioklių, kad vanduo nuolat jį aptaško. Buvo stebėta, kad abu porelės nariai dalyvavo lizdo statyboje, tarp kitko nešdavo vandenyje surinktus pernykščius lapus. Taip pat buvo nustatyta, kad paukščiai mirkydavo vandenyje samanas, kad pasidarytų liaunesnės. Visa statyba užtrunka 14 dienų. Kiaušinių skaičius 4—6; centrinėje Europoje juos deda pradedant nuo balandžio mėnesio vidurio iki liepos mėnesio, bet kartais daug anksčiau. Ten esti dvi vaikų vados per vasarą. Lukštų spalva vienodai balta, kiaušinio vidutinis dydis 25,1×18,5 *mm*. Apie tėvų dalyvavimą perėjime nuomonės skirtingos, pats perėjimas trunka 15—17 dienų. Vaikai iš pradžios lesinami susmulkintu maistu. Labai anksti, net dar nepajėgdami skristi, paukščiukai sugeba nardyti. Po 18—20 dienų jie palieka lizdą, bet dar vieno mėnesio amžiaus yra senių lesinami. Tačiau dar lizde būdami, jie yra iki tam tikro laipsnio savarankiški ir, esant pavojui, moka gelbėtis. Antai jau prieš šimtą metų gabus stebėtojas G. Montagu rašo, kad lizde pajudinti jau apsiplunksnavę paukščiukai tuoj šoko į vandenį ir bematant pasinėrė. Iš penkių buvusių paukščiukų su vargu buvo pagauti tik du. Nors jie išnerdavo, bet tuoj pasinerdavo vėl, kai mėgindavau juos pagauti.

Daug kieno mėginta auginti nelaisvėje šį visais atžvilgiais įdomų ir gražų paukštį, tačiau neturėta pasisekimo. Keblumas yra tas, kad nelaisvėje augintų vandeninių strazdų plunksnos lengvai sumirksta vandenyje. Matyti, pasturgalinė liauka, gaminanti riebų skystimą plunks-

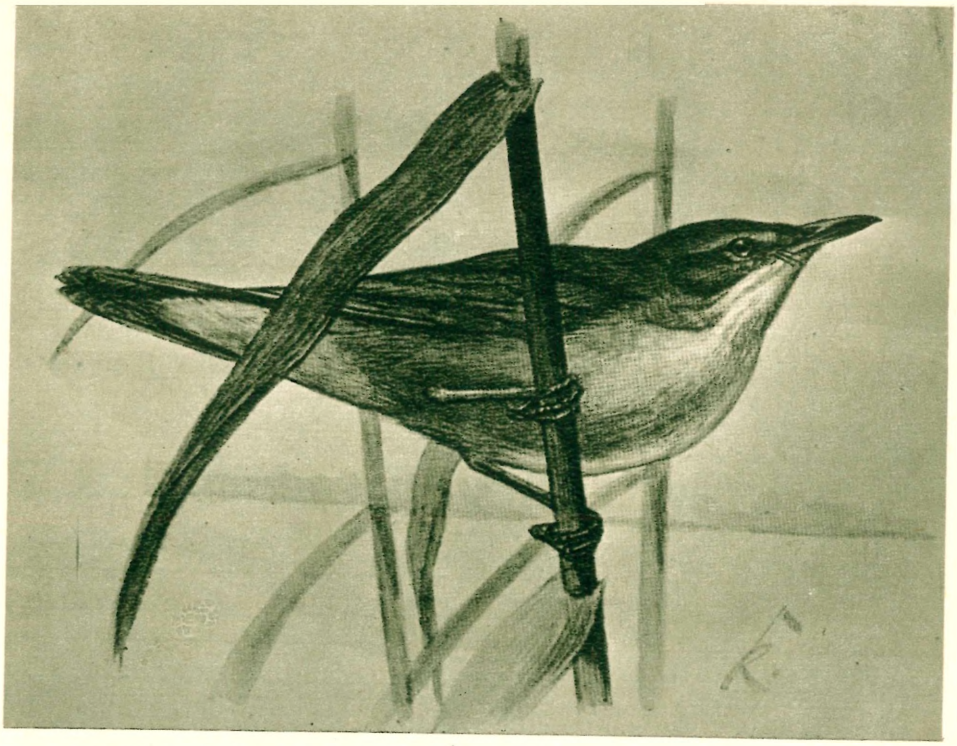

LXXXII. *DIDŽIOJI KRAKŠLĖ — ACROCEPHALUS ARUNDINACEUS* (L.)

LXXXIII. *MAŽOJI KRAKŠLĖ — ACROCEPHALUS SCIRPACEUS* (Herm.)

LXXXIV. *KARKLINĖ NENDRINUKĖ — ACROCEPHALUS PALUSTRIS* (Bechst.)

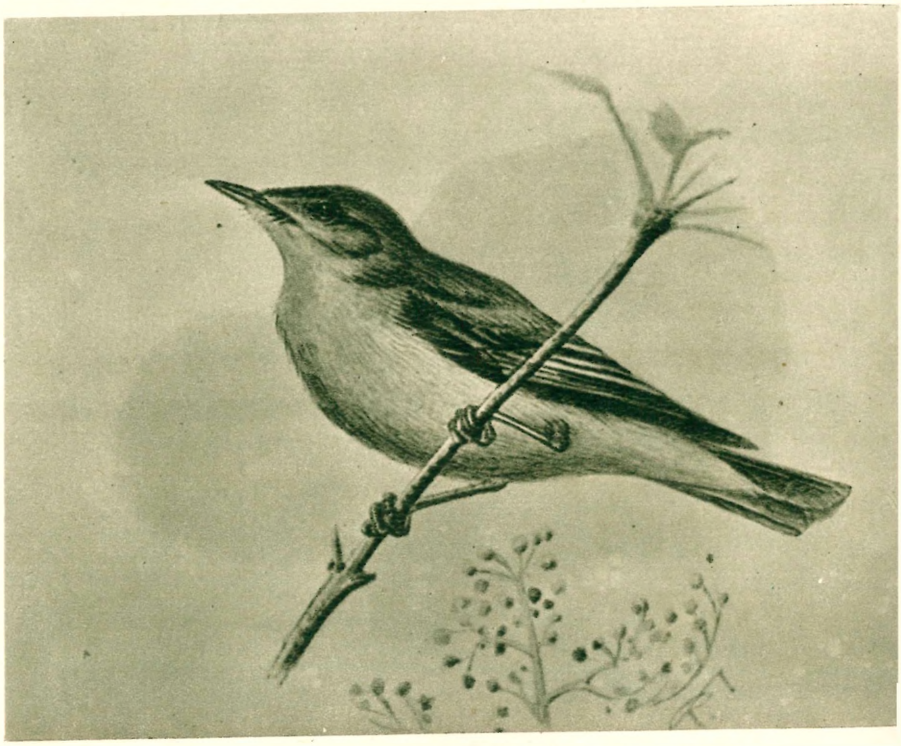

LXXXV. *TOŠINUKĖ — HIPPOLAIS ICTERINA* (Vieillot)

LXXXVI. *RAIBOJI DEVYNBALSĖ — SYLVIA NISORIA* (Bechst.)

LXXXVII. *SODINĖ DEVYNBALSĖ — SYLVIA BORIN* (Bodd.)

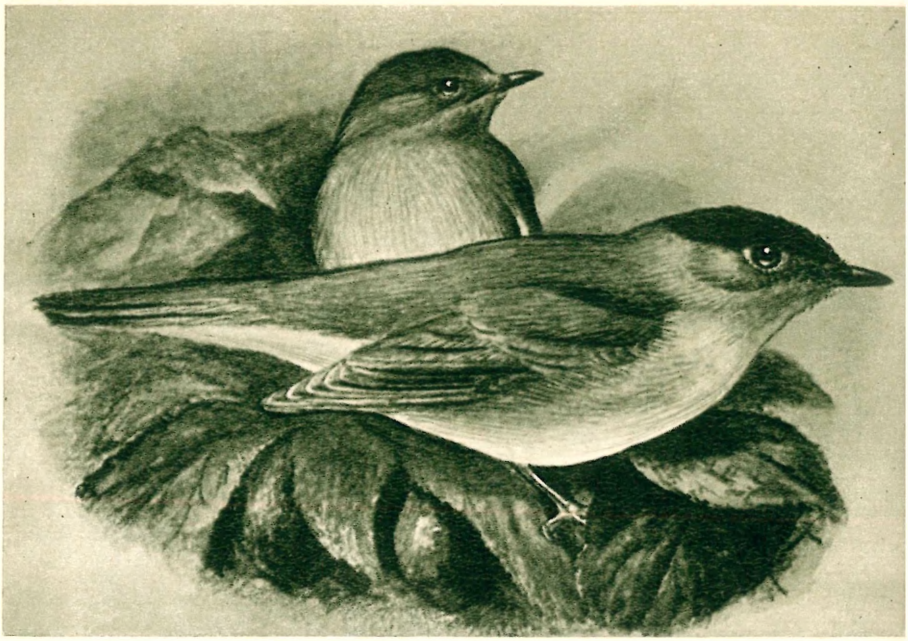

LXXXVIII. *JUODGALVĖ DEVYNBALSĖ — SYLVIA ATRICAPILLA* (L.)

LXXXIX. *RUDOJI DEVYNBALSĖ — SYLVIA COMMUNIS* Latham.

noms sutepti, nelaisvėje normaliai neveikia, o gal tinkamai neišsivysto. Augintų paukščių plunksnos persisunkdavo vandeniu, nelyginant, kempinė. Kai kas mėgino net ištepti savo augintinius anties pasturgalinės liaukos sekretu, bet ir tai nepadėjo. Kadangi, be to, paukščiai nuolat lįsdavo į vandenį, jie nuolat būdavo kiaurai peršlapę ir žūdavo nuo peršlapimo.

Šeima. **Strazdai.** *Turdidae*

Strazdų šeimai priklauso vidutinio ūgio paukščiai, grakštūs, proporcingos kūno sudėties. Būdingas jų pastaibis iš priekio apdengtas, nelyginant aulu, ištisa ilga ragine plokštele. Sparnai smaili, pirmoji plasnojamoji plunksna trumpesnė, negu pusė antrosios, dažnai net trumpesnė, negu sparno dengiamosios plunksnos. Jauniklių rūbas margas: nugara išmarginta šviesiomis, o apačia tamsiomis dėmėmis; snapas stiprus, truputį lenktas, atviromis šnervėmis; daugelis turi gana dideles iškilas akis — ši ypatybė susijusi su jų gyvenimu apatiniame, silpnai apšviestame miško aukšte. Vienos gentys, kaip strazdai siaurąja prasme, prisilaiko medžių, kitos, kaip kultupiai, gyvena ant žemės. Pirmieji daugiausia minta uogomis, antrieji vabzdžiais. Lizdai atdari, medžiuose ir ant žemės. Kiaušiniai margi arba vienspalviai.

Smilginis strazdas. *Turdus pilaris* L.

Spalvotas pav.

Est. *hällrastas.* Latv. *pelēkais strazds.* Lenk. *drozd kwiczoł.* Rus. *drozd riabinnik.* Vok. *Wacholderdrossel.*

Smilginis strazdas yra didokas, stiprus paukštis, jis nebijo net didelių speigų, tad ir žiemą galima juos Lietuvoje pamatyti kartais dideliais būriais, aptūpusius senus aukštus beržus arba plačius kadagynus. Jau iš tolo galima jį pažinti iš savotiško jo balso, bet polėkiu ir spalvų pasiskirstymu, ypačiai iš balto sparnų pamušalo, nesunku jį pažinti tarp kitų strazdų.

Savo ūgiu jis praneša varnėną (varnėno svoris 80 *g*, o smilginio strazdo 100 *g*), bet atrodo žymiai didesnis dėl aukštų kojų ir ilgos uodegos. Matant paukštį ant žemės arba skrendantį žemai, krinta į akis jo šviesiai pilkas viršugalvis, sprandas ir dar šviesesnis antuodegis, sudaręs ryškų kontrastą su juodąja uodegą; nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos bronzinės spalvos su šviesiais krašteliais, o plasnojamosios juosvos, kaip ir uodega; apačia balta, smakras, pagerklys ir gūžys šviesiai rudas su pailgomis juosvomis dėmėmis, užeinančiomis toliau ant šonų. Patelė panaši į patiną, tik jos uodega ne grynai juoda, bet šiek tiek rusva, o ant galvos yra plonų tamsių išilginių brūkšnelių. Jauniklių viršugalvis, kaklas ir antuodegis rusvo atspalvio, sparno dengiamosios

plunksnos su šviesiais palšais išilginiais brūkšneliais ir juosvais galais, apačia juodais apvaliais taškais išmargʹinta (kaip strazdo giesmininko). Jaunikliai šeriasi (iš dalies) rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais; seniai — liepos—rugsėjo mėnesiais.

Matai: kūno ilgis apie 280 *mm*, sparnų tarpugalis apie 438 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų 141—147 *mm*, 2 patelių 138—146 *mm*. Svoris 87—125 *g*.

Gyvena Europos miškinguose kraštuose į vakarus iki Šveicarijos, retkarčiais Prancūzijos rytuose, iš dalies Olandijoje, neperi Danijoje, tačiau dažnai peri Skandinavijoje (Norvegijoje iki 71°), Pabaltijo kraštuose, Suomijoje, Tarybų Sąjungoje iki Kanino, Sibire iki 70° šiaurėje, t. y. iki miško ribos, o rytuose iki Viliujaus, viršutinės Lenos. Europos pietuose siekia Aukštąją Bavariją, Čekoslovakiją, Vengriją, europinėje Tarybų Sąjungos dalyje — liniją Kijevas, Poltava, Voronežas, Saratovas, Čkalovas, o Sibiro pietuose yra iki Altajaus, Sajanų, Tian-Šanio. Esančiais duomenimis, susidarė nuomonė, kad bent pastaraisiais laikais smilginis strazdas plinta iš šiaurryčių į pietvakarius. Antai jau 1750 metais jie buvo plačiai žinomi Prūsuose, nes tūkstančiais buvo pagaunami kilpomis, toliau plito į Vokietijos rytus, o dabar jau pasiekė Reino pakraščius. Lietuvoje smilginių strazdų galima matyti ištisus metus, tačiau ne kiekvienu laiku ir ne visose vietovėse vienodai gausiai, bet nerasi vietų, kur jo trūktų. Esu aptikęs jų visuose Lietuvos rajonuose; kartais keletą metų paeiliui galima jų tam tikroje vietoje aptikti, o paskui, nežinia dėl ko, jie išnyksta iš tos vietos, arba priešingai. Prieš 50 metų buvo tai paprasčiausia strazdų rūšis Lydos rajone apie Vosyliškes, bet pradžioje šito šimtmečio jų kažkodėl labai paretėjo, užtat pagausėjo juodųjų strazdų.

Klaipėdos krašte, ypač Nemuno deltoje, randamas apsčiau, negu kitose Lietuvos dalyse. Apie tai yra rašęs Klaipėdos krašto paukščių faunos žinovas Szielazkis: „Vietomis, žemutinėje Lietuvos lygumoje dažnai perintis paukštis". Gausiai peri Klaipėdoje. Apie Šilutę tikrai daug jų peri vaismedžiuose, liepose, gluosniuose, apie Rusnę, Tilžę ir Ragainę daug jų apsistoja perėti. Vargu ar peri jie Neringoje. Nurodytose vietose susidaro tikros kolonijos — viename medyje iki keturių lizdų; aptinkame apie Gumbinę, Žemaičius, Plikių miške ir Stanaičius, taip pat Stalupėnuose ir Ramintos girioje; 1949 metais mačiau jų daug apie Klaipėdą, ypač apie Miniją, Priekulę ir nušoviau jauniklių dar su pirmaisiais rūbais. Žuvinto pakraščiuose šie strazdai nėra reti: nedideliame mišriame beržų ir alksnių miškelyje jie peri kasmet, sudarę nedidelę koloniją.

Nors smilginiai strazdai matomi Lietuvoje kiekvienų metų sezonu, vis dėlto tenka paabejoti, ar Lietuvoje palieka žiemoti tie patys paukščiai, kurie čia perėjo vaikus, ar jų vaikai. Jau spalio mėnesį atskrenda į Lietuvą iš šiaurės didžiausi strazdų pulkai, o pats šio traukimo įkarštis — lapkričio mėnesį. Jie tirštai aptupia šermukšnių medžius ir bematant nulesa visas uogas. Netekę šermukšnių, jie puola kadagynus,

ryja jų uogas, iš pradžių pačiuose krūmuose, o vėliau nusileidžia ant žemės ir ten jas renka. Tokie pulkai kartais esti labai dideli, driekiasi ištisais šimtais metrų, ūkanotomis dienomis skrisdami žemai, o saulėtomis gana aukštai. Jie yra labai triukšmingi, nuolat girdimas būdingas jų riksmas: čer-čer-čer... pakaitomis su ne mažiau būdingu spiegimu: kvi kvi... Dar ir vėliau, tikrajai žiemai stojus, net sausio mėnesį galima aptikti tokių keliaujančių pulkų. Bet sumedžioti juos ir tuomet nelengva, nes yra labai baikštūs ir žmogaus neprisileidžia, nebent tik važiuotas gali prie jų prisiartinti, bet kadangi tie pulkai yra pakrikę, daugiau kaip vieno paukščio vienu šūviu nušauti nepavyksta. Nustatyta, kad Šiaurės Europos smilginiai strazdai žiemoja jau vidurinėje Europoje, dalis jų traukia toliau iki Anglijos, Prancūzijos, Ispanijos, net Mažosios Azijos. Mūsų apžieduotas palei Kauną Kleboniškyje 1935.V.21 d. jaunas smilginis strazdas buvo rastas tų pačių metų X.11 d. Prancūzijoje apie Puy Laurens, nuskridęs maždaug 2000 *km* pietvakarių kryptimi. Skandinavijos ir Suomijos strazdai buvo atrasti Prancūzijoje, Belgijoje, Anglijoje ir Vokietijoje.

Smilginis strazdas stiprus ir šalčiui atsparus paukštis, net per didelius šalčius jaučiasi gerai ir nematysi jo tuomet pasipūtusio, kaip daugelį kitų mažų paukščiukų. Jo pozos gana savotiškos: ant žemės šoka jis dideliais šuoliais, nuleidęs kiek sparnus ir pastatęs uodegą; tuomet dažniausiai ir girdimas jo balsas čak čak čak... Nemėgsta tupėti tankiuose medžiuose, nebent tik ten, kur yra uogų. Šiaip jam maloniau aukštame apyrečiame medyje, iš kur matyti platesnis horizontas ir iš kur lengviau pastebėti pavojų. Jie yra labai draugiški ir laikosi dideliais pulkais, net peri sudarydami nedideles kolonijas. Bet niekuomet nenustoja baikštumo, nebent tik prie lizdo, kai jame yra vaikai. Jie yra blogesni giesmininkai, negu kiti strazdai, neturi tų gražių švilpiamųjų tonų, o jų giesmė sudėta iš įvairių gana tylių, ilga virtine sujungtų balsų. Pavasarį jie daug gieda, net tuo laiku, kai pro mūsų kraštą praskrenda; tuomet dažnai didžiausi mišrūs strazdų būriai nutupia ištisą miškelį, beržyną, alksnyną ir visi kartu gieda, sukeldami neapsakomą triukšmą. Jie gieda ne tik tupėdami, bet ir skrisdami.

Vietą lizdui pasirenka nedideliuose, o kartais net visai mažuose miškeliuose, alksnynuose, beržynuose, dažnai viduryje pievų, prie upių, tvenkinių. Lietuvoje dažnai aptikdavau juos perinčius soduose, ypačiai, jei šie susisiekia su pievomis. Jie labai dažni prie malūnų, kur esama mažesnių ar didesnių medžių grupių. Jų lizdas, tai tvirtas, gilus pastatas, padarytas iš žolių, dažniausiai iš smilgų pakaitomis su purvu, kartais su plonų šakučių priemaiša. Vidurys išklotas švelniomis sausomis žolelėmis. Krauna jį gana aukštai, maždaug pusėje medžio aukščio, tarp stuobrio ir storos atsikišusios šakos. Pradeda perėti labai anksti, jau net balandžio mėnesio pabaigoje arba gegužės mėnesio pradžioje, tad gegužės pabaigoje arba birželio pradžioje jau galima rasti iš lizdo išskridusių jauniklių, o seniai tuoj pradeda statyti naują lizdą. Deda 5, rečiau 6 arba 4 kiaušinius; jų pagrindinė spalva žalsva arba melsvai žalsva,

išmarginta tankiomis rudomis dėmelėmis (apskritai jie labai panašūs į juodojo strazdo kiaušinius). Jų vidutinis dydis 28,75×21,5 *mm;* daugiausia peri patelė. Seniai prie lizdo esti labai drąsūs ir, artinantis priešui, kelia didelį triukšmą. Peri 13—14 dienų ir tiek pat jaunikliai užtrunka lizde.

Konkrečių duomenų apie smilginio strazdo veisimąsi Kauno apylinkėse pateikė V. Skuodis: 1) Kamšos miške 1960.IV.20 rastas lizdas su 1 kiaušiniu; IV.25 lizde buvo 4 kiaušiniai, patelė perėjo; V.3 — 5 jaunikliai (2—3 dienų). 2) IV.26 Kamšos miške aptiktas lizdas su 3 perimais kiaušiniais. 3) IV.29 Sitkūnuose pastebėtas lizdas su 5 kiaušiniais, kuriuos perėjo, ten pat V.4 buvo jaunikliai. 4) Raudondvaryje rastas lizdas su 3 jaunikliais, 2—3 dienų. 5) IV.24 Kamšos miške buvo matytas lizdas su 4 kiaušiniais; IV.26 perimi 5 kiaušiniai. 6) IV.28 prie Vilkijos matytas lizdas su 5 kiaušiniais, kurie buvo perimi. 7) VI.8 Kamšos miške lazdyne rastas lizdas su 6 kiaušiniais. 8) VI.11 Kamšos miške, skirpste, 3 *m* aukštyje, pastebėtas lizdas su 5 silpnai užperėtais kiaušiniais. 9) VI.13 Kamšos miške, skirpste, 5 neužperėti kiaušiniai, lizdas pamestas. Šešiolikos išmatuotų kiaušinių dydis: maksimalus ilgis — 29,9 *mm,* minimalus — 25,8 *mm;* maksimalus plotis — 21,8 *mm,* minimalus 20,5 *mm.*

Iš smilginio strazdo mėsos gaunamas labai geras kepsnys, ir nuo senų laikų jis didžiai vertinamas. Senais laikais tų strazdų daug medžiota ne tiek su šautuvu, kiek su kilpomis ir tinklais. Paukščiams pamasinti krūmai ar medžiai buvo apkabinami šermukšnių kekėmis ir apipinami iš ašutų susuktomis kilpomis. Taip pat buvo panaudojami jaukūs narvuose laikomi strazdai; jų paskirtis — prišaukti pro šalį skrendančius paukščius. Taip medžiojama daugiausia buvo Rytprūsiuose ir kituose Vokietijos kraštuose. Kartu su smilginiais strazdais buvo pagaunama daug kitų strazdų, ypač giesmininkų ir baltabruvių; dvi pastarosios rūšys dažnai sudarydavo daugiau negu 90% bendro laimikio. Šios rūšies medžioklė labai skaudžiai palietė strazdų padermę; jų labai sumažėjo Lietuvoje ir kitur. Dabartiniu laiku tiek Lietuvoje, tiek kituose Europos kraštuose gaudyti strazdus kilpomis ir tinklais yra draudžiama.

Nelaisvę pakelia gerai, lygiai kaip ir kitos strazdų rūšys, nors iš pradžios jie esti labai neramūs. Jie reikalauja didelio narvo ir daug vandens maudymuisi. Narvo dugnas turi būti padarytas iš virbalų, kad neužsilaikytų išmatos.

Amalinis strazdas. *Turdus viscivorus* L.

XCIV pav.

Est. *hoburästas.* Latv. *sila strazds.* Lenk. *paszkot, drozd jemiołowy.* Rus. *deriaba.* Vok. *Misteldrossel.*

Yra jų septynetas porūšių. Europos dalyje gyvena nominalus porūšis *T. v. viscivorus* L.

Tai visų didžiausias tarp mūsų strazdų; iš toli nesunku jį pažinti iš šviesiai pilkos viršutinės kūno dalies ir balto sparnų pamušalo. Šiaip spalvomis labai į strazdą giesmininką panašus. Visas viršugalvis, spran-

das, nugara šviesiai pilkos spalvos, šiek tiek žalsvu atspalviu, antuodegis geltonesnis. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos šiek tiek tamsesnės už nugarą, šviesiais kraštais. Visa apačia gelsvai balta, išmarginta didokomis, maždaug žirnio didumo, juodomis dėmėmis, tik pagerklyje ir pagurklyje šios dėmės yra mažesnės ir pailgos formos. Į pavasarį geltona spalva blėsta ir tuomet apačia pasidaro balta, pritaškyta juodų dėmių. Snapas pamate geltonas, toliau juosvas, kojos pilkšvai mėsinės spalvos; rainutės durpinės. Jaunikliai skiriasi nuo senių tuo, kad jų viršutinės kūno dalies plunksnos turi išilginį gelsvą brūkšnelį, su juosvu tašku gale; apačia beveik grynai balta su juosvomis dėmėmis; pagerklys baltas. Jaunikliai šeriasi (iš dalies) tarp gegužės ir rugpiūčio mėnesio; seniai (ištisai) — tarp rugpiūčio ir spalio mėn.

Matai: ilgis apie 287 *mm*, sparnų tarpugalis apie 465 *mm*, suglaustas sparnas 2 patinų 155—162 *mm*, 1 patelės 147 *mm*; sveria 100—123 *g*.

Peri Europoje nuo Portugalijos ir Irlandijos vakaruose ir nuo Škotijos, pietinės Norvegijos (Oslo), Švedijos (68°), Suomijos, Kolos pusiasalio ir 63° Pečioros baseino šiaurėje; pietuose siekia Vidužemio pakraščius ir Krymą. Sibire, Vidurinėje Azijoje, šiauriniame Irane, Korsikoje ir Sardinijoje, Maroke, Alžyre, Tunise gyvena skirtingos rasės.

Amalinis strazdas yra tipingas sausų pušynų gyventojas, todėl bent veisimosi laikotarpiu vargu aptiksi jį ten, kur nėra pušynų. Užtat pušynuose, ypač ten, kur dirva sausa, smėlėta, nederlinga, lengvai jį aptiksi. Apskritai, pasirenka jis tokias vietas, kurios tinka ir ligutei, todėl šios dvi paukščių rūšys dažnai pasitaiko greta, bet vis dėlto prisilaiko jis didesnių miškų. Vilinaus apylinkėse kaip tik daug tokių sausų palyginti plikų pušynų, ir ten amalinių strazdų galima dažniausiai aptikti. Rūdninkų Girioje tai labai paprastas paukštis. Matydavau jų Pakrampyje, Rūdninkuose, Žagarynėje, Pirčiupyje, apie Valkininkus, Senuosius ir Naujuosius Macelius ir kitur; Gudų Girioje, Varėnos, Marcinkonių, Pariečės apylinkėse, apie Musteiką, Ašašnykus, Kabelius, Zubravą, Pogerendą — apskritai visame dideliame Gudų Girios plote. Klaipėdos krašte mažai aptiksi jų Nemuno deltoje, nes ten vyrauja lapuočių miškai; retkarčiais peri Neringoje ir artimiausiose Klaipėdos apylinkėse. Į vakarus nuo Lietuvos respublikos vienas rastas Ramintos miškuose, Plikiuose apie Gumbinę ir kitur. Labiausiai mėgsta jaunus labai sausus pušynus, apaugusius viržiais *(Calluna)*, kerpėmis (*Cladonia, Peltigera* ir kt.).

Amalinių strazdų matyti Lietuvoje vasarą ir žiemą, bet nėra žinoma, ar tie paukščiai, kurie aptinkami žiemos metu yra vietiniai paukščiai ar atvykėliai iš šiaurės kraštų. Šiaip yra žinoma, kad iš šiaurinės ir centrinės Europos amaliniai strazdai nukeliauja žiemoti į Europos pietvakarius arba į Afrikos šiaurę. Taip pat nustatyta, kad Anglijoje ir žemutinio Reino pakraščiuose išsiperėję strazdai ten pat žiemoja. Mūsų apie Alytų 1934.VII.1 d. apžieduotas paukštis buvo rastas negyvas Vokietijoje, Aukštutinėje Silezijoje tų pačių metų spalio 1 dieną, nuskridęs 615 *km* kelio pietvakarių kryptimi.

Amalinis strazdas yra nedraugiškas, atšakus paukštis, vienišas, ir nors kartais sudaro būrelius, jie yra skysti ir pakrikę. Net ir uogų pilname medyje nepamatysi jų daugiau kaip po vieną. Rudenį, kai ima sirpti šermukšnių uogos, soduose, alėjose arba šalia kelių stovinčiuose medžiuose dažnai pasirodo ir amalinis strazdas. Tuomet jį galima matyti kasdien ir visuomet vienui vieną, nes jis kitų paukščių neprisileidžia. Vėliau, kai šermukšnių uogos pasibaigia, jis ima lankytis kadagiuose, o užvis labiausiai amaluose. Šis parazitinis augalas yra labai paplitęs pietinėje Lietuvos dalyje, ypačiai Garliavos apylinkėse, o dar labiau apie Druskininkus, Ratnyčią, Marcinkonis ir labiau į pietus Baltarusijoje. Dažniausiai jis auga beržuose arba topoliuose, ir kartais visas senas medis esti jo apniktas. Jo baltas lipnias uogas lesa amaliniai strazdai ir svirbeliai (rodos, tik tie du paukščiai — bent aš nežinau kitų — tomis uogomis ir teminta). Susiradęs medį, kur yra amalų su prisirpusiomis uogomis, strazdas nuolat ten matomas, mažai paisydamas netoliese esančių žmonių. Jei pasirodo kitas strazdas, pirmasis ryžtingai puola jį, ir abudu su įnirtimu pešasi, kol vienas nuveja kitą. Net atvykus smilginiams strazdams, jis puola juos pavieniui ir priverčia pasitraukti. Pavasarį pasirodo jų Lietuvoje daugiau bendruose būriuose kartu su smilginiais, baltabruviais ir giesmininkais. Tuomet jie daugiausia prisilaiko pievų, kur esti krūmų, mažų miškelių ar šiaip medžių grupių. Jie su mielu noru laikosi tos vietos, kur siekia patvinusių upių, ar pelkių vanduo, nes, tur būt, ten daugiausia randa sau maisto. Tokie mišrūs būriai kartais užima didelį plotą, bet nesilaiko tirštu būriu, veikiai pakrinka. Jie tuomet yra labai judrūs, šokinėja dideliais šuoliais, kapstosi samanose, panašiai kaip pempės. Tuomet jie daugiausia minta sliekais, minkštakūniais, visokių vabzdžių vikšrais *(Tipula)*. Protarpiais jie nutupia į medžius greta su kitais strazdais ir tuomet visa jų bendruomenė sudėta iš visų rūšių, gieda kiekvienas savo giesmę. Dažniausiai čia vyrauja baltabruviai strazdai, ir jų giesmelės nustelbia kitų strazdų balsus. Amalinio strazdo papročiai nuo kitų strazdų skiriasi ir tuo, kad ši rūšis beveik niekuomet nesilaiko tankumynų. Jos mėgstamiausios vietos vasarą — sausos pievos ar sausi dirvonai tarp miškų, ar pamiškės. Net gyvendamas miške, jis prisilaiko kirtimų, degsnių. Tik tokiose vietose vasaros metu aptiksi jį, ieškant maisto, bet ne tankumyne, kaip kad daro kitos strazdų rūšys.

Sunkiau jį sumedžioti, negu kitus strazdus, nes jis atsargus ir moka vengti žmogaus, tuo labiau, kad prisilaiko atvirų vietų. Bet kilpomis pagauti jį lengviau, negu smilginį strazdą, suradus medį, kur jis nuolat atskrenda lesti uogų. Pastebėjęs pavojų, jis leidžia savotišką balsą, maždaug trrr trrr...; jį galima pamėgdžioti, parpiant lūpomis arba braukiant šukomis per aštrią briauną. Jo giesmė yra skardi, grynų tonų ir gana įvairi, toli girdima, nes paukštis gieda tupėdamas aukšto medžio viršūnėje. Šiuo atžvilgiu jis gali lygintis arba net praneša strazdą giesmininką.

Perėti pradeda anksti. Jau balandžio mėnesiui įpusėjus pradeda krauti lizdą. Lizdą rasdavau vidutinio amžiaus pušyse. Daugiausia skurstančiose, kokių daug yra pietinėje Dzūkijoje. Lizdas esti aukščiau, negu strazdo giesmininko, maždaug 3—5 *m* nuo žemės, priglaustas prie kamieno toje vietoje, kur iš jo išeina keletas stambių šakų. Pagal paukščio ūgį, jis yra didesnis, negu kitų strazdų, pamatas ir išorinis apskritimas sudarytas iš plonų pušies ir kitų medžių šakučių, dažnai apkerpėjusių, ir ši aplinkybė yra labai būdinga šio strazdo lizdui. Toliau visa medžiaga yra sutvirtinta moliu, šiaip žeme arba sutrūnijusia mediena. Vidus išklotas švelniomis, sausomis žolėmis. Po aštuonių dienų nuo darbo pradžios lizdas esti užbaigiamas, nors darbas kasdien trunka ne daugiau kaip 2—3 valandas. Vengia kaimynystės su žmogum; tuo jis skiriasi nuo kitų strazdų, dažnai kraunančių savo lizdą soduose, parkuose ir kt. Deda 4—5 kiaušinius; jų pagrindinė spalva šviesi pilkšvai rusva, išmarginta dėmėmis rudos, tamsesnės ar šviesesnės spalvos. Kai kada pagrindas melsvas ar žalsvas. Jų dydis 29×22,25 *mm*. Šiaip jie labai panašūs į juodojo strazdo kiaušinius ir net specialistai kartais jų neatskiria. Peri patelė, pradėdama nuo pirmojo kiaušinio, arba net tupėdama dar tuščiame lizde. Labai retai pavaduoja ją patinas ir taip pat tik retkarčiais ją lesina, todėl ji yra priversta dažnai atsitraukti nuo lizdo. Peri apie 14 dienų, o jaunikliai lizde užtrunka 14—16 dienų, bet palikę lizdą dar nesugeba skristi. Tik po 20 dienų nuo prasikalimo dienos jie gali jau pakilti į orą.

Konkretūs duomenys apie amalinio strazdo veisimąsi Lietuvoje mano ir A. Aleknavičiaus surinkti: 1) III.7 girdėjosi giesmė. 2) IV.12 čiulbėjo, buvo nešama medžiaga lizdui, lizdas prisnigtas; IV.26 jame padėtas 1 kiaušinis; IV.27 antras kiaušinis ir sekančią dieną dar vienas; išperėtas tik vienas jauniklis. 3) IV.24 rastas 1 kiaušinis; V.2 — 3 kiaušiniai. 4) Gudų Girioje prie Musteikos kaimo IV.27 pastebėtas lizdas su 4 kiaušiniais. 5) Lekėčių apylinkėse V.2 matytas lizdas su 4 kiaušiniais; V.10 lizde tik 3 kiaušiniai; V.19 trys padaiguoti jaunikliai; V.26 apsiplunksnavę jaunikliai; V.28 lizde tik vienas jauniklis; V.29 lizdas tuščias. 6) V.2 krovė lizdą; V.10 perėjo. 7) V.2 lizde buvo 4 kiaušiniai. 8) V.3 rasti 4 kiaušiniai. 9) V.11 lizde 1 kiaušinis; V.18 — keturi. 10) IV.27 pradėtas krauti lizdas; V.3 lizde 3 kiaušiniai; V.17 vienas ką tik išsiritęs jauniklis ir 3 kiaušiniai jau pradėję skilti; V.31 lizde užaugę jaunikliai; VI.3 prieš-piet lizdas tuščias. 11) V.31 pradėta dėti kiaušiniai; VI.15 ką tik išriedėję jaunikliai; VI.22 paaugę, bet dar pūkuoti, jaunikliai; VII.7 lizdas tuščias. 12) VI.6 lizde 4 kiaušiniai; VI.17 lizde 3 padaiguoti jaunikliai; VI.21 lizdas tuščias.

Visi tie lizdai buvo pušyne, 2,1—8 *m* aukštyje. Iš šių duomenų seka, kad dėti kiaušinius pradeda apie balandžio mėn. 22 d. Penkių kiaušinių matai: 1) 31×22,5 *mm*, 2) 32×22 *mm*, 3) 32,5×22,3 *mm*, 4) 31,5×23,1 *mm*, 5) 31,2×23 *mm*. Amalinis strazdas Lietuvoje išveda vieną, kartais dvi vadas.

Amalinio strazdo, kaip ir kitų strazdų, labai geras kepsnys, ypačiai tuomet, kai, besimaitindami šermukšnių ir kadagių uogomis, įgauna nuo jų ypatingą kartoką prieskonį. Seniau jie buvo uoliai medžiojami, ne tiek su šautuvu, kiek su kilpomis. Miškininkai ir sodininkai daro priekaištą amaliniam strazdui, kad jis išplatinąs amalus ir tuo padaręs žalos miško medžiams ir vaismedžiams. Iš tikro taip ir yra. Paukščio prarytos uogos nėra suvirškinamos ir išėjusios su išmatomis yra tokios pat lipnios, kad lengvai prilimpa prie šakų, o sėklos nepraranda daigumo. Šiltesniuose kraštuose, kaip antai, vidurinėje Europoje, Vokietijoje ir Prancūzijoje amalas yra daug dáugiau paplitęs, negu Lietuvoje ir auga tarp kitko ant įvairių vaismedžių ir šiaip vertingų medžių, padarydamas daug žalos. Tuo ir kaltinamas amalinis strazdas. Mūsų krašte eina šiaurinė amalo išplitimo riba ir jo neigiama reikšmė žmogui yra labai maža, tad ir amalinio strazdo nėra už ką kaltinti.

Strazdas giesmininkas. Lipikas. *Turdus ericetorum*[1] Turton.
(*T. musicus* Naumann, Reichenow. *T. philomelos* Brehm)

XCV pav.

Est. *laulurästas.* Latv. *dziedātājs strazds.* Lenk. *drozd śpiewak.* Rus. *pievčij drozd.* Vok. *Singdrossel.*

Jų yra trys porūšiai. Lietuvos paukščiai priklauso *T. e. philomelos* Brehm porūšiui.

Strazdas giesmininkas spalvų pasiskirstymu labai panašus į amalinį strazdą, tik daug mažesnis, tarytum sudaro tos rūšies miniatiūrą. Iš karto krinta į akis vienodai pilka su žalsvu atspalviu viršutinės kūno dalies spalva. Kaklas, krūtinė ir šonai palšai gelsvos spalvos, išmarginti juodomis dėmėmis, labai smulkiomis kakle ir didesnėmis ant krūtinės ir šonų; pilvas ir pauodegys grynai baltos spalvos. Nuo amalinio strazdo tarp kitko skiriasi tuo, kad sparno apačia nėra baltos, tik gelsvai rudos spalvos (iš to nesunku nustatyti, kuriai rūšiai priklauso sudraskyto strazdo palaikai). Snapas juosvas, tik posnapio pamatas gelsvas, žiotys geltonos, rainutės durpinės spalvos.

Matai: ilgis apie 220 *mm*, sparnų tarpugalis 350 *mm*, suglaustas sparnas 2 patinų 115—119 *mm*, 3 patelių 113—120 *mm*. Svoris 63—72 *g*.

Jauniklių spalvos yra rudesnės, ypač nugaros pusėje rusvai išmargintos. Jaunikliai šeriasi tarp liepos ir rugsėjo (iš dalies), o seniai rugpiūčio—rugsėjo mėnesį (ištisai). Į pavasarį palšoji kūno apačios spalva palaipsniui darosi blankesnė, ir parskridę į Lietuvą pavasarį paukščiai ant krūtinės ir šonų beveik neturi rusvumo, o tik grynai baltą pagrindinę spalvą.

---

[1] Vengdami nesusipratimų, pažymėsime, kad strazdas giesmininkas jau nebevadinamas *musicus*, o šis vardas skiriamas baltabruviam strazdui, nes pasirodė, kad šį paukštį taip pavadino Linėjus. Toliau, prioriteto sumetimais, atrodo, kad giesmininką reikia vadinti *ericetorum*.

Gyvena visuose Europos miškuose. Norvegijoje iki 69°, Švedijoje iki 68°, Urale iki 64°, Jenisiejaus baseine iki 63°, o Tunguskos baseine iki 56°. Rytuose siekia Irkutską. Azijos pietuose plinta iki Mažosios Azijos, Šiaurės Irano ir Altajaus. Lietuvoje strazdas giesmininkas yra labiausiai paplitusi strazdų rūšis. Jis apsigyvena ir dideliuose, ir mažuose miškuose, spygliuočių ir lapuočių, kad tik būtų ten krūmų, uogienojų ar šiaip tankumynų. Jis pasitenkina net parkais, sodais, apsigyvena kapinėse, bet labiausiai mėgsta didesnius miškus, pušynus, eglynus, kur protarpiais auga lapuočių medžių, ypač beržų. Apskritai mėgsta jis tamsų tankumyną ir tuo atžvilgiu skiriasi nuo amalinio strazdo ir panašus į juodąjį strazdą.

Pavasarį parvyksta į Lietuvą paskutinėmis kovo arba pirmosiomis balandžio dienomis, bet kai kada — kovo mėnesiui įpusėjus — kartu su kitais strazdais, ypačiai baltabruviais ir smilginiais, sudarydamas didelius mišrius būrius. Tuomet galima aptikti jų plačiose pievose, patvinusių pelkių pakraščiuose, net ir dirbamuose laukuose. Tokie būriai mielai lankosi nedideliuose miškeliuose, apgula visus medžius, ir tuomet nuo visų šių paukščių, kartu giedančių, sklinda savotiškas toli girdimas klegesys. Kauno apylinkėse Nemuno skardžiai apaugę visokiais medžiais sudaro tinkamą jiems buveinę ir ten, pvz. Obelynėje, kasmet ilgesnį ar trumpesnį laiką užtrunka šie mišrūs strazdų pulkai, o jiems išnykus, lieka tie paukščiai, kurie ketina ten perėti. Vidutiniškai nuo balandžio mėnesio pirmos dienos pasigirsta skardi šio malonaus paukščio giesmelė. Obelynėje, kur sodas iš visų pusių miško apsuptas, o miške stūkso aukštos senos eglės ir epušės, vieta giesmininkams labai tinkama. Patinukas giedoti pasirenka aukščiausią medį ir nutupia pačioje jo viršūnėje taip, kad jį galima iš toli matyti. Giesmė fleitos pobūdžio, grynų skardžių tonų; kiekvienas šių tonų kartojamas paeiliui tris—keturis kartus, panašiai kaip lakštingalos. Ji yra nepaprastai maloni, ir drąsiai galima laikyti šį strazdą greta lakštingalos vienu iš geriausių giesmininkų. Įspūdis tuo malonesnis, kad ją tenka girdėti tada, kai pavasario eigoje įvyksta aiškus posūkis į gražų šiltą orą, kai ima žydėti žibuoklės, šilagėlės ir žalčialunkiai, o subrinkę beržų ir juodalksnių pumpurai teikia miškui nuostabų šviesiai violetinį atspalvį, tarytum aptraukia jį švelniais spalvotais rūkais. Jau saulei nusileidus, vienas po kito nutyla kikiliai, karetaitės, liepsnelės, o strazdai dar gieda ir tamsoje, kai jau tik neaiškiai matyti medžių kontūrai, jie dar nenutyla; pagaliau iš daugelio vis dar gieda vienas, kol ir jis nurimsta. Bet neilga pavasario naktis. Ankstyvo ryto prieblandoje jau pasigirsta jo žavėtina giesmelė, viena, kita ir vėl skamba nuo jų visas miškas, tik vėlyvą rytą jie šiek tiek nurimsta, kad vėl įsismagintų pavakaryje.

Balandžio antrojoje dekadoje giesmininkai jau krauna lizdus, o antrojoje šio mėnesio pusėje jau deda kiaušinius ir ima perėti po paskutinio kiaušinio, nors ir prieš tai protarpiais ant jų nutupia. Galima manyti, kad išveda dvi vaikų vadas, nes dar rugpiūčio mėnesį randama nepaskrendančių jauniklių. Ankstyvieji lizdai beveik visuomet kraunami

eglutėse, nes tuo metu lapuočiai dar neturi lapų; neaukštai, dažniausiai taip, kad žmogus gali į jų vidų pažiūrėti, bet kartais aukščiau kaip 3 metrai. Vėlyvesni lizdai kraunami ir lapuočiuose, ypačiai jei jie esti vijoklinių augalų perpinti. Kartais randama lizdų ant nulūžusio medžio kamieno, ant sukrautų rąstų. Europos vakaruose, kur šis paukštis yra jaukesnis, negu Lietuvoje, jis neretai peri nedideliuose soduose, kartais net formuotų vaismedžių špaleriuose. Giesmininko lizdas — nuostabus, meniškai sukrautas pastatas, labai tvirtas ir patvarus. Jo išorė sudėta iš plonų sausų šakučių, žolių ir ypač samanų, — taip, kad jis krinta į akis savo žalia spalva. Viduriui iškloti paukštis panaudoja savotišką medžiagą: tai kiaurai perpuvusi mediena, snape suminkyta ir sumaišyta su seilėmis, iš to susidaro plastiška, lipni masė; išdžiūvus, ji yra labai stipri ir panaši į kartoną. Lipdydamas lizdą, paukštis sukasi jame ir tuo duoda jam apvalią taisyklingą formą. Užbaigtas lizdas yra gilus; jo vidinė ertmė gilesnė už pusrutulį. Kartais pasitaiko, kad lietingas oras tiek šitą darbą trukdo, kad paukštis meta pradėtą lizdą ir statosi naują. Lizdas esti menkai pririštas prie medžio, dažniausiai vien prisiglaudęs prie kamieno ir paremtas keliomis šakutėmis iš apačios, tuo būdu nesunku jį nuimti nuo medžio, visai nesužalojant. Kiaušinių deda 4—6, bet dažniausiai 5. Jų vidutinis dydis 28×20,5 *mm*, puikiai žydros spalvos, su ryškiai juodais arba tamsiai rudos spalvos, gana mažais taškais, peri veikiausiai tik patelė; tai trunka 12—13 dienų. Po 12—16 dienų jaunikliai palieka lizdą, dar nesugebėdami skraidyti, ir vikriai šokinėja ant žemės arba tupi žemose šakose, todėl šioje stadijoje jų nesunku pagauti, ypač palijus, ir, tur būt, daug jų tuomet žūva nuo įvairių grobuonių. Tupinti ant kiaušinių patelė prisileidžia labai arti, lyg pasitikėdama savo nežymia pilka spalva, o kadangi lizdas yra labai gilus, virš jo kraštų išsikiša tik jos uodega ir snapas su akimis. Tačiau paliečiama nesiduoda, paskutiniu momentu išslysta iš lizdo ir, apsimetusi paliegėle, stengiasi nukreipti į save priešą.

Aštuoniolikos lizdų stebėjimų duomenys (mano ir A. Aleknavičiaus). Pirmieji kiaušiniai (Gudų Girioje) buvo dedami ne vėliau kaip IV.24 d. Vėliausiai pirmas kiaušinis buvo rastas VII.12 d. Pirmieji jaunikliai prasikala apie V.15; padaiguoti jaunikliai rasti V.22, plunksnėti V.26, o VI.8 jau visur matėsi išbėgusieji iš lizdo jaunikliai, bet VII.12 lizduose dar buvo jauniklių.

Jau vidurvasarį mūsų miškuose pilna jaunų strazdų. Tuomet seniai palaipsniui nustoja giedoti. Gieda vien tik tie, kurie prarado kiaušinius arba vaikus ir juose iš naujo pabudo veisimosi instinktas. Taigi žmogaus atžvilgiu įvyksta keisti dalykai: gieda tie paukščiai, kuriuos ištinka nelaimė, bet turint galvoje, kad paukščio giesmė yra lyg įvadas į poravimosi aktą, dalykas darosi visai natūralus. Vasarą visas strazdų giesmininkų būrys laikosi tamsiame tankumyne, ten, kur po sudžiūvusiais lapais apsčiai randa jie sliekų, šmalžių, vikšrų ir kt., lesa net moliuskus su kiautais, sutriuškinę kiautą į akmenį. Jie tuomet turi savo mėgstamąsias vietas ir ten visuomet galima jų aptikti; jų papročiai panašūs

į liepsnelės ir kartu su jomis prisilaiko panašių vietų. Rugpiūčio mėnesiui įpusėjus, Lietuvoje atsiranda šių strazdų daugiau vien dėl to, kad išsiperi jaunikliai, antra, kad prasideda jų traukimas ir tuomet atskrenda jų daug iš šiaurės kraštų. Šiuo laiku jų galima rasti ne tik miškuose, bet ir soduose, ypač jeigu jų kaimynystėje yra nors nedidelis miškelis. Obelynėje kasmet apie tą laiką būna jų sode ne tik vaiskrūmiuose, bet dargi kopūstuose, bulvėse ir net prie pat namų gėlių lysvėse. Pastebėjęs žmogų ar šiaip kuo nors išgąsdintas strazdas trūkčioja sparnais, kilstelia uodegą ir leidžia būdingą balsą: čok čok čok..., paskui pakyla nuo žemės, nutupia kur nors neaukštoje šakoje, ir padaręs kelis šuolius, gerai pasislepia lapų tankumyne; pamatyti jį tuomet gana sunku, tik girdėti jo tylus cypimas: cit cit... Rudeniop lesa jie daug uogų — šermukšnių, ožekšnių ir atskrenda į sodus lesti serbentų, vyšnių, šeivamedžio uogų. Keliauja jie naktį, o dieną ganosi. Kai stoja tylios ūkanotos rudens naktys, Kauno apylinkėse Nemuno slėnyje dažnai išgirsi pralekiančių strazdų cypimą; šis judėjimas trunka maždaug iki spalio mėnesio pusės, bet pavėlavusių paukščių galima aptikti ir vėliau. Vidurinės ir šiaurinės Europos strazdai praleidžia žiemą Europos pietvakariuose ir Šiaurės Afrikoje. Du mūsų apžieduoti strazdai netoli Kauno, Kamšos miške, 1956.V.22 ir 1959.VII.6 d. buvo nušauti Prancūzijoje, pirmas 1957.III.3, antras 1959.X.27, nuskridę pietvakarių kryptimi 2050 ir 2000 *km*.

Strazdas giesmininkas gana vislus paukštis; perėdamas du kartus per vasarą, padeda iš viso apie dešimtį kiaušinių, tad atrodytų, kad visiškai užtektų padermei išlaikyti. Bet kažin, ar taip yra iš tikrųjų; priešingai, susidarė įspūdis, kad šių strazdų Lietuvoje kaskart, nors ir iš lėto, mažėja. Iš senų žmonių teko girdėti, kad jų jaunystėje kaimiečių vaikai pavasarį per vieną dieną pririnkdavę ištisus katilus jaunų strazdų ir virdavę juos valgiui. (Maždaug praėjusio šimtmečio pabaigoje.) Kažin, ar pavyktų dabar jų tiek pririnkti? Manau, kad vargu. Pats iš savo jaunų dienų atsimenu, kad strazdai giesmininkai ir kiti strazdai, išskyrus gal juodąjį strazdą, buvo Lietuvoje daug gausesni. Gal dėl to kaltas bendras miškų ploto sumažėjimas? Bet seniau strazdai buvo smarkiai gaudomi kilpomis, o dabar daugelyje kraštų šios rūšies medžioklė yra suvaržyta. Daug šių strazdų žūva kiaušinio arba jauniklių stadijoje. Visų pirma lizdas esti blogai slepiamas, antra vertus, puikios žydros spalvos kiaušiniai yra labai ryškūs ir sudaro šarkoms, kėkštams ir varnoms gerą laimikį. Vargiai kurio kito paukščio kiaušiniai ir jaunikliai lizde tiek nukenčia nuo šitų plėšikų, kiek strazdo giesmininko. Remdamasis savo patyrimu, prieinu išvadą, kad bent 50% jų tuo būdu žūva. Suaugusioje stadijoje daug jų žūva nuo plėšriųjų paukščių; strazdai giesmininkai sudaro 10% visų paukščių, kuriais maitinasi plėšrieji paukščiai. Dar vienas pavojus gresia mūsų strazdui: tai telefono ar telegrafo viela ir vielinės tvoros. Kažkodėl iš visų smulkiųjų paukščių daugiausia užsimuša strazdų, gal būt, dėl to, kad jie skrenda naktį ir neaukštai.

A. Aleknavičius, 1959 metais kontroliavęs 5 amalinių, 7 juodųjų, 14 giesmininkų strazdų lizdus, padarė šią apskaitą: iš visų paukščių žu-

vo — 4 amalinių, 1 juodųjų, 11 giesmininkų lizdų. Tai sudaro 78,6% giesmininkų, 80% amalinių ir 14,3% juodųjų strazdų lizdų.

Jauną iš lizdo paimtą strazdelį nesunku užauginti, nes maisto atžvilgiu jis nėra lepus, tačiau reikia jam duoti nemažai vabzdžių, geriausia skruzdžių perų, miltkirmėlių, o vasarą nesunku parūpinti ir kitų vabzdžių bei kirmėlių, pvz.: tranų, perų, sliekų ir kt. Jie gerai lesa varškę (šviežią, nesūdytą), sumaišytą su tarkuotomis morkomis ir balta duona. Gerai ryja sliekus, labai mėgsta tranų perus ir šiaip visus vabzdžius, žalią, virtą ar keptą mėsą, kietai išvirtą kiaušinį, visokias uogas (braškes, žemuoges, šeivamedžio), smulkiai sukapotus gerai prinokusius obuolius. Šie paukščiai yra tuo patogūs auginti, kad vėliau visai apsieina be vabzdžių ir visą žiemą juos galima maitinti varške su minėtais priedais. Be to, jie godžiai lesa salotus, ypač lapų gyslas. Žiemą mano strazdai lesdavo taip pat baltųjų kopūstų lapus (maždaug degtuko didumo laibus gabalėlius), be to, aš jiems pasėdavau vazone salotų — jų daigus jie labai mėgdavo.

Žinoma, maloniausia turėti patinuką, nes tik jis gieda, bet atskirti jų lytį beveik neįmanoma, tad geriausiai auginti du, nes tuomet bent vienas bus patinukas. Jau lapkričio ar gruodžio mėnesį jie pradeda čiulbėti; iš pradžių labai tyliai, bet kaskart garsiau, o žiemos antroje pusėje čiulba taip garsiai, kad pro atdarą langą iš gatvės girdėti. Nereikia užmiršti, kad strazdai mėgsta maudytis ir tam reikalui jie privalo turėti atitinkamo dydžio indą su švariu vandeniu. Narvas irgi neturi būti per mažas (dugnas 50×30 *cm*, aukštis apie 60 *cm*).

Baltabruvis strazdas. *Turdus musicus* L. (*T. iliacus* Naumann)

Spalvotas pav.

Est. *vainurästas.* Latv. *plukškis.* Lenk. *drozdzik.* Rus. *drozd bielobrovyj.* Vok. *Weindrossel.* Yra du porūšiai. Lietuvoje aptinkamas nominalus porūšis *T. m. musicus* L.

Jis yra truputį už strazdą giesmininką mažesnis, kitaip kalbant, iš mūsų strazdų visų mažiausias. Nesunku jį pažinti iš ryškaus balto antakio ir rudų šonų, kuriuos sparnai ne visai pridengia. Visa viršutinė kūno dalis pilka, šiek tiek žalsvu atspalviu, apačia balta, pakaklė ir gūžys išmarginti juosvomis dėmėmis. Sparnų pamušalas rudas, kaip ir kūno šonai. Tarp patino ir patelės apdaro skirtumo nėra. Jauniklių nugara išmarginta tamsiomis dėmėmis, apačia kaip senių, tik šonų rudumas vos žymus; baltas antakis ryškus. Ir jaunikliai, ir seniai šeriasi rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais, bet jaunikliai keičia tik mažąsias, o seniai visas plunksnas.

Matai: kūno ilgis apie 220 *mm*, sparnų tarpugalis apie 347 *mm*, suglaustas sparnas 4 patinų 117—121 *mm*, 1 patelės 111 *mm*. Svoris apie 60 *g*.

Gyvena Europos ir Azijos šiaurėje iki pat miško ribos, vakaruose iki Islandijos, Azijos rytuose iki Kolimos žiočių. Pietuose iki Farerų ir

Škotijos, Švedijos pietuose iki Gotlando, Kaliningrado srities, toliau iki Tulos, Kazanės, Ufos ir Čkalovo, Sibiro vakarų pietuose siekia 54°, o Sibiro rytuose į pietus nueina iki 63°. Baltabruvis strazdas retai peri Lietuvoje, bet yra duomenų iš praėjusio šimtmečio 70-tų metų, kad šie strazdai nuolat perėję apie Klaipėdą. Buvo rasta daug perinčių porų artimoje kaimynystėje vienas nuo kito, žemai krūmuose, o vienas ant supuvusio stulpo. Maždaug 1933 metais nustatyta, kad jis peri apie Rusnę ir Ventės Rage. Vieną kartą 1954.VI rastas lizdas su 6 kiaušiniais Kamšos miške; jame užaugo 5 jaunikliai. Vieną kartą (1925.VI.25 d.) Lydos apskr. nedideliame alksnyne aptikau ir visą dieną girdėjau giedantį patiną, kurį ir nušoviau. Šis egzempliorius tebėra Kauno zoologijos muziejuje. Gana apsčiai peri Biržų rajone. Pasak V. Skuodžio, 1957.V.30 netoli Astravo rastas lizdas ant žemės. Jame buvo 3 jaunikliai ir 1960.VI.9 toje pačioje vietovėje ant žemės, vos žymiame pakilime, lizdas su 5 užperėtais kiaušiniais, 1958 m. VI.8 d. rastas lizdas su 2 vaikais ir 3 kiaušiniais Kovarsko rajone, Zizdros upelio šlaite.

Tame pačiame miške ant griovelio kranto, karklo kelme, maždaug 0,5 *m* aukštyje, 1960.V.17 d. rastas lizdas su 6 silpnai užperėtais kiaušiniais ir tų pačių metų VI.29 d. rastas lizdas eglaitėje, 1,7 *m* aukštyje, su 5 jaunikliais (apie 7 d. amžiaus).

Du baltabruvio strazdo lizdus rado A. Aleknavičius Lekėčių girininkijoje. Vienas 1961.V.28 eglėje, apie 1,5 *m* aukštyje. Lizde 4 kiaušiniai. V.29 kiaušiniai buvo šalti. Kitu atveju tame pačiame miške V.26 eglelėje, 3 *m* aukštyje, rastas lizdas su 6 kiaušiniais. Kiaušiniai buvo dar V.30. Keturių kiaušinių matai: pirmo lizdo 1) 25,2×19 *mm*, 2) 25×20 *mm*, 3) 27×19,7 *mm*, 4) 26,5×19,5 *mm*; antrame lizde du kiaušiniai: 1) 26,5× ×19,0 *mm*, 2) 25,5×19,5 *mm*. Keturių kiaušinių svoris: 4,6 *g*, 5,05 *g*, 5,3 *g*, 5,1 *g*.

Iš Biržų rajono šešių kiaušinių matai: 1) 25,2×18,3 *mm*, 2) 25×18 *mm*, 3) 26,7×18,7 *mm*, 4) 25,8×18,7 *mm*, 5) 26×18,2 *mm*, 6) 27,8×18,6 *mm*.

Šiaip baltabruvis strazdas Lietuvoje aptinkamas vien traukimo metu pavasarį ir rudenį, ir tuomet labai apsčiai galima jų matyti. Pavasarį balandžio mėnesį pasirodo dideli jų pulkai; kartu su giesmininkais, amaliniais ir smilginiais strazdais sustoja pievose, miškų pakraščiuose ir elgiasi panašiai kaip ir anos rūšys, bėgioja ir lesinėja ant žemės. Protarpiais nutupia medžių viršūnėse, ir tuomet visi nepaliaujamai gieda, sukeldami neapsakomą klegesį. Rudenį irgi apsčiai mus aplanko, bet tuomet nesilaiko pievose, o vien miškuose, tankiuose krūmuose. Jie yra mažiau baikštūs, negu kitos strazdų rūšys ir lengviau prisileidžia per šūvį. Seniau, kai buvo leidžiama gaudyti paukščius kilpomis, baltabruviai strazdai kartu su giesmininkais sudarydavo svarbiausią laimikio dalį. Pratraukę pro mūsų kraštą, jie atsiduria Prancūzijoje ir Šiaurės Italijoje, kur jų labai daug išmedžiojama.

Apie šio strazdo veisimąsi žinome daugiausia iš šiaurės kraštų ornitologų. Jų duomenimis, jis krauna lizdą, panašų į smilginio strazdo, t. y. iš įvairių žolių, sulipdytų dumblu, moliu ir kita panašia medžiaga.

Vietą lizdui parenka žemiau, negu kiti strazdai, kartais net prie pat žemės. Aš vieną kartą turėjau progą jį rasti šiaurinėje Laplandijoje, netoli nuo Petsamo, žemame keruotame beržyne pačioje miško riboje. Jis buvo sukrautas kreivame, maždaug 15 *cm* storumo berže, apie 1,5 *m* nuo žemės. Peri du kartus per vasarą, dėdamas kiekvieną kartą 5—6 kiaušinius. Jie yra labai panašūs į juodojo strazdo kiaušinius, bet šiek tiek mažesni.

Baltagurklis strazdas. *Turdus torquatus* L.

XCVI pav.

Est. *kaelusrästas.* Latv. *apkakles strazds.* Lenk. *drozd obrożny.* Rus. *bielozobyj drozd.* Vok. *Ringdrossel.*

Jų yra trys porūšiai. Į Lietuvą užklysta šiaurinis porūšis *T. t. torquatus* L.

Senų patinų viršus neryškios juodos spalvos su pilkšvais plunksnų kraštais; tie šviesesni kraštai ypač žymūs sparnų dengiamosiose plunksnose. Apačia juosva su balsvais plunksnų kraštais ir baltu pagurkliu. Rainutės durpinės spalvos; tos pačios spalvos snapas ir kojos. Patelių juodoji spalva yra rusvo atspalvio, o plunksnų stiebai kartais balsvi; baltoji pagurklio dėmė rusvu atspalviu aptraukta. Jaunikliai iš viršaus rusvai juosvos spalvos su šviesiais plunksnų stiebais, iš apačios durpinės spalvos su balsvu skersiniu margumu.

Matai: ilgis apie 275 *mm*, sparnų tarpugalis apie 420 *mm*, sparnas patino 139—145 *mm*, patelės 135—144 *mm*; svoris apie 111 *g*.

Europoje aptinkami baltagurklio porūšiai gyvena: vienas (*T. t. torquatus* L.) Skandinavijoje, D. Britanijoje ir Tarybų Sąjungoje, Kolos pusiasalyje, patenka net į Leningrado sritį; antras (*T. t. alpestris* Brehm) gyvena Vokietijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje, Vengrijoje, Rumunijoje, Galicijoje, Balkanų pusiasalyje ir Ukrainos vakarinėje dalyje; perskrenda Krymą. Iš artimų mums kraštų žinomas vienas, esantis Tartu universiteto muziejuje, kilęs iš Vidžemės, toliau vienas Rusovo egzempliorius, pagautas apie Taliną. Yra žinoma egzempliorių, pagautų apie Lechtsą ir Vieką Estijoje. Ši rūšis rudens traukimo metu buvo daug kartų pastebėta Neringoje, bet retai didesniu skaičiumi. Be abejo, tai Tarybų Sąjungos šiaurės arba Suomijos paukščiai, keliaujantieji į Europos pietvakarius, kur jie paprastai praleidžia žiemą.

Apie baltagurklio strazdo gyvenimą težinoma, kad jis daugeliu atžvilgių panašus į juodąjį strazdą. Jis yra vienišas, nesideda su kitomis strazdų rūšimis ir slapstosi tankumynuose. Jis nėra baikštus, tad ir sumedžioti ji nesunku. Šios žinios liečia jo gyvenimą gimtame krašte ir kažin, ar jis yra toks pat tuose kraštuose, per kuriuos traukia. Pranešama, kad tuomet jis neretai patenka į kilpas, statomas strazdams gaudyti. Apie jo veisimąsi yra žinoma, kad jo lizdas panašus į juodojo strazdo ir kraunamas tankiausiose šakose, paprastai, eglėse, apie 1—2 *m* nuo žemės paviršiaus. Kiaušiniai taip pat labai panašūs.

Juodasis strazdas. Pamedulė. *Turdus merula* L.

XCVII pav.

Est. *musträstas.* Latv. *melnais meža strazds.* Lenk. *kos.* Rus. *čiornyj drozd.* Vok. *Amsel.*

Juodasis strazdas, kaip nusako jo pavadinimas, nėra „strazdanotas" kaip kiti jo viengenčiai, bet vienspalvis. Patinas yra perdėm juodas, tik pavasarį jo snapas ir vokų kraštai esti ryškios geltonos spalvos; šiaip jis yra juosvas, tokios pat spalvos ir kojos. Patelės viršus yra vienodas rusvai juosvos spalvos, pagerklys ir gūžys šviesiai rusvi su juosvu margumu, pilvas palšas; snapas durpinės spalvos, bet labai senų patelių darosi gelsvas. Jaunikliai kaip patelė, bet apačioje daugiau rusvos spalvos, o viršutinė kūno dalis išmarginta išilginiais šviesiais brūkšneliais. Nusišėrę rugpiūčio—spalio mėnesį pirmų metų jaunikliai yra rudesni, negu seniai ir turi trumpesnius sparnus; tai ypačiai liečia patinus. Tuo pačiu metu šeriasi ir seniai, bet keletas galvos plunksnų keičiama dar kovo mėnesį.

Matai: kūno ilgis apie 265 *mm*, sparnų tarpugalis apie 395 *mm*, suglaustas sparnas senų patinų 125—132 *mm*, patinų iki vienų metų amžiaus 123—129 *mm*, patelės 120—131 *mm*. Svoris apie 95 *g*.

Juodojo strazdo apgyventas plotas yra labai didelis; jis apima beveik visą Europą, Azorų, Madeiros, Kanarų salas, Alžyrą ir Tunisą, Vidaržemio jūros salas; Palestiną, Siriją, Mažąją Aziją, Iraną, Kaukazą, Užkaukazę, Vidurinę Aziją, Tian-Šanį, Mongolijos kalnus ir Kašmyrą, o vienas porūšis siekia Kinijos atogrąžas. Europos šiaurėje siekia 63° Norvegijoje, 61°30′ Suomijoje, europinėje Tarybų Sąjungos dalyje iki Leningrado srities.

Juodasis strazdas mėgsta tamsius eglynus, ar bent mišrius miškus ir pasitaiko mūsų krašte visur, kur tokių miškų yra. Mažiau jų, gal būt, Dzūkijos pietinėje dalyje, ypač dešiniajame Nemuno krante, kur vyrauja sausi pušynai ir dideli nederlingų smiltynų plotai. Nemuno žiotyse irgi jų mažiau, nes ten daugiau alksnynų.

Vakarų Europos juodieji strazdai praleidžia žiemą savo gimtinėje, bet jau Vokietijoje maždaug vienas trečdalis jų išskrenda pietvakarių kryptimi į Belgiją, Prancūziją, Italiją iki 43° pietuose. Tačiau jų bendruomenė papildoma iš šiaurės atskrendančių juodųjų strazdų, ypač iš Danijos ir Skandinavijos. Jau Vokietijos rytinėje dalyje ir Lenkijoje jų mažai žiemoja. Pavieniai juodieji strazdai daug kartų pasirodydavo žiemą Neringoje apie Rasytę, taip pat apie Klaipėdą ir Tilžę; yra matyta jų Gumbinės apylinkėse, apie Žemaičius. Lietuvos rytuose nesu aptikęs jų žiemojančių, bet apie Kauną matydavau gruodžio ir sausio mėnesiais, net iki kovo mėnesio. Yra duomenų apie žiemojimą Estijoje (Hapsalu). 1959.X.8 Ventės Rage apžieduotas juodasis strazdas tų pačių metų XI.8 nušautas Italijoje (Toskanijoje), nuskridęs apie 1500 *km*.

Juodasis strazdas yra slapukas, atsargus, gudrus, žmogaus vengiantis paukštis. Jis nemėgsta atvirų vietų, laikosi tamsioje paunksnėje, ypačiai ten, kur nėra žolės ir žemė apklota puriu puvėsių sluoksniu ir

senais lapais. Ten jis kapstosi visą dieną, švaistydamas snapu sausus lapus ir beknaisiodamas juodžemį. Kaip ir kiti strazdai, bėginėja dideliais šuoliais, aukštai iškėlęs uodegą ir nuleidęs kiek sparnus. Pamatęs ką nors įtartino, jis greitais šuoliais nubėga tankumynan, šaukdamas ćok-čok-čok; jei pavojus nepraeina, pakyla skristi, šaukdamas veriančiais žviegiamais balsais. Šį juodųjų strazdų riksmą, reiškiantį aliarmą, pažįsta ir kiti paukščiai. Į atvirus plotus išskrenda jie retai ir tuomet stengiasi perskristi juos kuo skubiausiai, norėdami greičiausiai pasinerti į tankumyną. Jie nemėgsta laikytis būriais, ir visuomet aptiksi pavienius arba poromis, vien traukimo metu sudaro mažus palaidus būrelius. Maistas toks, kaip ir kitų strazdų: sliekai, vabzdžiai, ypač lėliukės stadijoje, smulkūs moliuskai su kiautais arba be jų — šį maistą daugiausia ir randa puriame miško juodžemyje. Be to, sulesa jie daug uogų, ypač šermukšnių ir kadagių. Jei netoli yra sodas, jie dažnai ten apsilanko dėl vyšnių; taip esti netoli Kauno Obelynės sode, kur šių strazdų nemaža. Dažnai tenka matyti jį nešantį iš sodo snape vyšnios uogą. Patinukas yra geras giesmininkas, bet blogesnis už lipiką: jo giesmė irgi švilpiama, tačiau visai kitokio pobūdžio, ilgai traukiama, melancholinė. Giedodami jie taip pat nutupia aukštai, bet ne medžių viršūnėse, kaip kad daro lipikas; pamatęs žmogų, jis kuo skubiausiai neria žemyn.

Europos vakaruose juodųjų strazdų gyvenimo būdas visai kitoks, negu Lietuvoje. Jie ten dažnai apsigyvena viduryje didmiesčių, parkuose, skveruose. Jie ten virto miesto paukščiais ir kartu su karveliais keršuliais visiškai nepaiso žmonių, lygiai kaip ir žvirbliai. Europos rytuose to nėra, bet Karaliaučiuje jau 1933 metais atsirado miesto strazdų, o Elbinge — 1935 metais. Nesuprantama, kodėl juodasis strazdas ir karvelis keršulis vakaruose yra virtę miesto paukščiais, o Lietuvoje jie vengia žmogaus. Lygiai tą patį galima pasakyti apie karvelį purplelį, nes jis artimųjų rytų kraštuose taip pat virto miesto paukščiu, o Lietuvoje yra labai baikštus. Vis dėlto pastaraisiais metais gavome kad ir nelabai aiškių duomenų apie tai, kad ir mūsų krašte juodieji strazdai ima priprasti prie miestų. Palangoje ne tik parke, bet ir pačiame mieste, per keletą paskutinių metų jie kaskart dažnesni. Šia proga R. Kazlauskas rašo, kad 1958 metų vasarą stebėjęs juodojo strazdo lizdą Palangoje, liepoje virš šaligatvio. Jis priduria dar, kad džiugu buvo stebėti ir žmones, kurie, pamatę lizdą, rodydavo jį vaikams, kai paukščiai lesindavo jauniklius.

Kadangi juodasis strazdas mažai šalinasi žmogaus, dažnai susidaro proga stebėti jo veisimosi eigą. Pasirodžius juodiesiems strazdams pavasarį, o tai esti balandžio mėnesiui prasidėjus, pasigirsta jų giesmelės, dažniausiai vakare. Tuoj po to pradeda jie krauti lizdus (balandžio mėnesio III dekadoje). Tam reikalui daugiausia parenkama jauna eglutė, ir lizdas kraunamas neaukštai, taip, kad galima jį su ranka pasiekti, kartais net žemiau, pvz., vieną kartą Obelynėje radau lizdą, sukrautą ant nukirsto medžio kelmo, iš visų pusių apaugusio atžalomis, maždaug

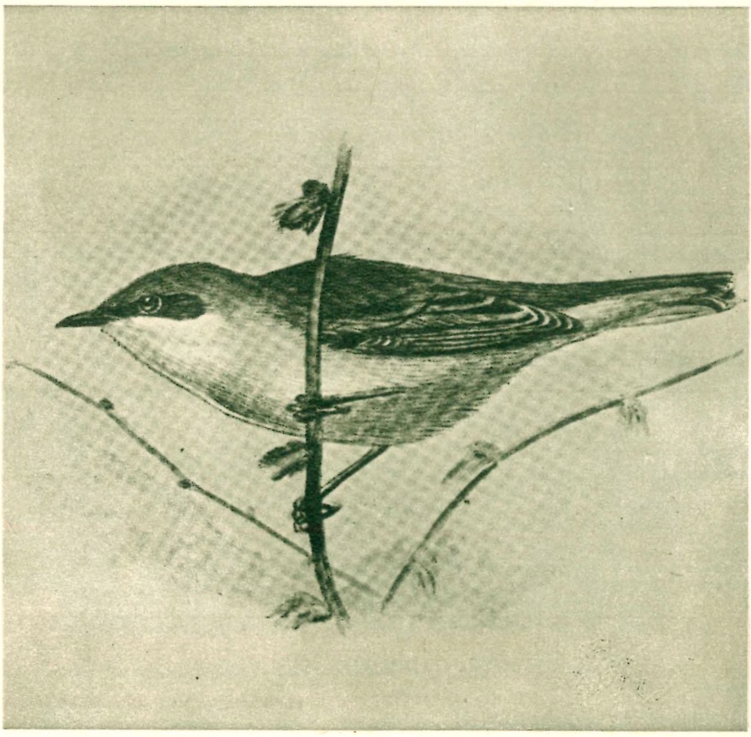

XC. *PILKOJI DEVYNBALSĖ — SYLVIA CURRUCA* (L.)

XCI. *ERŠKĖTŽVIRBLIS — PRUNELLA MODULARIS* (L.)

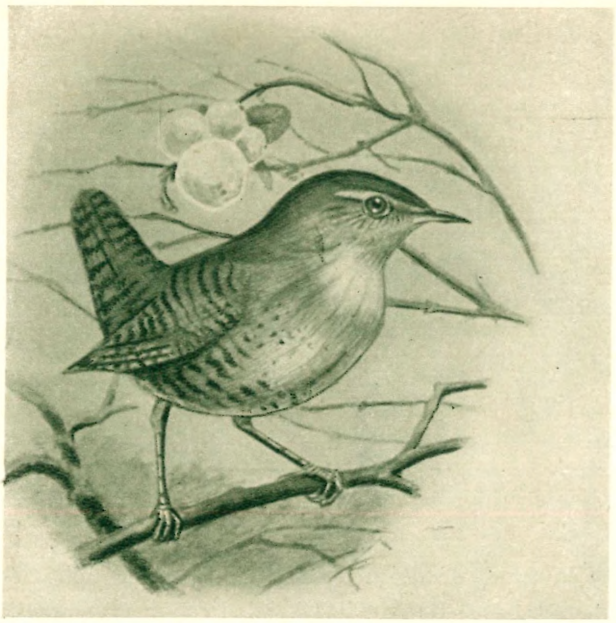

XCII. *KARETAITĖ — TROGLODYTES TROGLODYTES* (L.)

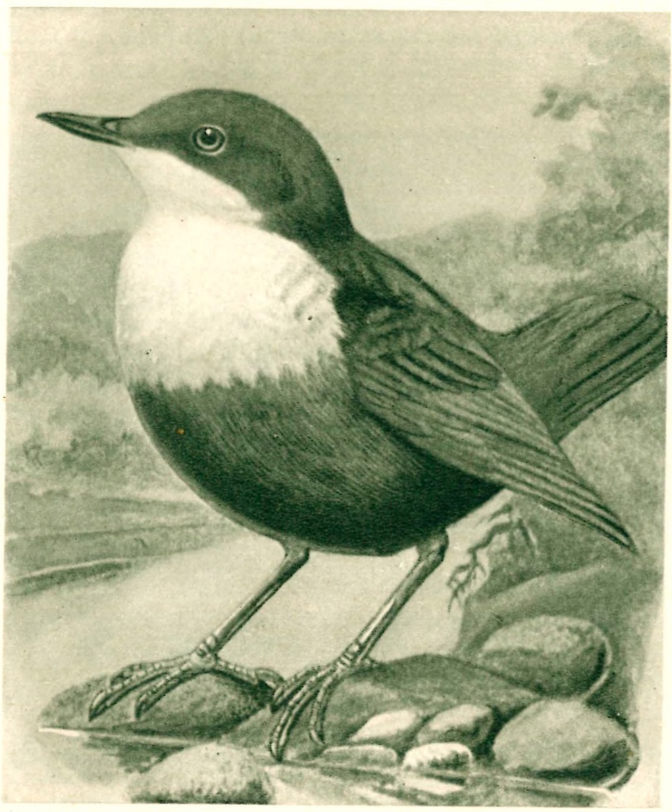

XCIII. *VANDENINIS STRAZDAS — CINCLUS CINCLUS* (L.)

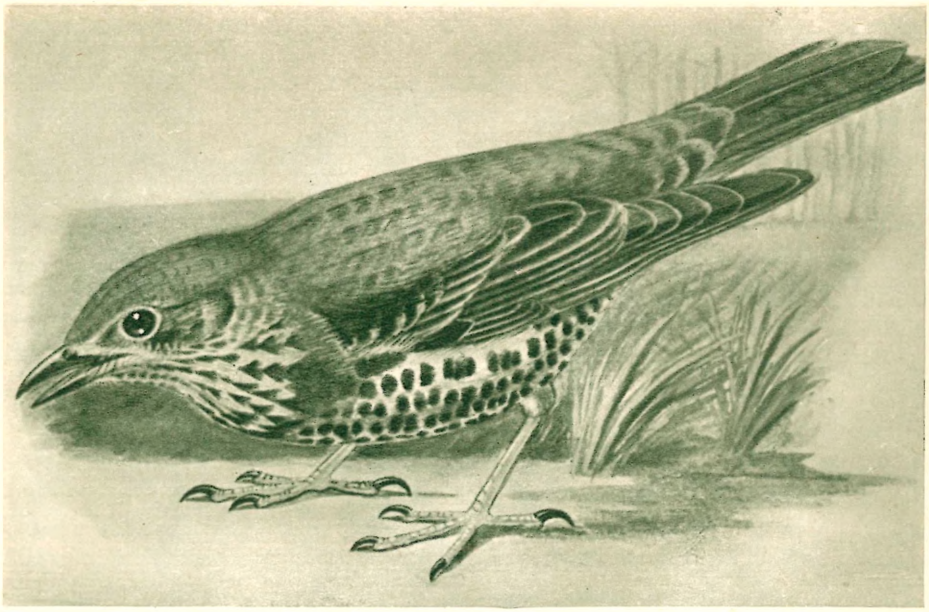

XCIV. *AMALINIS STRAZDAS — TURDUS VISCIVORUS* (L.)

XCV. *STRAZDAS GIESMININKAS — TURDUS ERICETORUM* Turton.

XCVI. *BALTAGURKLIS STRAZDAS — TURDUS TORQUATUS* L.

pusė metro nuo žemės. Pradėję krauti lizdą, o gal ir anksčiau, abu paukščiai veja iš artimiausių apylinkių savo vienrūšius, ir nuostabus dalykas, kad patelė tuo atžvilgiu yra ryžtingesnė už patiną (kitų paukščių priešingai). Ji kai kada taip smarkiai puola kitą patelę, kad abi sukibusios nusirita ant žemės ir ten ilgai vartosi. Vakarų kraštuose, kur šis strazdas yra jaukesnis, ji savo lizdui dažnai parenka vietą panašiai kaip mūsų musinukė, pvz., ant kyšančių trobesių sijų, tarp vijoklinių augalų, supančių namo sieną, net ant žemės. Rodos, kad lizdo statyba rūpinasi vien patelė; net medžiagos gabenimu patinas retai tesirūpina. Kaip ir kitų strazdų, lizdas yra tvirtas ir gilus, o jo išorė gausiai samanomis apkaišyta; toliau į vidų eina visokie šiaudeliai, žolės, apsčiai sumaišytos su žemėmis, o pats vidus švelniomis žolelėmis išklotas be žemių. Pradeda krauti lizdą tuo pačiu metu, kaip ir strazdas giesmininkas ir panašiai augina savo vaikus. Nuo storo žemės sluoksnio lizdas ilgai esti drėgnas, tuo labiau, kad paslėptas tamsiame vešliame tankumyne. Manoma, kad toji drėgmė yra reikalinga kiaušiniams. Kiaušinių pagrindinė spalva šviesiai žalia, rausvai žalia arba melsva (retai) ar net rusvai balsva, o margumą sudaro tankios smulkios rusvos dėmelės ir brūkšneliai. Jų matai: 30,5×21,25 *mm*. (Lietuvoje išmatuotų 11 kiaušinių vidutiniai matai — 29×21,8 *mm*.) Perėti pradeda nuo trečiojo kiaušinio, retkarčiais patinas pavaduoja patelę; tai trunka 13—14 dienų. Abu tėvai lesina vaikus. Teigiama, kad tėvai, nešdami maistą vaikams, skrenda aplinkiniu keliu, kad neparodytų lizdo. Kaip ir lipikas, juodasis strazdas, išgąsdintas lizde, puola žemyn ir, apsimesdamas paliegėliu, stengiasi nuvilioti ramybės trukdytoją į šalį. Kartais patinas, nešdamas lesalą į lizdą, pakeliui gieda. Jaunikliai po 13—14 dienų pakrinka iš lizdo, dar nesugebėdami skristi, bet jau vikriai šokinėdami ant žemės. Tuomet jie yra daugiausia patino lesinami, nes patelė tuoj pradeda dėti kiaušinius antrą kartą.

A. Aleknavičius pateikė medžiagos apie šio strazdo veisimąsi iš Kauno apylinkių: 1) V.2 lizde buvo 1 kiaušinis. 2) V.10 aptiktas lizdas su 5 kiaušiniais; V.21 jame padaiguoti jaunikliai. 3) V.9 rastas lizdas su 5 kiaušiniais, kuris vėliau buvo išardytas, rastos strazdo liekanos ir kiaušiniai. 4) V.10 lizde 5 kiaušiniai; V.19 jame dar kiaušiniai; V.24 jau 2—3 dienų jaunikliai, VI.4 lizdas tuščias. 5) V.11 lizde 3 tik išriedėję jaunikliai ir vienas kiaušinis; V.25 lizdas tuščias. 6) V.22 lizdas su padaiguotais jaunikliais. 7) VI.4 rastas lizdas su 4 kiaušiniais; VI.9 jame 5 kiaušiniai; VI.15 išsiritęs 1 jauniklis; VI.22 5 padaiguoti jaunikliai (vienam virš snapo buvo įsisiurbusi dėlė); VI.28 lizdas tuščias. 8) VI.9 lizdas su 4 kiaušiniais; VI.15 — 3 dienų 4 jaunikliai. 9) VI.29 lizdas su 4 kiaušiniais; VII.3 ir VII.11 lizde dar tebuvo kiaušiniai. 10) VII.5 ir VII.12 lizde 5 kiaušiniai; VII.20 — 3 padaiguoti jaunikliai; VII.26 plunksnėti jaunikliai išbėgo iš lizdo. Iš čia suminėtų lizdų vienas buvo alksnyje, kiti devyni — eglėse. Du iš jų buvo prie pat žemės, kiti nuo 0,5 iki 3 *m* aukštyje.

Minėtasis stebėtojas teigia, kad juodasis strazdas kai kada išveda net 3 vadas per vasarą. Vieną kartą jis antrąjį lizdą rado per 12 *m* nuo pirmojo, o trečiąjį — per 30 *m*, tik į kitą pusę.

Pamedulė yra gana gudrus paukštis, ir pagauti ją ne taip lengva, ypač senąjį paukštį. Vis dėlto, apdėjus šermukšnių kekę kilpomis ir iškabinus ją aukščiau tarp šakų, geriausiai ten, kur būta šių uogų, bet jau baigiamos lesti, galima šių paukščių pagauti. Tačiau seni paukščiai griebiasi visokių gudrumų, kad sulestų uogas, o neįsiveltų į kilpas; pvz., stengiasi iš apačios nutraukti kekę, nunešti ją į šalį ir tuomet praryti visas uogas. Pagauti seni paukščiai ilgai neprijunksta ir iš pradžios esti labai neramūs, bet paimti iš lizdo arba tik ką iš jo pakrikę jaunikliai labai greit su žmogum apsipranta ir yra labai malonūs paukščiai. Juos reikia maitinti iš pradžių skruzdžių perais ir šiaip visokiais vabzdžiais; kur laikomos bitės, labai patogus lesalas yra traniniai perai, kuriuos bitininkai ir šiaip iš avilių pašalina; taip pat nesunku parūpinti sliekų, laumžirgių. Palaipsniui galima pradėti lesinti varške, mėsos gabaliukais ir uogomis. Žiemai reikia turėti gerą šermukšnių išteklių, šiaip visą žiemą nesunku turėti ir kadagių uogų, o supiaustytas obuolys, tarkuotos morkos, balta mirkyta duona irgi sudaro gerą priemaišą. Vis dėlto ir žiemą reikia turėti džiovintų skruzdžių perų ir gyvų miltkirmėlių. Narvas tokiam dideliam paukščiui turi būti irgi didelis. Jaukius paukščius pravartu protarpiais išleisti iš narvo, kad palakstytų po kambarį. Narvo dugnas turi būti padarytas iš virbalų, kad nesusilaikytų jame nešvarumai. Dar būdamas gimnazistu, turėjau iš mažo išauginęs juodąjį strazdą; netrukus po Naujųjų metų jis pradėjo giedoti ir švilpdavo dar auštant. Jis buvo labai jaukus, ir aš jį dažnai išleisdavau paskrajoti po kambarį, o ypač pasimaudyti didesniame inde, nes jis tai daryti labai mėgdavo. Į narvą grįždavo pats, o kelis kartus pro atdarą langelį buvo išskridęs lauk, bet, patrepsėjęs šaltame sniege, grįžo atgal į kambarį.

Kultupys. *Oenanthe oenanthe* (L.)

XCVIII pav.

Est. *kivitäks.* Latv. *akmenu čakstīte.* Lenk. *białorzytka.* Rus. *kamionka obyknovennaja.* Vok. *Steinschmätzer.*

Sudaro 8 porūšius. Lietuvos paukščiai priklauso nominaliam porūšiui *Oe. oe. oenanthe* (L.)

Kalbamoji rūšis kartu su sekančiąja ir dar kitomis kai kurių autorių iškeliama į atskirą pošeimį (kultupiai, *Saxicolinae),* nes iš tikrųjų ši grupė labai būdinga ir nuo strazdų daugeliu atžvilgių skiriasi. Šiek tiek panaši į vandeninius strazdus ir kai kas jungia juos į vieną grupę. Ypač būdingas jų gyvenimo būdas: jie yra labai judrūs, vikrūs, gana baikštūs paukščiai, laikosi lygumose ar uolėtose vietose, niekad nebūna miškuose, bėginėja dideliais šuoliais, kilnodami uodegą ir sparnus. Laksto palei pat žemę, bet paprastai nedidelį atstumą, vėl nutupia ir vėl kyla.

Mūsų aprašomojo paukščio senas patinas savo spalvų pasiskirstymu yra šiek tiek panašus į juodakaktę arba plėšriąją medšarkę, bet žymiai mažesnis. Jo viršus, pradedant nuo kaktos iki antuodegio, melsvai pilkos spalvos; antuodegis ir uodegos pamatas baltas. Maždaug galinis uodegos trečdalis yra juodas, tos pačios spalvos sparnai ir išilginis dryžis nuo snapo pamato per akį, o virš akies baltas antakis. Apačia balta su rusvu atspalviu, ypač gūžio srityje. Snapas ir kojos juodos. Akys durpinės spalvos. Patelės taip pat antuodegis ir uodegos pamatas balti, bet jos viršus tamsesnis, pilkai rudas, apačia rudesnė, negu patino. Paukščiai su poilsio apdaru yra panašūs į patelę, bet jų apačia rudesnė, viršus palšesnis ir plunksnų kraštai rusvai apvedžioti. Jauniklių su pirmuoju apdaru visas viršus pilkai rudos spalvos, su palšos spalvos margumu ir juosvais plunksnų kraštais, apačia balsva su tamsiu banguotumu, ypač gūžio srityje. Sparnai juosvi su rusvais plunksnų kraštais. Juodo dryžio, seniams einančio nuo snapo pamato per akį, nėra. Jaunikliai šeriasi iš dalies liepos—rugpiūčio mėnesiais; seniai ištisai birželio—rugpiūčio mėnesiais, be to, šeriasi dausose sausio—vasario mėnesiais, pakeisdami poilsio apdarą į vestuvinį.

Matai: ilgis apie 150 *mm*, sparnų tarpugalis apie 238 *mm*, sparnas 2 patinų 94—99 *mm*, 1 patelės 96 *mm*. Svoris apie 26 *g*.

Gyvena beveik visame palearktiniame regione į šiaurę iki Islandijos, Jan Mayen, Naujosios Žemės, toliau Aliaskoje ir nuo Bootijos pusiasalio iki Grenlandijos. Nėra jo Amūro ir Usūrio baseinuose, Kinijoje ir Japonijoje. Lietuvoje vasaros metu labai paprastas paukštis, bet vien tinkamose jam vietose. Mėgsta atviras vietas, ypač kalnų papėdes, kur daug akmenų, bet nėra nei miško, nei krūmų. Prisilaiko taip pat ir lygumų; pvz., Lietuvoje aptiksi jų grynuose laukuose, ypačiai nederlingose vietose. Dažnai pasitaiko šalia plentų ir didelių vieškelių, bet taip pat ir artimoje miestų kaimynystėje, kariuomenės mankštos aikštėse, stadionuose, arti geležinkelių stočių, ypačiai ten, kur sukrauti akmenys, rąstai. Pasirodo jie Lietuvoje balandžio mėnesio pirmojoje pusėje, ypač per Neringą jie traukia labai žymiai. Išnyksta jie iki spalio mėnesio. Žiemos buveinės — Afrikos pusiaujo stepių sritis. Klebonišky je (netoli Kauno) 1935.V.30 d. žieduotas kultupys buvo tų pačių metų XI.12 d. sumedžiotas Prancūzijoje, Isere, nuskridęs pietvakarių kryptimi 1900 *km*.

Kultupys yra labai guvus, judrus, o kartu ir baikštus paukštis. Jis mėgsta tupėti ant įvairių paaukštinimų, pvz.: akmenų kupstų, kapčių, o ypač krūsnių; kur tokių nėra, pasirenka jis nors šiek tiek didesnį žemės grumstą. Bet ir tupėdamas nesilaiko ramiai, o nuolat plečia ir glaudžia ar kilnoja uodegą ir judina sparnus. Patupėjęs trumpą laiką, paskrenda keliasdešimt metrų į šalį, vėl nutupia ir t. t. Žmogaus arti neprisileidžia, nebent tik važiuotą, tad ir nušauti jį ne visai lengva ir kartais tenka gerokai pavargti, norint šį paukščiuką gauti. Iš pradžios jis prisileidžia beveik šūvio atstumu, bet pabaidytas ir pastebėjęs, kad yra persekiojamas, ima kilti jau iš tolo, ir esti šūviu nepasiekiamas. Įdomu, kad visi šios genties paukščiai, net ir tie, kurie būna žmogaus

neapgyventuose kraštuose, kaip pvz., Vidurinės Azijos dykumose, ir kurių niekas nemano persekioti, vis tiek yra baikštūs. Kultupio polėkis yra greitas, sparčiais sparnų judesiais, daugiausia skrenda tiesia linija palei pat žemę. Skrisdamas kultupys iš toli šviečia savo baltu antuodegiu ir uodegos pamatu, ir iš to nesunku jį pažinti; tuo atžvilgiu jis panašus į kai kuriuos tilvikus. Jo giesmelė gana tyli, sudėta iš knarkiamųjų ir kitų tonų, bet vis dėlto gana įvairi ir maloni, panaši į mėlyngurklės. Šiaip dažnai nors ir tyliai šaukia: „jiv-jiv-jiv tak tak" ir panašiai.

Savo lizdui susiranda kokią nors landą, dažniausiai tarp akmenų, pvz.: krūsnyje, arba po didelio akmens pakibusiu kraštu, arti geležinkelių, po geležies ar pabėgių krūva, kartais tarp medžių šaknų. Po karo, kai mūsų kraštas buvo sėte prisėtas visokių rūšių griuvėsių, šiam paukščiui perėti susidarė labai palankios sąlygos, nes tie griuvėsiai atstoja jam kalnų papėdes, akmenuotąjį vietovaizdį. Antai kultupių po karo nemaža pasirodė ir pačiame Vilniuje, kur griuvėsiais buvo pavirtę ištisi miesto kvartalai. Lizdui svarbiausia, kad jis būtų pridengtas iš viršaus. Lizdas pastatytas netvarkingai, greičiau panašus į palaidą visokios medžiagos krūvą, šiaudelių, lapų, šaknų, plaušų, o guolis padarytas iš gyvūninių ir augalinių vilnų bei plunksnų. Patelė deda 5—6 šviesiai melsvos spalvos kiaušinius, dažniausiai be jokio rašto, tik retkarčiais randama smulkių rusvų dėmelių. Jų vidutiniškas dydis 21×15,75 *mm*. Peri vien patelė, labai retai patino pavaduojama. Tai trunka 14 dienų, o 19 dienų jaunikliai — jau paskrenda.

Kiauliukė. *Saxicola rubetra* (L.)

Spalvotas pav.

Baltar. *jorčyk.* Est. *kadakatäks.* Latv. *lukstu čakstīte.* Lenk. *pokląskwa.* Rus. *čekan lugovoj.* Vok. *Wiesenschmätzer.*

Neskaitant nežymių nukrypimų, kartais gal individualinio pobūdžio, ši rūšis nedaloma porūšiais.

Kiauliukė yra maždaug pilkosios musinukės dydžio, tik už ją trumpesnė. Nesunku ją pažinti iš balto uodegos pamato, didelio balto laukelio ant pečių ir baltų antakių, o dar labiau iš papročio tupėti usnių, vingiorykščių ir kitų aukštesnių pievų augalų viršūnėse. Patino su vestuviniu apdaru visas viršugalvis, nugara ir antuodegis juodas su rusvais plunksnų kraštais. Skruostuose didelė juoda pailga dėmė, o virš jos baltas antakis. Krūtinė ir šonai ryškios rudos spalvos, smakras baltas, o nuo jo, pakaušio link, baltas dryžis. Juodas sparnas turi du baltus laukelius, iš kurių vienas didelis pečių srityje, o kitas mažas priekiniame plaštakos krašte. Uodegos dvi vidinės plunksnos juodos, kitos nuo pamato iki pusės baltos, toliau juodos. Snapas ir kojos juodos, rainutės durpinės spalvos. Patelės visas viršus šviesesnis, bet spalvų pasiskirstymas

panašus kaip patino; skruostuose neturi baltos dėmės, baltas antakis mažai žymus, baltasis laukelis mažesnis, o plaštakoje baltos dėmės nėra; apačia neryškiai rudos spalvos. Patinas su poilsio apdaru yra iš viršaus daug šviesesnis, nes visos plunksnos apvedžiotos plačiais palšais kraštais; tuomet ir antakis nėra grynai baltas, tik rusvas. Rudoji pilvo spalva užeina toliau į užpakalį.

Matai: kūno ilgis apie 140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 235 *mm*, suglaustas sparnas 5 patinų 75—78 *mm*, 2 patelių 72—73 *mm*. Svoris apie 18 *g*.

Kiauliukė gyvena Šiaurės Europoje iki Orknėjų salų ir 69°30′ Norvegijoje ir iki Archangelsko Tarybų Sąjungoje; į rytus iki Pečioros ir už Uralo iki Kazachstano stepių; aptikau jų Išimo stepėje. Vakaruose siekia Ispaniją, bet nėra jos nei Pirėnų pietinėje dalyje, nei Dalmacijoje, nei Graikijoje. Gyvena Kaukaze, Šiaurės Irano kalnuose, Vidurinėje Azijoje. Žiemoja Afrikos atogrąžų stepėse.

Kiauliukė yra tipingas pievų paukštis; rasi jį kiekvienoje pievoje — ar didelėje, ar mažoje, — sausoje ar pelkėtoje, tad, išskyrus sausas smėlėtas mūsų krašto vietoves ir miškus, jinai Lietuvoje visur randama. Ypačiai daug jų plačiose žemutinio Nemuno pievose, ežeringoje Lietuvos pietų srityje, daugelio upių slėniuose ir kitur. Išvedus vaikus, jau nebe taip griežtai prisilaiko pievų, ir dažnai galima ją pamatyti dirbamuosiuose laukuose ir net daržuose. Ji retai tupi medžiuose, nebent pačiose jų viršūnėse. Dažniau pamatysi ją krūmų, pvz. karklų, viršūnėse, o mėgstama jos vieta — visokie pievų aukštesni augalai, kaip usnės, nendrės. Labai būdingas šio paukščiuko balsas, iš kurio gal lengviau jį pažinti, negu iš jo išvaizdos; yra tai dažnas cepsėjimas, maždaug: ce ce ce (panašus į tą garsą, kuriuo mūsų sodietės šaukia paršelius; iš to, tur būt, ir yra kilęs šio paukščiuko lietuviškas pavadinimas), o po to girdėti pavienis, arba kartojamas tak tak tak... Patinukas gieda gana grynais ir linksmais tonais, bet dažnai nutraukia savo giesmelę, tupėdamas aukštesnės žolės viršūnėje.

Pavasarį kiauliukės pasirodo Lietuvoje balandžio mėnesio pabaigoje, o išskrenda rugpiūčio mėnesio pabaigoje arba rugsėjo pirmojoje pusėje.

Lizdą krauna po krūmeliu, prie kupsto, patvoryje arba visai atviroje vietoje, duobutėje, bet taip, kad lizdo kraštas lygintųsi su žeme ir visuomet būtų aplinkinių žolių gerai paslėptas. Jo guolis yra gilus, gilesnis už pusrutulį, švelniai išklotas arklių ir galvijų plaukais. Stato jį tik patelė, o patinukas ją palydi. Rasti jį gana sunku, bet dažniausiai parodo jį pats paukštis, pakilęs iš po pat žmogaus kojų. Atrodo, kad peri tik vieną kartą, deda 5—6, retai 4 ir 7 kiaušinius, puikios žalsvai mėlynos spalvos, be jokio rašto, arba kartais nežymiais rusvais taškeliais. Jų vidutinis dydis 18,75×14,25 *mm*. Peri tik patelė, būtent 13—14 dienų. Abudu tėvai lesina vaikus visokiais vabzdžiais, daug jų pagaunama ore, pvz., visokių peteliškių ir kt. Dar nesugebėdami skristi, jaunikliai pakrinka iš lizdo ir labai gerai slapstosi žolėse. Lietuvoje gegutė dažnai primeta kiauliukei savo kiaušinį.

Paprastoji raudonuodegė. *Phoenicurus phoenicurus* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *punasaba lepalind.* Latv. *eriçkinš.* Lenk. *pleszka.* Rus. *gorichvostka obyknovennaja.* Vok. *Gartenrotschwanz.*

Jų yra trys porūšiai. Lietuvoje aptinkamas nominalus porūšis *P. p. phoenicurus* (L.).

Raudonuodegė priklauso prie mūsų gražiausių paukščių, ypačiai patinas. Bendrąja kūno forma ji panaši į savo artimą giminę lakštingalą arba į liepsnelę ir tik truputį už pastarąją mažesnė. Patinukas labai krinta į akis savo kontrastinėmis spalvomis, ypač pažymėtina jo uodega ryškiai rudos spalvos; dėl to daugelyje kalbų ji ir gavo atitinkamą pavadinimą. Taip pat krinta į akis mašasto pobūdžio juodos spalvos pagerklys iki gūžio ir skruostai. Ryškiai rudos spalvos krūtinė ir pilvo šonai, tik pilvo vidurys baltas. Viršutinė kūno dalis, pradedant nuo viršugalvio, šviesiai pilkos spalvos, kakta balta, o antuodegis ir uodegos dengiamosios plunksnos tokios pat kaip uodega, sparnai tamsiai pilki. Snapas ir kojos juodos, akys durpinės spalvos. Patelė nėra tokia puošni kaip patinas. Iš tolo ji atrodo visa pilka, bet iš arti įsižiūrėjus, matyti, kad uodega ir antuodegis yra ryškiai rudos spalvos, t. y. kaip ir patino; visas viršus tamsiai pilkos spalvos, apačia pilkšvai rusvos, tik pilvo vidurys balsvas; sparnai šviesesni, negu patino. Patino poilsio apdaro juodoji dėmė pakaklėje yra aptraukta palšu atspalviu, nes visos plunksnelės turi palšus kraštus, taip pat ir ant krūtinės šis palšas atspalvis labai žymus; didelės plunksnos irgi palšais krašteliais apvedžiotos.

Jaunikliai labai skiriasi nuo senių; jie yra pilkai rudi ir juodai margi. Šis margumas susidaro tuo būdu, kad kiekviena viršutinės kūno dalies plunksna yra pilka, bet turi rudą dėmę ir juodą kraštelį. Visa apačia yra palšai ruda su neryškiais skersiniais juosvais dryžiais. Uodega ryškiai ruda, t. y. kaip senių. Kojos ir snapas pilkos mėsinės spalvos. Jaunikliai ir seniai šeriasi liepos—rugpiūčio mėnesį, bet jaunikliai tik iš dalies, o seniai ištisai. Kartais pasitaiko panašių į patiną patelių (labai seni individai).

Matai: kūno ilgis apie 147 *mm*, sparnų tarpugalis apie 242 *mm*, sparnas 4 patinų 79—82 *mm*, 2 patelių 77—78,5 *mm*. Svoris apie 14,5 *g*.

Gyvena Maroke ir Alžyre; visoje Europoje, išskyrus Graikiją, pietinę Dalmaciją, Hercogoviną ir Italijos pietus; Palestinoje, Mažojoje Azijoje, Irane, Kaukaze, Kirgizijos stepėse, Vidurinėje Azijoje, Sibiro pietinėje dalyje iki Užbaikalės. Europos šiaurėje siekia 71° Norvegijoje, 67°30′ Pečioros baseine, 64° Jenisiejaus baseine. Lietuvoje dažnai aptinkama, bet niekur nepasitaiko apsčiai, tik pavienėmis poromis. Mėgstamos jų vietos — tai seni sodai, ypač ten, kur yra visokių trobesių, pvz.: malkinių, pirčių, pašiūrių; mėgsta taip pat pusiau apgriuvusius namus, tiek mūrinius, tiek medinius. Apsigyvenęs kur nors, šis paukščiukas nenutolsta nuo savo gyvenamosios vietos, tačiau vietoje nepabūna, pasirodo tai ten, tai šen. Savo vienrūšių paukščių nepakenčia ir puldamas veja

juos iš pasirinktosios vietos. Miškuose irgi galima jų rasti, dažniausiai nelabai tankiuose, kur yra senų išpuvusių medžių ir daug uoksų.

Lietuvos pietryčių (pvz., Varėnos krašte) sausuose pušynuose, pasak L. Jezersko, tai tipingas paukštis tiek miško gilumoje, tiek jo pakraščiuose. Šis stebėtojas, iškabinęs tenai daug inkilų, 1953 m. nustatė, kad 15% visų užimtų inkilų tenka raudonuodegėms. Dažniausiai jos perėjo inkiluose, kurių landa buvo 32 *mm* pločio, bet perėjo taip pat ir varnėnams skirtuose inkiluose. Miestuose taip pat nesudaro jis retenybės, ir, pvz., Kauno soduose, kur tik yra nors keletas senų medžių, neretai jų aptiksi ir išgirsi malonią jų giesmelę. Turi savo mėgstamus stebėjimo punktus, pvz.: išsikišusį sienojaus ar sijos galą, storą šaką ir kt., iš čia dažnai pakyla į orą, kad pagautų pro šalį skrendančią musę ar peteliškę, arba nusileidžia ant sodo takų, sukastų lysvių, kad nustvertų slieką ar kitą smulkų gyvūnėlį. Ore pagauna ji daug vabzdžių, bet taip pat renka juos nuo šakų, o rudenį mielai imasi visokių uogų, kaip antai: serbentų, juodojo šeivamedžio, sedulos. Dažniausiai girdimas raudonuodegės balsas yra kartojamas švilpimas, labai panašus į pečialindų balsą, kad net žinovas vargu jį atskirs; be to, kartkartėmis girdisi tak... tak. Patino giesmelė sudėta iš gana grynų tonų; ji yra tolokai girdima ir maloni ausiai. Būdingi šiems paukščiams yra savotiški uodegos judesiai; jie pasireiškia tuo, kad paukštis, nuleidęs uodegą žemiau horizontalios linijos, staiga pakelia ją į normalią padėtį ir padaro virpamus smulkius judesius. Jie yra tiek būdingi, jog vien iš to šį paukštį galima pažinti.

Europos paukščiai praleidžia žiemą pietinėje Arabijoje, nuskrenda per Abisiniją ir Anglijos-Egipto Sudaną iki Afrikos šiaurvakarių. Vieną kartą rudenį plaukdamas laivu iš Piliavos (prie Kaliningrado) į Štetiną beveik visą dieną buvau lydimas skrendančios greta raudonuodegės, kuri kartkartėmis nutūpdavo ant mūsų laivo takelažo.

Perėti pradeda gegužės mėnesio antroje pusėje. Lizdą daro dažniausiai negiliuose uoksuose su plačia anga, ąžuoluose, liepose, vaismedžiuose, neretai taip pat įvairiose trobesių landose, supuvusiose sijose ir kt.; mielai apsigyvena ir dirbtiniuose inkiluose. Lizdo išorė sukrauta daugiausia iš sausų samanų, vidus iš švelnių žolelių, o pats patiesalas gausiai išklotas šeriais ir plunksnomis; yra jis gana gilus, už pusrutulį gilesnis. Statyba užsiima tik patelė, ir šis darbas trunka iki 6 dienų. Deda 5—7, bet kartais iki 9 kiaušinių du kartus per vasarą. Jų spalva žalsvai melsva, retai pasitaiko rusvų taškelių. Matai: 18,75×13,5 *mm*. Vidutinis kiaušinio svoris 1,82 *g*. Perėti pradeda nuo paskutinio kiaušinio, ir tai trunka 13—14 dienų, retkarčiais iki 17 dienų. Peri tik patelė. Jaunikliai palieka lizdą po 12—14 dienų, o dešimtoje savo gyvenimo dienoje jau pasižymi virpamais uodegos judesiais.

Konkretūs duomenys apie raudonuodegės veisimąsi: 1) V.21 patelė krovė lizdą viržyniam pušyne, seno kelmo užunarvyje, netoli čiulbėjo patinas, po kiek laiko pasikeitė su ja; V.28 lizde buvo 4 kiaušiniai; po to lizdas buvo išplėštas. 2) VII. 14 tuščias lizdas.

Kai kurie raudonuodegės individai nepakelia nelaisvės, neima maisto ir nusikamavę nusibaigia, bet kiti apsipranta su šia padėtimi greit. Kai kur mielai jos laikomos kambaryje musėms naikinti. Jos greit pramoksta tinkamai vertinti langų stiklą ir nustoja į jį daužytis, nepaprastai vikriai laviruoja tarp visokiausių kambario apyvokos daiktų, pralėkdamos net tarp kėdžių kojų ir kt. Gaila tik, kad nelaisvėje patinukas neįgauna visai puošnaus vestuvinio apdaro, nes plunksnos nėra veikiamos vėjo, lietaus ir kitų atmosferinių veiksnių, o gal trūksta kai kurių maisto dalių.

Dūminė raudonuodegė. *Phoenicurus ochruros* (Gm.)

XCIX pav.

Est. *must lepalind.* Latv. *melnais erickinš.* Lenk. *kopciuszka.* Rus. *gorichvostka-černuška.* Vok. *Hausrotschwanz.*

Yra apie šešetą jų porūšių. Didesnėje Europos dalyje aptinkamas porūšis *P. o gibraltariensis* (Gm.).

Dūminė ir paprastoji raudonuodegė yra artimos giminės, panašios savo bendra išvaizda, papročiais ir net balsu, bet skirtingos spalvos. Patino viršugalvis yra pilkos (pelenų) spalvos, sprandas, kaklas, nugara tamsių dūmų spalvos, skruostai, pakaklė ir krūtinė juoda, šonai pilki, pilvas beveik baltas; sparnai dūmų spalvos, tik mažųjų plasnojamųjų plunksnų kraštai balti, o iš to susidaro sparnuose platus laukelis; uodega, išskyrus dvi vidines pilkas vairuojamąsias plunksnas, ryškiai rudos spalvos, lygiai kaip ir antuodegio ir pauodegio plunksnos; kojos ir snapas juodi; rainutės juosvos. Apskritai šio paukščio spalvos daro įspūdį, tarytum jis būtų suodinas; nuo to ir pavadintas daugelyje kalbų. Patelė nuo patino skiriasi tuo, kad yra daug šviesesnė, vienodai pilka viršutinėje ir apatinėje kūno dalyje, tik pats pilvas žymiai už nugarą šviesesnis.

Patinai su poilsio apdaru skiriasi tuo, kad visos juodos plunksnos turi pilkus kraštelius, sparno laukelis nėra grynai baltos spalvos. Taip pat ir patelės poilsio apdaro visos plunksnos turi šviesesnius kraštelius. Jaunikliai pirmuoju apdaru panašūs į patelę, t. y. jų apatinės plunksnos su gana aiškiais rudais kraštais; iš to susidaro ant krūtinės tam tikras skersinis margumas; uodega ruda. Jaunikliai šeriasi iš dalies rugpiūčio—rugsėjo mėnesį, o seniai ištisai rugpiūčio—spalio mėnesį. Poilsio apdaras pereina į vestuvinį be šėrimosi, o vien tuo būdu, kad nudyla plunksnų krašteliai, tačiau vienamečiai patinukai nuo senesnių skiriasi tuo, kad neturi sparnuose balto laukelio.

Gyvena Maroke, pietinėje ir vidurinėje Europoje į šiaurę iki Šiaurės jūros ir Baltijos; pietų rytuose iki Libano, Irano, Beludžistano, Indijos, Šiaurvakarių Ladako ir Tibeto; į rytus iki Nanšanio kalnų, į šiaurę iki Changajaus ir Altajaus. Europoje jos išsiplatinimo riba palaipsniui vis

keičiasi, nes šis paukštis turi aiškų polinkį plisti šiaurryčių kryptimi. Jau pradedant 1600 metais turima duomenų, vaizduojančių, kaip šis paukštis plito vidurinėje Europoje. Antai 1600 m. jis dar nebuvo žinomas vidurinėje Bavarijoje ir tik 1798 m. rastas kai kuriose vietose pietinėje Bavarijoje. Šiaurės jūros pakraštyje, būtent Rytų Frizijoje, aptiktas tik 1902 m. Brandenburge dar nebuvo žinomas 1763 m. ir pirmą kartą paminėtas 1845 m. Sambijoje, 1830—1887 m. dar nebuvo žinomas ir tik 1892 m. nustatytas perint Karaliaučiaus plytinėse. Lenkijoje (1882 m.) buvo žinomas tik pietvakarių kampe, susisiekiančiame su Vokietija; kitose Lenkijos vietose niekur nesirodė, išskyrus Varšuvos miestą, kur perėjo keletas porų dideliuose malkų sandėliuose. Bet Sokolovskis „Lenkijos kraštų paukščiuose" 1936 m. rašo, kad dūminė raudonuodegė randama visoje „Lenkijoje, išskyrus Poliesę, kur sudaro retenybę...; net gana gausiai aptikta Augustave". Lietuvoje Tyzenhauzui, t. y. maždaug prieš 110 metų, šis paukštis nebuvo žinomas. Mano tėvo rinkinyje, pradėtame rinkti 1861 m., šio paukščiuko nebuvo, ir aš pats nuo mažų dienų jo Lietuvoje nebuvau aptikęs. Tik 1939 m. balandžio 4 d. pirmą kartą pamačiau gražų patiną Alytaus apskr. netoli Daugų prie Geluko ežero. Šis egzempliorius tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Tais pačiais metais teko įsitikinti, kad dūminė raudonuodegė nėra retas paukštis Vilniuje, ypač miesto pakraščiuose, kur esama nemaža senų lūšnų, malkų sandėlių ir kt. Nuo to laiko kasmet matau jų tenai ir vieną kartą radau lizdą su vaikais Universiteto namuose ventiliatoriaus angoje apie 5 *m* nuo žemės. Susidariau įspūdį, kad dūminių raudonuodegių Vilniuje padaugėjo, gal būt, dėl griuvėsių, atsiradusių per paskutinį karą. Tik 1953 m. šių paukščių pastebėjau Kaune. Vieną egzempliorių 1942.V.14 d. matė T. Zubavičius netoli Žuvinto ežero Aleknonių kaime. 1960 m. kelis kartus mačiau jų Palangoje, kur, be abejo, perėjo.

Europos raudonuodegės praleidžia žiemą pietinėje Europoje, Viduržemio salose, Afrikos šiaurėje, net iki Baltojo Nilo. Vėliausia data, kai mačiau šį paukštį Vilniuje, buvo spalio 15 d.; tą dieną buvo blogas oras ir snigo.

Šis paukščiukas savo gyvenimo būdu ir papročiais labai panašus į paprastąją raudonuodegę; išskyrus, gal būt, kad apsigyvena Lietuvoje beveik tik miestuose. Jis yra toks pat judrus, nepatupi vietoje, nuolat perskrenda nedidelius atstumus, nutūpdamas čia ant stogo krašto, čia kamino viršuje ar kur kitur. Patinukas daug gieda, bet jo giesmelė tylesnė ir blogesnė, negu paprastosios raudonuodegės. Lizdą krauna mūrų plyšiuose, įvairiose skylėse ir kitur, kur tik trobesyje susidaro tam patogi landa. Jau vienų metų amžiaus patinėliai būna subrendę; juos galima pažinti iš to, kad nėra balto laukelio sparnuose. Lizdas panašus į paprastosios raudonuodegės ir iš tos pačios medžiagos labai nerangiai sukrautas, savo forma prisitaikęs prie tos ertmės, kurioje jis padaromas, o tos ertmės kartais būna labai keistos, pvz., žinome atsitikimų, kai lizdas buvo sukrautas miesto laikrodyje; kartais užimami tušti kregždžių lizdai, inkilai ir kt. Patinukas žaidžia tam tikrus tuoktuvinius žaidimus,

bėgioja aplink patelę išplėtęs sparnus ir uodegą, pasišiaušusiomis plunksnomis. Patelė deda 5—6 kiaušinius ir išveda vaikus du kartus per metus, kartais net toje pačioje landoje. Kiaušiniai yra grynai balti, labai plonu lukštu, tokiu, kad persišviečia trynys ir matyti oro kamera bukame jų gale. Retkarčiais jie turi silpną melsvą atspalvį arba, dar rečiau, išmarginti retais rusvais taškeliais. Jų matai: 18,5×14,25 *mm*. Peri tik patelė. Perėjimas trunka 13 dienų, jauniklius lesina abu tėvai. Po 12—17 dienų jaunikliai palieka lizdą, nors dar nesugeba skristi ir tuomet daug jų žūva nuo visokių priešų, ypač kačių. Kai kada gegutė primeta raudonuodegei savo kiaušinį.

Lakštingala. Lakštutė. *Luscinia luscinia* (L.)

C pav.

Baltar. *listoũka.* Est. *ööbik.* Latv. *lakstīgala.* Lenk. *słowik szary.* Rus. *vostočnyj solovej.* Vok. *Sprosser.*

Nors lakštingalos vardas yra vienas populiariausių ne tik mūsų, bet ir kitose kalbose, vis dėlto nedaug yra žmonių, sugebančių šį paukštelį pažinti, ar net mačiusių jį nors vieną kartą savo gyvenime. Daug daugiau yra žmonių, girdėjusių lakštingalos giesmelę ir susižavėjusių ja. Tokie žmonės paprastai labai nustemba, pamatę šį puikų giesmininką, esant pilką paukštelį, gal būt, kukliausių spalvų iš visų mūsų paukščių.

Savo ūgiu prilygsta ji naminiam žvirbliui, bet jos uodega ir sparnai yra ilgesni, tad ji atrodo laibesnė ir grakštesnė. Senų paukščių visas viršus neryškios pilkos spalvos, nežymiu žalsvu tonu, tik uodega pilkšvai rusva; kaklas, krūtinė ir šonai šviesiai pilki, o ant krūtinės, be to, tamsesni debesėliai; pilvo vidurys baltas, o pauodegio plunksnos palšai balsvos; rainutės juosvos. Ylos pavidalo, gana stiprus snapas, kurio pamate plotis didesnis už aukštį, turi 14 *mm* ilgio, yra tamsios rago spalvos. Patino ir patelės apdaras nesiskiria.

Matai: ilgis 185 *mm*, sparnų tarpugalis 280—285 *mm*, sparnas 2 patinų 87—89 *mm*, 1 patelės 86 *mm*; svoris apie 24 *g*.

Jaunikliai su pirmuoju savo apdaru yra iš viršaus tamsesni su aiškiu žalsvu atspalviu, su tankiomis palšomis dėmėmis; be to, kiekviena plunksna apvedžiota tamsiu krašteliu; jų apačia balsva su skersiniu tamsiu banguotumu, ypač ryškiu krūtinės srityje; pilvo vidurys ir pauodegys baltas; snapas ir kojos šviesesnės, negu senių. Šešių savaičių jaunikliai pradeda šertis, o baigia po šešių savaičių, pakeitę tik mažąsias plunksnas ir nepalietę plasnojamųjų ir vairuojamųjų plunksnų.

Pasak Dementjevo, peri Europos rytuose ir Skandinavijoje, Vokietijos rytuose, Čekoslovakijoje, Austrijoje, Dalmacijoje iki TSRS viduri-

nės ir pietinės zonos (į šiaurę iki 59—60°), į pietus iki Krymo (kur yra reta) ir Kaukazo šiaurės; Sibiro vakaruose iki Krasnojarsko, Altajaus, Tian-Šanio, retkarčiais pasitaiko Užkaukazėje. Žiemoja Afrikos rytuose.

Lietuvoje lakštingala yra paprastas paukštis, tačiau tik ten, kur vieta jai tinka. Ji nemėgsta sausų vietų, smėlynų, pušynų bei eglynų; priešingai, tankūs lapuoti miškai, ypač drėgni alksnynai jai labai tinka. Kauno apylinkėse, ypač Nemuno daubose, kur auga nepaprastas medžių mišinys, karklai, gluosniai, alksniai susipynę su apyniais, gervuogėmis ir t. t., lakštingalos mielai laikosi, ir ten pavasarį nuolat girdėti jų giesmės. Upių pakraščiuose irgi apsčiai randama; Lietuvoje ypač daug jų Nevėžio, Dubysos, Merkio krantuose. Klaipėdos krašte, ypač Nemuno deltoje, labai daug tinkamų joms vietų, pvz.: apie Rusnę, Miniją, bet ir apie Šilutę yra jų daug. Seni tankūs sodai, ypač arti ežerų, tvenkinių yra lakštingalų mėgstamiausios vietos. Neringoje lakštingalos yra palyginti retos. Lakštingala yra tankumynų mėgėja; jos pilkos spalvos ir didelės reikšmingos akys rodo, kad tai yra paunksnių gyventojas. Ji yra vieniša, slapukė, nesusideda su savo viengenčiais; šakose ji mažai juda, tad ir pamatyti ją dar sunkiau. Dažniausiai tupi ji apatinėse šakose, bet mielai nusileidžia ant žemės ir ten bėgioja dideliais šuoliais, labai panašiai, kaip tat daro strazdai, ypač juodasis strazdas arba giesmininkas. Protarpiais, padariusi keliolika šuolių, lakštingala sustoja nuleistais sparnais ir pakelta aukštyn uodega, tarytum apgalvoja, kur jai vykti toliau, vėl keliolika šuolių ir t. t. Labiausiai aptiksi ją ten, kur dėl paunksnių, juodoji miško dirva yra neapaugusi žolėmis, užklota sausais lapais ir puri, nes ten laikosi sliekai ir jaunosios vabzdžių stadijos. Žmogaus ji nelabai bijo ir kartais prisileidžia per porą metrų, tada galima ją ilgai stebėti. Bėgiodama lakštingala, ypačiai žmogaus akivaizdoje, pakartotinai leidžia tylų, ramų balsą; raidiškai galima išreikšti jį maždaug: fiuid-arrr..., su šiuo balsu nieko bendro neturi nuostabi patinuko giesmelė. Išskyrus gal strazdą giesmininką, nė vienas Europos paukštis šiuo atžvilgiu negali lygintis su lakštingala. Jos balsas yra grynas, skardus, gal tik su kai kurių muzikalinių instrumentų garsais palyginamas, žmogaus klausai nepaprastai malonus. Lygiai kaip ir strazdo giesmininko giesmelė, ji sudėta iš paeiliui kartojamų garsų. Šių dalių garsų eilė yra užbaigiama zirziamų, mažai harmonizuojančių garsų virtine. Lakštingala gieda dieną iki vėlyvos sutemos, taip pat ryte, iki auštant, bet šiaurės kraštuose, o prie jų reikia priskaityti ir Lietuvą, kur pavasario naktis yra trumpa, o vakaro prieblanda nežymiai pereina į švitimą, jos gieda visą naktį, o pats įkarštis esti po saulėlydžio ir prieš auštant. Lakštingalos giesmelė paliko gilius pėdsakus žmogaus vaizduotėje, tad ją mini poetų kūrinai ir liaudies dainos nuo žilos praeities iki mūsų laikų. Gilesnė priežastis gal yra ta, kad ji girdima tuo metų laikotarpiu, kai visa gyvoji gamta sušvyti savo pilnu grožiu ir gyvybė plaka pilniausiu tempu. Vos pradėję žaliuoti jauni lapeliai, baltais kvapniais žiedais aplipę sodai, mėnulio sidabruota šviesa ir trumpos nakties švelni prieblanda — štai aplinka, kurioje aidi nuostabūs paukštelio tonai.

Pavasarį pasirodo Lietuvoje balandžio mėnesio trečiojoje dekadoje arba gegužės mėnesio pirmomis dienomis (1940 m. T. Zubavčius girdėjo lakštingalą apie Krosną, Marijampolės apskr. balandžio 20 dieną). Tikras giedojimo įkarštis esti dažniausiai tik gegužės mėnesiui prasidėjus. Bet jau birželio mėnesio pradžioje gieda jos silpniau, trumpiau, leisdamos tik atskirus savo giesmės tarpugrandžius ir paprastai iki liepos pirmųjų dienų visiškai nutyla. Nuo to laiko tik retkarčiais išgirsi jos kuklųjį šaukiamąjį balsą: fiuid-arrr... Dauguma nustoja giedoti tuo laiku, kai iš kiaušinių išsirita vaikai, t. y. maždaug birželio mėnesiui įpusėjus. Sentimentalūs žmonės daro iš to klaidingą išvadą, kad patinas gieda tol, kol patelė peri, kad jai nebūtų taip nuobodu. Rugpiūčio mėnesį lakštingalos jau pasileidžia kelionėn į dausas, ir rugpiūčiui įpusėjus Lietuvoje jų nebėra.

Vietą lizdui krauti parenka tarp aukštų žolių, po krūmais, bet visuomet taip, kad būtų jis gerai iš viršaus šakų bei lapų pridengtas. Dauguma atvejų lizdas kraunamas ant žemės duobutėje, ir tik jo kraštas šiek tiek išsikiša iš žemės. Retais atvejais kraunamas jis aukščiau, pvz., krūme, tačiau ne aukščiau kaip vienas metras. Būdinga šiam paukščiui yra tai, kad žymi dalis jo lizdo, tiksliau kalbant, visas pamatas, sukrautas iš sausų lapų, iš ko neabejotinai yra kilęs lietuviškas ir baltarusiškas šio paukščio vardas (lakštas — *list*); į vidų nuo šio lapuoto pamato eina švelnesnė medžiaga, iš pradžios šiaudeliai, o į patį vidurį plonos žolelės ir arklių plaukai. Apskritai visas lizdas daro gana nerangaus pastato įspūdį, bet tuo pačiu ir mažai įžiūrimas. Kiaušinių esti 4—6, dažniausiai 5. Jų vidutinis dydis 21,5×16 *mm*. Spalva: vientisai pilka su žalsvu atspalviu, arba pilkai rusva, rečiau melsvai pilka; retai spalva nevientisa, ir kiaušinis išmargintas tamsių, nors ir neryškių debesėlių. Aplamai kiaušinių spalva labai pritaikyta prie aplinkos ir pamatyti juos gana sunku. Naujaisiais duomenimis, peri tik patelė ir tai trunka 13, kartais 14 dienų. Abu tėvai lesina vaikus pakaitomis. Šie užtrunka lizde 11—12 dienų. Dar nesugebėdami skristi, jaunikliai palieka lizdą ir pakrikdami į visas puses, atsiduria nuo jo labai toli. Čia įžiūrimas naudingas prisitaikymas, nes bendras buvimas lizde yra susijęs su dideliu pavojumi iš plėšrių žvėriukų pusės. Galima manyti, kad perinčioms ir jaunoms lakštingaloms didžiausią pavojų sudaro katės.

Šio paukščiuko maistas — daugybė bestuburių, gyvenančių po sausais lapais arba puriame miško juodžemio sluoksnyje, pirmiausia sliekai, įvairūs smulkūs vėžiagyviai, kaip antai: vėdarėliai, šimtakojai ir vabzdžių jaunos stadijos, ypač skruzdžių perai. Nemažą maisto dalį sudaro uogos, kaip serbentų ir šeivamedžių.

Dėl dailios giesmelės lakštingala su mielu noru laikoma nelaisvėje; yra net mėgėjų, aistringai atsidavusių šiai pramogai. Seniau buvo žinomi Maskvos specialistai lakštingaloms auginti, taip pat tokių mėgėjų daug buvo Vokietijoje ir Austrijoje. Kai kurie individai, turėję ypač gražią giesmelę, buvo nepaprastai vertinami.

Mėlyngurklė. *Luscinia svecica* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *sinirind.* Latv. *baltzilrīklīte.* Lenk. *jasnomuszka.* Rus. *varakuška.* Vok. *Blaukehlchen.*

Yra žinoma apie 15 porūšių. Lietuvoje peri porūšis *L. s. cyanecula* (Wolf), bet galima prileisti, kad traukimo metu užklysta taip pat ir *L. s. svecica* (L.).

Mėlyngurklė yra vienas dailiausių ir įdomiausių mūsų paukščių, bet vis dėlto tenka pasakyti, kad ji Lietuvoje mažiausiai žinoma, ir labai nustemba tas, kas ją pirmą kartą pamato. Mat, ji gyvena tokiu pat slaptu ir, be to, pusiaunaktiniu gyvenimu, kaip ir lakštingala, tad ir matyti ją retai kam tenka. Iš viršaus matoma ji yra tamsiai pilkos spalvos, tik viršugalvis išmargintas juosvomis dėmelėmis, o virš akies yra palšos spalvos antakis. Uodega iki dviejų trečdalių jos ilgio yra ryškios rudos spalvos ir užsibaigia juosvu galu; tik dvi vidinės vairuojamosios plunksnos yra tos pačios spalvos kaip ir nugara; patinuko apatinė dalis labai puošni — visas plotas pradedant nuo pasmakrio iki krūtinės yra puikios tamsiai mėlynos spalvos šilko atspalvio (rugiagėlių spalva) su baltu taškeliu viduryje; mėlynas plotas atribotas juosvu dryželiu nuo plačios rudos juostelės, užimančios krūtinės priekinę dalį; pilvo vidurys baltas, jo šonai rusvu atspalviu, pauodegys palšai rusvas. Rasės *C. s. svecica* mėlyno ploto viduryje yra ne balta, bet ryškiai ruda dėmė. Snapas juodas, kojos pilkšvos; rainutės juosvos. Patinų poilsio apdare mėlynas plotas nėra grynos spalvos, nes plunksnų krašteliai yra balsvi, o baltoji dėmė turi rusvą priemaišą. Su šiuo apdaru nelengva atskirti patinus dviejų čia minėtų porūšių.

Patelė nuo patino skiriasi visiška mėlyno ploto stoka; vietoj to, pakaklėje yra gelsvos spalvos, atribotos nuo krūtinės juosvąja skersine juosta.

Jaunikliai yra tamsiai pilkos spalvos, su tankiu rusvos spalvos išilginiu margumu; apatinėje kūno dalyje šis margumas yra mažiau ryškus ir dėmelės didesnės; jų uodega kaip ir senių. Jauni, bet jau nusišėrę patinai neturi ištiso mėlyno ploto; jų pagerklys yra iš dalies balsvas su pilkų plunksnų priemaiša, o senesnių patinų mėlynoji spalva palaipsniui užima vis daugiau vietos ir pagaliau pilkos plunksnos visai išnyksta, o iš baltųjų lieka tik balta dėmelė, bet kartais ir jos visiškai nėra.

Matai: kūno ilgis apie 150 *mm*, sparnų tarpugalis apie 230 *mm*, sparnas patino 72—77 *mm*, patelės 68—75 *mm*. Svoris apie 18 *g*.

Mėlyngurklės gausios rasės apskritai užima Europą, išskyrus Portugaliją, Italiją ir Britanijos salas; Balkanų pusiasalyje gyvena tik vietomis (Slavonija); Azijoje gyvena visoje tundrų juostoje nuo Taimyro iki Čiukčių pusiasalio, o pietuose siekia Armėnijos, Irano, Ladako iki Mongolijos; taip pat rasta Aliaskos vakarinėje dalyje.

Artimuose Lietuvai kraštuose mėlyngurklių netrūksta; antai Tačanovskis laiko ją paprastu paukščiu Lenkijoje. Latvijos ornitologai pažymi ją paprastu paukščiu savo krašte; taip pat ir Estijoje. Lankyda-

masis Poliesėje, Pinsko pelkėse, radau daug šių paukščių Pripetės ir Bobriko pakraščiuose, o Branickių muziejuje Varšuvoje esu matęs daugelį mėlyngurklių, kurias lenkų ornitologas Štolcmanas (Sztolcman) sumedžiojo Pinsko krašte. Lietuvoje nepavadinčiau šio paukščio paprastu, bet, žinoma, reikia turėti galvoje, kad dėl slapto gyvenimo pamatyti jį labai sunku. Vietos, kur jų galima lengviau aptikti, tai Žuvinto ežero pakraščiai ir Nemuno žemutinė dalis, o ypač jo delta su patvinstančiais pavasarį tankiais karklynais. Jau 1820 metais kažkoks Keudelis iš Gelgaudiškio pranešdavo Karaliaučiaus muziejui apie kažkokį daugiabalsį paukštį, gyvenantį Nemuno salose; šis paukštis vėliau pasirodė esąs mėlyngurklė. Klaipėdos krašto ornitologai, kaip E. Christoleitis (E. Christoleit) ir kiti, praneša, kad mėlyngurklės peri apie Rusnę ir Ibenhorstą, Nemunyną, Miniją, Kaukiemį, Aukštumelę ir Tilžę. Pavasarį traukimo metu nušoviau puikiai spalvotą patiną Lebiodkoje, Lydos apsk. Baltarusijoje, o per rudens traukimą mačiau jų Obelynės sode palei Kauną. Žiemą praleidžia Afrikos šiaurvakariuose. Gaila, kad ligi šiol neturime žiedavimu paremtų duomenų. Lietuvoje pavasarį atskrenda anksti, kartais net tuo laiku, kai oras esti šaltas ir sninga. Žuvinto pakraščiuose 1947 m. buvo pastebėta balandžio 2 d.; 1949 m. balandžio 13 dieną. Rugpiūčio mėnesį Lietuvoje mėlyngurklės gyvai traukia ir tuo metu žiedavimo tikslams buvo jų daug pagauta Žuvinto pakraščiuose.

Mėlyngurklės prigimta aplinka — pelkynai, kur auga tankūs karklai pakaitomis su nendrėmis ir kita šlapių vietų augmenija. Mėgsta taip pat alksnynus, ypačiai prie vandens, o kartais prisilaiko sodų, bet visuomet arti vandens. Šiaurės kraštuose gyvena tundroje ir ten kartu su raguotuoju vieversiu ir sniegine starta sudaro neatskiriamą vietovaizdžio dalį. Per savo keliones Murmane ir šiaurinėje Norvegijoje visur šį paukščiuką aptikdavau ir neišdildomą įspūdį man padarė daugiagarsė šio paukštelio giesmelė, girdima tundroje šviesią poliarinę naktį, ne be reikalo laplandietis vadina jį šimtaliežuviu paukščiu, nes iš tikrųjų jo giesmelė, — tai begalinis įvairiausių balsų rinkinys. Savo judesiais jis turi daug bendra su lakštingala, yra labai vikrus, moka pasislėpti didžiausiame tankumyne, bet dažnai išeina į aikštę ir tuomet šokinėja dideliais šuoliais, keldamas uodegą statmenai aukštyn, panašiai kaip lakštingalos ir strazdai.

Susidaryti šiokiam tokiam mėlyngurklės gyvenimo vaizdeliui duodu T. Zubavičiaus pranešimo ištrauką:

„1943 m. birželio 4 d. temstant stovėjau ant ežero kranto ir klausiausi įprasto, bet tiesiog gaivališko kirų koncerto.

Šen bei ten švendrynuose ir nendrių tankmėse čiulbėjo nendrinės startos, krakšlės, nendrinukės. Saloje zyzė žiogeliai ir iš įvairių vietų būbsėjo didieji baubliai. Bet staiga dešinėje išgirdau savotišką dar ligi tol negirdėtą giesmelę. Pirmieji jos posmai buvo labai skirtingi nuo įprastų paukščių balsų. Suprantama, jog iš karto jie atkreipė mano dėmesį. Greit bėgu žiūrono ir po valandėlės jau brendu ajerynais.

Paukštis nesiliauja giedojęs. Matau jį retkarčiais pakylant ir vėl nutupiant į karklo viršūnę, kaip kad daro kalviukai ar kiauliukės. Sėlinau atsargiai. Penkiasdešimt, trisdešimt, dvidešimt metrų. Iš giesmelės sunku suprasti, kas tai per paukštis, nes ji labai sudėtinga ir, be to, dar niekur negirdėta. Galvoju, kad tik pasisektų. Štai ji atsisuka į mane, ir nė nejuntu, kaip iš lūpų išsprūdo „Mėlyngurklė" — „patinėlis". Dar keletą kartų patikrinau, tylutėliai atsitraukiau ir su didžiausiu džiaugsmu širdyje einu namo. Neapviltas nujautimas tarsi sakyte sako: „Paukštis veltui nečiulbės". Kitą dieną švintant pradedu sekimą. Neatsitraukęs prasėdžiu ligi 11 val. 30 min. Tuo laiku pavyksta pastebėti patinėlį, kraunant lizdą, tačiau patį pastatą tik birželio 9 dieną radau. Jame tupėjo patelė; radau 4 žalsvai margus kiaušinėlius. Po to dar vieną sudėjo ir ėmė perėti. Pats lizdas buvo itin gerai paslėptas (mėlyngurklių savybė) po pernykščių viksvų kupstu, t. y. po suvirtusiomis į šalis viksvomis. Jo turinį sudarė paprasta aplinkinė medžiaga, įvairios sausos žolės, samanos. Aplink augo ajerai ir ežero pakraštyje kėpsojo išsikeroję keli karklų krūmai. Šią vietą nuolatos lankė piemenys, valkiojosi katės, į ežerą eidavo ir grįždavo žvejai, šniukštinėdavo šunys, nuolatos pralėkdavo žemyn palenkusios galvas įkyrios Žuvinto paukščiams pilkosios varnos ir nendrinės lingės. Ir vis dėlto tai porelei pasisekė laimingai išvesti 4 vaikučius. Penktasis kiaušinukas buvo neverstas; jį su nebenaudojamu lizdeliu pasiunčiau Kauno Gamtos muziejui.

Antrą mėlyngurklių porelę užtikau 1945 m. balandžio 11 dieną jau kiek toliau nuo Žuvinto į vakarus ties Gudupių km. eigulio pasodoje. Ir šioji porelė pasirinko šlapią pievą, tiksliau sakant, balą, priaugusią karklų, jaunų berželių, drebulių, tarp kurių vyravo juodalksnių atžalos. Be to, baloje buvo gausi poapatinė augmenija. Iš vandens kyšojo vilkdalgiai, tarsi trumpi durklai, gražiais geltonais žiedais. Šen bei ten ilgais lapais stiebėsi švendrai, ant kupstų stypsojo įvairios viksvų rūšys, o virš vandens sodriais lapais driekėsi žinginiai, kurių gražūs balti žiedai iš tolo viliojo praeivį. Tarp šios gausios augalų bendruomenės galėjai grožėtis rausvais grioveniais[1].

Maloni mėlyngurklės giesmelė skambėjo ligi birželio pradžios, t. y. iki tol, kol išsirito vaikai. Vėliau ji tik retkarčiais pasigirsdavo ir pagaliau apie birželio 15 d. visai nutilo. Dabar ją neretai matydavau piktai persekiojant katę ar landžią šarką. Pastarųjų pabalyje buvo kelios poros, o savo landumu nuolatos grėsė mėlyngurklių lizdui. Tačiau ir šioji mėlyngurklių porelė buvo tiek atsargi, kad net man nepasisekė lizdo rasti, bet tik birželio 5 d. pavyko sugauti vieną jauniklį. Po to žiedavimo spąsteliais dar du sugavau ir 4 liko nesugauti. Ta proga norėčiau priminti, kad mėlyngurklės labai atsargūs paukščiai. Rasti jų lizdą sunku. Tik kantrybė ir visiškas atsidavimas uždaviniui padeda.

Jauni paukščiai savo plunksnų spalva labai primena liepsnelių vaikus, t. y. išmarginti pailgais gelsvais dryželiais, bet už pirmuosius tam-

---

[1] *Hottonia palustris.*

sesni. Tėvai juos maitina ne vabalais, bet minkštomis lervėmis. Jų maitinimo pareigos irgi nevienodos: patinėlis dažniausiai atneša po vieną gelsvą „trandį", o patelė po 3—4 juosvus ar balsvus pusantro ar dviejų *cm* ilgio vikšrus. Perspėdami vaikus apie pavojų, seniai vartoja daugybę svetimų garsų, pvz.: geltonosios startos, paprastojo kikilio, kiauliukės, rudosios devynbalsės, pilkosios ir ankstyvosios pečialindos, šelmeninės kregždės ir kt. Ypačiai jos nekenčia kačių ir šarkų. Kai pasislėpęs krūmuose jas sekdavau ir tuo laiku pasimaišydavo šarka ar katė, jos visada mesdavo mane ir puldavo persekioti grobuonies. Žinoma, į pagalbą ir aš nuskubėdavau ir tuo būdu priešą lengvai nugalėdavom".

Įvadą į veisimąsi sudaro labai savotiški tuoktuviniai žaidimai; patinukas trypinėja aplink patelę, smarkiai užriesdamas galvą ant nugaros, pastatydamas uodegą, nuleisdamas sparnus ir pašiaušdamas plunksnas. Tuomet balta pagurklio dėmė prasiplečia, darosi ryškesnė ir aiškiai matoma toje prieblandoje, kai vyksta tuoktuvės. Protarpiais patinukas kyla skristi ir vis giedodamas padaro ratą, kad vėl grįžtų į savo vietą. Mėlyngurklės lygiai kaip lakštingalos ir strazdai yra labai pavydžios ir veja iš gyvenamos apylinkės kitus savo viengenčius. Lizdas esti labai gerai paslėptas tarp sausų pernykščių lapų, paparčių, prisiglaudęs prie medžio ar šiaip augalų kupste. Jo išorė sudėta iš sausų lapų ir samanų, o vidurys iš švelnių žolelių, plaukų ir plunksnų; jis yra gana gilus ir paprastai jo kraštai lygiuojasi su žeme. Kiaušinių esti 5—6, jų matai 19,25×13,5 *mm*, o jų pagrindinė spalva pilkšvai žalia su tankiomis rudos spalvos dėmelėmis ir debesėliais, kurie kartais esti tiek tankūs, kad susilieja ir visas kiaušinis atrodo rausvai pilkas. Patelė peri, bet kelioms valandoms yra patino pavaduojama; tai trunka 13 dienų ir tiek pat laiko jaunikliai lieka lizde. Nelaisvę pakelia panašiai kaip lakštingala, ir jai tinka ta pati priežiūra.

Liepsnelė. *Erithacus rubecula* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *punarind.* Latv. *sarkanrīlīte.* Lenk. *rudzik.* Rus. *malinovka, zarianka.* Vok. *Rotkehlchen.*

Jų yra apie 10 porūšių. Rytinėje ir centrinėje Europoje aptinkamas nominalus porūšis *E. r. rubecula* (L.).

Lakštingalai gimininga ir panašaus būdo yra liepsnelė, Lietuvoje labai paplitęs, gražus, nors ir paprastas paukštis, tad, gal išskyrus miestietį, visi jį pažįsta. Ji yra už karklažvirblį šiek tiek mažesnė, o senų paukščių spalvos tiek būdingos, kad vargu su kita rūšimi (nebent su mažąja musinuke) juos supainiosi. Visa viršutinė kūno dalis, t. y. viršugalvis, sprandas, nugara, sparnai ir uodega, yra vienodos pilkos spalvos su žalsva priemaiša (visa uodega vienspalvė; tuo skiriasi nuo mažosios musinukės, kurios uodegos pamatas yra baltas). Kaktos priekis, skruostai, gerklė ir pagurklis gražios oranžinės spalvos. Krūtinė, pilvas ir pauodegys balti, tik kūno šonai pilkšvi. Snapas ir kojos durpinės

XCVII. *JUODASIS STRAZDAS — TURDUS MERULA* L.
P r i e k y j e — patinas; u ž p a k a l y j e — patelė

XCVIII. *KULTUPYS — OENANTHE OENANTHE* (L.)

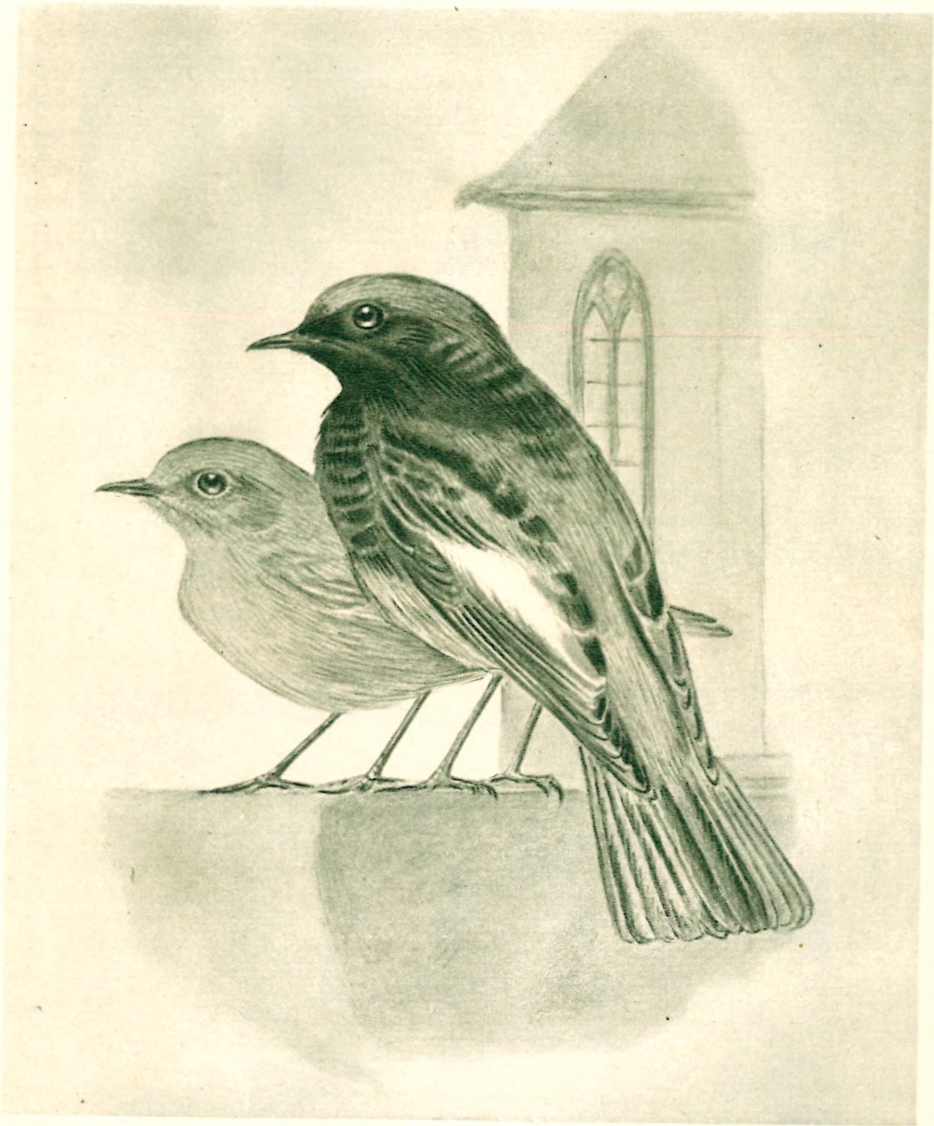

XCIX. *DŪMINĖ RAUDONUODEGĖ — PHOENICURUS OCHRUROS* (Gm.)
priekyje — patinas; užpakalyje — patelė

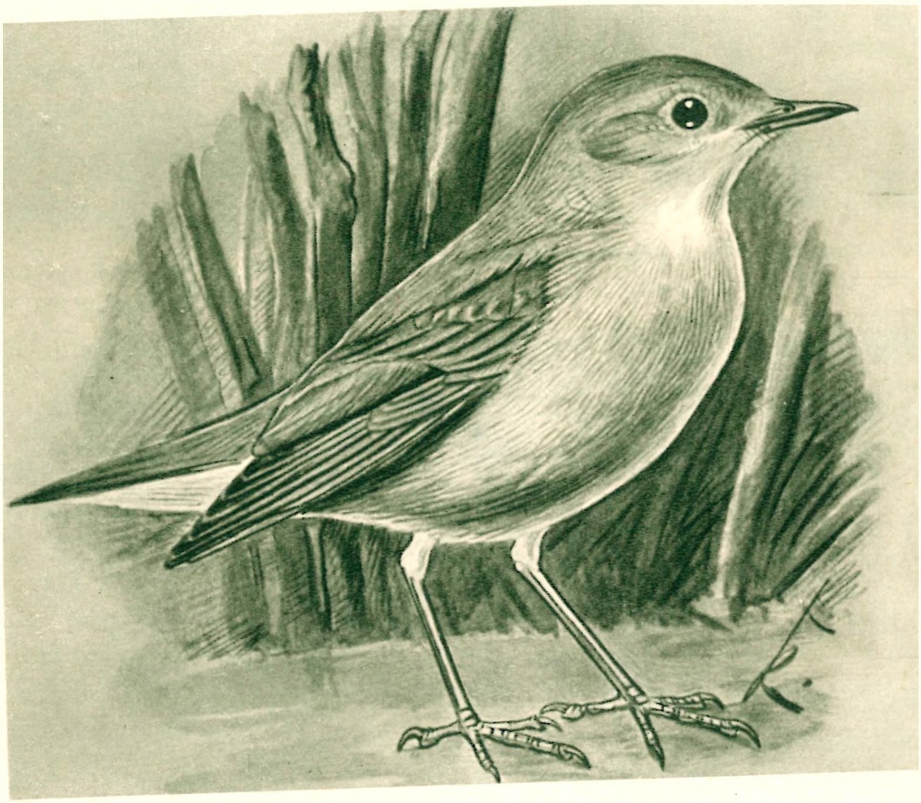

C. *LAKŠTINGALA — LUSCINIA LUSCINIA* (L.)

CI. *URVINĖ KREGŽDĖ — RIPARIA RIPARIA* (L.)

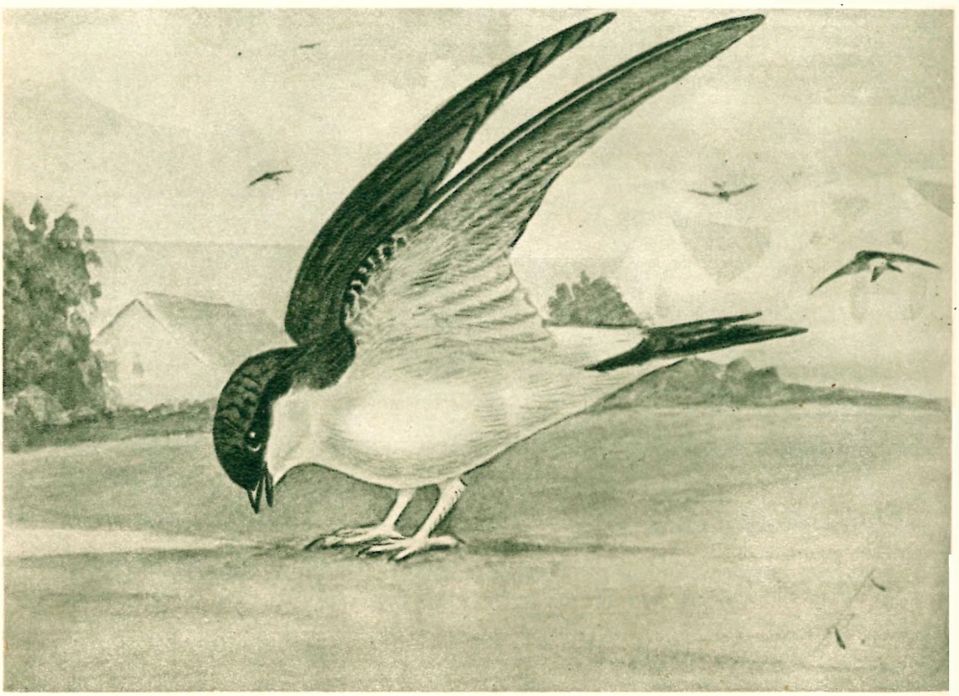

CII. *LANGINĖ KREGŽDĖ — DELICHON URBICA* (L.)

spalvos, rainutės juosvos. Patelė savo apdaru nesiskiria nuo patino, nebent jos spalvos mažiau ryškios. Jaunų paukščių visas viršus rudai žalsvas su šviesiais palšais taškeliais ir juosvais plunksnų krašteliais. Beveik tos pačios spalvos pagurklis; pagerklys ir pilvas žalsvi. Jaunikliai šeriasi birželio—rugsėjo mėnesiais, mainydami tik mažąsias plunksnas, seniai šeriasi ištisai, vienu mėnesiu vėliau. Poilsio apdaras nesiskiria nuo vestuvinio.

Matai: kūno ilgis apie 145 *mm*, sparnų tarpugalis apie 222 *mm*, suglaustas sparnas 2 patinų 72,5—74 *mm*, 3 patelių 68—72 *mm*. Svoris apie 17 *g*.

Gyvenamoji sritis apima Afrikos šiaurvakarius, Azorų salas, Madeirą, Kanarų salas, beveik visą Europą ir artimas Azijos dalis už Uralo per pietinį ir vidurinį Sibirą į rytus iki Tomsko (Dementjevas). Europos šiaurėje siekia 69°30′ Norvegijoje, 66° Švedijoje, 65° Suomijoje, 64°20′ Tarybų Sąjungoje (Pečiora). Lietuvoje apsčiai randama visuose lapuočių ir spygliuočių miškuose, bet ypač mėgsta tamsius eglynus ar bent mišrius miškus. Mielu noru laikosi arti vandens ar šiaip drėgnose vietose. Nevengia ir sodų, ypač jei randa ten tankių krūmų, aviečių, serbentų, agrastų, o rudeniop traukimo metu dar dažniau laikosi soduose, net prie pat gyvenamųjų trobesių, o kartais įskrenda į šiltnamius ir kitus ūkio pastatus. Pavasarį pasirodo Lietuvoje anksti, kartu su strazdu giesmininku, t. y. balandžio mėnesio pirmomis dienomis ar net kovo mėnesio pabaigoje, žinoma, pasirodymo laikas priklauso nuo pavasario eigos (ankstyviausia pastebėjimo data 1947.III.25 d.). Rudeniop apie rugsėjo mėnesį jų paprastai Lietuvoje pagausėja, nes tuomet būna daug jauniklių, o antra, laikinai sustoja paukščiai, atvykę iš šiaurės kraštų. Dar iki spalio mėnesio pabaigos galima juos stebėti, bet pavieniai paukščiai palieka daug ilgiau. Antai Obelynėje kelis kartus esu matęs liepsneles gruodžio ir net sausio mėnesiais, net tuo metu esu jų nušovęs, kad būtų įrodyta, jog iš tikro tuo metu Lietuvoje jų būta. Viena liepsnelė dvi savaites sausio mėnesį vis atskrisdavo į sąšlavyną ir rinkdavo ten maisto trupinius. Palankias sąlygas liepsnelėms sudaro čia gilios duobės, kuriomis pavasarį ir rudenį vanduo nuteka į Nemuną. Tuo būdu čia susidaro maži upeliai, kur vanduo sruvena dar tuo laiku, kai aplinkui viešpatauja tikra žiema. Tokiame mikroklimate liepsnelės gali žymiai pratęsti savo buvimą mūsų krašte, tačiau abejoju, ar jos gali išbūti iki pavasario, nes aš jų ten nemačiau nei vasario, nei kovo mėnesio pradžioje, ir spėju, kad šie žiemojimo bandymai visuomet baigiasi liepsnelių žuvimu, tuo labiau, kad Lietuvoje kovo mėnesį dažnai esti smarkios pūgos ir šalčiai. Tačiau apie Rasytę (Neringoje) viena liepsnelė buvo stebima visą 1910—1911 metų žiemą. Dvi Ventės Rage apžieduotos liepsnelės 1959.IX.25 ir X.2 d. buvo aptiktos: viena Prancūzijoje tų pačių metų spalio mėnesį, nuskridusi apie 1650 *km*, o kita Anglijoje tų pačių metų XII.13, nuskridusi apie 1500 *km*.

Liepsnelė yra tikras tankumynų gyventojas, ir sunku įsivaizduoti, pvz., tamsų eglyną be liepsnelės. Nuo tankumynų ji mažai nutolsta, kad

kiekvienu momentu galėtų į jį pasinerti. Bet vis dėlto negalima pasakyti, kad ji būtų baikšti, priešingai, ji dažnai per porą metrų prisileidžia žmogų taip arti, jog matyti jos krūtinės liepsnos spalvos ir net jos didelės reikšmingos akys. Bet pakanka padaryti vieną smarkų judesį, ir mūsų paukštelis jau tankumyne, tačiau neilgam, nes jis (panašiai kaip ir lakštingala) pasižymi tam tikru smalsumu ir, jei nejudi, jis netrukus vėl pasirodo, taip pat arti, kaip ir pirmą kartą. Prie dirbančių miške žmonių jos kartais taip pripranta, kad nuolat atskrenda pasisotinti atliekamais trupinėliais, varške ir kt. Tuomet jos esti labai jaukios ir maistą kone iš rankų ima. Liepsnelė yra labai judri ir vikri, galima sakyti, siuva tankumyne, bet taip pat gerai bėgioja dideliais šuoliais ant žemės. Panašiai kaip ir kitų lakštingalų giminės paukščių, jos būdinga poza — nuleisti sparnai ir iškelta aukštyn uodega. Maisto daugiausia randa ant žemės, tarp sausų lapų ir puriame juodžemio sluoksnyje; tai sliekai ir kitos kirmėlės, smulkūs moliuskai, įvairios vabzdžių raidos stadijos — lėliukės, vikšrai. Daug sulesa visokių uogų, ypačiai šeivamedžio, juodojo ir raudonojo, mėlynių, serbentų, gervuogių, žemuogių, šaltekšnių. Nustatyta, kad apie 80% jų prarytų sėklų nenustoja daigumo.

Kai tik pavasarį stoja gražios saulėtos dienos, tuoj pasigirsta ir liepsnelės giesmelė. Tai tomis dienomis, kai pietiniuose šlaituose išsiskleidžia žibuoklių žiedai, ima dulkėti geltoni lazdynų žirginiai, pradeda giedoti pirmieji strazdai ir kikiliai, o apie vidudienį iš avilių rieda pilkoji bičių virtinė, — tuomet ir liepsnelė ima skelbti pavasarį. Nutūpus aukštėlesnio medelio viršūnėje ar atsikišusioje sausoje šakoje, pakelta aukštyn galvele ir kiek nuleistais sparnais, ji leidžia savo nors trumpą, bet švelnių tonų giesmelę. Būdama jauki, ji prisileidžia žmogų taip arti, kad matyti judant plunksneles pasipūtusiame pagerklyje, o jei pagaliau pasibaido, tai pasišalina labai netoli, ir vėl gieda. Nuo kitų savo giminių skiriasi tuo, kad negieda nakties metu, užtat girdėti ją sutemoje anksti rytą ir vėlai vakare, saulei nusileidus. Jos giesmelė sudaro žymų indėlį į tą romantišką nuotaiką, kurią patiriame, medžiodami slankas gražų pavasario vakarą.

Jaukus liepsnelės būdas pasireiškia ir tuo, kad ji nelaisvėje greit pripranta prie naujų aplinkybių ir žmogaus, taip pat pasirodo esanti vienas iš protingiausių paukščių, sugebančių atlikti nuostabius veiksmus. Šis dalykas, tur būt, nuo senų laikų buvo žinomas, net ir ne gamtininkams. Prisiminkime vien tą pasakojimą, visokiais variantais atpasakotą ir išspausdintą mokyklinio amžiaus jaunuomenei apie jaukią liepsnelę, atvedusią rudenį į savo šeimininko namus ištisą savo vaikų pulkelį. Čia, žinoma, sentimentalaus rašytojo fantazija; tačiau yra įrodymas, kiek liepsnelės vardas, bent seniau, buvo populiarus. Tiesa yra ta, kad kambaryje uždarytas paukštelis jau po kelių dienų tiek praranda baimę žmogui, kad pradeda lankytis ant stalo, kur aplinkui sėdi žmonės, ir net stveria iš rankų duodamą jam musę ar kitką. Jau vieną kartą patyręs lango stiklo nemalonų savumą, jis nustoja daužytis į jį. Uždarytas narvelyje, paukštelis pradeda greit suprasti durelių reikšmę, pri-

siartinančio žmogaus sumanymus ir kt. Maisto atžvilgiu laikoma kambaryje liepsnelė nėra lepi, nes pripranta prie visokeriopo žmogaus vartojamo valgio, tačiau, norint pagerinti jos būklę, o ypačiai pailginti gyvenimą, reikia jai kaskart patiekti gyvų miltkirmėlių, skruzdžių perų ar kitų vabzdžių, o rudeniop visokių uogų. Reikalinga nuolat švaraus vandens dideliame inde, nes ji labai mėgsta maudytis. Yra žinoma atsitikimų, kai liepsnelė gyvendavo nelaisvėje keliolika metų. Neigiama šio paukščio pusė ta, kad jis nesugyvena su kitais paukščiais, ypač su savo viengenčiais. Vėliau atnešta į kambarį liepsnelė yra pirmosios puolama ir veikiai nugalima.

Liepsnelė — pusiau naktinis paukštis; apie tai galima spręsti iš jos didelių tamsių akių. Jos ir traukia nakties metu ir tuo būdu anksti rytą aptinkame jų ten, kur vakar nebuvo. Pavasarį pirmieji pasirodę patinai tuoj pradeda giedoti ir tuo sulaiko praskrendančias pateles. Tiesa, jos irgi gieda, bet tyliau ir trumpiau, nors kartais pasitaiko tokių, kurių giesmelė patinams prilygsta. Susidariusi porelė tuoj ima ieškoti lizdui tinkamos vietos, radę tokią, aistringai puola kiekvieną kitą liepsnelę ir ilgainiui praveja ją šalin. Visuomet palieka tam tikras skaičius nesuėjusių į poras patinų ir jie vėlai vasarą gieda. Lietuvoje liepsnelės dažniausiai apsigyvena po išvartomis ar šiaip iškilusiomis šaknimis, visokiose landose, pvz., po kelmais, ar griovių pylimuose, kitą sykį išpuvusiuose medžiuose, ir net lizdas esti prisiglaudęs prie žolių kupsto. Lizdas šiek tiek panašus į lakštingalos lizdą — jo išorėje daug lapų, samanų, o viduryje — švelnios žolelės, šaknelės, plaukai ir kartais plunksnos. Rasti lizdą gana sunku, nes jis esti gerai paslėptas. Atrodo, kad jo statyba tenka vien patelei. Kiaušinių esti 5—6, rečiau 7 ar 4. Atrodo, kad peri du kartus per vasarą. Kiaušinių matai, vidurkis, 20×14,7 *mm;* jų pagrindinė spalva šviesiai rusva su įvairaus dydžio rudais taškeliais, sudarančiais žiedą apie bukąjį galą. Tačiau esti ir spalvos nukrypimų, pvz., taškai gali būti tankūs ir susilieję; tuomet visas kiaušinis atrodo vienodai pilkšvai geltonos spalvos. Vien patelė peri, ir tai trunka 14 dienų, o gal 15. Abu tėvai lesina vaikus; po 12—15 dienų jie palieka lizdą, o po to apie savaitę tėvai juos vedžioja. Vėliau tėvai išveja juos iš savo gyvenamosios apylinkės. Apie liepsnelės veisimosi laiką turime šiuos T. Zubavičiaus surinktus duomenis: 1) lizdas su 6 kiaušiniais rastas Biržų apskr. 1941.VI.11 d.; 2) ten pat 1941.VI.13 d. aptikti du lizdai, kiekviename po 3 kiaušinius ir viename 1 kiaušinis; 3) Biržų apskr. 1941.VI.11 d. pastebėtas lizdas su 6 padaiguotais jaunikliais; 4) ten pat tą pačią dieną rasta gerai paskrendančių jauniklių; 5) ten pat 1941.VI.13 d. lizdas su padaiguotais vaikais ir aptikti tik ką išvesti vaikai; 6) ten pat 1941.VII.4 d. aptikta daug nuo tėvų atsiskyrusių jaunų liepsnelių.

Kauno apylinkėse lizdai su kiaušiniais rasti V.5 — du kiaušiniai, V.10, V.21, V.28, V.23, V.31, VII.20 — penki kiaušiniai. Lizdai su vaikais: V.28 (vos prasikalę); V.31 (1—2 dienų); VI.4 (2—3 dienų); VI.8 jau plunksnėti vaikai; VI.13 tuščias lizdas; VI.13 tuščias lizdas; VI.4 jau suaugę vaikai; VI.9 septyni plunksnėti vaikai; VII.11 lizde plunksnėti vaikai; VII.12

plunksnėti vaikai; VII.25 lizde 2—3 dienų jaunikliai; VII.29 dar pavykdavo pagauti vos skrendančių jauniklių; VII.31 išskridę iš lizdo vaikai dar buvo senės lesinami.

Liepsnelės lizde Lietuvoje dažnai randamas gegutės kiaušinis ar jauniklis. Vieną kartą T. Zubavičius rado liepsnelės lizde tik ką išsiritusį gegučiuką, o greta lizdo 3 išmestus kiaušinius, bet po kelių dienų, patikrinęs lizdą, rado gegučiuką negyvą.

Šeima. **Kregždės.** *Hirundinidae*

Kregždėms būdingas laibas, ilgas kūnas, labai ilgi, smailūs sparnai ir dažniausiai skelta uodega, be to, suplota galva, trumpas suplotas snapas ir didelės žiotys; mažos, nežymios kojos taip pat būdingos kregždžių šeimos paukščiams. Dvi kraštinės plasnojamosios plunksnos visų ilgiausios.

Kregždės labai panašios į čiurlius, ir todėl nežinovai dažnai šiuos paukščius painioja. Tačiau užtenka priminti, kad čiurlių koja turi keturis pirštus, atsuktus į priekį, o kregždės pirštai normalioje padėtyje (tai yra 3 pirštai atsukti į priekį). Čiurlių žiotys tokios plačios, jog užeina už akių, o kregždės tik iki akių. Čiurliai turi 10 didžiųjų ir 8 mažąsias plasnojamąsias plunksnas, o kregždės turi jų po 9.

Visomis savo kūno ypatybėmis kregždė yra pritaikyta praleisti ore žymią savo gyvenimo dalį. Didesnę dienos dalį jos praleidžia ore. Ore jos pagauna skraidančius vabzdžius, kuriais maitinasi, ir tik esant blogam orui, kai vabzdžiai neskraido, kregždės moka juos nurinkti nuo šakų, žolių, sienų, bet ir šį reikalą atlieka skraidydamos. Jos geria vandenį, praskrisdamos viršum vandens paviršiaus, ir net maudosi, užskridusios ir iš dalies pasinėrusios į vandenį. Greta čiurlių jos geriausi lakūnai. Maža yra plėšriųjų paukščių, kurie galėtų jas pavyti ore. Tatai daro vien smulkūs greitieji sakalai, kaip skėtsakalis.

Veisimosi laikotarpiu patinai gieda nors ir nesudėtingą, bet malonią giesmelę. Daug kregždžių rūšių pasirenka žmogaus kaimynystę savo lizdams krauti. Medžiaga lizdui yra dažnai purvas, sumaišytas su jų seilėmis, kurios labai lipnios ir kietėdamos sudaro tvirtą medžiagą, nelyginant cementą, vartojamą žmogaus. Savo lizdus kregždės lipdo ant išorinių trobesio sienų, po stogais arba langų kampuose, arba net viduryje trobesių, pritvirtindamos juos prie grebėstų ar sparų. Kitos rūšys kasa urvus smėlingoje dirvoje. Šiaip kitų kraštų kregždės pritvirtina lizdus prie uolų, o kartais peri medžių uoksuose. Kiaušiniai esti grynai balti arba balti rausvai taškuoti. Iš šaltesnių kraštų kregždės žiemai išskrenda į dausas ir tuo reikalu kai kada atlieka labai tolimas keliones.

Yra žinoma apie 75 kregždžių rūšys. Tarybų Sąjungoje — 9 rūšys.

Urvinė kregždė. Kriugždas. *Riparia riparia* (L.)

CI pav.

Est. *kaldapääsuke.* Latv. *alene, krastu čurkste.* Lenk. *jaskółka brzegówka.* Rus. *beregovaja lastočka.* Vok. *Uferschwalbe.*

Jų yra apie šešetą porūšių. Europoje ir Afrikos šiaurvakariuose gyvena *R. r. riparia* (L.).

Urvinė kregždė yra švelnios sudėties, visų mažiausia iš Lietuvos kregždžių. Nesunku ją nuo kitų rūšių atskirti iš blankių spalvų ir juodos spalvos stokos. Jos uodega yra dar mažiau skelta, negu langinės kregždės. Visas viršus pilkšvos žemės spalvos, apačia nešvariai balta su pilka apykakle pagurklio srityje. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos pilkos, bet tamsesnės, negu liemuo. Jaunikliai skiriasi nuo senių didesne rusvos spalvos priemaiša.

Kūno matai: ilgis apie 125 *mm*, sparnų tarpugalis apie 260 *mm*, suglausto sparno ilgis 101—110 *mm*. Svoris (du paukščiai) 13,2—14,2 *g*.

Šios kregždės gyvenamasis plotas apima visą Europą, peržengdamas 70° šiaurėje, o pietuose siekdamas Vidužemio jūrą ir net Afrikos šiaurvakarius, toliau didesnę Azijos dalį ir Šiaurės Ameriką iki Kalifornijos ir Techaso. Lietuvoje ir visuose kaimyniniuose kraštuose labai paprastas paukštis, tik vengia kalnuotų vietų, kur kieta uoliena sudaro jai kliūtį urveliui iškasti.

Traukimo metu nuskrenda į Afrikos rytus, retkarčiais iki Mozambiko ir Transvalio, o mažai jų žiemoja Afrikos vakaruose (Siera Leone ir Čado ežeras).

Ši mažytė kregždė savo elgesiu, ypač polėkiu, kiek panaši į langinę kregždę. Vis dėlto polėkis yra lėtesnis, mažiau vikrus, lyg neryžtingas, gal kiek panašus į peteliškės polėkį. Daugiausia jos skrenda žemai palei pat vandenį, retai pakildamos į tokį aukštį, kaip kitos jų giminaitės, o ypač blezdingos. Tupėdamos jos toli gražu nedaro grakštaus padaro įspūdžio, vaikščioja nevikriai, smulkiai trepsėdamos mažytėmis kojytėmis. Dažniausiai pamatysi jų ten, kur peri, nes jos nemėgsta tolintis nuo savo lizdaviečių, nebent tik pasileidžia išilgai upės vagos, kaip tatai galima matyti, keliaujant Nemunu. Jos retai susideda su kitomis kregždžių rūšimis, dažniausiai rudenį, kai pagrindinė jų masė jau išskridusi, pavėlavusios urvinės kregždės kartais prisiplaka prie vėliau išskrendančių blezdingų. Žmogumi jos visai mažai tepasitiki, gal dėl to, kad veisimosi būdu jos nėra nuo žmogaus priklausomos. Urvinės kregždės balsas yra silpnas, čerškiamo pobūdžio (kai kas palygina jį su garsu, susidarančiu trinant du švitrinio popieriaus gabalus) maždaug: šerr, šerr. Tokie pat tonai, tik įvairiomis moduliacijomis, sudaro patinuko giesmelę; taigi šis paukštis yra vienas iš menkiausių giesmininkų.

Maistas jų — smulkūs skrajojantys vabzdžiai, ypač tie, kurie raidos stadijas praeina vandenyje, kaip antai uodai. Pasak kai kurių autorių, jos sulesa 50% vabalų *(Coleoptera)*, 27% dvisparnių *(Diptera)*, 80% blakių *(Homoptera)* (jaunikliai tik 30% vabalų, bet užtat 33% dvisparnių

ir 22% blakių). Kai kurie autoriai teigia, kad urvinės kregždės lesančios net uodų vikšrus, gaudydamos juos vandens paviršiuje iš oro. Aplamai, jos reikalauja daug maisto, tad nuolat ieško jo be paliovos skraidydamos, o stojus lietingam orui, jos kenčia badą ir neretai daug jų žūva.

Urvinė kregždė taip pavadinta todėl, kad ji peri urvuose. Tam tinka smėlėta dirva arba priemolis, nes kitaip šis mažas silpnas paukščiukas vargu galėtų sau išsirausti urvą. Tačiau ne visuomet parenkamas upės krantas. Kartais lizdavietė yra tolokai nuo upės, jei tik pasitaiko tinkamas smėlėtas kriaušis. Vis dėlto mieliausiai jos apsigyvena netoli vandens.

Atskiras lizdas yra reta išimtis. Šiaip šis paukščiukas peri kolonijomis, susidedančiomis iš kelių dešimčių arba kelių šimtų ar net tūkstančių lizdų. Urveliai kasami įvairiame aukštyje; viršutiniai tokiame aukštyje, kad atsigulęs ant kranto žmogus gana lengvai pasiekia juos ranka. Nuostabu, kokį didelį darbą atlieka pasiruošusi perėti porelė. Jai tenka išrausti urvą 4—6 *cm* pločio ir mažiausiai pusės metro gylio, tačiau dažniausiai esti nuo 60 *cm* iki pusantro metro, su plačia ertme pačiame gale, kur sukraunamas lizdas. Besidarbuodami snapu ir kojytėmis, pavaduodami vienas kitą per 2—3 dienas paukščiukai užbaigia savo urvelį, bet kartais jie be aiškios priežasties (gal užtikę akmenį) meta pradėtą darbą ir ima kasti naują urvą. Lizdo patiesalas yra minkšta ir šilta patalynė, iš šiaudelių, plaušelių, šaknelių su plunksnų ir vilnų priemaiša. Patelė yra patino padengiama urvo krašte, po to ji deda 4—6 (retai 7) visai baltus kiaušinius, 17,7×12,5 *mm* dydžio. Jų lukštas yra labai plonas ir iš dalies permatomas, — taip, kad matyti geltona trynio spalva. Ne kasmet tie patys paukščiai užima tą patį urvą, taip pat ir pora nelieka patvari. Per vasarą porelė išveda dvi jauniklių vadas. Grįžusios pavasarį urvinės kregždės kartais neberanda savo lizdavietės tvarkoje, nes pasitaiko, kad griūvantis krantas sunaikina daug padarytų jame urvelių, ir tuomet paukščiukai turi juos kasti iš naujo. Tiek patinukas, tiek patelė peri, ir tai trunka 12—16 dienų; 2—3 dienas lesina jauniklius vienas senių, o paskui abu; naktį jaunikliai lieka lizde vieni, tik dėl šilumos pridengti plunksnomis. Dar ne visai apsiplunksnavę vaikai yra linkę, palikus lizdą, šliaužinėti po visą urvą, o praėjus 16 ar 22 dienoms, visai apleidžia jį. Vienas stebėtojų teigia, kad atkastame lizde jaunikliai augą greičiau, gal būt, šviesos įtakoje. Iš pradžios jaunikliai grįžta nakvoti į lizdą, o netrukus nakvoja vien meldynuose, nendrynuose ir kt. Sekančiais gyvenimo metais jaunikliai apsigyvena nebe toje pačioje kolonijoje (pastaroji palieka senių nuosavybė), bet kitoje, arba kuria naują (panašiai kaip ir langinė kregždė).

Atrodo, kad urvinė kregždė neturi daug priešų. Suaugusius paukščius pagauna kartais skėtsakalis, o jauniklius kai kada atkasa piemenys ar šiaip kaimo vaikėzai. Ardantį urvą žmogų senos kregždės apsupa visu būriu ir, net pasišalinus jam, ilgą laiką nerimauja, susispietusios ties iškastu lizdu. Kartais aptikdavau atkastus lizdus iš viršaus. Spėju,

kad tai galėjo būti lapės darbas, kuri suuosdavo grobį pro skiriantį jį žemės sluoksnį.

Nelaisvėje užaugintos urvinės kregždės žmogaus atžvilgiu yra visai kitokios, negu langinės ar blezdingos. Net pramokusios skraidyti jos palieka visai jaukios, seka žmogų ir mėgsta nutūpti ant jo peties arba rankos. Pavieniui narve laikomos yra nelaimingos, jei jų globėjas iš kambario išeina, o jam ateinant puola jo sutikti, daužosi prie narvo grotų ir tuo būdu susižaloja plunksnas. Gražus vaizdas, kai keletas jaukių kregždžių, kur nors didesnėje patalpoje, pvz., salėje apskrenda ratu savo augintoją ir kartkartėmis ant jo nutupia.

Blezdinga. Šelmeninė kregždė. *Hirundo rustica* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *suitsupääsuke*. Latv. *bezdelīga*. Lenk. *jaskółka dymówka*. Rus. *derevenskaja lastočka, kasatka*. Vok. *Rauchschwalbe*.

Šešetas porūšių gyvena Europoje, Azijoje, Š. Amerikoje ir Afrikoje. Europoje ir Afrikos šiaurėje gyvena porūšis *H. r. rustica* L.

Labai lengva šią rūšį pažinti iš juodai melsvos kūno viršutinės dalies, rudos kaktos bei smakro ir giliai įpiautos uodegos. Šiaip apatinė kūno dalis balta, kartais rausvai aptraukta, o žemiau smakro yra juoda skersinė juostelė. Sparnai juodi, taip pat ir uodega; vairuojamųjų plunksnų vidinės vėtyklės turi po vieną didelę baltą dėmę, o kraštinė vairuojamųjų plunksnų pora labai pailgėjusi. Snapas juodas, kojos ir rainutės tamsiai durpinės spalvos. Patelė nuo patino skiriasi trumpesnėmis vairuojamosiomis plunksnomis. Senų paukščių matai: ilgis apie 200 *mm*, sparnų tarpugalis apie 335 *mm*, sparno ilgis 121—130 *mm*. Svoris apie 19 *g*. Jauniklių viršutinė kūno dalis blankesnė, kakta ir smakras neryškiai rusvi, uodegos įpiova negili.

Jaunikliai šeriasi dausose; seniai pradeda šertis Lietuvoje rugpiūčio mėnesį, bet čia pamainomos tik mažosios plunksnos ir šėrimasis tęsiamas dausose; didžiosios plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos mainomos ne anksčiau kaip kovo ar balandžio mėnesį, taigi jau paukščiams grįžtant iš dausų į tėvynę.

Blezdingos tėvynė visa Europa ir Afrikos šiaurvakariai, Vakarų Sibiras, Vidurinė Azija į pietus iki Beludžistano, Irano, Rytų Arabija ir Sirija, Palestina ir pagaliau Šiaurės Amerika. Europoje ji gyvena iki 71° Skandinavijoje ir iki Pečioros Tarybų Sąjungos europinės dalies šiaurėje, o Sibire iki 64° šiaurėje ir iki Jenisiejaus rytuose (Dementjevas). Lietuvoje ir artimuose kraštuose — labai paprastas paukštis vasaros metu.

Žiemoti išskrenda į Afriką įpiečiau 12° š. pl. ir į Indiją. Vienas Lietuvoje apžieduotas paukštis buvo sumedžiotas Rodezijoje netoli Salisbury. Pavasarį pasirodo balandžio mėnesiui įpusėjus; vieną sykį mačiau blezdingą (apie Marijampolę) balandžio 12 dieną, vieną sykį (Rūdninkų girioje) balandžio 14 d. Pagrindinė blezdingų masė išnyksta iš mūsų

krašto rugsėjo pabaigoje, bet pavėlavusių paukščių galima matyti iki spalio vidurio; vėliausia data, mano užregistruota, yra spalio 20 diena.

Blezdinga yra gražus, švelnus, puošnus, galima pasakyti, elegantiškas paukštis. Ji yra labai judri, vikri, sakytum, geros nuotaikos, ir linksma, todėl visi ją myli: senas ir jaunas, miesto gyventojas ir žemdirbys. Nors ji atrodo silpna ir lepi, bet jos polėkis yra labai patvarus ir vikrus. Ji ištisomis valandomis gali laikytis ore, daryti staigius posūkius, ratus; čia ji plauko padebesiais, čia, nelyginant strėlė, įstriža linija nusileidžia iki pat žemės ir siuva šen ir ten, beveik paliesdama sparnais arimo grumstus ar pievos žoles. Daugelį savo gyvybinių reikalų ji atlieka ore: čia ji gaudo skrendančius vabzdžius ir nuo to dažniausiai priklauso tas aukštis, kuriame ją matome, čia ji dažnai renka net medžiagą lizdui iškloti, kaip antai, sūkuriuojančius ore pūkus bei plunksnas ir t. t. Skrisdama ji geria vandenį ir net maudosi, staiga paliesdama vandens paviršių, ir moka pasipurtinti ore; šį manevrą ji atlieka pakartotinai ir tuo būdu kaip reikiant išsimaudo. Tiksliai paimdama polėkio kryptį, ji moka perskristi pro siaurąjį tarpą, pvz., išskrisdama arba įskrisdama pro išmuštą langą arba pradarytų durų plyšį į trobesį, kur yra jos lizdas. Paskraidžiusi tam tikrą laiką, kregždė mėgsta nutūpti ant kurio nors atsikišusio daikto taip, kad galėtų nekliudoma vėl pakilti į orą. Šiam tikslui jai tinka telefono, telegrafo vielos, stogo kraštas ir kt. Ypač ji mėgsta sausas šakas aukštų medžių viršūnėse. Tokiose vietose neretai pamatysi jų keletą, tvarkant ir valant savo plunksnas, tempiant pakaitomis tai vieną, tai kitą koją ar sparną. Neretai jos nutupia ant žemės, bet retai vaikšto, nes jų mažytės kojos mažai šiam reikalui tinka, nebent tuomet, kai reikia pasirinkti medžiagos lizdui krauti.

Blezdinga priklauso prie tų paukščių, kurie labiausiai su žmogum suartėjo ar visiškai prie jo prijunko. Ne tik paukštis, bet ir žmogus prie to prisidėjo: paukštis panaudojo įvairius žmogaus pastatus savo lizdams krauti, o žmogus, sužavėtas paukščio malonios išvaizdos, teikia jam savo globą. Ypač kaimuose, kur gyvenimas eidavo lėtu, ramiu tempu, kregždės labai pasitiki žmogumi; miestuose jos esti baikštesnės. Jos esti gana draugiškos ir neretai vienoje pastogėje keletas porelių lipdo viena greta kitos savo lizdus. Esant pavojui, jos labiausiai parodo savo susiklausymą, pvz., pasirodžius kieme katei arba vanagėliui atskridus, pirma pamačiusi priešą kregždė tuojau duoda pavojaus signalą, šaukdama „tivit, tivit..."; tai supranta kitos kregždės ir, šaukdamos tuo pačiu balsu, skuba ten, kur pranešama apie pavojų. Šį signalą supranta ir kitų rūšių paukščiai, kaip, pvz., kielės; jos skuba ten pat, kad kartu su kregždėmis pultų priešą. Šį balsą supranta net kai kurie šunes. Kadaise turėjau paukštinį šunį, labai įgudusį kates piauti. Šis šuo net gulėdamas kambaryje staiga pašokdavo ir išbėgdavo į kiemą, kai pasigirsdavo minėtų kregždžių balsas, tikėdamasis pamatyti ten katę. Kregždės, išvydusios katę, puola ją staigiais posūkiais iš aukštumos, o vanagą apspinta tankiu būriu ir vis šaukdamos perspėja apie tai kitus paukščius.

Patinukas dažnai gieda savo trumpą, neįvairią, bet malonią giesmelę, pažįstamą kiekvienam kaimo gyventojui. Tai ankstyvas giesmininkas. Dar kieme vos tik švinta, o kur nors daržinėje, klojime ar tvarte, kur šie paukščiukai nakvoja, beveik visai tamsu, o jau patinukas ima giedoti savo linksmą giesmelę, prikeldamas iš miego žvirblius, vištas, karvelius, ant stogo nakvojantį gandrą. Paskelbęs keletą posmų, jis pro plyšį, garsiai šaukdamas, išskrenda laukan, padaro keletą ratų ir vėl grįžta, kad, nutūpęs ant sijos ar sparo, tęstų savo giesmelę. Pastarąją gana vykusiai pamėgdžioja kaimo vaikai sakydami: „Kepė boba pyragėlį, man kąsnelį kyyšt". Manau, kad kiekvienas, kam teko pergyventi tokio rytmečio nuotaiką, pripažins, kad kregždė vaidina joje nepaskutinį vaidmenį.

Ši kregždžių rūšis Lietuvoje visur paplitusi, niekur jos netrūksta, tačiau ne visur ji yra vienodai gausi. Lygumose jų rasi daugiau, o miškingose vietose mažiau; miestas jai mažiau patinka, negu kaimas ar mažas miestelis. Galima spėti, kad nuo senų senovės ji surišo savo gyvenimą su žmogaus gyvenimu. Bet kokie buvo jos papročiai tais laikais, kai priešistorinis žmogus dar nemokėjo statyti sau namų, kur ji tuomet lipdė sau lizdus? Įvairūs autoriai teigia, kad ir dabar žmogaus negyvenamose vietose kregždės lipdančios savo lizdus prie stačių uolų, žiūrėdamos, kad tik iš viršaus juos dengtų nuo lietaus iškyšulys. Gal uolėtuose kraštuose ir tenka ieškoti tų pirminių kregždės lizdaviečių. Bet kaip kregždės įsitaisydavo Šiaurės Europos lygumose, kur nėra uolų? Kai kurie duomenys rodo, kad ši kregždė šiaurės kraštuose, pvz.: Pabaltijyje, Vokietijos šiaurėje, Lenkijoje, yra tik atėjūnas, gal būt, atvykęs čia jau tais laikais, kai žmogus spėjo sukurti tam tikrą kultūrą. Faktas, kad kregždė nėra visai prisitaikiusi prie šiaurės klimato; ji, pvz., išveda, ir tai jau vėlai, dvi vaikų vadas, iš kurios antroji kartais nespėja sustiprėti ir išskristi, ir todėl žūva, tarp kitko, ir dėl to, kad jų tėvai, pajutę tuo laiku traukimo instinktą, meta vaikus ir gaivališkos instinkto jėgos varomi išskrenda į šiltus kraštus. Daugelis smulkių vabzdžiaėdžių paukščių neišveda antros vados jau vien dėl to, kad jų šėrimasis prasideda gana anksti, vidurvasarį. Tuomet paukštis patenka į savotišką fiziologinę būklę, keliančią organizmui didokus reikalavimus ir visai užslopinančius lytinius instinktus. Todėl dauguma paukščių nustoja giedoti nuo vidurvasario (kregždė dar gieda iki vasaros pabaigos). Tas kregždės šėrimasis, prasidėjęs vėlai, nenuslopina palinkimo veistis, ir ištisai vyksta jos kelionės į dausas metu. Visi tie faktai rodo tai, kad kregždė tik palyginti nesenais laikais išplito Šiaurės Europos kraštuose ir dar nespėjo prie jų sąlygų prisitaikyti.

Blezdinga daugiau prisilaiko vandeningų kraštų, negu sausų; ji mielu noru apsigyvena ežerų bei didelių upių pakraščiuose, gal dėl to, kad čia gyvena daug tokių vabzdžių, kurie savo išsivystymo stadijas išeina vandenyje. Jai daugiau patinka mažai kultūringos sodybos, taigi tokios, kur yra netvarkingų trobesių, nesandariai užsidarančių durų, išmuštų

langų, atvirų palėpių, prastų daržinių ir tvartų. Apskritai imant, juo didesnė netvarka ūkyje viešpatauja, juo daugiau šiukšlynų ir mėšlo krūvų, juo geriau jaučiasi mūsų kregždės, nes tokioje aplinkoje susidaro palanki dirva visokioms musėms ir kitiems vabzdžiams veistis, o joms to ir reikia. Atvirkščiai, miestuose su tvarkingais grindiniais, automobiliais, benzino dūmais ir moderniškais sanitariniais reikalavimais nėra ko jai veikti.

Pastaraisiais laikais vis dažniau tenka girdėti nusiskundimų dėl kregždžių sumažėjimo; tai ypač liečia didelius miestus. Prie tik ką išdėstytų priežasčių prisideda dar čiurlių konkurencija: iš tikrųjų, atrodo, kad čiurlių ir kregždžių santykis miestuose palaipsniui vis keičiasi čiurlių naudai. Kadangi kregždė kasmet išveda dvi vadas, kiekvieną kartą ne mažiau kaip 4 vaikus, tai atrodytų, kad bendras jų skaičius turėtų smarkiai didėti; iš tikro gi to nėra; atvirkščiai, gal jis dar mažėja. Yra duomenų (Dementjevas), kad iš 77 apžieduotų jaunų blezdingų, tik viena išgyveno iki 5 metų amžiaus, dvi iki 4 metų, šešios iki 3 metų, septyniolika iki 2 metų, o penkiasdešimt viena žuvo pirmaisiais gyvenimo metais. Iš to galima padaryti išvadą, kad kregždžių padermė turi didelius nuostolius. Manoma, kad daug jų žūva traukimo metu. Keliaujant laivais Viduržemio jūra šiuo metu dažnai tenka sutikti kregždžių būrius. Jos nutupia ant laivo stiebų, lynų, takelažo pailsėti, ir tuo būdu tęsia savo kelionę. Ypačiai joms pageidaujami laivai, vežą javų krovinį, nes jie esti dažnai smulkių drugelių miltkandžių supami. Tuomet paukšteliams pasitaiko proga šiek tiek numalšinti badą. Šiaip jų žūva daug jūros bangose arba miršta badu, kai vėjas jas nupučia į kraštą, kur nėra maisto. Sahara, šis didelis keliaujančių paukščių kapinynas, yra joms itin pražūtingas. Nemaža jų žūva nuo ilgai trunkančio lietingo oro, kai sunku rasti maisto. Tuo metu galima matyti kregždžių, ieškančių maisto neįprastu būdu. Užuot skridusios plačioje oro erdvėje, jos aplaksto pastoges, stogų kraigus, pakimba ore palei pat sienas, kad nučiuptų vieną kitą prisiglaudusį ten vorą arba sustingusią musę. Kartais tokiu oru galima matyti kregždžių pievose, žemai skrendant ir apieškant kiekvieną aukščiau išsikišusią varpą, žiedą. Bet vargingiausią įspūdį daro jaunos kregždės, užsilikusios dar spalio mėnesį, kai jų tėvai seniai jau išskridę. Neretai tokių suvargusių kregždžių pamatai, kai jos šarmotais sparnais suglausta eile tupi kur nors ant telefono vielos šaltą spalio mėnesio rytą.

Atrodo, kad toks greitas, vikrus lakūnas kaip kregždė neturėtų turėti daug priešų. Iš tikro ne visai taip yra. Utenderferis specialiai tirdamas liekanas paukščių, kurie buvo sulesti plėšriųjų paukščių, teigia, kad iš dešimties tūkstančių šių liekanų buvo ne mažiau kaip 341 blezdinga, tarp jų daug senų paukščių. Svarbiausi jų priešai — paukštvanagis ir skėtsakalis; pirmasis pagauna jas tuomet, kai jos, neįtardamos nieko blogo, lėtu polėkiu praskrenda pro vietą, kur jis tupi pasislėpęs; jis, būdamas toks pat greitas, pasiveja jas ore. Turėjau progos įsitikinti, kad ir naminė katė ima iš kregždžių bendruomenės nemažą duoklę. Ji me-

džioja savotišku būdu: nužiūrėjus, kur kregždės dažnai praskrenda palei pat žemę, ji prisiglaudžia tenai kokiame nors įdubime, pvz. vagoje, ir žaibo greitumu stveria prisiartinusį paukštelį. Savo lizduose kregždės neretai nukenčia nuo naminių žiurkių, kurios yra didelės paukštienos mėgėjos.

Lietuvoje visi myli ir globoja kregždes ir retai jas skriaudžia, nebent nesusipratę ir išdykę vaikėzai. Taip pat jos nemedžiojamos. Priešingai Europos pietų kraštuose, ypač Italijoje, kartu su kitais smulkiais paukšteliais masiniu būdu pagaunama kregždžių virtuvės reikalams.

Minėdami kregždžių priešus, negalime nutylėti parazitų, gyvenančių šių paukščių sąskaita. Visos trys mūsų krašte aptinkamos kregždžių rūšys yra nepaprastai įvairių parazitų apniktos. Ne tik parazitų kiekis, bet ir jų rūšių skaičius yra čia didesnis, negu parazitų, apninkančių bet kuriuos kitus Europos paukščius. Mažytis šio paukščiuko kūnelis yra tirščiausiai parazitų apgyventas. Priežasčių tam yra daug. Didelis kregždžių geografinis išplitimas ir gausumas skatina ir jų parazitų plitimą, bet ir šiaip visi paukščiai, kurie peri uoksuose, urvuose, apskritai uždarytuose lizduose, tuo pačiu sudaro palankias sąlygas parazitams veistis. Šis pastarasis dėsnis ypač galioja kregždžių lizdams, nes, palyginus su kitų paukščių lizdais, juose laikosi labai patvari temperatūra; tai palankiai veikia jų įnamius. Kregždžių paprotys perėti kolonijomis irgi skatina parazitų gausėjimą ir plitimą. Pagaliau paprotys naudotis keletą metų tais pačiais lizdais leidžia žiemojusiems parazitams lengvai rasti grįžusių paukščių kūne naują maisto šaltinį.

Kadangi kregždžių lizdai yra lengvai prieinami, o, be to, jie randami pačiose sodybose, jų parazitų fauna yra geriau ištirta, negu bet kurių kitų paukščių. Tie parazitai priklauso įvairioms sistematinėms grupėms, kaip antai: pūkaėdžiai *(Mallophaga)* — apie penketą rūšių: blakės; utėlmusės *(Ornithomya)* — didokos plokščios musės, menkai skrendančios ir gyvenančios tarp paukščio plunksnų; kraujamusės *(Protocalliphora coerulea)*, kurių vikšrai siurbia kraują ir kai kada mirtinai nukamuoja jauniklius. Keletas mėsinių musių rūšių *(Calliphora erythrocephala, Sarcophaga melanura, Muscina stabulans)*, šiaip gyvenančių ant dvėselienos arba atmatų, kartais apsigyvena ant jaunų kregždžių šašų bei opų. Toliau kregždės esti dažnai apniktos specifinių blusų *Ceratophyllus* ir erkių. Tarp pastarųjų rūšių *Cheletiella microrhyncha* ir *Dermanyssus gallinae* kartu su kraujamusėmis dažniausiai esti jaunų kregždžių mirties priežastis. Kartais kregždžių lizde randama blakė *Lyctocoris campestris*, medžiojanti erkes *(Dermanyssus)*, bet kai kada ji puola jaunas kregždes. Be to, kregždžių viduriuose parazituoja daugybė kirmėlių — kaspinuočių, apvaliųjų.

Be šių tikrųjų parazitų, kregždžių lizduose neretai gyvena vabzdžiai, arba atsitiktinai tenai patekę, arba apsigyvenę dėl randamo ten maisto: plunksnų, plaukų, pleiskanų ir kitų gyvulinių medžiagų. Ten, pvz., dažnai randama kandis *(Tineola biselliella)*, odgraužis *(Attagenus pellio)*. Taigi

matome, kad kregždžių lizdas — tai knibždanti krūva nešvarumų ir gyvenančių ten visokiausių smulkių gyvių. Tyrinėjant nors ir senus lizdus, ypač ardant juos, dažnai apsikrečiama daugybe šių parazitų; iš jų kai kurie, kaip antai erkės, yra kartais smulkūs kaip dulkės, ir patekę ant žmogaus odos iš pradžių esti nematomi, bet paskui plisdami sukelia nepakenčiamą niežėjimą.

Blezdingos maistas, tai visokie vabzdžiai, gaudomi ore. Bet, kaip jau sakyta, lietingam orui esant, jos pagauna nemažai tupinčių vabzdžių, vorų ir t. t. Neišvirškintas maisto dalis (chitiną), jos atryja išvamų pavidalu. Kai kas kaltina blezdingas, kad jos gaudančios ir lesančios bites. Šis kaltinimas nepasitvirtina.

Ligi šiol nežinomos smulkmenos, kaip susidaro kregždžių poros, kaip parenkama vieta lizdui krauti ir t. t. Vis dėlto pastebėta, kad kai kada eilę metų kregždės negyvena toje ar kitoje vietoje, paskui netikėtai pasirodo ir apsigyvena jų pora, prie kurios prisideda daugiau. Žiedavimu nustatyta, kad vienais atvejais porelė yra patvari ir išveda keletą vadų, net kelerius metus paeiliui. Kitais atvejais porelės susidaro tik vienai vadai išvesti, o po to paukšteliai išsiskiria ir susiieško naujus partnerius.

Lizdo forma — į keturias dalis perpiauto obuolio. Jis daromas iš priemolio ar šiaip drėgnos žemės, prie kurios primaišoma seilių, veikiančių nelyginant cementas betonui pagaminti. Prie šios medžiagos apsčiai pridedama šiaudelių ir šiaip panašios medžiagos, kuri netvarkingai riogso iš įvairių lizdo vietų. Lizdo patiesalas, sudaromas iš šiaudelių, plaukų, plunksnų, yra gana storas ir šiltas. Lizdas turi apie 20 *cm* pločio ir apie 10 *cm* gylio, o jo sienelė 1—2 *cm* storio, bet vietose, prie pamato, gali būti iki 5 *cm* storio. Jis lipdomas trobesiuose (tuo skiriasi nuo langinės kregždės), daržinėse, pavietėse, kartais net žmonių gyvenamuose namuose, bet užvis daugiausia galvijų ar arklių tvartuose; tokiu būdu jis yra visuomet nuo blogo oro apsaugotas. Dažniausiai jis esti arti prie sijų, grebėstų ar sienų prilipdomas, bet retkarčiais nulipdomas ant pačios sijos ir tuomet būna iš viršaus atviras. Gal toks lizdas lipdomas tuo atveju, kai arti nėra lipnios medžiagos kabančiam lizdui krauti? Abu porelės nariai atlieka šį darbą ir tam darbui jiems reikia maždaug 8 dienų. Kai kada du ar daugiau lizdų kraunama arti viens kito, ir tuo būdu susidaro nedidelė kolonija.

Dažniausiai esti 4—5 kiaušiniai, rečiau 6. Jų dydis (vidutinis) 18×13,5 *mm*, spalva balta su pilkai violetinės ir rusvos spalvos taškais ir dėmėmis. Normaliai išveda dvi vadas. Pradeda dėti kiaušinius labai nevienodais laikotarpiais: kartais anksčiau, kartais vėliau, todėl neretai pasitaiko, kad antroji vada būna tiek pavėluota, kad negali iškeliauti.

Atrodo, kad peri tiktai patelė; be to, ji nėra patino lesinama ir todėl būna priversta dažnai apleisti lizdą ir pasiieškoti maisto. Esant blogam orui, šis maisto ieškojimas atima daug laiko, ir tuomet dieną retai ga-

lima rasti patelę lizde. Tuo ir galima aiškinti faktą, kad blezdingos perėjimo laikas svyruoja gana smarkiai (15—18 dienų). Tačiau kai kurie autoriai teigia, kad ir patinas peri̧s. Būtų pageidaujami tolimesni stebėjimai šiuo klausimu.

Jaunikliai netrukus ima šalinti savo išmatas į išorę, taigi lizdas nėra teršiamas, užtat po lizdu susidaro geroka nešvarumų krūva. Abu tėvai lesina savo vaikus; vaikai išbūna lizde 20—22 dienas. Net išskridusius iš lizdo jauniklius seniai maitina tam tikrą laiką; maistas paduodamas ore. Iš pradžios jos grįžta nakvoti į lizdą, o vėliau daugiausia nakvoja nendrynuose bei meldynuose kartu su varnėnais ir kitų rūšių kregždėmis. Ten galima jas užtikti dideliais būriais. Retkarčiais pasitaiko mišrių (bastardų) — tarp blezdingos ir langinės kregždės.

Paprastai manoma, kad tokį įgudusį lakūną, pripratusį gyventi plačioje oro erdvėje, sunku būtų išlaikyti nelaisvėje. Iš tikrųjų taip nėra. Pasirodo, kad, turint pakankamai tinkamo maisto, pvz. skruzdžių perų, labai nesunku užauginti jauną blezdingą. Jau po trijų savaičių amžiaus pradeda jos pačios imti skruzdžių perus ar miltkirmėles, o vėliau pripranta prie mišraus maisto, kurį ima iš žmogaus rankos arba iš lesyklos. Bene svarbiausią keblumą sudaro tai, kad jos, kaip apskritai visi tie paukščiai, kurie daug skraido, dažnai ima sirgti kojomis. Mat, toks paukštis, kaip kregždė, savo prigimtoje aplinkoje praleidžiąs daug laiko ore, yra verčiamas nelaisvėje remtis savo silpnomis švelniomis kojytėmis. Tai prieštarauja jo prigimčiai ir sukelia kojų negalavimus, net ir tuomet, kai joms įtaisoma švelnių ir minkštų laktų.

Tiek laisvėje, tiek nelaisvėje jaunos kregždės palieka savo lizdą po trijų savaičių. Tuoj ima maudytis, iš pradžių pasilenkdamos per indo kraštą, o paskui užskrisdamos ant vandens, kaip tatai daro laisvėje gyvenančios suaugusios kregždės. Jos netrukus ima suprasti durų prasmę ir moka naudotis net pradarų durų siaurais plyšiais. Tuo pasireiškia prigimtis paukščio, pratusio perėti uolų plyšiuose ir šiaip uždarose ertmėse, pavyzdžiui, trobesiuose. Iš šio jų gebėjimo matyti aiški priešingybė tokiems paukščiams, kurie visą gyvenimą praleidžia neribotoje erdvėje, kaip žuvėdros.

Jei tik jaunos kregždės nėra per vėlai paimtos iš lizdo, t. y. kol jos dar nepramoko laikyti žmogaus svetimu padaru, jos greit prijunksta, bet, pradėjusios skraidyti, vėl nustoja pasitikėjimo žmogumi. Tik badas priverčia jas vėl prisiminti savo maitintoją, grįžti prie jo ir nutūpti ant jo rankos, bet vis daugiau ir daugiau jos linksta stverti tiekiamą joms maistą pakibusios ore arba praskrisdamos pro šalį. Tuo atžvilgiu jos labai skiriasi nuo urvinių kregždžių, kurios net įgrysta savo lipšnumu. Lygiai kaip ir laisvos kregždės, puolančios ore didesnius paukščius, ypač vanagus, sakalus, daro tai ir nelaisvėje laikomos, jei kartu su jomis apgyvendinti kiti paukščiai.

Langinė kregždė. *Delichon urbica* (L.)

CII pav.

Est. *räästapääsuke*. Latv. *čurkste*. Lenk. *jaskółka oknówka*. Rus. *gorodskaja lastočka*. Vok. *Mehlschwalbe*.

Sudaro šešetą rasių (porūšių). Didesnėje Europos dalyje, tame skaičiuje ir Lietuvoje gyvena *D. u. urbica* (L.).

Nuo kitų Lietuvos kregždžių ją iš pirmo žvilgsnio atskirsi iš balto antuodegio ir plunksnėto pastaibio bei pirštų. Šiaip visas viršus juodas metalo žvilgesio, apačia balta. Uodega daug mažiau įskelta, negu blezdingos, ir šiaip yra už aną mažesnė. Tarp patino ir patelės labai nežymus skirtumas, ir lytis galima nustatyti tik skrodimo būdu.

Matai: ilgis 130—140 *mm*, sparnų tarpugalis apie 287 *mm*, suglaustas sparnas 108—117 *mm*; patinai yra truputį didesni už pateles. Svoris (trys paukščiai) 12—14 *g*.

Jaunikliai skiriasi nuo senių mažiau gryna juodąja spalva ir silpnesniu žvilgėjimu; baltoji spalva su pilkumo priemaiša.

Gyvenamoji sritis apima palearktinį regioną nuo Šiaurės Afrikos iki Šiaurės Europos ir iki Azijos šiaurryčių. Europoje ji gyvena iki 71°, Norvegijoje iki Laplandijos, Tarybų Sąjungoje iki Archangelsko, pietinės dalies Pečioros baseino (62—63°). Lietuvoje gyvenanti rasė pasitaiko iki Jenisiejaus, toliau ją pavaduoja kita rasė (*D. u. whiteleyi* Sw.). Žiemoja iš dalies Vakarų Afrikoje, iš dalies Pietų ir Rytų Afrikoje, taip pat ir Indijoje (Dementjevas).

Langinė kregždė — visoje Lietuvoje plačiai žinomas paukštis, ypač miestuose. Tai judrus ir vikrus paukštis, bet vis dėlto ne toks, kaip blezdinga. Ji tarytum santūresnė, rimtesnė, ne tiek šneki ir ne tiek artima žmogui, kiek jos ilgauodegė giminaitė. Toks pat patvarus lakūnas, bet polėkis šiek tiek skirtingas, daugiau sklando ir daugiau laikosi aukštumoje. Tik keisdama polėkio kryptį arba priskridusi prie savo lizdo, ji tankiai plasnoja sparnais. Net lietingu oru, kai blezdingos laikosi palei pat žemę, langinės kregždės dažnai sklando padebesiais. Ji yra draugiška ir mėgsta laikytis būriais, kuriuose pakenčia ir kitų rūšių kregždes. Kaip ir blezdinga, ji mėgsta nutūpti ant iškeltų į orą daiktų, ant telefono vielų, ir ten, ypač rudeniop, prieš patį traukimą galima matyti ilgiausias virtines visų kregždžių, taikingai viena greta kitos tupinčių. Langinė kregždė moka geriau, negu kitos, pakibti stačioje sienoje ar mūre, įsikabinus nagais. Katei, vanagui ar šiaip kuriam priešui pasirodžius, jos kartu su kitomis kregždžių rūšimis puola jį ir ilgai persekioja. Kartais, esant stipriam vėjui, jos nusileidžia ir nutupia ant žemės gana tirštu būriu ir visos atsuka galvas prieš vėją.

Balso atžvilgiu langinė kregždė yra dar kuklesnė, negu blezdinga, bet pranašesnė už urvinę kregždę. Patinuko giesmė gana tyli, monotoniška, dažniausiai girdima lizde net nakties metu. Vieta lizdui paren-

kama taip pat, kaip ir blezdingos, žmogaus sudarytose sąlygose, bet ne viduryje trobesių, o išorėje, dažniausiai ant gyvenamojo namo sienos, ypač langų viršutiniuose kampuose (iš to daugelyje kalbų ši kregždė ir gavo savo vardą). Lizdas padaromas iš žemių, sumaišytų su seilėmis, bet visas pastatas daug švelnesnis ir lygesnis, negu blezdingos; be to, į pačią lizdo sieną nėra įmaišoma šiaudelių, kaip kad daro ana rūšis. Lizdo anga mažesnė, apie 4 *cm* pločio, kartais didesnė. Lizdo patiesalas sudėtas daugiausia iš plunksnų. Neretai įsikuria tikros kolonijos, iš daugelio lizdų sudarytos; kartais jie liečia viens kitą, ir susidaro nepertraukiama jų eilė ar net ir kelios eilės; kartais viena pora „mūrydama" savo lizdą, užlipdo kito lizdo angą.

Lietuvon šios kregždės sugrįžta daug vėliau, negu blezdingos, būtent, gegužės mėnesio pirmosiomis dienomis, ir, stojus gražioms šiltoms dienoms, susiranda pernykštes lizdavietes ir ima apie jas triūsti. Kadangi jos yra labai draugiškos, tai prie vieno tinkamo namo susispiečia jų kelios dešimtys ar net keletas šimtų porų. Tad ištisomis savaitėmis galima jas matyti statant lizdus, nes šis darbas visuomet užtrunka ilgiau, negu reikia. Atskiros porelės, gal daugiau jaunikliai, kartais svyruoja, kur pradėti savo pastatą; vienur prilipdo atneštos medžiagos grumstelį, kitą prilipdo nuošaliau ir t. t., taip, kad po viso bandymo palieka ilga eilė prilipdytų grumstelių, o lizdo vis dar nėra. Bet ir tuomet, kai lizdas pradėtas taisyklingai statyti, jis neretai paliekamas, o kur nors nuošalyje statomas kitas, trečias. Kartais kita porelė pasisavina pradėtą svetimą lizdą. Dažnai pasitaiko ir žmogaus įsikišimas, nes įsikūrusios kur nors verandoje kregždės yra nepageidaujamos; jos labai priteršia, ir todėl jų lizdai yra šalinami, bet vis tiek kregždės su nepaprasta ištverme toje pačioje vietoje ima lipdyti naują lizdą, ir vėl žmogus įsikiša ir t. t. Medžiagai imti jos susiranda netoliese tinkamą balelę ar valką. Sodybose dažniausiai panaudoja valkas, kurios susidaro prie šulinio, nuolat semiant ir pilant vandenį. Ten jos triūsia visą dieną: vienos atskrenda, kitos išskrenda, ir nuolat jų būrelis ten tupinėja, imdamas dumblą. Medžiagos porcija — tai mažas grumstelis, maždaug žirnio didumo ar kiek didesnis, ir tokiomis porcijomis nešioja jį tiek patinas, tiek patelė. Atnešęs medžiagą, paukštelis labai rūpestingai prilipdo ją prie statomo pastato, ir, matyti, labai stengiasi jį prispausti, nes tuomet galima pastebėti savotišką jo galvos virpamą judesį. Kartais dėl pakitusio oro arba dėl išdžiūvusios valkos kregždės priverstos pakeisti dumblo ėmimo vietą, ir tuomet galima pastebėti, kad dalis lizdo padaryta iš vienos, o kita dalis iš kitos medžiagos. Anga lizde daroma pačiame viršutiniame krašte, ir dažniausiai yra tokia maža, jog paukštelis vos gali pro ją praįsti; tatai turi svarbią reikšmę, nes tuomet lizdo negali pasisavinti žvirbliai.

Pribrendę kiaušiniai verčia patelę nutraukti darbą ir dėti, bet patinas ir toliau dirba, o kartais šis jo palinkimas yra toks stiprus, kad jis, baigęs vieną lizdą, imasi kito, kartais ir trečio, nors tų lizdų vis dėlto nebaigia. Tokie lizdai dažnai panaudojami nakvynei. Šiaip, dirbant abiem porelės nariams, lizdas baigiamas per 12—14 dienų.

Patelė deda 4—5 grynai baltos spalvos, švelniu kevalu kiaušinius; šis aktas įvyksta Lietuvoje ne anksčiau kaip gegužės mėnesio pabaigoje. Čia šie paukšteliai išveda dvi vadas, bet šiltesniuose Europos kraštuose, pvz. Anglijoje, net tris. Kiaušinių vidutiniai matai — 18× ×13,2 *mm*. Ar patinas peri dienos metu, nėra tikrai nustatyta, bet vis dėlto jis nakvoja lizde, ir tuo būdu abu paukšteliai naktį peri, ir šis darbas trunka jiems 12—13 dienų. Atrodo, kad patinukas aprūpina perinčią patelę maistu tik esant gražiam orui, gal būt, dėl to, kad, esant blogam orui, susidaro maisto trūkumas, ir todėl patelė būna priversta pati pasirūpinti jo.

Jaunikliai auga lizde 20—23 dienas, bet palankiomis sąlygomis trumpiau, ir per visą laiką jie yra abiejų tėvų lesinami. Net išskridusius iš lizdo jauniklius tėvai rūpestingai lesina, ir šis reikalas vyksta ore: susitikusios dvi kregždės tuomet stulpu kyla aukštyn, momentui pakimba ore, ir senis paduoda savo vaikui maistą. Nakvoti jaunikliai grįžta į lizdą kartu su savo tėvais, kartais net ir tuomet, kai patelė jau padėjo naujus kiaušinius. Tuomet lizdas esti kimšte prikimštas paukštelių — tėvas, motina, vaikai pavakaryje grūdasi šion ankštон patalpon, o jei kolonija esti tiršta, čia pakliūva kitų šeimynų paklydę paukščiukai; peštynės ir klegesys nesiliauna iki vėlyvos nakties, ir kartais tenka stebėtis, kokiu būdu toks trapus padaras, kaip kregždės lizdas, gali pakelti tokią kamšatį.

Sekančiais metais kregždės panaudoja vėl savo senus lizdus, o jei jie apardyti, pasitaiso. Taiso juos ir šiaip dažnai, kai atsitiktinai nukenčia. Suaugę jaunikliai kitais metais kuria naują koloniją arba prisišlieja prie kitų kolonijų. Kai kur uolėtuose Europos kraštuose ši kregždžių rūšis toli nuo trobesių daro lizdus, prilipydama juos prie stačių kriaušių.

Naujesni autoriai teigia, kad langinė kregždė mintanti tuo pačiu maistu, kaip ir blezdinga. Vis dėlto galima abejoti, ar iš tikrųjų taip yra. Atminkime, kad langinė kregždė net ir lietingu metu laikosi viršutiniuose oro sluoksniuose, kad ji nesilaiko prie galvijų bandų, arklių ir net žmogaus, kaip kad daro blezdinga. Iš to išeina, kad ir jos maisto režimas turėtų būti kitoks. Prarytas kregždžių maistas labai greit virškinamas, todėl iš pusiau suvirškinto skilvio turinio labai sunku nustatyti, iš kurių vabzdžių rūšių jis sudarytas. Ši kregždžių rūšis, kaip ir blezdinga, kai kieno kaltinama, kad ji gaudanti ir lesanti bites. Geluoniu ginkluotų vabzdžių, kaip bičių ir kitų, ji visai negaudo, nes įgylimas būtų jai labai pavojingas. Vieną kartą išalkusiai šios rūšies jaunai, bet jau skrendančiai kregždei buvo duota gyva bitė; vos tik stvėrusi bitę, kregždė buvo tuoj į gerklę įgilta, nukratė bitę nuo savęs, sugniužo ir po kelių minučių nusibaigė. Vieta, kur ji buvo įgilta, pasirodė smarkiai patinusi.

Lygiai kaip ir blezdingos, langinės kregždės esti baisiausiai įvairių parazitų apniktos; tai tos pačios parazitų rūšys, kurios jau buvo minimos, kalbant apie blezdingą. Net ant suaugusių kregždžių šliaužioja plokščios kietos kaip diržas kraujamusės. Pūkaėdžių ant suaugusių

paukščių randama mažiau; nebent ant liguisto paukščio, kuris apsileidęs nesivalo nuo parazitų. Pastarieji ypač plinta tomis vasaromis, kai ilgai trunka blogas oras, ir tokiais metais lizduose žūva daug jaunų kregždžių, nes tik pakankamai misdamas kregždės organizmas sugeba išlyginti paukščiui tą nuostolį, kurį padaro parazitai: jei tik dėl nepalankių atmosferinių sąlygų maistas pasidaro nepakankamas, parazitai esti pragaištingi. Be tiesioginės parazitų žalos, jie yra dar pernešėjai ir skatintojai įvairių užkrečiamųjų ligų. Parazitų antpuolio įrodymu gali būti faktas, kad neretai ant žemės po lizdais randami visai suaugę, iš lizdų iškritę jaunikliai, o jų plunksnos, užuot buvusios normalios, yra pavirtusios vien į skurdžius kotelius, nelyginant spyglius, kyšančius iš odos. Yra tai parazitų veiklos pasekmė, nualinę paukščiuko organizmą, o ypač jo odą, parazitai nedavė plunksnoms normaliai užaugti. Aišku, kad tokie paukščiukai lengvai patenka į įvairių grobuonių nagus. Kartais lietingomis vasaromis lizduose randama beveik suaugusių, bet jau negyvų jauniklių, mirusių badu. Atskridę sekantį pavasarį paukščiai nepajėgia apvalyti savo lizdų nuo šių išdžiūvusių mumijų ir būna priversti jų atsisakyti.

Ši kregždžių rūšis dažnai nukenčia nuo visokių mūsų klimato blogybių. Grįžę pavasarį šalčiai, kartais sniegas arba kelias dienas trunkantis lietus, esti šiam lepiam paukščiukui pragaištingi, ir neretai žūva jų didelės masės, nes besimaitinančiam skrendančiais vabzdžiais paukščiui rasti tuomet maisto labai sunku. Taip buvo 1952 m. pavasarį; tuomet miestuose, kaimuose buvo randama jau kritusių ir visai sulysusių arba vos gyvų langinių kregždžių. Matyti, blezdinga yra geriau prisitaikiusi prie mūsų klimato žiaurumų jau vien dėl to, kad laikosi trobesiuose, ypač tvartuose, kur visuomet yra gyvų musių, uodų, o antra dėl to, kad ji moka rinkti vabzdžius, tupinčius ant sienų, tvorų, net ir nuo žemės. Tad minėtą pavasarį žuvusių blezdingų buvo rasta nedaug.

Langines kregždes sunkiau užauginti, negu kitas rūšis (Heinroth), ir nors jos godžiai ryja skruzdžių perus ir kitą duodamą joms maistą, bet auga blogiau. Matyti, čia kažko trūksta. Nors jos pramoksta lesti iš lesyklos, bet nemoka taip gerai prisitaikyti prie kambario sąlygų, kaip blezdingos, kurios iš prigimties yra pratusios perėti ir gyventi trobesiuose.

PRIEDAS

Pietinis purplelis. *Streptopelia decaocto* (Friv.)

Nuo 1954 m., kai Lietuvoje pirmą kartą buvo pastebėta ši karvelių rūšis (žr. I tomą), ji plito toliau. Žiemą 1959—1960 m. dvi poros prisilaikydavo Žemės ūkio akademijos kieme Kaune, kur jos buvo nuolat lesinamos. 1960 m. mažiausiai dvi poros perėjo eglėse *(Picea pungens)* Kauno Botanikos sode. 1963.I.30 Kaune ŽŪA kieme liepose tupėjo 21 pietinis purplelis. Daugelis jų tupėjo poromis. Iš Kalvarijos gautas pranešimas apie vieną lizdą tujos krūme, viename privačiame sode, jame liepos mėn. 5 d. buvo du pusiau suaugę jaunikliai. Stebėta jų ir Palangoje, kur 1960 m. septyni paukščiai laikėsi iki vėlyvos vasaros, o nuo IX.25 d. jų padaugėjo iki 20, bet po XI.12 d. sumažėjo. Vienos poros laikėsi iki sausio mėn. pabaigos, besimaitindamos vieno namo virtuvės atmatomis. Vienas paukštis rastas negyvas 1960.XII.18.

Iš Šaulių pranešama, kad 1960 m. ten buvo stebėtos 2—3 poros. Jos lesė iš pririšto šuns indo. Iš jų laikysenos sprendžiama, kad jos perėjo. Paskutinį kartą buvo pastebėtos XI.16 d.

1960 m. Panevėžyje pietinį purplelį stebėjo A. Vaitkevičius. Birželio mėn. buvo matoma viena pora, o rudenį pasirodė jų net 14. Jie prisilaikė grūdų sandėlio ir buvo vieno paukščių mėgėjo reguliariai lesinami. Bet vis tik 1961 m. vasario mėn., padidėjus šalčiams, jie išnyko. Iš viso to galima daryti išvadą, kad pietinis purplelis, nors ir tapęs pas mus perinčiu paukščiu, vis tiek nėra sėslus, nes bent iš dalies pasitraukia nuo stipresnių šalčių. Iš daugelio žiemą žūvančių paukščių galima spręsti, kad tebevyksta žiauri atranka, eliminuojanti mažiau atsparius individus.

Dirvinis sėjikas. *Pluvialis apricarius apricarius* (L.)

Pradedant 1959 metais, rasta naujų dirvinio sėjiko gyvenviečių.

Dirvinių sėjikų aptikta perinčių dideliame miškų masyve tarp Jurbarko ir Tauragės; Laukesos ir Artosios aukštapelkėje pastebėta viena pora, o 1960 m. tarp VI.15 ir VII.9 matyta jų 6 poros Artosios pelkėje ir 1 pora Laukesoje; lizdų nerasta, tačiau iš paukščių elgesio galima buvo spręsti, kad lizdų ten būta.

1961 m. nuo V.25 d. iki VII.4 Kamanų aukštapelkėje (Akmenės rajone) buvo priskaičiuota 62 poros sėjikų, perinčių visoje pelkėje, ypač klampinių zonoje. Nuo gegužės mėn. 28 d. iki birželio mėn. 1 d. buvo rasta 2 lizdai klampynių zonoje, ant mažų kupstų, visai neužmaskuoti. Jų skersmuo 14—15 *cm*, gylis 5—7 *cm*. Lizduose buvo po 4 užperėtus kiaušinius šviesiai gelsvos spalvos silpnu žalsvu atspalviu, išmargintus didesnėmis ir mažesnėmis durpinės spalvos dėmėmis, ypač drūtgalyje. Jie žymiai šviesesni ir apvalesni už pempės kiaušinius. Ši sėjikų kolonija yra pati didžiausia Lietuvoje.

Tais pačiais metais buvo aplankyta VI.4—VI.8 Miknaičių Tyrelio aukštapelkė Mūšos aukštupyje ir stebėta ten 10 porų sėjikų.

Vėliau 1963 m. V mėn. 30 d. dirvinių sėjikų lizdaviečių rasta Kretingos rajono Kartenos girininkijoje, Vilaitinės miško aukštapelkėje (11 perinčių porų) ir tų pačių metų V mėn. 31 d. Plungės rajone, Reiškių pelkėje 7 poros ir vienas lizdas su 4 kiaušiniais. Pasak minėto autoriaus, sėjikų perėjimo biotopas yra pačios klampiausios sunkiai prieinamos aukštapelkių vietos, kuriose gausu nedidelių, bet labai gilių „akių". Čia vyraujanti augmenija yra švyliai, saulašarės, vietomis viržiai, kur-ne-kur žemos (1—1,5 *m*) pušelės. Dviejų dėčių kiaušinių matai (iš Kamanų pelkės) 41—46×31—33 *mm* ir vienos dėties iš Reiskių pelkės 45,05—48,85×32,20—32,95 *mm* (pasak A. Vaitkevičiaus).

Plaukikas. *Phalaropus lobatus* (L.)

Pirmą kartą plaukikas pastebėtas Kauno mariose, ties Viršužigliu esančioje vienoje iš trijų salų 1962 m. birželio 11 d. Tai buvo patelė su ryškia ruda apykakle. Paukštis visai nekreipė dėmesio į netoliese už 1—1,5 *m* esančius žmones. Tik kai buvo pabandyta jį sugauti ranka, jis pakilo ir vėl greit nusileido gretimoje salelėje.

Antrą kartą plaukiką (patinuką) teko matyti taip pat Kauno mariose 1962 m. liepos 8 d. maždaug 2 *km* aukščiau minėtų salų ties Viršužigliu. Paukštis taip pat buvo labai nebaikštus, ir tik persekiojamas pakilo ir nuskrido nedaug nutoldamas nuo pakrantės (V. Skuodis).

Paprastasis kiras. *Larus canus* L.

Apie paprastojo kiro perėjimą Lietuvoje iš J. Stašaičio gauti žemiau išdėstyti duomenys.

Ignalinos rajone, Kretono ežero saloje 1962 m. gegužės mėn. 20 dieną rastas perintis paprastasis kiras (*Larus canus* L.). Sala yra ežero viduryje, pavasarį žmonių nelankoma, atvira, apaugusi tik neaukšta žole. Joje gyvena 12 įvairių paukščių rūšių. Gausiausi rudgalviai kirai,

kurie čia sudaro koloniją. Retesni juodkrūčiai bėgikai; pastebėta du keleto dienų jaunikliai su tėvais.

Paprastojo kiro lizdas rastas pietinėje salos dalyje, apie 5 *m* nuo vandens, sausoje vietoje, smėlyje padarytoje duobelėje. Lizdas susuktas iš smulkių pernykščių žolių, buvo matyti asiūklių liekanų, o išorinėje lizdo pusėje įpinta plonų, išdžiūvusių eglių šakelių. Lizdo vidaus išmieros 15×4,5 *cm*. Gegužės 20 d. rastas 1 kiaušinis, gegužės 21 d. po pietų lizde buvo jau antras kiaušinis. Kiaušinis padėtas rytą, nes iš vakaro jo nebuvo. Jų spalva pilkai žalsva, su tamsiai rudais, stambiais ir smulkiais taškais. Vieni iš jų įsisunkę į kevalą, kiti ryškūs. Kiaušinių matai: 61×42,6 *mm* ir 59,8×43,1 *mm;* svoris 59,65 *g* ir 59,55 *g*.

Paprastųjų kirų porelė plaukiodavo vandenyje apie 50 *m* nuo kranto. Man priartėjus vienas iš jų pakildavo ir sukdavo priartėdamas prie lizdo per šūvio atstumą. Jo balsas negarsus, švelnus ir malonus. Antras porelės narys tuo metu ypatingo susijaudinimo nerodydavo ir plaukiodavo nepavojingu atstumu.

Lizdas su dviem kiaušiniais perduotas Kauno zoologijos muziejui.

Baltaskruostė žuvėdra. *Chlidonias hybrida* (Pallas)

Be minėtų I tome duomenų, čia pateikiame naujesnių: 1959.V.17 Žuvinto ežere pasirodė nedidelis šių žuvėdrų būrelis, kuris netrukus užėmė aštriais *(Stratiotes)* apaugusį, apie 160 m^2 ežero plotą. Ten įsikūrė ir sukrovė lizdus 11 porų. Lizdai buvo panašūs į juodųjų žuvėdrų, pastatyti grubiai, ne aukštais kraštais ir su aplinkiniais augalais mažai susiję, 3—5 *m* atstumu vienas nuo kito. Birželio mėn. 10 d. viename lizde buvo vienas kiaušinis, dviejuose — po du ir viename — trys. Kiti lizdai buvo dar tušti. Neužilgo visuose lizduose buvo po 3 kiaušinius. Kiaušiniai daugiausia buvo tamsūs, dėmėti, panašūs į juodųjų žuvėdrų, o trečias šviesus, balsvai melsvas be jokio margumo (panašiai kaip rudgalvių kirų). Devyniolikos kiaušinių matai: 42—37,9×29,1—25,8 *mm*. Šviežių kiaušinių svoris 16—16,4 *g*. Perėjimas truko apie 19 dienų. Pirmieji jaunikliai išsirito birželio mėn. 19 d. Liepos mėn. 12 d. visi lizdai buvo tušti. Liepos mėn. 25 d. pasirodė pirmieji keturi skraidantys jaunikliai, o liepos mėn. 30 d. lizdavietėje buvo pastebėti tik 4 paukščiai; ežere paskutiniai paukščiai buvo dar pastebėti rugpiūčio mėn. 12 d.

Senių paukščių elgsena perėjimo vietoje buvo labai panaši į juodųjų žuvėdrų, o jaunikliai panašūs į rudgalvių kirų. Išgirdę senių paukščių pavojaus balsus, jie apleisdavo lizdus ir plaukdavo įvairiomis kryptimis, o kai pavojus didėdavo, jie sustodavo, ištiesdavo kaklus ant vandens paviršiaus ir šioje pozoje užtrukdavo ilgiau. 1960 metais žuvėdros negrįžo į ežerą; nebuvo jų ir sekančiais 1961 metais.

Pilkoji antis. *Anas strepera* L.

Ligi šiol keletą kartų buvo pastebėta šių ančių pavienės poros Žuvinto ežere. 1961 metais, darant Žuvinte smulkių paukščių lizdų apskaitą, buvo rasti keturi pilkųjų ančių lizdai: 1) Epušės pakraštyje IV.25, su 11 kiaušinių. 2) Rėčių pusėje V.13 su 10 kiaušinių, kurie buvo varnų išgerti. 3) Rėčių pakraštyje V.24 su 10 kiaušinių; iš visų išsiperėjo jaunikliai. 4) Pietvakariniame ežero kampe kirų kolonijoje VI.13 rastas lizdas, kuriame buvo 8 pilkosios ir 4 kuoduotosios ančių kiaušiniai; VI.23 iš visų kiaušinių išsiperėjo ančiukai; išperėjo kuoduotoji antis.

Atskirų lizdų kiaušinių matai: 1) ilgis — 57,6—54,4 *mm*, plotis — 40,9—38,8 *mm*; 2) ilgis — 54,5—52,5 *mm*, plotis 39,5—38,2 *mm*. Kiaušinių svoris: 45,6—41,4 *g*. Iš viso rasta 18 kiaušinių.

ПТИЦЫ ЛИТВЫ

Настоящее сочинение представляет сводку сведений о птицах Литвы, в том числе наблюдений автора за 60-летний период. За это время произошли значительные изменения в видовом составе фауны птиц и в численности отдельных видов. Одни из этих изменений произошли вследствие деятельности человека, как, например, сокращение площади лесов, мелиорация, интенсивная охота и др. Причины других изменений остаются невыясненными. Некоторые виды, встречавшиеся довольно часто в прошлом столетии теперь стали редкими, перестали гнездиться и едва ли известны современному поколению. К таким видам принадлежат: серый гусь, белая куропатка, дрофа, крупные виды орлов. Исчезновение некоторых видов, по-видимому, не связано с деятельностью человека. К таким видам принадлежат: сова каменная, ржанка, чернозобик и др. В общем создается впечатление, что южная граница ареала северных видов неуклонно передвигается к северу и что будущее человеческое поколение не найдет в Литовской республике тех видов, которые еще встречаются в настоящее время.

С другой стороны, приблизительно за пятидесятилетний срок появились новые южные виды. К таким принадлежат: канареечный вьюрок, просянка, горихвостка-чернушка, сипуха, южная горлица.

Однако за последние полвека в нашу страну стал проникать один северный вид, а именно, чернеть хохлатая. Факт гнездования был выявлен впервые в 1902 году, а постепенно численность этого вида возросла, и в настоящее время чернеть является обыкновенной гнездящейся птицей.

За последние 25 лет восстановлено поголовье лебедя-шипуна. Этот вид был совершенно истреблен в нашей республике к концу прошлого столетия.

Личные наблюдения автора проводились приблизительно с 1901 г., но вначале они имели более случайный характер; и только с 1922 г., т. е. с возникновением Зоологического музея в Каунасе, наблюдения приобрели более организованный характер.

В 1929 г. был учрежден наблюдательный пункт в Вентес Рагас на берегу Куршского залива. Начиная с 1929 г., здесь проводится кольцевание птиц. В 1937 году был учрежден заповедник Жувинтас, включающий озеро того же названия площадью около 1000 га и окружающие болота, и лес (около 2000 га). В заповеднике собран ценный материал, главным образом по водоплавающим и болотным птицам.

РЕЗЮМЕ СОЧИНЕНИЯ «ПТИЦЫ ЛИТВЫ»

проф. Т. Л. Иванаускас, т. I, II, III

ОБЩАЯ ЧАСТЬ

О птице вообще. Птица и ее жизнь. Кожные покровы. Линька. Роговой покров клюва и ног. Скелет. Мышцы. Нервная система. Органы чувств. Органы кожного чувства. Органы вкуса. Органы обоняния. Носовые железы. Органы слуха. Органы зрения. Органы пищеварения. Органы дыхания. Кровеносная система. Выделительная система. Половые органы. Яйцо и его раз-

витие. Половой диморфизм. Моногамия и полигамия. Образование пар. Явление тока. Гнезда. Насиживание. Выведение птенцов. Перелеты птиц. Охрана птиц. Привлечение птиц.

Систематика птиц. Измерение птицы.

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЧАСТЬ

ОТРЯД: **КУРИНЫЕ.** *RASORES, GALLIFORMES*

Белая куропатка. *Lagopus lagopus rossicus* Ssereb.

Длина крыла двух литовских самцов 185 и 188 мм. Вид этот был довольно распространен на моховых болотах приблизительно 75 лет тому назад, но происходило постепенное уменьшение численности с юго-запада на северо-восток. На левом берегу Немана полное исчезновение имело место в 1882—1883 гг. В настоящее время незначительные остатки бывших популяций встречаются еще в северо-восточной части республики. В общем насчитывается 20—30 особей.

Тетерев. *Lyrurus tetrix tetrix* (L.).

Длина крыла 7 самцов 250—263 мм, 3 самок 227—238 мм. Вес (весною) 3 самцов 1280, 1370, 1447 гр, 3 самок 750—1000 гр.

В прошлом — обыкновенный вид во всей республике. По проведенному подсчету, с 1948 г. по 1955 г. численность колебалась от 10 850 до 14 490 шт., в 1955 г. насчитывалось 11 900 шт., в 1958 — 17 000, в 1959 — 17 480, в 1960 — 18 000 (круглым числом).

Глухарь. *Tetrao urogallus major* Brehm.

Длина крыла 4 самцов 386—408 мм, 4 самок 304—310 мм. Вес самого крупного самца 5350 гр.

Распространен почти только вдоль южной и юго-восточной границы республики. Численность небольшая. До второй мировой войны насчитывалось около 900 шт. (1938 г.), в 1955 — 562, в 1958 — 720, в 1959 — 1040, в 1960 — 1100.

Рябчик. *Tetrastes bonasia bonasia* (L.).

Длина крыла 4 самцов 159—161 мм, 3 самок 152—163 мм. Вес (самцов и самок) 350—420 гр. Распространен во всей республике, но численность небольшая.

Фазан. *Phasianus colchicus* L.

Попытки интродуцировать «охотничьего» фазана проводились в республике несколько раз. До первой мировой войны интродукция имела некоторый успех, главным образом в более обширных охотничьих угодьях, но вследствие общей экономической разрухи во время первой мировой войны все поголовье фазана было уничтожено. В период между первой и второй мировой войной вновь были сделаны попытки интродуцировать фазана, на этот раз манчьжурский подвид. Интродукция и на этот раз была успешной, но вторая мировая война снова гибельно отразилась на этой птице. После второй мировой войны возобновлены попытки ввести фазана в Литовской республике. Племенной материал получен из Болгарии.

Пока что успех сомнителен.

Серая куропатка. *Perdix perdix perdix* (L.).

Крыло 14 самцов 144—160 мм, 5 самок 145—155 мм. Литовская куропатка стоит ближе к номинальной форме, нежели к P. p. lucida, но, возможно, что в сев.-вост. части республики встречается и вторая форма. Ли-

товский климат с его колебаниями температуры и количества осадков не представляет благоприятных условий для куропатки, в связи с этим численность ее колеблется из года в год в значительных размерах. Так, после свирепой зимы 1955 г. было насчитано всего 20 000 куропаток, но после нескольких благоприятных зим численность значительно возросла. По подсчету, в 1958 было 36 000 куропаток, в 1959 — 46 630, в 1960 — 74 000. Хотя куропатка является у нас оседалой птицей, но в суровые зимы предпринимает перелеты в юго-зап. направлении. Окольцованные в Вентес Рагас куропатки перелетели Куршский залив и были найдены на Раситенской орнитологической станции.

Перепел. *Coturnix coturnix* (L.).

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. За последние полвека численность ее значительно снизилась.

ОТРЯД: **ГОЛУБИ.** *COLUMBAE, COLUMBIFORMES*

Клинтух. *Columba oenas oenas* L.

Перелетная птица. За последние десятилетия численность снизилась, по-видимому, из-за недостатка дуплистых, пригодных для гнездования деревьев.

Вяхирь. *Columba palumbus palumbus* L.

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. По своим повадкам отличается от западноевропейских популяций, которые охотно селятся в городах. Наши вяхири гнездятся главным образом в смешанных елово-лиственных лесах, но проявляют некоторую склонность к сближению с человеком, селясь, например, в парках. Численность этого вида значительнее, чем клинтуха.

Горлица. *Streptopelia turtur turtur* (L.).

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. По некоторым данным, расширяет свой ареал к северу. Численность за последние 50 лет возросла.

Южная горлица. *Streptopelia decaocto decaocto* Friv.

Впервые замечена и добыта 27 июля 1954 г. С тех пор наблюдалась во многих местах, в особенности в западной части республики. Гнездовья обнаружены в Каунасе, Шяуляй, Паланге, Паневежисе, Калварии. Часть птиц остается зимовать, но, вероятно, значительная часть улетает, однако только на самое холодное время (январь, февраль). Зимою 1962/63 гг. в Каунасе, во дворе сельскохозяйственной академии, наблюдалось свыше 20 особей; одна найдена замёрзшей.

ОТРЯД: **РЯБКИ.** *PTEROCLETIFORMES*

Саджа. *Syrrhaptes paradoxus* (Pall.).

Каунасский зоологический музей имеет один экземпляр, добытый 20.IV.1859 г. в бывшем Свенцянском уезде.

ОТРЯД: **ПАСТУШКИ.** *RALLI, RALLIFORMES*

Лысуха. *Fulica atra atra* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Картина перелетов указана на стр. 164 первого тома.

Камышница. *Gallinula chloropus* (L.).

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Пастушок. *Rallus aquaticus aquaticus* L.

Распространен во всей Литве, но вследствие скрытого образа жизни кажется редким. По некоторым данным, иногда зимует на местах гнездовий.

Коростель. *Crex crex* (L.).

Приблизительно полвека назад коростель был обыкновенной и довольно многочисленной птицей. В последнее время численность его сильно сократилась. Много гнезд погибает при механизированной уборке сена. Прилетает в начале мая и улетает в конце октября.

Погоныш. *Porzana porzana* L.

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Малый погоныш. *Porzana parva* (Scop.).

Редкая, улетающая на зиму, птица. Сравнительно многочисленна в заповеднике Жувинтас, где гнездится.

ОТРЯД: **ЖУРАВЛИ.** *GRUES, GRUIFORMES*

Серый журавль. *Grus grus* (L.).

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. В прошлом журавль был распространенной и обычной птицей. В настоящее время численность ее сильно сократилась, и обоснованным является опасение о полном исчезновении ее гнездовий в Литовской республике. Главной причиной является мелиорация обитаемых ею мест. В настоящее время известно около двадцати гнездовий.

ОТРЯД: **ДРОФЫ.** *OTIDES, OTIDIFORMES*

Восточный стрепет. *Otis tetrax orientalis* Hart.

Существуют лишь старые данные о нахождении стрепета в Литве. Последние из них относятся к 1910 году.

Европейская дрофа. *Otis tarda tarda* L.

По старым данным, дрофа гнездилась в Клайпедском крае (1779 Bock). К. Э. Бэр указывает несколько мест в северной Литве, где дрофа гнездилась в тридцатых годах XIX столетия.

ОТРЯД: **КУЛИКИ.** *LIMICOLAE, CHARADRIIFORMES*

Авдотка. *Burhinus oedicnemus oedicnemus* (L.).

Редкая залетная птица. По непроверенным данным, гнездится на Куршской косе.

Чибис. *Vanellus vanellus* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица. Весною появляется в среднем около 16 марта, но в случае ранней весны (1961 г.) — даже в конце февраля. Отлет начинается во второй половине июня, но продолжается до осени. Окольцованные литовские чибисы (см. том I, стр. 73) найдены на зимовке главным образом в Испании и Португалии, единичные особи — в Италии и Сев. Африке.

Тулес. *Squatarola squatarola* (L.).

Замечен и добыт на берегу моря во время осеннего перелета. Изредка попадается в стаях золотистой ржанки.

Золотистая ржанка. *Pluvialis apricarius apricarius* (L.) и *Pl. a. altifrons* (Brehm).

Северный подвид (Pl. a. altifrons) многочислен во время осеннего перелета. Первые птицы в брачном оперении, но уже линяющие, появляются в середине августа. Окончательный отлет очень поздний — ноябрь, но небольшие стайки наблюдались вплоть по декабрь.

Номинальная форма, по Тачановскому, во второй половине прошлого столетия гнездилась у оз. Жувинтас, но теперь там не гнездится. В последнее время (1957 и 1960 гг.) обнаружены гнездовья около Таураге, около Грузджяй и в других местах северной Литвы, т. е. на 100 и 200 километров севернее оз. Жувинтас. На весеннем перелете золотистая ржанка попадается очень редко.

Хрустан. *Charadrius morinellus* L.

Редкая залетная птица. Известны два экземпляра этой птицы. Один убитый на отмели р. Неман, найден в 1826 г., другой, разбившийся о телеграфную проволоку, был найден осенью 1956 г.

Северный малый зуек. *Charadrius dubius curonicus* Gm.

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Восточный галстушник. *Charadrius hiaticula hiaticula* L.

Встречается почти только во время осеннего перелета на берегу моря. Изредка гнездится на Куршской косе.

Краснозобик. *Calidris testacea* Pall. (*C. ferruginea* Pont.).

Встречается довольно обильно на осенних перелетах. Вероятно, не гнездится.

Чернозобик. *Calidris alpina alpina* (L.). и *Calidris alp. schinzi* (Brehm).

Номинальная форма очень многочисленна во время осеннего перелета не только на берегу моря, но и внутри страны. Форма C. al. schinzi тридцать лет тому назад гнездилась в заповеднике Жувинтас, но теперь не гнездится. Гнездящиеся птицы в настоящее время обнаружены на моховом болоте Тируляй (около Радвилишкиса), на литовско-латвийской границе и у озера Кретонас к северо-востоку от Вильнюса.

Кулик-воробей. *Calidris minuta* (Leisl.).

Довольно многочисленная птица во время осеннего перелета.

Белохвостый песочник. *Calidris temminckii* (Leisl.).

Нередкая птица во время осеннего перелета.

Восточный исландский песочник. *Calidris canutus canutus* (L.).

Немногочисленный вид во время осеннего перелета.

Турухтан. *Philomachus pugnax* (L.).

Гнездится в небольшом количестве на некоторых болотах, но численность гнездовий неуклонно снижается. Около 30 лет тому назад гнездился в заповеднике Жувинтас. В конце лета появляются большие скопления птиц, по-видимому, северного происхождения.

Песчанка. *Crocethia alba* (Pall.).

Часто встречается на берегу моря во время осеннего и весеннего перелетов.

Грязовик. *Limicola falcinellus falcinellus* (Pont.).

Во время перелета обнаружен на Куршской косе.

Травник. *Tringa totanus totanus* L.

Довольно обыкновенный гнездящийся вид. Прилетает в конце марта.

Щеголь. *Tringa erythropus* (Pall.).

Довольно обильно встречается во время весенних и осенних перелетов.

Поручейник. *Tringa stagnatilis* (Bechst.).

Случайно залетный вид.

Большой улит. *Tringa nebularia* (Gunn.).

Обыкновенная перелетная птица. Один раз был обнаружен на лесном болоте в начале июля. Возможно допустить редкие случаи гнездования.

Фифи. *Tringa glareola* L.

Гнездящийся и довольно обыкновенный вид. Прилетает в середине апреля и улетает в середине октября. Гнездится на небольших лесных болотах.

Черныш. *Tringa ochropus* L.

Гнездящийся вид. Биотоп: главным образом лесные речки. Кладка нередко на деревьях в старых гнездах других птиц.

Перевозчик. *Tringa hypoleucos* L.

Самый обыкновенный куличок, гнездится по берегам больших рек и озер.

Круглоносый плавунчик. *Phalaropus lobatus* (L.).

Перелетная редкая птица. Один экземпляр встречен на оз. Жувинтас 15.X.1960, а другой — на берегу Каунасского водохранилища 11.VI.1962.

Западный большой веретенник. *Limosa limosa limosa* (L.).

Гнездящаяся птица. Численность незначительная, из года в год снижающаяся.

Малый веретенник. *Limosa lapponica lapponica* (L.).

По берегу моря встречается на перелетах.

Европейский большой кроншнеп. *Numenius arquata arquata* (L.).

Гнездящаяся птица. На некоторых болотах северной части Литвы довольно многочисленный вид.

Западный средний кроншнеп. *Numenius phaeopus phaeopus* (L.).

Обнаружен только на перелетах. Численность незначительная.

Тонкоклювый кроншнеп. *Numenius tenuirostris* Vieill.

Редко залетает во время перелетов. Один экземпляр был добыт на Куршской косе 8 ноября 1891 г.

Северный вальдшнеп. *Scolopax rusticola rusticola* L.

Гнездящаяся и перелетная птица. Прилет в конце марта. Некоторые индивиды осенью улетают очень поздно. Тяга наблюдалась до половины июля. Осенью численность значительно повышается за счет северных популяций, но в общем численность вальдшнепа небольшая и проявляет тенденцию к снижению.

Дупель. *Capella media* (L.).

В прошлом столетии дупель обильно гнездился на болотах Литвы. В настоящее время гнездовья (как кажется) окончательно исчезли. Встречаются только перелетные птицы. Численность незначительная.

Бекас. *Capella gallinago gallinago* (L.)

Обыкновенная гнездящаяся птица.

Гаршнеп. *Lymnocryptes minimus* (Brünn).

Довольно многочислен на перелетах. По непроверенным данным, гнездится в северной части Литвы.

ОТРЯД: **ЧАЙКИ.** *LARI, LARIFORMES*

Большая морская чайка. *Larus marinus* L.

Редкий посетитель берегов Литвы.

Скандинавская серебристая чайка. *Larus argentatus omissus* Pleske.

Довольно частый посетитель берегов Литвы, но в пределах республики гнездовий не обнаружено, хотя гнездится в соседней Латвии.

Восточная клуша. *Larus fuscus fuscus* L.

Часто посещает берега Литвы и даже залетает за сотни километров внутрь страны, но в пределах республики не гнездится.

Западная сизая чайка. *Larus canus canus* L.

Обыкновенная птица, распространена вдоль всего морского побережья. Часто залетает вглубь страны, особенно вдоль больших рек. В пределах Литвы обнаружен случай гнездования на острове озера Кретонас к северо-востоку от Вильнюса (20.V.1962).

Бургомистр. *Larus hyperboreus hyperboreus* Gunn.

Редко посещает берега Литвы.

Малая полярная чайка. *Larus glaucoides* Mayer.

Очень редко посещает морское побережье Литвы.

Малая чайка. *Larus minutus* Pallas.

Известны немногочисленные гнездовья, между прочим, до десяти гнезд в одной колонии было обнаружено на оз. Жувинтас. На перелетах встречается чаще.

Чайка обыкновенная. *Larus ridibundus ridibundus* L.

Гнездящаяся и перелетная птица. Проникновение этого вида на территории Литвы, по-видимому, произошло недавно, т. к. Тачановский (1882) пишет, что эта чайка нигде не гнездится в б. Сувалкской губ., тогда как в настоящее время там известны значительные их колонии (напр., на оз. Жувинтас).

Длительность пребывания обыкновенной чайки в Литве зависит от метеорологических условий. На Немане отлет затягивается вплоть до ледостоя, а весною птицы появляются, как только стает лед. В питании этой чайки наблюдаются «вороньи» привычки. Она вылавливает из воды отбросы, попадающие из городской канализации, вместе с воронами посещает поля и собирает червей и насекомых из вспаханной земли непосредственно за пашущими орудиями.

Моевка. *Rissa tridactyla tridactyla* (L.).

Несколько экземпляров было добыто на Куршской косе.

Средний поморник. *Stercorarius pomarinus* (Temm.).

Редко посещает побережье Литвы.

Длиннохвостый поморник. *Stercorarius longicaudus* Vieill.

Очень редко посещает берега Литвы.

Короткохвостый поморник. *Stercorarius parasiticus* (L.).

Не редок у берегов Литвы. Часто залетает вглубь страны.

Черная крачка. *Chlidonias nigra* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица.

Белокрылая крачка. *Chlidonias leucoptera* (Temm.).

Нередки залеты небольших стаек. Известны случаи гнездования (оз. Жувинтас и Амалвас).

Белощекая крачка. *Chlidonias hybrida hybrida* (Pall.).

Известно два залета: один в июне 1843 г., другой 17 мая 1959 г. В первом случае птицы вскоре исчезли. Во втором случае приступили к гнездованию. Найдено 11 кладок, из которых вывелись птенцы (окольцовано 9 штук).

Чеграва. *Hydroprogne tschegrava tschegrava* (Lep.).

Нередкая залетная птица.

Речная крачка. *Sterna hirundo hirundo* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица.

Полярная крачка. *Sterna macrura* Naum.

Редкая залетная птица.

Малая крачка. *Sterna albifrons albifrons* Pall.

Обыкновенная гнездящаяся птица.

ОТРЯД: **ЧИСТИКИ.** *ALCAE, ALCIFORMES*

Северная гагарка. *Alca torda torda* L.

Зарегистрировано несколько случаев добычи этого вида у Куршской косы.

Северо-атлантическая тонкоклювая кайра. *Uria aalge* (Pontop.).

Редко посещает побережье Литвы.

Толстоклювая кайра. *Uria lomvia lomvia* (L.).

Редкий залет. Один экземпляр был добыт в ноябре 1902 г. на расстоянии 170 км к северо-востоку от Вильнюса.

Балтийский чистик. *Cepphus grylle grylle* (L.).

Регулярно посещает морское побережье в зимнее время. Часто попадается на крючки, поставленные для ловли трески.

ОТРЯД: **ГАГАРЫ.** *GAVIAE, GAVIIFORMES*

Чернозобая гагара. *Colymbus arcticus arcticus* L.

Обыкновенная, встречающаяся на осеннем и весеннем перелетах. Отчасти зимует в Балтийском море у берегов Литвы. Гнездится в незначительном количестве на озерах в северной части республики.

Полярная гагара. *Colymbus immer* Brünn.

Имеются лишь старые непроверенные данные о нахождении этого вида в Литве.

Краснозобая гагара. *Colymbus stellatus* Pontopp.

Нередкая птица, можно встретить на весенних и осенних перелетах а также особи, зимующие у берегов Литвы в Балтийском море.

ОТРЯД: **ПОГАНКИ.** *PODICIPITES, PODICIPITIFORMES*

Чомга. *Podiceps cristatus cristatus* (L.).

Очень распространенная гнездящаяся птица. Совершает многочисленный перелет вдоль Куршского залива. Часть из них зимует в Балтийском море у берегов Литвы.

Серощекая поганка. *Podiceps griseigena griseigena* (Bodd.).

Довольно редкая птица. Известно несколько случаев гнездования, между прочим, в заповеднике Жувинтас.

Рогатая поганка. *Podiceps auritus* (L.).

Встречается на пролете. Численность низкая. В редких случаях проводит лето.

Черношейная поганка. *Podiceps nigricollis nigricollis* (C. L. Brehm.).

Гнездящаяся птица. Численность незначительная. Колонии числом до 50 гнезд, примкнувшие к колониям обыкновенной чайки и чомги, наблюдались на оз. Жувинтас.

Малая поганка. *Podiceps ruficollis ruficollis* (Pall.).

Гнездящаяся птица, довольно многочисленная, но вследствие скрытого образа жизни мало известна. Гнездится на малых водоемах среди густой растительности. Иногда зимует на незамерзающих водоемах (напр., у мельниц).

ОТРЯД: **ТРУБКОНОСЫЕ.** *TUBINARES, PROCELLARIIFORMES*

Северная качурка. *Oceanodroma leucorrhoa leucorrhoa* Vieill.

Зарегистрировано два экземпляра этой птицы: один — застреленный в южной части Рижского залива, другой — выброшенный волнами (Grosse u. Transche) у Куршской косы.

ОТРЯД: **ГУСЕОБРАЗНЫЕ.** *ANSERES, ANSERIFORMES*

Лебедь-шипун. *Cygnus olor* (Gm.).

К концу прошлого столетия лебедь был совершенно истреблен и только одиночные пары иногда пытались гнездиться, но безуспешно. С учреждением заповедника Жувинтас лебедь прочно обосновался на озере, и к настоящему времени число гнездящихся пар превышает 60. Оттуда лебеди распространились на других озерах и в дельте Немана. В настоящее время число гнездящихся пар в республике превышает 80. Данные по кольцеванию см. т. II, стр. 36.

Лебедь-кликун. *Cygnus cygnus cygnus* (L.).

Встречается на осеннем и весеннем перелетах. В это время обильно посещает дельту Немана.

Тундровый лебедь. *Cygnus bewickii* Yarrel.

Редкая, перелетная птица. Один экземпляр был добыт на Куршской косе 13 апреля 1907 г. (I. Thienemann).

Серый гусь. *Anser anser* (L.).

Свыше 100 лет тому назад серый гусь гнездился в Литве. Возможно, что одиночные пары гнездятся и в настоящее время. В качестве перелетной птицы встречается весной и осенью в дельте Немана. В последнее время делались попытки реакклиматизировать этот вид в Литовской республике, но безуспешно.

Белолобый гусь. *Anser albifrons albifrons* (Scop.).

Сравнительно редкая перелетная птица.

Пискулька. *Anser erythropus* (L.).

Редкая, но более многочисленная, чем белолобый гусь, перелетная птица.

Гуменник. *Anser fabalis fabalis* (Lath.).

Из всех гусей — самый многочисленный вид, в особенности на весенних перелетах. Появляется в конце апреля до конца мая, но в небольшом количестве задерживается до мая (не зрелые в половом отношении особи?).

Черная казарка. *Branta bernicla bernicla* (L.).

На перелетах встречается преимущественно вдоль морского побережья, но известны и залеты вглубь страны.

Краснозобая казарка. *Branta ruficollis* (Pall.).

Редкие залеты. В Каунасском зоологическом музее хранится экземпляр, добытый приблизительно на расстоянии 170 км к северо-востоку от Вильнюса. Известен экземпляр, добытый на берегу моря 22 октября 1900 г.

Белощекая казарка. *Branta leucopsis* (Bechst.).

На перелете незначительная численность.

Пеганка. *Tadorna tadorna* (L.).

Случайные залеты. Известны случаи добычи на Куршской косе.

Кряква. *Anas platyrhynchos platyrhynchos* L.

Самый распространенный вид уток и главный объект охоты среди водоплавающей дичи. Весенний прилет в третьей декаде марта. В конце лета численность повышается за счет северных популяций. Значительны скопления в дельте Немана. Осенний отлет длится продолжительное время, но основная масса улетает в середине октября. Значительное количество зимует на незамерзающих водоемах. Результаты кольцования см. т. II, стр. 68.

Чирок-свистунок. *Anas crecca crecca* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Прилетает позже кряквы и улетает раньше. Значительные перелеты в устье Немана.

Чирок-трескунок. *Anas querquedula* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Значительный перелет в устье Немана.

Серая утка. *Anas strepera strepera* L.

Редкая залетная утка. В 1961 и 1963 гг. констатированы случаи гнездования на оз. Жувинтас.

Свиязь. *Anas penelope* L.

Многочисленный перелет осенью и весной, в особенности в дельте Немана. Нередко попадается и в летнее время, но гнездования не обнаружено. Результаты кольцевания см. т. II, стр. 94.

Шилохвость. *Anas acuta* L.

Перелетная. Численность средняя. В редких случаях гнездится.

Широконоска. *Anas clypeata* L.

Гнездится в незначительном количестве. На осеннем пролете достигает большой численности.

Красноносый нырок. *Netta rufina* (Pall.).

Известен один случай добычи этого вида.

Красноголовый нырок. *Aythya ferina* L.

Гнездящаяся утка. На оз. Жувинтас по численности среди уток занимает второе место (после кряквы). Перелеты в дельте Немана не очень обильные, но осенью численность выше. Результаты кольцевания см. т. II, стр. 94.

Белоглазый нырок. *Aythya nyroca* (Güld.).

Численность небольшая. Гнездится преимущественно в южной части Литвы (оз. Жувинтас). Перелет вдоль морского берега незначительный.

Хохлатая чернеть. *Aythya fuligula* L.

Среди нырковых уток занимает первое место по численности во время перелетов. Нередки скопления, состоящие из тысячи экземпляров даже на внутренних водоемах. Значительны перелеты вдоль Балтийского побережья. Старые авторы (Тизенгауз, Тачановский) отрицают гнездование этого вида в пределах Литвы и Польши. Мне лично впервые пришлось найти самку с выводком пуховиков в 1902 г. в южной части Литвы, а в 1930 г. этот вид был распространен на всех подходящих биотопах. В настоящее время в заповеднике Жувинтас хохлатая чернеть как гнездящаяся птица по численности занимает среди уток третье место (кряква, нырок красноголовый).

Морская чернеть. *Aythya marila* (L.).

Перелетная птица. В Куршском заливе в некоторые годы наблюдались скопления в 10—15 тысяч штук, однако эта численность подвержена колебаниям из года в год. В значительно меньшем количестве посещают внутренние водоемы.

Гоголь обыкновенный. *Bucephala clangula* (L.).

Совершает обильные перелеты вдоль Балтийского побережья. В небольшом количестве проводит зиму на незамерзающих водоемах. Небольшое количество гнездится. В последнее время путем вывешивания дуплянок удалось повысить численность гнездящихся гоголей.

Морянка. *Clangula hyemalis* (L.).

Значительные скопления образуются осенью и проводят зиму у берегов Литвы. В небольшом количестве посещает внутренние водоемы.

Черный турпан. *Melanitta fusca fusca* (L.).

Перелетная обыкновенная птица, встречающаяся вдоль Балтийского побережья. Редко появляется на внутренних водоемах.

Синьга. *Melanitta nigra* (L.).

Обыкновенная перелетная птица, распространена вдоль Балтийского побережья. В Каунасском зоологическом музее хранятся две особи, добытые на реке Нерис в непосредственной близости от города.

Обыкновенная гага. *Somateria mollissima mollissima* (L.).

Случайная залетная птица. В Каунасском зоологическом музее хранится три экземпляра, из коих две молодые птицы добыты в устье Немана и одна старая — на оз. Папис вблизи Вильнюса.

Большой крохаль. *Mergus merganser merganser* L.

Многочисленная перелетная птица, встречающаяся вдоль Балтийского побережья, особенно весной. В незначительном количестве остается зимовать на незамерзающих внутренних водоемах. Гнездится в небольшом количестве вдоль р. Меркис и в дуплах черной ольхи, ивы.

Средний крохаль. *Mergus serrator* L.

Более редкий вид, чем большой крохаль, но в устье Немана нередок и выводится. В редких случаях выводится и в южной Литве.

Луток. *Mergus albellus* L.

Совершает обильные перелеты как вдоль морского берега, так и внутри страны.

ОТРЯД: **ВЕСЛОНОГИЕ.** *STEGANOPODES, PELECANIFORMES*

Большой баклан. *Phalacrocorax carbo sinensis* (Shaw et Nodder.).

В былые времена колонии бакланов были известны на побережье Литвы. Последняя из них была уничтожена в конце XIX столетия.

В настоящее время единичные птицы часто встречаются на побережье и на больших озерах.

Длинноносый баклан. *Phalacrocorax aristotelis aristotelis* (L.).

По старым данным Тизенгауза, вид этот гнездился на Пинских болотах.

Малый баклан. *Phalacrocorax pygmaeus* (Pall.).

Два раза обнаружен в Польше (Тачановский) и один раз вблизи Ленинграда (И. фон Фишер), поэтому возможно нахождение и в Литве.

Розовый пеликан. *Pelecanus onocrotalus* L.

По Тачановскому, в 1860 г. многократно были найдены в Литве и Польше.

ОТРЯД: **ГОЛЕНАСТЫЕ ПТИЦЫ.** *GRESSORES, CICONIIFORMES*

Белый аист. *Ciconia ciconia ciconia* (L.).

Белый аист в Литве является одной из наиболее популярных и любимых птиц. К сожалению, в последнее время отношение человека к этой птице изменилось, вследствие чего и численность его снизилась.

Весенний прилет начинается в последних числах марта или первых числах апреля. Отлет в первых числах сентября. Данные кольцевания см. т. I, стр. 66. По подсчету, проведенному в 1958 г., было 7165 занятых гнезд и 1644 не занятых. Вывелся 18 961 птенец. См. т. II, стр. 120 (цифры над гориз. линией обозначают число занятых гнезд, цифры под гориз. линией — число незанятых гнезд). Как видно из приложенной карты, аистами гуще заселено низовье Немана с его обширными лугами.

Черный аист. *Ciconia nigra* (L.).

Численность небольшая. Обитает в обширных лесных массивах. По подсчету, проведенному в 1958 г., всего в республике было 322 занятых гнезда, в которых вывелось около 960 птенца (см. т. II, стр. 132).

Каравайка. *Plegadis falcinellus* (L.).

Единичные особи иногда посещают Литву.

Колпица. *Platalea leucorodia leucorodia* L.

Случайный залет.

Серая цапля. *Ardea cinerea cinerea* L.

Обыкновенная птица, водится особенно в низовье Немана и его дельте, также в обильной озерами юго-западной и северо-восточной части республики. Известно несколько колоний, в том числе колония в Юодкранте на Куршской косе. Прилет в последних числах марта, отлет в середине октября.

Рыжая цапля. *Ardea purpurea purpurea* L.

В Каунасском зоологическом музее находится один экземпляр, добытый в юго-восточной части республики.

Большая белая цапля. *Egretta alba alba* (L.).

Случайные залеты. Один экземпляр добыт 20.IX.1959 на оз. Метяляй и находится в Каунасском зоологическом музее.

Чепура. *Egretta garzetta garzetta* (L.).

По данным Тачановского, один экземпляр был добыт в южной части Литвы.

Выпь. *Botaurus stellaris stellaris* (L.).

Нередкая, но немногочисленная птица, гнездится в подходящих биотопах по всей республике. Известны случаи зимовки на местах гнездовья. Из трех донесений об окольцованных птицах одно получено из Югославии, два — из Франции.

Малая выпь. *Ixobrychus minutus minutus* (L.).

Нередкая птица, но благодаря скрытому образу жизни кажется более редкой. Иногда селится и гнездится на незначительных водоемах, напр., в парковых прудах.

Кваква. *Nycticorax nycticorax* (L.).

По старым данным, значительная колония находилась в дельте Немана в 1825 г. (Тишлер). Известны экземпляры, добытые в западной части республики.

ОТРЯД: **ХИЩНЫЕ ПТИЦЫ**. *ACCIPITRES, FALCONIFORMES*

Сапсан. *Falco peregrinus peregrinus* Tunstall.

Редкие гнездовья по всей республике. Темя, затылок и верхняя сторона шеи литовских экземпляров очень темные. Нижняя сторона тела белая с неясной черной поперечной пестротой, без рыжей примеси. Размеры крыла: одного самца 318 мм; трех самок 350, 350, 353. Одна самка, добытая в зимнее время, имеет на груди примесь рыжей окраски.

Гнезда в сосновых лесах в верхней части высоких сосен часто по соседству с колонией грачей или серой цапли. Численность гнездящихся птиц снижается из года в год. В зимнее время попадается чаще; селится даже в городах.

Кречет. *Falco rusticolus* L. (*Falco gyrfalco* L.).

Случайный залет. Каунасский зоологический музей имеет один экземпляр молодой самки, убитой в окрестностях города поздней осенью.

Чеглок. *Falco subbuteo* L.

Обыкновенная гнездящаяся, улетающая на зиму птица.

Дербник. *Falco columbarius aesalon* Tunstall.

Перелетная птица. Чаще встречается осенью и весною, реже зимой. В одном случае было найдено гнездо с птенцами.

Пустельга. *Falco tinnunculus tinnunculus* L.

Обыкновенная, на зиму улетающая, гнездящаяся птица. По непроверенным данным, иногда остается на зиму.

Кобчик. *Falco vespertinus vespertinus* L.

Редкая залетная птица. Несколько раз осенью наблюдалась на Куршской косе.

Тетеревятник. *Accipiter gentilis gentilis* (L.) и *Accipiter gentilis buteoides* Menz.

Номинальная форма равномерно распространена по всей республике, но более обильна осенью. Размеры сложенного крыла 5 самцов: 318, 322, 323, 328, 337, 6 самок — 352, 352, 354, 355, 362, 369 мм. Один экземпляр молодой самки A. g. buteoides Menz. был добыт 27.XI.1960 в северной части Литвы. Длина крыла 372 мм, преобладает белый цвет, в особенности на груди и брюхе. Перья верхней стороны тела в значительной части белые. По словам добывшего, рядом находилась такая же белая особь.

Перепелятник. *Accipiter nisus nisus* (L.).

Обыкновенная оседлая, частично улетающая на зиму, птица. Возвратные донесения о 6 окольцованных птицах получены из Польши, Чехословакии и Германии в промежутке времени с 8 ноября по 4 мая. Расстояние перелета 90—1600 км. Гнездится преимущественно в еловых лесах.

Болотный лунь. *Circus aeruginosus aeruginosus* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся, на зиму улетающая, птица во всех подходящих биотопах.

Полевой лунь. *Circus cyaneus cyaneus* (L.).

Довольно редкая гнездящаяся птица. Осенью численность возрастает.

Степной лунь. *Circus macrourus* (S. G. Gmelin.).

Нередок на осеннем перелете. Встречены лишь молодые птицы.

Луговой лунь. *Circus pygargus* (L.).

Нередкая гнездящаяся птица.

Черный коршун. *Milvus korschun korschun* Gm.

Немногочисленная гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. Придерживается лесистых и обильных водоемами местностей. Строит гнезда часто по соседству с колониями грачей и цапель.

Красный коршун. *Milvus milvus* (L.).

Редкая, но иногда гнездящаяся птица.

Орлан-белохвост. *Haliaëtus albicilla albicilla* (L.).

В прошлом орлан-белохвост был постоянной гнездящейся птицей, в особенности на морском побережье. Впоследствии гнездящиеся птицы были перебиты, и вид этот перестал гнездиться уже во второй половине XIX столетия. Еще в первой половине прошлого столетия орланы гнездились в лесах у оз. Жувинтас и Амалвас (Тачановский). Тизенгауз пишет, что в это время орлан-белохвост представлял, за исключением малого подорлика, самый обыкновенный гнездящийся и зимующий вид орла. Часто залетает осенью и также зимой. Крыло двух самцов 613, 620 мм, двух самок 638, 660 мм.

Белоголовый сип. *Gyps fulvus fulvus* (Hablizl.).

Залеты белоголового сипа, по-видимому, не очень редки. Шестого мая 1929 г. недалеко от Клайпеды истощенный экземпляр был убит палкою и доставлен в музей. В начале июня 1936 г. два экземпляра опустились на ржаном поле и были пойманы живыми. Один из них до сих пор находится в Каунасском зоологическом саду. Второй погиб от туберкулеза. Чучело находится в Каунасском зоологическом музее. Известны и другие случаи добычи этого вида.

Черный гриф. *Aegypius monachus* (L.).

По Тишлеру, два экземпляра в июне 1881 г. были добыты в восточной Пруссии у самой литовской границы.

Беркут. *Aquila chrysaetus* (L.).

По Тизенгаузу, беркут гнездился в Литве еще в первой половине XIX столетия. В настоящее время эта птица определенно не гнездится в Литовской республике, но отдельные экземпляры, преимущественно молодые птицы, появляются каждый год, чаще осенью. Крыло двух самцов 595, 598 мм, трех самок 610, 655, 657 мм.

Орел могильник. *Aquila heliaca* Savigny.

Один экземпляр был добыт в прусской Литве (Калининградская обл.) 12 июня 1910 г. у селения Даркемис (Тишлер).

Большой подорлик. *Aquila clanga* Pallas.

Мною в Литве не встречен. По данным Тишлера, гнездится в лесном массиве по р. Юра (правый приток р. Неман).

Малый подорлик. *Aquila pomarina* C. L. Brehm.

Нередкая, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Обыкновенный канюк. *Buteo buteo buteo* (L.). *Buteo b. vulpinus* Gloger. B. b. *zimmermannae* Emcke.

Определенно преобладает номинальная форма. Редко встречается форма «vulpinus»; два экземпляра этой формы, имеющиеся в Каунасском зоологическом музее, не отличаются от таковых из Ленинградской области.

Нередко канюк зимует в Литве.

Канюк-зимняк. *Buteo lagopus* (Pontopp.).

Прилетает в октябре, улетает в апреле. По данным Тишлера, «редкая гнездящаяся птица в верхней Литовской равнине», что мало вероятно.

Осоед. *Pernis apivorus* (L.).

Довольно обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Змееяд. *Circaëtus gallicus* (Gm.).

Сравнительно редкая птица, неуклонно вытесняемая из занимаемых ею биотопов. Гнездится еще в некоторых больших лесных массивах.

Скопа. *Pandion haliaëtus* (L.).

Довольно редкая гнездящаяся птица. Осенью чаще встречаются залетные особи.

ОТРЯД: **СОВЫ.** *STRIGES, STRIGIFORMES*

Белая сова. *Nyctea scandiaca* (L.).

Посещает республику в неточные промежутки времени, но никогда не бывает очень обильной. Хартерт утверждает, что эта сова гнездится вплоть до Балтийских провинций. По Тизенгаузу, бывали случаи добычи белой совы в летнее время; этот автор сам видел два экземпляра, добытые в это время.

Филин. *Bubo bubo bubo* (L.).

В прошлом обыкновенная птица, попадающаяся в более обширных лесных массивах. За последние 50 лет численность филина значительно снизилась, и в настоящее время следует считать его редкой птицей. Крыло двух самцов 420, 447 мм, одной самки 460 мм.

Ушастая сова. *Asio otus otus* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся, но, по-видимому, и залетная птица. Осенью численность повышается. Значительный осенний перелет зарегистрирован из Вентес Рагас. Окольцованные особи были добыты в Германии, Венгрии и Голландии. В холодные весны находимы мертвые, сильно истощенные особи, из чего следует, что этот вид не вполне приспособлен к нашему климату.

Болотная сова. *Asio flammeus flammeus* (Pontopp.).

Перелетная птица, более многочисленна осенью, чем весною. Численность ее, по-видимому, зависит от обилия мелких грызунов в некоторые годы. Имеются лишь старые указания на гнездование этой птицы в Литве. В настоящее время гнездование сомнительно.

Сплюшка. *Otus scops scops* (L.).

По старым данным Тизенгауза (1843), «редкий вид, однако встречаемый во все времена года». По Тишлеру, один экземпляр был добыт в лесу Раминта у самой границы Литвы. Мне не известен ни один случай добычи этой птицы в пределах Литвы.

Мохноногий сыч. *Aegolius funereus funereus* (L.).

Перелетная птица. Осенью попадается в сети, поставленные для ловли птиц на Вентес Рагас. Были случаи добычи даже в феврале месяце. Возможно гнездование в Литве, но конкретных данных не имеется.

Домовой сыч. *Athene noctua noctua* (Scopoli).

Оседлая гнездящаяся птица. Довольно многочисленна в южной части республики, более редка в северной части. Гнездится часто в селениях, даже на чердаках жилых домов. Зимой встречается редко, по-видимому, часть их улетает.

Воробьиный сыч. *Glaucidium passerinum passerinum* (L.).

Оседлая редкая птица.

Ястребиная сова. *Surnia ulula ulula* (L.).

Нередкая зимняя птица. По старым данным Тизенгауза (1843), вид этот встречается как зимой, так и летом. Один раз я лично добыл один экземпляр в конце мая, но летом этого вида не встречал.

Бородатая неясыть. *Strix nebulosa lapponica* Thunberg.

Первые сведения, относящиеся к этому виду, сообщены К. Тизенгаузом, который обнаружил его гнездовья в лесах своего имения Поставы к северо-востоку от Вильнюса в 1825 г. По данным этого автора, гнездовья находились в болотистом сосновом и еловом лесах. Гнезда были построены на верхушках деревьев из сухих сучьев и мха. Число яиц достигало 6, а их размер 50×41 мм.

Сомнительно, гнездится ли эта сова в литовских лесах в настоящее время. За 60 лет моей орнитологической деятельности в мои руки попал только один экземпляр этой птицы. Она была найдена мертвой и истощенной в лесах бывшего уезда Шяуляй 5 февраля 1933.

Уральская неясыть. *Strix uralensis liturata* (Teng.).

По старым данным Тизенгауза (1843), этот вид был обычным в хвойных лесах «и даже садах, где есть аллеи». В мои руки попало всего 3 экземпляра этой птицы, добытые в лесах Литвы. Во всяком случае, это редкий вид.

Обыкновенная неясыть. *Strix aluco aluco* L.

Обыкновенная гнездящаяся оседлая птица, встречающаяся в лесах, парках, садах и даже по окраинам городов. Встречаются серая и рыжая фазы.

Сипуха. *Tyto alba guttata* (C. L. Brehm.).

Литовские сипухи окрашены в рыжий цвет с темными правильными крапинками на брюшной стороне тела. Они представляют контраст с белобрюхими экземплярами, полученными мною от Ticehursta'a из Англии.

Еще в первой половине XIX столетия сипуха не была известна в Литве и только в конце этого столетия единичные экземпляры стали попадаться в западной части страны. Литовский орнитолог Тизенгауз не упоминает этого вида. Первый экземпляр сипухи попал в мои руки в 1932 г. В настоящее время это нередкий вид, который проник и в Латвию.

ОТРЯД: **КУКУШКИ.** *CUCULI, CUCULIFORMES*

Обыкновенная кукушка. *Cuculus canorus canorus* L.

Обыкновенная, широко распространенная птица. Весенний прилет в конце апреля, отлет последних птиц в середине сентября. Перестаёт куковать около 15 июля. Откладывает яйца главным образом в гнезда белой трясогузки, зарянки, чекана лугового.

ОТРЯД: **КОЗОДОИ.** *CAPRIMULGI, CAPRIMULGIFORMES*

Обыкновенный козодой. *Caprimulgus europaeus europaeus* L.

Обыкновенная, гнездящаяся в сосновых лесах, птица. Перелетные птицы осенью охотно посещают сады. Примерно в середине августа численность козодоев значительно повышается.

ОТРЯД: **РАКШЕОБРАЗНЫЕ.** *CORACIAE, CORACIIFORMES*

Сизоворонка. *Coracias garrulus garrulus* L.

Часто встречается там, где есть дуплистые деревья, подходящие для гнездования. Прилетает в середине мая. Осенний отлет затягивается до середины сентября. Из окольцованных птиц одна добыта в Венгрии, другая — на острове Крите.

Золотистая щурка. *Merops apiaster* L.

Редкая залетная птица. В одном случае наблюдалась на Куршской косе.

Голубой зимородок. *Alcedo atthis ispida* L.

Гнездящаяся, локализированная птица встречается и зимой. Численность небольшая. Осенью численность повышается, по-видимому, за счет перелетных птиц. Были случаи добычи сетями во время осеннего перелета в Вентес Рагас.

ОТРЯД: **УДОДЫ.** *UPUPAE, UPUPIFORMES*

Удод. *Upupa epops epops* L.

Нередкая гнездящаяся птица. Встречается во всей Литве, но распространена неравномерно. Весною прилетает около 15 апреля. Численность снижается, может быть, из-за недостатка дуплистых деревьев, в которых она гнездится.

ОТРЯД: **ДЯТЛЫ.** *PICARIAE, PICIFORMES*

Вертишейка. *Jynx torquilla torquilla* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Обитает в смешанных лесах, парках, садах, даже по окраинам городов. Прилет около 15 апреля.

Зеленый дятел. *Picus viridis viridis* L.

Оседлая птица, преимущественно в смешанных или лиственных лесах. Охотно посещает парки, сады даже в городах.

Седой дятел. *Picus canus canus* Gm.

По образу жизни похож на зеленого дятла, но численность его ниже.

Большой пестрый дятел. *Dryobates major major* (L.).

Одна из самых обыкновенных птиц. Главным образом в хвойных лесах, но часто посещает парки, сады, нередко в сборных стайках синиц. Перелет северных популяций значителен на Куршской косе и на восточном берегу Куршского залива. Длина крыла литовских птиц: 9 самцов 139—143 мм, 7 самок 136—142. Вес 16 особей 80—90 г.

Средний пестрый дятел. *Dryobates medius medius* (L.).

Нередкая, но довольно локализированная гнездящаяся птица. Пребывает чаще в лиственных лесах, парках. Часто попадается в насаждениях окрестностей городов.

Малый пестрый дятел. *Dryobates minor minor* (L.).

Обыкновенная оседлая птица, но более многочисленна, чем средний пестрый дятел. Обитает в смешанных и лиственных лесах, садах и парках. Длина крыла: 5 самцов 90,5—95 мм; 8 самок 90—95 мм.

Белоспинный дятел. *Dryobates leucotos leucotos* (Bechst.).

Гнездящийся вид. Численность незначительная. Встречается преимущественно в лиственных лесах, иногда залетает в сады. Тихая, малоподвижная, доверчивая птица. Работает подолгу на одном дереве.

Трехпалый дятел. *Picoides tridactylus tridactylus* (L.).

Гнездящаяся, очень локализированная, малочисленная птица. Встречается преимущественно в болотистых сосновых лесах. Длина крыла литовских птиц: 1 самца 125 мм, двух самок 120—123 мм.

Черный дятел. *Dryocopus martius martius* (L.).

Встречается преимущественно в обширных сосновых лесах. Численность небольшая. Старые птицы придерживаются своего биотопа. Молодые часто предпринимают кочевки, во время которых посещают рощи, парки и сады. Недоверчивая птица, избегает человека. Устраивает дупла высоко (около 10 м).

ОТРЯД: **ДЛИННОКРЫЛЫЕ.** *MACROCHIRES, MICROPODIFORMES*

Черный стриж. *Apus apus apus* (L.).

Гнездящаяся, очень многочисленная птица. Прилет около 9 мая. Отлет около 15 августа, но отдельные птицы встречаются даже до начала сентября. Раньше гнездился в больших лесах при наличии дуплистых деревьев, но т. к. таковых в литовских лесах осталось мало, стрижи селятся в городах и других населенных пунктах.

ОТРЯД: **ВОРОБЬИНЫЕ.** *PASSERES, PASSERIFORMES*

Ворон. *Corvus corax corax* L.

Оседлая гнездящаяся птица. Окольцованные молодые особи были обнаружены спустя несколько лет на расстоянии 70 км от места кольцевания. В редких случаях (1957 г.) наблюдался значительный осенний перелет вдоль Куршского залива. В последнее время вид этот стал реже встречаться.

Серая ворона. *Corvus corone cornix* L.

Одна из самых обыкновенных и многочисленных гнездящихся птиц. Громадное количество ворон проводит зиму в городах и других населенных местах. Шесть окольцованных молодых птиц было найдено на расстоянии 75, 230, 600, 650, 700, 900 км к юго-западу от места кольцевания. Есть основание предполагать, что основная масса зимующих в Литве ворон состоит из северных популяций. Перелет ворон, особенно осенью, вдоль Куршской косы очень значительный.

Грач. *Corvus frugilegus frugilegus* L.

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица. Основная масса улетает в октябре и прилетает в первой половине марта. Каждый год незначительное количество грачей остается зимовать. Четыре окольцованные птицы найдены: в Германии (май, 750 км), во Франции (январь, 1542 км), во Франции (март, 1550 км), в Великобритании (октябрь, 1500 км).

Галка. *Coloeus monedula monedula* (L.).

Одна из самых обыкновенных, гнездящихся птиц. Литовские галки (в смысле белого ошейника) ничем не отличаются от московских. Громадное количество галок скопляется в зимнее время в городах и др. населенных местах. Значительная часть улетает на зиму. Шесть окольцованных экземпляров было обнаружено: в Германии за 760 км, в Германии — 831 км, Голландии — 1200 км, Бельгии — 1750 км, во Франции — 1900 км, Франции — 1950 км. Один альбинос наблюдался круглый год на месте гнездования.

Сорока. *Pica pica pica* L.

Обыкновенная оседлая птица. Численность этого вида по сравнению с прошлым значительно повысилась. Для сравнения приводим размеры литовских, шведских и финляндских сорок, имеющихся в Каунасском зоологическом музее:

10 литовских самцов,	крыло	185—202 мм
	хвост	230—275 „
3 шведских самца,	крыло	195—204 „
	хвост	268—273 „
3 финляндских самца,	крыло	210—221 „
	хвост	280—293 „

Сойка. *Garrulus glandarius glandarius* (L.).

Очень обыкновенная гнездящаяся птица, встречается круглый год, но значительные перелеты зарегистрированы в дельте Немана.

Ореховка. *Nucifraga caryocatactes caryocatactes* (L.) и *N. c. macrorhynchus* Brehm.

Первый подвид гнездится в Литве, преимущественно в северной ее части. Численность незначительная, но при осеннем перелете эта птица является многочисленной. Иногда предпринимает массовые инвазии. Второй подвид обнаружен единственно на осенних перелетах.

Скворец. *Sturnus vulgaris vulgaris* L.

Одна из многочисленных птиц в летний сезон, но во второй половине лета численность скворца весьма повышается за счет прилетающих с севера популяций. Очень большой перелет через дельту Немана. Птенцы выводятся в первых числах июня, и сейчас же начинается отлет, который затягивается до второй половины ноября. Часть скворцов остается на зиму преимущественно в городах или на берегу моря, где зима бывает теплее. Но это часто приводит к гибели зимующих птиц. Картину перелета скворцов см. т. I, стр. 67. Численность скворцов в последнее время сильно повысилась. Замечен переход на растительный кормовой режим (ягоды, фрукты, зерно и кухонные отбросы). Все чаще слышатся жалобы о вреде, приносимом скворцами поеданием ягод, повреждением яблок, груш.

Иволга. *Oriolus oriolus oriolus* (L.).

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. Прилетает весной в самом начале мая, улетает к началу сентября.

Дубонос. *Coccothraustes coccothraustes coccothraustes* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица. Единичные особи остаются зимовать.

Зеленушка. *Chloris chloris chloris* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица. Значительная часть улетает на зиму. Обильный перелет через Вентес Рагас. Возвратные донесения об окольцованных птицах получены преимущественно из Северной Италии.

Чиж. *Carduelis spinus* (L.).

Гнездящаяся птица. Гнезда находимы очень редко. Зимой очень многочисленна, но численность из года в год подвержена большим колебаниям.

Коноплянка. *Carduelis cannabina cannabina* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица. Улетает на зиму, но в некоторые зимы наблюдались небольшие стайки или же смешанные с другими вьюрковыми птицами стаи.

Горная чечетка. *Carduelis flavirostris flavirostris* (L).

Редко наблюдаемая птица. Каунасский зоологический музей имеет несколько экземпляров, добытых поздней осенью на взморье.

Чечетка. *Carduelis flammea flammea* (L.).

Посещает Литву зимой, иногда в громадном количестве.

Канареечный вьюрок. *Serinus canaria serinus* (L.).

В мои руки впервые экземпляр канареечного вьюрка, пойманный на пролете в Вентес Рагас, попал в 1938 г., но, по всей вероятности, вид этот появился в Литве, по крайней мере, 10 годами раньше. Гнездование было установлено в 1951—1952 гг. В настоящее время птица распространена во всей республике, но преимущественно в ее западной части. Встречается в пригородах, курортах, парках, садах.

Снегирь. *Pyrrhula pyrrhula pyrrhula* (L.).

Обыкновенная птица, особенно зимой. Гнездится, но в гнездовую пору очень локализирована.

Чечевица. *Carpodacus erythrinus erythrinus* (Pall.).

Довольно редкая локализированная гнездящаяся птица.

Щур. *Pinicola enucleator enucleator* (Pall.).

Редко залетающая зимой птица.

Клест-еловик. *Loxia curvirostra curvirostra* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Пребывает в еловых лесах, но часто посещает сады и другие насаждения. Налетает на зеленую коноплю.

Клест-сосновик. *Loxia pytyopsittacus pytyopsittacus* Bork.

Редкая птица.

Белокрылый клест. *Loxia leucoptera bifasciata* Brehm.

Два раза был наблюдаем и добыт на перелете в Вентес Рагас.

Зяблик. *Fringilla coelebs coelebs* L.

Одна из самых обыкновенных гнездящихся птиц. Прилет в первых числах апреля, отлет в октябре. Самая многочисленная птица во время осеннего перелета. Перелетные зяблики на Вентес Рагас по численности превышают всех других перелетных птиц. Единичные птицы остаются зимовать.

Вьюрок. *Fringilla montifringilla* L.

Многочисленна на осеннем и весеннем пролетах. Часто бывает в общих стаях с зябликами. Единичные экземпляры зимуют. Не гнездится.

Домовой воробей. *Passer domesticus domesticus* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся многочисленная птица. Иногда отсутствует в уединенных лесных селениях. В общем оседлая, но были замечены перелеты небольших стаек на Вентес Рагас.

Полевой воробей. *Passer montanus montanus* (L.).

Гнездящаяся оседлая птица, но многократно замечены значительные перелеты вдоль Куршского залива и на материке в смешанных стаях с зеленушками и коноплянками.

Просянка. *Emberiza calandra calandra* (L.).

В недавнем прошлом просянка не была известна в Литве. Тачановский в своем списке птиц Польши (1882) считает просянку немногочисленной птицей, распространение которой к северу не заходит дальше селения Щучин (приблизительно 53°30′). Мною этот вид впервые был встречен в Литве в 1903 г., но теперь она распространена до самых северных границ республики. Встречается во все времена года, но зимой довольно редко.

Обыкновенная овсянка. *Emberiza citrinella* L.

Одна из самых многочисленных птиц. Зимой численность значительно повышается, вероятно, за счет прилетных популяций.

Садовая овсянка. *Emberiza hortulana* L.

Гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. Всюду немногочисленна, локализирована.

Дубровник. *Emberiza aureola aureola* Pall.

До сих пор в Литве не обнаружен.

Камышевая овсянка. *Emberiza schoeniclus schoeniclus* (L.).

Всюду в подходящих биотопах обыкновенная гнездящаяся птица. Прилетает очень рано (иногда в феврале). Улетает поздно; изредка зимует.

Подорожник. *Calcarius lapponicus* (L.).

Редкая залетная птица. В одном случае зарегистрирована на Куршской косе.

Пуночка. *Plectrophenax nivalis* (L.).

Зимняя перелетная птица. Численность колеблется из года в год. Более обильна вдоль берега моря.

Полевой жаворонок. *Alauda arvensis arvensis* L.

Одна из самых обыкновенных птиц культурного ландшафта. Гнездится, улетает на зиму. Весною появляется рано, в третьей декаде февраля. Улетает до начала ноября. Две окольцованные птицы добыты во Франции, одна — в Бельгии.

Хохлатый жаворонок. *Galerida cristata cristata* (L.).

Этот вид является в Литве новоселом, но более старым, чем просянка. Проникновение в Литву, вероятно, произошло в первой половине XIX столетия. Местожительство преимущественно у селений, по окраинам городов.

Лесной жаворонок. *Lullula arborea arborea* (L.).

Обычная гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. Местожительство — сосновые леса с сухой песчаной почвой. Весною прилетает рано, одновременно с полевым жаворонком и скворцом. Значительный пролет на Куршской косе.

Рогатый жаворонок. *Eremophila alpestris flava* Gm.

Не очень частая перелетная птица. Во время осеннего перелета встречалась на Куршской косе и внутри республики.

Луговой конек. *Anthus pratensis* L.

Одна из самых обыкновенных летних птиц.

Краснозобый конек. *Anthus servinus* (Pallas).

Несколько экземпляров было добыто в Латвии, в Польше и в литовской части быв. Восточной Пруссии.

Лесной конек. *Anthus trivialis trivialis* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Численность ниже, чем лугового конька.

Горный конек. *Anthus spinoletta spinoletta* L.

Нами добыто 5 экземпляров, из них четыре — на Куршской косе и один — на восточном берегу Куршского залива за период с 28 сентября по 4 октября. Внутри страны не был обнаружен.

Степной конек. *Anthus richardi richardi* Vieill.

Случайная залетная птица. По проф. Л. Портенко, один экземпляр на осеннем пролете был добыт в 1960 г. в Расите. (Росситен).

Полевой конек. *Anthus campestris campestris* (L.).

Малочисленная гнездящаяся локализированная птица, обитает на сухих почвах со скудной растительностью.

Белая трясогузка. *Motacilla alba alba* (L.).

Одна из самых обыкновенных, улетающих на зиму, гнездящихся птиц.

Желтая трясогузка. *Motacilla flava flava* (L.) и *M. fl. thunbergi* (Billb.).

Первый из двух подвидов — обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица. Второй — встречается только на перелете.

Обыкновенная пищуха. *Certhia familiaris familiaris* L.

Обыкновенная гнездящаяся и зимующая птица.

Короткопалая пищуха. *Certhia brachydactyla brachydactyla* Brehm.

По непроверенным данным, встречается в лесном массиве в самой южной части республики между Друскининкай и Гродно.

Поползень. *Sitta europaea homeyeri* Seebohm.

Обыкновенная оседлая птица.

Большая синица. *Parus major major* L.

Одна из самых обыкновенных гнездящихся птиц. Оседлая, но некоторые особи предпринимают довольно далекие перелеты. Из четырех окольцованных на Вентес Рагас синиц три были обнаружены в Германии (расстояние 65, 600, 1000 км), одна — в Чехословакии (расстояние 700 км).

Лозаревка. *Parus coeruleus coeruleus* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица, менее обильна, чем большая синица. Значительная часть на зиму остается на местах. Из пяти экземпляров, окольцованных на Вентес Рагас осенью, 3 экземпляра, спустя 3—4 месяца, были обнаружены на месте кольцевания, два — в Германии на расстоянии 772 и 875 км к юго-западу.

Князек. *Parus cyanus cyanus* Pall.

Случайно залетная птица.

Черная синица. *Parus ater ater* L.

Обыкновенная гнездящаяся и остающаяся на зиму птица, но тем не менее бесчисленные массы черных синиц в некоторые годы осенью совершают перелеты вдоль берега моря.

Хохлатая синица. *Parus cristatus cristatus* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица, обитающая в хвойных лесах. Иногда в смешанных стайках с другими видами синиц посещает парки и сады.

Гаичка. *Parus palustris palustris* L.

Обыкновенная многочисленная птица.

Пухляк. *Parus atricapillus borealis* de Selys.

Немногочисленная птица. В противоположность гаичке избегает населенных мест.

Длиннохвостая синица. *Aegithalus caudatus caudatus* (L.) и *Ae. caudatus europaeus* (Hermann).

Первый из этих подвидов — обыкновенная гнездящаяся птица. Значительное количество было наблюдаемо во время осеннего перелета в Вентес Рагас. Один экземпляр второго подвида был добыт из стайки *A. c. caudatus*.

Ремез. *Remiz pendulinus pendulinus* (L.).

В последнее время обнаружено пять очагов гнездовий ремеза в различных частях республики. Численность этого вида значительно повысилась.

Усатая синица. *Panurus biarmicus* L.

В первый раз обнаружена в Литве в 1925 г. Птицы эти гнездились в заповеднике Жувинтас; кроме того, один экземпляр был добыт зимой там же.

Желтоголовый королек. *Regulus regulus regulus* (L.).

Обыкновенная оседлая птица, но в то же время совершает многочисленные перелеты вдоль морского побережья.

Красноголовый королек. *Regulus ignicapillus* (Temm.).

По непроверенным данным, попадается в лесах южной части республики.

Жулан. *Lanius cristatus collurio* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица.

Чернолобый сорокопут. *Lanius minor* L.

Гнездящаяся локализированная немногочисленная птица.

Серый сорокопут. *Lanius excubitor* L.

Зимой представляет обычное явление. На лето остаются немногочисленные особи, придерживающиеся низкорослого болотистого соснового леса. Гнездо с 6 птенцами было найдено 21 мая.

Серая мухоловка. *Muscicapa striata striata* Pall.

Одна из самых обыкновенных гнездящихся птиц.

Мухоловка-пеструшка. *Muscicapa hypoleuca hypoleuca* Pall.

Обыкновенная гнездящаяся птица.

Мухоловка-белошейка. *Muscicapa albicollis* Temm.

По непроверенным данным, встречается в Литве.

Малая мухоловка. *Muscicapa parva parva* Bechst.

Нередка на пролете. Местами гнездится даже довольно скученно, но в общем локализирована.

Свиристель. *Bombycilla garrulus garrulus* L.

Залеты начинаются в середине октября. Численность подвержена значительным колебаниям. Последние птицы весною наблюдались в первых числах мая. Главная пища состоит из ягод омелы, можжевельника и рябины. Весною после схода снега поедает много клюквы.

Теньковка. *Phylloscopus collybita abietinus* Nilss.

Самая многочисленная птица из рода настоящих пеночек. Осенью сильно затягивает свой отлет. Перелет через Вентес Рагас многочисленный.

Весничка. *Phylloscopus trochilus acredula* (L.).

Менее многочисленна, чем предыдущий вид; прилетает позже и улетает раньше.

Зеленая пеночка. *Phylloscopus trochiloides viridanus* Sund.

Довольно редкая, перелетная птица. Известны случаи гнездования на Куршской косе и в окрестностях Каунаса.

Желтобровка. *Phylloscopus sibilatrix* (Bechst.).

Гнездится всюду, преимущественно в смешанных лесах. Численность меньше, чем теньковки и веснички. Весною прилетает позже, чем вышеуказанных два вида.

Зарничка. *Phylloscopus inornatus* (Blyth.).

По сообщению проф. Портенко Л. А., один экземпляр был добыт на Куршской косе осенью 1960 г.

Корольковая пеночка. *Phylloscopus proregulus proregulus* (Pall.).

Один экземпляр был добыт 13.X.1962 г. на Куршской косе, недалеко от Прейла.

Речная камышевка. *Locustella fluviatilis* (Wolf.).

Довольно редкая гнездящаяся птица. Встречается иногда в старых запущенных садах.

Соловьиная камышевка. *Locustella luscinioides* (Savi).

Довольно многочисленна в заповеднике Жувинтас, где и гнездится. В других местностях не обнаружена.

Камышевка-сверчок. *Locustella naevia naevia* (Boddart.).

Численность больше, чем двух предыдущих видов. Встречается на лугах, поросших низкими деревьями и кустарником.

Камышевка-барсучок. *Acrocephalus schoenobaenus* (L.).

Среди камышевок самый многочисленный вид. Обитает во всех зарослях камыша, рогоза и даже водяного хвоща.

Вертлявая камышевка. *Acrocephalus paludicola* (Vieill.).

Редкая птица. Добыта на оз. Жувинтас, где, по-видимому, гнездится. По мнению Христолейт, гнездится на восточном берегу Куршского залива.

Дроздовидная камышевка. *Acrocephalus arundinaceus arundinaceus* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица во всех подходящих биотопах, т. е. у поросших густой растительностью водоемов как больших, так и малых, даже у садовых и парковых прудов. Окольцованный экземпляр был добыт в Италии, проделав путь в 1450 км.

Тростниковая камышевка. *Acrocephalus scirpaceus scirpaceus* (Herm.).

Местопребывание то же, что и предыдущего вида, но встречается реже.

Болотная камышевка. *Acrocephalus palustris* (Bechst.).

Нередкая, но и немногочисленная гнездящаяся птица, выдает себя пением, в особенности в ночное время.

Зеленая пересмешка. *Hippolais icterina icterina* (Vieill.).

Обыкновенная гнездящаяся птица. Обитает в рощах, парках, садах, часто в непосредственной близости жилого дома, в гуще декоративных древесных пород и кустарников.

Ястребиная славка. *Sylvia nisoria nisoria* (Bechst.).

Довольно обыкновенная птица. Гнездится преимущественно на поросших можжевельником пастбищах.

Садовая славка. *Sylvia borin* (Bodd.).

Обыкновенная гнездящаяся летняя птица. Биотоп: рощи, сады, овраги.

Черноголовая славка. *Sylvia atricapilla atricapilla* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся птица, встречающаяся в биотопах, свойственных предыдущему виду. К концу лета численность повышается за счет перелетных популяций.

Серая славка. *Sylvia communis communis* Latham.

Самая обыкновенная из всего рода славок. В выборе биотопа мало прихотливый вид.

Славка-завирушка. *Sylvia curruca curruca* L.

Обыкновенная птица, но менее многочисленна, чем предыдущий вид.

Лесная завирушка. *Prunella modularis modularis* (L.).

Вследствие скрытого образа жизни мало заметная птица. Локализирована. Местами гнездится довольно обильно. Часто попадается на пролете.

Крапивник. *Troglodytes troglodytes troglodytes* (L.).

Обыкновенная гнездящаяся оседлая птица, однако частично улетает. Перелеты на Вентес Рагас довольно значительны.

Оляпка. *Cinclus cinclus cinclus* (L.).

Зимой нередко встречается на незамерзающих речках. По непроверенным данным, иногда гнездится в Литве.

Рябинник. *Turdus pilaris* L.

Гнездящаяся птица распространена по всей республике, но до некоторой степени локализирована. Гнездится отдельными парами или образует небольшие колонии. Предпочитает рощи черной ольхи (Alnus glutinosa), реже гнездится на березах, соснах, иногда на фруктовых деревьях. Перелет очень значителен, т. к. образуются большие стаи, к которым примыкают и другие виды дроздов (дерябы, певчие и белобровые), и делают продолжительные остановки на местах, где находят обильный корм. Осенний отлёт затягивается до конца декабря. Прилет в конце марта и начале апреля. Молодая окольцованная птица была добыта во Франции, проделав путь в 2000 км. Пища осенью состоит из ягод рябины, а позже — из ягод можжевельника. Весною на лугах поедают личинок комара Tipula и др.

Деряба. *Turdus viscivorus viscivorus* L.

Обыкновенная птица, гнездящаяся в светлых сосновых лесах. На зиму улетает, но отдельные особи остаются, питаясь преимущественно ягодами омелы, которая очень обильна в южной части республики. Весенний перелет происходит в конце марта и начале апреля. Окольцованная в июле птица была добыта в Германии за 615 км от места кольцевания.

Белобровый дрозд. *Turdus musicus musicus* L.

Численность очень большая во время перелетов. Гнездится в небольшом количестве в северной части республики, но отдельные пары селятся к югу вплоть до Каунаса и, может быть, еще южнее.

Певчий дрозд. *Turdus ericetorum philomelos* Brehm.

Самый многочисленный вид дрозда. Улетает на зиму. Гнездится преимущественно на елях. Установлено, что значительная часть (более 80%) яиц и птенцов погибает от всевозможных естественных врагов. Общая численность певчих дроздов (и дерябы) снижается из года в год. Перелет очень значительный как осенью, так и весной.

Белозобый дрозд. *Turdus torquatus torquatus* L.

Случайные залеты во время перелетов.

Черный дрозд. *Turdus merula merula* L.

Обыкновенная гнездящаяся птица. Небольшое количество остается зимовать. Перелет по сравнению с другими дроздами малозаметный. Поведение литовских черных дроздов по сравнению с западноевропейскими представляет разницу. В Западной Европе эта птица сблизилась с человеком и в большом количестве проживает в городах. В Литве, по существу, это лесная птица, но уже проявляет признаки сближения с человеком, поселяясь, напр., на курортах, в городских парках, даже в скверах.

Каменка. *Oenanthe oenanthe oenanthe* (L.).

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица.

Луговой чекан. *Saxicola rubetra rubetra* L.

Гнездящийся, улетающий на зиму вид. Типичный обитатель лугов. Значительный перелет вдоль берега моря.

Горихвостка-лысушка. *Phoenicurus phoenicurus phoenicurus* (L.).

Улетающая на зиму, гнездящаяся птица. Встречается в местах, где находит обилие дуплистых деревьев, но селится также у жилья человека, устраивая гнезда в старых постройках или в искусственных дуплянках.

Горихвостка-чернушка. *Phoenicurus ochrurus gibraltariensis* (Gm.).

Гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. Старые авторы (Тизенгауз, Тачановский) не встречали этой птицы в Литве в прошлом столетии. Первый раз вид этот был обнаружен в 1939 г., впоследствии численность его стала постепенно возрастать. В настоящее время встречается преимущественно в пригородах и других селениях.

Обыкновенный соловей. *Luscinia luscinia* L.

Довольно обыкновенная гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. В значительной степени локализирована. Численность снижается.

Варакушка. *Luscinia svecica cyanecula* (L.).

Довольно редкая, гнездящаяся, улетающая на зиму, птица. Более обильна на перелетах.

Зарянка. *Erithacus rubecula rubecula* (L.).

Одна из самых обыкновенных и доверчивых гнездящихся птиц. Местопребывание: рощи, парки, сады. Во второй половине лета численность значительно возрастает. Некоторые особи остаются на зиму, придерживаясь мест с благоприятным микроклиматом, но, вероятно, погибают от зимних холодов.

Береговая ласточка. *Riparia riparia riparia* (L.).

Обыкновенная, но локализированная птица.

Деревенская ласточка. *Hirundo rustica rustica* (L.).

Одна из самых обыкновенных, улетающих на зиму, гнездящихся птиц.

Городская ласточка. *Delichon urbica* (L.).

Обыкновенная, улетающая на зиму, гнездящаяся птица. Численность ниже, чем деревенской ласточки.

BIRDS OF LITHUANIA by T. IVANAUSKAS

I have been studying the birds of Lithuania for more than 60 years and have noticed rather great changes in the list of the species. The diminishing of the number of some species is due to the changes in the aspect of the country-side owing to the activities of man: density of population, destroying of vast timbered areas, melioration work carried out, intensive hunting husbandry, were all of decisive in bringing about these changes. Some species which were quite common a century ago have now become scarce or have stopped breeding altogether and are, therefore, almost unknown to the present generation. Such game birds as the Capercaillie, Grey Lag-Goose, Great Bustard, some species of birds of prey and others mostly belong to these. Some birds have disappeared from the face of the country without any evident reason. This refers mostly to the northern species such as the Willow-Grouse, Golden Plover, Ruff, Dunlin, Grey Owl and others. On the whole, the impression is that the northern species are dislocating their southern borders to the north. Owing to this the future generation will probably not find the same species as we have today; on the other hand some southern species have already appeared in Lithuania during the last fifty years. They are becoming more abundant every year and are spreading to the north. The Serin, Corn-Bunting, Black Redstart, Barn Owl and others belong to these species.

Only one northern species, viz. the Tufted Duck, (not having breeded) in Lithuania 75 years ago, has started breeding and is becoming a popular bird. One species, viz. the Mute Swan almost extinct in Lithuania in the carlier period has now been successfully reacclimatized.

There are twoe main observation centres in Lithuania from which the greater part of the above mentioned material has been obtaines. One of these centres is the Žuvintas Reservation (54°28′N 23°38′E) consisting of a lake occupying about 1000 ha, and marshland and forest land of about 2000 ha surrounding the lake. It is very shallow, overgrown by reeds and other aquatic plants which provide suitable abode for all kinds of aquatic birds. The reservation was founded in 1937. Another observation point is on Cape Ventės Ragas near the Kuršių marės (Kurisches Haff). A small bird observation point was founded there as early as 1929. It is a very important point as great numbers of birds pas through this station, especially in autumn. Birds migrating in autumn towards the south-west, on reaching Klaipėda, fork off into two streams one travelling further along the Neringa, the other along the east shore of the Kuršių Marės (Kurisches Haff) where the reach Ventės Ragas, the bird passage here in spring is not so marked as in autumn, but aquatic birds form an exception.

This work consists of two parts: general and special. The general section deals with a general understanding of the morfology of birds, the development of the embryo, sex activity, nest building, breeding, care (for) the young. Separate articles deal with the migration, protection of birds and their classification.

The special part consists of a list of the species.

SPECIAL SECTION

ORDER *GALLIFORMES*

Willow-Grouse. *Lagopus lagopus rossicus* Sserebrowsky.

This subspecies is somewhat smaller in size than the Scandinavian type. Closed wing of two Lithuanian males are 185 and 188 mm. 75 years ago the Willow-Grouse was a rather common bird in all suitable habitats. It vanished at first in the western part of Lithuania (on the left bank of the Nemunas) about 1882—1883. At present only a very small number of these birds remain and they are found only in the eastern part of the country, but owing to melioration work one can foresee their complete extinction.

Black Grouse. *Lyrurus tetrix tetrix* (L.).

Closed wings of 7 Lithuanian males 250—263 mm; of 3 females 227—238. Weight of 3 males in spring 1447, 1370 and 1280 gm; females 750—1000 gm.

The Black-Grouse is not a rare bird in Lithuania, especially in the northern parts. It is scarcer on the left bank of the Nemunas where the ground is more cultivated. According to data covering the period from 1948 to 1955, the number of Grousse fluctuated from 10850 to 14490 (birds); in 1955 there being 11900. In general their number is diminishing.

Here courting begins about the beginning of March, but sometimes if spring is favourable their courting cries may be heard as early as February and this display lasts up to the first days of June, but the greatest excitement is about the 15th of April. The female lays 6—10—12 eggs at invariable intervals.

The Black-Grouse eat up many insects, especially *Acrididae* and all kinds of berries mainly *Vaccinium myrtillus, Vac. uliginosum, Vac. vitis idaea, Crataegus sp.* In autumn it feeds on all kinds of grain, being especially fond of oats and buckwheat. In winter it feeds mostly on the catkins of the birch and the white ant black alder.

Capercaillie. *Tetrao urogallus major* Brehm.

The birds of our subspecies are larger than those which originate from the north and east. Wings of 4 males 386—408 mm; 4 females 304—310 mm. The biggest specimen I shot down weighed 5350 gm. Our Capercaillie have white spots in the undespart area of the breast and the underpart but they are less spotted than the East Russian birds and more spotted than the French ones. The number of Capercaillie has greatly decreased of late in Lithuania. Now they are concentrated along the south east frontiers of our republic. Just before World War II there were about 900 of them in Lithuania. According to figures of 1955 there were 562:307 males and 255 females; 1958—720; 1959—1040; 1960—1100.

I found mostly pine meedles, the fine tops of colluna, the buds of the *Eryophorum, Andromeda, Pulsatilla* patens in the crops of shot male birds. They eat up lots of berries (*Vaccinium myrtillus, Vac. uliginosum, Vac, vitis idaea, Oxycoccus quadripetalus Juniperus communis.* I once found some acorns in the crop of a female bird. In late autumn they feed on the leaves of the aspen *(Populus tremula).*

Hazel-Grouse. *Tetrastes bonasia grassmanni* (Zedl.).

Wings of 4 males 159—161 mm; 3 females 152—163 mm. Weight of both sexes 350—420 gm.

This species was very popular in the woods of Lithuania during the last century, but their number has greatly decreased of late. The reasons of diminution are not known, but it is believed to be due to epizooty, as quite often

dead birds have been found or very lean or weak exhausted live ones which were easily captured by hand.

The Hazel-Grouse lays from 8—14 eggs, chiefly 12, but from one to three eggs remain unhatched.

Pheasant. *Phasianus colchicus* L.

This bird has been introduced from time to time on well equipped hunting farms. It was quite abundant before World War I and was destroyed altogether during the war. Then it was again successfully introduced after World War I and increased up to World War II, but was again destroyed during the war. Efforts are made to introduce them again.

Grey Partridge. *Perdix perdix perdix* (L.).

Wings of 14 males 144—160 mm; 5 females 145—153, therefore, Lithuanian birds are much closer to the nominal subspecies than to the subspecies *P. p. lucida* (Altum) which occupies the eastern area, but may occur in Lithuania.

Our climate is not too favourable for the Grey Partridge, as we quite often have very cold winters (up to — 40°C) with heavy snow. Then the greater part of the Grey Partridge population perishes. However, a normal number is attained again in from 2 to 4 years time, so that there is a constant fluctuation of the number of Grey Partridges in Lithuania. According to figures abtained in 1955, the Grey Partridge population was ca 20.000.

During to the very severe uinter However, thanksto the following favourable years their number reached to over 130.000. The Grey Partridges is a resident in Lithuania, but sometimes, if winters are unfavourable, they move westward. Ringed birds were captured in Rositten, some even further, having passed the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

Quail. *Coturnix coturnix coturnix* (L.).

Summer visitor in all parts of Lithuania. Keeps chiefly to dry meadows and cornfields. About 40 years ago the number of quails began to continually decline and their present number only forms a small part of what we had up to World War I.

ORDER *COLUMBIFORMES*

Stock-dove. *Columba oenas oenas* (L.).

Summer visitor. Appears about middle March. Last birds seen about middle November. It seems that during the last 30 years this species has become scarcer owing to well-planned forest husbandry and shortage of suitable trees for nesting.

Ring-dove. *Columba palumbus palumbus* (L.).

Summer visitor. Appears here at the end of March and first days of April. They appear to be more numerous here and they are more marked than the Stock-Dove. However, their behaviour differs very much from that of the West-European bird. It is much shyer in Lithuania although is sometimes to be found in parks, large orchards, but never in towns and cities. Seems to breed twice during the summer. In autumn great numbers sometimes pass through the country.

Turtle-dove. *Streptopelia turtur turtur* (L.).

Summer visitor. Arrives in Lithuania at the end of April. Migrates in the middle of September. It is more marked here now than it was 50 years ago.

Collared Turtle-dove. *Streptopelia decaocto decaocto* Friv.

The range of this bird occupies almost the whole of the Balkan Peninsula. First time noticed in the western part of the Soviet Union in 1944 in Transcarpathia. In 1947 noticed in Germany about Gotha. In 1950 in Denmark. In Poland 1950 Noticed in Lithuania on July 27, 1954. This specimen has been shot downe and stuffed and may be seen at the Kaunas Zoological Museum. Since then information has been received regarding the breeding of this bird in many places of Lithuania.

ORDER *PTEROCLETIFORMES*

Pallas's Sand Grouse. *Syrrhaptes paradoxus* (Pall.).

Invasion of these birds has been registered in 1859, 1863, 1888 and 1908. The Kaunas Zoological Museum has one specimen shot down on April 20, 1959.

ORDER *RALLIFORMES*

Coot. *Fulica atra atra* L.

Very common summer visitor. Appears in spring at the end of March and the main masses leave up to the end of October, but individuals, perhaps very fat birds, linger until there is ice on the waters. Places where ringed birds have been found are shown on page 164, volume I.

Moorhen. *Gallinula chloropus chloropus* (L.).

Common bird which occurs even on mill ponds in parks.

Water-Rall. *Rallus aquaticus aquaticus* (L.).

Summer visitor. Occurs all over Lithuania, but owing to its secret mode of life seems to be rarer than it really is. There are data of its occasional wintering in Lithuania.

Corn-crake. *Crex crex* (L.).

Summer visitor. Was widely spread in Lithuania about half a century ago, but at present it is in a big decline. Many of the nests are destroyed by using up-to-date field machinery. Appears in spring from the beginning of May, and leaves in the second part of October.

Spotted Crake. *Porzana porzana* (L.).

Summer visitor. Appears in spring at the end of April, and remains until the 15th of October.

Little Crake. *Porzana parva* (Scop).

Very little is known about the distribution of this species in Lithuania as it leads a very secret life. So far it has been found brooding only at the Žuvintas nature reservation where it is quite numerous.

ORDER *GRUIFORMES*

Crane. *Megalornis grus grus* (L.).

Summer visitor and migrant. Arrives the first days of April and leaves in the second half of September. Cranes who nest in northern countries pass through Lithuania. There were many Cranes earlier in Lithuania, but of late, their number has greatly decreased. We know of about twenty places where they breed in our country.

ORDER *OTIDIFORMES*

Little Bustard. *Otis tetrax tetrax* (L.).

We have only ancient data regarding the little Bustard. Last data refers to 1910.

Great Bustard. *Otis tarda tarda* (L.).

We have only ancient data about this bird in Lithuania. They bred in the Klaipėda district in 1779 (Bock). In the thirties of the XIX century places are indicated inhabited by the bird (K. E. Baer) in the northern part of Lithuania.

ORDER *CHARADRIIFORMES*

Stone Curlew. *Burhinus oedicnemus oedicnemus* (L.).

Rarely found in Lithuania.

Lapwing. *Vanellus vanellus* (L.).

Appears approximately about the 16th of March, but if the spring is early it appears even in the third decade or second decade of February. After breeding, birds leave as soon as the young birds are able to fly, i. e. in the second half of July, but non breeding birds leave earlier about the 20th of June i. e. (along with Starlings. Some specimens remain all through the summer up to the end of August. I happened to see a lapwing as late as the 13th of November. Great flocks pass through our observation centre at Ventės Ragas every year) believed to be from other Baltic States. First spring arrivals feed on larvae of Tipula. (See page 73 volume I regarding the routes of ringed birds in Lithuania.)

Grey Plover. *Squatarola squatarola squatarola* (L.).

This species has been noticed near the shores of Lithuania during the autumn migration. Sometimes individuals intermix with flocks of the Golden Plover and feed together in the fields. Mature birds arrive first and only later the young birds.

Golden Plover: *Pluvialis apricarius apricarius* (L.) and *Pl. a. altifrons* Brehm.

The first of these subspecies is migrant. Small flocks at first consisting only of mature birds appear in the middle of August. The young birds arrive later and the flocks increase. They Remain up to November and even December. Spring passage migration has not been noticed, but individual birds have been found.

Subspecies P. a. latifrons 75 years ago breeded in various parts of Lithuania even to the extreme south of the country (Lithuania). According to the latest data (1956) it breeds only in the northern and north western part of our republic. This is an example of such northern birds which have dislocated the southern limits of their range a distance of about 200 km.

Little Ringed Plover. *Charadrius dubius curonicus* Gm.

A very common bird keeping to sandy rivers and edges of lakes and even in sandy places far from the water. Not scarce in the city of Kaunas on the banks of the Nemunas.

Ringed Plover. *Charardrius hiaticula hiaticula* (L.).

Migrant bird. Appears on the shores of Lithuania chiefly in autumn. Sometimes reaches inland and lives on the banks of large rivers. I have seen them in spring on the coast as early as the 28th, 29th of March.

Dotterel. *Charadrius morinellus* L.

Scarce autumn and spring visitor. I have the folowing data regarding the dotterel: was shot on the bank of the Nemunas in 1826; in the autumn of 1956 one specimen was found killed by coming in contact with telephone wires. The latter is stuffed and exhibited at the Kaunas Zoological Museum.

Curlew Sandpiper. *Calidris ferruginea* (Pont.) (*testacea* Pal.).

This bird is a passage migrant appearing about the end of July, often along with the Dunlin. I have not noticed any in spring.

Dunlin. *Calidris alpina alpina* L. and *C. a. schinzi* (Brehm).

Both of these species are found in Lithuania, but the first is a passage migrant, appearing mostly in large flocks in late summer. The second subspecies nests, although scarcely, on the moors of our country. The lengths of my specimens are: closed wing of 8 males 104, 105, 107, 108, 108, 109, 114, mm; the bill of males 26,5—31 mm, the bill of females 28,5—33 mm. The black breast patch of our brooding specimens is smaller and duller; the bill is more bent downward than the one the migrant form. The nesting race of the Dunlin is an example of bird species which gradually dislocates to the north their area of geographical distribution.

They nest actually about 150 km to the north of the localities (Žuvintas nature reservation) where they nested 30 years ago.

Little Stint. *Calidris minuta* (Leisl.).

Passage migrant, often found on the shores of Lithuania, also inland.

Temminck's Stint. *Calidris temminckii* (Leisl.).

Rather common. Arrives in autumn inhabiting the same areas as the Little Stint.

Knot. *Calidris canutus canutus* (L.).

Only once noticed and killed on our coast.

Ruff. *Philomachus pugnax* (L.).

Summer visitor and passage migrant, especially in the late summer months when large flocks visit our country.

The Ruffs nest in numerous localities of Lithuania, but the number of breeding pairs decreases from year to year, especially in the southern part of the country.

Sanderling. *Crocethia alba* (Pall.).

Spring and autumn passage migrant rather common on the coasts of the Baltic sea.

Broad-billed Sandpiper. *Limicola falcinellus falcinellus* (Pont.).

Passage migrant. Noticed several times on the Neringa.

Redshank. *Tringa totanus totanus* (L.).

Rather common nesting summer visitor in Lithuania. Arrives in the last decade of March.

Spotted Redshank. *Tringa erythropus* (Pall.).

The spotted Redshank is a rather common visitor during its southward and northward migrations. It lingers somewhat longer in autumn when it visits our country, but hastens in spring.

Marsh Sandpiper. *Tringa stagnatilis* (Bechst.).

Very rare species.

Greenshank. *Tringa nebularia* (Gunner.).

Regular though not abundant passage migrant. Appears in the beginning of May. The latest examples were observed until September 3. I happened to see many specimens in the beginning of July, though I hardly think they were breeding.

Wood-Sandpiper. *Tringa glareola* (L.).

Summer visitor. Its haunts are little pools and moors mostly within pine woods. The nest is built on moss hillocks, not easily found. In the presence of enemy, the birds keep near the nest and are very noisy. They perch on the tops of the trees and finally point out where the nest is hidden.

The birds arrive in the middle of April and leave our country in the middle of October. In autumn considerable flocks of probably migrant birds are to be seen.

Green Sandpiper. *Tringa ochropus* (L.).

Summer visitor and nesting bird, very localized and mostly found in wooded localities in which streams are present. Arrives in the first days of April and occupies its usual place. It often perches on branches, especially near banks of streams. It often lays its eggs in the used nests of other birds, mainly the Thrush's or Jay's and others. Its song is strong, clear and agreeable to the ear. I have never seen flocks of this species, only solitary specumens.

Common Sandpiper. *Tringa hypoleucos* (L.).

A very common summer visitor. Occurs on the banks of streams, especially on the banks of large rivers.

Red-necked Phalarope. *Phalaropus lobatus* (L.).

Rare passage migrant. Occuring in the Nemunas delta.

Avocet. *Recurvirostra avocetta* (L.).

Hartert confirms to have seen one specimen on the shores of the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

Black-tailed Godwit. *Limosa limosa* (L.).

A summer visitor and nesting bird which is not rare in most of the marshes of our country.

Bar-tailed Godwit. *Limosa lapponica lapponica* (L.).

A passage migrant, appearing on Lithuanian coasts.

Curlew. *Numenius arquata arquata* L.

Summer bird and passage migrant, nesting on moors, especially in the northern part of the country.

Wimbrel. *Numenius phaeopus phaeopus* (L.).

Passage migrant observed on Neringa and coasts of the Kuršių Marės. Breeding in Estonia and (according to unverified data) in Latvia.

Slender-billed Curlew. *Numenius tenuirostris* Vieill.

Sometimes wanders to our country in passage. Only one specimen was shot down on the Neringa on November 8th, 1891.

Woodcock. *Scolopax rusticola rusticola* L.

A summer visitor, nesting. Spread throughout the country, although its number has decreased in the last few years. The first birds usually arrive after the middle of March and brooding begins as soon as the weather becomes convenient. The female lays her eggs very early. I myself shot down a specimen on April 11 in which I found a formed egg although without shell. In another case, a specimen shot on April 5 had a quite formed egg covered with shell. I happened once to observe a brooding female; it began

on April 14th and the young birds hatched on May 4th in the night. Thus the brooding lasted 19 days. I happened to notice the roding of males which lasted until July 20 (perhaps later). It seems that the female has enough time to hatch two broods of young birds and I believe that really may be the case, as very young birds can be found in late summer.

In autumn the number of Woodcocks increases considerably, probably on account of newcomers from northern countries. Isolated individuals remain very late in autumn, sometimes until December.

Great Snipe. *Capella media* (Lath.).

Summer visitor and passage migrant. Formerly common nesting bird in all parts of Lithuania, now its brooding places are disappearing, almost reaching the vanishing point.

In August the immigration of northern populations begins. The birds arrive in the night and occupy suitable places. Thus it is possible to find them in the morning in places where not one was present the previous day. They disappear as suddenly as they come.

Common Snipe. *Capella gallinago gallinago* (L.).

A common visitor, nesting and passage migrant. Singular individuals sometimes linger in autumn until the middle of November.

Jack Snipe. *Lymnocryptes minimus* (Brünn.).

A passage migrant common in spring as well as in autumn. It seems that few individuals remain and breed in our country, however their typical display has often been observed in spring.

The birds visiting our country are not very timid with people and may be approached at a near distance.

ORDER *LARIFORMES*

Great Black-backed Gull. *Larus marinus* L.

Not a very frequent visitor of Lithuanian coasts, although breeding in Estonia.

Herrring Gull. *Larus argentatus.*

This species is common enough on the Lithuanian coasts, especially young birds are numerous. Does not breed in our country, however breeds on Latvian moors (i. e. in near vicinity).

Lesser Black-backed Gull. *Larus fuscus fuscus* L.

Visits the Lithuanian coasts in all seasons, although does not breed.

Common Gull. *Larus canus canus* L.

Common in all seasons on the coasts. Often makes excursions inland, especially along the rivers not many breeding places are known.

Glaucous Gull. *Larus hyperboreus* (Gunn.) *(glaucus* Brün).

Rare visitor of our country. We possess one immature bird shot in the north-east of our country.

Iceland Gull. *Larus glaucoides* Meyer.

According to Tischler few specimens were shot on Neringa (Kurische Nehrung).

Little Gull. *Larus minutus* Pall.

Breeding inland although rarely, forming little colonies of 3—10 pairs as for instance ir our nature reservation at Žuvintas. Migrant birds are more numerous, especially in autumn.

Black-headed Gull. *Larus ridibundus ridibundus* L.

A very common nesting and passage migrant bird. These birds arrive in spring as soon as the ice begins to float and remain till late autumn. Nesting birds willingly visit cultivated fields and together with crows, rooks and starlings gather the insect larvae and worms after the ploughman.

Birds ringed in Sweden and Finland have been shot down on Lithuanian coasts.

Kittiwake. *Rissa tridactyla tridactyla* (L.).

Few specimens have been shot on the Neringa.

Pomathorine Skua. *Stercorarius pomarinus* (Temm.).

A rare winter visitor on Baltic coasts.

Richardson's Skua. *Stercorarius parasiticus* (L.).

Not very rare on Baltic coasts. There are three specimens in the Kaunas Zoological Museum one of them was shot in Neringa and two inland.

Buffon's Skua. *Stercorarius longicaudus* Vieill.

A very rare winter visitor on Baltic coasts.

Black Tern. *Chlidonias nigra nigra* (L.).

Very common nesting bird widely spread in Lithuania and adjacent countries.

White-winged Black Tern. *Chlidonias leucoptera* (Temm.).

Irregular summer visitor, sometimes nesting not seldom appearing in little flocks although vanishes in a short time. They are very numerous and are most common birds not far southward of Lithuania (Pinsk district).

Whiskered Tern. *Chlidonias hybrida hybrida* (Pallas).

Rare wanderer from southern countries. I first happened to observe this species in Lithuania viz. in June 5th, 1943. A flock of 5 appeared at our Žuvintas reservation. The birds disappeared June 12. Another flock suddenly appeared in the spring of 1960. They built 11 nests and brought up their young, but were not noticed the following year.

Caspian Tern. *Hydroprogne tschegrava tschegrava* (Lep.).

Not seldom observed in the delta of the Nemunas. The Zoological Museum in Kaunas possesses two specimens shot in the above locality. They breed on the islands ot Estonia.

Common Tern. *Sterna hirundo hirundo* L.

A very common summer visitor, breeding in small colonies.

Arctic Tern. *Sterna macrura* Naum.

According to unverified data this bird is found on Neringa (Kurische Nehrung).

Little Tern. *Sterna albifrons albifrons* Pall.

Common summer resident. Breeding.

ORDER *ALCIFORMES*

Razorbill. *Alca torda torda* L.

The Razorbill is a constant though not numerous visitor of the Baltic Sea in winter. Sometimes the birds appear, mostly in spring on the Kuršių Marės (Kurisches Haff) and a few specimens have been picked up on the Neringa

Northern Guillemot. *Uria aalge hyperborea* (Salomonsen.).
Scarcely appears near Lithuanian coasts.

Brünnich's Guillemot. *Uria lomvia lomvia* (L.).

There are known invasions of this species to the inland of north Europe. One specimen was shot in November 1902 about 170 km to the east of Vilnius (Vilna) (Grosse and Transehe).

Black Guillemot. *Cepphus grylle grylle* (L.).

Regular although not numerous bird on Lithuanian coasts in winter. Zoological Museum in Kaunas possesses two specimens caught on a fishing rod for catching cod.

ORDER *COLYMBIFORMES*

Black-throated Diver. *Colymbus arcticus arcticus* L.

Very common during its passage in spring as well as in autumn. The Kuršių Marės (Kurisches Haff) and Neringa is a typical route used by these birds during their passage. Part of them spend the winter on the Baltic sea near the Lithuanian coasts.

Some individuals spend the summer in our country, namely in the north east part abundant in large lakes. Breeding has been noticed many times.

Great Northern Diver. *Colymbus immer* Brünn.

There are only old and uncertain data about the meeting of this species in Lithuania.

Red-throated Diver. *Colymbus stellatus* Pontopp.

Passage migrant. Numerous on its southward and northward movements in Kuršių Marės (Kurisches Haff). A considerable number winter on the Baltic sea on the Lithuanian coasts.

ORDER *PODICIPITIFORMES*

Great Crested Grebe. *Podiceps cristatus cristatus* (L.).

Very common breeding bird, especially on lakes and on the Kuršių Marės. Great number spass the Kuršių Marės (Kurisches Haff) in spring and autumn although a considerable number of them remain near the coasts of the Baltic sea throughout the winter.

Red-necked Grebe. *Podiceps griseigena griseigena* (Bodd.).

Not numerous summer visitor. A few cases of breeding have been stated.

Slavonian Grebe. *Podiceps auritus* (L.).

Not numerous passage migrant. Rarely remains throughout the summer.

Black-necked Grebe. *Podiceps nigricollis C. L.* Brehm.

A summer visitor and nesting bird although not very numerous. The nests are mostly in clusters often joined to colonies of Blackheaded Gull together with Great-crested Grebe. The largest known colony containing up to 50 pairs is on our Žuvintas reservation.

Little Grebe. *Podiceps ruficollis ruficollis* (Pallas).

Summer visitor, common enough, but, because of its hidden mode of life, not widely known. Nests on ponds and even deep marshes, especially on peat pits. I know cases of Little Grebes spending the winter near mills where the water was not frozen.

ORDER *PROCELLARIIFORMES*

Leach's fork-tailed Petrel. *Oceanodroma leucorrhoa leucorrhoa* (Vieill.).

Two specimens are known: one shot in the eastern part of the Bay of Riga, the other driven ashore by waves.

ORDER *ANSERIFORMES*

Mute Swan. *Cygnus olor* (Gm.).

At times the swan was a bird common in Lithuania, then it was destroyed and ceased to nest here. The first game refuge lake Žuvintas and the surrouding marsches was founded in Lithuania in 1937 and a pair of swans nested there the same year. Since then the number of nesting pairs has been steadily increasing up to 60 pairs in 1962. Now the swan nests on a few other lakes in the country and nearly 30 pairs in the delta of the Nemunas (Niemen).

The swans come to the lakes very early in spring, often as early as the second half of February which sometimes coincides with the appearance of the first patches of water on the frozen surface of the lake. They begin to lay eggs in the first half of April. The number of eggs in a batch is from 3 to 10 (once 11) and their weight from 295 to 382 gm. The brooding period lasts from thirty-six and a half to forty days. Hard fights often take place between pairs guarding their young, as a result of which some of which of the fledgelings perish.

Moulting begins at the end of June or beginning of July. The young swans often begin to fly in the autumn sometimes when the lakes are frozen all over. According to theoretical calculations the number of swans on lake Žuvintas ought to be considerably larger, but losses are evidently very heavy. It has been established that swans eggs are picked at by crows and ravens, adult birds are attacked by foxes and fledgelings eaten by pikes. But the greatest number of birds perish on the wintering grounds. Out of our 104 ringed swans 17 were found in Germany, Denmark, Belgium and France in the period from January to the end of March and the rings returned; most of these birds were found dead and the rest greatly exhausted. Most of the victims met their fate during the severe winter 1955/1956. (Turn to the map of migrant swans ringed on lake Žuvintas vol. II page 36.)

Whooper Swan. *Cygnus cygnus cygnus* (L.).

Passage migrant in spring as in autumn.

Bewick's Swan. *Cygnus bewicki* Yarr.

Rare passage migrant. One specimen was shot on the Neringa on April 13th 1907 (J. Thienemann).

Gray Lag-Goose. *Anser anser* (L.).

More than a hundred years ago the Gray Lag-Goose was widely spread in our country. Now, although not rare, this species is a passage migrant arriving in spring somewhat earlier than the Bean-Goose probably some pairs actually breed in our country.

Attempts were made to reacclimatize this species. Eggs were imported from the Caspian Sea and Siberia for that purpose from 1947 to 1952. Therefore some flocks of geese have formed on the Žuvintas reservation. Some years later they nested and young geese were reared. By 1953 the birds were mature and nested on the lake. 9 pairs were formed. From this number 5 pairs consisting of wild birds and 4 mixed pairs (wild goose domestic goose).

On November 24 a flock of our geese, 27 in all, migrated from the lake. According to a letter received, the birds reached Hungary south of Vienna and not being shy were easily shot by local hunters. We received the rings. Only one individual came back in spring to its native lake.

White-fronted Goose. *Anser albifrons albifrons* (Scop.).

Not numerous. A passage migrant.

Lesser White-fronted Goose. *Anser erythropus* (L.).

Not numerous. A passage migrant. Somewhat more common than the white-fronted goose.

Bean-Goose. *Anser fabalis fabalis* (Latham).

The Bean-Goose is a common and most numerous passage migrant. In spring especially immense flocks delay their passage to feed on sowing fields. They linger from the last days of March to the end of April. Some flocks, probably unmatured birds, are to be seen even in May.

Brent Goose. *Branta bernicla bernicla* (L.).

Passage migrant especially along Neringa, rare inland.

Barnacle Goose. *Branta leucopsis* (Bechs).

Not numerous passage migrant.

Red-breasted Goose. *Branta ruficollis* (Pallas).

Scarcely appears in Lithuania. Zoological Museum in Kaunas possesses one specimen shot about 170 km. to the east of Vilnius (Vilna). Another specimen was also shot on the coast of the Baltic sea on October 22nd, 1900.

Common Sheld-Duck. *Tadorna tadorna* (L.).

Occasionally occurs in Lithuania. Has been shot down on the Neringa.

Mallard. *Anas platyrhynchos platyrhynchos* L.

Abundant and common species. Principal game-bird widely spread all throughout the country. It arrives earlier in spring than other species (about March 26). A lot of Mallards come in the second half of summer from northern ands. Greater numbers leave our country in middle October but a considerable number remains all through the on unfrozen waters. It maybe possible that they contain northern populations. The results of ringing are shown in volume II page 68. Birds in passage along the Kuršių Marės are very numerous.

Teal. *Anas crecca crecca* L.

Common nesting bird. They arrive in spring somewhat later than the Mallard does and disappear earlier in autumn. Quite large numbers are seen along the Baltic coast in passage.

Garganey. *Anas querquedula* L.

Common nesting bird. Passage along the Kuršių Marės is greater in autumn than in spring.

Godwall. *Anas strepera* L.

Quite rare species. One specimen was shot down in autumn on the Neringa. In 1961 two females hatched their eggs and brought up their young on lake Žuvintas.

Wigeon. *Anas peneope* L.

Numerous spring and autumn migrant, especially abundant along the Kuršių Marės. Cases are known of the Wigeon spending all summer inland although breeding was not proved.

Pintail. *Anas acuta acuta* L.

Passage migrant, not very abundant, but more frequent in spring. Nests are seldom found.

Shoveler. *Spatula clypeata* (L.).

Frequent enough, especially while in autumn passage. Nesting not numerous on many inland waters.

Red-crested Pochard. *Netta rufina* (Pall.).

This species has been included on the list of Lithuanian birds because of one specimen having been shot in the northeast of Lithuania.

Pochard. *Aythya ferina* (L.).

Summer resident, common enough and nesting on inland waters. It occupies second place among the ducks as regards quantity on our Žuvintas reservation. Passage along Baltic coasts not very numerous though more considerable in autumn. Results of ringing are given on page 94 of volume II.

White-eyed Pochard. *Aythya nyroca nyroca* (Güld.).

Not very common summer resident, nesting mostly in southern part of the republic. Passage along the coast is insignificant especially in spring.

Tufted Duck. *Aythya fuligula* (L.).

This species is one of the most numerous among the diving ducks during the spring and autumn passage. Sometimes in autumn flocks of many thousands are to be seen on inland waters. The passage over the Baltic coast is great especially in spring.

The old authors (Tyzenhauz, Taczanowski) do not confirm the breeding of the Tufted Duck in Lithuania as well as in Poland. I first found a breeding specimen of this species in 1902 in the southern part of Lithuania. About 1930 the breeding of Tufted Ducks was not rare in the country. As a breeding duck it actually occupies third place (Mallard, Pochard) on our Žuvintas bird reservation as regards quantity. Therefore it is an example of a bird which has considerably dislocated southwards the southern limits of its range during the last half century.

Scaup. *Nyroca marila marila* (L.).

The Scaup is only a passage migrant. It visits our coasts in great numbers, sometims flocks of 10—15,000 have been observed, though the number varies from year to year. It also visits inland waters, but is not so abundant there.

Goldeneye. *Bucephala clangula clangula* (L.).

Abundant passage migrant on the Baltic Coasts. Especially numerous in spring. Many of them remain all throughout the winter on unfrozen waters. The Goldeneye nests in Lithuania, though the number of breeding birds is insignificant. Of late artificial tree holes have been successfully applied to attract the Goldeneye.

Long-tailed Duck. *Clangula hyemalis* (L.).

Immense flocks of Long-tailed Ducks arrive every autumn to spend the winter on the shores of Lithuania. Occasionally single specimens were discovered on inland fresh-waters in the autumn season.

Velvet Scoter. *Melanitta fusca fusca* (L.).

The velvet-Scoter has often been observed as a passage migrant along the Baltic shores. It seldom appears on inland waters.

Common Scoter. *Melanitta nigra nigra* (L.).

Frequent passage migrant along the Baltic shores. I possess two specimens which were wounded and caught in a Kaunas suburb.

Eider-Duck. *Somateria mollissima mollissima* (L.).

Nests not nearer than the Estonian islands to the north. Is seen sometimes on the Lithuanian shores. The Zoological Museum in Kaunas is in possession of three specimens, two unmature birds from the delta of the Nemunas, the other an adult shot on an inland lake.

Goosander. *Mergus merganser merganser* L.

Numerous passage bird along the Kuršių Marės (Kurisches Haff) especially in spring. Many birds remain all through the winter on unfrozen spots of the rivers. As a breeding bird the Goosander is not common, though it has constant breeding places where it is to be seen every year. They mostly choose hollows of the alder *(Alnus glutinosa)* and willow for breeding holes.

Red-breasted Merganser. *Mergus serrator* L.

A rarer bird than the Goosander. Seen mostly while in passage. There are rare cases of breeding in Southern Lithuania.

Smew. *Mergus albellus* L.

Abundant passage migrant along the Kuršių Marės (Kurisches Haff) especially in spring. Also visits inland waters in spring as well as in autumn.

ORDER *PELECANIFORMES*

Shag. *Phalacrocorax aristotelis* (L.).

The Shag has not been noticed in Lithuania recently, though according to old data (of Tyzenhauz first half XIX century, he affirms the nesting of that species in Pinsk marshes) at that time belonging to Lithuanian territory.

Cormorant. *Phalacrocorax carbo sinensis* (Shaw and Nodder).

As a breeding bird it was formerly common on the Lithuanian schores. The last colonies were destroyed at the end of XIX century. The nearest Cormorant colony is actually situated in Poland about 100 km. westward of the Lithuanian frontier. Isolated birds are quite often seen.

Pigmy Cormorant. *Phalacrocorax pygmaeus* (Pallas).

It was twice found in Poland (Taczanowski), and once in Russia near Leningrad (J. von Fischer). It may therefore be present in Lithuania.

Pelecan. *Pelecanus onocrotalus* L.

There are few recordings of the appearance of pelecans in Lithuania.

ORDER *CICONIIFORMES*

White Stork. *Ciconia ciconia ciconia* (L.).

Most popular and common bird since ancient times respected by Lithuanian people. It is a pity that these customs have changed in consequence of modern wiews and here and there Storks are being killed. The Stork arrives about the first days of April and leaves our country in the first days of September. Results of ringing are shown on page 66 vol. I.

According to calculations executed in 1958 there were 7195 nests with breeding couples of White Storks in all Lithuania. Besides there were 1644 nests which were not occupied. In total all the population of White Storks raised 18961 young birds in 1958. (see vol. II page 120). The number alove the horizontal line stands for the number of occupied nests. The number below this line stands for the number of unocciepud nests.

Black Stork. *Ciconia nigra* (L.).

The Black Stork is not so common as its white congener all the more that it inhabits the middle of large forests and, therefore, is not easy to be seen. It seems that its number is gradually decreasing. According to recordings executed in 1958 there were 322 nests of Black Storks. They raised about 960 young birds (see vol. II page 132).

Glossy Ibis. *Plegadis falcinellus falcinellus* (L.).

Solitary birds occasionally reach our country.

Spoonbill. *Platalea leucorodia* L.

Occasionally visits Lithuania.

Heron. *Ardea cinerea cinerea* L.

Common summer resident especially in the delta of the Nemunas and in the south western part of the country which abounds in lakes. Quite a few colonies and isolated nests are known. The birds arrive in the last days of March ant leave the country in middle October.

Purple Heron *Ardea purpurea* L.

Only one specimen shot in Lithuania fell into my hands.

Great White Heron. *Egretta alba alba* (L.).

Solitary birds observed several times. One bird was shot down on September 20, 1959.

Little Egret. *Egretta garzetta garzetta* (L.).

Taczanowski affirms that one specimen was shot down in South Lithuania.

Bittern. *Botaurus stellaris stellaris* (L.).

Not rarely found breeding in all parts of the country where lakes and surrounding thickets of reeds and other aquatic plants grow though the number of Bitterns is gradually decreasing. However, cases are known of Bitterns remaining in the country throughout the winter. Three of our ringed birds were recovered: one in Yugoslavia and two in France.

Little Bittern. *Ixobrychus minutus minutus* (L.).

Summer visitor, common enough where conditions are favourable. Cases are known of the Little Bittern nesting even on little garden ponds.

Night Heron. *Nycticorax nycticorax nycticorax* (L.).

According to older data regarding the Night Heron there was a large colony in the delta of the Nemunas (Nieman) (Tischler) in 1825. A few exemples were shot in several localities of western Lithuania. One can come to the conclusion, therefore, that solitany birds may perhaps be discovered in the same localities.

ORDER *FALCONIFORMES*

Peregrine Falcon. *Falco peregrinus peregrinus* Tunstall.

Scarcely spread nesting resident throughout the country. The crown, nape and neck of Lithuanian nesting specimens are very dark. The underpart is white scarcely barred with black, without any reddish tinge. Wings of one male 318 mm; three females 350, 350, 353 mm. One female shot in winter had a reddish breast. Nests in pine forests, mostly in the upper part of quite high trees, frequently in the near vicinity of colonies of rooks or herons. The number of nesting pairs is decreasing gradually. Individual birds are more abundant in winter sometimes in towns.

Gyr-Falcon. *Falco rusticolus* L.

Rare occasional visitor in our country. We possess one young female shot down near Kaunas in autumn.

Hobby. *Falco subbuteo subbuteo* L.

Common summer visitor and breeding. Nests are found mostly in pine forests.

Merlin. *Falco columbarius aesalon* Tunstall.

Common in autumn, less frequent in winter and in spring. I know of only one case of nesting in Lithuania.

Kestrel. *Falco tinnunculus tinnunculus* L.

Most common of all birds of prey, summer resident. Exceptionally isolated birds remain throughout the winter.

Red-footed Falcon. *Falco vespertinus vespertinus* L.

Rare passage migrant. A few times observed on the Neringa, especially in autumn.

Goshawk. *Accipiter gentilis gentilis* (L.) and *A. g. buteoides* Menz.

Common enough in all the country. Nests mostly in pine forests. Frequently using nests of other big birds. Usually lays three eggs. Results of ringing prove that the goshawk is very attached to its locality. Wings of 5 males 318, 322, 323, 328, 337; 6 females 352, 352, 354, 355, 362, 369 mm. Young female of the sulspecies. *A. g. buteoides* Menz. was shot down in the northern part of the country in the 27th of November 1960. They are mostly white.

Sparrow-Hawk. *Accipiter nisus nisus* (L.).

Very common bird, nests mostly in fir or mixed forests. 6 ringed birds were recovered in Poland, Czechoslovakia, Germany and France between November 8th and May 4th. The distance covered was 90—1600 km. SW.

Marsh-Harrier. *Circus aeruginosus aeruginosus* (L.).

Common bird in all convenient localities.

Hen Harrier. *Circus cyaneus cyaneus* (L.).

Not abundant nesting summer resident.

Pallid harrier. *Circus macrourus* (Gm.).

Not very rare passage migrant. I have always seen only immature birds.

Montagu Harrier. *Circus pygargus* (L.).

No rare summer visitor, nesting in meadows and marshes.

Black Kite. *Milvus migrans migrans* (Bodd.).

Not abundant nevertheless common enough summer resident. Their nests are built in high trees quite often in near vicinity of rooks and herons. Localities preferred are near to large rivers and lakes because their food consists mostly of dead or sick fish and other dead animals floating on the water.

Kite. *Milvus milvus milvus* (L.).

Rather rare, although nesting summer visitor.

White- tailed Eagle. *Haliaëtus albicilla albicilla* (L.).

In the past the white-tailed eagle was a regular brooding bird in Lithuania, especially on the coasts. Later, however, brooding birds were killed one after

another. Brooding birds have become exterminated about the second half of the XIX century. They still brooded in the southern part of the lakes Žuvintas and Amalvas (Taczanowski). Tyzenhauz (first half of the last century) writes that the Whiteheaded Eagle with the exception of the *Aquila pomarina* is the most common species of eagle brooding and wintering here. Now I think it is quite possible to say that this species is not to be met with in Lithuania as a breeding bird. Individual birds, especially in passage are often to be seen in autumn from September to November, also in winter. Wings of males 613, 620 mm; females 638, 660 mm.

Griffon Vulture. *Gyps fulvus fulvus* (Habl.).

Data is to be had concerning four Griffon vultures caught or killed in Lithuania. One was found on may 6th, 1929 not far from Klaipėda. It was very weak and was therefore killed with a stick. It is still in the Kaunas Zoological Museum. In early June 1936 two birds alighted into uncut rye and were caught alive. They were handed over to the Kaunas, zoo but later one of them died of tuberculosis and is to be found in the Kaunas Zoological Museum, while the other is still living up to the present day. It laid an egg once. One bird was shot down in the northern part of Lithuania in June 1936.

Black Vulture. *Aegypius monachus* (L.).

Two examplars were shot in East Prussia in June 1881 quite near the Lithuanian frontier. (Tischler).

Golden Eagle. *Aquila chryzaetos fulva* (L.).

According to Tyzenhauz the Golden Eagle was a nesting bird in the first half of the XIX century. Now it is certainly not, although individual birds, mostly immature examplars appear every year. They are most frequent in autumn. Wing of two males 595, 598; three females 610, 655, 657.

Imperial Eagle. *Aquila heliaca* Savigny.

One specimen shot June 12th, 1910 in Prussian Lithuania.

Great Spotted Eagle. *Aquila clanga* Pall.

Rare species. Summer visitor, nesting.

Lesser Spotted Eagle. *Aquila pomarina* C. L. Brehm.

Common enough in all large forests. Summer visitor, nesting.

Common and Steppe-Buzzard. *Buteo buteo buteo* and *B. b. zimmermannae* Ehmke *(vulpinus* Gloger).

The nominal subspecies is a very common summer visitor and nesting. Sometimes individual birds remain all throughout the winter. The subspecies B. b. zimmermannae is less common; it has more reddish tinges.

Rough-legged Buzzard. *Buteo lagopus* (Brünn).

Common winter visitor. Appears in October, disappears in April.

Honey-Buzzard. *Pernis apivorus apivorus* (L.).

Summer visitor, frequently to be seen, especially in forests enclosing dry meadows.

Short-toed Eagle. *Circaëtus gallicus gallicus* (Gm.).

Rather infrequent summer visitor nesting mostly in extensive forests.

Osprey. *Pandion haliaëtus* (L.).

Infrequent summer visitor, nesting. Individual birds are quite often to be seen mostly in autumn planing in the air upon rivers and lakes.

ORDER *STRIGIFORMES*

Snowy owl. *Nyctea scandiaca* (L.).

Winter visitor. Its frequency varies from year to year, although never abundant. Exceptionally met during the summer. There are no proved data about the nesting of this bird in our country.

Eagle Owl. *Bubo bubo bubo* (L.).

Formerly common in all larger of the country forests, but it has considerably decreased in number during the last century. Cases of nesting have been until present times. Wing of two males: 420, 447 mm; one female 460 mm.

Long-eared Owl. *Asio otus otus* (L.).

Resident, migrant and perhaps summer visitor. Occurs in all parts of the country though more numerous in summer and especially in autumn when migrants from the north pass through our country. Three specimens ringed at the Kuršių Marės (Kurisches Haff) were recovered one to two years later in Germany, Hungary and Holland, distance covered 65, 925, 1000 km. S and SW. Dead birds are found in early spring very exhausted. It seems that this species is not completely adapted to our severe winter.

The long-eared owl nests all over the country in natural tree holes, even in artificial nesting boxes provided for its use.

Short-eared Owl. *Asio flammeus flammeus* (Pontop.).

The Short-eared Owl is a passage migrant more common in autumn than in spring. It may be that its numbers and the duration of its visit depends on the supply of mice presence in the locality. We possess only old data about the breeding of this owl in our country. It is not actually certain whether it breeds.

Scops Owl. *Otus scops scops* (L.).

According to old data of Tyzenhauz (1843) „rare species, though met in all seasons". According to Tischler (1843) one specimen was shot in Raminta forest close to the Lithuanian frontier. I myself never met this bird in our country.

Tengmalm's Owl. *Aegolius funereus funereus* (L.).

Passage migrant, common enough, especially in autumn (October, November) on the Neringa and eastern shore of Kurisches Haff. Not seldom to be met in forests inland. One specimen was caught on February 5th, 1936. Apparently breeding in Lithuania though I possess no verified data.

Little Owl. *Athene noctua noctua* (Scopoli).

Common resident, nesting all over the country, but more abundant Southern districts, though it is probable that some specimens migrate. It nests not only in treeholes, but also in farm and village buildings.

Pigmy Owl. *Glaucidium passerinum passerinum* (L.).

Resident, but very rare. It seems that its number is decreasing gradually.

Hawk-Owl. *Surnia ulula ulula* (L.).

Not rare winter visitor. According to old ornithologist (Tyzenhauz 1843) this bird was both common in winter and in summer. I never seen it in summer, though I shot one specimen once in the last days of May. It seems that this species has dislocated its range more to the north than a century ago.

Grey Owl. *Strix nebulosa lapponica* Thunberg.

The first notions concerning the occurence of that beautiful owl belong to Tyzenhauz. He discovered it nesting in the forest of this estate about

125 km northeast of Vilnius (Vilna) in the year 1825. According to this author, the nesting locality was a marshy forest where sickly pines and firs grew covered with lichens. The nests were built on the tops of these trees and consisted of dry branches mixed with moss. The eggs were up to 6 in number and their sizes 50×41 mm.

It is rather doubtful whether this owl actually nests in Lithuania. However, I only once came across it on February 5th, 1933 during 60 whole years of wandering and observing bird life. It was the cadaver of a very exhausted bird (incorporated in the Zoological Museum of Kaunas). It was found in a forest near Šiauliai.

Ural Owl. *Strix uralensis liturata* (Teng.).

According to Tyzenhauz (1843) this species was a common bird inhabiting coniferous forests and even gardens, where there are alleys. During my life I had only 3 examples of Lithuanian origin in my hands. Now at any rate, it is a rare species.

Tawny Owl. *Strix aluco aluco* L.

Most common of all species of owl. To be met in forests, parks, gardens, towns and villages. Resident, nesting.

Barn-Owl. *Tyto alba guttata* (C. L. Brehm).

Our Barn-owls belong to the dark-breasted subspecies and present a considerable difference to the pale examples which I received from Mr. Ticehurst in England.

The story of our Barn-owl is rather remarkable. It was unknown in this country in the first half of the XIX century and only occasional solitary birds appeared first at the end of that century, but only in western districts. Tyzenhauz does not mention this species among Lithuanian birds. I myself received the first two examples in 1932. The Barn-Owl has appeared also in Latvia about the same time and has finally reached the northern frontier of this country.

ORDER *CUCULIFORMES*

Cuckoo. *Cuculus canorus canorus* L.

Summer visitor widespread and common. Arrives in the last days of April. Ceases to call about middle July, because it this time the matured birds begin to migrate and are already in moult. At the end of summer I only came across young cuckoo specimens and have never heard them call. They depart about middle September.

ORDER *CAPRIMULGIFORMES*

Nightjar. *Caprimulgus europaeus europaeus* L.

Summer resident, common in all forests, especially pine woods. Their number increases considerably middle August for newcomers from northern countries arrive.

ORDER *CORACIIFORMES*

Roller. *Coracias garrulus garrulus* (L.).

The Roller occurs in all parts of our country where there are hollow trees. They arrive during the first half of May and some lingering specimens are to be met till middle September. Two ringed Lithuanian individuals have been shot, down one in Hungary on the 8th of September, the other in Crête on the 10th September in the year of ringing. Respective distances covered are 1060 and 2150 km.

Bee-eater. *Merops apiaster* L.

Occasionally solitary birds reach our country. In one case only we came across them on Neringa.

Kingfisher. *Alcedo atthis ispida* L.

The Kingfisher is resident, common enough and breeding, where the locality corresponds to its mode of life. At any rate it is more numerous in autumn when northern populations pass through our country.

Hoopoe. *Upupa epops epops* L.

The Hoopoe occurs everywhere throughout the country although its spreading is not regular. It avoids some localities while in others it is numerous. I have noted that arrives about April 15th.

I am sorry there is a gradual decrease of this beautiful bird in this country.

ORDER *PICIFORMES*

Wryneck. *Jynx torquilla torquilla* L.

The Wryneck is a common summer visitor which haunts mixed woods parks, gardens and even little orchards in villages and towns. It arrives in middle April. Nests in hollow trees or in nesting boxes provided for its use. Sometimes lays up to 12 eggs.

Green Woodpecker. *Picus viridis viridis* L.

The Green Woodpecker is a resident bird often to be met in all wooded localities of our country. It also visits parks and orchards, even alleys in towns. It prefers deciduous or mixed woods.

Grey Woodpecker. *Picus canus canus* Gm.

Nesting resident, common enough, but less numerous than the Green Woodpecker. As it is smaller and has less conspicuous dress than the above, it is not difficult to identify even from considerable distances. Its haunts are the same as those of the Green Woodpecker.

Great Spotted Woodpecker. *Dryobates major major* (L.).

One of the most common resident birds. Occurs mostly in coniferous woods, which are prevalent in our country and often visits parks, cemeteries and orchards. Passage of northern populations is noticeable, especially along Neringa and the eastern coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff). Wings of Lithuanian resident birds: 9 males 139—143 mm; 7 females 136—142 mm. Weight of 16 individuals 80—90 gm.

Middle Spotted Woodpecker. *Dryobates medius medius* (L.).

Not rare, though quite localized resident bird. Occurs mostly in deciduous woods, parks. Frequently seen in the green area of the suburbs of Kaunas.

Lesser Spotted Woodpecker. *Dryobates minor minor* (L.).

Resident, more frequent than *D. medius* in summer as also in winter. Occurs mostly in deciduous woods, gardens and even in groves. Wing of Lithuanian birds: 5 males 90,5—95 mm.; 8 females 90—95 mm.

White-backed Woodpecker. *Dryobates leucotos leucotos* (Bechst.).

Not frequent resident. Haunts deciduous (aspen, oak, birch, alder) woods. It is calm, slow and not shy. Works a long time on one tree.

Three-toed Woodpecker. *Picoides tridactylus trydactylus* (L.).

Very localized resident bird, not numerous. Occurs in large marshy coniferous mixed forests. Two examined nesting holes were found in completely

rotten pines, one 1.8 m, the other about 2.5 m. above the ground, the mouth of the hole was about 43 mm in diameter, the depth of it 18—20 cm, its cross section was of oval shape and 12.5 cm in diameter, the small one 8.5 cm. May 30 there were 4 young about 3—4 days old. When mature the young ones are very noisy and call all day according to the custom of other woodpeckers and it is therefore not difficult to find the inhabited nesting hole. Wings of Lithuanian birds: one male 125 mm, two females 120 and 123 mm.

Black Woodpecker. *Drycopus martius martius* (L.).

Resident mostly in extensive pine or mixed forest, although not very frequent. Matured birds have a sedentary mode of life, but the immature birds wander about the countryside and sometimes visit parks and orchards. The bird is shy and not easy to approach. Nesting holes are usually about 10 m. above the ground.

ORDER *APODIFORMES*

Swift. *Micropus apus apus* (L.).

Summer visitor. It is the latest migrant bird, arriving in this country about May 9. They leave us very suddenly usually up to August 15 though some individuals linger until the first days of September.

Very numerous in towns, also in forests where old hollow trees are present.

ORDER *PASSERIFORMES*

Raven. *Corvus corax corax* L.

The Raven is our biggest and most beautiful bird of the Crow family. Its mode of life is indeed sedentary. Young birds that we ringed were recovered some years later not farther than 70 km. from the ringing place. In the autumn of 1957 we happened to observe exceptionally an great passage of Ravens along the coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

The Raven lays its eggs much earlier than its other congeners. It begins not later than the first ten days of March. Lays 4—6 eggs.

Hooded Crow. *Corvus corone cornix* L.

Most common resident, migrant and passage bird. Exceedingly great numbers of Crows spend the winter in the towns and villages of Lithuania, though the results of ringing show that the main number of individuals have been recovered south west of the ringing place. Six ringed birds covered a distance of 75, 230, 600, 650, 700, 900 km. The ringing of crows in the winter season has proved that they belong rather to the northern populations (Esthonia and Latvia).

Rook. *Corvus frugilegus frugilegus* L.

Most common summer visitor. A few remain all throughout the winter. The main lot of Rooks dissapears in October and returns at the beginning of March („Rook month" stands for March in the Lithuanian language). Four of our ringed Rooks have been recovered in Germany (May, 750 km.); France (January, 1542 km.); France (March, 1550 km.); Great Britain (October, 1500 km.).

Jackdaw. *Coloeus monedula monedula* (L.).

One of the most common resident, summer visitor and passage migrant birds. There is an immense lot of these birds in all our towns and villages, especially in winter on account of northern and eastern populations.

Lithuanian birds, especially males, have the side of the neck a bright clear grey, almost white. I compared our Jackdaw with the Moscow ones and I have every reason to believe, that, as regards colour, they are completely alike, therefore, I list them to *C. m. monedula* (L.).

The following data have been obtained as result of ringing: 6 birds have been recovered:—one in Germany WSW 760 km, 2) Germany 831 km. WSW, 3) Holland 1200 km. WSW, 4) Belgium 1750 km. WSW, 5) France 1950 km. WSW, 6) France 1900 km. WSW. One albino was noticed throughout the summer and winter in the same locality.

Magpie. *Pica pica pica fennorum* (L.).

Very common resident bird. It seems to increase in abundance. Very attached to its locality.

Jay. *Garrulus glandarius glandarius* (L.).

Common resident and passage migrant. Abundant in autumn. Migrating birds have often been observed along Neringa and the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

Nutcracker. *Nucifraga caryocatactes caryocatactes* (L.) and *N. c. macrorhynchus* Brehm.

The first of the mentioned form is a resident in Lithuania, mostly in the northern part of the country. It nests not too often. As an autumn visitor the Thick-billed Nutcracker is sometimes very abundant. The last considerable invasion of the Thinbilled form was in 1955.

Starling. *Sturnus vulgaris vulgaris* L.

The Starling is one of the most common and most popular birds. It is a summer visitor, but immense flocks of northern migrants also pass all through our country in autumn. Many hundreds of thousands of these birds have been seen at our ornothologic observation point at Ventės Ragas on the shores of the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

It is one of our earliest spring visitors. When spring is favourable it appears already in the middle of February (as in 1958). The young birds leave their nests in the beginning of June. Migration lasts all throughout the summer up to November. Few birds try to winter, but it is doubtful whether they succeed, for in February and March terrible snow storms often rage and the birds perish or dislocate. Recoverings of our Starlings are shown in volume I, pages 67, 68 from June to February.

Golden Oriole. *Oriolus oriolus oriolus* (L.).

A common enough summer visitor. It appears not earlier than the beginning of May and disappears not later than the beginning of September.

Hawfinch. *Coccothraustes coccothraustes coccothraustes* (L.).

A common enough summer visitor. Isolated individuals remain throughout the winter.

Greenfinch. *Chloris chloris chloris* (L.).

Resident and summer visitor. One of the most common birds. They are less frequently seen in winter. Ringed birds were recovered in Italy.

Siskin. *Carduelis spinus* (L.).

Although nesting, but very rare. In autumn immense flocks visit our country, especially when the crop of alder seeds is abundant.

Linnet. *Carduelis cannabina cannabina* (L.).

Common summer visitor which arrives in March and stays until October. Little flocks are to be seen sometimes in winter.

Twite. *Carduelis flavirostris flavirostris* (L.).

Not a common passage visitor in late autumn. The Zoological Museum in Kaunas possesses some examples shot down on the sea coast.

Lesser Redpoll. *Carduelis flammea flammea* (L.).

Very abundant as a winter visitor, though not every year.

Serin. *Serinus canaria serinus* L.

Old authors do not mention the serin among the birds of Lithuania. This species has probably appeared in our country about 1912. I received the first Lithuanian birds not earlier than 1938. Nesting of the Serin was dicovered as early as 1951, 1952 in Vilnius (Vilna) and later in other parts of the country.

Northern Bullfinch. *Pyrhula pyrhula pyrhula* (L.).

The Bullfinch is a common winter visitor, but a scarce nesting bird.

Scarlet Grosbeak. *Carpodacus erythrinus erythrinus* (Pall.).

Rather scarce and very localized nesting bird.

Pine Grosbeak. *Pinicola enucleator enucleator* (L.).

Wanderer coming to us from northern countries. Does not arrive every year. Rather seldom appears.

Common Crossbill. *Loxia curvirostra curvirostra* L.

Common resident bird in all fir woods. Sometimes they visit parks, orchards and other tree groups, quite often hemp plants when the seeds are ripe. Passage of little floocks has been observed on Neringa.

Parrot-Crossbill. *Loxia pytyopsittacus pytyopsittacus* Bork.

Rarer than the preceding species. I have no data concerning it brooding in Lithuania.

Two-barred Crossbill. *Loxia leucoptera bifasciata* Brehm.

Only twice observed and shot on Neringa. (October 1931 and 1962.)

Chaffinch. *Fringilla coelebs coelebs* L.

Summer visitor. One of the most common birds. The chaffinches arrive about the first days of April and leave in October. They are extremely abundant while in autumn passage. The results of our observations on Ventės Ragas the total number of passing Chaffinches exceeds the summary number of all other birds. A few of the Chaffinches remain in our country all through the winter.

Brambling. *Fringilla montifringilla* L.

It comes to our country as a passage bird both in autumn and in spring in large numbers. The flocks are often mixed, containing Bramblings and Chaffinches. A few Bramblings spend the winter in our country, but never nest. Their nearest nesting locality is Estonia.

House-Sparrow. *Passer domesticus* (L.).

The House-Sparrow is the most common bird always close to people's homes. Only isolated settlements, situated in the middle of wooded localities, are free of this bird. It is a well-known local resident, but sometimes undertakes excursions. It has been observed passing over Neringa many a time and also along the eastern coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff). We have no data concerining the distances of these dislocations.

Tree-Sparrow. *Passer montanus montanus* (L.).

Local resident just as the House-Sparrow is. Nevertheless, it is possible that there might be real migration. Considerable flocks often dislocate along

the coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff) and inland. There are often Linnets and Greenfinches among these flocks.

Corn-Bunting. *Emberiza calandra calandra* L.

In the very remote past the Corn-Bunting was not known in Lithuania. Taczanowski (about 1862) mentions it in the northern part of Poland near the Lithuanian frontier. Since that period the Corn-Bunting dislocated the northern limits of its range approxiniately 250 km. northward. It is not rare now in all parts where the land is cultivated, but avoids woods and marshes. It is to be seen in all seasons, though less abundant in winter.

Yellow Bunting. *Emberiza citrinella citrinella* L.

One of the most common birds. Occurs all throughout the year. Perhaps more abundant in winter on account of wanderers from northern populations. We have yet no idea of the migration of the Yellow-Hammer, though evidently passage takes place on Neringa.

Ortolan Bunting. *Emberiza hortulana.* L.

Not very common quite localized summer visitor.

Yellow-breasted Bunting. *Emberiza aureola aureola* Pallas.

There are data about the occurence of this species to the west and east of Lithuania, therefore, I suppose it may occur in our country too.

Reed Bunting. *Emberiza schoeniclus schoeniclus* (L.).

The Reedbunting occurs everywhere in large numbers where conditions are favourable. It appears very early in spring, sometimes already in February and leaves late in autumn. Solitary birds have been observed all throughout the winter.

Lapland Bunting. *Calcarius lapponicus lapponicus* (L.).

Rare vagrant. Only once noticed on Neringa.

Snow-Bunting. *Plectrofenax nivalis* (L.).

Winter visitor. Appears in October—November and is to be seen all throughout the winter. Leaves in April. It is more abundant along the Baltic Coast on Neringa. It mostly haunts large fields where there are many weeds.

Skylark. *Alauda arvensis arvensis* L.

Summer visitor. Very common in all places where the land is cultivated. It is the first spring newcomer as well as the Starling and Reed-Bunting. It is already here in February if the spring is favourable and remains until November. Solitary birds were met even in December. Four Lithuanian ringed birds have been recovered 3 in France and one in Belgium. The distances covered range from 1730—2100 km.

Crested Lark. *Galerida cristata cristata* (L.).

The Crested Lark as well as the Corn-Bunting is a newcomer in our country although its appearance probably dates back to the first half of the nineteenth century. Resident, localizes in villages and suburbs of towns and cities.

Wood-Lark. *Lullula arborea arborea* (L.).

Summer visitor, strictly keeps to its locality. Haunts pine woods in dry and sandy soil. One of the first migrant birds arriving as early as the Sky-Lark and Starling. Considerable passage over Neringa.

Shore-Lark. *Eremophila alpestris flava* (Gm.).

Passage migrant, frequent enough on Neringa and inland. The Zoological Museum in Kaunas possesses 4 specimens (3 from Neringa, October 13—November 2 and one from Trakai near Vilnius (Vilna) January 1954).

Meadow-Pipit. *Anthus pratensis* (L.).

Abundant summer visitor.

Red-throated Piper. *Anthus cervinus* (Pallas).

A few specimens were shot in the western part of Lithuania.

Tree-Pipit. *Anthus trivialis trivialis* (L.).

Very common summer visitor and passage migrant. Haunts woods mostly.

Rock-Pipit. *Anthus spinoletta littoralis* Brehm.

Passage migrant. I received 5 examples shot on Neringa and on the eastern coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff): September 30, 1930, September 28, 1930, September 22, 1930, September 24, 1936 and December 4, 1932. I have never met this species inland.

Richards Pipit. *Anthus richardi richardi.* Vieillot.

The only specimen has been captured in Neringa near Rossitten in 1960.

Tawny Pipit. *Anthus campestris campestris* (L.).

Not common, but very localized summer visitor. Occurs mostly in localities where the soie is poor. Passage over the Neringa is heavy.

White-Wagtail. *Motacilla alba alba* (L.).

The White-Wagtail is one of the most common summer visitors. It arrives in the last days of March and leaves in the middle of October although lingering birds were met even in November and December (one individual on December 19, 1942 and another on December 15, 1930). The autumn passage of Wagtails on Neringa begins on the first days of August. The spring passage lasts until the middle of May.

Grey Wagtail. *Motacilla cinerea cinerea* Tunstall.

Noticed several times on Neringa and inland.

Yellow Wagtail. *Motacilla flava* (L.) and *M. f. thunbergi* Billberg.

The first is a common summer visitor, the latter a passage migrant, often appearing on Neringa.

Tree-Creeper. *Certhia familiaris familiaris* L.

Very common in all coniferous woods all throughout the year, although observed in passage on Neringa (perhaps northern populations).

Short-toed Tree Creeper. *Certhia brachydactyla brachydactyla* Brehm.

There are no proved data yet about the occurence of this species in the south-western corner of Lithuania.

Nuthatch. *Sitta europaea homeyeri* Hartert.

The Lithuanian Nuthatches present a transitory form between S. e. europaea L. and S. e. caesia Wolf. It is a very common resident bird very attached to its locality.

Great Titmouse. *Parus major major* L.

One of the most common residents, though a lot of these birds belonging to northern and perhaps eastern populations pass every year along the sea coast of our country keeping head to SW or SWS. Four birds ringed at Ventės Ragas on the coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff) while in autumn passage were recovered: three in Germany (distance 65, 600, 1000 km.) and one in Czekoslovakia (distance 700 km.).

Blue Titmouse. *Parus coeruleus coeruleus* L.

Less common than the Great Titmouse, but also a frequent resident. I believe that the majority of our Blue Titmouses do not migrate; nevertheless a large number of northern birds pass through our country in autumn. From five birds ringed at Ventės Ragas three birds have been recovered at the place of ringing 3—4 months later and two in Germany 772 and 875 km. south-west from the place of ringing.

Azure Tit. *Parus cyanus cyanus* Pallas.

Visits Lithuania as an occasional vagrant.

Coal-Titmouse. *Parus ater ater* L.

Common resident, especially in coniferous woods. An immense number pass along the Lithuanian coast in autumn. On some days hundreds of thousands of birds are recorded.

Crested Titmouse. *Parus cristatus cristatus* L.

Common resident in all pine and fir woods. Sometimes mixes with other Titmouses and together visits parks and orchards.

Marsh-Titmouse. *Parus palustris palustris* L.

As common as the Great Titmouse and attached to its locality. Resident bird.

Willow Titmouse. *Parus atricapillus borealis* Selys.

Rarer than the Marsh Titmouse, leading the same mode of life. Sometimes visits parks and orchards, but is not so attached to people's settlements as the Marsh Titmouse is.

Lang-tailed Titmouse. *Aegithalus caudatus caudatus* (L.) and *Ae. caudatus europaeus* (Hermann).

Only the first race, readily distinguished from the other is common in Lithuania as a resident. The second *Ae. c. europaeus* was caught only once in passage along the coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff) (in the middle of a flock of *Ae. c. caudatus*).

The Long-tailed Titmouse undertakes sometimes large dislocations from NE to SW. Numerous flocks pass over our country along Neringa and the east coast of the Kuršių Marės (Kurisches Haff).

Penduline Tit. *Remiz pendulinus pendulinus* (L.).

Nests rarely in the thickets of the Kurisches Haff. Has been found breeding in various parts of Lithuania, even in the northern districs and inland.

Bearded Titmouse. *Panurus biarmicus biarmicus* L.

Formerly unknown in Lithuania. I first discovered it in this country on May 18, 1925 on our reservation at Žuvintas. There was one pair brooding and the young were reared, in the autumn of the same year one unmatured bird was shot. The Bearded Titmouse quite often appears in winter on the same lake at Žuvintas.

Goldcrest. *Regulus regulus regulus* (L.).

Common resident in all fir and pine woods. Sometimes joins little flocks and visits parks and gardens together. Abundant enough while passing Neringa and the eastern coasts of the Kuršių Marės (Kurisches Haff). These flocks probably consist of northern and eastern populations.

Firecrest. *Regulus ignicapillus ignicapillus* (Temm.).

There are only unproved data regarding its occurence in southern Lithuania.

Red-backed Shrike. *Lanius cristatus collurio* L.

Very common summer visitor.

Lesser Grey Shrike. *Lanius minor* Gm.

Very localized, not common summer visitor.

Great Grey Shrike. *Lanius excubitor excubitor* L.

Not rare winter visitor arriving in October and leaving before May. It haunts large fields with solitary trees, occupying the tree tops. A few remain all throughout the summer and nest. I happened toffind a nest with 6 fledgelings on the 21st of May 1954. The nest was built on a young pine about 2m above the ground. In 1961 another nest with young was found.

Spotted Flycatcher. *Muscicapa striata striata* (Pallas).

One of the most common summer visitors.

Pied Flycatcher. *Muscicapa hypoleuca hypoleuca* (Pallas).

Common summer visitor, haunts woods, parks and orchards.

White Collared Flycatcher. *Muscicapa albicollis albicollis* Temm.

We have only unsatisfactory data about the occurence of the above mentioned species in Lithuania.

Red-breasted Flycatcher. *Muscicapa parva parva* Bechs.

This delicate little bird is a summer visitor as well as a passage migrant. I observed it mostly during the spring passage, for it is easier to identify it then than in summer on autumn. It seems that many of them may not have been noticed. I think that the number of Red-breasted Flycatchers is rather increasing in our country, nests with eggs and young have been found in 1960 and 1961 in the western districs of Lithuania.

Waxwing. *Bombycilla garrulus garrulus* L.

The Waxwing is a winter visitor arriving in the second half of October and leaving in the beginning of May. The number of these migrants varies from year to year and sometimes is so great that one can use the term — invasion. They first devour the berries of the mountain ash and then they travel southwards where they find the berries of the mistletoe which is their chief food in the southern part of our country. Besides they also feed on hawthorn, juniper berries and cranberries. When short of food they devour the excrements of the House-sparrow, also their own excrements.

Chiffchaff. *Phylloscopus collybita abietinus* (Nilss.).

Most common summer visitor of all the genus *Phylloscopus*. It is very numerous in passage and lingers longer than the other species. Its passage along Neringa is great.

Willow Warbler. *Phylloscopus trochilus acredula* (L.).

Less common than the Chiffchaff. Arrives in spring somewhat later and leaves sooner than the Chiffchaff does.

Greenish Warbler. *Phylloscopus trochiloides viridanus* Sund.

Not very rare summer resident and passage migrant. A few nest on Neringa and in other parts of Lithuania.

Wood Warbler. *Phylloscopus sibilatrix* (Bechst.).

Summer resident, less common than the Chiffchaff and the Willow Warbler, occurs in mixed woods and parks and arrives later than other *Phylloscopus* in spring.

Yellow browed warbler. *Phylloscopus inornatus* (Blyth).

One bird was caught in Neringa in the autumn of 1960.

Pallas's Warbler. *Phylloscopus proregulus proregulus* (Pallas).

The only specimen caught in Neringa not far from Preila was on the 13th of October, 1962. It is exhibited in the Kaunas Zoological Museum.

River Warbler. *Locustella fluviatilis* (Wolf.).

Not abundant summer visitor. The nest is built in the soil, well hidden among nettles, hopps and bittersweet thickets.

Savi's Warbler. *Locustella luscinioides luscinioides* (Savi).

Not abundant, very localized summer visitor. Numerous enough on lake Žuvintas. The nest is built 20—30 cm. above the soil among reeds and sedge. It is made chiefly of reeds blades of the previous year. The nest is ready in 3 days.

Grashopper Warbler. *Locustella naevia naevia* (Boddaert).

More abundant than *L. fluviatilis* and *L. luscinioides,* though not very numerous. It mostly haunts meadows which are intermixed with dwarf birch, willow bushes and high grasses. Its haunts are generally more accessible to people than the River Warbler's and Savi's Warbler.

Sedge-Warbler. *Acrocephalus schoenobaenus* (L.).

Most common summer resident widespread and evenly distributed. Haunts not only reeds and reedmace thickets, but also overgrowths of horsetail.

Aquatic Warbler. *Acrocephalus paludicola* (Vieill.).

Rarest of all Warblers as Lithuania's northern limits coincide with the northern limits of its range. I have seldom come across this bird during the nesting season at Žuvintas. According to E. Christoleit it nests on the eastern coast of Kuršių Marės (Kurisches Haff). I believe the bird is more common, but perhaps often overlooked, as it may be confused with the Sedge Warbler.

Great Reed Warbler. *Acrocephalus arundinaceus arundinaceus* (L.).

One of the most common Warblers, a summer visitor on large waters as well as on little ponds. One of our ringed birds has been recovered in Italy (distance 1450 km.).

Reed Warbler. *Arcocephalus scirpaceus scirpaceus* (Herm.).

Less common than the Great Reed-Warbler.

Marsh Warbler. *Acrocephalus palustris* (Bechs.).

Not a rare summer visitor, although not very easily seen, but its song betrays it, especially at night. The species is often heard in the Kaunas suburbs.

Icterine Warbler. *Hippolais icterina icterina* (Vieillot).

Common summer visitor in woods, parks and orchards. The nests are often built in lilac bushes near people's dwellings. The outside of the nests made of the finest strips of birch bark and is therefore of a clear grey or whitish colour.

Barred Warbler. *Sylvia nisoria* (Bechs).

The Barred Warbler is not a rare summer visitor, nevertheless, it is less frequent than the Blackcap and Garden Warbler.

Garden Warbler. *Sylvia borin* (Bodd.).

Rather frequent summer visitor, occuring in little woods, especially in the overgrowth of large ravines, parks and orchards.

Blackcap. *Sylvia atricapilla atricapilla* (L.).

As frequent as the Garden Warbler. However more numerous at the end of the summer because of newcomers from the north. They linger until the end of September.

Whitethroat. *Sylvia communis communis* Latham.

Most numerous representative of the genus *Sylvia.* Frequent in bush, meadow, field and garden.

Lesser Whitethroat. *Sylvia curruca curruca* (L.).

Less numerous than the Whitethroat, but also very common especially in hedges and garden bushes.

Hedge-Sparrow. *Prunella modularis modularis* (L.).

Numerous when passing in spring and autumn. Nests have been discovered several times in Lithuania.

Wren. *Troglodytes troglodytes troglodytes* (L.).

Resident and migrant. As a nesting bird spread throughout the country. Part of them, probably young birds, migrate. The passage of migrant birds over Neringa is considerable.

Dipper. *Cinclus cinclus cinclus* (L.).

Although the nesting of the Dipper in Lithuania has never been mentioned, we have no irrefutable evidence about it. It is perhaps possible that the Dipper has nested in our country in the remote past, but later dislocated its nesting range northwards. This species has only been noticed in winter. We possess a few examples shot in the above season.

Fieldfare. *Turdus pilaris* L.

The Fieldfare is decidedly a nesting bird in Lithuania spread all throughout the country, but somewhat localized. There are isolated pairs, but quite often little colonies of 4—6—12 pairs occur: They choose the alder *(Alnus glutinosa)* less often birches and other decidous trees and pines, even fruit-trees are not neglected.

The passage of the Fieldfare is very conspicuous for numerous flocks gather and delay in the localities where food is abundant as long as it lasts. It sometimes delays until the end of December. One individual ringed as a fledgeling on the 21st of May was recovered in France on the 11th of October of the same year (distance about 2000 km.). They feed at the beginning on ashberries, later on juniper berries. Large flocks come back already in March and the beginning of April. They are intermixed with the Song-Thrush, Redwing and Mistle-Thrush. In spring they keep to the meadows and feed on animal food (larvae of *Tipula* and other).

Mistel-Thrush. *Turdus viscivorus viscivorus* L.

The Mistle-Thrush haunts only large pine-forests which predominate in our country, therefore the bird is quite often met with. Although it leaves us in autumn, some may be seen all through the winter, eating mistle-toe berries. It is difficult to ascertain whether they are residents or imigrant from the north. The migrant Mistle-Thrush comes back at the end of March and the beginning of April in large flocks along with other Thrush species. One individual (ringed on July was recovered in Germany 615 km. SW).

Song-Thrush. *Turdus ericetorum philomelus* Brehm.

Commonest thrush species, summer visitor. Occurs in woods, parks, some times in gardens. An overwhelming majority of nest is built in fir-trees.

Redwing. *Turdus musicus musicus* L.

The Redwing is a real nesting bird only in the northern part of Lithuania. Its nesting is sporadic in the south. Its passage in autumn and especially in spring is very conspicuous.

Ring-Ousel. *Turdus torquatus torquatus* L.

Passage migrant. Observed several times on the Neringa.

Blackbird. *Turdus merula merula* L.

Common summer visitor. A few remain until winter but others winter, although it is not clear whether they belong to the local population or are immigrants from the north. The passage of the Blackbirds is very unconspicuous. The mode of life of the Lithuanian Blackbirds differs greatly in comparison with that of the Western-European Blackbirds. Our Blackbirds are real wild birds and they do not mix among people and come near their settlements as they do in Western Europe.

Wheatear. *Oenanthe oenanthe oenanthe* (L.).

Summer visitor, common everywhere where conditions are favourable

Whinchat. *Saxicola rubetra rubetra* (L.).

Typical inhabitant of meadows in the valleys of rivers and streams. Considerable passage over Neringa.

Redstart. *Phoenicurus phoenicurus phoenicurus* (L.).

Summer visitor common enough where hollow trees are present. In this respect it is like the Pied Flycatcher that is why both the species occur in the same locality. It is also common in villages and suburbs and nests in the cracks of old buildings or in nesting boxes. Passage in the second half of the summer is very noticeable.

Black Redstart. *Phoenicurus ochrurus gibraltariensis* (Gm.).

The history of the Black Redstart in Lithuania is rather remarkable. It was unknown in Lithuania to older authors as Taczanowski and Tyzenhauz about the fifties of the nineteenth century. Nevertheless, it had already appeared very scarcely howerer in the southern districts of Poland and Prussia. I first came across this bird in the southern parts of Lithuania as early as 1939 and later almost every year in Vilnius (Vilna) and Kaunas. It is not too common though, also not too scarce. I have observed the first immigrant in spring as early as May 15 and the last in autumn on October 15. Nests were discovered in ruins in Vilnius (Vilna) and Kaunas.

Red-spotted Bluethroat. *Luscinia svecica cyanecula* (L.).

Not a very common summer resident, but more frequent passage migrant. Nesting has been observed a few times on the Žuvintas reservation, otherwise its nesting place is probably the delta of the Nemunas (Niemen). In spring and the second half of summer passage birds willingly haut dense overgrowth in river valleys and gardens.

Thrush-Nightingale. *Luscinia luscinia* (L.).

Summer resident, common enough, but somewhat localized bird.

Redbreast. *Erithacus rubecula rubecula* (L.).

Summer resident and abundant passage migrant. One of the commonest ant most trustful birds. It haunts dark fir woods as well as overgrowth

near to homesteads and hedges. They are more abundant in the second half of the summer during their passage from the north. A few examples linger in autumn until winter begins and probably try to stay all through the winter. I do not believe they succeed because of the heavy snow storms raging at the end of the winter.

Sand-Martin. *Riparia riparia riparia* (L.).

This summer visitor is very abundant, but local. Large colonies are to be seen in sandy and loamy places. They arrive as soon as the House-Martin i. e. in the last days of April and leave on the last days of August.

Swallow. *Hirundo rustica rustica* (L.).

Most common and most popular summer visitor. It arrives about middle of April (earliest on April 12) and leaves until October 1 although a few remain until the middle of October.

House-Martin. *Delichon urbica urbica* (L.).

As common as the Swallow. Arrives a little later about May 1 and leaves until Middle September. Owing to bad weather, in early season, this species sometimes perishes in great numbers. I have observed that the House-Martin is more liable to perish than the Swallow, because the latter is able to seize its prey not only when in flight, but also sitting. The House-Martin, on the contrary, catches its prey only on the wing. This difference is of great importance when there are long spells of rainy weather during which the insects rest.

Visų trijų knygų lotyniškų vardų

ALFABETINĖ RODYKLĖ

Accipiter gentilis, II.187
,, nisus, II.193
Accipitres, II.159
Accipitridae, II. 187
Acrocephalus aquaticus, III.294
,, arundinaceus, III.295
,, paludicola, III.294
,, palustris, III.299
,, schoenobaenus, III.291
,, scirpaceus, III.298
Actitis hypoleucos, I.241
Aegithalos caudatus, III.242
Aegolius funereus, II.263
Aegypius monachus, II.215
Alauda arvensis, III.186
Alaudidae, III.185
Alca impennis, I.87
,, torda, I.326
Alcae, I.325
Alciformes, I.325
Alcedinidae, III.30
Alcedo atthis, III.30
Anas acuta, II.83
,, crecca, II.78
,, penelope, II.81
,, platyrhynchos, II.66
,, querquedula, II.79
,, strepera, II.81, III.374
Anatidae, II.33
Anatinae, II.61
Anser albifrons, II.52
,, anser, II.42
,, cinereus, II.42
,, erythropus, II.53
,, fabalis, II.53
,, ferus, II.42
Anseres, II.30
Anserinae, II.33
Anthus campestris, III.206
,, cervinus, III.202
,, pratensis, III.201
,, richardi, III.207
,, spinoletta, III.205
,, trivialis, III.203
Aquila chrysäetos, II.216
,, clanga, II.222
Aquila heliaca, II.221
,, pomarina, II.224
Ardea cinerea, II.141
,, purpurea, II.147
Ardeidae, II.139
Arenaria interpres, I.213
Asio flammeus, II.260
,, otus, II.256
Athene noctua, II.265
Aythya ferina, II.87
,, fuligula, II.91
,, marila, II.94
,, nyroca, II.90

Bombycilla garrulus, III.268
Bombycillidae, III.268
Botaurus stellaris, II.150
Branta bernicla, II.58
,, leucopsis, II.59
,, ruficollis, II.60
Bubo bubo, II.252
Bucephala clangula, II.96
Burhinidae, I.195
Burhinus oedicnemus, I.195
Buteo buteo, II.226
,, lagopus, II.232

Calcarius lapponicus, III.172
Calidris alpina, I.216
,, canutus, I.220
,, ferruginea, I.215
,, minuta, I.218
,, temminckii, I.219
Camptolaemus labradorius, I.88
Capella gallinago, I.270
,, media, I.265
Caprimulgi, III.17
Caprimulgidae, III.17
Caprimulgiformes, III.17
Caprimulgus europaeus, III.17
Carduelis cannabina, III.132
,, carduelis, III.125
,, flammea, III.135
,, flavirostris, III.134
,, spinus, III.129
Carpodacus erythrinus, III.142
Cepphus grylle, I.331

Certhia brachydactyla, III.219
,, familiaris, III.217
Certhiidae, III.216
Charadriidae, I.197
Charadriiformes, I.194
Charadrius dubius, I.208
,, hiaticula, I.210
,, morinellus, I.211
Chlidonias leucoptera, I.312
,, hybrida, I.314, III.373
,, nigra, I.308
Chloris chloris, III.122
Ciconia ciconia, II.122
,, nigra, II.131
Ciconiidae, II.121
Ciconiiformes, II.120
Cinclidae, III.317
Cinclus cinclus, III.318
Circaëtus gallicus, II.237
Circus aeruginosus, II.196
,, cyaneus, II.200
,, macrourus, II.202
,, pygargus, II.203
Clamator glandarius, III.15
Clangula hyemalis, II.99
Coccothraustes coccothraustes, III.119
Coloeus monedula, III.93
Columba oenas, I.142
,, palumbus, I.146
Columbae, I.141
Columbiformes, I.141
Colymbi, II.7
Colymbidae, II.7
Colymbiformes, II.7
Colymbus arcticus, II.8
,, immer, II.11
,, stellatus, II.12
Comatibis eremita, I.88
Conurus carolinensis, I.88
Coraciae, III.23
Coracias garrulus, III.24
Coraciidae, III.24
Coraciiformes, III.23
Corvidae, III.72
Corvus corax, III.73
,, corone, III.79
,, frugilegus, III.88
Coturnix coturnix, I.138
Crex crex, I.172
Crocethia alba, I.226
Crotophaga, III.10
Cuculi, III.9
Cuculidae, III.10
Cuculiformes, III.9
Cuculus canorus, III.10
Cygnus bewickii, II.42
,, cygnus, II.41
,, olor, II.33

Delichon urbica, III.366
Dendrocopinae, III.52
Deserticolae, I.154
Dryobates leucotos, III.58
,, major, III.52
,, medius, III.55
,, minor, III.56
Dryocopus martius, III.61

Ectopistes migratorius, I.87
Egretta alba, II.148
,, garzetta, II.149
Emberiza aureola, III.166
,, calandra III.160
,, citrinella, III.162
,, hortulana, III.166
,, schoeniclus, III.169
Emberizidae, III.159
Eremophila alpestris, III.198
Erithacus rubecula, III.352

Falco columbarius, II.181
,, peregrinus, II.171
,, rusticolus, II.177
,, subbuteo, II.178
,, tinnunculus, II.183
,, vespertinus, II.185
Falconidae, II.171
Falconiformes, II.159
Fringilla coelebs, III.153
,, montifringilla, III.157
Fringillidae, III.119
Fulica atra, I.159

Galerida cristata, III.192
Galli, I.101
Galliformes, I.101
Gallinula chloropus, I.166
Garrulus glandarius, III.100
Gaviae, II.7
Glaucidium passerinum, II.267
Gressores, II.120
Grues, I.181
Gruidae, I.182
Gruiformes, I.181
Guira, III.10
Gypaëtos barbatus, I.88
Gyps fulvus, II.213
Gyrantes, I.141

Haliaëtus albicilla, II.209
Hippolais icterina, III.300
Hirundinidae, III.356

Hirundo rustica, III.359
Hydrobates pelagicus, II.29
Hydroprogne tschegrava, I.316

Ibididae, II.137
Ixobrychus minutus, II.154

Junginae, III.46
Jynx torquilla, III.46

Lagopus lagopus, I.102
Lamellirostres, II.30
Laniidae, III.246
Lanius collurio, III.247
,, cristatus, III.247
,, excubitor, III.255
,, minor, III.252
Lari, I.277
Laridae, I.278
Lariformes, I.277
Larinae, I.278
Larus argentatus, I.285
,, canus, I.288, III.372
,, fuscus, I.286
,, glaucoides, I.291
,, glaucus, I.290
,, hyperboreus, I.290
,, marinus, I.283
,, minutus, I.291
,, ridibundus, I.294
Limicolae, I.194
Limicola falcinellus, I.228
Limosa lapponica, I.248
,, limosa, I.244
Locustella fluviatilis, III.285
,, luscinioides, III.287
,, naevia, III.290
Loxia curvirostra, III.148
,, leucoptera, III.153
,, pytyopsittacus, III.152
Lullula arborea, III.195
Luscinia luscinia, III.346
,, svecica, III.349
Lymnocryptes minimus, I.275
Lyrurus tetrix, I.106

Macrochires, III.65
Macropterygidae, III.65
Megalornis grus, I.182
Melanitta fusca, II.100
,, nigra, II.101
Mergus albellus, II.107
,, merganser, II.104
Mergus serrator, II.106
Meropidae, III.28
Merops apiaster, III.29
Micropodiformes, III.65
Micropus apus, III.66
Milvus migrans, II.205
,, milvus, II.208
Motacilla alba, III.208
,, cinerea, III.212
,, flava, III.213
Motacillidae, III.200
Muscicapa albicollis, III.265
,, hypoleuca, III.262
,, parva, III.266
,, striata, III.259
Muscicapidae, III.259

Netta rufina, II.86
Nucifraga caryocatactes, III.104
Numenius arquata, I.250
,, phaeopus, I.254
,, tenuirostris, I.255
Nyctea scandiaca, II.249
Nycticorax nycticorax, II.157
Nyroca ferina, II.87
,, fuligula, II.91
,, marila, II.94
,, nyroca, II.90

Oceanodroma leucorrhoa, II.28
Oenanthe oenanthe, III.338
Oidemia fusca, II.100
,, nigra, II.101
Oriolidae, III.115
Oriolus oriolus, III.116
Oscines, III.70
Otides, I.190
Otididae, I.190
Otidiformes, I.190
Otis tarda, I.190
,, tetrax, I.192
Otus scops, II.262

Pandion haliaëtus, II.240
Pandionidae, II.240
Panurus biarmicus, III.245
Paridae, III.224
Parus ater, III.233
,, atricapillus, III.238
,, coeruleus, III.230
,, cristatus, III.235
,, cyanus, III.232
,, major, III.225
,, palustris, III.236
Passer domesticus, III.176
,, montanus, III.182
Passeriformes, III.70
Pelecanidae, II.116
Pelecaniformes, II.109

Pelecanus onocrotalus, II.117
Perdix perdix, I.130
Pernis apivorus, II.234
Phalacrocoracidae, II.110
Phalacrocorax aristotelis, II.115
,, carbo, II.110
,, perspicillatus, I.87
,, pygmaeus, II.116
Phalaropus lobatus, I.242, III.372
Phasianidae, I.126
Phasianus colchicus, I.127
Philomachus pugnax, I.221
Phoenicurus ochruros, III.344
,, phoenicurus, III.342
Phylloscopus collybita, III.277
,, inornatus, III.284
,, nitidus, III.281
,, proregulus, III.284
,, sibilatrix, III.282
,, trochilus, III.280
,, trochiloides, III.281
Pica pica, III.97
Picariae, III.40
Picidae, III.41
Piciformes, III.40
Picinae, III.48
Picoides tridactylus, III.60
Picus canus, III.51
,, viridis, III.48
Pinicola enucleator, III.144
Platalea leucorodia, II.138
Plectrophenax nivalis, III.173
Plegadis falcinellus, II.137
Ploceidae, III.175
Pluvialis apricarius, I.204, III.371
Podiceps auritus, II.23
,, cristatus, II.18
,, griseigena, II.22
,, nigricollis, II.24
,, ruficollis, II.25
Podicipedes, II.15
Podicipedidae, II.15
Podicipitiformes, II.15
Porzana parva, I.178
,, porzana, I.175
Procellariiformes, II.28
Prunella modularis, III.312
Prunellidae, III.311
Pterocletes, I.154
Pterocletidae, I.154
Pterocletiformes, I.154
Pyrrhula pyrrhula, III.138

Ralli, I.158
Rallidae, I.159
Ralliformes, I.158
Rallus aquaticus, I.169
Rasores, I.101
Recurvirostra avosetta, I.244
Regulidae, III.273
Regulus ignicapillus, III.276
,, regulus, III.274
Remiz pendulinus, III.239
Riparia riparia, III.357
Rissa tridactyla, I.301

Saxicola rubetra, III.340
Scolopax rusticola, I.255
Serinus canaria, III.136
Sitta europaea, III.220
Sittidae, III.220
Somateria mollissima, II.102
Spatula clypeata, II.85
Squatarola squatarola, I.203
Steganopodes, II.109
Stercorariinae, I.302
Stercorarius longicaudus, I.305
,, parasiticus, I.305
,, pomarinus, I.304
Sterna albifrons, I.322
,, hirundo, I.317
,, macrura, I.321
Sterninae, I.305
Streptopelia turtur, I.148
,, decaocto, I.151, III.371
Striges, II.244
Strigidae, II.249
Strigiformes, II.244
Strix aluco, II.275
,, nebulosa, II.271
,, uralensis, II.273
Sturnidae, III.107
Sturnus vulgaris, III.108
Surnia ulula, II.268
Sylvia atricapilla, III.307
,, borin, III.305
,, communis, III.309
,, curruca, III.310
,, nisoria, III.303
Sylviidae, III.277
Syrrhaptes paradoxus, I.155

Tadorna tadorna, II.61
Tetrao hybridus, I.121
,, urogallus, I.111
Tetraonidae, I.102
Tetrastes bonasia, I.122
Totanus fuscus, I.232
,, glareola, I.236
,, nebularia, I.234
,, ochropus, I.239

Totanus stagnatilis, I.233
,, totanus, I.228
Tringa erythropus, I.232
,, glareola, I.236
,, hypoleucos, I.241
,, nebularia, I.234
,, ochropus, I.239
,, stagnatilis, I.233
,, totanus, I.228
Troglodytes troglodytes, III.314
Troglodytidae, III.314
Tubinares, II.28
Turdidae, III.321
Turdus ericetorum, III.328
,, iliacus, III.332
,, merula, III.335
Turdus musicus, III.332
,, philomelos, III.328
,, pilaris, III.321
,, torquatus, III.334
,, viscivorus, III.324
Tyto alba, II.280
Tytonidae, II.280

Upupa epops, III.35
Upupae, III.34
Upupidae, III.35
Upupiformes, III.34
Uria aalge, I.329
,, lomoia, I.330

Vanellus vanellus, I.197

Visų trijų knygų lietuviškų vardų

ALFABETINĖ RODYKLĖ

Akmenė, I.213
Alka, I.326
„ didžioji, I.87
Alkos, I.325
Alksninukas, III.129
Antiniai paukščiai, II.33
Antis baltaakė, II.90
„ didžioji, II.66
„ juodoji, II.101
„ kuoduotoji, II.91
„ ledinė, II.99
„ pilkoji, II.81, III.374
„ rudagalvė, II.87
„ smailiauodegė, II.83
„ šalminė, II.86
„ šaukštasnapė, II.85
„ urvinė, II.61
„ žiloji, II.94
Antys, II.61
„ nardančiosios, II.86
„ plaukiojančiosios, II.66
Apuokas didysis, II.252
„ mažasis, II.256
Apuokėlis, II.262
Audėjai, III.175
Audrapaukščiai, II.28
Audrapaukštis kregždinis, II.28
Aviėdra, I.88
Avocetė, I.244

Bandkielė, III.213
Baublys didysis, II.150
„ mažasis, II.154
Berniklė baltaskruostė, II.59
„ paprastoji, II.58
„ rudakaklė, II.60
Bėgikas islandinis, I.220
„ juodkrūtis, I.216
„ mažutis, I.218
„ plokščiasnapis, I.228
„ riestasnapis, I.215
„ Temminko, I.219
Bitininkai, III.28
Bitininkas, III.29
Blezdinga, III.359
Bręslė, I.172
Bukučiai, III.220
Bukutis, III.220

Capas, II.81
Cinorius, I.159
Cyplė, II.81
Čimčakas, III.135
Čiurliai, III.65
Čiurliapaukščiai, III.65
Čiurlys, III.66
Čivylis geltonsnapis, III.134
„ paprastasis, III.132

Dagilis, III.125
Dančiasnapis didysis, II.104
„ mažasis, II.107
„ vidutinis, II.106
Devynbalsė juodgalvė, III.307
„ pilkoji, III.310
„ raiboji, III.303
„ rudoji, III.309
„ sodinė, III.305
Devynbalsės, III.277
Dubeltas, I.265
Dudutis, III.35

Einiai, I.190
Einis didysis, I.190
„ mažasis, I.192
Erelis didysis rėksnys, II.222
„ jūrinis, II.209
„ karališkasis, II.221
„ kilnusis, II.216
„ mažasis rėksnys, II.224
„ žuvininkas, II.240
Erškėtžvirbliai, III.311
Erškėtžvirblis, III.312

Fazanai, I.126
Fazanas paprastasis, I.127

Gaga, II.102
Gaidukas, I.221
Gandrai, II.121
Gandriniai paukščiai, II.120

Gandras baltasis, II.122
„ juodasis, II.131
Gargatūnas, I.121
Garniai, II.139
Garnys didysis baltasis, II.148
„ mažasis baltasis, II.149
„ pilkasis, II.141
„ purpurinis, II.147
Gegutė, III.10
Gegutės, III.9, 10
Geniai, III.40
„ margieji, III.52
„ tikrieji, III.41
„ žalieji, III.48
Genys baltnugaris, III.58
„ margasis didysis, III.52
„ margasis mažasis, III.56
„ margasis vidutinis, III.55
„ tripirštis, III.60
Genšė, II.141
Gervė, I.182
Gervės, I.181, 182
Girnovė, II.138
Govaras, II.141
Griciukas laplandinis, I.248
„ paprastasis, I.244
Griežlė, I.172
Grifas palšasis, II.213
„ tamsusis, II.215
Grąžiagalvė, III.46
Grąžiagalvės, III.46
Gudgaidis, I.221
Gulbė giesmininkė, II.41
„ mažoji, II.42
„ nebylė, II.33
Gužutis, II.122
Gyvatėdis, II.237
Gyvė, I.197

Ibisai, II.137
Ibisas, I.88
„ raudonasis, II.137
Irklakojai, II.109

Jerubė, I.122
Jėrubė, I.122

Kalviukas dirvoninis, III.206
„ miškinis, III.203
„ pievinis, III.201
„ Richardo, III.207
„ rudagurklis, III.202
„ vandeninis, III.205
Karetaitė, III.314
Karetaitės, III.314
Karklažvirblis, III.182
Karveliai, I.141
Karvelis keleivis, I.87
„ keršulis, I.146
„ purplelis, I.148
„ uldukas, I.142
Kaukutis, II.150
Kėkštas, III.100
Kėkštas juodasis, III.104
Kiauliukė, III.340
Kielė baltoji, III.208
„ geltonoji, III.213
„ kalnų, III.212
„ žiloji, III.208
Kielės, III.200
Kikiliai, III.119
Kikilis, III.153
Kikilis šiaurės, III.157
Kirai, I.277, 278
Kirai siurąja prasme, I.278
Kiras balnotasis, I.283
„ didysis poliarinis, I.290
„ juodagalvis, I.291
„ mažasis poliarinis, I.291
„ paprastasis, I.288, III.372
„ rudagalvis, I.294
„ sidabrinis, I.285
„ silkinis, I.286
„ tripirštis, I.301
Kirlės, I.305
Kirlikas jūrinis, I.210
„ upinis, I.208
Kivonai, I.278
Klykis, I.250
Klykuolė, II.96
Kniaukė, III.93
Knyvė, I.197
Kormoranai, II.110
Kormoranas akiniuotasis, I.87
„ didysis, II.110
„ kuoduotasis, II.115
„ mažasis, II.116
Kovas, III.88
Kovukas, III.93
Kragai, II.15
Kragas ausuotasis, II.18
„ juodakaklis, II.24
„ mažasis, II.25
„ raguotasis, II.23
„ rudakaklis, II.22
Krakšlė didžioji, III.295
„ mažoji, III.298
Kranklys, III.73
Kregždė langinė, III.366
„ šelmeninė, III.359
„ urvinė, III.357
Kregždės, III.356

Kriugždas, III.357
Kryklė dryžgalvė, II.79
„ rudagalvė, II.78
Krykliukė, II.78
Kryžiasnapis eglinis, III.148
„ margasparnis, III.153
„ pušinis, III.152
Kūjokas, I.250
Kukučiai, III.34, 35
Kukutis, III.35
Kultupys, III.338
Kuolinga didžioji, I.250
„ laibasnapė, I.255
„ mažoji, I.254
Kuosa, III.93
Kurapka, I.130
Kurtinys, I.111

Lakštingala, III.346
Lakštutė, III.346
Lašinukė, III.225
Laukys, I.159
Ledspira, III.208
Leliai, III.17
Lelys, III.17
Liepsnelė, III.352
Ligutė, III.195
Lingė javinė, II.200
„ nendrinė, II.196
„ pievinė, II.203
„ stepinė, II.202
Lipikas, III.328
Lipučiai, III.216
Liputis miškinis, III.217
„ sodinis, III.219
Lukutys, III.35
Luputis, III.35
Lututė, II.263

Mečečerkė, III.247
Medšarkė juodakaktė, III.252
„ paprastoji, III.247
„ plėšrioji, III.255
Medšarkės, III.246
Meleta juodoji, III.61
„ pilkoji, III.51
„ žalioji, III.48
Melyngurklė, III.349
Mornelis, I.211
Musinukė baltakaklė, III.265
„ margasparnė, III.262
„ mažoji, III.266
„ pilkoji, III.259
Musinukės, III.259

Naktikovas, II.157
Naktinyčia, III.17
Narai, II.7
Naras juodakaklis, II.8
„ ledinis, II.11
„ rudakaklis, II.12
Narūnėlis laibasnapis, I.329
„ storasnapis, I.330
Narūnpaukščiai, II.7
Nendrinukė ežerinė, III.291
„ karklinė, III.299
„ meldinė, III.294
Nuodėgulė, II.100
Nykštukai, III.273
Nykštukas baltabruvis, III.276
„ paprastasis, III.274

Oželis nykštukas, I.275
„ perkūno, I.270
Pamedulė, III.335
Papūga karolinos, I.88
Papūtėlis, I.221
Paukštvanagis, II.193
Pečialinda ankstyvoji, III.280
„ geltonbruvė, III.284
„ pilkoji, III.277
„ šiaurinė, III.281
„ taiginė, III.284
„ žalioji, III.282
Pelėda ausytoji, II.256
„ balinė, II.260
„ baltoji, II.249
„ laplandinė, II.271
„ liepsnotoji, II.280
„ naminė, II.275
„ raiboji, II.268
„ uralinė, II.273
„ žvirblinė, II.267
Pelėdikė, II.265
Pelėdos, II.244
„ liepsnotosios, II.280
„ tikrosios, II.249
Pelėsakalis, II.183
Pelikanai, II.116
Pelikanas paprastasis, II.117
Pempė, I.197
Peslys juodasis, II.205
„ rudasis, II.208
Petrelis, II.28
Plaukikas, I.242, III.372
Plėšikai, I.302
Plėšikas bukauodegis, I.304
„ smailiauodegis, I.305
„ uodeguotasis, I.305
Plėšrieji, II.159
Plokštėtasnapiai, II.30

Poparza, I.102
Purplelis pietinis, I.151, III.371
Putpelė, I.138

Raudonuodegė dūminė, III.344
„ paprastoji, III.342
Remeza, III.239
Riešutinė, III.104
Rudė, II.90

Sadža, I.155
Sakalai, II.171
Sakalas keleivis, II.171
„ medžioklinis, II.177
„ raudonkojis, II.185
Sąšlavukė, III.192
Sėjikai, I.197
Sėjikas dirvinis, I.204, III.371
„ jūrinis, I.203
Sketsakalis, II.178
Slanka, I.255
Slampa, I.255
Smiltinukas, I.226
Smiltvištės, I.154
Sniegena juodgalvė, III.138
„ pušinė, III.144
„ raudongalvė, III.142
Sniegstartė, III.173
Starta geltonoji, III.162
„ nendrinė, III.169
„ pentinuotoji, III.172
„ pilkoji, III.160
„ rusinė, III.166
„ snieginė, III.173
„ sodinė, III.166
Startos, III.159
Startsakalis, II.181
Stibynuočiai, I.194
Storasnapis, III.119
Storkulniai, I.195
Storkulnis, I.195
Strazdai, III.321
„ vandeniniai, III.317
Strazdas amalinis, III.324
„ baltabruvis, III.332
„ baltagurklis, III.334
„ giesmininkas, III.328
„ juodasis, III.335
„ smilginis, III.321
„ vandeninis, III.318
Stulgys, I.265
Suopis rytinis, II.226
„ tūbuotasis, II.232
„ vakarinis, II.226
Svilikas, III.119
Svilikėlis, III.136
Svirbeliai, III.268
Svirbelis, III.268
Svyrulys, III.66

Šarka, III.97
Šilagaidis, III.153
Šilovarnis, III.24
Šnekutis, III.108
Švygžda, I.175

Taistė, I.331
Tetervinai, I.102
Tetervinas, I.106
„ baltasis, I.102
Tetirva, I.106
Tikutis, I.236
Tilvikas brastinis, I.239
„ krantinis, I.241
„ kūdrinis, I.233
„ tamsusis, I.232
Titilvikas, I.239
Tošinukė, III.300
Traškutis, III.314
Tulikas raudonkojis, I.228
„ žaliakojis, I.234
Tulžiai, III.30
Tulžys, III.30
Tultys, III.35

Vanagai, II.187
Vapsvaėdis, II.234
Varna, III.79
Varnas, III.73
Varnėnai, III.107
Varnėnas, III.108
Varnos, III.72
Vaštaka, I.159
Vieversiai, III.185
Vieversys dirvinis, III.186
„ kuoduotasis, III.192
„ miškinis, III.195
„ raguotasis, III.198
Vilkutis, III.220
Vingiras, I.204
Virbė, I.122
Vištvanagis, II.187
Vištelė ilgasnapė, I.169
„ laukinė, I.130
„ nendrinė, I.166
„ plovinė, I.178
„ stepinė, I.155
Vištelės stepinės, I.154
Vištiniai paukščiai, I.101
Vištos vandeninės, I.158, 159

Volungė, III.116
Volungės, III.115
Vyturys, III.186

Zylė didžioji, III.225
„ juodoji, III.233
„ kuoduotoji, III.235
„ mėlynoji, III.230
„ paprastoji pilkoji, III.236
„ šiaurinė pilkoji, III.238
„ uodeguotoji, III.242
„ ūsuotoji, III.245
„ žydroji, III.232
Zylės, III.224

Žaliukė, III.122
Žalvarnė, III.24
Žalvarniai, III.24
Žalvarnis, III.24
Žalvarniniai, III.23
Žąsis baltakaktė, II.52
„ pilkoji, II.42
„ trumpasnapė, II.53
Žąsis urvinė, II.61
„ želmeninė, II.53
Žąsys, II.33
Žiogelis margasis, III.290
„ nendrinis, III.287
„ upinis, III.285
Žiurlys, I.250
Žiūras, II.252
Žuvėdra baltaskruostė, I.314, III.373
„ baltasparnė, I.312
„ ilgauodegė, I.321
„ juodoji, I.308
„ mažoji, I.322
„ plėšrioji, I.316
„ upinė, I.317
Žuvėdros, I.305
Žuvininkai, II.240
Žuvininkas, II.240
Žuvininkėlis, III.30
Žvirbliniai, III.70
Žvirblis naminis, III.176
Žvyrė, I.102

Иванаускас Тадас Леонардо
ПТИЦЫ ЛИТВЫ т. III
На литовском языке
*
Издательство «Минтис» Лит. ССР. * Вильнюс * 1964
Redaktorė A. Pabrėžienė
Dailininkas A. Vitkauskas Tech. redaktorius Č. Vyšomirskis
Korektorės I. Burnelytė ir E. Vaitkūnienė
Pasirašyta spausdinti 1964.V.21. LV 01722. Leidinio Nr. 7695. Tiražas 3000 egz.
Popierius 70×108 1/16—16,375 pop. lap. =44,86 sp. l. (tame skaič. giliasp. iliustr. — 5,48 sp. l. ir spalv. iliustr.—1,37 sp. l.) + 1 žemėlapio įklija. Spausdino K. Poželos v. sp. Kaune, Puškino 11. Užsak. Nr. 1087.
Kaina Rb 2,23